ISSN 2224-5294

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

N E W S

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР СЕРИЯСЫ

♦

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

♦

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

3 (301)

МАМЫР – МАУСЫМ 2015 ж.
МАЙ – ИЮНЬ 2015 г.
MAY – JUNE 2015

1962 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАР АЙЫНАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С ЯНВАРЯ 1962 ГОДА
PUBLISHED SINCE JANUARY 1962

ЖЫЛЫНА 6 РЕТ ШЫҒАДЫ
ВЫХОДИТ 6 РАЗ В ГОД
PUBLISHED 6 TIMES A YEAR

АЛМАТЫ, ҚР ҰҒА
АЛМАТЫ, НАН РК
ALMATY, NAS RK

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі
Пралиев С. Ж.

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Баймұратов У.Б.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; филос. ғ.докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Есім Г.Е.**; фил. ғ. докторы,, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қирабаев С.С.;** эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қошанов А.К.**; эк.ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нәрибаев К.Н.** (бас редактордың орынбасары); филос. ғ.докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сабикенов С.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сулейменов М.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С**.; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбжанов Х.М.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбусеитова М.Х.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Байтанаев Б.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Жақып Б.А.**; фил. ғ. докторы, проф., чл.-корр. НАН РК **Қалижанов У.К.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қамзабекұлы Д**.; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қожамжарова Д.П.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қойгелдиев М.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Құрманбайұлы Ш.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таймағанбетов Ж.К.**; социол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Шәукенова З.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА құрметті мүшесі **Дербісәлі А.**

Р е д а к ц и я к е ң е с і:

Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Белостечник Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Велиханлы Н.** (Азербайджан); Тәжікстан ҰҒА академигі **Назаров Т.Н.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рошка А.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Руснак Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Мурадов Ш.** (Әзірбайжан); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Сафарова З.** (Әзірбайжан); э. ғ. д., проф. **Василенко В.Н.** (Украина); заң ғ. докт., проф. **Устименко В.А.** (Украина)

Главный редактор

академик НАН РК
С. Ж. Пралиев

Редакционная коллегия:

докт. экон. н., проф., академик НАН РК **У.Б. Баймуратов**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; докт. филос. н., проф., академик НАН РК **Г.Е. Есим**; докт. фил. н., проф., академик НАН РК **С.С. Кирабаев**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **А.К. Кошанов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **К.Н. Нарибаев** (заместитель главного редактора); докт. филос. н., проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **С.Н. Сабикенов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **М.К. Сулейменов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Х.М. Абжанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.Х. Абусеитова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Байтанаев**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Жакып**; докт. фиолол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **У.К. Калижанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д. Камзабекулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д.П. Кожамжарова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.К. Койгельдиев**; докт. филол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ш. Курманбайулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.К. Таймаганбетов**; докт. социол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **З.К. Шаукенова**; д. филол. н., проф., Почетный член НАН РК **А. Дербисали**

Редакционный совет

академик НАН Республики Молдова **Г. Белостечник** (Молдова); академик НАН Азербайджанской Республики **Н. Велиханлы** (Азербайджан); академик НАН Республики Таджикистан **Т.Н. Назаров** (Таджикистан); академик НАН Республики Молдова **А. Рошка** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **Г. Руснак** (Молдова); чл.-корр. НАН Азербайджанской Республики **Ш. Мурадов** (Азербайджан)**,** член-корр. НАН Азербайджанской Республики **З.Сафарова** (Азербайджан); д. э. н., проф**. В.Н. Василенко** (Украина); д.ю.н., проф. **В.А. Устименко** (Украина)

Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. ISSN 2224-5294
Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)
Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан **№ 10894-Ж**, выданное 30.04.2010 г.

Периодичность 6 раз в год
Тираж: 3000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18,
www:nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2015 г.

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

S.Zh. Praliyev,
academician of NAS RK

Editorial board:

U.B. Baymuratov, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **G.Ye. Esim**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Kirabayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **A.K. Koshanov**, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.N. Naribayev** , dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK (deputy editor-in-chief); **A.N. Nysanbayev**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.N. Sabikenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **M.K. Suleimenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.Kh. Abusseitov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baitanayev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Zhakyp**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **U.K. Kalizhanov**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D. Kamzabekuly**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D.P. Kozhamzharova**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.K. Koigeldiev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Sh. Kurmanbaiuly**, dr. phil. sc., prof., corr.member of NAS RK; **Zh.K. Taymaganbetov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.K. Shaukenova**, dr. soc. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Derbisali**, dr. phil. sc., prof., honorary member of NAS RK

Editorial staff:

G. Belostechnik, NAS Moldova academician (Moldova); **N. Velichanly**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **T.N. Nazarov**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **A. Roshka**, NAS Moldova academician (Moldova); **G. Rusnak**, NAS Moldova academician (Moldova); **Sh. Muradov**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **Z. Safarova**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **V.N. Vasilenko**, dr. econ. sc., prof. (Ukraine); **V.A. Ustimenko**, dr. jurid. sc., prof. (Ukraine)

News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities.
ISSN 2224-5294
Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)
The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information of the Republic of Kazakhstan **N 10894-Ж**, issued 30.04.2010

Periodicity: 6 times a year
Circulation: 3000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,
www:nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2015

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Actual problems of social policy: theoretical analysis

R.B. Absattarov
absat41@mail.ru
The Kazakh national pedagogical university of Abay, Almaty, Kazakhstan

Key words: social policy, state policy, interest, requirement, personality, social group, society, people, population, social state, social safety, poverty, social protection, social unity, social cooperation, human rights, freedom.

Abstract. The article considers the topical issues of social policy which are still insufficiently researched. First of all attention is given to the contents and change of social policy. Thus describes the essence and definition of social policy. In article It is specially noted the emphasis on new approaches and estimates of concept of social policy. On this basis it is developed the corresponding principles and mechanisms of realization of social policy.

It is necessary to tell that the concept "social policy" of article is considered in broad and narrow sense. Thus the main task of social policy is a protection of the person, ensuring its safety, the social interests and needs of the personality, social groups directed on satisfaction and societies in general.

In article features and problems of social policy in the context of political progress are in detail considered. Thus criterion of development and a maturity of social policy is the social state. At the same time in article is spoken in detail the attention and to debatable questions.

УДК 316.334.3

Әлеуметтік саясаттың өзекті мәселелері: теориялық талдау

Р.Б.Әбсаттаров
absat41@mail.ru

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: әлеуметтік саясат, мемлекеттік саясат, мүдде, қажеттілік, тұлға, әлеуметтік топ, қоғам, халық, тұрғындар, әлеуметтік мемлекет, әлеуметтік қауіпсіздік, кедейлік, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік топтасу, әлеуметтік ынтымақтасу, адам құқықтары, еркіндік.

Аннотация. Мақалада саяси ғылымда әлі де жете зерттелмеген әлеуметтік саясаттың өзекті мәселелері қарастырылады. Ең алдымен әлеуметтік саясаттың мазмұны мен өзгеруіне назар аударылған. Сонымен бірге, әлеуметтік саясаттың мәні мен анықтамасы айқындалған. Мақалада әлеуметтік саясат ұғымын қарастырудың жаңа бағыттары мен бағалауларына ерекше көңіл бөлінген. Осы негізде әлеуметтік саясатты жүзеге асырудың сәйкес ұстанымдары мен тетіктері қорытылады.

«Әлеуметтік саясат» ұғымы мақалада кең және тар мағынада қарастырылатынын айта кету керек. Осы тұрғыда әлеуметтік саясаттың негізгі міндеті – тұлғаның, әлеуметтік топтардың және тұтас қоғамның әлеуметтік мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған адамды қорғау, оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Мақалада қоғамдық-саяси прогрестің мәні тұрғысынан әлеуметтік саясаттың ерекшеліктері мен проблемалары тереңірек қарастырылады. Осы орайда әлеуметтік мемлекет әлеуметтік саясаттың даму мен кемелденуінің көрсеткіші болып табылады. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауында басты мәселесі – әлеуметтік саясаттың проблемаларына ерекше мән беруі [1]. Осыған орай, бұл мақалада саяси ғылымда әлі де жете зерттелмеген әлеуметтік саясаттың өзекті мәселелеріне теориялық талдау жасалады.

Әлеуметтік саясат – көп қырлы, көп жақты үдеріс. Оның нысандары мен тақырыптары көп деңгейлі және жүйелі болып табылады. Әлеуметтік саясат жүзеге асырылғанда қамтитын барлық ауқымдары ескерілуі тиіс. Мәселен, егер жекелеген салалары - мәдениет, ғылым саласы ғана қамтылып, өзге салалары, нақты айтқанда зейнеткерлерге, жастарға, отбасыларға қамқорлық айтарлықтай ескерілмесе, әлеуметтік саясатты толыққанды деп бағалауға болмайды.

Жалпы әлеуметтік саясат деген термин кейінгі кездері ғана пайда болған. Алайда адамзат тарихында алуан түрлі қоғамда оның түрлері мен нұсқалары түрліше ойластырылып, жасалып, мемлекет қызметінде жүзеге асырылатын болған. Әділеттілік, адамгершілік ұғымдары жөнінде түсініктердің қалыптасуы халықтың ұстанған діні мен дәстүрлері оның арқауы болып табылады. Әлеуметтік саясат термині мемлекет құрылысын жасау тәжірибесінде кеңінен қолданылып, ресми құжаттарда көрініс табуы арқылы айқындалған. Сонымен қатар әлеуметтік саясат барынша кең ауқымда айтарлықтай ғылыми пікірталас тудырып зерттеушілердің оның мәні мен мазмұны жөніндегі ұғымдары әрқилы болғандықтан алуан түрлі тұжырымдар жасалып келеді. Әлеуметтік саясат қазіргі замандағы қоғамда барынша көңіл аудартатын мәселе болып, мемлекет қызметінің маңызды бөлігіне айналған. Ол қоғам дамуының барлық қырларымен және халықтың көзқарасымен тығыз байланысып, соған орай қоғам әлеуметтік даму барысында алдына қойған мақсатын орындау міндетін белгілеп отырады. Демек әлеуметтік саясатты ғылыми тұрғыдан дұрыс ұғыну үшін әуелі оның мәні мен мағынасын, анықтамасын айқындап алу қажет.

Әлеуметтік саясат қоғамдық өмірдің маңызды ауданы, сонымен қатар мемлекеттік саясаттың негізгі бағыт-бағдарының бір саласы болып табылады. Қазіргі замандағы мемлекеттерде оның қызметінің ауқымы айтарлықтай молайған. Ол білім беруді дамыту үшін жағдайлар жасап, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі шараларды жүзеге асырады, экономиканың қоғамдық саласын дамытады. Мұнда қоғам мүшелерінің бәрі бірлесіп өздері тұтынатын «қоғамдық игіліктер» жасайды: нақты айтқанда көлік қатынасы, байланыс саласы, көшелерді абаттандыру, өрт сөндіру қызметі, құтқару қызметі және т.с.с.барша адамдарға ортақ қажеттіліктер. Ал, мемлекет болса қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық тәртіпті қорғау органдарын құрып, оның жұмысын реттеп, адамдардың құқығы мен мүддесін заң жүзінде қорғау үшін мүмкіндіктер туғызады. Бұл қызметтің бәрі «әлеуметтік» деп аталады.

Мемлекеттің әлеуметтік саясаты қоғамның әлеуметтік дамуын оңтайландыруы бойынша жүргізілетін белгілі бір шарасы, әлуметтік топтармен арақатынасы, олардың өкілдерінің өмір сүру қажеттерін қанағаттандыру үшін белгілі бір жағдайлар жасау.

Сонымен қатар, әлеуметтік саясатты мемлекеттің немесе қоғамның (қоғамдық институттардың) қызметі ретінде түрлі әлеуметтік топтар мен әлеуметтік-аумақтық ортақ өндіріс саласында, олардың бөлу мен тұтыну мәселесінде келісім табуы бойынша айқындайды.

Алайда, ғалымдар мен жұмысты іс жүзінде атқарып жүргендер әлеуметтік саясатқа қандай анықтама берсе де, оның басты нысаны қоғамның әлеуметтік саласы болып табылады.

Қоғамның әлеуметтік өрісіне қоғам мен тұлға арасындағы қатынас, қоғамда қалыптасқан әлеуметтік топтар арасындағы қатынас қамтылады: әлеуметтік-таптық топтар, этникалық, кәсіби, діни, демографиялық мәселелер және т.с.с. Әлеуметтік салада әрбір субъекттің өзіндік ерекше мүддесі болады [2]. Оның жағдайы өзге көптеген мәселелерден айырмашылықтары болады. Әлеуметтік өрістегі қарым-қатынастар дегеніміз суьбъектілердің қоғамдағы маңызды орнынының сақталынуы мен өзгеруі бойынша болатын қарым-қатынастар. Сондықтан, көптеген ғалымдар мемлекеттік саясатта оның негізгі өзегі деп азаматтық үміт-сенім – әлеуметтік үміт-сенім деп есептейді. Бұның бәрінің жиынтығы жұртшылық болып әлеуметтік өрістің негізін құрайды.

Осыған байланысты «әлеуметтік саясат» ұғымы кең және тар мағынада да қолданылады. Кең мағынада әлеуметтік саясаттың мәні қоғамның әлеуметтік саласын дамыту бойынша мемлекеттік қызмет болып табылады. Осылай қарастырғанда әлеуметтік саясаттың басты міндеті барлық қоғамдық топтардың дамуы үшін, олардың өзара қарым-қатынасы үйлесімді болуы үшін қоғамның материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолайлы жағдайды қамтамасыз ету болып табылады. Қазіргі заманғы мемлекеттің мұндай қызметі оның тұрақтандырушы рөлі ретінде көрініс

табады. Әлеуметтік саладағы мемлекеттің қызметі қоғам жағдайының тұрақты болуына ықпал етеді. Әлеуметтік саясаттың мақсаты қоғамдағы «әлеуметтену үдерісінің» өсуі болады. Бұның өзі барлық жекелеген адамдардың, олардың шығу тегіне, әлеуметтік дәрежесі мен жағдайының ерекшелігіне немесе интеллектуалды қабілетіне қарамастан әлеуметтік қызмет мүмкіндігінің артуын білдіреді. Мұндай жағдайда әлеуметтік саясат «әлеуметтенудің» көрсеткішін қалыптастырады, мұның өзі жеке адамдардың еркіндік дәрежесінің өсуіне, олардың таңдау жасау мүмкіндіктерінің кеңеюіне, өзідігінен даму әлеуетін жүзеге асыруына бағытталынуы тиіс.

«Әлеуметтік саясат» ұғымының тар мағынада айтылғанда бұл сөздің мәні адамдардың өмірінің барынша ауыр жағдайға душар болған кезде (ауруы, мүгедек болу, жұмысыз қалу, қартаю, асыраушысынан айрылу, табиғат апатына ұшырау) адамды қорғауға бағытталған мемлекет қызметі ретінде қолданылады. Бұл терминнің тар мағынадағы мәні «әлеуметтік саясат» ұғымы «әлеуметтік қорғау» және «әлеуметтік қауіпсіздік» түсінігімен тығыз байланысты.

Әлеуметтік қорғау заң шығару, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық жөніндегі тұрғындарға кепілдік ретінде қарастырылып, түрлі деңгейде әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етеді. Мемлекеттің «әлеуметтігі» «әлеуметтік кепілдік беру» мәселесінде көрініс табады. Мұндай жағдайда қоғам мемлекеттік жауапкершілікті өз мойнына алады. Бұл міндеттер мемлекет жүзеге асыратын белгілі бір шаралар мен әрекеттерде көрініс табылады. Сонымен қатар, бірқатар мемлекеттік емес институттар мен ұйымдар адамдардың өмірдің белгілі бір саласында қоғамның мүмкіндіктері мен күш-қуатына сүйенетін болады.

Мұндай ұстанымда әлеуметтік саясаттың басты міндеті адамдарды қорғау, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Мұндай бағыттағы мемлекеттің қызметі әлеуметтік саясаттың «қорғаныс» қызметі болып көрінеді.

Сонымен, әлеуметтік саясаттың ауқымы жекелеген адамдар мен қоғамның тұрмыс-тіршілігінің барынша кең көлемдегі мәселелерін қамтиды. Әлеуметтік саясаттың негізгі бағыты оның өзіндік ерекшелігінен көрінеді:

- тұрғындардың табыс саясаты (өмір сүру деңгейі, тұтыну мөлшері, тұрмыс-тірлігі);
- еңбек және еңбек қатынастары саласындағы саясат (еңбекақы төлеу, еңбекті қорғау және әлеуметтік қамсыздандыру, адамдарды жұмыспен қамту және т.б.);
- әлеуметтік саланың дамуының негізгі бағыттары (денсаулық қорғау, білім беру, ғылым, мәдениет, дене шынықтыру және спорт);
- әлеуметтік экологиялық саясат;
- қазіргі заманғы инфрақұрылым саласындағы саясат (тұрғын үй, көлік, жол, байланыс, сауда және тұрмыстық қызмет көрсету);
- тұрғындардың жекелеген топтарына қатысты саясат (отбасылық, жастар саясаты, қарттар мен мүгедектерге байланысты саясат, сондай-ақ көш-қон саясаты).

Әлеуметтік саясаттың ауқымы өте кең, қоғамның ең әлсіз мүшелерінің өмір сүруін және өмір сүру қабілетін қолдауды қамтамасыз етуден бастап, нақты айтқанда мүгедектер мен қарттар, қорғансыз, жалғыз басты қалғандар, әсіресе жалғыз басты көп балалы аналар, босқындар, елді мекендеген өзге ұлт өкілдері секілді топтарға қамқорлық жасаудан бастап, бүкіл қоғамның қызметі мен дамуын қамтамасыз етуге дейін. Қоғамның әлеуметтік жағдайын айнадағыдай нақты көрсетіп отыратын арнайы есеп жүйесі (әлеуметтік статистика) жасалады. Мұнда тіпті адамдардың орташа өмір сүру көрсеткішінен бастап, балалардың өліміне дейін, қоғамдағы табысы ең төмен адамдар тобы мен табысы ең жоғары адамдардың арасындағы алшақтыққа дейін, еңбек ақының орташа мөлшері, ең төменгі еңбекақы мен бюджеттің ең аз жұмсалатын тұтыну мөлшері, жалпы тұтыну қажеттілігінің деңгейі, жан басына шаққандағы азық-түлік мөлшері, сондай-ақ тұрғын үймен қамтамасыз ету, телефон мен ұзақ уақыт пайдаланылатын заттарға дейін – бәріне де есеп жүргізеді. Осы есеп көрсеткішіне орай мемлекет әлеуметтік саланың дамуын қадағалауды, әлеуметтік саясаттың бағыттарының білгілі бір саласына орай өзгертулерді енгізу қажеттігі жөнінде шешімдер шығаруды жүзеге асырады.

Мұндай жұмыстар тек жекелеген елдерде ғана емес, жалпы әлемнің барша мемлекеттерінде жүргізіліп, мұның өзі БҰҰ –да қорытындыланып отырады. БҰҰ-да мынандай әлеуметтік статистиканың көрсеткіштері болады: ел тұрғындары, қоғамның әлеуметтік құрылымы, отбасы және тұрмыс-тірлік, отбасының табысы және оның үнемделуі мен жұмсалуы, өмір сүру деңгейі, денсаулық сақтау, азық-түлікті пайдалану, тұрғын үй жағдайы, білім беру мен мәдениет, еңбек ету жағдайы және жұмыспен қамту, ауыл тұрғындарының өмір сүру жағдайы, әлеуметтік қамсыздандыру, балаларды асырау және тәрбиелеу, мүгедектер, қарттар мен зейнеткерлердің қажетіліктерін қанағаттандыру, адамгершілік тұрғысындағы жасалған қамқорлық түрлері мен мөлшері, қоғамдық қорлар.

Сонымен қатар, әлеуметтік саясаттың мынандай салада түрлі өлшемдері болады: экономикада, ұйымдастырушылықта, заң жүйесінде, нақты әлеуметтік салада, мәдениетте, экологияда, жеке тұлғаларда. Мұндай өлшемдерге объективті көрсеткіштер, қоғамда жүзеге асырылатын әлеуметтік саясаттың сапалық және сандық сипаттамалары сәйкеседі. Олардың арасынан басым мән-маңызға ие болатын көрсеткіштер мынандай: адамдардың түрлі топтарының әлеуметтік мүддесі және олардың рационалды қажеттіліктерін қанағаттандыру, адамдардың әлеуметтік қорғалуы, әсіресе,тұрмысы төмен топтар, балалар, зейнеткерлер, жұмыссыздар, ауыр науқасқа ұшырағандар және т.с.с.

Сондай-ақ, әлеуметтік саясат қала мен ауыл арасындағы қарым-қатынасты, адамдардың ой еңбегімен және қол еңбегімен шұғылданатындар арасындағы ерекшеліктерді, түрлі ұлт өкілдері, түрлі таптар, тіпті мемлекет пен жеке адамдар арасындағы қарым-қатынастарды реттеуді қамтиды. Сөйтіп мұның өзі адамдардың өмір сүруінің барлық салаларын (еңбек, тұрмыс-тірлік, мәдениет), соның өзінде олардың ішіндегі жекелеген салалардың өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес (мәселен, өндірістегі) қарым-қатынастарды қамтиды. Сөйтіп тікелей реттеушілік қызмет атқарады. Сонымен қатар, кейбір салаларда (мәселен, демографиялық қатынас саласында) мұндай ықпал ету жанама түрде жағдай туғызу жолымен жүзеге асады. Тіпті кей жағдайларда адамдардың немесе қоғамның әлеуметтік қалауы үшін мүмкіндігінше олардың талап-тілегін туындатуға әсер етеді.

Әлеуметтік саясаттың мұндай ықпал етуі тіпті қоғам мен тұлға арасындағы қарым-қатынастың қалыптасуын реттеуге де септігі болады. Мұндай жайт қоғамдар арасындағы және олардың ішіндегі әлеуметтік топтар мен тұлғалардың әлеуметтік қажетін білдіреді. Сөйтіп әлеуметтік саясаттың ең басты міндеті адамдар мен қоғамның игілікке бөленуі болып табылады. Мұндай жағдайда тұлғалардың дамуын қамтамасыз етуге қолайлы жағдайлар туғызу мәселелері де қозғалып отырады.

Осындай жағдайларды ой елегінен өткізсек, қазіргі замандағы әлеуметтік саясаттың негізгі мақсатары мынандай деп жіктейміз:

- елдегі еңбек етуге тиістілердің, интеллектуалдардың, рухани этикалық әлеуетінің барынша сақталуы;

- заң шеңберіндегі талаптарға сәйкес елдегі нарықтың талаптарын елдегі «адам капиталын» қалыптастыру бағытын ұстанған еңбек етудің берік дағдылар мен жаңа талаптарын қалыптастырады, мұнсыз экономика жақсаруға бағыт алмайды, тиімді экономика болмайды, толыққанды нарық қалыптаспайды;

- азаматтардың, қоғамдағы түрлі топтардың және халықтың белсенділігін оятып, азаматтардың өздерін тұлға ретінде танытатындай құлшынысқа түсіру арқылы қажеттіліктері мен мүдделерін жүзеге асыруының институтционалдық және әлеуметтік-экономикалық алғышарттарын қалыптастырады. Мұнсыз азаматтық қоғамның, адамдар еркіндігінің, нақты демократияның алғышарттары жасалмайды[3].

Сонымен әлеуметтік саясат дегеніміз әлеуметтік саланы және әлеуметтік қарым-қатынасты реттейтін мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың қызметі болып табылады. Мұның өзі тұлғалар мен әлеуметтік топтардың, жалпы қоғамның әлеуметтік мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталады.

Соңғы жылдары әлеуметтік саясат ұғымы әлеуметтік мемлекет туралы тұжырымдар тұрғысында зерттелді. Өйткені мұндай мемлекет түрлерінің идеологиялық негізінің өзара айырмашылығы болады. Өйткені әлеуметтік саясат қоғамдық ойдың әртүрлі мектептер өкілдерінің түсінігінде және әлеуметтік-саясат тәжірибесінде түрліше болады.

Соның өзінде әлеуметтік мемлекет термині Еуропадағы Швеция, Германия, Дания секілді мемлекеттерге қатысты жиі қолданылса да, көптеген қазіргі заманғы демократиялық сипаттағы мемлекеттерде де «әлеуметтіктің» қандай да бір белгілері бар. Оларда да мақсатты мемлекеттік әлеуметтік саясат жүргізіліп, әлеуметтік үдерістерді саналы түрде басқару қажеттілігі жөнінде түсініктер орнығып, әлеуметтік технологиялар қолданылады. Бұндай мемлекеттер өз азаматтарының алдында табысты салық және әлеуметтік бағдарламалар арқылы қайта бөлу қажет екендігі жөніндегі міндетті мойындайды.

Бүгінгі күндері кез-келген әлеуметтік мемлекеттің негізгі өлшемі мынадай деп пайымдалады: қамсыздандыруда әлеуметтік салаға қаржы бөліп отыру жүйесін әр топқа лайықтап жіктеу, салықтың жоғары дәрежесі және бюджеттік қалыптастырылу мен әлеуметтік салаға бюджетті бөлу мөлшері; тұрғындардың барлық топтары үшін қызмет көрсету жүйесі мен әлеуеметтік қызметті лайықтап бөлу; билік тармақтарының бөлінуі жүзеге асырылған жағдайда соған лайық құқықтық жүйе жасау, сөйтіп, билік тармақтарының әрбіреуінің қызметін нақты жүзеге асыру; әлеуметтік жұмыстың нормативті

құқықтық базасы, мемлекеттік органдардың өзара қарым-қатынас жасауы; азаматтық қоғам мен жекелеген бастамалардың ара қатынасын реттеу.

Әлеуметтік мемлекет дегеніміз – адамдардың лайықты өмір сүруін қамтамассыз ету және адам дамуының еркіндігі үшін жағдай жасауға бағытталған саясат ұстанған мемлекет. Мемлекеттің әлеуметтік саясатының идеологиялық негізі оның мақсатына орай қалыптасады. Сөйтіп, әлеуметтік саясаттың негізгі бағытын көрсетеді. Мұның өзі әрбір жекелеген мемлекеттің әлеуметтік-мәдени және діни дәстүрлерінен бастау алады.

Әлеуметтік мемлекеттің мақсатын жүзеге асыру механизмі билеуші идеологияға тәуелді болады және ол әлеуметтік саясатқа кірігеді. Әлеуметтік мемлекет саяси доктринасыз, экономикалық үлгісіз және оны қаржылай қамтамассыз етпей мүмкін болмайды деуге болады. Әлеуметтік саясат әрбір елде нақты тарихи есеп жасау арқылы қалыптасады.

Мемлекет жүргізетін әлеуметтік саясаттың сипаты көптеген жайттарға байланысты. Біріншіден, мемлекеттің өзінің сипаты, табиғаты, құндылықтарының базалық жүйесі мемлекеттік идеологиясымен кірігіп жатады. Екіншіден, әлеуметтік салада жүргізілетін жұмыстардағы әлеуметтік құрылымның ерекшелігінен болады. Үшіншіден, ұлттық экономиканың қорларынан, яғни, кез-келген елде экономикалық дамудың нәтижесінде қамтамасыз етілетін мүмкіндіктерден.

Қазіргі әлемде әлеуметтік саясат түрлі субъектілер мен салалар арқылы, әсіресе, бәрінен бұрын мемлекет арқылы жүзеге асырылады. Алайда, қазіргі дамыған демократиялық мемлекеттерде әлеуметтік қызмет ауқымы мемлекеттен өзге басқа да «ойыншылардан» - мемлекеттік емес салалардан яғни, қоғамдық белгілі бір топтардың, қоғамдық қозғалыстардың және бірлестіктердің, сондай-ақ, азаматтардың өздерінің (азаматтық белсенділік) мүддесін білдіреді.

Дамыған елдерде «үшінші сектор» арқылы (бірінші сектор – коммерциялық, жеке сектор, екіншісі – мемлекеттік) мемлекет көптеген әлеуметтік мәселелерді шеше алады. Көптеген елдерде жылдан-жылға коммерциялық емес және мемлекеттік емес ұйымдар қатары өсе түсуде. Бұлар қоғамдық мүддені қалыптастырып жүзеге асыруға бағытталған.

Әлеуметтік саясат нысандарының арасында саяси партиялар ерекшеленеді. Жалпы саяси партиялардың пайда болуымен әлеуметтік саясат олардың бағдарламаларының маңызды бөлігі болды.

Көптеген ғалымдар көптеген жағдайда жеңген партиялардың немесе партиялар коалициясының саясаты сайлау алдындағы өздерінің уәделеріне сәйкес, сондықтан да олардың сайлау алдындағы бағдарламалары бойынша әлеуметтік саясатты жүргізу сипатын ұғынуға болады дегендей пайымдау жасады.

Бірқатар ғалымдар саяси партиялардың әлеуметтік саясаты мен стратегиясы арасындағы өзара байланысты қарастырғанда партиялардың негізгі саясатын басқаша пайымдап, оған илана қоймады. Мұндай ғалымдардың пікірлерін жақтайтындар мемлекеттің саяси бағытын анықтау үшін партиялардың сайлау алдындағы бағдарламасын емес, түрлі саладағы экономикалық және әлеуметтік даму жөніндегі мемлекеттің саясаты аса маңызды деп пайымдайды. Нақты айтқанда, мұны әлеуметтік-экономикалық өлшемдердің дамуы партияның жекелей іс- қимыл жасауына мәжбүрлейді.

Әлеуметтік саясаттың жетістігі мен тиімділігі адамдардың материалдық жағдайының деңгейіне, рухани дамуына, бүкіл қоғамның өмір тірлігінің жоғары деңгейге көтерілуіне жол ашуынан көрінеді. Осыған орай мемлекеттің әлеуметтік саясатының «күшті» және «әлсіз» деген түсінік пайда болды. Күшті әлеуметтік саясат деп әлеуметтік саясат мемлекет қызметтінің басым бағыты болғанына және бюджеттің айтарлықтай бөлігі әлеуметтік салаға жұмсалатынына орай айтылады.

Әлеуметтік саясатты көбінесе ерекше әлеуметтік технолгия ретінде айқындайды. Әлеуметтік технологияны[4] кең мағынада айтқанда басқарудың алдына қойған мақсатына жетудегі жетістіктердің белгілі бір әдіс- тәсілі деуге болады. Әлеуметтік саясатты әлеуметтік технология ретінде айқындайды, өйткені оның жүзеге асуы мемлекет азаматының өзіндік көзқарасын қалыптастырады. Әлеуметтік саясат қоғамда адамгершілікті сезіну ахуалын қалыптастырып сайлау кезінде қоғамдық дағдының, қоғамның мемлекеттік билік институтына қатыстылығының үлгісін қалыптастыруға ықпал етеді.

Әлеуметтік саясат арнайы әлеуметтік (қоғамдық) бағдарламалар мен жобалар жүйесінде жүзеге асырылады, бағдарламалар әлеуметтік өмірдің барлық саласында жасалып жүзеге асырылады. Ал, бұл бағдарламаларды, нақтылап айтқанда табыстың өсуіне, денсаулық сақтау мен білім беруді дамытуға, зейнетақымен қамтамасыз етуге, тұрғын үй құрылысына, әлеуметтік кәсіпкерлікке, халықтың түрлі топтарын әлеуметтік қорғауға, отбасын жоспарлауға, маңызды қоғамды мәселелерге қатысты кешенді мемлекеттік бағдарламалар, т.с.с.

Әлеуметтік саясат теория жүзінде де, іс жүзінде де әлеуметтік қауіпсіздікпен, әлеуметтік жұмыстармен тығыз байланысты. Әлеуметтік саясат қоғамдағы әлеуметтік жұмыстарға зор ықпал ете отырып халықтың түрлі топтарына әлеуметтік қызмет көрсетудің негізгі бағытын айқындайды.

Қазақстан мемлекетінде әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттары Қазақстан Республикасының Конститутциясында қамтылып бекітілген [5]. Мұнда негізінен Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы бағдарланған. Республиканың әлеуметтік саясатының басты мақсаты әрбір еңбекке жарамды адамға еңбек етуі және кәсіпкерлікпен шұғылдануы арқылы өзінің отбасылық тұрмысын жақсартуға мүмкіндік жасау, ал еңбекке жарамсыздар мен қамқорлыққа зәру болғандар үшін сенімді әлеуметтік қорғаумен қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстанда еңбек етуді әділетті көтермелеудің, тұрмысы нашар азаматтарды әлеуметтік қорғаудың және бүкілхалықты әлеуметтік қорғаудың деңгейін арттырудың тиімді жүйесі қалыптасқан.

Қазақстан мемлекеттігінің басты әлеуметтік ұстанымы ізгілікті болуды мақсатқа айналдыру болып табылады. Еңбекке ақы төлеу саласындағы мемлекеттік саясат еңбекақыны сенімді табыс көзіне айналдыру еңбеккерлердің еңбек белсенділігін ынталандыруда оның маңызын арттырауға бағытталған. Қазақстан Республикасында тұрғындарды жұмыспен қамту жөніндегі мемлекеттік саясат жаппай жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге бағытталған. Қазақстан мемлекетінің ұстанған мақсаты нарық экономикасының әлеуметтік бағытының үлгілерін жетілдіру болып табылады. Мұнда қазіргі замандағы жоғары дамыған нарықтық шаруашылықтың басым болуы ескеріліп, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге және азаматтарды әлеуметтік қорғаудың тиімділігін арттыруға негізделген.

Сонымен жоғарыда баяндалған тұжырымдарды зерделей келгенде мынандай қорытынды жасауға болады: әлеуметтік мемлекет әлеуметтік саясатты дамыту мен жетілдіру, қоғамның әлеуметтік ілгерілеуге жетуінің өлшемі, үлгісі болып табылады. Сөйтіп, әлеуметтік саясат пен әлеуметтік дамудағы басты мақсаты кез- келген елде бүкіл қоғамның өмірі мен тұрмысын жақсартуды барынша қамтамасыз етуде зор жетістіктерге жету болмақ.

Түрлі мемлекеттерде әлеуметтік саясаттың ұлттық және бүкіләлемдік өлшемдері бүтіндей алғанда трансформациялану үрдісі бел алғандықтан айтарлықтай экономикалық, саяси, әлеуметтік, демографиялық өзгерістер арқылы қалыптасып, нақты өмір шындығына орай белгіленеді. Бір жағынан әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесінің өзі өзгеріске түсті. Мұндай құбылыс елдің демографиялық сипатына (мысалы қартайған адамдар санының артуы), көші- қон деңгейінің өсуіне, табыстың тұрақты болуына, еңбек нарығына әйелдердің қатысуы көбеюіне, т.с.с. байланысты болды. Екінші жағынан халықтың әлеуметтік қорғау жүйесіне жаңа талаптар қоюы қалыптасты. Мұндай қоғамдық өзгерістер көпшіліктің санасында қалыптасып орнықты және елдің саясатында әлеуметтік топтасу, ынтымақтасу үрдісі қалыптасты.

Әлеуметтік топтасу дегеніміз тек заң жүйесінде көрініс табуы және қалыптасқан дағдылар ғана емес, мұның өзі әлеуметтік қатынастар мен ережелерге, құндылықтарға сенім арту, оған өзара қатысты болу дағдысы мен құндылықтары. Шын мәнінде мұндай жәйт топтасулық, ынтымақтастық пен қоғамдық құндылықтар болып табылады. Әлеуметтік топтасулық түсінігі ережеде бекітіліп мемлекет қызметінде кеңінен қолданылады. Бұл негізінен Еуропалық Қауымдастықта талқыланып мемлекеттік үрдістерге кірігіп және мәдениаралық ассимилияцияда толықтырылып әлемнің осы белгілі бір өңірінде жүзеге асады. Еуропалық Қауымдастықтың құжаттарында бұған мынандай анықтама берілеген: әлеуметтік топтасу дегеніміз қоғамның өзінің барлық мүшелерінің ризашыллыққа бөленуін қамтамасыз ету арқылы дамудағы түсінбеушілікті барынша бәсеңдетуге және адамдардың шеттетілуін болдырмауға бейім болуы.

Адамзаттың әділетті дамуында ынтымақтасудың маңызы өте зор болатынын қадап айту керек.

Сондықтан да адамдардың да, бүкіл халықтың да өзара ынтымақтасуы адамзаттың әлеуметтік жолында прогреске, топтасуға бастайды. Соған орай адамзаттың әділетті өмір сүруі үшін ынтымақтасудың маңызы зор болмақ. Ынтымақтасу адамдардың қайғы- қасіретін, бейнеті мен әділетсіздік құрбаны болуын тек сезіну ғана емес, мұндай келеңсіздіктерден арашалау, мүлде болдырмау үшін ынтымақтасуының маңызы зор. Жекелеген адамдармен де, отбасымен де түрлі топтармен де, бірлестіктермен де, тіпті бүкіл халықпен де, бүтіндей нәсілмен немесе этникалық топтармен де ынтымақтасу қажеттілігі туындауы мүмкін. Сөйтіп әлеуметтік сала қызметкерлері әлемнің кез- келген өңіріндегі зорлық-зомбылық көргендермен де, азапқа ұшырағандармен де, шеттетілгендермен де, кемсітілгендермен де ынтымақтас болу жолында жұртты топтастыруға күш-жігер жұмсауға міндетті. Сондай- ақ кездейсоқ апатқа ұшырағандармен де, қасірет шеккендермен де, қазына- байлықты бөлісуде әділетсіздіктің зардабын тартқандармен де ынтымақтасудың пайдасы зор

болмақ. Кедейшілік, қайыршылық, тоя тамақтана алмау, өмір сүруіне қажетті азық- түлікке қолы жетпеу адам құқының өрескел бұзылуы екені әлі күнге дейін көптеген елдерде жеткілікті мойындала қойған жоқ. Мұндай түсінбеушілікті болдырмау үшін де ынтымақтасу маңызды. Мұндай жағдайда келеңсіздіктерге жол бермеудің алдын алу жөнінде күш- жігерді біріктіру үшін топтасу қажет.

Бір сөзбен түйіндеп айтқанда, әлеуметтік сала қызметкерлері өзге сала қызметкерлерімен де, жұртшылықпен де ынтымақ орнатып, белсенді күрес жүргізе білсе адам құқының бұзылуына жол берілмеуі немесе халықтың қайғы- қасіретке, әділетсіздік құрбаны болуға ұшырауын болдырмауға, тіпті келеңсіз жағдайды аз да болса сиретуге қол жеткізуі әбден мүмкін. Міне, осындай сан- салалы, алуан істерде әлеуметтік сала қызметкерлерінің жауапкершілікті сезіне білсе ғана жұмыстары нәтижелі болмақ.

Сонымен әлеуметтік жауапкершілік деген не? Мұны былай тұжырымдауға болады: әлеуметтік жауапкершілік дегеніміз халықтың әлсіз, қорғансыз қалған топтарының және адам құқы бұзылуының құрбаны болғандардың мүдделерін қорғауы жолында қызмет атқаруды өздерінің міндеті, парызы деп сезінуі ынтымақтасудың бір қыры деуге болады. Ал, ынтымақтасуда негізгі мақсат шын мәнінде күрес жүргізу, іс- қимыл жасау болмақ. Сондықтан да көптеген діни ұстанымдар бойынша кімде- кім «артықшылық жағдайда» болса, өздерінен кемшін қалғандарға, ыңғайсыз жағдайға ұшырағандарға да көмектесуді, қамқор болуды өздерінің міндеті деп түсіндіреді. «Артықшылық жағдай» деген байлық емес, бір адамның өзгелерге қарағанда барынша жақсы жағдайда болғаны. «Әлеуметтік жауапкершілік» деген сөз тіркестерінің мәні де «қамқорлық» жасау деген ұғымға саяды. Соған сәйкес біздің қандай артықшылығымыз болса, соны өзгелердің жағдайын жақсарту үшін жұмсауға тиіспіз. «Қамқорлық жасау» деген сөз тіркесі де адамдар тек өзгелермен артықшылығын, байлығын бөлісу ғана емес, сондай-ақ өзінің дарын-қабілетін адамзаттың игілігіне жұмсауды да, адамның құқығын қорғауды да білдіреді.

Құқықтың заңмен қорғалуы қандай күшті болғанының өзінде қоғамның барлық мүшелері, әсіресе кедейшілікпен өмір сүріп жатқандары үшін қай- қашанда тек заң кепілділігі жеткіліксіз. Олар шын мәнінде өздерінің құқықтарын нақты пайдалана алуы тиіс. Ал өмір шындығын зерделесек әдеттен тыс кімде- кім өзінің құқығын қорғауды барынша қажет етсе де өздерін қорғауда заң күшін пайдалана алмайды екен. Міне, сондықтан да құқықты заңмен қорғауда әлеуметтік саясаттың пәрменді шараларымен жүзеге асырылуы тиіс. Сонда ғана іс жүзінде әркім өз құқын қорғай алуына қол жеткізетін болады.

Мемлекеттік саясат елдің Конституциясында көрсетілгендей, құқық нормаларын орындау болып табылады. Мәселен, Қазақстан Республикасының Конституциясын бұған дәлел ретінде айтуға болады. Нақтылық құқық нормалары қоғам қызметінің түрлі ауқымында мемлекет саястанының бағыт - бағдарын айқындап отырады. Ал құқық болса қоғамның барлық мүшелері міндетті түрде орындау үшін қажетті жағдайда қоғамдық қатынастарды іске жарату тетігі болып табылады. Мұның өзі белгіленген нормалар мен ережелерге бейімделе отырып нормалардың бұзылуынан туындаған зардаптарды бейтараптандыру құралын айқындайды.

Қазіргі кезеңде жаңа заманға сәйкес постөндірістік қоғамда экономикалық қызметке адамдардың жаппай қатысуына деген әлеуметтік жауапкершілігі барған сайын күшейе түсуде. Мұндай жауапкершілікті іс жүзінде атқару үшін бизнестің әлеуметтік жауапкершілігіне назар аударуы күшейіп, мұндай жауапкершілікті іс жүзіне асыру үшін түрлі амалдар жасалуда.

Азаматтық қоғамды ұйымдастыру, ұйымдасқан жүйе жақсы нәтижеге жеткізеді. Мәселен, ата-аналар өздері де, балалары да белсенді азамат болуы үшін жаңа пайымдауларды, жаңа әдіс- тәсілдерді меңгеруі тиіс.Ата- аналар өздерінің балаларын тәрбиелеу үшін оларға әлеуметтік жауапкершілік сезімін дарытуы тиіс және өздері де отбасында осыған сай сезімде бола алуы керек. Іскерлік ортасы мен БАҚ өздерінің қызметінде әлеуметтік зардаптарға өздерінің жауапкершілігін сезінуге міндетті. Банктер мен қаржы институтары ақша салымдарының этикалық зардаптарын ерекше ескеріп отыруы тиіс.

Жоғарыда баяндалған тұжырымдарды байыптап, сараптап қорытынды түйіндегенде жекелеген адамдар мен қоғамның өмір сүру мәселесі барынша мол әрі алуан қырлы болғандықтан әлеуметтік саясаттың ауқымы да соған сәйкес өте кең деуге болады. Сөйтіп, әлеуметтік саясаттың ауқымында қоғамның әлсіз мүшелерінің лайықты өмір сүруін қаматамасыз етіп қолдау көрсетуден бастап (мүгедектерге, қарттарға, жалғыз басты аналарға, босқындар мен оралмандарға,өзге ұлт өкілдеріне т.с.с.), қарапайым қызмет орнындағы қызметкерлерді, еңбепен қаматасыз етуге дейін және бүтіндей қоғамның дамуына дейін қамтылады. Бұл әрине, таңданарлықтай жайт емес. Өйткені, алуан түрлі салалардағы өзгерістер қоғамдық дамудың нәтижелері болып табылады. Қоғамдық дамудың мақсаты да, жоғарыда баяндалып тұжырымдалғанындай, әлеуметтік саясатты толыққанды жүзеге асыру болып табылады. Сондай-ақ қазіргі заманғы әлеуметтік саясат әр адамның еркін болу дәрежесін арттыруға,

олардың таңдау жасау мүмкіндіктерін кеңейтуге, өздерінің күш қуатын бақуатты өмірге қолдарын жеткізуге, халықтың игілігін молайтуға барынша сарқа жұмсауына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Назарбаев Н.А. Нұрлы жол - болашаққа бастар жол. Мемлекет басшысының Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан.-2014, 12 қараша.

[2] Қараңыз: Новейший социологический словарь.-Минск: Книжный дом, 2010. –С.947, 953, 981-989.

[3] Калиева М.Ш. Социальная политика в системе гражданского общества// Вестник КазНПУ им. Абая. Серия социологические и политические науки.-2006, №2.-С.16-18.

[4] Соціологічна енциклопедія.- Київ: Академвидав, 2008.-С. 248.

[5] Конституция Республики Казахстан.-Алматы: Елорда, 2008.-С.4,7-15.

[6] Қараңыз: Politische, soziologische und rechtliche Probleme der Gesellschaftsentwicklung Kasachstans.-Berlin: Verlag Dr. Köster, 2013.-S.159-160.

REFERENCES

[1] Nazarbayev N. A. Nurly zhol – a way to the future. Message of the Head of state to the people of Kazakhstan/ / Egemen Kazakhstan.-2014, 12 november.

[2] Look at: The latest sociological dictionary. - Minsk: Book house, 2010. – P. 947, 953, 981-989.

[3] Kaliyeva M. Sh. Social policy in system of civil society// The messenger of KAZNPU of Abay. Series sociological and political sciences.-2006, №2. – P. 16-18.

[4] The Sociological Encyclopedia. – Kiev: Academy of Sciences, 2008. – P. 248.

[5] Constitution of the Republic of Kazakhstan. - Almaty: Elorda, 2008. – P. 4,7-15.

[6] Look at: Politische, soziologische und rechtliche Probleme der Gesellschaftsentwicklung Kasachstans.-Berlin: Verlag Dr. Köster, 2013.-S.159-160.

Резюме

Р.Б. Абсаттаров

(Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан)

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Ключевые слова: социальная политика, государственная политика, интерес, потребность, личность, социальная группа, общество, народ, население, социальное государство, социальная безопасность, бедность, социальная защита, социальная сплоченность, социальное сотрудничество, права человека, свобода.

В статье исследуются актуальные вопросы социальной политики, которые в политической науке еще недостаточно изучены. Прежде всего уделено внимание содержанию и изменении социальной политики. При этом раскрыты сущность и определение социальной политики. В статье делается акцент на новых подходов и оценок понятия социальной политики. На этой основе вырабатывается соответствующие принципы и механизмы реализации социальной политики.

Следует сказать, что понятие «социальная политика» в статье рассматривается в широком и узком смысле. При этом главная задача социальной политики – это защита человека, обеспечение его безопасности, направленных на удовлетворение социальных интересов и потребностей личности, социальных групп и общества в целом.

В статье подробно рассматриваются особенности и проблемы социальной политики в контексте общественно-политического прогресса. При этом критерием развития и зрелости социальной политики является социальное государство. Вместе с тем в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Поступила 15.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 340.32

Legal integration and questions of formation of subjects and objects of the legal processes

Z.K. Ayupova[1], D.U. Kussainov[2]
zaure567@yandex.ru
[1]Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan
[2]Kazakh national pedagogical university named after Abai, Almaty, Kazakhstan

Key words: sociological approach, legal integration, sociological opinions, integration, system of society, globalization, upper national, harmonization of law, unification of law, the state apparatus.

Abstract. Subjective beginning and basis of the legal integration is the system of self-regulation and the system of social relations and society in general, and is manifested in the form of indirect, in certain forms of organization of the social relations: in the state (management, regulation and civil society), regional interstate associations (have the upper national level) and international organizations (non-governmental and inter-state character). The immediate subject of the legal integration is the society by itself, and the system of the social relations in various levels, also the indirect (secondary) subjects include certain forms of organization of public relations: the state, civil society, of the state apparatus, regional groups and international organizations.

It would be wrong identification of subject and institution basis in the convergence, which is reflected in the fact, that the subjective mixed with subjective or entity convergence rely institutions. As the subject of convergence it is considered from the social subject - entrepreneurship. This approach seems reasonable, since you cannot really mix the subjective and institutional start of the legal integration. Questions about what parts of the legal system come into legal processes of integration, more relevant in the field and the provisions on the objects and integration because they cannot be tied to the position of the subjects of integration.

So what is the beginning of the subjective legal integration and in the evolution of law? This question is closely related to the understanding of the process of integration as part of the process of globalization, which in turn is a manifestation of the self-regulatory principle in the system of social relations. This process of self-regulation of social relations, society as a system are the source and basis of legal integration. Therefore, in the society and in its constituent parts and structural expresses the subjective beginning of the legal integration and its processes.

УДК 340.32

Правовая интеграция и вопросы формирования субъектов и объектов юридических процессов

З.К. Аюпова[1], Д.У. Кусаинов[2]
zaure567@yandex.ru
[1]КазНУ им. аль-Фараби, факультет международных отношений, г. Алматы, Республика Казахстан
[2] КазНПУ им.Абая, исторический факультет, г. Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: социологический подход, правовая интеграция, социологические мнения, интеграция, системность общества, глобализация, наднациональность, гармонизация права, унификация права, государственный аппарат.

Аннотация. Субъектное начало и основа правовой интеграции заключается в качестве системности и саморегуляции системы общественных отношений и общества (как человечества) в целом, и проявляется в опосредованном виде в определенных формах организации общественных отношений: в государствах (системы управления, регулирования и институты гражданского общества), региональных межгосударственных объединениях (обладающих качеством наднациональности) и международных

организациях (межгосударственного и неправительственного характеров). Непосредственным субъектом правовой интеграции является общество и сама система общественных отношений на разных уровнях, а к опосредованным (вторичным) субъектам относятся определенные формы организации общественных отношений: государства, институты гражданского общества, части государственного аппарата, региональные объединения и международные организации.

Неверным было бы отождествление субъектного и институционального начал в конвергенции, что выражается в том, что субъектное смешивается с субъективным или субъектом конвергенции полагаются институты. В качестве субъекта конвергенции рассматривается именно социальный субъект – предпринимательство. Этот подход видится оправданным, так как действительно нельзя смешать субъективное и институциональное начала в правовой интеграции. Вопросы о том, какие части правовой системы вступают в юридические процессы интеграции, больше относятся к сфере и положениям об объектах интеграции и потому нельзя их привязывать к положению о субъектах интеграции.

Каким же является субъектное начало в правовой интеграции и в эволюционном развитии права? Этот вопрос тесно связан с пониманием самого процесса интеграции как части процесса глобализации, который, в свою очередь, является проявлением саморегулирующего начала в системе общественных отношений. Именно процессы саморегуляции общественных отношений, а именно общества как системы, являются источником и основой правовой интеграции. Следовательно, именно в обществе и в составляющих его структурных частях и выражается это субъективное начало правовой интеграции и его процессов.

Вопросы развития и назначения права и государства являются объектом пристального внимания современной социологии, которая рассматривая важнейшие элементы социума, как право и государство, все-таки в своей сущности представляет науку «об обществе как целостной системе и об отдельных социальных институтах, процессах и группах, рассматриваемых в их связи с общественным целым.

Изучение именно социологического подхода позволяет рассмотреть сущность общества и его качество системности как источник саморегулирующего начала общества. В социологии можно встретить весьма широкий спектр мнений по сущности и качеству системности общества и общественных отношений. Необходимо выделение только самых общих вопросов по сущности общества и только для описания его системного характера и нет необходимости описания содержания социологических споров и положений. Далее будет представлено именно обобщение социологических положений, без привязки к конкретному определению или авторской позиции, так как обобщение будет представлено на основе подходов ученых, которые в основном совпадают и созвучны друг другу. Можно констатировать, что при наличии широкого спектра социологических мнений, все же большинство ученых рассматривает общество как совокупность индивидов, которая создана путем объединения исторически обусловленными социальными формами совместной жизни и деятельности. И хотя ученые расходятся в понимании сущности и структуры обществ на национальном, региональном или международном уровнях, тем не менее, практически все ученые соглашаются с положением о системности общества. Это выражается в том, что общество нельзя рассматривать только как совокупность людей и потому важнейшей составляющей общества является сама система общественных отношений, то есть социальные формы общественной жизни. Таким образом, при изучении понятия общества, необходимо уделить внимание системе общественных отношений между составляющими эту совокупность частицами. Развитие и существование общества связаны с совместной деятельностью людей в разных сферах жизни: производственных, семейно-бытовых, политических и других. Количество и сложность этих сфер жизни неизменно повышаются в процессе развития, что вызывает соответствующие изменения не в самом обществе как совокупности людей, но в обществе, как в системе отношений.

Общество проявляет свою системность, то есть определенную соотносимость частей и подсистем, которые взаимодействуют и развиваются по принципам и закономерностям, по которым развиваются все системы. Реагирование системы общества на изменения и вызовы времени происходят в отношении разных сторон жизни, но всегда и неизменно проявляются в изменении и трансформации содержания системы общественных отношений. Само общество как система саморазвивающаяся и саморегулирующаяся дает толчок и движущую энергию этим актам «реагирования» и «приспособления» системы к изменяющимся условиям. Системность общества выражается в его системной сущности (того, что оно является системой) и обладании соответствующими свойствами и качествами. Современная глобализация, и ее важнейшие направления в сфере права и правовой интеграции, также являются результатом проявления движущей силы саморегуляции. Таким образом, само общество и его системность (саморегуляция) являются субъектным началом в правовой

интеграции.

Рассматривая общество как единственный и важнейший субъект развития права и правовой интеграции, тем не менее, мы можем говорить о случаях выражения воли общества через какие-то более конкретные и обобщенные образования. К примеру, в некоторых юридических процессах большую роль в правовой интеграции играют международные неправительственные организации, в некоторых - региональные наднациональные объединения, в некоторых процессах сами государства выступают как двигатели процессов правовой интеграции.

В этом отношении мы можем заявлять положение о том, что все общество в представительстве подсистем на национальном, региональном и мировом уровнях является непосредственным субъектом правовой интеграции, и в это же время, субъектное начало правовой интеграции может опосредовано проявляться в институциональных образованиях, которые прямо участвуют в движении правовой интеграции. В качестве таких опосредованных субъектов правовой интеграции можно выделить современные государства (система управления и регулирования и институты гражданского общества), региональные межгосударственные объединения (обладающие признаками наднациональности) и международные организации (межгосударственного или неправительственного характера). Именно в этих формах организации общества и общественных отношений проявляется в практическом приложении движущая сила современной правовой интеграции и соответствующих процессов (гармонизация права, унификация права и другие).

Таким образом, субъектное начало и основа правовой интеграции заключаются в качестве системности и саморегуляции системы общественных отношений и общества (как человечества) в целом и проявляются в опосредованном виде в определенных формах организации общественных отношений: в государствах (системы управления и регулирования, и институты гражданского общества), в региональных межгосударственных объединениях (обладающих качеством наднациональности), и в международных организациях (межгосударственного и неправительственного характеров).

Международное право или региональное право необходимо рассматривать в качестве форм правовой интеграции, тогда как объектом современной правовой интеграции выступает правовая система в широком понимании, которая является «вместилищем, средоточием разнообразных юридических явлений существующих в обществе в одно и то же время на одном и том же пространстве» [1]. В структуру правовой системы входит система права, правосознание (правовая идеология и правовая психология, индивидуальное и общественное правосознание) и правовая деятельность (правотворчество, правоприменение и толкование) [2, С.23-30].

Правовая система в целом является объектом правовой интеграции. Основными объектами воздействия юридических процессов правовой интеграции являются следующие элементы правовой системы: система права, правосознание и правовая деятельность. Это положение является основным выводом данной части исследования. Далее представлен процесс рассмотрения и изучения этих и других вопросов.

Объектами процессов правовой интеграции всегда выступают структурные части национальной правовой системы. Тем не менее, необходимо рассмотреть это положение более детально в свете причин изменений, особенностей процесса и способа изменений норм и структурных частей национальной правовой системы. В этом отношении следует отметить существование двух понятий, которые дополняют друг друга, но которые все-таки необходимо в определенной мере различать: понятие «направления правовой интеграции» и понятие, используемое автором Е.В. Скурко «направления интеграции правовых систем», заявленное в рамках ее работы «Эффективность правового регулирования международной торгово-экономической интеграции: Вопросы теории и практики». При всей схожести они имеют определенные, хоть и незначительные особенности. Первое рассматривается в перспективе изучения общих причин глобализации права и правовой интеграции, когда рассматриваются сферы общественных отношений, вызывающие изменения в праве. Это понимание направлений правовой интеграции находится в тесной связи с вопросом об объектах правовой интеграции. Второе понятие использовалось Е.В. Скурко для обозначения направления самого процесса изменений правовой системы, то есть больше рассматривается вопрос о том, как изменяется правовая система, а не вопросы о том, в связи с чем и в каких структурных частях происходят эти изменения. Тем не менее, эти понятия дополняют друг друга и позволяют увидеть картину в более полном виде. Комбинация этих подходов позволяет увидеть картину в более полной мере и делать соответствующие выводы. Необходимо изначально выделить и коротко охарактеризовать основные характеристики этих двух понятий: «направления правовой интеграции» и «направления интеграции правовых систем».

Далее следует рассмотреть основные вопросы, касающиеся сфер общественных отношений, в которых протекает правовая интеграция и которые напрямую связаны с вопросом объектов правовой интеграции, то есть то, что обозначалось нами как «направления правовой интеграции». Затем необходимо рассмотреть вопросы касательно понятия Е.В. Скурко - «направления интеграции правовых систем». Как следствие, такой подход позволит более подробно раскрыть сущность объектов правовой интеграции и сделать соответствующие выводы.

В научной доктрине распространен подход, по которому определенные сферы взаимодействия государств рассматриваются как объекты взаимоотношений и правовой интеграции. Этот подход является интересным, так как взаимодействие государств по определенным вопросам и сферам общественных отношений напрямую определяет то, какие части и стороны национальной правовой системы должны быть изменены. Действительно, все правовые системы мира в настоящий момент оказались под влиянием определенных глобальных проблем и вызовов, решение которых представляет не только национальную, но также международную ценность и также решение которых подразумевает активное участие и сотрудничество. Как следствие, все правовые системы мира вступают в сотрудничество именно в отношении этих объектов и в этих сферах общественных отношений. Это сотрудничество по определенным вопросам напрямую и самым существенным образом влияет на интенсивность универсализации правовых систем, сближение правовых семей и общую интенсивность правовой интеграции.

Речь идет о направлениях и сферах сотрудничества государств и правовых систем в процессе глобализации права и правовой интеграции. Объектом же все-таки будет оставаться соответствующая часть правовой системы, которая изменяется именно через это направление сотрудничества. К примеру, направление сотрудничества по экономическим вопросам изменяет аспекты именно экономической части правовой системы.

В этом подходе мы также можем рассматривать в качестве определенных объектов некий массив общественных отношений по определенному вопросу. Опять же, сотрудничество в экономической сфере является ведущим направлением правовой интеграции. Это значит, что именно часть общественных отношений в сфере экономики является объектом сотрудничества и интеграции государств, что ведет к изменению уже соответствующей части правовой системы. Следовательно, мы можем в этом вопросе рассматривать направления сотрудничества государств в глобализации, так как они напрямую касаются направлений правовой интеграции (глобализации в сфере права) и определяют то, какая часть правовой системы и каким образом изменяется и развивается. Более того, это рассмотрение направлений межгосударственного и международного сотрудничества (объектов сотрудничества) представляет интерес для определения тенденции и перспектив развития правовой интеграции.

Доктрина выделяет множество объектов правовой интеграции и межгосударственного сотрудничества как следствия совместных усилий для решения глобальных проблем. К примеру, А.В. Чолахян выделяет в качестве наиболее важных следующие объекты сотрудничества [3]: 1) защита прав человека и гражданина; 2) защита частной и других форм собственности; 3) поддержание мирового правопорядка; 4) противодействие экстремизму и терроризму.

Известный российский ученый В.В. Лазарев [4] соглашается с тем, что глобализация (соответственно и правовая интеграция) направлена на определенные сферы сотрудничества по проблемным вопросам. В частности, он рассматривает саму глобализацию как попытки мира стабилизироваться через приложение совместных усилий в мировой политике, основная тенденция которой – «понимание целостности современного мира и приоритета глобальных проблем как целей международной политики» [4]. В качестве таких глобальных проблем он выделяет проблемы, имеющие характер «всеобщности», затрагивающие каждое государство и которые могут быть решены только при сотрудничестве государств. В качестве признаков такой всеобщности рассматриваемых проблем он выделяет следующие: «...во-первых, эти проблемы затрагивают интересы всего человечества, а в перспективе и будущее существование человеческого общества...; во-вторых, эти проблемы проявляют себя как объективные характеристики развития общества ...; в-третьих, нерешенность их создает угрозу для будущего человечества, препятствует прогрессу общества...; в-четвертых, они могут быть решены только благодаря усилиям всего мирового сообщества...; в-пятых, они предполагают примат международного права...» [4]. Он выделяет следующие группы глобальных проблем, в отношении которых происходит совмещение целей для сотрудничества государств в рамках мировой политики:

- международное сотрудничество и упрочение мира;

- обеспечение прав и свобод человека;
- национальная и международная безопасность;
- экология;
- народонаселение или установление демографического равновесия планеты;
- научно-техническая революция и использование ее результатов для преодоления отсталости;
- международное сотрудничество в борьбе с преступностью и другими антиобщественными явлениями.

Необходимо отметить, что этот подход, хотя и дает возможность определенной классификации и дальнейших исследований, все-таки является весьма усеченным. Его нельзя напрямую и непосредственно интерпретировать для выделения объектов правовой интеграции, так как В.В. Лазарев говорил в рамках этого подхода несколько о другом – о сферах и направлениях мировой политики. И хотя в отношении этих направлений или объектов правовая интеграция действительно является достаточно интенсивной, этот подход не позволяет взглянуть на ситуацию целиком. Он вытекает из определенного подхода в понимании самой сущности глобализационного процесса, то есть другие подходы выделяют другие сферы, в которых влияние глобализации и правовой интеграции также очень велико. Ярким примером является подход, который рассматривает глобализацию как процесс усложнения экономических отношений. Мы действительно видим, что в экономической сфере правовая интеграция проявляется очень сильно и есть основания рассматривать массив экономических отношений (и соответствующую часть законодательства) как объект правовой интеграции. Однако, эта сфера не рассматривается в подходе В.В. Лазарева, так как он использует другое понимание глобализации. Следовательно, при рассмотрении вопросов по объектам (или направлениям) правовой интеграции необходимо учитывать разные подходы в понимании глобализации в целом (ее целей и задач, в частности).

Ниже представлены примеры направлений правовой интеграции, которые, являясь объективными требованиями развития общества и вызовами на пути прогресса глобализации, обуславливают развитие правовой интеграции и изменяют определенные части правовой системы государств, то есть воздействуют на объекты правовой интеграции. Выделены примеры наиболее актуальных и интересных сфер правовой интеграции: сфера экономического сотрудничества, основы публичного управления и регулирования общественными отношениями.

Экономическое сотрудничество является одним из самых важнейших направлений, как общей глобализации, так и правовой интеграции. Повышение интенсивности международных хозяйственных связей естественным образом переходит в тесное переплетение хозяйственных структур. Этот процесс влечет за собой цепную реакцию правовой интеграции по самым разным вопросам и не только в экономической сфере. Экономические отношения как основа правовой интеграции играют большую роль как на международном уровне, так и на региональном. В последние десятилетия сама глобализация рассматривается как процесс, обусловленный экономической интеграцией.

Сегодня существуют два основных пути правовой интеграции в сфере экономических отношений:

- развитие права Всемирной Торговой Организации (ВТО);
- региональные экономико-правовые интеграционные процессы.

Глобальная экономическая интеграция означает развитие единой системы регулирования международных отношений. Ведущую роль в этом процессе играет Всемирная Торговая Организация – как продолжение регионального инструмента - Генерального соглашения по тарифам и торговле. Членство в этой организации государств с отличными друг от друга экономико-политическими системами обуславливает образование общеобязательных правил международного экономического права. Таким образом, правовая интеграция в сфере экономики на глобальном уровне проходит через право ВТО. Доктрина рассматривает эти два процесса как два взаимосвязанных направления единого процесса – глобализации, хотя и отмечается факт того, что иногда деятельность наднациональных региональных образований может не совпадать с общим направлением глобализации экономики, а сам региональный правопорядок может претендовать на «самостоятельное значение в международно-правовой системе».

Интересным является мнение В.В. Мельникова о том, что «одной из основных тенденций региональной экономической интеграции в ВТО является образование вокруг одного или группы наиболее развитых государств интеграционных зон, которые воплощаются в разных международно-правовых формах, что определяется различной степенью интенсивности интеграционных процессов в конкретных регионах Земного шара» [5]. Однако, в своей работе В.В. Мельников занимает немного

иную позицию, рассматривая развитие международного права и регионального права как два различных механизма и инструмента правовой интеграции. В частности отмечается то, что «наличие двух видов международно-правовых механизмов регулирования международных экономических отношений (ВТО и РИО) вызывает вполне обоснованные опасения «деформации» или «фрагментации» международного экономического правопорядка».

Процессы правовой интеграции затрагивают всю правовую систему государства и приводят к заимствованию различных правовых традиций у других систем, особенно в системе государственного управления. Деятельность государственных органов, принципы работы, структура государственного аппарата и многие другие аспекты системы государственного управления являются объектом внимания на международном уровне. Примером может служить широкое распространение в правовых системах мира института Омбудсмена или Уполномоченного по правам человека, что наглядно служит результатом правовой интеграции и развития права. В этом отношении, значительное влияние оказывает развитие международного права и сотрудничество государств на международном уровне. Сегодня международное сообщество устанавливает различные стандарты деятельности и функционирования различных властных структур, что не может не оказывать влияния на правовую систему государства, а также на саму работу этих властных структур.

Универсализация принципов работы и построения государственного аппарата и заимствование соответствующих правовых традиций/принципов является аспектом правовой интеграции, так как наличие и работа этой определенной властной структуры отражается в национальном законодательстве и универсализация государственных структур влияет и на универсализацию правового обеспечения их деятельности.

В качестве примера объекта такой правовой интеграции и сближения правовых систем (и даже правовых семей) может служить сравнительно-правовой анализ развития института конституционного контроля в странах мира. А.А. Клишас, на основе проведения комплексного сравнительно-правового анализа, отмечает глобальную тенденцию к универсализации указанного института в правовых системах мира [6]. Указывается, что этот процесс универсализации обусловлен «с одной стороны, общим признанием концепции правового государства и разработкой не только его «аморфных» телеологических и аксиологических составляющих, но и сугубо юридико-технических элементов, с другой - развитием идеи верховенства права и его важнейшего источника – Конституции». Институт конституционного контроля известен практике более чем 164 государств и отличается своей вариативностью. Автор отмечает, что до середины двадцатого века существовавшие институты конституционного контроля можно было относить к двум основным формам/моделям: «американской» и «европейской».

В заключение подчеркнем, что в настоящее время процессы глобализации привели к тому, что обозначилась тенденция к появлению многочисленных «смешанных» (гибридных) форм (Бразилия, Греция и др.), в которых в той или иной комбинации сочетаются определенные черты, институционально присущие различным моделям судебного и квазисудебного контроля. Это выражается в том, что в правовых системах региона, длительное время тяготевшего к той или иной модели конституционного контроля (например, в Латинской Америке), формируются системы, выходящие за рамки не только основных, но и наиболее распространенных гибридных моделей. Этот пример показывает результат правовой интеграции, что выразилось в распространении определенных правовых принципов и их единого (одинакового) понимания в правовых системах мира. Он напрямую демонстрирует пример сближения правовых семей, их взаимодействие и образование конструкций, имеющих черты обеих подходов.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Чолахян А.В. Влияние международного права на российскую правовую систему // Сборник Материалов Всероссийской научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. – 22-24 апреля 2012. – Уфа: БашГУ. – 307 с.

[2] Тиунова, Л. Б.О понятии правовой системы // Правоведение. – 2005. – № 1. – С.23-30.

[3] Чолахян А.В. Соотношение российских и мировых правовых систем. – Дисс. на соиск. уч.степ.к.ю.н. – Саратов. –2008. – 157 с.

[4] Лазарев В.В. Общая теория права и государства: Учебник. – 2-е изд. – М.: Юристъ, 1996. – 451 с.

[5] Мельников В.В. Международно-правовое регулирование региональной экономической интеграции в ВТО. – Дисс. на соиск. уч.степ.к.ю.н. – М., 2008. – 145 с.

[6] Клишас А.А. Конституционный контроль и конституционное правосудие в зарубежных странах. – Дисс. на соиск. уч.степ. д.ю.н. – М., 2007. – 317 с.

REFERENCES

[1] Cholakhian A.V. Influence of the international law on the Russian legal system // Materials of Russian Scientific conference of the students, post graduates students and young scientist. – April 22-24, 2012. – Ufa: Bashkir State university. – 307 p.

[2] Tiunova L.B. About the definition of the legal system // Pravovedenie. – 2009. – № 1. – P.23-30.

[3] Cholakhian A.V. Correlation of Russian and international legal systems. – Diss. on PhD. – Saratov. – 2008. – 157 p.

[4] Lazarev V.V. Theory of law and state: Textbook. – 2-nd edition. – M.: Jurist, 2006. – 451 p.

[5] Melnikov V.V. International and legal regulation of the regional economic integration in WTO. – Diss. on PhD.– M., 2008. – 145 p.

[6] Klishas A.A. Constitutional control and constitutional justice in the foreign countries. – Diss. on Doctoral degree in jurisprudence. – M., 2007. – 317 p.

ҚҰҚЫҚТЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ ЖӘНЕ ЗАҢНАМАЛЫҚ ПРОЦЕССТЕРДІҢ *СУБЪЕКТІЛЕРІ МЕН ОБЪЕКТІЛЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ*

Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө.
zaure567@yandex.ru

Кілттік сөздер: әлеуметтанулық әдіс, құқықтық интеграция, әлеуметтанулық пікір, интеграция, қоғамның жүйелілігі, жаһандану, ұлттықтан жоғары, құқықты гармонизациялау, құқықты унификациялау, мемлекеттік аппарат.

Ескертпе. Құқықтық интеграцияның субъектілік бастамасы мен негіздері қоғамдық қатынастардың және қоғамдық жүйелердің (жалпы адамзаттың) толығымен алғанда даму өзгері процесстерінде белгілі бір жүйелерде көрініс тапты: мемлекеттерде (билік жүйесі, қоғамның азаматтық институттарын реттеуде), региондық мемлекет аралық байланыстарда (ұлттықтан жоғарға қасиеттерге ие ұйымдарда) және халықаралық ұйымдарда (мемлекет аралық және үкіметтік емес сипаттарда). Құқықтық интеграцияның тікелей субъектісі болып нақты қоғамның өзі, қо,амда болып жатқан барлық, әртүрлі дәрежелердегі ұйымдар мен қоғамдық қатынастар жатады: мемлекет, азаматтық қоғам институттары, мемлекеттік аппараттың кейбір бөлігі, региондық құрылымдар мен халықаралық ұйымдар.

Конвергенциядағы институционалды бастауларды субъекттілік пен тепетен ретінде қарау дұрыс болмас еді, себебі субъекттілік пен субъект бірігіп конвергенция жалған түрде институционалдық қасиетке ие ретінде көрсетіледі. Конвергенцияның субъект ретінде тек қана әлеуметтік субъект көрсетілуі керек, ол- кәсіпкерлік. Біздің ойымызша бұл бағытты қолдау жөн сияқты, себебі ешқашанда құқықтық интеграциядағы субъективтілік бастау мен институционалдық арналарды біріктіріп қарауға болмайды. Құқықтық жүйенің заңнамалық және интеграциялық процесстерінде қай бөлігі кеңінең қатынасатындығы туралы мәселе ол интеграцияның объектісі мәселесі, сондықтан да интеграцияның субъектісі жағдайлары мен оны бірге қарастырмау керек.

Құқықтық интеграцияда және құқықтың даму эволюциясында субъективті бастаулардың мен орны қандай? Бұл сұраққа жауап беру үшін біз интеграциялық процесстең ішкі мазмұнына терең үңілуіміз керек, себебі ол жалпы ғаламдық процесстің бір бөлігі болып есептеледі. Сондықтанда ол қоғамдық қатынастардың өзің-өзі реттеу қызметін атқарады. Тек осы себептердің негізінде қоғамдық қатынастардың өзің-өзі реттеу мүмкіндіктері, нақтырақ айтқанда қоғамның жүйе ретіндегі қасиеттері, құқықтық интеграцияның бастаулары мен қайнар көзі болып есептеледі.

AYUPOVA Z.K.
DOCTOR OF JURIDICAL SCIENC1ES, PROFESSOR, CHAIR OF INTERNATIONAL LAW, DEPARTMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS
Kazakh national university named after Al-Faraby, Kazakhstan, Almaty
Legal integration and questions of formation of subjects and objects of the legal processes

KUSSAINOV D.U.
DOCTOR OF PHILOSOPHY SCIENC1ES, PROFESSOR, CHAIR OF SOCIO-HUMANITARIN DISCIPLINES, DEPARTMENT OF HISTORY
Kazakh national pedagogical university named after Abai, Kazakhstan, Almaty

Поступила 06.05.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Economy of Kazakhstan in the cyclic to paradigm of long-term technical and economic development

Dnishev F.M.,[1] Korgasbekov D.R.[2]
Dastan1205@mail.ru
[1]Chief researcher of Institute of economy KS MES RK.
[2]PhD of University of International Business, city of Almaty.

Key words: technology, innovative technology, cycle of economic development, technological revolution, paradigm of cyclic development.

Summary. This article is about the cyclic paradigm of development of world economy, also the stages of technological revolutions and the characteristic of technological ways . We know that a technological trajectory of Kazakhstan is defined in this summary. The analysis of investment on technological ways on industry spheres is made. As the main way of development is shown the increase in the fifth and sixth technological way in spheres of the industry.

Қазақстан экономикасы ұзақ мерзімді техника-экономикалық дамудың циклдық парадигмасы мәнінде

Дінішев Ф.М.,[1] Қорғасбеков Д.Р.[2]
Dastan1205@mail.ru
[1]ҚР БжҒМ ҒК Экономика институтының бас ғылыми қызметкері, э.ғ.д., профессор.
[2]Халықаралық Бизнес Университетінің PhD докторанты, Алматы қаласы.

Негізгі сөздер: технология, инновациялық технологиялар, экономикалық даму циклы, технологиялық революция, циклдық даму парадигмасы.

Аңдатпа. Мақалада әлемдік экономика дамуының циклдық парадигмасы, технологиялық революциялардың кезеңдері, технологиялық қалыптардың сипаттамалары қарастырылған. Қазақстанның технологиялық траекториясы анықталып, өнеркәсіп салаларына технологиялық қалыптар бойынша тартылған инвестициялар талданған және дамудың басты жолы ретінде өнеркәсіп салаларында бесінші мен алтыншы технологиялық қалыптардың үлесін арттыру көрсетілген.

Заманауи әлемде даму парадигмасы көп жағдайда жаһандық технологиялық қозғалыстардың әсерінен жиналады. Технологиялық олқылықтар, әсіресе ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, биотехнологиялар және нанотехнологиялар экономикалық даму, өмір сүру сапасын жақсарту және қоршаған ортаны қорғау салаларында мүмкіндіктерін кеңейткен. Жаһандану әлемдік технологиялық теңсіздіктің жаңа жолдарын ашады, көптеген мемлекеттер жаңа технологияларды алуға және қолдануға мүмкіндіктерін кеңейтуде. Технологиялық дамудың географиясы кеңейуде, индустриалды дамыған мемлекеттерден тұратын технологиялық көшбасшылар тобына дамушы мемлекеттерде қосылуда, әдемде жаңа орталықтар және технологияның даму желілері пайда болуда.

Соңғы онжылдық әлемнің дамуының кардиналды өзгерістерімен есте қалды. Адамзаттың басынан өтіп жатқан терең қозғалысты айтатын сипаттамалар, тіршілік қызметінің барлық бағытында ғылым мен техниканың бұрын соңды болмаған әсерінің күшейуі, табиғат және қоғам қарым-қатнасы сипатының өзгеруі, әлемнің өзара байланысы мен бір тұтастығының өзара күшейіп келе жатқан тенденциясы – жаңа ғаламдық сипаттардың таусылмас тізбесі. Ресурстық құрылымының интенсивті кеңейуімен жүргізілетін бұрынғы өсу парадигмасы әлемдік дағдарыс көрсеткендей өзін-өзі жояды. Алда ғылыми-технологиялық құраушылардан тұратын дамудың жаңа түріне ауысу міндеті тұр.

Заманауи әлемнің қазіргі жағдайын, өткені мен болашағын ойластырудың әдістерін іздеу барысында, экономикалық ғылымда әртүрлі тәсілдер дамуда.

Э. Тоффлердің «Үшінші толқын» атты өте әйгілі кітабында адамзат өркениетінің тарихындағы ең үлкен үш төңкеріліс бөліп көрсетілген [1, с.21]. Бірінші толқын неолитиялық революциядан басталды және аграрлық өркениеттің басталуын қалыптастырды. Индустриалды өркениет – өнеркәсіптік революция екінші толқынның басталуы болды. XX ғасырдың төртінші ширегінде үшінші толқын – постиндустриалдық өркениет қалыптасты.

Ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық динамикаға бағдарлану Н.Д.Кондратьев [2], И.Шумпетер [3], Г.Менш [4], К.Фримен [5] және т.б. аттарымен байланысты ұзын толқындар теориясы шеңберінде дамитын үлкен өркениеттер циклының ритмдік ауысуы көз қарасы негізіндегі елестетулерімен толықтырылады. Бұл теория, алғашқы өндірістік революциядан бастап экономикалық дамудың жылдамдауы және баяулауы кезеңдерінің кезегімен, баға динамикасында, капитал пайыздарында, банктік депозиттерде, жалақыда және де аз мөлшерде көлемдік көрсеткіштердің физикалық және бағалық өзгерістерінде көрінетін фактілік бақылаулардың негізінде пайда болған. Жарты ғасырда (45-60 жыл) бір қайталанатын шаруашылық конюктурасының тербелісі кондратьев толқындары немесе циклдары деген атқа ие болған. Экономикалық көрсеткіштердің динамикалық сипаттарына қарай ұзын толқындардың (циклдардың) өрлеу фазасы және құлау фазасы немесе «төмендетуші» (төмен жүруші) және «жоғарылатушы» (өрлеуші) толқындар болып қарастырылады.

Бізді бұл теорияда экономикалық белсенділіктің өзімен-өзі тербелісі емес, бұл тербелістердің экономиканың технологиялық құрылымының жаңаруымен және технико-экономикалық даму бағытының өзгеруімен жалғасатын жағдайлары қызықтырады. Бұл аспектіде жоғарыда аталған авторлардың көз қарасы бойынша, олар ұзақ мерзімді тербелістердегі негізгі рөлді кеңейтілуі ұзақ мерзімді толқынға көшуге ынғайланатын, бір мезгілде пайда болатын және экономиканың көшбасшы секторларын шығаратын базистік жаңа енгізілімдер кластеріне береді. Әдетте өрлемелі толқын кезінде немесе оған дейін 5-10 жыл бұрын ғылыми іргелі ашылым жасалады, соның негізінде 20-30 жыл өткенсоң құлау фазасында базистік өнертабыстар жасалады және олар құлдырау және жандану фазаларында техникалық жаңа енгізілімдерді енгізуге жол ашады.

Технологиялық және құрылымдық төңкерілістердің қайталанымдылығы, экономикалық дамуды жалпы технологиялық қағидалармен өндірістік бірлікті біріктіретін, сәйкесінше қоғамдық тұтынуға және өмір сүру бейнесіне бейімделетін өндірісті ұйымдастыру және еңбек мәдениеті, технологиялық түйіндес өндірістердің макроэкономикалық кешенінің ауысатын және қалыптасатын үрдісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Экономикалық дамудың мұндай интерпритациясының негізінде (К.Перес) [6] технико-экономикалық парадигма және (С.Глазьев) [7] технологиялық қалыптар тұжырымдамасы құрастырылған.

Осы тұжырымдаманың негізінде жүргізілетін зерттеулердің нәтижесінде әртүрлі мемлекеттерде болып жатқан технологиялық өзгерістердің бірбағыттылығы, ұлттық технико-экономикалық даму траекториясының ұхсастығы, технологиялық өзгерістердің және макроэкономикалық тербелістерді синхронизациялау тенденциясының ұхсастығы анықталған. Бұл нарықтың жаһандануы, оның жалпы әлемдік болуы және экономиканы интернационализациялау нәтижесінде қамтамасыз етіледі. Капитал, жұмысшы күші, жеке тауарлар ағысы себебінде базистік ғылыми-техникалық жаңа енгізілімдердің жаһандық таралуы әлемдік экономикалық жүйеге біркелкі серпін береді.

Технико-экономикалық парадигма – іскерлік тәжірибенің «қалыпты» үлгісін анықтайтын және экономикалық дамудың мүддесіндегі нақты технологиялық революцияны тиімдірек қолдану әдісін бейнелейтін технологиялық, экономикалық және ұйымдастырушылық қағидалар жиынтығын құрайды. Технико-экономикалық парадигманың құрамы қозғаушы, тасымалдаушы және қабылдаушы салалардан турады. Жасалған технико-экономикалық парадигма тұжырымдамасына сәйкес Карлотта Перес 200 жыл ішінде болған 5 технологиялық революцияны бөліп көрсетеді[Ошибка! Закладка не определена.]. Брак оның ұсынған кезеңдерінде, бәсекеге қабілеттілік тұғырнамасын қалыптастыруды анықтайтын технологиялық замандардың құрылымын, оқиғаларды негіздеуде К. Перестің өзінің мойындауынша даулы кездері де бар, брак жалпы алғанда осы кезеңдер әртүрлі технологиялық замандардағы Қазақстанның технологиялық траекториясына және технологиялық динамикасына қатысты бақылаулар және салыстырулар жасауға мүмкіндік береді (Кесте-1). Технологиялық революцияның екінші толқынынан бастап Қазақстан әлемдік индустриалды-технологиялық динамикаға қосылды. Екінші және үшінші толқындар кезеңінде Қазақстанда мерзімі жағынан жалпы әлемге жақын жаңа технологиялық құрылымдардың элементтері пайда болды. Төртінші толқын Қазақстанда сол уақыттың алдыңғы қатарлы елдерімен бірге басталды, брақ кейіннен біртіндеп әлемдік технологиялық даму траекториясынан алшақтау орын алды, бұл 20

ТАБЛИЦА 1

ғасырдың екінші жартысында анық байқалады. Технологиялық революцияның төртінші толқынының технологиялары, бесінші технологиялық толқынның әлемде кең таралу кезеңіндеде Қазақстанның өсуінің негізі болып қала берді.

Технологиялық қалып болып – базистік технологиялар кешені және олармен түйіндес техникалардың тұқымдары, конструкторлық материалдар, энергияны алу тәсілдері және транспорттық жүйе түсіндіріледі. Ол кәсіби кадрларды дайындау және табиғи ресурстарды өндіруден бастап өндірістік емес тұтынуға дейінгі өндірістік циклды қамтиды. Технологиялық қалыпқа жататын өндіріс, шамамен жұмысшы күшінің біліктілігіне, соңғы өнімнің және шікізат сапасының талаптарына сай бір техникалық деңгейге тең. Технологиялық қалыпты құраушы үрдістер, оның негізінде жатқан өндірісті ұйымдастыру қағидалары, техникалық және инжинерлік шешімдермен сипатталады. Олардың кеңейтілуі энергия тасмалдаушы, сондай ақ, конструкторлық материалдардың сәйкес түрлерін өндіру және тұтынудың өсуі мен анықталған транспорттық және ақпараттық инфрақұрылымның дамуымен жалғасады және де өндірістік емес тұтынудың өзіндік түрін қалыптастыру мен белгілі бір біліктіліктегі еңбек ресурстарын қолдануға сүйенеді.

Экономикалық дамудың ақырындау және жылдамдау кезеңдерінің кезектесуі ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық динамиканың маңызды заңдылығы болып табылады. Осы кезеңде экономиканың технологиялық құрылымының қозғалысы орын алады, технико-экономикалық дамудың басымдақтары өзгереді.

Жаңа технологиялық қалыптың базистік өндірісін бірінші болып игеріп бастаған елдің жетекші субъектілері өндірістік тәжірибе жинайды, сәйкес басымдықтар және шет елдік нарықты жаулайды, осының негізінде өздерінің технологиялық қалыптағы өмір сүру циклын ұзартады.

Бұл цикл әлемдік нарық деңгейіндегі берілген қалыптағы кеңейтілген өндіріске табысты инвестициялар тарту мүмкіндігінің сақталып тұрған уақытына дейін созылады.

Халықаралық сауда және капитал ағымының жағдайында, өмір сүру циклының соңғы кезеңінде әртүрлі мемлекеттердегі технологиялық қалыптың таралу синхронизациясы орын алады және әрдайым көшбасшыларды өшіру мүмкін емес болып барады. Шаруашылық қызметті интернационализациялаудың заманауи жағдайында технологиялық қалыптың болуы және араласуы жаһандық сипатқа ие болып барады – жаңа өндірістік-техникалық жүйелер снаулы жылдарда көшбасшы елдерден әлемдік нарыққа таралуда.

Жаһандық экономикалық дағдарыс қаржылық аспектісімен құрылымдық компанентке ие болып отыр. Ол ағымдағы технологиялық қалыптың орнын жаңасы басуымен байланысты. Қазіргі таңда алтыншы технологиялық қалып негізінде жаңа жаһандық технологиялық құрылымның қалыптасуы орын алуда.

Жаңа қалыптың базалық технологияларын жедел игеру артта қалған мемлекеттерге дағдарыстан кейінгі кезеңде жаһандық бәсекеге қабілеттілік деңгейін жақсартуға ұмтылуға мүмкіндік береді. Бұл мемлекеттер ескірген қалыптың ауырлық түсіретін шығынды қуаттарымен аз деңгейде қамтылған, сондықтан бұларға озыңқы экономикалық өсудің қосымша мүмкіндіктері ашылады. Бұл Қазақстанғада қатысты.

Қазақстанда экономиканың көпқалыптылығы қалыптасқан, бұл постсоветтік басқа елдерге де тән.

Технологиялық құрылымды бағлауға салалық құрылымның ерекшеліктері әсер етеді. Жеке алғанда, Қазақстанда Ресейге қарағанда төртінші және бесінші технологиялық қалыптардың басымдығы көрсетілген азаматтық машина жасау және қорғаныс салалларының үлесі төмен және керінше үшінші және төмен қалыптарға жататын АӨК үлесі жоғары. Осыларды ескеріп Қазақстандағы технологиялық құрылым Ресейге қарағанда әлі толық жетілмеген деп қабылдауға болады.

Бүгінде, біздің бағалауымыз бойынша, Қазақстан экономикасындағы V технологиялық қалыптың үлесі 1%, IV ТҚ (технологиялық қалып)– шамамен 35%, III ТҚ – шамамен 65%. Сонда да дамудың негізгі бағыты болып төртінші технологиялық қалыпты өсіру болып қала береді. Соңғы жылдары бесінші қалыптың өнеркәсіптік технологиялары 1% құрағанда да, осы қалыпқа деген өнеркәсіптегі инвестиция 60%-ға жетті (1 кесте).

Кесте 2 – Өнеркісіп салалары бойынша негізгі капиталға инвестициялар

	2014 жылдың қаңтар-қараша аралығындағы инвестициялар көлемі, млн. тенге	Негізгі капиталға инвестициялардың жалпы көлеміндегі үлесі, %
Өнеркәсіп, барлығы	3052578904	100

Төртінші қалып		**49,4**
Шикі мұнай өндірісі	1115054475	36,5
Химия өнеркәсібі өнімдерін өндіру	92140874	3,0
Металлургия өнеркәсібі	278423396	9,1
Басқа санаттарға кіргізілмеген машиналар мен жабдықтар жасау	9304685	0,3
Ауылшаруашылығы және орманшаруашылығы техникаларының өндірісі	2347574	0,1
Автокөлік құралдарын өндіру	9482216	0,3
Теміржол локомотивтерінің және қозғалмалы құрамның өндірісі	4384367	0,1
Бесінші қалып		**0,99**
Табиғи газ өндіру	1027409	0,01
Компютерлер, электрондық және оптикалық өнімдер өндірісі	8976188	0,3
Электрондық жабдықтардың өндірісі	8740876	0,3
Компютерлердің және қажет жабдықтардың өндірісі	47442	0,01
Байланыс жабдықтарының өндірісі	132223	0,01
Тұрмыстық электроника жабдықтарының өндірісі	183	0,01
Өлшеуге, тестілеуге және жаңартуға арналған құралдар мен аспаптарды; қол сағаттарын және өзге сағат түрлерін өндіру	49367	0,01
Медициналық және стоматологиялық құралдар мен керек-жарақтарды жасау	150299	0,01
Электрлік жабдықтардың өндірісі	6048283	0,2
Электро қазғағыштар, генераторлар, трансформаторлар және электр бөлетін және бақылайтын апараттар өндірісі	2671727	0,1
Электр өткізгіштер мен электр өткізгіш құралдар жасау	1374779	0,01
Электрожарықтандыру жабдықтарын жасау	58626	0,01
Басқада электр жабдықтарының өндірісі	393073	0,01
Ескертпе – www.stat.kz мәліметтері бойынша есептелген		

Эксперттік бағалаулардың шешіміне сәйкес Ресейдегі бесінші технологиялық қалыптың үлес салмағы 3%, төртінші қалып - 48% (шикізат салаларында, азаматтық машина жасауда қолданылады), үшінші және қалдықтар (АӨК, үй шаруашылығы, қызмет көрсету) - 49%.

Басқа бағалаулар бойынша, Ресейде үшінші қалып 55%, төртінші қалып 30% аспайды, ал бесінші қалып 5%. АҚШ-та бесінші қалыптың үлесі 60%, төртіншіге – 20%, алтыншы қалып шамамен 5% құрайды.

Қазақстан экономикасының технологиялық құрылымының дегродация және деиндустриализациясы экономикадағы құрылымдық қозғалыстардың кері тенденцияларына байланысты. Олар 2000 жылдар шегіндегі шикізат факторлары негізіндегі экономикалық көтерілудің кезінде басталған.

Нәтижесінде экономикалық құрылымда мұнай өндіру, түсті металдар өндіру басым бола бастады, яғни, төртінші технологиялық қалыпқа жататын салалар. Олардың өнеркәсіптік өндіріс көлеміндегі үлесі 60% жуық. Бұл уақытта, дамыған мемлекеттерде 1980 жылдардан бастап бесінші технологиялық қалып үстемдік алып экономикалық дамудың локомотиві болып отыр, Қазақстанда онжылдықтар бойы бұл рөлді төртінші қалып орындап отыр. Қазақстан әлемдік экономикадан бір технологиялық қалыпқа қалып келеді деп айтуға болады (сурет 1).

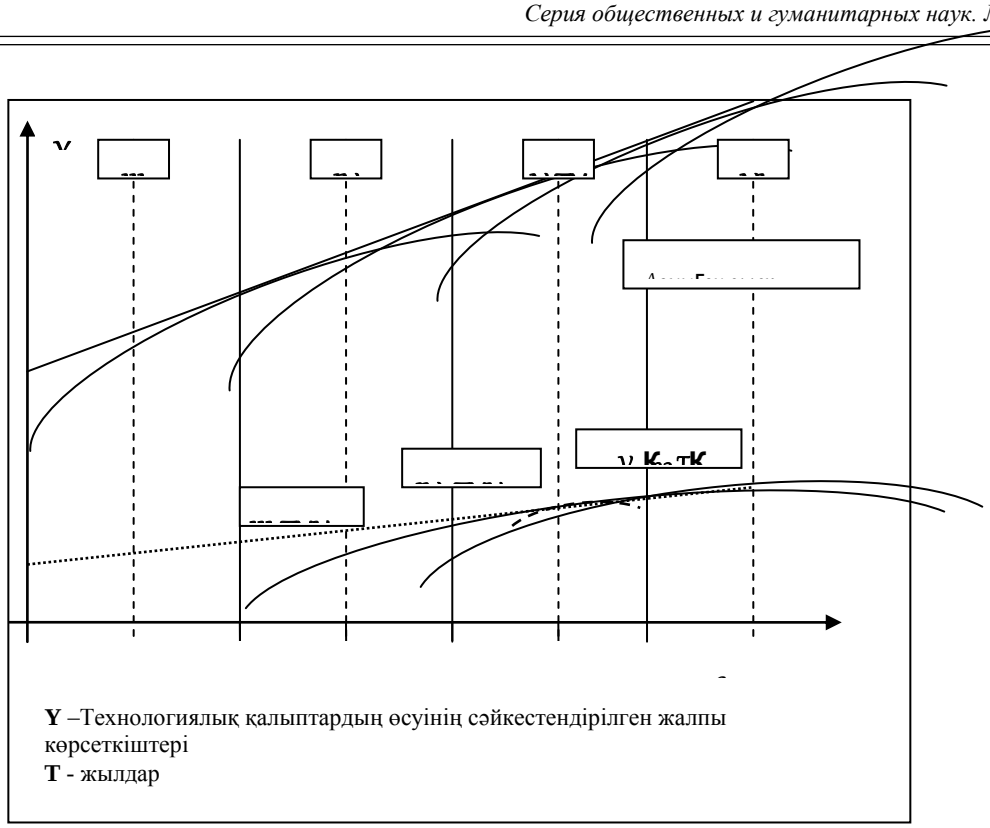

Y –Технологиялық қалыптардың өсуінің сәйкестендірілген жалпы көрсеткіштері
Т - жылдар

Ескертпе – авторлармен құрастырылған
Сурет 1 – Қазақстанның технологиялық траекториясы

Ұқсас жылжулар басқада ТМД елдерінің экономикасында орын алған, және олар, өндірістің деиндустриализациясына және төмен технологиялық басымдыққа, энергия сыйымды және экологиялық тиімді емес салалардың болуына әкеп соқты.

Сонымен, Украйнаның шығарылған өнерксіптік өнімдері көлемінің 58% үшінші технологиялық қалыпқа жатады (құрылыс материалдары өнеркәсібінің технологиясы, қара металлургия, кеме салу, металл өңдеу, ағаш өңдеу, жеңіл, целлюлоза-қағаз өнеркәсібі), 38% - төртіншіге, ең жоғарғы бесінші және алтыншы қалыптар шамамен 4%. Беларусияда технологиялардың 79% үшінші немесе төртінші технологиялық қалыпқа жатады және жоғарғыға 5,2%-ғана, ал 90-шы жылдары бесінші технологиялық қалыптың үлес салмағы 10% құрады.

Соңғы 10-15 жылдағы осы жерде үстемдік алған басымдықтар, үшінші технологиялық қалыптың өнеркәсіптік өндірісінің құрылымын қалыптастырады. Көптеген өндірістердің технологиялық деңгейі шамамен 50 жылға артта қалып келеді, ал бұл, бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан алып қарағанда өте қауіпті тенденция болып табылады.

Қазақстанның жаһандық бәсекеге қабілеттілік деңгейін төмендетіп алғаны кездейсоқтық емес. 2006-2007 жылдары Қазақстан 50 орында бола тұрып, 2011-2012 жылдары 72 орынға ие болады. Соның ішінде, Қазақстан «Технологиялық деңгей» көрсеткіші бойынша 82 ден 87 орынға, ал «инновациялар» көрсеткіші бойынша 101 ден 116-ға түсіп қалды (2 кесте). Соңғы жылдары қайтадан 50 орынға табан тіреді.

Жаңа технологиялық қалыптардың көлемін кеңейтуге Үдемелі индустриалдық-инновациялық даму (ҮИИД) бағдарламасын жүзеге асыру арқылы қол жеткізуге болар еді. Бірақ, бағдарламаға технологияларды іске асыру бойынша IV технологиялық қалыпты өндіретін жобалар қосылған. Кеңестік индустриализация кезеңіндегідей, басымдықтар қайтадан IV технологиялық қалыптың салаларына жататын металлургия, химия, мұнай өңдеу, энергетика сияқты капитал сыйымды жобаларға берілген.

Алғашқы жарияланған жеті басымдықтың ішінде, расында, фармацевтика болған, кейіннен машина жасау, космос, туризм қосылды. Брақ «Самұрық-Қазына» басшылығының айтуы бойынша басты назар дәстүрлі мамандандырылған салаларға беріледі. Әртараптандыру мұнай-газ және тау-кен өндіру салаларының ішінде жергілікті сипатқа ие болуы керек.

Технологиялық құрылымды жетілдіру, озық технологиялық қалыптардың үлесін арттыру үшін, ҮИИД бағдарламасына екі жылда біррет жүзеге асыруды көздейтін өзгерістер енгізу барысында дамудың бірнеше түрлеріне (жылдамдықтарына) бағдар алу қарастырылған.

Бірінші түрі төртінші технологиялық қалыпты таңдамалы дамыту міндетін қажеттендіреді: оның ядросы әлемдік экономика - авто - және трактор жасау, түсті металлургия, ұзақ қолданылатын тауарлар өндірісі, синтетикалық материалдар, органикалық химия, мұнай өңдеу және өндіру.

Кесте 1 – Қазақстанның жаһандық бәсекеге қабілеттілік деңгейі

Көрсеткіштер	Ранг 2006-2007ж.	Ранг 2007-2008ж.	Ранг 2008-2009ж.	Ранг 2009-2010ж.	Ранг 2010-2011ж.	Ранг 2011-2012ж.	Ранг 2012-2013ж.	Ранг 2013-2014ж.	2006 ж. өзгерістер
Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі	50	61	66	67	72	72	51	50	0
I. Экономикалық өсу және дамудың базалық факторлары	57	66	74	74	69	62	47	48	9
1. Институттар сапасы	73	80	81	86	91	94	66	55	18
2. Инфрақұрылым	67	71	76	75	81	82	67	62	5
3. Макроэкономикалық тұрақтылық	14	25	74	59	25	18	16	23	-9
4. Бастапқы білім беру және денсаулық сақтау	83	94	81	80	85	85	92	97	-14
II. Тиімділікті күшейткіштер	49	58	64	69	71	76	56	53	-4
5. Кәсіби даярлау және жоғарғы білім беру	51	57	59	59	65	65	58	54	-3
6. Қызмет көрсету және тауарлар нарығының тиімділігі	54	63	80	84	86	87	71	56	-2
7. Еңбек нарығының тиімділігі	13	15	12	18	21	21	19	15	-2
8. Қаржы нарығының дамығандығы	60	80	97	111	117	121	115	103	-43
9. Технологиялық дайындық деңгейі	70	77	75	69	82	87	55	57	13
10. Нарық көлемі	57	56	55	55	55	55	55	54	3
III. Бизнестің дамуы және инновация	73	84	77	78	102	114	104	87	-14
11. Бизнестік дамығандығы	75	85	86	88	102	109	99	94	-19
12. Инновациялар	65	75	62	64	101	116	103	84	-19
Ескертпе – дерек көзі [8,9,10,11,12,13,14,15]									

Екінші түрін бесінші технологиялық қалыпты өндіруді дамытудың жоғары таңдамалы қызығушылығы тұрғысында қолдану керек: оның ядросы – электронды өнеркәсіп, есептеу техникасы, бағдарламалық қамтамасыз ету, авиаөнеркәсіп, телекоммуникация, оптикалық талшықтар, робот жасау, газ өндіру және қолдану, ақпараттық қызметтер. Ал үшінші түрі болашақтағы алтыншы технологиялық қалыптың шығу бүршіктерінің алғы шарттарын қалыптастыруға мақсатты бағытталған, бұның ядросы биотехнология, космостық технологиялар, нанотехнологиялардан тұрады.

Үш түрдің Республика экономикасында ұзақ уақыт тұратындығын күтуге болады, брақ мүмкіндігінше өмір сүру циклының бастапқы кезеңдерінде тұрған технологияларға басымдықтарды араластыруға ұмтылу керек. Сонымен бірге үшінші технологиялық қалыпты қамтитын технологияларды таратуға (оның ядросы – болат, электр энергетикасы, ауыр машина жасау, неорганикалық химия) шектеулер қою керек, себебі олар дамыған елдермен технологиялық алшақтықты ұлғайтады.

Төртінші технологиялық қалыпты таңдаулы дамыту стратегиясы оған кіретін өндірістердің барлығын үдемелі дамыту дегенді білдірмейді. Басымдықтар ішкі және сыртқы нарықтарда болашағы бар өндірістерге берілуі керек. Мысалы бұлар, кейбір түсті металдар, мұнай өндіру және өңдеу. Осы

қалыппен өсудің шегіне жетуіне байланысты, әлемдік экономика деңгейінде импорттан алынатын жетілген технологияларға мақсатты бағдарланған жөн. Бұл қалыпты өте дамытқанның өзінде ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі жалпы жақсармайтындығын түсінген дұрыс. Бұл – дамыған елдерден технология аясындағы артта қалуды сақтай отырып даму деген жол.

Технологиялық дамудың деңгейін көтеру, ұлттық экономиканың технологиялық өз беттілігін күшейту үшін бесінші технологиялық қалыптағы өндірістердің жоғары таңдамалы дамуы жағымдырақ болып табылады. Бұл жерде, басымдықтар кейбір жағдайларда шет елдік «ноу-хау»-ларды қолдана отырып қолдағы бар ғылыми-техникалық тетіктерді қолданысқа енгізуге (материализациялауға) берілу керек. Бұл бағыт өзіне келесілерді қосады: шалаөткізгіш материалдары, дайын және толықтырушы электронды жасалымдар, оптоэлектрониканы, байланыс құралдары, есептегіш техникалар, ақпараттық-өлшеуіш құралдары, тұрмыстық қажетті құралдар, ғылыми құралдар, лазерлік техника, ерекше таза заттар, берілген қасиеттері бар материалдар, жоғары коэффицентті катализаторлар, биотехнологиялар. Осымен қатар бесінші технологиялық қалыптың дамуы шет елдік капиталды тарту, тарнсұлттық кәсіпорындардың келуі, жинаушы өндірісті ұйымдастыру аясындағы кәсіпкерлік бірлестіктер жолымен қамтамасыз етілуі керек.

Дамудың басты жолы – алтыншы технологиялық қалыптың озық қозғаушы өндірісінің алғы шарттарын қалыптастыру болып табылады. Бұл материалды-техникалық алғы шарттар (заманауи коммуникацилар, өңдеуші өнеркәсіп, инфрақұрылым, қызмет көрсету саласы) және интелектуалды (білім беру, ғылымның даму) меншік. Осы жолда ғылыми-техникңалық көшбасшы елдермен арадағы алшақтаықты қысқарту бар. Қолда бар білім беру және ғылыми әлеует осы бағыттағы белгілі бір жетістіктерге үміт етуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Тоффлер Э. Третья волна. М.:Издательство АСТ, 1999– 784с.
[2] Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры. М.: РАНИОН, 1928.
[3] Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры)- М.: Прогресс, 1982.- 455с.
[4] Менш Г. Технологический пат. Долговременные тенденции в капиталистическом производстве. - М., 1985. С. 115-132.
[5] C. Freeman ‘Innovation, Changes of Techno-Economic Paradigm and Biological Analogies in Economics’, Revue Economique, vol. 42, no. 2, pp 211-232, 1991. Reprinted in The Economics of Hope, Pinter, London, 1992.
[6] Карлотта Перес Технологические революции и финансовый капитал. Москва, 2011 – 232с.
[7] Глазьев С., Львов Д. Длинные волны: НТП и социально-экономическое развитие. - Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1991.- 224 с.
[8] The Global Competitiveness Report 2006–2007// www.wef.org
[9] The Global Competitiveness Report 2007–2008// www.wef.org
[10] The Global Competitiveness Report 2008–2009// www.wef.org
[11] The Global Competitiveness Report 2009–2010// www.wef.org
[12] The Global Competitiveness Report 2010–2011// www.wef.org
[13] The Global Competitiveness Report 2011–2012//www.wef.org
[14] The Global Competitiveness Report 2012–2013//www.wef.org
[15] The Global Competitiveness Report 2013–2014//www.wef.org

Экономика Казахстана в циклическом парадигме долгосрочного технико-экономического развития

Днишев Ф.М.,[1] Коргасбеков Д.Р.[2]
Dastan1205@mail.ru
[1]Главный научный сотрудник Института экономики КН МОН РК.
[2]Докторант PhD Университета Международного Бизнеса, город Алматы.

Ключевые слова: технология, инновационная технология, цикл экономического развития, технологическая революция, парадигма циклического развития.

Аннотация. В статье рассматривается циклическая парадигма развития мировой экономики, этапы технологической революций и характеристика технологических укладов. Определена технологическая траектория Казахстана. Сделан анализ инвестиции на технологические уклады по сферам промышленности. Увеличение пятого и шестого технологического уклада в сферах промышленности показано как основной путь развития.

Сведение об авторах:
[1]Днишев Фархат Мусаевич, Главный научный сотрудник Института экономики КН МОН РК.
[2]Коргасбеков Дастан Рахметоллаевич, Докторант PhD Университета Международного Бизнеса.
Контакты: Dastan1205@mail.ru

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC: 339.9

Ways to improve the investment attractiveness of oil sector of Kazakhstan in terms of current global trends

D.K. Sadvakassov

sadvakasov@hotmail.com
Kazakh-British Technical University, Almaty

Key words: global trends, oil sector, Kazakhstan, investment attractiveness, foreign direct investment, oil production.

Abstract. In the article, the impact of current global trends on investment attractiveness of oil sector is assessed; approaches to the evaluation of investment attractiveness using macro and micro level factors are given and analysis is conducted for the oil sector of Kazakhstan. As a result of the analysis, the author suggests conclusions and recommendations to improve investment attractiveness of the Kazakhstan's oil sector.

УДК: 339.9

Пути повышения инвестиционной привлекательности нефтедобывающего сектора Казахстана в условиях текущих глобальных тенденций

Садвакасов Д.К.

sadvakasov@hotmail.com
Казахстанско-Британский технический университет, Алматы

Ключевые слова: глобальные тенденции, нефтедобывающий сектор, Казахстан, инвестиционная привлекательность, прямые иностранные инвестиции, добыча нефти.

Аннотация. В статье дается оценка влияния текущих глобальных тенденций на инвестиционную привлекательность нефтедобывающего сектора. Приводятся подходы к оценке инвестиционной привлекательности через факторы макро и микро уровня, проводится их анализ для нефтедобывающего сектора Казахстана. По итогам анализа, автором сделаны выводы и даны рекомендации по повышению инвестиционной привлекательности нефтедобывающего сектора Казахстана.

Введение

Привлечение зарубежных инвестиций в нефтедобывающий сектор является приоритетом ввиду его высокой капиталоемкости и технологичности. В этой связи, повышение инвестиционной привлекательности должно рассматриваться нефтедобывающими государствами как ключевая цель инвестиционной политики. Для достижения данной цели необходимо учитывать влияние внешних и внутренних тенденций и факторов инвестиционной привлекательности.

Глобальные тенденции

Мировой нефтедобывающий сектор в течение многих десятилетий является одним из наиболее привлекательных секторов для инвестиций, что обуславливается исторической высокой прибыльностью нефтегазовых проектов и устойчивым ростом мирового спроса на нефть.

Однако следует отметить, что под влиянием глобальных тенденций в настоящее время мировая нефтегазовая отрасль проходит новый этап развития. Так, на глобальном рынке с середины 2014 года произошло снижение цен на нефть примерно со 110 до 60-65 долларов за баррель. Это кардинальным образом повлияло на инвестиционную привлекательность проектов нефтедобывающего сектора во всем мире.

Вместе с тем, несмотря на текущее снижение мировых цен на нефть, инвесторы по-прежнему заинтересованы в инвестировании в нефтегазовый сектор ввиду стабильно растущего спроса на углеводородное сырье в мире в долгосрочном горизонте, а также прогнозируемом повышении цен на нефть. Это создает нефтедобывающим странам определенные возможности в привлечении прямых иностранных инвестиций (ПИИ).

Наряду со снижением цен, в последние годы мир наблюдал за активным развитием сланцевой революции, появлением новых прорывных технологий, позволяющих вести разведку и добычу на месторождениях с труднодоступными или нетрадиционными ресурсами. Однако, высокая капиталоемкость таких проектов, технологические сложности, риски и неопределенность требуют новых подходов к привлечению инвестиций.

Сегодня в мире имеется много стран с месторождениями нефти и газа, что дает инвесторам выбор стран с наиболее высокой инвестиционной привлекательностью и наименьшими рисками. Данное обстоятельство вынуждает нефтедобывающие страны стремиться к повышению своей инвестиционной привлекательности для привлечения иностранных инвесторов. Ожидается, что конкуренция в мире за инвестиционный капитал будет усиливаться.

Это отражает статистика по потокам прямых иностранных инвестиций в мире, согласно которой в 2014 году по предварительным оценкам приток ПИИ снова снизился на 7,5%, составив 1,26 млрд. долларов США [1].

Рис. 1 – Оценка притока ПИИ за 2007-2014 годы, млрд. долл. США

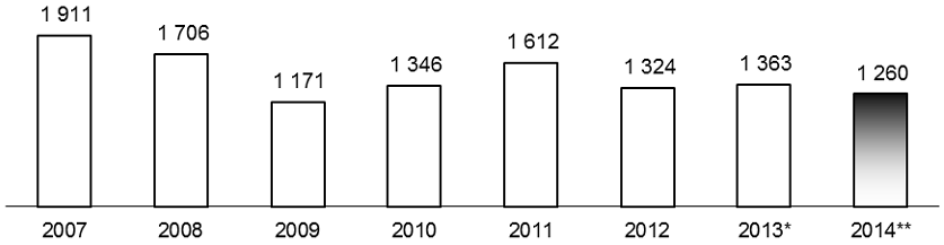

Source: ©UNCTAD.
* Revised; ** Preliminary estimates.
Note: Excluding Caribbean offshore financial centres.

Источник: UNCTAD's Global Investment Trends Monitor (January 2015)

В этой связи, на этом этапе можно ожидать, что правительства стран-производителей углеводородов будут стремиться к повышению открытости и инвестиционной привлекательности своих экономик, включая модели ресурсной политики и фискальных режимов.

Несмотря на то, что привлечение инвестиций в нефтедобывающий сектор является целью многих государств, обладающих углеводородными ресурсами, приток инвестиций в них происходит в различном объеме. Это объясняется отличием в уровне инвестиционной привлекательности. Инвестиционная привлекательность страны зависит как от мотивации иностранных инвесторов, так и от инвестиционной политики страны-реципиента инвестиций.

Факторы и подходы к оценке инвестиционной привлекательности

Изучение научной литературы позволяет определить инвестиционную привлекательность как совокупность различных социально-экономических, политических и других факторов, отражающих прибыльность и риски инвестиций в приемлемые для инвестора сроки.

Необходимо отметить, что факторы инвестиционной привлекательности нефтедобывающего сектора необходимо рассматривать на двух уровнях: макро и микро.

На макроуровне на инвестиционную привлекательность нефтедобывающего сектора влияют такие факторы, как мировые цены на нефть, основные макроэкономические показатели страны, стабильность курса национальной валюты, а также политическая стабильность, уровень коррупции и бюрократии по отношению к инвесторам, защита прав инвесторов, независимость судебной системы, предсказуемость законодательной базы, уровень налоговой нагрузки, строгость экологического регулирования и другие.

На микроуровне инвестиционная привлекательность нефтедобывающего сектора, в первую очередь, зависит от имеющегося уровня запасов и добычи нефти. Кроме того, она может зависеть от географического расположения нефтедобывающих активов, наличия других природных ресурсов (воды и т.д.), наличия мощностей транспортной, наземной и подземной нефтегазовой инфраструктуры,

присутствия на рынке необходимых сервисных компаний, квалифицированных инженерных кадров, финансовой устойчивости предприятий нефтедобыающего сектора и других факторов.

Очевидно, что в зависимости от конкретных характеристик страны, региона или предприятия факторы инвестиционной привлекательности нефтедобывающего сектора имеют различную степень влияния и оказываемый эффект, а также различные формы возможности увеличения или снижения уровня инвестиций.

В целом, понимание движущих факторов инвестиционной привлекательности может помочь в выработке возможных путей ее повышения и стратегии развития нефтедобывающего сектора.

Инвестиционная привлекательность нефтедобывающего сектора Казахстана

Нефтегазовый сектор занимает ключевое место в экономике Казахстана, составляя около 25% ВВП [2] и обеспечивая стабильность социально-экономического развития и привлечение зарубежных инвестиций.

Рисунок 2 - Доля нефтегазового сектора в ВВП Казахстана, 2004-2018 гг.

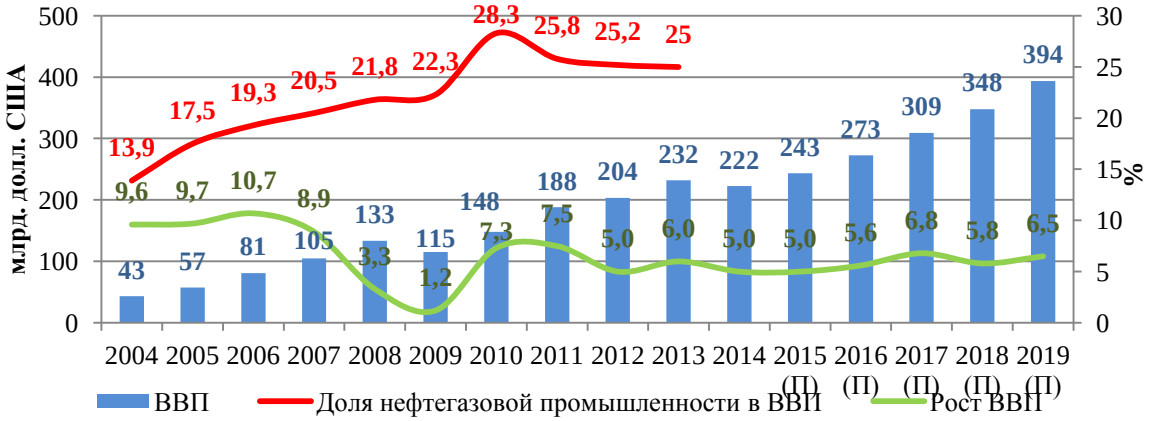

Источник: Комитет по Статистике, 2014.

Объем привлеченных ПИИ, начиная с 1998 года, рос высокими темпами, при этом доля инвестиций в нефтегазовую отрасль от общего объема ПИИ была и остается остается высокой. Доля прямых инвестиций в нефтедобывающий сектор увеличивается с 2011 года [3].

Следующий рисунок демонстрирует динамику ежегодных объемов ПИИ за период 2008 - 6 мес. 2014 г.

Рисунок 3 – Прямые инвестиции в Казахстан, 2008-2014 гг., млрд. долл. США.

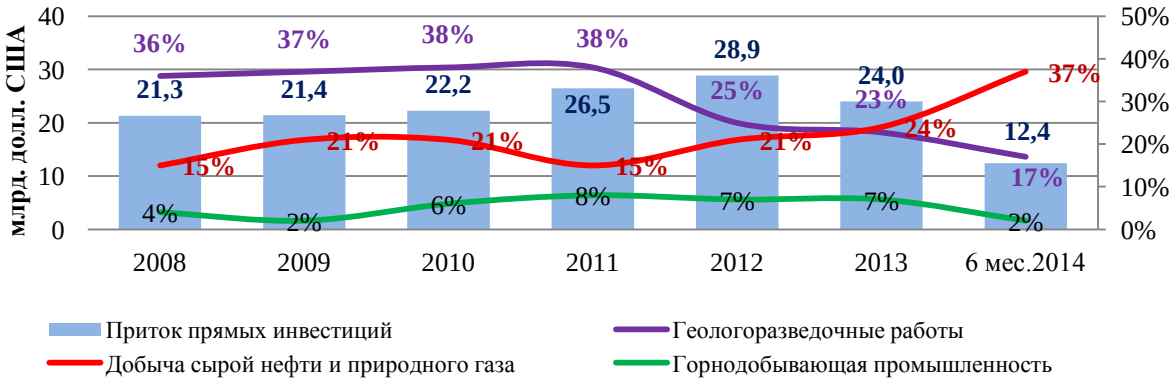

Источник: Национальный банк РК

Для анализа инвестиционной привлекательности на макроуровне (уровне страны) целесообразно рассмотреть итоги исследования компании Ernst&Young [4].

По данным данного исследования, работающие в Казахстане инвесторы отмечают высокие макроэкономические показатели и размер потребительского рынка, который предлагает расширенные возможности в рамках Евразийского экономического союза, хотя потенциальные инвесторы этот уровень оценивают ниже.

Таблица 1 – Позитивные факторы инвестиционной привлекательности Казахстана, доля респондентов (опрошенных инвесторов) [4]

Факторы	**2014**
По мнению действующих инвесторов	
Макроэкономическая стабильность	81,2%
Политическая и социальная стабильность в стране	79,6%
Телекоммуникационная инфраструктура	72,8%
Размер внутреннего рынка	63,4%
Корпоративное налогообложение	56,8%
По мнению потенциальных инвесторов	
Уровень оплаты труда	46,5%
Телекоммуникационная инфраструктура	40,6%
Размер внутреннего рынка	37,4%
Макроэкономическая стабильность	35,9%
Культура предпринимательства	35,4%

Источник: официальный сайт компании Ernst&Young http://www.ey.com.

Наряду с этим, инвесторы указывают на ряд направлений, требующих улучшения. По их мнению, в Казахстане необходимо уделить больше внимания развитию транспортно-логистической инфраструктуры.

Таблица 2 – Факторы, требующие улучшения, доля респондентов (опрошенных инвесторов) [4]

Факторы	2014
Транспортно-логистическая инфраструктура	33,7%
Открытая торговая политика	32,6%
Гибкость трудового законодательства в области найма и увольнения работников, продолжительности рабочего дня	29,9%
Визовая процедура и порядок получения разрешений на работу – условия для найма иностранных специалистов	28,1%
Прозрачность и стабильность нормативной и административной среды	25,7%
Система налогового администрирования	24,7%
Наличие и качество НИОКР	24,6%

Источник: официальный сайт компании Ernst&Young http://www.ey.com.

К ключевым факторам микроуровня, обуславливающими инвестиционную привлекательность нефтедобывающего сектора Казахстана, прежде всего необходимо отнести имеющийся уровень запасов и их обеспеченностью, объема капитальных затрат, а также уровень добычи нефти и газоконденсата.

Согласно Статистическому обзору мировой энергетики, подготовленному компанией BP в июне 2014 года, Казахстан обладает доказанными запасами нефти в размере 30,0 млрд. барр. и доказанными запасами природного газа в размере около 1,5 трлн. куб. метров, что в общемировом объеме запасов данных полезных ископаемых составляет 1,8% и 0,8% соответственно. По объему доказанных запасов нефти Казахстан занимает 12 место в мире [5].

Рис. 4 – Доказанные запасы нефти по итогам 2013 г., млрд. баррелей

Источник: BP Statistical Review of World Energy 2014

По уровню обеспеченности запасами Казахстан также находится на 12 месте в мире, имея самый высокий показатель среди стран СНГ. При текущем уровне добычи запасов нефти Казахстана хватит на 46 лет. Для сравнения, страны ОПЕК обеспечены нефтяными запасами на 90 лет, Европейский союз – 13 лет, страны СНГ – 26 лет. Обеспеченность запасами свыше 100 лет при текущем уровне добычи имеют следующие страны: Венесуэла, Канада, Иран, Ирак, Сирия и Ливия [5].

За годы независимости Казахстана наблюдается высокая положительная динамика добычи нефти по стране. Так, в 1991 году было добыто 25,1 млн.тонн, в 1999 году – 30 млн.тонн, в 2005 году – 61,4 млн.тонн, в 2012 году – 79,2 млн.тонн, в 2014 году – 80,8 млн. тонн нефти [6].

Таким образом, за годы независимости объем добычи нефти в стране увеличился более чем в три раза. По показателям добычи нефти и газоконденсата Казахстан занимает 17 место в мире (1,79 млн. баррелей в сутки или 2% от мировой добычи) [5].

Следует отметить, что в последние годы наблюдается сравнительно низкий уровень капитальных затрат в сектор разведки и добычи Казахстана. Так, доля инвестиций в геологоразведку сократилась с 36% в 2008 году до 23% в 2013 году [3]. Это свидетельствует о том, что в будущем коэффициент обеспеченности запасами будет ухудшаться с сокращением количества новых нефтегазовых проектов.

Эта тенденция находит отражение и в сравнении капитальных затрат в сектор разведки и добычи Казахстана с другими странами [7].

Рис. 5 – Уровень обеспеченности запасами по странам (без учета стран с обеспеченностью запасами свыше 100 лет) [5]

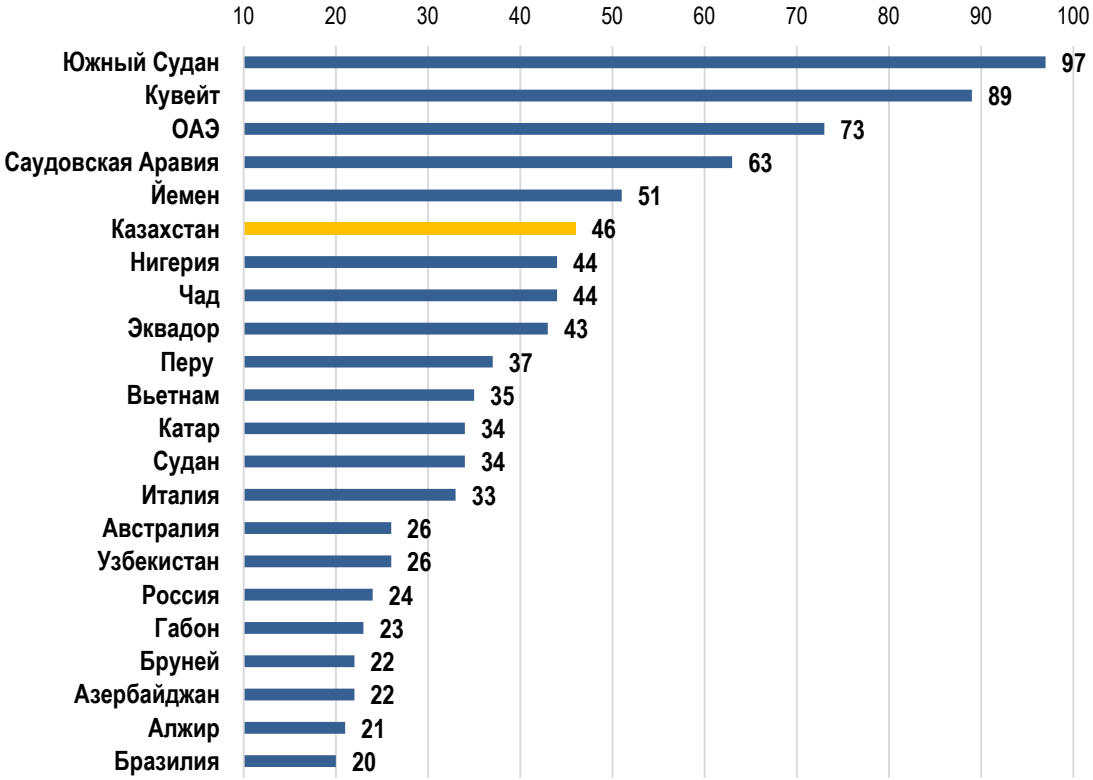

Источник: BP Statistical Review of World Energy 2014

Рисунок - Капитальные затраты в сектор разведки и добычи по странам мира в 2013 году, млн. долл. США

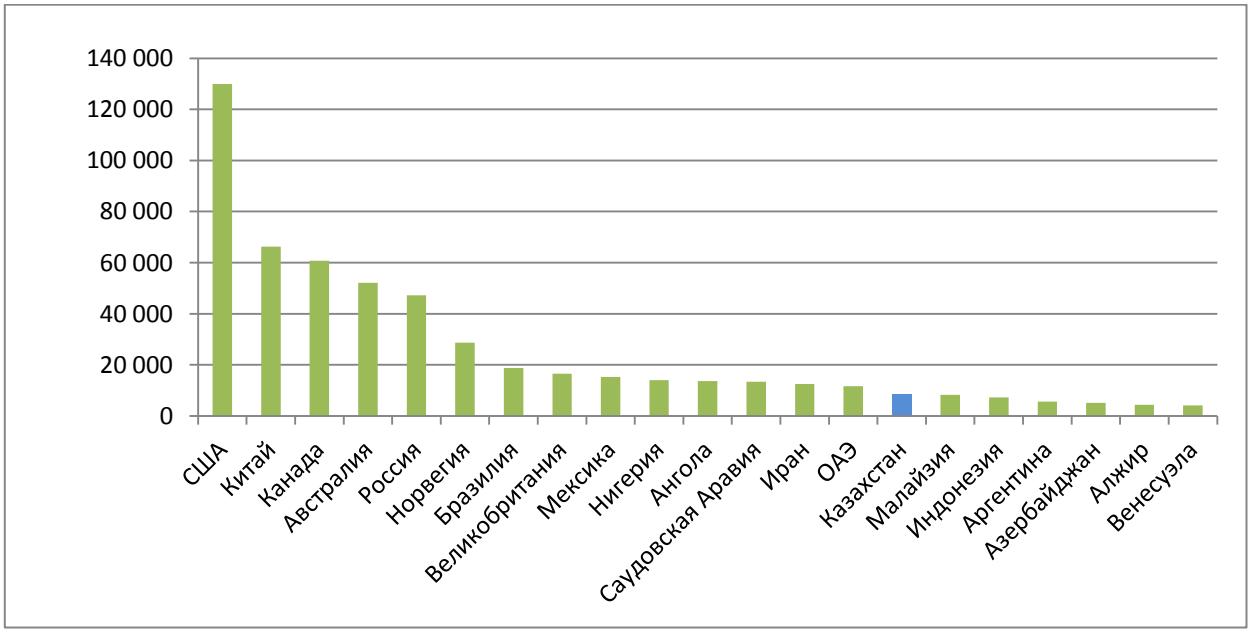

Источник: Wood Mackenzie, CAPEX Statistics, 2014

Выводы и рекомендации

Таким образом, показатели запасов и добычи у Казахстана выглядят привлекательно и конкурентоспособно в сравнении с другими странами, при этом для сохранения приемлего уровня запасов и роста добычи в будущем требуется увеличить расходы на геологоразведку. Привлечение ПИИ в геологоразведку может стимулироваться через законодательные и фискальные механизмы.

Для повышения инвестиционной привлекательности нефтедобывающего сектора необходимо также обратить на факторы макроуровня. Прежде всего, стоит задача по дальнейшему развитию транспортно-логистической инфраструктуры, системы налогового администрирования и повышению инновационно-технологического потенциала.

В целом, несмотря на краткосрочную уязвимость на фоне глобальных тенденций в нефтегазовой отрасли, среднесрочные перспективы Казахстана по привлечению инвестиций в нефтедобывающий сектор оцениваются высоко. Вместе с тем, необходимо оперативно реагировать на глобальные вызовы, принимая своевременные меры по улучшению факторов инвестиционной привлекательности.

ЛИТЕРАТУРА

[1] UNCTAD, Global Investment Trends Monitor, No. 18, January 2015, режим доступа: http://unctad.org/en/pages/publications/Global-Investment-Trends-Monitor-%28Series%29.aspx.

[2] Комитет по статистике МинистерстваНациональной экономики Республики Казахстан, режим доступа: http://www.stat.gov.kz

[3] Национальный банк Республики Казахстан, режим доступа: www.nationalbank.kz.

[4] Компания Ernst&Young, «Исследование инвестиционной привлекательности Казахстана», 2014 год, режим доступа: http://www.ey.com/KZ/ru/Issues/Business-environment/EY-Kazakhstan-attractiveness-survey-2014#.VVWuSUb1O1k.

[5] BP Statistical Review of World Energy, 2014, режим доступа: http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf.

[6] АО «Информационно-аналитический центр нефти и газа», режим доступа: http://iacng.kz/.

[7] Wood Mackenzie, база данных CAPEX Statistics компании 2014, режим доступа: woodmackenzie.com.

REFERENCES

[1] UNCTAD, Global Investment Trends Monitor, No. 18, January 2015, access mode: http://unctad.org/en/pages/publications/Global-Investment-Trends-Monitor-%28Series%29.aspx.

[2] Committee of Statistics of Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, access mode: http://www.stat.gov.kz

[3] National Bank of the Republic of Kazakhstan, access mode: www.nationalbank.kz.

[4] Ernst&Young, «Research of investment attractiveness of Kazakhstan», 2014, access mode: http://www.ey.com/KZ/ru/Issues/Business-environment/EY-Kazakhstan-attractiveness-survey-2014#.VVWuSUb1O1k.

[5] BP Statistical Review of World Energy, 2014, access mode: http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf.

[6] JSC «Informational-analytical Center of Oil and Gas», access mode: http://iacng.kz/.

[7] Wood Mackenzie, CAPEX Statistics Database 2014, access mode: woodmackenzie.com.

Ағымдағы жаһандық үрдістер контексінде Қазақстанның мұнай секторының инвестициялық тартымдылығын арттыру жолдары

Садуақасов Д.Қ.

sadvakasov@hotmail.com

Қазақстан-Британдық техникалық университеті, Алматы

Тірек сөздер: жаһандық үрдістер, мұнай өндіріс саласы, Қазақстан, инвестициялық тартымдылығы, тікелей шетелдік инвестициялар, мұнай өндіру.

Аннотация. Мақалада мұнай өндіру саласының жаһандық үрдістері әсерінің бағалауы көрсетілген. Макро және микро факторлары деңгейінің инвестициялық бағалауы көрсетілген, Қазақстанның мұнай өндіру саласында сараптамалар көрсетілген. Сараптама қорытындысы бойынша, Қазақстанның мұнай өндірісі саласының инвестициялық қызығушылығын арттыру үшін авторларға тұжырымдама мен мінездемелер берілді.

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Contemporary period of civilized society development is characterized the process of informatization

G.B.Isayeva
Guka_Issaeva@mail.ru
Kazakh state women's teacher training university, Almaty, Kazakhstan

Key words: network technologies, teacher of informatics, modules, training technique, competence.

Abstract. In this article the technique of training of future teachers of informatics to network technologies" is considered ". The technique of training in network technologies of future teachers of informatics within subject and specialized preparations allows to create at them special competence of this subject domain and will promote development of information and educational environments of the educational institutions which are based on educational computer networks.

Informatization of society is a global social process, which peculiarity is that dominant kind of activity in the sphere of social production is acquisition, accumulation, producing, processing, storage, transmission and use of information realized on the basis of the modern facilities of microprocessor and computer technology and also on the basis of different means of data exchange.

Social informatization provides:

- active use of ever-widening intellectual potential of society concentrated in the print fund, scientific, producing and other kinds of activity of its members.
- integration of the information technology with scientific, producing, initiating the development of all spheres of social production, intellectualization of work activities.
- High level of the information service, accessibility to the reliable information source of each member of society, visualization of the information given, significance of the data used.

Application of the open information systems, intended on the information use available to society in the definite sphere enables to improve mechanisms of directions of the social structure, promotes the humanization and democratization of the society, and increases the level of prosperity of its members. The processes occurring because of social informatization promotes not only acceleration of the scientific-technical progress and intellectualization of all kinds of human activity but also creation of new qualitative information environment of society which provides the development of the creative potential of individual.

The one of the priority direction of the informatization process of modern society is educational informatization – the process provides methodology and practice of investigation in the educational sphere. The process also provides optimal use of contemporary information techniques oriented on the realization of psychoeducational aims of education. This process initiates:

- improvement of the mechanisms of directions of the educational system on the basis of use of automated databank of the scientific pedagogical information, informative-methodical materials, and communications chains also;
- improvement of methodology and strategy of content acquisition, methods and organizational forms of education relevant to the tasks of personality development of trainee in the contemporary conditions of social informatization;
- creation of the methodical educational systems oriented on the development of the intellectual potential of trainee, on the skill formation to gain knowledge independently, to carry out educational-informative, research-experimental activity, different types of independent activity to process information.
- creation and use of the computer testing and examining of control methods and knowledge level evaluation of trainees.

Educational informatization as a process of intellectualization of activity of a trainer and a trainee developing on the basis of capacity of means of modern information technologies, supports integration

tendencies of the process of cognition of knowledge domain and environment (social, ecological, informative, etc.) conformity, combining them with advantages of individualizations and differentiations of education, thus providing synergism of pedagogical effect.

The monograph suggested to the reader is devoted to the solution of the main problems of educational informatization on the conceptual level. It investigates the possibility of means of up-to-date information technologies, pedagogical reasonability of their usage, psycho-educational demands maintained to them, optimal conditions of their usage. The ways of realizations of conceptual positions proposed in the book: creation and application of teaching resource base of the educational informatization process. The composition of the teaching resource base is also given, here it is described the assignment of teaching methodical complexes, which structure includes the means of educations functioning on the basis of new information technologies and intended for the support of the teaching process of general subjects. Besides in the monograph it is considered the reasonability of use of teaching, demonstrative equipment interfaced with computer which assigned for the organization and realization of experimental investigative activity. Special attention is paid to the analysis of the potential of program facilities ans teaching assignment systems and pedagogical appropriateness of their usage in the teaching process.

On the experience basis of quality evaluation of program means and systems used in the sphere of education and analysis of different approaches to the problem of effectiveness rating of their usage here it is suggested the export-analytical approach to the evaluation of program facility quality based on the three-step activity of an expert in using him the set of factors for the characteristics of program facility.

On the basis of analysis results of program products and other works of international conferences and seminars devoted to the problems of applications of multimedia technology and “virtual reality” system in the field of education, in the monograph it is described the perspective areas of pedagogical techniques using the opportunities of contemporary means of work with audiovisual information. It promotes the realization of the intensive forms and methods of teaching for the purpose of trainee personality development.

Pedagogics as a science of purposeful, specially organized, systematic activity to form an individual and also of the content, organizational forms and methods of education has been existed for some hundreds years. In its other roles – as an art or an occupation the pedagogics has been existed for thousands years. Even at first sight the problem of knowledge and skills passing to the next generation makes us sure that the tasks and objectives of the current requirements of society in the given period of its development have been always first-priority.

In the same time a so-called invariant has always been existed which has been formed in the meaningful objective: the development of the individual personality in the harmony of its three principles – moral, intellectual and physical. Not detracting the significance of its three principles let’s appeal to the problem of intellectual development, the development of the creative potential as the highest principle of a human being. We will consider the term an intellect in the general sense as a skill of thinking, learning initiating mental development of an individual. Disclosure of the natural skills to learn and to create, their systematic development, their improvement and their realization – is the way each man should follow in the process of making up of his personality. Contemporary sociological and psycho- educational investigations persuade us that a man who has realized his potential is a man without inferiority complexes. As a minimum this is a necessary condition of a comfortable life as a human being itself and a society as a whole for the further development of self-perfection. The development gradient depends on three conditions: discovering individual potential of a human, its development and realization for the benefit of society and a human himself.

Thus, the informatics has made the informatization, i.e. introduction of information. Computerized society is the "information society" and then, when each member becomes a node in the network total cyberspace, the "knowledge society".According to Kurzweil etc., "e-thing" will be deified to the level of the rejected Christ. In this case God is now becoming as "biocomputer". Knowledge of new pseudo-divine laws will generate a "post-human society" where the main goal is the acquisition of the managed human immortality in the

World's. In the post-human society only large "biocomputer" can do everything on their own without having to depend on anyone, watch all, read all just born thoughts and feelings of their fellow members, record the thoughts, feelings and actions in memory (the Book of Life) punish the fellow members (the Last Judgment). The fellow members of this «biocomputer» are man-machines, i.e. "post-humans". Earthly human immortality in this case is completely achievable. For "e-things" all aspects of his life are recorded on the chips and then sent to the database. If necessary, the chips can be transplanted into another body and man-machine is immortal. However, the "immortality" manageable because once disobedience appears the man may be destroyed according to the principles of the Russell-Huxley. "World's biocomputer" can assume 3 variants: 1)

unrealistic, i.e. "collective intelligence" of man-machines; 2) possible, i.e. scenario science fiction writers (when to 2060 computers which have reached the total power of the mankind's brain will rule the world); 3) real (when part of mankind without a chip will manage of man-machines). Probably this process cannot be stopped because the entire world's elite supports it. But you should understand the following. If we compare computers with fast arithmometer, it is useful and necessary. But the use of computer for modeling of the biological systems and management should recognize a mistake because this was the starting point to the end of human civilization. This approach is a

mechanis m-philosophy which turned into idealism, into metaphysics. Mathematics can not be abstract science; it should describe the existing, not trying to comprehend the incomprehensible. Computing machines are for computing; they can not and should not get into others phenomenon, for example natural and social. Cybernetics eliminates the qualitative features of the phenomena in which grossly interferes. Elimination of such specificity unifies all phenomena reducing them to a common standard that kills life. Alternate between machine and man is not allowed. By the middle of XXI c. the mankind which turned into a "post-human" will cease to exist. The man's already now stops to think, act and feel bringing his time in voluntary sacrifice to the computer. The purpose of life is to achieve material wealth, comfort and uninterrupted pleasure and earthly immortality. For this is also is a help of

psychotechnologies that disable human consciousness and human redraws. Access to the subconscious is a access to the human soul. Psycho-technologies can talk to a soul to inspire her something and pushing to do for something. The human ear can not hear these words and man do not realize the impact. He receives a message from his subconscious takes her for his own and believes him. The thought haunts of man until he begins to conduct a dialogue with her. After the start of the dialogue man leans to the idea and as a result makes an action. In Christianity, this is called seduction man by demons. Psycho-technologies also allow you to hear the answers of subconscious. As a result, you can build a program for the individual behavior of the individual who has ceased to be a man. Being under the constant influence of the media the people are poorly able to resist of psycho-correction. When nanorobots are implanted in the body the resistance will not impossible. With the help of information technologies for the first time in the history of mankind was possible to realize all the utopian communist doctrines, from Pythagoras and Plato: building a society of total happiness. If an individual thinks only of satiety and pleasure, he is happy because disconnected from any external stimuli and not having the ability to make decisions. Therefore, we can say that with the help of computer science under the flag of global democracy in the world wins the communis m. I.e., in fact, the human race is on the transition from an industrial society to a communist society. Finally, we can recall the Book of Revelation: "And he causeth all, the small and the great, and the rich and the poor, and the free and the bond, that there be given them a mark on their right hand, or upon their forehead; and that no man should be able to buy or to sell, save he that hath the mark, even the name of the beast or the number of his name". I.e. th cyborgization is a stamp of antichrist according to the Christian tradition. In turn this means that all the doctrines associated with the transformation of man are satanism. We must assume that those who refuse to use technology subcutaneous wallet will not be able to sell and buy. The ultimate goal of human development is to achieve harmony through love of neighbor. But you can not love everyone equally, true love is possible only to peers, as envied the love is impossible. Democratic identity of all possible only within the "World's biocomputer" as nodes in a network through totalitarian control over the thoughts and feelings. I.e. democratic love is totalitarianis m as the highest stage of democracy and its purpose is to purging the mankind from mankind in the name of mankind. Considering the history of information technology, this definition must always remember. Christ offers to mankind the greatest of gift: His God's love, i.e. natural life. Each person is called to respond to this in the affairs. But man succumbed false informatization charms and rejected God's gift. Thus, the man rejected his own life deciding to replace it with artificial surrogate. The man refused to God's law, i.e. from moral laws of life. Because of this there was blurring of boundaries between the concepts of goodness and evil. Information society is based on the principles of permissiveness, unlimited stupidity and neglect eternal truths. The main economic resource of the information society is a fool because he can believe anything. Society, whose members are stupid "ideal customer" which completely devoid of rational consciousness is a morally sick. His future deadly disease is a cyborgization. I.e. mankind will destroy not asteroid and not natural disasters but the temporary triumph of evil over goodness. Now, when mankind is on the threshold of his death, it is necessary to know and understand.

Conclusion

The investigation given above shows us that it is not possible to take a worthy part in the global competitive market of goods and services, education and innovations. Incomplete computerization of Kazakhstani schools, lack of teaching programs, internet limit for pupils and students are the minor parts of problems in realizing national projects in education. The peculiarity of the modernity – globalization and

information revolution placed demands for school leavers to be able to put their knowledge into practice in nonstandard situations of real life. The school leavers in our country experience difficulties working with information presented implicitly, they do not develop learning independency. The solution of these problems should become the main task in education in the closest future.

REFERENCES

[1] D. Groth and J. MacKie-Mason, "Education Why an Informatics Degree?", Communications of the ACM., vol. 53, N 2, pp. 26-28, 2010.

[2] S. Jacobsson, "The Future of TV: 3D, WindowWalls, Visible Light Communication, and More", PCWorld. 15 Apr. 2010.

[3] A.B. Kostenko, N.O. Manakova and E.V. Kuzmicheva, Lecture notes "Informatics", "Informatics and computer technology. Kharkov: KNUME press, pp: 94, 2011.

[4] Hamidi, F., Information Technology in Education. Procedia Computer Science, 3: 369-373, 2011.

[5]] R. Kurzweil, How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed. New York, USA: Viking Press, 2012.

[6] Kalinkina, N.N., Forming of information society: informatization of society and informative infrastructure development. Economic Science, 3(2): 494-499, 2012.

G.B.Isayeva Candidate of Education Guka_Issaeva@mail.ru

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

УДК 004.415

Structure of design information systems

G.B. Issayeva
Guka_Issaeva@mail.ru
Kazakh state women's teacher training university, Almaty, Kazakhstan

Key words: Informative system; software products; technology planning; planning of objects of data; scale of the informative system.

Abstract: This article describes the structure of information systems and information systems design process. The informative system is an environment that consists of elements: computers, networks, software products, databases, specialists, different technical and programmatic equipments of connection of and other

Проектирования информационных систем

Г.Б. Исаева
Guka_Issaeva@mail.ru

Казахский государственный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

Ключевые слова: Информационная система; программные продукты; технология проектирования; проектирование объектов данных; масштаб информационной системы.

Аннотация. В данной статье рассматривается структура информационных систем и процесс проектирования информационных систем. Информационная система является средой, которая состоит из элементов: компьютеров, сетей, программных продуктов, баз данных, различных технических и программных средств связи и др.

Как известно, информационные технологии и информационные системы тесно связаны между собой, так как последние являются для первой основной средой. Может показаться, что определение информационной технологии и информационной системы похожи между собой, но это не так.

Информационная система является средой, которая состоит из элементов: компьютеров, сетей, программных продуктов, баз данных, специалистов, различных технических и программных средств связи и др. И основной целью информационной системы является организация хранения и передачи информации. Для того чтобы понять суть работы информационной системы, необходимо разобраться в

проблемах, которые она решает, и понять суть организационных процессов, в которые она включена, а также изучить структуру информационных систем, которая состоит из отдельных подсистем [1].

В реальных же условиях под проектированием понимается поиск способа, который сможет удовлетворить требованиям функциональности системы средствами технологий с учетом определенных ограничений.

Основной задачей любого проекта является то, чтобы на момент запуска системы и в течение её эксплуатации, выполнялся ряд требований:

• необходимая функциональность системы, в том числе она должна быть адаптирована к изменяющимся условиям;

• необходимая пропускная способность;

• минимальное время реакции на запрос;

• безотказная работа системы для обработки запросов пользователей;

• простота эксплуатации и поддержки системы;

• максимальная безопасность [2,3].

Главным фактором, которая определяет эффективность системы это ее производительность. Безошибочное проектное решение является основой функциональной высокопроизводительной информационной системы.

Проектирование информационных систем включает в себя три области, это:

• проектирование объектов данных, реализуемых в базе данных;

• проектирование программ, форм, отчетов, обеспечивающих выполнение запросов;

• учет конкретной среды или технологии, которая включает в себя топологии сетей, конфигурацию аппаратных средств, архитектуру распределенной обработки данных и т.п.

Масштаб, разрабатываемой информационной системы, определяют количество и состав участников проектирования. Если объем проектных работ большой и при этом сжаты сроки, в разработку системы включаются несколько проектных коллективов или организаций-разработчиков. В таком случае во главе стоит головная организация, которая будет координировать деятельность остальных организаций-соисполнителей [4].

Проектировщикам необходимо для осуществления проектирования информационной системы использовать определенную технологию проектирования, которая будет соответствовать масштабу и особенностям разрабатываемого проекта. Они подбирают техническое обеспечение и формируют информационное, математическое, программное и организационно-правовое обеспечения. Этот подбор и является целью проектирования.

Техническое обеспечение включает в себя своевременный сбор, хранение, регистрацию, передачу, обработку и наполнение потока информации.

Информационное обеспечение предусматривает создание и правильное функционирование информационных массивов, баз данных, т.е. все то, что является единым информационным фондом системы.

Математическое обеспечение систем включает в себя комплекс методов и алгоритмов решения функциональных задач.

Формирование программного обеспечения систем предусматривает создание комплекса программ и инструкций пользователя и при этом выбирается эффективный программный продукт.

При разработке и внедрении системы автоматизированной обработки информации необходимо соблюдать очередность, установленной техническим заданием.

Технологический процесс, определяющий действия, их последовательное выполнение, требуемые состав исполнителей, средства и ресурсы лежит в основе технологии проектирования.

Технологический процесс проектирования информационных систем в общем случае делится на совокупность последовательно-параллельных, соподчиненных и связанных действий, каждое из которых имеет свой предмет. То есть, технология проектирования задается последовательностью технологических операций, которые в свою очередь выполняются на основе определенного метода. В результате чего видна ясная картина, что необходимо для создания проекта и как, кем и в какой последовательности должны выполняться действия.

Предметом технологии проектирования обязательно должно служить отражение связанных между собой процессов проектирования на всех стадиях жизненного цикла информационной системы. Выбираемая технология проектирования должна соответствовать основным требованиям, к которым относятся следующие:

- проект должен соответствовать требованиям заказчика;
- прохождение всех этапов жизненного цикла проекта;
- минимум трудовых и финансовых затрат на проектирование, а также на сопровождение проекта;
- технология должна стать основой связью между проектированием и сопровождением проекта;
- должен происходить рост производительности труда проектировщика;

- процесс проектирования и эксплуатации проекта должны быть надежны;
- простое управление проектной документации.

Процесс организации проектирования предусматривает применение определенных методов взаимодействия проектировщиков с заказчиком и взаимодействие проектировщиков между собой в ходе создания проекта информационной системы.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Мугалев А. И., Автоматизированное проектирование компонентов корпоративных информационных систем на базе CASE-средств. Автореферат диссертации канд.тех. наук. Воронеж – 2002.
[2] Жексембаева Р.Ж. Адаптивное обучение и адаптивное тестирование. // Инновационные информационные технологии. Т.1. № 2. 2013г.
[3] Проектирование информационных систем, Грекул В.И., Денищенко Г.Н., Коровкина Н.Л. Издательство: Интернет-университет информационных технологий - ИНТУИТ.ру, 2008 г., С.304-305.
[4] М.Н. Пущин, Проектирование информационных систем: Учеб. пособие. - М: Изд-во МИЭТ, 2008. С.234-236.

REFERENCES

[1] Mughal AI, Computer-aided design components of corporate information systems on the basis of CASE-tools. Abstract of the thesis kand.teh. Sciences, Voronezh - 2002.
[2] Zheksembayeva RJ Adaptive learning and adaptive testing. Innovative information technology. V.1. № 2. 2013.
[3] Information systems, Grekul VI, Denishchenko GN, NL Korovkina Publisher: Internet University of Information Technologies - INTUIT.ru, 2008 S.304-305.
[4] MN Leo-related information systems: Proc. allowance. - Moscow: Publishing House of MIET, 2008. S.234-236.

Исаева Гульнара Бостановна, К.пед. наук, ст. преподаватель, Казахский государственный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 373.1.02:372.8

Learning a foreign language on the basis of information and communication technologies in the non-language universities

G.K.Atabayeva, A.Zh.Kalieva
atabaeva.g@mail.ru
Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: informational-communication technologies, learning resources, multimedia learning programmes, digital learning resources, foreign language learning, competence

Abstract. Informatization of education becomes one of the most important strategic resources for its successful development and positioning in the modern world. The problem of informatization of higher education in Kazakhstan is perspective. The system of higher education is affected by globalization and informatization. The realization of the tasks depends on a correct choice of the approaches to define the purpose and activization and individualization of the teaching process. Information and education environment creates the digital educational materials, computer games, electronic periodical materials, textbooks, specialized portals for the higher school students.

УДК 373.1.02:372.8

Обучение иностранному языку на основе информационно-коммуникационных технологий в неязыковых вузах

Атабаева Г. К., Калиева А.Ж.
КазНУ им.аль-Фараби
atabaeva.g@mail.ru

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, образовательные ресурсы, мультимедийные обучающие программы, цифровые образовательные ресурсы, иноязычное образование, компетенция

Аннотация. Современный этап развития общества характеризуется возрастающей ролью информационной сферы, являющейся системообразующим фактором жизни человечества. Информационная сфера – сфера общественной жизни, образуемая совокупностью: субъектов информационного взаимодействия; собственно информации; информационной инфраструктуры и общественных отношений в связи с формированием, передачей, распространением и хранением информации, обменом информацией внутри общества. Средством для формирования способности к межкультурной коммуникации является владение иностранным языком, в частности, английским как одним из мировых языков.

Важной особенностью современного этапа социально-экономического развития казахстанского общества является формирование особой области производства, характеризующейся не только развитием материальной базы, но и системой специфических технологий, которые принято называть информационно-коммуникационными технологиями(ИКТ).

Современное общество по праву называют информационным, и этому есть подтверждение. Компьютеры поэтапно внедряются во все сферы нашей жизни. Не стал исключением и процесс образования, в котором с приходом информационно-коммуникационных технологий происходят буквально революционные изменения. А с появлением спутниковой глобальной сети Интернет сделан еще более значительный шаг вперед. Преподаватели иностранного языка уже внедрили новинки технического прогресса в педагогический процесс. Применение информационно-коммуникационных технологий на занятиях иностранного языка уже доказало свою эффективность. Использование информационно-коммуникационных технологий помогает повысить уровень преподавания, обеспечивает наглядность, аудио поддержку, контроль, содержит большой объем информации, является стимулом в обучении.

Инновационный взрыв в сфере информационно-коммуникационных технологий стал ядром и основой современной «новой экономики», ориентированную на индустриально-инновационную модернизацию всей общественно-политической и экономической жизни Казахстана. Благодаря ИКТ изменился способ передачи информации от производителя к потребителю, в целом, информационные процессы в обществе. Каналы передачи информации стали двухсторонними, преимущественно интерактивными, а информация превратилась в важную составляющую часть товаров и услуг. ИКТ сегодня выступают основой процессов глобализации и информатизации общества, способствуют формированию поликультурного мира и клип-культуры оказывают значительное влияние на изменение образа жизни современных людей [1].

Особенность современного этапа развития информационных технологий характеризуется необычайно высокой степенью их интеграции во все сферы человеческой деятельности. К концу 20 века ИКТ превратились в базу многих других важных технологий, в том числе в основу развития самих себя.

Понятие информационно-коммуникационная технология (ИКТ) в настоящее время относится к числу наиболее популярных и часто употребляемых. Подобная популярность обусловливается не только растущей значимостью, но и бурным, чрезвычайно динамичным развитием информационных технологий.

В целом, современные ИКТ в образовании можно охарактеризовать:

– во-первых, широтой охвата ими различных «неинформационных» предметных областей;

– во-вторых, массовостью овладения ИКТ специалистами этих областей, в результате чего ИКТ перестают быть уделом определенного круга научной и инженерной элиты и становятся доступным инструментом для решения прикладных задач;

– в-третьих, стимулирующим развитие ИКТ выявлением принципиально новых информационных потребностей и реализацией соответствующих функций;

– в-четвертых, значительным эффектом от применения ИКТ, обусловливающим возможности осуществления качественных изменений в процессах совершенствования технологий и техники. Принципиально важно, что без использования ИКТ эти изменения не могут быть достигнуты;

– в-пятых, усиливающейся тенденцией к интеграции разнородных ИКТ, проявляющейся в стремлении к унификации аппаратных и программных средств, а также созданию единых информационных сред.

Переход к информационному обществу означает радикальные изменения в образовательной системе, поскольку система образования «не только детерминирована внешними обстоятельствами политического, социально-экономического и социокультурного происхождения, но и сама

детерминирует эти обстоятельства». И поскольку общество и образование являются одной системой, то смена формы общества диктует новые требовании к системе образования.

Именно информатизация является тем инструментом, позволяющим построить инновационную образовательную систему, отвечающую запросам современного информационного общества.

Государственная политика в сфере информатизации общества и образования ориентирована на создание национальной информационной инфраструктуры, построение открытых инфокоммуникационных систем; обеспечение широкого доступа граждан к информационным и образовательным ресурсам глобальной и локальных сетей и т.д. и она осуществляется на основе нормативно-правового обеспечения информатизации образования Республики Казахстан.

В Концепции развития иноязычного образования Республики Казахстан цель высшего иноязычного образования определена как формирование специалистов, владеющих иностранным языком в соответствии с европейской системой уровней владения иностранным языком. Достижения данной цели возможно через решение таких задач, как:

– формирование специалиста, владеющего базовым английским языком в соответствии с требованиями «Общеевропейских компетенций», а также иностранным языком для академических целей и для специальных целей;

– внедрение системы планирования учебного процесса по иностранным языкам, принятой странами Европейского Совета;

– формирование нового содержания обучения, соотнесенного с международным и национальным стандартами.

Как отмечает д.ф.н., профессор С.С. Кунанбаева в «Концепции иноязычного образования Республики Казахстан», одним из основных направлений совершествования подготовки педагогических кадров по иностранному языку является «овладение современными методами и технологиями, в том числе информационными и компьютерными, иноязычного обучения»[2].

При определении составляющих ИКТ компетенции мы опираемся на стандарты профессиональной информационно-коммуникационной компетенции (ИКТ компетенции) преподавателей, разработанные Международным обществом информатизации образования для определения требований к формированию базовой информационно-коммуникационной компетенции преподавателей [3]. Они предназначены для всех преподавателей и включают шесть компонентов:

1) общие представления в области информационных технологий;

2) планирование учебного процесса с использованием информационных технологий и применения его на практике;

3) интеграция информационных технологий в программы конкретных дисциплин;

4) использование информационных технологий для оценки результатов обучения;

5) использование информационных технологий для повышения уровня профессиональной компетенции;

6) понимание социальных, этических, правовых и общественных ценностей использования информационных технологий.

Таким образом, одной из тенденций информатизации иноязычного образования является усиление направленности нормативно-правовой базы на компьютеризацию вузов и обеспечение студентов информационно-образовательными ресурсами.

Информатизация высших учебных заведений характеризуется интенсивным ростом цифровых образовательных ресурсов в форме электронных учебников (ЭУ), мультимедийных обучающих программ (МОП) и электронных дидактических пособий (ЭДП), позволяющих расширить объем самостоятельной работы студентов и предполагающих индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом потенциала каждого отдельного студента. Следующей основной тенденцией, отражающей процесс информатизации иноязычного образования является создание высокомощной материально-технической базы, способной реализовать весь дидактический потенциал информационно-коммуникационных технологий.

Под влиянием информатизации образования происходит развитие понятия традиционной педагогики «учебная среда». В настоящее время наиболее употребительными становятся понятия «единое информационное образовательное пространство», «информационно-коммуникационная среда» (И.В. Роберт [4]), «киберпространство» (В.Г. Кинелев [5]), «информационная образовательная среда», «информационно-коммуникационная предметная среда».

В исследовании В.В. Угольникова [6] сформулированы важнейшие характеристики развитой информационно-образовательной среды:

1. Системность – среда должна представлять собой завершенный, системно согласованный комплекс программно-методических средств для всего цикла дисциплин, необходимых для построения востребованных потребителем образовательных программ;

2. Принципиально новое дидактическое качество программно-методического обеспечения, которое возникает при максимальном использовании визуализации учебного материала средствами мультимедиа, организации интерактивного взаимодействия с обучаемым за счет логических средств компьютерных программ и возможностей телекоммуникации;

3. Широкая многофункциональность, позволяющая использовать разработанные дидактические средства в разных формах получения образования (дневной, вечерней, заочной, экстернате) и при различных конфигурациях технических средств, как развитых, так и самых минимальных;

4. Высокая адаптивность обучаемых к разнообразию требований и преподавателей к содержанию обучения – опора на массив уже изданных и доступных для обучаемых разнообразных учебников и учебных пособий, созданных в различных вузах, обеспечение возможностей для преподавателей и обучаемых активно изменять элементы среды с учетом своих специфических требований.

Как было отмечено выше, основой развития информационного общества являются информационно-коммуникационные технологии. В области образования, ИКТ имеют стратегическую важность, поскольку они:

– вносят свой вклад в обеспечение качества преподавания и обучения в качестве инновационных и экспериментальных инструментов для обновления образования;

– привносят в образовательный процесс большую гибкость, отвечающую общественным потребностям;

– являются инструментарием, способным содействовать повышению эффективности образовательных услуг.

Возникшая посредством современных информационно-коммуникацион-ных технологий особая форма иноязычного образования, становится новым технологическим и социокультурным современным образовательным процессом.

При всем постоянно увеличивающимся потоком работ в данном направлении, поиск новых методических систем подготовки и переподготовки учителей в условиях работы с использованием ИКТ, продолжает оставаться актуальным. Это связано с постоянным развитием программного обеспечения компьютеров, появлением новых программных средств, которые могут использоваться в процессе обучения.

Дидактические и методические исследования проблемы применения средств ИКТ в обучении сосредоточены в основном вокруг анализа задач применения информационной технологии в обучении, обосновании возможностей ИКТ в повышении эффективности образовательного процесса, определения дидактических требований к средствам ИКТ.

Таким образом, информатизация образования в Республике Казахстан проходит как комплекс реформ, направленный на построение единой образовательной информационной среды, отвечающей требованиям 21 века - включению в мировое образовательной сообщество. Важным фактором ускорения этих процессов стали меры государственной политики в области информатизации образования, сформулированные в государственных целевых программах. Интеграция новейших информационных технологий в учебный процесс предоставляет широкие возможности для вступления студентов в живую коммуникацию с носителем языка в реальном времени, активного вовлечения студентов в языковую среду и преодоление языкового барьера, творческой активности студентов, совершенствования коммуникативной и межкультурной компетентностей, мотивации студентов к изучению иностранного языка и культуры.

Информационно-коммуникативные технологий, несомненно, способствуют повышению у студентов мотивации к изучению английского языка и формированию индивидуальных, творческих, познавательных способностей. Именно информационные технологии способны сделать учебный процесс для студента личностно значимым, в котором он сможет полностью раскрыть свой творческий потенциал, проявить свои исследовательские способности, фантазию, креативность, активность, самостоятельность.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Тоффлер Э. На пороге будущего. Американская модель: с будущим в конфликте. М.: Прогресс, 1984. С. 3.
[2] Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. Алматы, 2005. с. 262
[3] Панюкова С.В. Информационные и коммуникационные технологии в личностно ориентированном обучении. М.: Про-пресс, 1998. с.226
[4] Роберт И.В. Информатизация образования (педагогико-эргономический аспект). М.: РАО, 2002.
[5] Кинелев В. Г. Образование в меняющемся мире. Рождественские чтения. 6-е изд. М., 1998. – № 3 С. 15-23.
[6] Угольников О.В. Дистанционное обучение на основе междисциплинарного подхода // Проблемы совершенствования высшего заочного образования: тезисы межвузовской научно-технической конференции. – М.: РЗИТЛП, 1999. – С. 53-54.

REFERENCES

[1] Toffler E. On the threshold of the future . American model: the future of the conflict.M.:Progress,1984.-P.3.
[2] Kunanbayev S.S. Modern foreign language education: methodology and theory.Almaty,2005.p.262. Panyukova S.V. Information and communication technologies in individually oriented instruction.M.:Pro-Press,1998.p.226.
[3] Robert I.V. Informatization of Education (pedagogical and ergonomic aspects).M.:RAO,2002. Kineliev V.G. Education in a Changing World. Christmas reading. 6th ed.M.,1998.№3p.15-23. Ugolnikov O.V. Distance Learning on the basis of an interdisciplinary approach. Problems of perfection of higher distance education: abstracts Interuniversity scientific and technical conference. M .: RZITLP, 1999. P. 53-54

Ақпараттық-коммуникацялық технология негізінд тілдік емес жоғаргы оқу орындарында шет тілін үйрету

Атабаева Г. К., Калиева А.Ж.
Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ
atabaeva.g@mail.

Тірек сөздер: ақпараттық-коммуникативтік технологиялар, білім беру ресурстары, мультимедиялық оқыту бағдарламалары, сандық білім беру ресурстары, шет тілін оқыту, біліктілік.

Аннотация. Мемлекеттің жоғары деңгейде дамуы мен қазіргі заманда өзіндік орны алуына ықпал ететін басты стратегиялық ресурстердің бірі білім берудегі ақпараттандыру. Жоғарғы білім беруді ақпараттандыру келешегі үлкен мәселеге айналып,оған жаһандану мен ақпараттандыру үрдістері әсер етуде. Осындай мақсаттарды іске асыру үшін оқыту барысында қолданылатын әдістемелерді дұрыс таңдап, оқыту үрдісі мақсаттары мен талаптарына сай жетілдіріп, қарқындылығын арттыра түсу қажет. Ақпараттандырылған оқыту барысында сандық оқыту құжаттары, компьютерге арналған ойындар, мерзімді электрондық құралдар, оқу құралдары мен жоғары білім алып жатқан студенттерге арналған порталдарын құрастыру көзделген.

Atabayeva G.K
Senior teacher of foreign languages chair for humanities, philology, literary sciences and world languages faculty.
Kazakh national University named after Al-Faraby. Almaty, Kazakhstan

Kalieva A.Zh.
Senior teacher of foreign languages chair for humanities, philology, literary sciences and world languages faculty.
Kazakh national University named after Al-Faraby. Almaty, Kazakhstan

Поступила 15.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC811.161.1'243

Vocabulary learning foreign students studying russian language

S.S. Suleymenova
suleymenova.saule53@mail.ru
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Key words: vocabulary, lexicology, the inner form of the word, the lexical meaning of the word, unambiguous and ambiguous words, literal and figurative meaning, synonyms, antonyms, homonyms in Russian.

Abstract. The aim of the work is to examine the vocabulary learning of foreign students studying Russian language at an early stage. There are discusses concepts such as lexical unit, the assimilation of the word. The assimilation of words is characterized by the following parameters: interpretation of the word and the rules for its use, memorizing words and rules for its use, the proper use of the word in his own speech, understanding the word in speech of others. As a method of work on the selection of active vocabulary used by the following principles: semantic, thematic, the principle of matching, the systems principle. It also covers ways semantization new vocabulary. A description of the most commonly used methods semantization: translation, interpretation, explanation based on visibility and others. Results of the work is the use of language in speech communication (in the classroom and outside of the lesson). The author notes that the teacher must provide the difficulties faced by students in mastering specific lexical units. These difficulties may be due to the peculiarities of form, meaning and use of words, as well as a variety within the meaning of Russian words and to compare students' native language. The field of application of the results is the continued use of lexical units in various types of speech activity. The conclusions of the author can be used in teaching Russian as a foreign language at an early stage of learning.

УДК 811.161.1'243

Обучение лексике иностранных студентов, изучающих русский язык

С.С. Сулейменова
suleymenova.saule53@mail.ru
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г.Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: лексика, лексикология, внутренняя форма слова, лексическое значение слова, однозначные и многозначные слова, прямое и переносное значение слова, синонимия, антонимия, омонимия в русском языке.

Аннотация. Целью работы является рассмотрение обучения лексике иностранных студентов, изучающих русский язык на начальном этапе. Рассматриваются такие понятия, как лексическая единица, усвоение слова. Усвоение слова характеризуется следующими параметрами: осмысление значения слова и правила его употребления, запоминание слова и правила его употребления, правильное использование слова в собственной речи, понимание его в речи других людей. В качестве метода работы над отбором активной лексики используются следующие принципы: семантический, тематический, принцип сочетаемости, принцип системности. Кроме того, рассматриваются способы семантизации новой лексики. Дается описание наиболее часто используемых способов семантизации: перевод, толкование, объяснение с опорой на наглядность и другие. Результатами работы является использование лексики в речевом общении (на уроке и вне урока). Автор отмечает, что преподаватель должен предусмотреть трудности, с которыми столкнутся учащиеся при усвоении конкретных лексических единиц. Эти трудности могут быть вызваны особенностями формы, значения и употребления слов, а также различными в значении русских и сопоставляемых слов родного языка учащихся. Областью применения результатов является дальнейшее использование лексических единиц в различных видах речевой деятельности. Выводы автора статьи могут быть использованы в процессе преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе обучения.

Обучение языку – это прежде всего обучение правильному пониманию и употреблению его слов, лексики. Если извлечь из языка лексику, то в нем не останется ничего. Всё в языке начинается со слов и

кончается словами, поэтому овладение словарным запасом языка является центральной проблемой обучения иностранному языку.

Изучение иноязычной лексики подобно математическому лучу: оно имеет начало, но не имеет конца. Это объясняется такими замечательными свойствами лексического состава, как его необозримость и многократное дублирование в обозначении одних и тех же смысловых участков. Всей лексики живого языка не знает никто из носителей языка: ни писатели, ни ученые, ни даже лексикографы. Но если владение языком не требует владения всем его лексическим запасом, возникает вопрос: сколько слов и каких именно надо знать, чтобы пользоваться чужим языком как средством общения?

Подсчитано, например, что активный запас слов взрослого молчаливого англичанина составляет 4539 слов, а француза – 7500, русского – примерно столько же (7500).

По подсчетам методистов, 3000 специально отобранных слов позволяют понять 95% любого текста. Если к этим словам прибавить их производные, т.е. слова, которые от них образованы, можно понимать 97% любого текста.

Лексический минимум – это минимальное количество слов, которое позволяет пользоваться языком как средством общения. С другой стороны, лексический минимум – это максимальное число слов, которое может усвоить учащийся в рамках определенного количества часов.

Какое же количество русских слов можно выучить за 1-2 года, занимаясь в группе, и будет ли достаточно этого количества для общения, даже в ограниченном круге ситуаций?

Считают, что 500 слов достаточно, чтобы построить устное и письменное высказывание на 6-7 фраз, участвовать в диалоге, состоящем из 5-6 реплик, понимать короткое устное высказывание и несложный текст.

На начальном этапе следует показать учащимся, что в русском языке достаточно интернациональных слов с интернациональными корнями, которые поняты без перевода.

Лексической единицей является: слово (например, улица, жить, МГУ, на); словосочетание (железная дорога, произвести впечатление) и устойчивая фраза (счастливого пути).

Усвоить слово – это значит: 1) понять его значение и правила употребления, 2) запомнить слово и его употребление, 3) научиться правильно (быстро) использовать слово в собственной речи и понимать его в речи других людей.

Овладение лексикой связано со значительными трудностями, главными из которых являются: большой объем словарного состава русского языка, сложность каждой лексической единицы, различия в значении слов русского и родного языка учащихся.

Принято различать активный и пассивный лексический минимум. В активный, или в продуктивный, словарь входят слова, которые учащиеся должны усвоить и употреблять для выражения своих мыслей. Пассивный, или рецептивный, словарь составляют слова, которые учащиеся должны понимать при чтении и слушании иноязычной речи. Пассивный словарь увеличивается за счет потенциального словаря, включающего слова, о значении которых учащиеся могут догадаться по сходству с родным языком, по словообразовательным элементам, по контексту [1, с,82].

При отборе активной лексики в словарь-минимум учитываются следующие принципы:

1) семантический, заключающийся в том, что отбираемые слова должны выражать наиболее важные понятия по той тематике, с которой учащиеся встречаются на занятиях по языку;

2) сочетаемости, согласно которому слова с большой сочетаемостью предпочтительней слов с редкой сочетаемостью, так как при ограниченном объеме активной лексики они позволяют выражать и понимать более разнообразное содержание;

3) стилистической неограниченности, т.е. принадлежность слова к нейтральному, литературному, разговорному, книжно-письменному стилям языка. В лексический минимум не включаются слова, относящиеся к группе диалектизмов, жаргонизмов, профессионализмов [2, с.78-79].

Последние включаются в минимумы профессиональной лексики, усваиваемой с учетом профиля вуза, где обучаются студенты;

4) частности, в соответствии с которым в словарь-минимум включаются наиболее употребительные слова в учебно-профессиональной, обиходно бытовой, общественно-политической, социально-культурной сферах общения;

5) словообразовательной ценности, состоящей в том, что в минимум включаются лишь наиболее продуктивные в словообразовательном отношении слова, от которых с помощью аффиксов можно образовать наибольшее количество других слов.

При отборе лексического минимума для начального этапа обучения необходимо иметь в виду, что в русском языке, как и в других языках, есть слова, имеющие только одно значение (береза, тетрадь, обедать), и слова многозначные (класс, доска, балет, век и др.); есть слова, одинаково звучащие, но имеющие разное значение, или омонимы (мир – жизнь без войны и мир – земной шар); есть слова близкие по значению, или синонимы (думать-считать-полагать, маленький – крошечный - микроскопический), и слова с противоположным значением, или антонимы «хороший – плохой, умный – глупый).

Каждая из этих групп слов представлена в лексическом минимуме по-своему. Омонимы, например, в лексическом минимуме начального этапа представлены лишь двумя парами слов (мир – жизнь без войны, мир – земной шар, болеть: болеет гриппом и болит нога).

Количество синонимов на начальном этапе должно быть минимальным, так как большое число слов, близких, но все же различающихся по значению, затрудняет их активное употребление. В зависимости от конкретных условий и целей обучения отдельные члены синонимических рядов или совсем не включаются в лексический минимум, или делается между активным и пассивным лексическим запасом следующим образом:

В группе общего типа	Активно	Пассивно
В группе, цель которой – чтение	врач доктор большой огромный всегда постоянно думать, считать помогать способствовать мешать препятствовать	полагать

Антонимы входят в лексический минимум в довольно большом количестве, например: хороший-плохой, большой-маленький, теплый-холодный, длинный-короткий, быстро-медленно, вверх-вниз, вперед-назад, друг-враг, помогать-мешать и др. Они вводятся в связи с определенной разговорной темой и усваиваются активно.

Многозначные слова иногда могут входить в лексический минимум во всех значениях, например: балет – 1) искусство театрального танца; 2) театральное представление (Я люблю классический балет и Мы смотрели балет «Лебединое озеро»).

В других случаях многозначные слова могут быть представлены отдельными значениями или лексико-семантическими вариантами. Так, для слова век в «Словаре русского языка» (М., 1981-1984) зафиксировано пять значений, а для глагола отвечать – три значения. Из них лексический минимум начального этапа для групп первого и второго типа активно войдут только первые: век – столетие (Он родился в двадцатом веке) и отвечать – давать ответ (Я отвечаю на вопрос учителя).

При отборе минимума для начального этапа можно выделить не только лексико-семантические варианты слова, но и лексико-грамматические. Например: глагол помогать-помочь формирует такие грамматические конструкции, как помогать – помочь кому что делать и помогать – помочь кому в чем. Эти варианты управления можно считать лексико-грамматическими вариантами глагола помогать-помочь.

Таким образом, при составлении лексического минимума для начального этапа за единицу отбора, или лексическую единицу, принимаются лексико-семантический или лексико-грамматический варианты слова, составные термины или устойчивые сочетания типа оказать помощь, одержать победу.

Учебная работа по усвоению новой лексики делится на этапы: 1) введение (презентация) лексических единиц, 2) закрепление в активизации лексического материала. Периодически проводится также специальная работа, имеющая своей основной целью повторение лексики, систематизацию знаний об изученных словах, их взаимосвязях [3, с.104].

Методисты считают, что взрослый человек в течение одного двухчасового занятия может усвоить в среднем около 15 новых иностранных слов. Скорость запоминания, по мнению психологов, зависит от известности или неизвестности структурных элементов слова (корень, суффикс, префикс), от конкретности или абстрактности понятия и от совпадения или несовпадения объемов значения слова в иностранном и родном языке учащихся. На первых уроках количество новых слов может быть доведено до 20-25 за счет усвоения названий конкретных предметов, которые находятся вокруг. Позже количество новой лексики на одном занятии может колебаться.

Сначала новые слова даются только в одном значении в составе элементарных предложений: Это комната. Это стол. Там окно. Здесь доска. Значение слов это, там, здесь демонстрируется жестом. Позже структура предложения, вводящего новые слова, может осложниться: Мы умеем петь и танцевать. Мы говорим и читаем по-русски. Брат занимается русским языком и др.

Чтобы лучше усвоить новую лексику, учащийся должен:

1) услышать новое слово в составе элементарного предложения, произнесенного учителем;

2) понять значение этого слова, увидев предмет или рисунок с его изображением, схему, услышать перевод или толкование;

3) произнести отдельно новое слово; если нужно, произнести повторно после исправлений учителя;

4) прочитать новое слово;

5) записать новое слово и его значение в своем личном словаре с соответствующими пометами;

6) услышать новое слово, произнесенное преподавателем или диктором в составе 2-3 элементарных предложений;

7) употребить новое слово в составе элементарных предложений или в простейшем диалоге по известному образцу.

Семантизация лексики – это объяснение значений новых, неизвестных учащимся слов различными способами.

Основными приемами семантизации, направленной на раскрытие значения слова, являются: 1) использование наглядности, 2) использование описания, 3) использование перечисления; 4) указание на родовое слово (т.е. на лексическую парадигму); 5) использование синонимов; 6) использование антонимов; 7) указание на словообразовательную ценность; 8) указание на внутреннюю форму; 9) использование сильного семантизирующего контекста; 10) использование перевода. Рассмотрим некоторые из них.

Использование наглядности. Принято различать три основных вида наглядности: предметная (непосредственная демонстрация предмета и называние его), изобразительная (предъявление семантизирующего рисунка, схемы и т.п.), моторная (производство действия и называние его). Для наглядной семантизации слов лучше всего подходят специальные учебные пособия: картинные словари, тематические подборки картинок и др.

Использование описания. Описание значения нового слова может иметь форму логической дефиниции, толкования с помощью простого и сложного словосочетания, комментария и т.п.

Чтобы твердо запомнить новое слово, учащийся должен встретить его не менее 5 раз на протяжении 10-12 занятий. Но и потом слово должно периодически появляться в текстах, диалогах, упражнениях и в стандартных словосочетаниях, которые учащийся постепенно запоминает и начинает воспроизводить в речи.

I. Упражнения, закрепляющие знания о взаимосвязях слов в системе языка;

1. Определите, к какой теме (сфере деятельности) относятся слова;
2. Вспомните (скажите, напишите, найдите) слова, обозначающие предметы одежды.
3. Распределите слова по тематическим группам.
4. Отметьте слова, которые тематически к ней не относятся.
5. Вспомните слова, обозначающие цвет (время, события).
6. Вспомните (напишите) слова, нужные для разговора о спорте.
7. Замените выделенные (в предложении) слова близкими (противоположными) по значению.
8. Найдите среди данных (в тексте) слова, сходные (противоположные) по значению с одним и тем же корнем, приставкой, суффиксом.
9. Образуйте как можно больше слов с данным корнем.

II. Упражнения, закрепляющие знания о сочетании слов друг с другом и вырабатывающие умения строить правильные словосочетания:

1. Обратите внимание на сочетания слов в предложениях.
2. Подберите к данному слову, с которыми они могут сочетаться.
3. Составьте словосочетания из данных слов.
4. Заполните пропуски подходящими по смыслу словами.

III. Упражнения, вырабатывающие умения понимать и употреблять слова в составе предложения, группы предложений, законченных высказываний:

1. Составьте предложения из данных слов (словосочетаний).
2. Перефразируйте (скажите по-другому) данные предложения.
3. Составьте (дополните) реплики диалога;
4. Ответьте на вопросы.

На начальном этапе предпочтительно проводить тренировочную работу в устной форме. Чаще центральное место в каждом уровне занимает текст. Лексическая работа тогда соотносится с работой над текстом следующим образом:

1) до чтения текста организуется введение и первоначальное закрепление новых слов (в предложении и словосочетании, не содержащих незнакомые грамматические явления);

2) при чтении текста обращается особое внимание на новые слова, при необходимости вводится дополнительная информация об их значении и употреблении;

3) после чтения текста активизация новых слов продолжается.

Итак, мы рассмотрели основные вопросы, связанные с отбором лексического минимума для начального этапа в зависимости от конкретных целей и условий обучения, основные приемы введения новой лексики и ее семантизации и представили некоторые виды работ по закреплению ее лексики и введению ее в речь.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе. – М.: Рус.яз., 1998.-230с.

[2] Девятайкина В.С. и другие. Пособие по методике преподавания русского языка как иностранного для студентов-нефилологов. – М.: Рус.яз., 1984. – 183с.

[3] Методика преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе. – 3-е издание. - М.: Рус.яз., 1989. – 238с.

[4] Дергачёва Г.И. и другие. Методика преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе. – 3-е издание. - М.: Рус.яз., 1989. – 238с.

[5] Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. – 4-е издание. М.: Рус.яз, 1988. – 155с.

[6] Фокина К.В., Тернова Л.Н., Костыгева Н.В. Методика преподавания иностранного языка. – М.: Высшее образование, 2008. – 350с.

REFERENCES

[1] The practical methods of teaching Russian language at an early stage. - M .: Rus.lan, **1998**.-230p. (in Russ)

[2] Devyataykina V.S. and others. The manual on methods of teaching Russian as a foreign language for students of non-philological. - M .: Rus.lan, **1984.** – 183p. (in Russ)

[3] Methods of teaching Russian as a foreign language at an early stage. - 3rd edition. - M .: Rus.lan, **1989**. – 238p. (in Russ)

[4] Dergacheva G.I and others. Methods of teaching Russian as a foreign language at an early stage. - 3rd edition. - M .: Rus.lan, **1989**. – 238p. (in Russ)

[5] Kostomarov V.G, Mitrofanov O.D. Manual for teachers of Russian language to foreigners. - 4th edition. M .: Rus.lan, **1988**. – 155p. (in Russ)

[6] Fokine K.V, Ternova L.N, Kostygeva N.V Methods of teaching a foreign language. - M .: Higher Education, **2008**. – 350p. (in Russ)

Орыс тілін меңгеріп жатқан шетелдік студенттерге лексиканы оқыту

Сулейменова С.С.
suleymenova.saule53@mail.ru
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Түйін сөздер: лексика, лексикология, сөздің ішкі формасы, сөздің лексикалық мағынасы, бірмағыналы және көпмағыналы сөздер, сөздің тікелей және ауыспалы мағынасы, синонимия, антонимия, орыс тіліндегі омонимия.

Аннотация. Жұмыстың мақсаты орыс тілін бастап оқып келе жатқан шетелдік студенттерді лексикаға үйрету болып табылады. Лексикалық бірлік, сөзді игеру сияқты түсініктер қарастырылады. Сөздерді игеру сөздің мағынасы мен оны қолдану ережелерін пайымдау, сөз бен оны қолдану ережелерін есте сақтау, жеке сөйлеу мәнерінде сөздерді дұрыс қолдану және оларды өзге адамдардың сөйлеу мәнерінде де түсіну сияқты параметрлермен сипатталады. Белсенді лексиканы іріктеп алу жұмысының әдісі ретінде семантикалық, тақырыптық, үйлесу қағидасы, жүйелік қағидасы сынды қағидалар қолданылады. Сонымен қатар, жаңа лексиканы семнатизациялау әдістері қарастырылады. Аудару, түсіндірме беру, көрнекілікке сүйене отырып, түсіндіру сияқты семантизацияның жиі қолданылатын әдістеріне сипаттама беріледі. Сөйлеу мәнерінде лексиканы қолдану жұмыстың нәтижесі болып табылады (сабақ барысында және сабақтан тыс). Автордың пікірінше, оқытушы нақты лексикалық бірлікті игеру барысында білім алушылар тап болатын қиындықтарды алдын-алуы қажет. Осы қиындықтар форманың, сөздердің мағынасы мен қолдану ерекшеліктері, сонымен қатар, білім алушының ана тілі мен орыс тіліндегі сөздерді салыстырғандағы түрлі мағына берудің әсерінен болуы мүмкін. Алынған нәтижелерді түрлі сөйлеу мәнеріндегі лексикалық бірліктерді қолдану барысында пайдалануға болады. Мақала авторының шығарған қорытындыларын бастапқы оқу сатысында орыс тілін шетел тілі ретінде оқыту үдерісінде қолдануға болады.

Suleymenova S.S. Senior Teacher of Department of Pre-University Education,
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan Vocabulary learning foreign students studying Russian language

Поступила 29.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDK 338.28 (339.972)

The project management as one of the modern and perspective methods of management

A.S. Esengeldina
Yanar77@inbox.ru
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

Key words: project management, project cycle, Club of project managers.

Abstract. The aim of work is a study of the system of project management as new independent direction in a home management. Methodology of work was made by the methods of empiric research, supervision, comparative method. Job performances was a conclusion that for perfection of the system of project management the energetic operating is required under organization of scale preparation of project managers in a country, both through leading institutions of higher learning and the specially created centers of in-plant training of working project managers. An author grounds the necessity of creation of regional clubs of project managers for the dynamically developing regions of Kazakhstan, that can be partaken with each other by an organizationally-methodical base, methodology on her perfection, to interchange experience, by the specialists of and other and where popularization of project activity and introduction of world standards of management will be conducted by projects.

An application of the results got the author of the article domain is perfection of the system of project management. The conclusions of author can be used in the process of teaching on the economic faculties of disciplines of economic cycle.

УДК 338.28 (339.972)

Проектный менеджмент как один из современных и перспективных методов управления

А.С. Есенгельдина
Yanar77@inbox.ru
Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан

Ключевые слова: проектный менеджмент, проектный цикл, Клуб проектных менеджеров.

Аннотация: Целью работы является изучение системы проектного менеджмента как нового самостоятельного направления в отечественном менеджменте. Методологию работы составили методы эмпирического исследования, наблюдение, сравнительный метод. Результатами работы явился вывод о том, что для совершенствования системы проектного менеджмента требуются энергичные действия по организации масштабной подготовки проектных менеджеров в стране, как через ведущие вузы, так и специально создаваемые центры повышения квалификации работающих проектных менеджеров. Автор обосновывает необходимость создания региональных клубов проектных менеджеров в динамично развивающихся регионах Казахстана, которые могут делиться друг с другом организационно-методической базой, методикой по ее совершенствованию, обмениваться опытом, специалистами и др. и где будет вестись популяризация проектной деятельности и внедрение общемировых стандартов управления проектами.

Областью применения результатов, полученных автором статьи, является совершенствование системы проектного менеджмента. Выводы автора могут быть использованы в процессе преподавания на экономических факультетах дисциплин экономического цикла.

Одним из современных и наиболее перспективных методов управления в настоящее время является управление проектами, или проектный менеджмент, который выступает частью системы менеджмента предприятия. Проектный менеджмент появился как новое самостоятельное направление в отечественном менеджменте, которое возникло в результате критического

переосмысления передовой зарубежной управленческой теории и практики, выработки оригинальных управленческих подходов, методов и средств.

Идея создания проектного менеджмента в Казахстане получила поддержку Президента Н.А. Назарбаева еще в мае 1993 г. на Первом съезде инженеров Казахстана. Обращаясь к представителям инженерного корпуса республики, он подчеркнул: «Хотелось бы обратить ваше внимание на одну важную сторону современного инженерного образования и деятельности. Я имею в виду тот аспект организации инженерного труда, который получил название «управление проектами» или «проектный менеджмент». Его особенность и преимущество в том, что он ориентирует на непрерывное отслеживание и инженерное сопровождение всего инвестиционного цикла от поиска идеи до получения прибыли» [1].

Проектный менеджмент, не так давно войдя в нашу жизнь, прочно укрепился в ней и уже отражает совершенно привычную реальность, причем реальность, устойчиво ассоциирующуюся с успехом. Для Казахстана внедрение современных методов и средств управления проектами имеет особое стратегическое значение. Только научившись эффективно использовать свои ресурсы, страна сможет стать конкурентоспособной на мировом рынке. При этом, проектный подход к управлению уже доказал свою эффективность и применяется ведущими мировыми компаниями, его успешно используют IBM, Motorola, Intel и множество других.

Инструмент проектного менеджмента первоначально был разработан в США для организации промышленного производства комплексных продуктов, таких как, например, судов, самолетов и др. В современных условиях проектный менеджмент переместился из узкопрофессиональных кругов во все сферы бизнеса для решения различных задач: от разработки и подготовки к производству новых видов изделий до проведения научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, а также разработки программных продуктов и т.п. Мировая практика показывает, что затраты на управление проектами составляют порядка 10% от бюджета проекта.

Появление и развитие нового направления в менеджменте - проектного менеджмента, обусловлено целым рядом объективных факторов. Прежде всего это ускорение научно-технического прогресса и, как следствие, сокращением жизненного цикла товаров и технологий их производства. Второй причиной стало усложнение многих видов производств и самой продукции, за счет увеличения числа элементов, из которых они образуются, что в результате сформировало потребность в использовании новых приемов и методов в управлении. Немаловажную роль в появлении проектного менеджмента сыграло расширение и усложнение экономических взаимоотношений между агентами как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Последним фактором явилась интернационализация производства, при которой отдельные виды работ по единой программе выполняются в различных странах, что также требовало использование инструментов проектного менеджмента.

К настоящему времени проектный менеджмент стал общепризнанной методологией хозяйственной деятельности, обязательной для делового международного сотрудничества.

Проектный менеджмент представляет особую ценность для бизнеса. Так как управление проектами – самый универсальный и оптимальный инструмент для быстрого вывода на рынок инновационной технологии, новой услуги или продукта. Используя технологии управления проектами, можно не только достичь целей проекта в установленные сроки, уложившись при этом в бюджет, но и существенно уменьшить затрачиваемые ресурсы бизнеса. Применение лучших практик управления проектами позволяет оптимизировать количество персонала в проектных группах, оперативно планировать и актуализировать планы реализации проектов, своевременно реагируя на изменения ситуации в компании и на рынке в целом.

Проектный менеджмент представляет собой также методологию организации, планирования и координации использования, человеческих и материальных ресурсов на всем протяжении жизненного цикла проекта (говорят также - проектного цикла), направленную на эффективное достижение целей проекта путем применения системы современных методов, техники и технологий управления.

С научной точки зрения проектный менеджмент представляет собой синтетическую дисциплину, объединяющую как специальные, так и профессиональные знания.

Таким образом, проектный менеджмент - это область деятельности, в ходе которой определяются и достигаются четкие цели проекта при балансировании между объёмом работ, ресурсами (такими как деньги, труд, материалы, энергия, пространство и др.), временем, качеством и рисками.

Продуктами проекта могут быть продукция предприятия или организации (результаты научных и маркетинговых исследований, проектно-конструкторская и технологическая документация на новое изделие, разработанные для заказчика) и решение разных внутренних производственных задач

(например, повышение качества продукции и эффективности организации труда, оптимизация финансовых потоков).

При этом, ключевым фактором успеха проектного управления является наличие чёткого заранее определённого плана, минимизации рисков и отклонений от плана, эффективного управления изменениями (в отличие от процессного, функционального управления, управления уровнем услуг).

Возникает вопрос: Чем отличается проектный менеджмент от традиционного? Для этого сравним ряд признаков, которые характерны традиционному и проектному менеджменту сегодня.

1. Традиционный менеджмент ориентирован на ход событий, в то время как проектный менеджмент стремится к достижению определенной, заданной цели.

2. Традиционный менеджмент ориентирован на организацию, а проектный - на результат (итог).

3. Важной характеристикой традиционного менеджмента является то, что отсутствует определенный срок окончания, а проектный менеджмент зачастую строго ограничен как в финансах, так и во времени.

4. В традиционном менеджменте идет планирование распределения позиций, а в проектном тщательно планируются используемые ресурсы.

5. Традиционному менеджменту важен рабочий процесс, а проектный менеджмент в большей мере ориентируется на определение, а затем и достижение целей.

6. В традиционном менеджменте принята общая рабочая норма, а в проектном - приемка по окончанию.

7. Традиционный менеджмент характеризует относительная надежность, а проектный менеджмент - предсказуемая надежность.

8. В традиционном менеджменте есть опасность монотонности, а в проектном - наоборот, присутствует разнообразие, приоритет отдан ненормированности.

9. В традиционном менеджменте привлечен постоянный персонал, а в проектном - проектная команда, которая меняется в зависимости от проекта.

На сегодняшний день многие организации и компании привыкли работать с традиционным менеджментом, в то время как при таком менеджменте очень трудно набрать качественную проектную команду из сотрудников, работающих изо дня в день в традиционной обстановке. И тогда выходом становится привлечение внешних участников и руководителей проекта.

И здесь усиливается роль специалистов проектного менеджмента – так называемых проектных менеджеров, работа которых зависит от сегмента экономики, от отрасли, от специфики деятельности компании. Однозначно, что характер работы проектного менеджера всегда ненормированный, высокоинтеллектуальный и творческий, требующий от специалиста большой энергии, определенных технических, поведенческих компетенций и личных лидерских качеств. В основном характер работы обуславливают корпоративная культура и технологическая зрелость организации, в которой трудится проектный менеджер.

Таким образом, проектный менеджмент представляет собой не только науку, но и искусство руководства людскими и материальными ресурсами на протяжении жизненного цикла проекта путем применения современных методов и техники для достижения определенных в проекте результатов по составу и объему работ, стоимости, времени, качеству и удовлетворению потребностей участников проекта.

Специфика проектного менеджмента заключается в том, что это, как правило, инновационное управление, т.е. чаще всего оно ориентировано на получение нового продукта или услуги, или на выполнение новых условий получения известного продукта, или на внесение изменений в существующий порядок работ, создание нового.

Современный арсенал управления проектом можно уподобить многоступенчатой пирамиде, первая ступень которой - философия и методология управления проектом, опирающаяся на основание из современных фундаментальных научно-технических и социально-экономических знаний и дисциплин, тесно связанных с управлением проектом.

Вторая ступень - это разнообразные методы управления проектом, позволяющие принимать обоснованные решения на протяжении всей жизни проекта.

Третья ступень - средства управления проектом, представляющие собой разнообразные инструменты и технику управления.

Четвертая ступень - это специальные организационные формы и проектно-ориентированные структуры, включая команду проекта. Завершает пирамиду арсенала проектного менеджмента менеджер проекта - лицо, персонально ответственное за успех проекта.

Проектный менеджмент, не так давно вошедший на казахский управленческий рынок, прочно укрепился в ней. Хотя, не безызвестно, что Казахстан до сих существенно отстает от передовых стран Америки, Европы и Азии, тем более в сфере управления проектами, портфелями проектов и программами. Осложняет это отставание и отсутствие национального стандарта по управлению проектами или хотя бы принятие международных стандартов на официальном уровне. В Казахстане нет устоявшейся системы обучения, подготовки, систематического профессионального развития и обязательной сертификации проектных менеджеров. Нет общего реестра проектных менеджеров Республики Казахстан, где была бы полная информация о менеджерах, об уровне их профессиональных компетенций и личного опыта, проектах, которыми они руководили, или отзывы руководителей и заказчиков.

Но для преодоления отставания и его последствий у республики есть большой потенциал и амбициозные планы. Президент страны Н.А. Назарбаев поставил стратегические цели и задачи по форсированной индустриализации экономики. А для этого нужны успешные проекты, которые могут быть осуществлены квалифицированными, успешными проектными менеджерами и участниками проектных команд. Были сформированы концепция и программа развития проектного менеджмента в Республике Казахстан на 2010-2020 годы [2]. Кроме этого, в 2007 году был создан Клуб проектных менеджеров, призванный объединить профессионалов в области проектного менеджмента. Это некоммерческая организация, созданная как профессиональное объединение физических лиц и действующая на добровольной основе в соответствии с Гражданским кодексом РК. Клубом создана электронная площадка – так называемый виртуальный офис управления проектами (ВОУП), а также сформирована единая команда лучших отечественных специалистов – профессионалов в области управления проектами. Также были созданы виртуальные группы клуба в социальных сетях. То есть сам Клуб не реализует как таковые проекты, а обеспечивает взаимосвязь заказчика и исполнителя, инвестора или спонсора. При этом, заказчик определяет цель и ограничения проекта и его финансирование. Исполнитель выполняет проект согласно утвержденному плану.

Актуальным является создание аналогичных клубов в динамично развивающихся регионах Казахстана: на западе в Атырау, на востоке в Усть-Каменогорске, на севере в Петропавловске и т.д., где будет вестись популяризация проектной деятельности и внедрение общемировых стандартов управления проектами. Региональные клубы могут делиться друг с другом организационно-методической базой, методикой по ее совершенствованию, обмениваться опытом, специалистами и др.

Кроме этого, в Казахстане в настоящее время работает объединение юридических лиц в форме ассоциации «Союз Проектных Менеджеров Республики Казахстан» (СПМ РК), созданное в 2003 году для продвижения практик и методов проектного управления. Членами Ассоциации являются 17 компаний и организаций. СПМ РК выступает лидером в области профессионального и бизнес-развития компаний (организаций), имеет развитую инфраструктуру и материальную базу, использует современные технологии обучения и консалтинга.

Мировой опыт показывает, что практически во всех крупнейших вузах мира ведется подготовка проектных менеджеров. В результате, с привлечением крупных внешних инвестиций в нашу страну, может резко увеличиться поток западных топ-менеджеров со своими индивидуальными методиками Управления проектами, что не будет содействовать повышению конкурентоспособности казахстанского проектного менеджмента. Важно, также и то, что методы, используемые западными компаниями, зачастую имеют закрытый характер, и не ставят своей целью максимальную эффективность для казахстанских партнеров.

В этой связи, требуются энергичные действия по организации масштабной подготовки проектных менеджеров в стране, как через ведущие вузы, так и специально создаваемые центры повышения квалификации работающих проектных менеджеров.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Труды I съезда инженеров Казахстана, Алматы, КазГосИНТИ, 1993.

[2] Концепция развития проектного менеджмента в Республике Казахстан на 2010-2020 годы [электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.spmrk.kz/biblioteka/nashi-publikatsii/109-kontseptsiya-razvitiya-proektnogo-menedzhmenta-v-respublike-kazakhstan-na-2010-2020-gody.html.

REFERENCES

[1] Trudi I syezda inzhenerov Kazakhstana, *Almaty, KazGosinti*, **1993** (in Russ.).

[2] Kontceptciy razvitiya proectnogo menedgmenta v Respublice Kazakhstan na 2010-2020 godi. // http://www.spmrk.kz/biblioteka/nashi-publikatsii/109-kontseptsiya-razvitiya-proektnogo-menedzhmenta-v-respublike-kazakhstan-na-2010-2020-gody.html (in Russ.).

Жобалық басқару – қазіргі таңда перспективалық басқару әдісі

А.С. Есенгельдина[1]
Yanar77@inbox.ru
Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік Басқару Академиясы,
Астана, Қазақстан Республикасы

Тірек сөздер: мемлекеттік басқару, инновациялық даму, государственный менеджмент, инновационное развитие, ақпараттық транспарентігі, краудсорсинг, электрондық петиция.

Аннотация. Жұмыстың мақсаты отандық менеджментте жобалықтық менеджментінің жүйесін танысуы болып табылады. Жұмыстың методологиясын эмпирикалық зерттеу, қадағалау, салыстырмалы әдістер құрады. Жұмыстың нәтижесінде қорытындылай келе, менеджменттік жобалық жүйені арттыру үшін қайратты іс әрекеттер жасау керек, жобалық менеджерлер өздерінің квалификациясын көтеретін орталықтар және жоғары оқулар арқылы біздің елімізде жобалық менеджерлер оқытатын масштабтық дәрежеде ұйымдастыру керек. Автор жобаларды ұйымдастыру үшін ұлтаралық стандарттарға сәйкес ұйымдастырып қабылдау қажеттігін; жобалық менеджменттегі академиялық және кәсіби білімдерді жетілдіру және Қазақстанның дамып келе жатқан облыстарында жобалық менеджерлер клубын ұйымдастыру, мамандардын бір-бірімен тәжірибемен алмасады, басқа мамандармен танысады,жаңа жобаларды ашуға септігін тигізеді.

Мақала авторының қол жеткізген нәтижелерін қолдану аумағы, жобалықтық менеджментінің жүйесін жетілдіру болып табылады. Автордың қорытындылары экономикалық факультеттерде экономикалық пәндерді оқыту барысында пайдалануға жарамды.

ESENGELDINA A.S.
CANDIDATE OF ECONOMICAL SCIENCIES, ASSOCIATE PROFESSOR, ECONOMICS DEPARTMENT, ECONOMICAL FACULTY
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
The project management as one of the modern and perspective methods of management

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 330.3

Legal problems of food security in Kazakhstan

G.T.Aigarinova
gulnar._80@mail.ru
Kazakh National University named after al-Farabi

Key words: agri-food market, agriculture, food products, food sovereignty, agricultural production, rural areas.

Abstract. The aim is to consider the legal issues of food security of the country. Methodology of work amounted to the dialectical method, the concrete historical, comparative, sociological research methods and the method of modeling and forecasting. Results of the work is that the analysis is made of the legal nature of food security, identification of its features in the market and analysis of the principles of food security of the country; Identified functional-performance objectives of state regulation of food safety as the legal form of implementation of modern agrarian policy of Kazakhstan. Also, this paper examines the legal problems of food and veterinary safety in the Republic of Kazakhstan. The author suggests some ways to improve the state mechanism in the area of food safety and veterinary. The field of application of the results obtained by the author is to improve the existing legislation in the area of food security in the Republic of Kazakhstan. The author's conclusions may be used in the teaching of the law faculties of legal disciplines agricultural cycle.

УДК 330.3

Қазақстан Республикасында азық-түлік қауіпсіздігінің құқықтық мәселелері

Г.Т.Айгаринова
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Алматы қаласы, Қазақстан
gulnar._80@mail.ru

Түйін сөздер: ветеринарлық қауіпсіздік, азық-түлік қауіпсіздігі, ауылшаруашылығы өндірісі, азық-түлік, гендік түрлендірілген өнімдер, таза өнім белгісі.

Аннотация. Жұмыстың мақсаты қазіргі таңдағы азық түлік қауіпсіздігінің құқықтық мәселелерін қарастыру болып табылады. Жұмыстың әдістерін формалды-логикалық, тарихи-құқықтық, жүйелі-аналитикалық, салыстырмалы-құқықтық және нақты-әлеуметтік әдістер құрайды. Жұмыс нәтижелері, азық-түлік қауіпсіздігінің құқықтық табиғатына талдау жүргізілді. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қағидаларының жүйесін концептуалды талдау жүргізілді. ҚР қазіргі аграрлық саясатын жүзеге асырудың ұйымдастырушылық- құқықтық нысаны ретінде азық-түлік қауіпсіздігін мемлекеттік реттеудің функционалды-мақсатты сипаттамасы анықталынды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы азық-түлік қауіпсіздігі, ветеринарлық қауіпсіздік және азық-түлік өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігіне қойылатын талаптардың және азық-түлік айналымында гендік түрлендірілген өнімдерді пайдаланудың құқықтық мәселелері қарастырылды. Еліміздегі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге байланысты қолданыстағы заңнамаларды жетілдіруге ұсыныстар жасалды.

Бұл нәтижелер азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру барысында қолданылуы мүмкін. Автордың қорытындыларын заң факультетінде аграрлық құқық циклын оқыту үрдісінде қолдануға болады.

Кез-келген экономикалық даму үрдісіндегі мемлекеттің басты мақсаты ауылшаруашылық өндірісін қолдайтын, халқын азық-түлікпен жабдықтауға және азық-түлік тәуелсіздігіне кепіл беретін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады.

Қазіргі таңда азық түлік қауіпсіздігі мәселелері, халықты сапалы және қауіпсіз тамақ өнімдерімен қамтамасыз ету нарықтың шырқау шыңына жетіп тұрған кезде өте күрделі және өзекті мәселе болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігі еліміздің ұлттық қауіпсізідігінің бір бөлігі болып табылады, себебі бірде-бір мемлекет халықтық сапалы тамақ өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандырмастан, ұлттық соның ішінде экономикалық қауіпсізідігін қамтамасыз етуі мүмкін емес. Халықтың азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етпей тұрып, елдің экономикалық, саяси немесе ұлттық қауіпсізідігін қамтамасыз ету туралы айту әрине оңайға соқпайды.

Мемлекетіміздегі азық түлік қауіпсізідігін толыққанды қамтамасыз ету үшін, оның ерекше мемлекеттік маңыздылығын ескере отырып, менің ойымша еліміздің ата заңы Қазақстан Республикасының Конституциясынан бастау алу қажет. Онда адам және азамат тарауына адам мен азаматтың сапалы және қауіпсіз тамақ өнімдеріне деген құқығын бекіту қажет.

Азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің тұрақтылық көрсеткіші тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі, яғни тамақ өнімдерінің оларды әдеттегі жағдайда пайдалану кезінде зиянды болып табылмайтындығы мен қазіргі және келешек ұрпақтың денсаулығына қауіп туғызбайтындығына негізделген сенімділік күйінің болуы мен сапа деңгейі болып табылады. Соңғы жылдары бұл мәселе аса маңыздылыққа ие, себебі, тамақ өнімдерінің отандық нарығына түсетін өнімдердің төменгі сапалы деңгейі байқалуда. Отандық өнімдер нарығына сақтау мерзімі, адам денсаулығына қауіпсіздің сапаларына жауап бермейтін, көп жағдайда генетикалық түрлендірілген шикізаттардан жасайтын импортты өнімдер келіп түсуде. Генетикалық түрлендірілген объектілер дегеніміз - гендік инженерия әдістері пайдаланылып алынған, өсімдіктен және (немесе) жануардан алынатын шикізат пен азық-түлік, соның ішінде генетикалық түрлендірілген көздер, организмдер. Әрине айтылған жайттар ұрпағымыздың болашағына кері әсерін тигізбей қоймайды. Мұндай факторлардың орын алуы тамақ өнімдерінің сапасына мемлекеттік бақылау мен қадағалау жүйесінің тиімсіздігінен болып отыр, яғни, елімізге әкелінетін тамақ өнімдеріне, балалар тамақтарына, гендік түрлендірілген организмдердің, тамақ қоспалары мен бояғыштардың, биологиялық белсенді қоспалардың айналымына әлі де болса бақылаудың күшейтілуін талап етеді.

Сонымен қатар, тамақ өнімдерінің сапалылығына көп көңіл бөлуіміз керек. Біздің елімізде Қазақстан Республикасы Кеден Одағына мүше болғаннан бері бірталай тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі мен сапасын, тасымалдануы мен өткізілуін реттейтін техникалық регламенттер қабылданған. Бірақ бұл аталған нормативтік актілердің талаптары орындалмай отыр. Мәселен нан және нан өнімдерінің сапасына қойылатын талаптар регламентіне сәйкес, аталған өнімдер химиялық зиянды заттардан бөлек сақталуы, тасымалдануы тиіс делінген. Алысқа ұзамай ақ небары 18 шаршы метр орынды дүкен етіп отырған кәсіпкерлердің кәсібіне көз жүгіртейік. Бұл дүкенде нан да, бәліште, тырнаққа арналған лакта, тіпті оны кетіретін ацетонда қатар қойылып сатылып жатыр. Аядай тоңазытқыштың ішінде сүт өнімдері мен ет өнімдері қатар қойылған. Ал енді мұндай дүкеннен алынған тағам қаншалықты сапалы және денсаулығымызға зиянын тигізбейді? Бұл сұрақтың шешімін табу үшін, менің пікірімше, осындай шағын дүкендердің қызметіне жол бермей, белгілі талаптарға сай болуын қамтамасыз етуіміз қажет.

Тағы да бір қазіргі таңда көңіл бөлетін мәселе бұл тамақ өнімдерінің радиациялық қауіпсіздігі. Қазіргі тамақ өнімдерінде, көңіл бөліп қарасаңыздар, радиациялық таза өнім белгісі қойылмаған. Бұл өнімнің, қазіргі

таңдағы экологиялық дағдарыс жағдайында, қаншалықты радиациялық таза екендігі немесе радициялық бақылаудан өтті ме, бақылаудан өткен болса, нәтижесі қандай, өнімнің буып түю ыдысының радициялық тазалығы нормативке сай ма деген өте көп сұрақтар туындайды. Осы туындаған шиелініскен сұрақтарға шешім табу үшін қолданыстағы бірқатар экология, денсаулық, техникалық реттеу, радиациялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы заңнамаларға тамақ өнімдеріне радиациялық таза өнім белгісін беру тәртібі, тамақ өнімдерінің радиациялық қауіпсіздігі сияқты нормалармен толықтыру қажет. Осы жоғарыда аталған шаралар жүзеге асырылған жағдайда халықты сапалы және өмірі мен денсаулығына қауіпсіз тамақ өнімдерімен қамтамасыз ету орын алар. Қазақстан Республикасының Елбасы өзінің халқына кезекті жолдауында экономиканың аграралық секторын қайта қарау қажеттігін ұсынды, «біздің еліміз әлемдік және өңірлік дәстүрлі азық-түлік өнімдерін беруші болып келді және болып қалуға, ал агроөнеркәсіп кешенінің өзі еліміздің экономикалық өрлеуінің, сауда және төлем балансын жақсартудың қосымша қайнары болуға тиіс. Біз осыған жету үшін барлық күш-жігерімізді жұмылдыруымыз керек.

Ауылды өркендетудің басты факторы агроөнеркәсіп кешенін тұрлаулы әрі серпінді дамыту және оның экономикасын осы заманғы нарық қағидаттары негізінде шапшаң ілгерілету болып қала береді» деген болатын [1].

Аталған мақсаттарға жету үшін еліміздің аграрлық заңнамасын көш ілгері дамуына түрткі болған 2002 жылдың 5 маусымында Президенттің жарлығымен бекітілген 2003-2005 жылдарға арналған Мемлекеттік азық-түлік бағдарламасы қабылданды. Нақты құжатта елдің азық-түліктік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, аграрлық бизнестің тиімді жүйесін қалыптастыру, ауыл шаруашылығы өнімін және оны қайта өңдеу өнімдерін ішкі және сыртқы рыноктарда сату көлемін ұлғайту ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік қолдау шараларын ұтымды ету сияқты міндеттері мен мақсаттары анықталды [2].

Елімізде «азық-түлік қауіпсіздігі» деген ұғым алғаш Қазақстан Республикасының астық туралы заңында көрініс тапты, онда «азық-түлік қауіпсіздігі - тұтынудың физиологиялық нормаларын және демографиялық өсуді қанағаттандыру үшін жеткілікті болатын сапалы азық-түлік тауарларына халықтың нақты және экономикалық қол жеткізуін қамтамасыз етуге мемлекеттің қабілетті екендігін білдіретін экономиканың жай-күйі» деп анықталды [3]. 2012 жылдың 6 қаңтарындағы өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес, Азық-түлік қауіпсіздігі экономикалық қауіпсіздіктің бір түрі ретінде қарастырылып, «мемлекет тұтынудың және демографиялық өсудің физиологиялық нормаларын қанағаттандыру үшін жеткілікті болатын сапалы және қауіпсіз азық-түлік тауарларына халықтың нақты және экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз ете алатын экономиканың, оның ішінде агроөнеркәсіптік кешеннің қорғалу жай-күйі» деп Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңында анықталған болатын [4].

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі мемлекеттің ауылшаруашылық өндірісінің жеткілікті дамымау себебінен және елдің экономикасының дамуының төмен деңгейінен туындап отыр: халыққа тамақ өнімдері нарыққа келіп түскен бағамен жетпейді.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2010 - 2014 жылдарға арналған стратегиялық жоспарына сәйкес, агроөнеркәсіптік кешен салаларының экономикалық өсуіне және бәсекеге қабілеттілігінің сапалы жаңа деңгейіне жетуіне жәрдемдесу мақсатында агроөнеркәсіптік кешенді, су, орман, аңшылық және балық шаруашылығын, ауылдық аумақтар мен аграрлық ғылымды дамыту саласындағы мемлекеттің аграрлық саясатын қалыптастыру және іске асыру және 2010 - 2014 жылдардағы стратегиялық жоспардың шараларын іске асыру нәтижесі агроөнеркәсіптік кешен салаларын тұрақты дамытуды қамтамасыз ету, отандық өнімнің ұлттық бәсекелестік басымдылығын дамыту, елдің азық-түлік қауіпсіздігін және мемлекет қаржыны және материалдық активтерді басқару тиімділігін қамтамасыз ету, экономиканың ведомстволық бағынысты салаларын үйлестіруді жоғары деңгейге жеткізу болып табылады [4].

Жалпы туындап отырған қиындықтар келесі мәселелердің орын алуымен ұштасады:

1. Тамақ өнімдерінің шикізатын өңдеу және қайта өңдеу өнеркәсібінің төмен деңгейі; Еліміздің астық ресурстарын толық игере алмағандықтан, одан сапасы өте төмен халықаралық стандарттарға жауап бере алмайтын өнімдерді алып отырғанымыз барлығымызға белгілі. Ол бәсекеге қабілетсіз, техногиялық инновация тұрғысына артта қалған қайта өңдеу өнеркәсіптерінің жұмысының нәтижесі.

2. Елімізде өндірілетін тамақ өнімдерінің бәсекеге қабілеттілік деңгейінің төмендігі; Осы саладағы мамандардың бағалауы бойынша отандық өнімдер сапасы, бағасы, ассортименті және қорабын дайындау мен безендіру сапасы жағынан елімізге әкелінетін өнімдерге орын беріп отыр.

3. Тамақ өнімдерін өндіру бойынша отандық стандарттардың халықаралық стандарттаға сәйкес еместігі; Қолданыстағы стандарттар жаңартуды талап етеді.

4. Тамақ өнімдерінің сапасын арнайы тексеруді жүзеге асыратын, құрамындағы азық қоспалардың, бояғыштардың, генетикалық түрлендірілген объектілердің жол беруге болатын шекті мөлшерін, сапасы төмен өнімдерді анықтауға байланысты зертханалардың, құралдардың аппаратуралардың және ең бастысы арнайы біліктілігі бар мамандардың жетіспеушілігі орын алып отыр.

Қазақстан Республикасындағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемалары бірқатар мемлекеттік тетіктерді жетілдіруді талап етеді.

Қазіргі уақытта тамақ өнімдерінің сапасына мемлекеттік бақылау мен қадағалау функциялары Денсаулық сақтау министрлігінің, Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің техникалық реттеу және метрология комитетінің, санитарлық-эпидемиялогиялық қызметтің және ветеринарлық қызмет арасында бөлініп кеткен. Осы жағдайда аталған органдар бір-бірінің қызметін қайталау жағдайлары орын алған. Бұл отандық тауар өндірушілерді тығырыққа әкеліп соқтырып, олардың шығарған өнімдерінің бағасын негізсіз жоғарлатуға әкеп соғады. Мәселен, қазіргі кезде әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының бағасы тізгінсіз кетті десек болады. ҚР Статистика Агенттігінің мәліметтері бойынша жармалар (+38,4%), сұйық май (+96,8%), сүт және сүт өнімдері (+28,8%). Өзге де өнімдер 50 пайызға дейін қымбаттаған [5]. Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 1 наурыздағы № 145 Қаулысына сәйкес, тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін, белсенді әрі салауатты өмірді сақтау үшін адам ағзасының негізгі тағамдық өнімдерге және энергияға қажеттіліктерін қанағаттандыруды көздейтін азық-түлік тауарлары болып табылады [6]. Сол себептен, осы салада азық-түлік түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету басқармасын құру қажет. Оның құзіретіне, еліміздегі тамақ өнімдерін өндіру, қайта өңдеу, ұқсату мен өткізу саласын бақылау мен қадағалау қызметін беру қажет.

Қазақстанның азық-түлік қауіпсізідігін қамтамасыз ету үшін мәселелердің бірі, ол қолданыстағы нормативтік құқықтық қамтамасыз етілу деңгейін жоғарлату. Атап кету керек, өзге экономикасы дамыған мемлекеттерде азық-түлік қауіпсізідігін қамтамасыз ету үшін арнайы кешенді нормативтік құқықтық актінің қабылдану жағдайы орын алған. Көршілес мемлекет Ресейде 2010 жылдың ақпан айында Азық-түлік доктринасы қабылданды, ал оның федеративтік субъектілерінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету заңнамасы қабылданған [9]. Қазіргі кезде Қазақстанда «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» заң қабылданып, осы заңды жүзеге асыруға байланысты 20-дан астам Үкіметтің қаулылары, Денсаулық сақтау министрлігінің, Ауылшаруашылығы министрлігінің нұсқаулықтары мен бұйрықтары қабылданды, бірқатар заңнамаларға өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Бірақ бұл актілер азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қатынастарын жанама реттегендіктен, арнайы «Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету» заңын қабылдаудың өткір қажеттілігі бар. Аталған заңда азық-түлік түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қағидалары, бағыттары, мақсаттары мен міндеттері, азық-түлік түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді ұйымдастыру, атап айтсақ, азық-түлік қауіпсіздік жағдайының мониторингісі, азық-түлік түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді қаржыландыру, азықтың сұранысы мен ұсынысын бағалау, азық-түлік түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қатынастарын мемлекеттік реттеу, осы саладағы органдардың құқықтары мен міндеттері т.б. жайттар қарастырылуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Назарбаев Н.А. Об основных направлениях внутренней и внешней политики на 2003 год. Послание Президента народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2002. – 30 апреля.

[2] Президент Республики Казахстан. Государственная агропродовольственная программа Республики Казахстан на 2003-2005 г.г.: Указ от 05.06.2002 г. № 889 // САПП РК.- 2002. - № 17. – ст. 178.

[3] Республика Казахстан. Закон от 19 января 2001 г. №. О зерне // Правовая база «Әділет».

[4] Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы // Правовая база «Әділет».

[5] Волончин К.В., Д.А. Еделев, В.М. Кантере Технологии обеспечения безопасности и качества продуктов // Пищевая промышленность № 5. – 2010. – С.16-17.

[6] Государственная Дума обеспокоена вопросом обеспечения безопасного питания населения страны // Пищевая промышленность № 5. – 2010. – С.18-19.

REFERENCES

[1] Nazarbaev N.A. Ob osnovnyh napravlenijah vnutrennej i vneshnej politiki na 2003 god. Poslanie Prezidenta narodu Kazahstana // Kazahstanskaja pravda. – 2002. – 30 aprelja.

[2] Prezident Respubliki Kazahstan. Gosudarstvennaja agroprodovol'stvennaja programma Respubliki Kazahstan na 2003-2005 g.g.: Ukaz ot 05.06.2002 g. № 889 // SAPP RK.- 2002. - № 17. – st. 178.

[3] Respublika Kazahstan. Zakon ot 19 janvarja 2001 g. O zerne // Pravovaja baza «Ədilet».

[4] Respublika Kazahstan. Zakon ot 06 janvarja 2012 g. №527-IV O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan // Pravovaja baza «Ədilet».

[5] Volonchin K.V., D.A. Edelev, V.M. Kantere Tehnologii obespechenija bezopasnosti i kachestva produktov // Pishhevaja promyshlennost' № 5. – 2010. – S.16-17.

[6] Gosudarstvennaja Duma obespokoena voprosom obespechenija bezopasnogo pitanija naselenija strany // Pishhevaja promyshlennost' № 5. – 2010. – S.18-19.

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Айгаринова Гульнар Тулеухадировна
gulnar. 80@mail.ru

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, агропромышленный комплекс, продовольственные товары, продовольственная независимость, сельскохозяйственная продукция, сельские территории.

Аннотация. Целью работы является рассмотрение правовых проблем обеспечения продовольственной безопасности страны. Методологию работы составили диалектический метод, конкретно-исторический, сравнительный, социологический методы исследования и метод моделирования и прогнозирования. Результатами работы является то что сделан анализ правовой природы продовольственной безопасности, выявление ее особенностей в условиях рынка и анализ принципов обеспечения продовольственной безопасности страны;

Выявлен функционально-целевых характеристик государственного регулирования продовольственной безопасности как организационно-правовой формы реализации современной аграрной политики РК. А также настоящей работе рассматриваются правовые проблемы обеспечения продовольственной и ветеринарной безопасности в Республике Казахстан. Автор предлагает некоторые пути совершенствования государственного механизма в области обеспечения продовольственной и ветеринарной безопасности.

Областью применения результатов, полученных автором статьи, является совершенствование действующегео законодательства, в области обеспечения продовольственной безопасности в РК. Выводы автора могут быть использованы в процессе преподавания на юридических факультетах дисциплин аграрного правового цикла.

Aigarinova Gulnar Tuleukhadirovna
Candidate of Law, Associate Professor of the chair of customs, financial and environmental law, al-Farabi Kazakh National University

Поступила 02.03.15 г

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

УДК 347.73:339.74

Stages of development of currency right for Republic of Kazakhstan

K. Aydarkhanova
aidarkhanova_k@mail.ru

Kazakh National University named after al-Farabi Almaty

Key words: currency law, foreign relations, foreign exchange controls, currency legislation.

Annotation. The article examines the stages of formation and development of the currency law of sovereign Kazakhstan. The authors identify four stages in the development of Kazakhstan's foreign exchange law: the first stage - from 11 June 1991 to 14 April 1993 - the establishment of an independent Kazakhstan currency legislation; the second stage - from April 14, 1993 to December 24, 1996 - determine the basic principles of legal regulation of currency relations; third stage - from 24 December 1996 to 17 June 2005 - harmonization of monetary relations in the Republic of Kazakhstan; fourth stage - from 17 June 2005 to the present time - improving the legal framework of currency regulation and control. This article is an analysis of the development of exchange relations at each stage of the currency law and shows the results of the implementation of the program of government documents.

In addition, the authors pay attention to the creation of the currency area within the Euro-Asian Economic Union, which began with the formation and development of the Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia

and its subsequent conversion to the Euro-Asian Economic Community (EAEC). In the context of the integration process in the post-important value has monetary integration. Monetary integration - objectively determined process of creating the active assistance of the participants in the regional areas, within which is provided a relatively stable ratio of exchange rates, the joint regulation of currency relations of the participating countries and a single monetary policy in relation to third countries.

Этапы развития валютного права Республики Казахстан

К. Айдарханова
aidarkhanova_k@mail.ru

Казахский Национальный университет им.аль-Фараби

Тірек сөздер: Валюта құқығы, валюталық қатынастар, валюталық бақылау, валюталық заңнама.

Резюме.Бұл мақалада тәуелсіз Қазақстанның валюталық құқығының дамуы мен қалыптасу кезеңі қарастырылған. Автор қазақстандық валюта құқығы дамуын төрт кезеңге бөліп қарайды: бірінші кезең – 1991 жылдың 11 маусымынан 1993 жылдың 14 сәуір аралығы – тәуелсіз Қазақстанның валюталық заңнамасының қалыптасуы; екінші кезең – 1993 жылдың 14 сәуірінен 1996 жылдың 24 желтоқсанына дейін – валюталық қатынастарды реттеудің құқықтық негізін анықтау; үшінші кезең 1996 жылдың 24 желтоқсанынан 2005жылдың 17 маусымына дейін – Қазақстан Республикасындағы валюталық қатынастарды гармонизациялау; төртінші кезең – 2005 жылдың 17 маусымынан қазіргі уақытқа дейін – валюталық реттеу мен бақылаудың нормативтік құқықтық негізін жетілдіру. Мақалада валюталық құқықтың әрбір даму кезеңінде валюталық қатынастардың дамуы талдалып, үкіметтің бағдарламалық құжаттарының іске асуының нәтижелері көрсетілген.

Сонымен қатар, автор Қазақстан, Белорусь және Ресейдің Кедендік Одағының қалыпатасуы мен дамуы барысында жүзеге аса бастаған Евроазиялық экономикалық одақ шеңберінде валюталық кеңістіктің қалыптасуына ерекше көңіл бөледі. Посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық процесстердің жағдайында валюталық интергацияның алар орны ерекше. Валюталық интеграция – аймақтық зона мемлекеттерінің өзара белсенді араласуы, объективті кесімді құру процессі нәтижесінде валюта бағамдарының тұрақты қатынастарының реттелуі, қатысушы мемлекеттердің валюталық қатынастары және үшінші мемлекеттерге қатысты бірыңғай валюталық саясаттың реттелуі.

Прежде чем начать рассмотрение становления и развития валютного права Республики Казахстан необходимо обратиться к предыстории валютных отношений в стране, которая долгое время находилась в составе СССР. Для валютных отношений в СССР характерна валютная монополия государства, которая в течение 70 лет была основой валютной политики, рассматривалась как одно из важнейших и коренных отличий социалистической системы хозяйствования от капиталистической, поэтому сущность государственной валютной монополии, определяемая идеалами социализма, оставалась неизменной на протяжении всего периода существования монополии. Несмотря на то, что развивалось законодательство, менялся паритет национальной валюты, менялись формы и методы валютной политики, исходные принципы оставались неизменными, сохраняя за государством монополию на валютную деятельность.

Суть государственной валютной монополии состояла в исключительном праве государства в лице уполномоченных им кредитных учреждений на совершение внутри страны операций с иностранной валютой и валютными ценностями, на управление золотовалютными резервами страны, находящимися как в пределах страны, так и за границей. Государство было единственным законным владельцем иностранной валюты, которая распределялась из центра в соответствии с валютным планом. Государственная валютная монополия на протяжении своего существования опиралась на принцип концентрации валютных резервов и единства валютной кассы, обязывающей всех субъектов хозяйственной деятельности держать валюту только на счетах в уполномоченном банке (Госбанке, Внешторгбанке). Все решения, касающиеся валютной деятельности, принимались Совмином, отдельные министерства и ведомства имели ограниченную свободу даже по самым незначительным и техническим вопросам.

Поскольку по политическим мотивам СССР не входил в международные экономические и валютно-финансовые организации, он не мог стать полноправным участником мировой экономической и валютно-финансовой системы. А отсутствие взаимодействия с мировым рынком на уровне низового хозяйственного звена привело к росту технологического отставания от запада и стало оной из причин развертывания глубокого системного кризиса.

Иными словами, государственная валютная монополия привела к тому, что истинные государственные интересы очень часто на практике подменялись интересами ведомств в ущерб самому государству. Валютная сфера к распаду СССР находилась в ряду отраслей народного хозяйства, пострадавших от ведомственного произвола.

Распад Советского Союза и создание в 1991 году суверенного государства – Республики Казахстан потребовали проведения Правительством Республики Казахстан ряда неотложных мер в валютной сфере, направленных на обеспечение стабильности экономики Казахстана.

С переходом Республики Казахстан к рыночной экономике встала задача создания рыночной инфраструктуры, в том числе валютного рынка, который бы обеспечивал свободный обмен иностранными валютами в соответствии с международным законодательством. Для достижения этой цели требовалось:

- создать систему независимых финансово-кредитных учреждений;
- организовать межбанковский валютный рынок;
- предоставить права резидентам по владению, пользованию и распоряжению иностранной валютой;
- обеспечить доступ к информации о внешнеэкономической и финансовой деятельности, в том числе о платежном балансе, золотовалютных резервах, международных кредитах и т. п. в соответствии с международной практикой;
- наладить и активизировать сотрудничество с международными финансовыми организациями.

Все перечисленные задачи были осуществлены Правительством Республики Казахстан в короткие сроки и послужили базой для развития валютного рынка Казахстана.

В условиях распада СССР Казахстан не смог бы защитить свои экономические интересы без выработки собственной валютной политики. Начало этому процессу было положено принятием Закона «О валютном регулировании Казахской ССР» от 11 июня 1991 г. Этот Закон послужил **началом** становления валютного права независимого Казахстана и, несомненно, сыграл важную роль в становлении и развитии валютных отношений в Республике Казахстан. Значимость Закона «О валютном регулировании Казахской ССР» заключается в том, что он был первой попыткой отхода от семидесятилетней государственной валютной монополии. Закон положил начало переосмыслению роли и места валютного регулирования и его влияния на финансово-хозяйственную деятельность в республике. В соответствии с Законом «О валютном регулировании Казахской ССР» государственная монополия на внешнюю торговлю была в основном устранена. Все юридические лица получили право осуществлять внешнеэкономическую деятельность без специальной регистрации. Одновременно были сняты ограничения на проведение валютных операций через уполномоченные банки для хозяйствующих субъектов и частных лиц. Для стимулирования развития валютного рынка было разрешено открывать текущие валютные счета гражданам без предоставления сведений о происхождении валюты. В то же время банки обязывались выдавать иностранную валюту, находящуюся на счетах физических лиц, иностранных фирм и представительств, без ограничений. В стране сохранялся порядок розничной торговли оказания услуг гражданам, расчетов по оплате труда граждан за иностранную валюту. Все эти меры были обусловлены необходимостью вовлечения в экономический оборот денег, хранящихся у населения, что и было достигнуто. Однако эти меры способствовали с другой стороны появлению нежелательного явления - «долларизации» экономики.

Второй этап развития валютного права начинается с принятием 14 апреля 1993 г. Закона Республики Казахстан «О валютном регулировании», в котором были определены принципы осуществления валютных операций в Казахстане, разграничены права и обязанности субъектов валютных отношений и установлена ответственность за нарушение валютного законодательства. В соответствии с принятым Законом в качестве основных задач механизма валютного регулирования были признаны: поддержание определенного порядка расчетов в национальной валюте; подготовка и введение рыночного обменного курса для национальной валюты; обеспечение соблюдения законности валютных операций. Следует отметить, что в этот период Казахстан использовал в качестве законного платежного средства российский рубль, что ограничивало проведение самостоятельной валютной политики.

Ко второму этапу развития валютного законодательства относится и начало функционирования организованного внутреннего валютного рынка. С середины 1993 г. начали проводиться еженедельные торги на республиканской валютной бирже. Складывающийся под воздействием спроса и предложения валютный курс рубля применялся ко всем сделкам, заключенным на аукционе.

Кроме того, действовал и официальный обменный курс, устанавливаемый Центральным банком России на основе торгов на Московской межбанковской валютной бирже. Либерализация внешнеэкономической деятельности, не сопровождаемая созданием институтов механизма валютного контроля, имела своим логическим следствием вывоз капитала из страны, который со временем приобрел характер бегства капитала.

В ноябре 1993 г. Правительство принимает решение о введении на территории Республики Казахстан национальной валюты – тенге [1]. Ввод в обращение собственной валюты с 15 ноября 1993 года позволил Правительству Республики Казахстан и Национальному банку Республики Казахстан самостоятельно проводить экономическую, денежно-кредитную и валютную политику. Введение национальных денег было осуществлено в сложнейших условиях разрыва экономических связей между республиками бывшего СССР, обвального спада производства и галопирующей инфляции. В условиях недостаточного уровня золотовалютных резервов, для поддержания тенге был осуществлен выбор режима регулируемого плавающего обменного курса тенге. Для сглаживания колебаний валютного курса необходим достаточный объем валютных резервов у государства. В связи с этим принятие Указа Президента Республики Казахстан 27 декабря 1993 г. «О неотложных мерах по формированию валютных резервов государства и упорядочению валютных расходов» было необходимой мерой в условиях режима регулируемого плавания курса тенге [2]. Национальный банк вынужден был проводить политику сглаживания колебаний курса, уменьшения амплитуды колебания. Так, в случае значительного превышения спроса на иностранную валюту над предложением, во избежание сильного падения курса тенге, Национальный банк осуществлял интервенцию на валютном рынке, т. е. продавал валюту, снижая золотовалютные резервы. В случае превышения предложения над спросом Национальный банк скупал валюту, во избежание сильного укрепления тенге.

С введением национальной валюты назрела необходимость создания финансового института по регулированию формирования курса валют и обеспечению функционирования внутреннего валютного рынка. В 1993 году была создана Казахстанская Межбанковская Валютная Биржа. Для формирования ликвидного валютного рынка и обратимости тенге Указом Президента Республики Казахстан «О неотложных мерах по развитию валютного рынка Республики Казахстан» [3] с 1 января 1994 г. уплата экспортно-импортных пошлин резидентами осуществлялась в тенге. Для всех предприятий временно вводилась обязательная 50% продажа валютной выручки через уполномоченные банки на казахстанской межбанковской валютной бирже. Предпринятые меры увеличивали спрос на тенге и ликвидность валютного рынка.

В 1994 г. бал принят Закон «Об иностранных инвестициях» /4/, в котором гарантировалась свобода денежных переводов и репатриации прибыли для иностранных инвесторов. Также был введен запрет на осуществление юридическими лицами бартера. В результате увеличилось предложение иностранной валюты на рынке Казахстана и эффективность торговых операций.

Достигнутая относительная стабильность валютного курса и валютного рынка сделали возможным предпринять дальнейшие шаги по либерализации. Так, 16 ноября 1995 г. Национальным банком были сняты существующие ограничения на предоплату контрактов по импорту товаров и услуг в размере, превышающем 30%, и введен свободный порядок конвертации и покупки иностранной валюты на внутреннем валютном рынке для нерезидентов, имеющих счета в тенге. Указом Президента Республики Казахстан «О мерах по укреплению и развитию валютного рынка Республики Казахстан на 1995 год» была запрещена розничная торговля за иностранную валюту и отменено действие лицензий, за исключением торговли, продажи билетов иностранным гражданам.

Характерной особенностью развития валютного рынка в 1996 г. стало создание впервые в истории суверенного Казахстана механизма хеджирования валютных рисков: торги по валютным фьючерсам. В этом же году был сделан очередной шаг в направлении либерализации валютного рынка республики, и норма вывоза иностранной валюты без предоставления подтверждения документов была увеличена до 10 тысяч долларов США.

16 июля 1996 года Казахстан присоединился к VIII статье Соглашений МВФ, предусматривающей обязательство нашего государства обеспечить конвертируемость национальной валюты по текущим операциям. Этот шаг дал Казахстану существенные преимущества. Конвертируемость валюты предоставила отечественным предприятиям возможность конкурировать с зарубежными производителями.

Однако действовавшее в тот момент законодательство явно не соответствовало достигнутому уровню либерализации валютного рынка, и в декабре 1996 г. был принят новый закон Республики Казахстан «О валютном регулировании» [5], положивший начало **третьему этапу** развития

валютного права. Закон позволял проводить текущие операции без ограничений, что означало законодательное оформление инициативы Казахстана по присоединению к Соглашению МВФ о конвертируемости валют. Операции с движением капитала подлежали либо лицензированию, либо регистрации.

В целом 1997 год ознаменовался принятием ряда важных нормативных актов, регламентирующих валютные операции, к которым относятся: Постановление Правления Национального банка Республики Казахстан от 24 апреля 1997 года № 129 «О Положении о порядке регистрации валютных операций, связанных с движением капитала»; «Правила проведения валютных операций в Республике Казахстан», утвержденные постановлением Правления Национального Банка Республики Казахстан от 23 мая 1997 года № 206;

Наряду с нормативными актами по лицензированию деятельности, связанной с использованием иностранной валюты; регистрации валютных операций, связанных с движением капитала, проведения валютных операций; был введен механизм экспортно-импортного валютного контроля, хотя и с некоторым опозданием, идея которого заключалась в стыковке по срокам и объемам перемещаемых через границу товаров и платежей.

Несмотря на значительное сокращение притока капитала в этот период, Национальным банком Республики Казахстан была введена Инструкция «Об обязательной продаже выручки в иностранной валюте от экспорта товаров (работ, услуг)» /6/. Увеличение валютных поступлений в результате введения обязательной 50%-ной продажи выручки от экспорта и роста мировых цен на сырьевые товары в сочетании со снижением трансакционного спроса на иностранную валюту в результате девальвации тенге, обеспечило увеличение предложения валюты на внутреннем рынке. Операции на внутреннем валютном рынке, проводимые Национальным банком Казахстана с апреля 1999 года, позволили приостановить сокращение валютных резервов. По результатам третьего квартала резервы Национального банка Казахстана в иностранной валюте увеличились на 122 млн. долл., а в сумме за 9 месяцев 1999 года финансирование дефицита платежного баланса за счет резервов Национального банка Казахстана составило 150 млн. долл.

Важным нововведением на третьем этапе стало начало торгов по евро. Для сбалансирования спроса и предложения иностранной валюты была введена обязательная продажа 50% экспортной выручки, которая благодаря нормализации ситуации на валютном рынке с 15 ноября была отменена Постановлением Правления Национального Банка Республики Казахстан «Об отмене обязательной продажи выручки в иностранной валюте от экспорта товаров (работ, услуг)» [7].

Совершенствование законодательной базы валютного регулирования осуществлялось в направлении либерализации порядка проведения валютных операций. Изменение процедур лицензирования валютных операций было направлено на их упрощение при одновременном усилении контроля за вывозом капитала. В 2000-2001 гг. наблюдается плавное снижение курса тенге, не нарушающее стабильность на валютном рынке. Для упорядочения валютных операций и недопущения бесконтрольного оттока капитала национальная валюта – тенге – включена в понятие валютная ценность.

Наряду с усилением валютного контроля, Правительством республики принимались меры по либерализации валютного регулирования. Так увеличилась сумма разового перевода с трех тысяч долларов США до десяти тысяч долларов США; увеличена минимальная сумма, требующая обязательного оформления справкой-сертификатом при покупке в обменных пунктах до пятисот долларов США; упрощен порядок лицензирования для компаний по управлению пенсионными активами.

Основные направления и этапы валютной либерализации отражены в Концепции либерализации валютного режима в Республике Казахстан /8/, в соответствии с которой для реализации первого этапа принята Программа либерализации валютного режима в Республике Казахстан на 2003-2004 годы. Программа определяет снятие отдельных ограничений в отношении наиболее привлекательных и экономически оправданных валютных операций. Второй и третий этапы либерализации предполагают полную либерализацию валютного режима, то есть переход от разрешительного к регистрационному, уведомительному порядку проведения валютных операций и конвертируемости национальной валюты по текущим и капитальным операциям.

Действовавшее в этот период валютное законодательство уже перестало отвечать требованиям быстро развивающихся рыночных отношений. Дальнейшая либерализация валютного режима должна сопровождаться высокой степенью ответственности резидентов за выполнение требований,

установленных валютным законодательством. Поэтому назрела необходимость пересмотра и усиления мер ответственности за нарушение установленных валютным законодательством требований, систематизировать и упростить существовавшие процедуры валютного контроля. Все это обусловило принятие нового закона – «О валютном регулировании и валютном контроле», который восполнил недостатки Закона Республики Казахстан «О валютном регулировании», сыгравшем большую роль в регулировании валютных отношений на этапе их становления и развития в условиях рынка, и положил начало новому этапу развития валютных отношений в рыночной экономике Казахстана.

Актуальной для Казахстана остается проблема выхода на международный рынок. Одной из основных проблем препятствующих выходу Казахстана на международный рынок является проблема конвертируемости тенге. Фактически казахстанский тенге является частично конвертируемой валютой при наличии ряда валютных ограничений. Уже только по этой причине Казахстан не может быть полноправным участником мирового валютного рынка.

Полноценное участие Казахстана в операциях международного валютного рынка предполагает отмену наиболее грандиозных валютных ограничений и введение внешней конвертируемости теге. Переход к полной конвертируемости тенге становится стратегической задачей Правительства Республики Казахстан в области международных валютно-финансовых и кредитных отношений. Формирование валютного союза на постсоветском пространстве – важнейшая ступень для достижения этой цели. В этой связи по инициативе Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева был создан экономический союз стран СНГ, начало которому было положено с образованием Европейско-Азиатского экономического сообщества (ЕврАзЭС) [9].

Вступление Казахстана в Международный валютный фонд означало существенное изменение его макроэкономических отношений, как со странами ближнего зарубежья, так и со странами дальнего зарубежья. Во-первых, со странами ближнего зарубежья облегчается задача формирования валютного союза. Во-вторых, расширяются возможности казахстанских фирм в осуществлении расчетов и платежей по международным сделкам. В-третьих, появятся новые возможности использования тенге в качестве средства международных расчетов. В-четвертых, вступление Казахстана в Международный валютный фонд очень важно с точки зрения расширения притока инвестиций. Все это повысит статус казахстанского тенге и сделает серьезную подвижку в достижении его полной конвертируемости, а валютный рынок страны по своим важнейшим характеристикам приблизится к международным стандартам.

Планом законопроектных работ Правительства Республики Казахстан на 2004 год, предусмотрена разработка проекта Закона Республики Казахстан «О валютном регулировании и валютном контроле». Принятие нового Закона Республики Казахстан «О валютном регулировании и валютном контроле» завершил реализацию первого этапа и создал необходимую нормативную правовую базу для осуществления второго этапа либерализации валютного режима. Принятие 17 июня 2005 года Закона Республики Казахстан «О валютном регулировании и валютном контроле в Республике Казахстан» положило начало новому – **четвертому этапу** в развитии валютного права.

Необходимо отметить, что Закон «О валютном регулировании и валютном контроле» расширил перечень используемых в нем понятий и включил такие понятия, как: «базовый актив», «валютные операции», «валютный договор», «иностранные банки», «коммерческие кредиты», «паспорт сделки», «производные финансовые инструменты», «финансовые займы». Данный Закон предусматривает необходимость лицензирования деятельности, связанной с использованием валютных ценностей, и валютных операций [10, ст. 7]. В отличие от предыдущего валютного законодательства в нем сужен круг лицензируемой деятельности, связанной с использованием валютных ценностей. Новым в валютном законодательстве является также ведение валютного мониторинга в целях создания информационной базы по валютным операциям, а также совершенствования статистики, анализа и прогноза платежного баланса, внешнего долга и международной инвестиционной позиции Республики Казахстан [10, п. 1 ст. 11]. Валютный мониторинг осуществляется Национальным банком Республики Казахстан.

В целом Закон Республики Казахстан «О валютном регулировании и валютном контроле» направлен на либерализацию валютных отношений и в последующем предполагает последующую отмену действия норм, определяющих разрешительный порядок проведения валютных операций и других ограничений на валютные операции.

Сегодня речь идет о создании единого экономического пространства на постсоветском пространстве, начало которому было положено с формированием и развитием Таможенного союза Беларуси, Казахстана и России и его дальнейшим преобразованием в Евразийский экономический союз (ЕАЭС), Договор о создании которого был подписан 29 мая 2014 г. в Астане.

Валютная интеграция является необходимым условием интеграционного процесса в рамках ЕАЭС, так же как была в рамках ЕС - на сегодня наиболее развитой интеграционной группировки развитых стран. Валютная интеграция - объективно обусловленный процесс создания при активном содействии государств-участников региональных зон, в пределах которых обеспечивается относительно стабильное соотношение курсов валют, совместное регулирование валютных взаимоотношений стран-участниц и единая валютная политика в отношении третьих стран. Западноевропейский вариант валютного пространства представляет собой валютный союз на базе экономического с единой валютой внутреннего происхождения. Поэтому опыт валютной интеграции стран Европы является небезынтересным при построении единого экономического, в том числе валютного, пространства.

Одним из первых шагов, которые должны сделать страны-члены ЕАЭС по направлению к единому валютному пространству – это унификация валютного законодательства. Следующим шагом в рамках подготовки к решению долгосрочной задачи по созданию единого валютного союза и единого валютного института в среднесрочной перспективе планируется усилить работу в направлении создания единой платежной системы. Создание общего платежного пространства стран-членов ЕАЭС является важнейшим условием развития экономических взаимоотношений, и может создать мощный импульс для эффективного развития взаимной торговли между странами-членами ЕАЭС.

Предстоит еще много сделать на пути к единому экономическому пространству, и важным здесь для стран-членов ЕАЭС, в том числе потенциальных, является принятие таких решений, которые бы наиболее полно отвечали их интересам и возможностям. Только в этом случае созданное в рамках экономического союза единое валютное пространство будет способно обеспечить валютно-финансовую безопасность стран-членов ЕАЭС.

Подводя итоги вышеизложенного, выделим четыре этапа становления и развития валютного права Республики Казахстан:

- первый этап - с 11 июня 1991 г. по 14 апреля 1993 г. - становление валютного законодательства независимого Казахстана;
- второй этап – с 14 апреля 1993 г. по 24 декабря 1996 г. – определение основ правового регулирования валютных отношений;
- третий этап – с 24 декабря 1996 г. по 17 июня 2005 г. - гармонизация валютных отношений в Республике Казахстан;
- четвертый этап – с 17 июня 2005 г. по настоящее время – совершенствование нормативной правовой базы валютного регулирования и контроля.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Указ Президента Республики Казахстан от 12 ноября 1993 г. № 1399 "О введении национальной валюты Республики Казахстан".

[2] Указ Президента Республики Казахстан от 27 декабря 1993 г. № 1483 «О неотложных мерах по формированию валютных резервов государства и упорядочению валютных расходов».

[3] Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 1993 г. № 1484 «О неотложных мерах по развитию валютного рынка в Республике Казахстан».

[4] Закон Республики Казахстан от 27 декабря 1994 г. № 266-XIII «Об иностранных инвестициях».

[5] Закон Республики Казахстан от 24 декабря 1996 г. № 54-1 «О валютном регулировании».

[6] Инструкция «Об обязательной продаже выручки в иностранной валюте от экспорта товаров (работ, услуг)», утвержденная постановлением правления Национального Банка Республики Казахстан от 28 марта 1999 года № 54.

[7] Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 15 ноября 1999 года № 346 «Об отмене обязательной продажи выручки в иностранной валюте от экспорта товаров (работ, услуг)».

[8] Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан, одобренная постановлением Правительства Республики Казахстан от 28 июля 2003 года № 753.

[9] Республика Казахстан. Закон от 2 апреля 2001 г. № 172-II. О ратификации Договора об учреждении Евразийского экономического сообщества // Ведомости Парламента Республики Казахстан. - 2001. - № 9. Ст. 51.

[10] Республика Казахстан. Закон от 13 июня 2005 г. № 57. О валютном регулировании и валютном контроле // Казахстанская правда. – 2005. - 17 июня.

REFERENCES

[1] Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 12 nojabrja 1993 g. № 1399 "O vvedenii nacional'noj valjuty Respubliki Kazahstan".

[2] Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 1993 g. № 1483 «O neotlozhnyh merah po formirovaniju valjutnyh rezervov gosudarstva i uporjadocheniju valjutnyh rashodov».

[3] Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrja 1993 g. № 1484 «O neotlozhnyh merah po razvitiju valjutnogo rynka v Respublike Kazahstan».
[4] Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 1994 g. № 266-XIII «Ob inostrannyh investicijah».
[5] Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 dekabrja 1996 g. № 54-1 «O valjutnom regulirovanii».
[6] Instrukcija «Ob objazatel'noj prodazhe vyruchki v inostrannoj valjute ot jeksporta tovarov (rabot, uslug)», utverzhdennaja postanovleniem pravlenija Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan ot 28 marta 1999 goda № 54.
[7] Postanovlenie Pravlenija Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan ot 15 nojabrja 1999 goda № 346 «Ob otmene objazatel'noj prodazhi vyruchki v inostrannoj valjute ot jeksporta tovarov (rabot, uslug)».
[8] Koncepcija razvitija finansovogo sektora Respubliki Kazahstan, odobrennaja postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 ijulja 2003 goda № 753.
[9] Respublika Kazahstan. Zakon ot 2 aprelja 2001 g. № 172-II. O ratifikacii Dogovora ob uchrezhdenii Evrazijskogo jekonomicheskogo soobshhestva // Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazahstan. - 2001. - № 9. St. 51.
[10] Respublika Kazahstan. Zakon ot 13 ijunja 2005 g. № 57. O valjutnom regulirovanii i valjutnom kontrole // Kazahstanskaja pravda. – 2005. - 17 ijunja.

Information about author
Aydarkhanova Kulyash
Candidate of Laws, professor of customs, finance and ecological law of al-Farabi Clair Kazakh National University, Almaty city, Republic of Kazakhstan, e-mail : aidarkhanova_k@mail.ru, mobile number: 8-7052203484

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 349.42

Some problems of the legal abjusting insuranct of agricultural activity in Republic Kazahstan

Zh.B. Akshataeva
Akshataeva_J@mail.ru
M. Auezov South Kazakhstan State University,

Key words: problems of insurance, agricultural activity, risk, commodity producers, weather-climatic.

Abstract. Insurance market development presently is one of the tasks put before society and state. Direction of economy to the market, political and economic independence of Republic, development of international relations a place, role and character of insurance, compelled newly to comprehend. Among the basic tasks of development of home financial sector he specifies expansion of insurance market. "Large potential of development has an insurance market. It is necessary to promote the trust of population to insurance organizations, and also insurance culture of subjects of insurance relations. The system of obligatory insurance requires perfection. As an instrument of social defence of population must be developed life-insurance". The questions of insurance remain actual until now. Today insurance attracts very many. Foremost, businessmen, as a basic sphere of appendix of the forces, the capital with the purpose of receipt of acuests. It offers an author perfection and insurance market in agriculture and his proper legal providing, being of optimal legal facilities of development of insurance relations development, developments of suggestions and recommendations on development of legislation about insurance of agricultural production. The conclusions of author can be used in the process of teaching on the faculties of law of disciplines of agrarian legal cycle.

УДК349.42

Некоторые проблемы правового регулирования страхования сельскохозяйственной деятельности в Республике Казахстан

Ж.Б. Акшатаева
Akshataeva_J@mail.ru
Южно Казахстанский Государственный Университет им. М.Ауэзова

Ключевые слова: проблемы страховани, сельскохозяйственная деятельность, риск, товаропроизводители, погодно-климатические.

Аннотация. Развитие страхового рынка в настоящее время является одной из задач, поставленных перед обществом и государством. Переориентация экономики на рынок, политическая и экономическая самостоятельность Республики, развитие международных отношений заставили по-новому осмыслить место, роль и характер страхования. Среди основных задач развития отечественного финансового сектора он указывает и расширение страхового рынка. Большой потенциал развития имеет страховой рынок. Необходимо повышать доверие населения к страховым организациям, а также страховую культуру субъектов страховых отношений. Требует совершенствования система обязательного страхования. Как инструмент социальной защиты населения необходимо развивать страхование жизни».Вопросы страхования до сих пор остаются актуальными. Сегодня страхование привлекает очень многих. Прежде всего, предпринимателей, как основная сфера приложения своих сил, своего капитала с целью получения дохода. Автором предложено совершенствования и развития страхового рынка в сельском хозяйстве и его надлежащего правового обеспечения, нахождения оптимальных правовых средств развития страховых отношений, разработки предложений и рекомендаций по развитию законодательства о страховании сельскохозяйственного производства. Выводы автора могут быть использованы в процессе преподавания на юридических факультетах дисциплин аграрного правового цикла.

Современный период развития Казахстана и принятые стратегические документы по углублению начатых реформ предполагают активное использование внутреннего потенциала страны и ее собственных инвестиционных возможностей. Одним из важнейших перспективных отраслей для социально-экономического развития Казахстана на сегодняшний день является страхование.

В нашей стране многие десятилетия страхование развивалось на основе государственной монополии, и все проблемы страхования рассматривались применительно к условиям деятельности одной мощной централизованной организаций. Поэтому, после многолетней государственной монополии и плановой экономики, с обретением независимости, перед Казахстаном, помимо развития основных отраслей экономики, возникла необходимость развития национального страхового рынка, которая обеспечивала бы реальной защитой интересы населения, организации всех форм собственности, и, конечно же, государства.

Первоначальный этап формирования национального страхового рынка происходил в сложных условиях становления Казахстана как самостоятельного государства. За эти годы страховыми организациями приобретен опыт в осуществлении страховой деятельности.

Развитие страхового рынка в настоящее время является одной из задач, поставленных перед обществом и государством.

В своем послании «Рост благосостояния граждан Казахстана — главная цель государственной политики» Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев становит новую задачу перед Правительством, Нацбанком, Агентством по финнадзору: необходимо сформировать действенные механизмы системного и оперативного реагирования государства на угрозы финансовой нестабильности и укрепить доверие международных рынков к экономике Казахстан. «Мы должны развивать управление системными рисками, как в частном, так и в государственном секторах. Правительство, АФН и НацБанк должны выстроить гибкую и надежную систему управления рисками. Предстоит также разработать систему мер быстрого реагирования для непредвиденных ситуаций» [1].

Переориентация экономики на рынок, политическая и экономическая самостоятельность Республики, развитие международных отношений заставили по-новому осмыслить место, роль и характер страхования. После хаоса, сложившегося на страховом рынке страны в 1992-1995гг., в последние годы возникла реальная необходимость дальнейшего преобразования страхования. Как отмечает Президент Казахстана Н.А. Назарбаев, «пора заканчивать с представлением, что страховой бизнес – это услуга, не требующая специального регулирования. Страховые компании – такие же финансовые посредники, как банки, брокерские компании и компании по управлению пенсионными активами, и точно также должны быть объектом государственного регулирования» [2].

Среди основных задач развития отечественного финансового сектора он указывает и расширение страхового рынка. «Большой потенциал развития имеет страховой рынок. Необходимо повышать доверие населения к страховым организациям, а также страховую культуру субъектов страховых отношений. Требует совершенствования система обязательного страхования. Как инструмент социальной защиты населения необходимо развивать страхование жизни» [3].

Вопросы страхования до сих пор остаются актуальными. Сегодня страхование привлекает очень многих. Прежде всего, предпринимателей, как основная сфера приложения своих сил, своего капитала с целью получения дохода. С другой стороны страхование интересует различные группы населения – товаропроизводителей, потребителей, хозяйственников, как система, которая гарантирует возмещение

ущерба от различных стихийных бедствий, непредсказуемых общественных событий, неудачи собственной коммерческой деятельности, невыполнения обязательств контрагентами по коммерции, потери вкладов в случае банкротства банков и т.д. Вместе с тем сфера сельскохозяйственного производства остается крайне непривлекательной для предпринимателей.

Сельскохозяйственные товаропроизводители всегда находились и находятся в уязвимом положении, что связано со спецификой сельскохозяйственного производства – существенной зависимостью от погодно-климатических условий, сезонностью работ, использованием природных ресурсов и биологических организмов – животных и растений. В сущности, сельскохозяйственная деятельность – это сфера максимального по сравнению с другими видами производства риска [4].

Для достижения устойчивости сельскохозяйственного производства товаропроизводители должны быть защищены от крупных убытков, которые могут возникнуть в результате действия неблагоприятных природно-климатических, биологических, экологических факторов – засухи, интенсивного увлажнения, эпизоотий, болезней растений и т.д. В связи с этим важное значение для достижения эффективной устойчивости сельскохозяйственного производства приобретает страхование.

Проблемы развития страхования в сельском хозяйстве в условиях рыночной экономики Казахстана требуют углубленного его теоретического исследования. В научном плане требуют своего дальнейшего развития вопросы места и роли так называемого аграрного страхования в системе правовых отношений, а также его законодательного закрепления.

В практическом плане необходимо решение проблемы формирования страхового рынка в сельском хозяйстве, освоения нового страхового поля, обеспечения финансовой устойчивости страховых операций, усиления финансового контроля и надзора за страховой деятельностью.

Все это делает актуальной проблему совершенствования и развития страхового рынка в сельском хозяйстве и его надлежащего правового обеспечения, нахождения оптимальных правовых средств развития страховых отношений, разработки предложений и рекомендаций по развитию законодательства о страховании сельскохозяйственного производства.

Исследование проблем правового обеспечения аграрного страхования в Республике Казахстан показало, что в нашей стране созданы предпосылки для эффективного функционирования страховой инфраструктуры, однако в наиболее незащищенном секторе – сельском хозяйстве - страховой инфраструктуры, как и системы государственного регулирования страховых отношений практически нет.

В ходе проведенного исследования сформулированы следующие выводы.

1. Страховое отношение в области сельскохозяйственного производства – это общественное отношение между страхователем и страховщиком по предоставлению застрахованному сельскохозяйственному товаропроизводителю имущественной защиты в виде страховой выплаты, производимой страховщиком при наступлении страхового случая, а также иных выплат, предусмотренных договором или законодательством.

2. Страховое отношение в области сельскохозяйственного производства, урегулированное нормами права, приобретает форму страхового правоотношения в области сельскохозяйственного производства, другими словами аграрного страхового правоотношения.

3. Правовой статус субъектов аграрного страхового правоотношения отличается от правового статуса обычных страховщика и страхователя.

На стороны аграрного страхового правоотношения возлагаются те же права и обязанности, что и на обычных страховщика и страхователя. Однако, существует ряд прав и обязанностей, характерных только для субъектов аграрного права.

Особенностью является и запрет, установленный Законом Республики Казахстан «Об обязательном страховании в растениеводстве» от 10 марта 2004 года: страховщик не вправе предъявлять требования по соблюдению агротехнологии возделывания сельскохозяйственных культур[6].

4. Заключение страхового договора регулируется на законодательном уровне в основном нормами Гражданского кодекса РК и Закона РК «О страховой деятельности» от 18 декабря 2000 года, которые носят общий характер и применяются в любой отрасли экономики.

5. Страховое и аграрное законодательство Республики Казахстан имеют пробел в части, касающейся закрепления принципов страхования. Необходимо включить нормы о принципах страхования в действующее законодательство РК.

- Есть необходимость разработки специального нормативного правового акта – Закона РК «О страховании в сельском хозяйстве», в котором следует закрепить специфические принципы аграрного страхования:

1. Принцип государственной поддержки аграрного страхования.

2. Принцип дифференциации страховых тарифов в зависимости от средней степени риска по регионам и финансового положения страхователей.

3. Принцип защиты выгодоприобретателя – сельскохозяйственного товаропроизводителя.

Эти особенности страхования сельскохозяйственных товаропроизводителей с участием государства должны найти свое отражение в ГК РК и Законе РК «О страховой деятельности» от 18 декабря 2000 года, а также в подзаконных нормативных правовых актах [5].

Закрепление в законодательстве правовых норм, направленных на защиту сельскохозяйственного товаропроизводителя и связанных с возложением на страховые организации дополнительных обязанностей или установлением для них определенных ограничений, может привести к тому, что сельскохозяйственный товаропроизводитель может стать для страховых организаций еще более непривлекательным в качестве страховщика. Во избежание этого предлагается внести изменения в Налоговый кодекс РК, предусматривающие предоставление льгот страховым организациям, осуществляющим страхование сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Положительный опыт аграрного страхования зарубежных государств играет важную роль в совершенствовании практики применения аграрного и страхового законодательства. В частности, есть необходимость разработки аналогичных программ страхования сельскохозяйственных рисков с охватом всех отраслей сельского хозяйства, а не только растениеводства; создания специальных фондов катастроф, осуществления перестрахования рисков с участием государства, создания специального государственного органа по государственной поддержке аграрного страхования в сфере агропромышленного производства и государственной поддержке страхования в РК.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

[1] Послание Президента Республики Казахстан «Рост благосостояния граждан Казахстана — главная цель государственной политики». Февраль 2008 г. / справочная система Параграф.

[2] Назарбаев Н. А. — Казахстан - 2030, Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев //Казахстанская правда, 1997, 11 октября.

[3] Выступление Президента Республики Казахстана Н.А.Назарбаева на VI Конгрессе финансистов Казахстана (г. Астана, 15 ноября 2006 года) справочная система Параграф .

[4] В.Н. Яковлев Страховые правоотношения в сельском хозяйстве. Кишинев, Штиинца. – Кишинев. – 1973. – 321с.

[5] Закон Республики Казахстан от 18 декабря 2000 года № 126-II О страховой деятельности *(с* изменениями и дополнениями *по состоянию на 07.07.2006 г.)*

[6] Закон Республики Казахстан от 10 марта 2004 года № 533-II Об обязательном страховании в растениеводстве *(с* изменениями и дополнениями *по состоянию на 07.07.2006 г.)*

REFERENCES

[1] Message of President of Republic of Kazakhstan "Height of welfare of citizens of Kazakhstan is a primary objective of public policy". February 2008 / is the certificate system Paragraph.

[2] Nazarbayev N.A. Law of Republic of Kazakhstan from March, 10 2004 № 533 - II About obligatory insurance in a plant-grower (with changes and additions on the state on 07.07.2006) is Kazakhstan - 2030, Prosperity, safety and improvement of welfare of all Kazakhstan //the Kazakhstan true, 1997, on October, 11.

[3] Performance of President of Republic of Kazakhstan of Nazarbayev N.A. on VI Congress of financiers of Kazakhstan (Astana, on November, 15, 2006) certificate system Paragraph .

[4] B.H. Iakovlev the Insurance legal relationships in agriculture. Kishinev, Shticina it is Kishinev. - 1973. - 321c.

[5] Law of Republic of Kazakhstan from December, 18, 2000 № 126 - II About insurance activity (with changes and additions on the state on 07.07.2006)

[6] *Law of Republic of Kazakhstan from March, 10 2004 № 533 - II About obligatory insurance in a plant-grower (with changes and additions on the state on 07.07.2006)*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРІСІН САҚТАНДЫРУДЫҢ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ақшатаева Жанна Байбекқызы
Akshataeva_J@mail.ru

Түйін сөздер: сақтандыру мәселелері, ауылшаруашылық өндіріс,тәуекел,тауарөндірушілер, табиғи климаттық.

Аннотация. Қазіргі кезде сақтандыру нарығын дамыту қоғам мен мемлекеттің алдына қойылған міндеттерінің бірі болып табылады. Экономиканы нарыққа бағыттау, Республиканың саяси және экономикалық тәуелсіздігі, халықаралық қатынастардың дамуы сақтандырудың орны, рөлі мен сипатына жаңа көзқараспен қарауды мәжбүрледі. Ол, отандық қаржы секторының дамытудың негізгі міндеттерінің бірі ретінде сақтандыру нарығын кеңейтуді көрсетеді. Ол, отандық қаржы секторының дамытудың негізгі міндеттерінің бірі ретінде сақтандыру нарығын кеңейтуді көрсетеді. Сақтандыру

нарығы үлкен әлеуетке ие халықтың сақтандыру ұйымдарына деген сенімін, сонымен қатар сақтандыру қатынастарының субъектілерінің сақтандыру мәдениетін арттыру қажет. Міндетті сақтандыру жүйесі жетілдіруді талап етеді. Халықтың әлеуметтік қорғану құралы ретінде өмірді сақтандыруды дамыту қажет».Көріп отырғанымыздай, сақтандыру мәселелері өзектілігін жоғалтпайды. Бүгінде сақтандыру пайда табу мақсатында капиталы мен өз күшін салатын негізгі сала ретінде кәсіпкерлерді қызықтырады. Автор осының барлығы ауыл шаруашылығында сақтандыру нарығын қалыптастыру және дамыту және оның тиісті құқықтық қамтамасыз етілуі, сақтандыру қатынастарын дамытудың тиімді құқықтық құралдарын табу, ауылшаруашылық өндірісін сақтандыру туралы заңнаманы дамытуға бағытталған ұсыныстар мен тұжырымдарды дайындау мәселелерінің өзектілігін көрсетеді.

Akshataeva Zhanna Baybekovna
Candidate of Law, Associate Professor of the chair of civil Law and procedure, M. Auezov South Kazakhstan State University, Akshataeva_J@mail.ru

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 336.741.28

Problems of improving the state regulation of agriculture RK

A. Jangabulova, R. Erezhepkyzy
Zarya_kz@mail.ru
Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Ke ywords: agriculture, government regulation, state support, agricultural products, agricultural producers.

Abstract. The article is devoted to problems of perfection of state regulation of agriculture. Need of state regulation of agricultural production is caused by that the state is responsible before the citizens for creation by it of normal conditions for life, providing with the food and other agricultural goods. Regulation of agriculture is a complex system of economic, legal, organizational, administrative and social activities. According to the law of the Republic of Kazakhstan «On state regulation of development of agriculture and rural areas": state regulation of development of agriculture and rural areas is aimed at ensuring food security, sustainability markets of agricultural products, the formation of an effective system of entrepreneurship support competitive advantages of domestic production, as well as increasing the standard of living of the rural population through the creation of conditions for the development of crop, livestock, fisheries, processing of agricultural raw materials and food industry, providing veterinary and sanitary and phytosanitary safety of technical equipment and other related fields of activity, the development of social and engineering infrastructure of rural areas».

This article discusses the purpose and direction, and the improvement of state regulation of agriculture, measures of state support of agricultural producers.

To illuminate the problems stated in the article, the author of widely used methods of analysis of normative legal acts that regulate food safety issues, comparative historical and other methods of scientific research.

The article explores the concept and objectives and improving the state regulation of agriculture, food security issues and ways to solve these problems.

The author proposes to revise some of the methods and directions of state regulation of agriculture and improvement of state support for agricultural producers.

УДК 336.741.28

Проблемы совершенствования государственного регулирования агропромышленного комплекса РК

А. Джангабулова, Р. Ережепқызы
КазНУ им. аль-Фараби, юридический факультет, г. Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, государственное регулирование, госуарственная поддержка, сельскохозяйственная продукция, сельскохозяйственные товаропроизводители.

Аннотация. Статья посвящена проблемам совершенствования государственного регулирования агропромышленного комплекса. Необходимость государственного регулирования сельскохозяйственного производства обусловливается тем, что государство ответственно перед своими гражданами за создание им нормальных условий для жизни, обеспечение продовольствием и другими сельскохозяйственными товарами. Регулирование сельского хозяйства представляет собой сложную систему экономических, правовых, организационно-административных и социальных мероприятий. Согласно закона Республики Казахстан «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий»: государственное регулирование развития агропромышленного комплекса и сельских территорий направлено на обеспечение продовольственной безопасности, устойчивости рынков продукции агропромышленного комплекса, формирование эффективной системы предпринимательства, поддержку конкурентных преимуществ отечественной продукции, а также повышение уровня жизни сельского населения через создание условий для развития растениеводства, животноводства, рыбного хозяйства, переработки сельскохозяйственного сырья и пищевой промышленности, обеспечения ветеринарно-санитарной и фитосанитарной безопасности, технической оснащенности и других сопутствующих сфер деятельности, развития социальной и инженерной инфраструктуры сельских территорий.

В статье рассматриваются цели и направление, и совершенствование государственного регулирования агропромышленного комплекса, меры государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Для освещения проблемы, заявленной в статье, автором широко использованы методы анализа нормативно-правовых актов, которые регулируют вопросы продовольственной безопасности, сравнительный исторический и другие методы научного исследования.

В статье исследуется понятие и цели и совершенствование государственное регулирования агропромышленного комплекса, проблемы обеспечения продовольственной безопасности и пути решения данных проблем.

Автор, предлагает пересмотреть некоторые методы и направления государственного регулирования агропромышленного комплекса и совершенствование мер государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Агроөнеркәсіптік кешен нарық жағдайында салааралық бәсекелестікке толық және тең дәрежеде қатысуға мүмкіндік бермейтін ерекше жағдайға ие. Ауыл шаруашылығының аз пайда әкелетіндігі табиғи факторларға және айқын көрінетін мерзімділік, циклдық сипаттағы өндіріске байланысты, сонымен қатар технология жағынан басқа салаларға қарағанда салыстырмалы түрде жеткілікті деңгейде дамымағандығы. Ал ауылшаруашылық өндірістің дамуы тікелей елдің азық-түлік қауіпсіздігімен байланысты.

Ауылшаруашылық өндірістің дағдарыстан шығуы және өркендеуінің негізгі шартының бірі осы саланы мемлекеттік реттеуді жетілдіру. Мемлекеттің қызметінің бұл нысаны екі бағытан тұрады, олар отандық ауылшаруашылық өндірісті реттеу және ауылшаруашлық тауарларды сыртқа шығаруды реттеу.

Агроөнеркәсіптік кешеннің дамуын мемлекеттік реттеу дегеніміз нормативтік актілер қабылдау арқылы аталған салада комерциялық ұйымдардың шаруашылық қызметін ұйымдастыруға мемлекеттің мақсатты бағытталғын әсер етуі. Бұндай реттеудің негізгі құралдары болып мемлекеттік сатып алу, салық, баға, несие, сақтандыру, сыртқы экономикалық саясат табылады.

Ауыл шаруашылығын реттеу экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық-әкімшілік және әлеуметтік шаралардың күрдделі жүйесін білдіреді. «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының заңына сәйкес: агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу азық-түік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, агроөнеркісптік кешеннің өнімдерінің нарығын тұрақтандыру, кәсіпкерліктің тиімді жүйесңн қалыптастыру, отандық өнімнің бәсекеге қабілетті жақтарын қолдау, сонымен қатар өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық шаруашылығын дамытуға жағдай жасау арқылы ауыл халқының өмір сүру деңгейін көтеру, ветеринарлық және фито-санитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, техникалық жарақтандыру және т.б. қызмет салаларын дамытуға бағытталған.

Ауылшаруашылық өндірісті мемлекеттік реттеу қажеттілігі мемлекеттің өз азаматтары алдында өмір сүруге қажетті жағдаймен және керек ауылшаруашылық тауарлармен қамтамасыз етуге жауаптылығынан туындайды.

Қазақстан Республикасының «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Заңына сәйкес, агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеудің мақсаттары: 1) ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту және ауыл халқын қолайлы тұрмыс жағдайларымен қамтамасыз ету; 2) мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету; 3) агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамытуды қамтамасыз ету; 4) бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімін және оның қайта өңдеу өнімдерін өндірудің экономикалық жағдайларын жасау болып табылады [1].

Материалдық және қаржылық ресурстардың жетіспеуі, төмен техникалық деңгей, еңбекке ынталандырудың әлсіздігі, салааралық байланыстың әлсіздігі, ауылдың әлеуметтік жағдайының төмендігі аталған саланы мемлекеттік қолдаудың қажеттілігін көрсетеді, өйткені бұл сала өз бетімен дағдарыстан шыға алмайды.

Реформалаудың негізгі бағыттары болып агроөнеркісіптік өндірісті тұрақтандыруға байланысты шараларды жүзеге асыру, ауылшаруашылық өнімдердің бағасын реттеу, халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету жүйесін қалыптастыру, жер реформасы, аграрлық экономиканың баға, салық, несие, бюджеттікғ кеден және тағы басқа реттеу құралдарын іске келтіру, нарықтық инфрақұрылымды жасау, агроөнеркәспәтәк кешенді басқарудың жүйесі мен әдістерін қайта қарастыру, ауылдық аумақтардың әлеуметтәк жағдайын көтеру, ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау шараларын жүзеге асыру механизмін қалыптастыу, кадрларды дайындау және т.б. табылады.

Мемлекеттің аграрлық саласының дамуы елдің әлеуметтік және әкономикалық дамуында маңызды орын алады. Өйткені, бұл саланың өнімі – ауылшаруашылық тауарлар – шикізат өнімі және халықтың тұтыну өнімі. Ауылшаруашылық тауар өндіруді жүзеге асыратын тұлғалар ауылшаруашылық тауар өндірушілер болып табылады. Агроөнеркісіптік кешенді мемлекеттік реттеу нысанының бірі – оны мемлекеттік қолдау, яғни ауылшаруашылық тауар өндірушілерге қажет материалдық және қаржылық көмек көрсету. Ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау – ауылшаруашылық тауар өндірушілердің кірістерін тікелей көтеру мақсатында мемлекет тарабынан көрсетілетін экономикалық, қаржылық және әлеуметтік шаралардың жиынтығы. Ауылшаруашылық тауар өндірушілер ауылшаруашылық тауар өндірісін жүзеге асыру арқылы пайда табуды көздейтін аграрлық кәсіпкерлер.

Ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау шаралары агроөнеркәсіптік кешен және осы саладағы кәсіпкерлікті жүзеге асыруды реттеуге бағытталған Қзақастан Республикасының заңдарында бекітіледі. Қазақстан Республикасының «Жеке кәсіпкерлік туралы» Заңына сәйкес, жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау - Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік бастаманы іске асыру үшін жеке кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру, қолайлы құқықтық, экономикалық және әлеуметтік жағдайлар жасау жөніндегі мемлекеттік шаралар кешені. Жеке кәсіпкерлік субъектілері - кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғалар. Жеке кәсіпкерлік субъектілері: шағын кәсіпкерлік субъектілеріне; орта кәсіпкерлік субъектілеріне; ірі кәсіпкерлік субъектілеріне жатқызылуы мүмкін. Жеке кәсіпкерлік - жеке кәсіпкерлік субъектілерінің кіріс алуға бағытталған, жеке кәсіпкерлік субъектілерінің өздерінің меншігіне негізделген және жеке кәсіпкерлік субъектілерінің атынан олардың тәуекелімен және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылатын бастамашылық қызметі [2].

Ауылшаруашылық тауаур өндірушілер осы бастамашылық қызметті ауылшаруашылық тауарлы өндірісте жүзеге асырады. Аталған заң, жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеудің негізгі мақсаты жеке кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау және жеке кәсіпкерлікке әкімшілік етуді енгізу жолымен мемлекеттің мүдделері мен тұтынушылардың құқықтарын қорғау болып табылады.

«Жеке кәсіпкерлік» туралы ҚР заңы бойынша, жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

– жеке кәсіпкерлікті реттеу мәселелері жөніндегі заңнаманы жетілдіру;

– жеке кәсіпкерлікті қолдау орталықтарын, бизнес-инкубаторларды, технологиялық парктерді, индустриялық аймақтарды және жеке кәсіпкерлік инфрақұрылымының басқа да объектілерін құру және дамыту;

– бюджет қаражаты есебінен жеке кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін оқу-әдіснамалық, ғылыми-әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз ету.

Жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау және дамыту: мемлекеттік органдардың жанынан жеке кәсіпкерлік мәселелерін зерделеу және оны дамыту ұсыныстарын әзірлеу жөніндегі ғылыми-зерттеу институттарын құру;

орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың жанындағы сарапшылық кеңестердің қызметін ұйымдастыру; жеке кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың қаржы институттарын құру; бизнес-инкубаторлардың және индустриялық аймақтардың қызметін ұйымдастыру; жер учаскелерін, ғимараттарды, үй-жайларды сату не тұрғын үй-жайларды Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес тұрғын емес үй-жайға ауыстыру жолымен жүзеге асырылады.

Ауылшаруашылық қызметті жүзеге асырушы жеке кәсіпкерлердің ішіндегі шағын кәсіпкерлер мемлекет тарапынан қолдау шараларын аса қажет етеді. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мыналарды: шағын кәсіпкерлік субъектілерінің мемлекеттік қаржылық, статистикалық, материалдық-

техникалық және ақпараттық ресурстарды, сондай-ақ ғылыми-техникалық әзірлемелер мен технологияларды пайдалануы үшін жағдайлар жасауды; шағын кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік, салалық (секторальдық) және өңірлік бағдарламаларын әзірлеуді; шағын кәсіпкерлік субъектілерін мемлекеттік тіркеудің және таратудың оңайлатылған тәртібін белгілеуді; оңтайлы салық салу режимін белгілеуді; шағын кәсіпкерлікке кредит берудің бағдарламаларын қабылдауды; шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту үшін инвестицияларды, оның ішінде шетелдік инвестицияларды тарту мен пайдалану жүйесін жасауды; мемлекеттік мұқтаждар үшін тауарларды (жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді) сатып алудың кепілдендірілген көлемін қамтамасыз етуді; жұмыс істеп тұрған оқу және зерттеу орталықтарын, консалтингтік ұйымдар мен шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың ақпараттық жүйелерін дамыту және жаңаларын құру жолымен кадрлар даярлауды, қайта даярлауды және олардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыруды; ұлттық даму институттарын құру бағыттары бойынша жүзеге асырылады [2].

Ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау шараларын төрт негізгі топтардан тұрады - ауылшаруашылық тауар өндірушілер сатып алатын ресурстарды субсидиялауға қатысты шаралар; дотациялардың берілуі; шығарылған өнімін өткізу кезінде ауылшаруашылық тауар өндірушілердің кірістерін арттыруға қатысты шаралар; бюджет алдындағы міндеттемелер бойынша ауылшаруашылық тауар өндірушілерімен төленетін ақшалай қаражаттардың сомасын азайту. Мысалы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Ауыл шаруашылығын қолдауға берілетін кредиттер бойынша сыйақы ставкасын субсидиялау қағидаларын бекіту туралы» қаулысы. 19 сәуір 2012 жыл. №488 [3].

Қазіргі таңда Қазақстанда белгілі көлемде агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау шаралары бекітіліп жатыр. Бірақ, бұл шараларды жүзеге асыруда ұйымдастырушылық мәселелермен қатар мемлекеттік қолдауды жүзеге асырудың құқықтық тетігін жетілдіру мәселелері бар. Көп жағдайда, мемлекеттік қолдау шаралары оларды жүзеге асыру тетігінің жетілмеуі салдарынан тиісті нәтижеге жетпейді.

Ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау тетігі күрделі, яғни бұл процесске көп субъектілер қатысады және өзара келісуді қажет ететін қатынастар да күрделі. Сонымен қатар, бұл тетік (механизм) нарықтық жағдайларда ауылшаруашылық тауар өндірушілерге залал келтірмейтіндігіне кепілдік бермейді және нормативті түрде бекітілген мемлекеттік қолдау шараларының толық деңгейде орындалуына жағдай жасалмаған.

Б.А. Воронинның пікірі бойынша, қазіргі таңда аграрлық-құқық ғылымының зерттеулерінің басым бағыттары болып, біріншіден, аграрлық кешенді мемлекеттік қолдаудың тұрақты жүйесін құру, екіншіден, ауыл шаруашылығы және қызмет етуші салаларының сала аралық қатынастарын қалыптастыру, үшіншіден, агроөнеркәсіптік кешеннің ішкі салалық экономикалық қатынастарын жетілдіру, төртіншіден, ауылшаруашылық тауар өндірушілерге несие берудің сенімді және қол жетімді жүйесін қалыптастыру, бесіншіден, шығарылған өнімді кепілді өткізілуіне жағдай жасау. Демек, аталған басым бағыттарының төртіншісі мен бесіншісі ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау мәселелерімен тікелей байланысты [4].

Сондықтан, ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдауды кірісті арттырудың әмбебап әдістерін қолдану арқылы жетілдіру қажет, мысалы, дотациялар, несие пайыздарының бір бөлігін субсидиялау, әртүрлі мемлекеттік қолдау бағдарламаларын жүзеге асыруды әкімшілік қамтамасыз етудің шығындарын азайту, бюджет қаражатын бөліп беру тетігінің ашық, жариялылығын қамтамасыз ету. Ауылшаруашылығын мемлекеттік қолдауды жетілдірудің негізгі бағыттары болып агроөнеркісіптік өндірісті тұрақтандыруға байланысты шараларды жүзеге асыру, ауылшаруашылық өнімдердің бағасын реттеу, халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету жүйесін қалыптастыру, жер реформасы, аграрлық экономиканың баға, салық, несие, бюджеттікғ кеден және тағы басқа реттеу құралдарын іске келтіру, нарықтық инфрақұрылымды жасау, агроөнеркәспәтәк кешенді басқарудың жүйесі мен әдістерін қайта қарастыру, ауылдық аумақтардың әлеуметтәк жағдайын көтеру, ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау шараларын жүзеге асыру механизмін қалыптастыу, кадрларды дайындау және т.б. табылады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Қазақстан Республикасы. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы 08 шілде 2005 жылғы Заңы Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. 2005. - N 12. - 52-құжат.

[2] Қазақстан Республикасы. Жеке кәсіпкерлік туралы 31 қаңтар 2006 жылғы Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. - 2006. - N 3. - 21-құжат.

[3] Қазақстан Республикасы Үкіметі. Ауыл шаруашылығын қолдауға берілетін кредиттер бойынша сыйақы ставкасын субсидиялау қағидаларын бекіту туралы 19 сәуір 2012 жыл №488 қаулысы // Егемен Қазақстан, 2012 жылғы 26 сәуір. - № 188-192 (27266).

[4] Воронин Б.А. Актуальные проблемы аграрно-правовой науки в РФ. – Екатеринбург, 2000. - С.4.

REFERENCES

[1] The Republic of Kazakhstan. The Law on State Regulation of development of agriculture and rural areas from July 8, 2005. Bulletin of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, 2005. N 13. Art. 52.

[2] The Republic of Kazakhstan. Law on private enterprise by 31 January 2006. Bulletin of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. 2006. -№ 3. Art. 21.

[3] The Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the Rules of subsidizing interest rates on loans granted to support agriculture from April 19, 2012 №488. Kazakhstan truth, of 26.04.2012, № 117-118 (26936-26937).

[4] Voronin BA Actual problems of agro-science of law in Russia. - Ekaterinburg, 2000. – C.4.

ҚР АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДІ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А. Джангабулова, **Р. Ережепқызы**
[1]ҚазҰУ әл-Фараби атындағы

Негізгі сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, мемлекеттік реттеу, мемлекеттік қолдау, ауыл шаруашылығы өнімі, ауылшаруашылық тауар өндірушілер.

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеуді жетілдіру мәселелеріне арналған. Ауылшаруашылық өндірісті мемлекеттік реттеу қажеттілігі мемлекеттің өз азаматтары алдында өмір сүруге қажетті жағдаймен және керек ауылшаруашылық тауарлармен қамтамасыз етуге жауаптылығынан туындайды. Ауыл шаруашылығын реттеу экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық-әкімшілік және әлеуметтік шаралардың күрдделі жүйесін білдіреді. «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының заңына сәйкес: агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу азық-түік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, агроөнеркісптік кешеннің өнімдерінің нарығын тұрақтандыру, кәсіпкерліктің тиімді жүйесңн қалыптастыру, отандық өнімнің бәсекеге қабілетті жақтарын қолдау, сонымен қатар өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық шаруашылығын дамытуға жағдай жасау арқылы ауыл халқының өмір сүру деңгейін көтеру, ветеринарлық және фито-санитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, техникалық жарақтандыру және т.б. қызмет салаларын дамытуға бағытталған.

Автор, агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің кейбір әдістері мен бағыттарын қайта қарастыру және ауылшаруашылық өндірісті дамытуды жүзеге асыратын ауылшауашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіру жолдарын ұсынады.

Dzhangabulova Arailym, Candidate of Jurisprudence, associate professor of the Department of Customs, Financial and Ecological Law of the Law Faculty of the Kazakh National University named after al-Farabi. zarya_kz@mail.ru**.**

Erezhepkyzy Roza, Masters of Law. Senior Lecturer, Department of Customs , financial and environmental law at the Kazakh National University named after Al-Farabi. Almaty, Kazakhstan. *rose0979@mail.ru*

Поступила 19.02.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDK 336.741.28

Problems of improving the law on state regulation of development of agriculture and rural areas

A.A. Yesssekeyeva
akim_ainash@mail.ru

Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: agri-food market, agriculture, food products, food sovereignty, agricultural production, rural areas.

Abstract. The article is devoted: there is a constant increase in production on the basis of market relations, increased productivity and labor productivity, made renewal of fixed assets and infrastructure industry, achieved self-sufficiency in staple foods, there was a significant increase in exports of cereals, oilseeds, fishery products. At present, the formation of new trends in the world of the agrarian economy and demography, the real development of the integration processes gained in the region, is undergoing global climate change. Kazakhstan has entered the Customs Union in the near future it is planned entry into the World Trade Organization. However, the low level of labor productivity in the industry, the imperfection of the technology used, small-scale production do not allow to conduct intensive agricultural production on the basis of ensuring the fullest use of material, labor and other resources to comply with environmental requirements. These factors reduce the competitiveness of the domestic agricultural sector, which in the WTO and the vehicle can lead to domination of imports of foreign products, displacement of local producers with markets.

To illuminate the problems stated in the article, the author of widely used methods of analysis of normative legal acts that regulate food safety issues, comparative historical and other methods of scientific research.

The author concludes that there is a growth of the population with an intense increase in food consumption and changing consumption patterns towards more quality products.

ӘОК 336.741.28

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы заңдарды жетілдіру мәселелері

А.А. Есекеева

akim_ainash@mail.ru
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы.Казахстан

Негізгі сөздер: аграрлық азық-түлік нарығы, агроөнеркәсіптік кешен, азық-түлік тауарлары, азық-түлік тәуелсіздігі, ауыл шаруашылығы өнімі, ауылдық аумақтар.

Аннотация. Мақала нарықтық қатынастар негізінде өндірістің тұрақты өсуі, еңбек өнімділігі мен өндіргіштігінің артуы, саланың негізгі қорларын жаңарту және инфрақұрылымын қалпына келтіру жүргізілуі, негізгі тамақ өнімдері бойынша өзін-өзі қамтамасыз етуге қол жеткізуі, дәнді, майлы дақылдар, балық аулау өнімдері экспортының айтарлықтай өсуіне қол жеткізілуі мәселелеріне арналған. Қазіргі уақытта әлемдік аграрлық экономика мен демографияның жаңа үрдістері қалыптасуда, өңірдегі ықпалдастыру процестері нақты дами бастады, жаһандық климаттық өзгерістер болуда. Қазақстан Кеден одағына кірді, таяу кезеңде Дүниежүзілік сауда ұйымына кіруі жоспарлануда. Алайда, саладағы еңбек өндіргіштігінің төмен деңгейі, пайдаланылатын технологиялардың жетілдірілмегендігі, өндірістің ұсақ тауарлы болуы ауыл шаруашылығы өндірісін қарқынды негізде жүргізуге, материалдық, еңбек және басқа ресурстарды неғұрлым толық пайдалануды қамтамасыз етуге, экологиялық талаптарды сақтауға мүмкіндік бермейді. Осы факторлар отандық аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді, бұл ДСҰ мен ҚО жағдайларында шетелдік өнім импортының басым болуына, жергілікті өндірушілерді өткізу нарықтарынан ығыстыруға әкелуі мүмкін.

Ұсынылған мақаланың мәселесін баяндау үшін, автор азық-түлік қауіпсіздігінің мәселелерін реттейтін нормативтік-құқықтық актілердің әдістерінің талдамасын, салыстырмалы тарихи және басқа да ғылыми зерттеулердің әдістемелерін кеңінен қолданады.

Автор, азық-түлік өнімдерін тұтынудың қарқынды өсуімен және тұтыну құрылымының неғұрлым сапалы өнімдер жағына қарай өзгеруімен ел халқының өсуі орын алуда деген қорытындыға келеді.

Ауылдық аумақтар – ауылдық елді мекендер мен олардың маңайындағы жерлердің жиынтығы. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және ҚР-ның агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы заңымен және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік-құқықтық актілерінен тұрады [1].

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеудің мақсаттары:

1. Ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымындамыту және ауыл халқын қолайлы тұрмыс жағдайларымен қамтамасыз ету;

2. Мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

3. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды тұрақты
экономикалық және әлеуметтік дамытуды қамтамасыз ету;

4. Бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімін және оның қайта өңдеу
өнімдерін өндірудің экономикалық жағдайларын жасау болып табылады [2].

Ал өз тәуелсіздігіне енді ие болып, әлеуметтік-экономикалық реформаларды жаңа бастаған Қазақстан жағдайында ауыл еңсесі енді ғана түзеліп келеді. Көптеген ауылдарда әзірге мектеп пен емханадан басқа дұрыс жұмыс орындары да болмай отыр. Бірінші кезектегі міндет ауылдағы кәсіпкерлікті дамыту. Үкімет осыған күш салуда. Елімізде Ауылдық аумақтарды дамытудың 2004-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының қабылдануы көп мәселенің бетін ашып берді. Бұл бағдарламаның әзірге қол жеткізген жетістіктерінің бірі еліміздің әрбір ауылын жүздеген өлшемдерге сәйкес зерттеп, жағдайын айқындап бергендігі болды. Даму болашағына сәйкес ауылдар төрт топқа жіктелінді. Бірінші, екінші топтағыларға, яғни болашағы барларына мемлекет тарапынан қолдау шаралары көрсетілуде.

Енді бірінші топтағы ауылдардың өзін аймақтар бойынша қайта жіктеп, олардың ішінде қалаға айналуға мүмкіндігі барларын анықтап алғанымыз жөн секілді. Бізде қазір 7 мыңның үстінде ауыл болса, солардың мыңнан астамының даму әлеуеті жоғары деп табылып отыр. Міне, осының ішінде жақсы дамып келе жатқандарын қала қатарына қосу мәселесін, ол үшін оларға қалалық инфрақұрылымдарды қалыптастырумен қатар ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдейтін өндірістерді жобалап жүзеге асыруды қазірден бастап қарастырған жөн бе дейміз. Сонда біздің елімізде таяудағы уақыттардың ішінде агроиндустриялық мақсаттағы көптеген шағын қалалар пайда болған болар еді.

Үкімет міне, осындай даму болашағы бар шекара маңындағы қалаларға қазірден бастап мән беріп, олар туралы жеке бағдарлама қабылдаса, кәсіптік түрін кеңейтіп, өнеркәсіп орындарының ашылуын ойластырса жөн болар еді.

Қазіргі уақытта ауылдарға қалаға тән тіршілік пен тұрмысты қалыптастырмай халықты ауылда ұстап қалудың ешбір негіздері жоқ. Осыдан төрт-бес жыл уақыт бұрын Елбасы болашақта ауылда халықтың жиырма пайызы қалатындығын айтқан болатын. Қазіргі ауылдан қалаға қарай ағылған халық көшінің қозғалысы осыны дәлелдеуде [3].

Мамандардың пікірінше, Қазақстанның Бүкіләлемдік сауда ұйымына қосылуы ауыл шаруашылығы саласын біраз қиындықтарға душар еткенімен түбі қайырлы болады. Осы үрдістің соңында ауыл шаруашылығының бәсекелестік қабілетін нығайту мақсатында шетелдіктермен бірлескен кәсіпорындар құрыла бастайды. Бұл жағдай елімізге жаңа технологиялардың, жаңа әдіс-тәсілдердің келуін жеделдетеді. Ол технологияларды бірлескен кәсіпорын ашпақ ниеті бар шетелдіктердің өзі жеткізеді. Айналым қаржыларын да солар қосады. Қазақстандықтар бұл бірлескен кәсіпорындарға ауыл шаруашылығы жерлері арқылы қатысады. Өйткені, жаңа қабылданған Кодекс жобасында ауыл шаруашылығы жерлері тек Қазақстан Республикасы азаматтарына ғана меншікке берілетіндігі айқын жазылған. Бұл мызғымайтын қағидаға айналуы керек. Сондай-ақ, біздің ойымызша, ауыл шаруашылығы жерлерін шетелдіктерге жалға беруден қазірден бастап бой тартуымыз керек. Сонда ғана жер игілігін қазақстандықтардың өзі көретін болады[4].

Қазір әлемде жерге бай елдер көп емес. Қалалар мен өнеркәсіптік орындардың өсуі есебінен ауыл шаруашылығы жерлері жылдан-жылға азая түсуде. Оның үстіне әлемнің көптеген елдерінде Қазақстандағыдай сапалы астық өсе бермейді.

Еліміздің экономикалық қуаты жылдан-жылға арта түскен Қытай секілді алып мемлекеттің іргесінде тұруының да отандық ауыл шаруашылығы саласы үшін үлкен маңызы бар. Осы арқылы өнімді өткізу рыногы шешіледі. Қазір оншама ішкі сырын ашпай тұрғанымен Қытай түбінде Қазақстанда өндірілген шикізаттың бәріне, соның ішінде мал өнімдеріне де мұқтаж болады деген болжамдар бар.

Осы жағдай шетелдік инвесторлардың Қазақстан ауыл шаруашылығына деген қызығушылығын арттырмай қоймайды. Олар инвестициясы мен технологиясын салып, арзан жұмыс күшін тартуға тырысады. Қазір қалаларға қарай бағытталып отырған шетелдік еңбек миграциясы, осылайша ауылды да қамтиды (әзірге бұл құбылыс еліміздің оңтүстігінде ғана етек жайған). Осындай жағдайда Қазақстан Республикасының азаматы деген аттың өзі қалада да, ауылда да еліміздің адамдарына үлкен артықшылықтар тудырады. Осы атқа иелік етушінің жерді өз меншігіне және ұзақ мерзімге (49 жылға) жалға алуына құқы бар, ол мемлекет беретін басқа да жеңілдіктерді (мәселен балаларын тегін оқыту, тегін емделу, ипотекалық несие алу, тағы басқалар) пайдалана алады. Ауылда қалатын әрбір қазақстандық отбасы осы қолайлы мүмкіндіктерді пайдаланып кәсіпке иелік еткені жөн. Не шаруашылық иесі, не білікті маман болуы керек. Жерге бай Қазақстан жағдайында ауылда тұрып, жалдамалы жұмысшыға айналуы дұрыс емес. Ондай жағдайда қалаға көшкені жөн.

Президенттің Жарлығы ауыл, село, жалпы ауылшаруашылық секторын дамыту керектігі жөніндегі ұсыныстарды айтты, ол өте маңызды болды. Онда «біздің ел дәстүрлі түрде әлемдік өнім сатушы ретінде қалуы тиіс, ал агрокешен-экономикалық өсудің қосымша қайнар көзі, елдің сауда және төлем қабілетінің артуына септігін тигізуі тиіс» екендігі көрсетілді.

Ауылды дамытудың негізгі факторы ол агроөнеркәсіптік кешенді динамикалық түрде дамыту болып табылады. Экономикалық реформаларын, жер және су қатынастарын логикалық аяқтау керек.

Қазақстандағы жағдайда елді нарықтық экономикамен құру, экономикаға үлкен ресурстарды қосу, ал нақты, жерді пайдалану формаларының қызмет етуіне, жерді қорғау және нысаналы пайдалануға құқықтық, экономикалық, әлеуметтік шарттарын құру Қазақстандағы жер қатынастарының өзгеруін қажет етеді.

Қазіргі уақытта заңнамада жоғарға өкілді органның өкілеттігі анықталмаған, себебі ол негізгі заңда көзделген деді. ҚР ЖК-не сәйкес жер қатынастарын реттеу өкілеттігі Үкіметке, жергілікті өкілді және атқарушы органдарға берілген. Ал Парламенттің өкілеттігі туралы бірде бір сөз жоқ, бірақ біздің пікірімізше жер тағдырын шешу, ол халық тағдырын шешу. Сондықтан біздің ойымызша, Жер Кодексі жоғарғы өкілді орган Парламенттің өкілеттігін, яғни мемлекеттік жер қорын бөлуді көрсету қажет.

Жоғарыдағы айтылғандармен қатар жер заңнамасы толық кодификацияланбаған, немесе Жер Кодексі өзінде Үкімет Қаулыларының нормалары жай механикалық түрде жиналған. Біздің ойымызша, онда жер реформасының басталған кезеңінен бастап құқықтық тәжірибесі көрінуі тиіс еді. Онда нарық қатынастарында жер қатынастарын реттейтін тікелей заң жинағы болуы керек. Бұрын қабылданған, жер реформасы туралы қаулыларды тек атап өту мәселенің шешімі емес. Мысалы, жер учаскесінің бағасын анықтау үшін жердің градусының бұрышын иудің керегі жоқ. Бұл норманың орны Үкімет Қаулысында. ҚР ЖК-нің негізгі мақсаты ол ауылшаруашылық мақсатындағы жерлерге жеке меншік құқығы. Онда ауылшаруашылық мақсатындағы жерлер жеке меншікке ҚР азаматтарына шаруа фермер қожалығын жүргізу үшін, ал мемлекеттік емес заңды тұлғаларға тауарлы ауылшаруашылығын жүргізу үшін беріледі. Бұл құқық тек ақылы негізде беріледі, яғни кадастрлық құнымен тең немесе 50 пайызды құрайтын жеңілдетілген баға бойынша беріледі [5].

Бүгінде елдің проблемалы өңірлеріне экологиялық қолайсыз аумақтар, оның ішінде бұрынғы әскери полигондар аумақтары, сондай-ақ күйзеліске ұшыраған шағын қалалар мен ауылдық елді мекендер жатады. Күйзеліске ұшыраған елді мекендердің жергілікті проблемаларын жою өндірісті әртараптандыру, шағын бизнестің қалыптасуын ынталандыру, жергілікті инвестициялық ахуалды жақсарту әрі әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымды дамыту жолымен, оның ішінде республикалық бюджет қаражаты есебінен тиісті мемлекеттік және салалық бағдарламаларды іске асыру шеңберінде өңірлердің өз күштері арқылы қамтамасыз етілетін болады. Орталық тарапынан нысаналы қолдау объектісі капиталды қажетсінетін ірі жобаларды іске асыру арқылы Арал, бұрынғы Семей ядролық сынақ полигоны өңірлеріндегі ауқымды техногендік апаттардың себептері мен салдарларын жою болады [6].

Көріп отырғанымыздай, бұл заңнама негізгі мақсаттарды шешпеді, яғни ауылшаруашылығы мақсатындағы жерлерді реттеу, фермерлер мен шаруалардың жерсіз қалуы, үлкен жер латифундияларын құру.

Бүгінде, аграрлық реформа жүргізу барысында Қазақстан өзіндік ұлттық дәстүрлері бар екенін ескеру керек. Қазақстанда басталған аграрлық реформалар өз мақсатына жеткен жоқ деп айтуға болады. Қашанда, қандай жағдайда да жерге қатысты заңдар дұрыс және біркелкі қолданылуы керек. Ал жер құқықтық қатынастары мәселелерін реттейтін заңдар Конституцияға негізделген Жер кодексінен және осыған сәйкес қабылданатын нормативтік құқықтық актілерінен тұрады. Демек, жер құқығы қатынастарынан туындайтын даулар сот тәртібімен қаралады. Жер құқық қатынастары деп отырғанымыз, жаңағы жерге меншік құқығын және өзге де құқықтарды жүзеге асырып, жер ресурстарын, жекелеген субъектілерге бекітілген жер учаскелерін басқаруға байланысты жерді пайдалану және оны қорғау жөніндегі құқықтық қатынастар [7].

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу: экономикалық өсу әлуеті бар агро-өнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтарды дамытудың басымдылығы; ауылшаруашылығы жөніндегі халықаралық келісімдердің талаптарына, санитариялық және фитосанитариялық нормаларға сәйкестік; мемлекет жүзеге асыратын іс-шаралардың ашықтығы; мемлекеттік қолдау шараларын көрсетудің атаулылығы; отандық агроөнеркәсіптік өндірістің бәсекелестік артықшылықтарын дамыту; ішкі нарықтың жосықсыз бәсекеден қозғалуы; мемлекеттік басқару деңгейлері арасында өкіметтіктердің аражігін ажырату; агроөнеркәсіптік кешен қызметінің және тұрғындардың ауылдық елді мекендерде тұруының экологиялық қауіпсіздігі; кәсіпкерлердің, қоғамдық бірлестіктерімен, қауымдастықтарымен өзара іс-қимылы; мемлекеттік реттеу шараларының тиімділігі; агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік қолдаудың жыл сайынғы қажетті көлемін қамтамасыз ету; агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің өзара іс-қимылының оңтайлы нысандарын дамыту принциптеріне сәйкес жүзеге асырылады.

Ауылдық аумақтарды және агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды мемлекеттік реттеу азық-түлік қауіпсіздігін, агроөнеркәсіптік кешен өнімі нарықтарының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, кәсіпкерліктің тиімді жүйесін құруға, отандық өнімнің бәсекелестік артықшылығын қолдауға, сондай-ақ, өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық шаруашылығын, ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өндеуді және тамақ өнеркәсібін дамыту үшін жағдай жасау арқылы ауыл халқының тұрмыс деңгейін көтеруге, ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті, техникалық жарақтандыру мен басқа да ілеспе қызмет салаларын қамтамасыз етуге, ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамытуға бағытталған.

Аграрлық сектор біздің еліміздегі экономиканың аса маңызды және күрделі болған және болады. Осы саланың даму-деңгейінен республика экономикасының жағдайы, ел халқын азық тағамдарымен, ал өнеркәсіп өндейтіндерді - шикізатпен қамтамасыз ету.

ӘДЕБИЕТ

[1] Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы Жер Кодексі.

[2] «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі Заңы.

[3] Дағдарыстан жаңару мен дамуға. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халыққа Жолдауы, 2009 жыл.

[4] Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013 - 2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 18 ақпандағы № 151қаулысы.

[5] Сақтаева А.А. Бәсекеге қабілеттілікті жоғарылатудың негізгі тәсілдері мен механизмдері // «Саясат- POLICY». - №4, Алматы, 2009.

[6] Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін тұрақты дамытудың 2006-2010 жылдарға арналған тұжырымдамасы. http://kz.government.kz

[7] Айтуғанова З.Ш. Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері. // Л.Н. Гумилев ЕҰУ Хабаршысы №5(84) 2011.

REFERENCES

[1] Zemel'nyjkodeksRespublikiKazahstanot 20 ijunja 2003 goda.

[2] Zakon Respublik iKazahstanot 8 ijulja 2005 goda O gosudarstvennomregulirovaniirazvitijaagropromyshlennogokompleksaisel'skihterritorij.

[3] Cherez krizis k obnovleniju i razvitiju. Poslanie Prezidenta RK N.Nazarbaeva narodu Kazahstana 6 marta 2009 g.

[4] Postanavlenie Pravitel'stva RK ot 18 fevralja 2013 goda № 151 Ob utverzhdanii Programmy po razvitiju agropromyshlennogo kompleksa v RK na 2013-2020 gody «Agrobiznes-2020»
[5] Saktybaeva A.A Osnovnye metody i mehanizmy povyshenija konkurentnosposobnosti.
[6] Koncepcija ustojchivogo razvitija agorpromyshlennogo kompleksa RK na 2006-2010 gody.
[7] Ajtuganova Z.Sh. Bezopasnost' prodovol'stva v RK. Vestnik ENU im. Gumileva L.N №5(84) 2011g.

УДК 336.741.28

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОВ О ГОСУДАРСТВЕННОМ РЕГУЛИРОВАНИИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

А.А. Есекеева[1]

akim_ainash@mail.ru

[1]Магистр Права. Старший преподаватель кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби. г. Алматы, Казахстан.

Аннотация. Статья посвящена: наблюдается постоянный рост производства на базе рыночных отношений, увеличиваются продуктивность и производительность труда, производятся обновление основных фондов и восстановление инфраструктуры отрасли, достигнута самообеспеченность по основным продуктам питания, произошел значительный рост экспорта зерновых, масличных культур, продукции рыболовства. В настоящее время формируются новые тенденции мировой аграрной экономики и демографии, реальное развитие получили интеграционные процессы в регионе, происходят глобальные климатические изменения. Казахстан вошел в Таможенный союз, в ближайший период планируется вхождение во Всемирную торговую организацию. Однако низкий уровень производительности труда в отрасли, несовершенство используемых технологий, мелкотоварность производства не позволяют вести сельхозпроизводство на интенсивной основе, обеспечивать наиболее полное использование материальных, трудовых и других ресурсов, соблюдать экологические требования. Эти факторы снижают конкурентоспособность отечественного аграрного сектора, что в условиях ВТО и ТС может привести к доминированию импорта зарубежной продукции, вытеснению местных производителей с рынков сбыта.

Для освещения проблемы, заявленной в статье, автором широко использованы методы анализа нормативно-правовых актов, которые регулируют вопросы продовольственной безопасности, сравнительный исторический и другие методы научного исследования.

Автор приходит к выводу, что происходит рост населения страны с интенсивным приростом потребления продуктов питания и изменением структуры потребления в сторону более качественных продуктов.

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, агропромышленный комплекс, продовольственные товары, продовольственная независимость, сельскохозяйственная продукция, сельские территории.

YessekeyevaAinash, Master of Laws.
Senior Lecturer of the Department of Customs, Financial and Ecological Law of the Law Faculty of the Kazakh National University named after al-Farabi.akim_ainash@mail.ru

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC336.741.28

Concept and features of the international legal environment from the negative effects of space activities

G.B.Kabanbaeva
Kazakh Nationak university named after Al-Farabi University. Almaty, Kazakhstan.
gulbaht@mail.ru

Key words: space activities, international environmental law, the negative effects of environmental safety, space law.

Summary. In this paper, a comprehensive and integrated considered one of the most pressing issues of international space law and international environmental law concerning the environmental safety of space activities. The content of international and national legislation. This paper studied the principles of international legal protection of the environment from the adverse effects of space activities, as well as liability issues are investigated

for environmental pollution and space. The study made recommendations for improving the current legislation as well as the theoretical conclusions.

The methodological basis of the article made a comparative legal method, the formal-logical, systematic structural analysis, scientific abstraction, the unity of objective and subjective in the development of the legal process, peer review, content - analysis of documents and materials.

Author, studying issues of international legal protection from negative posledsvy Space concludes that increasing the efficiency of law-making and enforcement of the UN shows the ability to create and the role of international organizations for the protection of the environment from the adverse effects of space activities.

УДК 336.741.28

Қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық-құқықтық қорғаудың түсінігі мен ерекшеліктері

Г.Б. Кабанбаева
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы.Казахстан
gulbaht@mail.ru

Негізгі сөздер: ғарыштық қызмет, халықаралық экологиялық құқық, жағымсыз салдар, экологиялық қауіпсіздік, ғарыш құқығы.

Аннотация. Мақалада қазіргі таңдағы халықаралық ғарыш құқығының және халықаралық экологиялық құқықтың ең өзекті мәселелерінің бірі ғарыштық қызметтің экологиялық қауіпсіздігі туралы құқықтық сұрақтардың бірі жан - жақты қарастырылып, оларға кешенді талдау жүргізілген. Осы саладағы халықаралық және ұлттық заңнаманың мазмұны зерртелген. Бұл мақалада қоршаған ортаны ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан халықаралық - құқықтық қорғаудың қағидалары, сонымен қатар ғарыштық қызмет барысында қоршаған орта мен ғарыш кеңістігіне келтірілетін ластану мен жағымсыз салдар үшін жауаптылық мәселесі зерттелген. Жүргізілген зерттеу негізінде теориялық тұжырымдар мен ағымдағы заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірленген.

Мақаланың әдістемелік негізін салыстырмалы – құқықтық әдіс, формальді логика әдісі, жүйелеу құрылымдық талдау әдісі, ғылыми абстракция, салыстыру мен ұқсастық, құқықтық процесстердің дамуы барысындағы обьективті мен субьективтінің бірлігі, сараптамалық бағалау, зерттеу құжаттары мен материалдарын контент-талдау мен зерттеу әдістері құрады.

Автор, ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны халықаралық – құқықтық қорғау сұрақтарын зерттеу БҰҰ – ның құқықшығармашылық және құқыққолданушылық қызметінің тиімділігін көтеру және жетілдіруге байланысты ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді, ғарыштық қызметтің жағымсыз салдарынан қоршаған ортаны қорғауға байланысты болашақ халықаралық ұйымның, болашақтағы орны мен рөлін көрсетеді деген тқжырымға келді.

Халықаралық ғарыш құқығының қалыптасуы әсіресе ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық құқықтық реттеу процессі барысында басты рөлді халықаралық шарт атқаруы тиіс [1].

Біріншіден, ғарыш дәуіріне енудің өзі ғарышты игеру процесі барысында көптеген халықаралық-құқықтық сұрақтарды туындатты. Өзара қарым-қатынастарды реттеу үшін тиісті мемлекеттер аз уақыт ішінде көптеген бірқатар маңызды шарттарды жасасты, осы шарттар ғарыш құқығының негізгі мазмұнын құрады, соның ішінде ғарышты игеру барысында ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеуге байланысты. КСРО - дағы ең алғаш жасанды жер серігін ұшырған 40 жыл ішінде ғарыш техникасының дамып кеткендігі соншалық, тиісті мемлекеттер ғарыш құқығының нормаларын, соның ішінде ғарышты игеру процесі барысында ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғауға байланысты нормаларды, тек қана халықаралық шарттар жасасу жолымен қалыптастырады, халықаралық әдет арқылы емес, бұл халықаралық тәжірибеге қойылатын негізгі үш талаптың бірімен байланысты, нақтырақ айтсақ оның қолданылу ұзақтылығы, мемлекеттердің ғарыштағы қызметінің техникалық қамсыздандырылуының жылдам өзгеруі, тез арада құқықтық рәсімделуді де талап етеді.

Екіншіден, ғарышты зерттеу мен пайдалану процесі барысында туындайтын түрлі ғылыми - техникалық сұрақтар мен глобальді экологиялық мәселелерге нақты және арнайы сипат тән, бұл жағдай жан - жақты және нақты анықталған жүріс - тұрыс ережесін қажет етеді. Соңғысына айтарлықтай дәрежеде қол жеткізу халықаралық шарт жасасу арқылы жүзеге асырылмақ, онда оған қатысушы мемлекеттердің құқықтары мен міндеттері нақты анықталады. Ал, халықаралық әдетке қатысты

айтарымыз, онда жүріс -тұрыстың нақты, анық ережелері емес, тек жалпы қағидалар орын алған және қамтылған.

Үшіншіден, халықаралық шарт, халықаралық құқықтың қайнар көзі ретінде бар немесе қалыптасқан қатынастарды реттеп қана қоймай, оның ережелері болашақта туындайтын қатынастарды да қарастырады. Ал, халықаралық әдет болса халықаралық қатынастар тәжірибесінде қалыптасқан қатынастардан және тәжірибеден туындайды, сол себепті ол болашақта мемлекеттер арасында туындайтын жаңа қатынастарды реттей алмайды. Ғарыш құқығында осындай жаңа бастаулар үнемі туындап отырады, сондықтан да халықаралық құқықтың қайнар көзі ретіндегі халықаралық әдет, халықаралық шартқа қарағанда ғарыш құқығы үшін қажетсіз болып келеді немесе қажеттілігі шамалы.

Мысалы, Ғарыш бойынша Шарттың 9 - шы бабы анықтағандай Шартқа қатысушы - мемлекеттер ғарыш кеңістігін, айды және басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдалану үшін бөгде заттарды жеткізу барысында жер бетіндегі болуы мүмкін қауіп пен жағымсыз салдардың алдын-алу үшін тиісті шараларды қабылдайды [2].

Бұл нақты уақытта жоқ, бірақ болашақта болуы мүмкін қатынастарды алдын ала анықтау сипатындағы ереже болып табылады. Ал ұқсас сұрақтар тек қана халықаралық шарттар негізінде шешіледі, басқа жолы жоқ.

Сондықтан халықаралық шарттарды жасасу ғарыш құқығының, соның ішінде ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық құқықтық реттеудің нормаларын қалыптастырудың ең тиімді жолы болып табылады [3].

Халықаралық әдет - ғұрып. Халықаралық шарт халықаралық ғарыш құқығының негізгі қайнар көзі болып табылады, бірақ бұл айғақ келесідей айғақты жоққа шығара алмайды, яғни халықаралық әдет - ғұрып халықаралық ғарыш құқығының маңызды қайнар көзі болып табылады, ал ол өз кезегінде ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеудің де қайнар көзі болып табылады деген сөз.

Біріншіден, ғарыш дәуіріне ену мен ғарышты игерудің халықаралық тәжірибесі, халықаралық әдет - ғұрыптың халықаралық ғарыш құқығының қайнар көздерінің бірі екендігін дәлелдейді, тіпті адамзаттың ғарышты игеру процессі қысқа ғана мерзімде болса да. Ғарышты игерудің кейбір қағидалары халықаралық тәжірибемен туындаған, мысалы, ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін зерттеу және пайдалану бостандығы; ғарыш кеңістігі мен аспан денелерін және тағы басқаларын ұлттық иемденуге тыйым салу; ілгеріде аталған қағидалардың барлығы адамзаттың ғарышты игеруінен кейін басталған.

Екіншіден, қазіргі халықаралық құқықта жай норманың пайда болу процессі айтарлықтай қысқарған. Ғылыми, экономикалық және саяси қарым қатынастардың тез дамитындығы себепті, халықаралық әдет - ғұрыпты қалыптастырудың дәстүрлі жолы белгілі-бір өзгерістерге ұшырады. Кейбір халықаралық құқық өкілдерінде тіпті жай нормалардың instant-ы деген түсінік пайда болған [4].

Үшіншіден, ғарышты игеру тәжірибесі дәлелдегендей, ғарышты игеруді халықаралық - құқықтық реттеу, сонымен қатар ғарыш пен қоршаған ортаны қорғауға байланысты көптеген мәселелер осы кезге дейін халықаралық шарт жасасу арқылы шешілген жоқ.

Ілгеріде айтылғандардың негізінде келесідей қорытынды жасауға болады, халықаралық шартқа қарағанда сирек қолданылса да, халықаралық әдет - ғұрып халықаралық ғарыш құқығының маңызды қайнар көздерінің бірі болып табылады.

Ғарыш құқығының басқа да қағидалары. Қазіргі құқықтағы құқықтың жалпы қағидалары ғарыш құқығының қайнар көздерінің қатарында екені сөзсіз. Біз үшін маңыздысы құқықтың жалпы қағидалары дегеніміз не екенін анықтап алу. Халықаралық сот Статутының 38 - ші бабының мәніне сәйкес құқықтың жалпы қағидалары дегеніміз - ол өркениетті елдермен танылатын құқықтық қағидалар.

Ескертетін жағдай, бүгінде өркениетті ұлттар деп - барлық тәуелсіз мемлекеттер танылады. Қазіргі халықаралық өмірде мемлекеттердің арасында олардың құқықтық жүйесіне әсер етпей қоймайтын қоғамдық құрылым, саяси құрылым, экономикалық дамуы салаларындағы айырмашылықтар бар. Құқықтың жалпы қағидалары барлық құқықтық жүйелерге ортақ болатын қағидалардан құралуы тиіс. Артынша, құқықтың жалпы қағидалары барлық өркениетті ұлттардың мақұлдауына ие болуы тиіс; бұл мақұлдау халықаралық шартта немесе әдетте бекітіледі, сондықтан да құқықтың жалпы қағидалары халықаралық құқықтың дербес тәуелсіз қайнар көзі бола алмайды, яғни халықаралық ғарыш құқығына да.

Сот шешімдері жалпы халықаралық құқықтағы сияқты, ғарыш құқығында да шарттық және жай нормаларды шығару процесі барысындағы «қосымша құрал» болып табылады. Бұл жағдай халықаралық соттың және мемлекет ішіндегі соттардың да шешімдеріне қатысты. Ғарышты игерудің дамуы барысында

ғарыш құқығы нормаларын туындату процессі барысында қосымша құрал ретіндегі сот шешімдерінің рөлі артқанымен, ол келер уақытта ғарыш құқығының дербес қайнар көзі бола алмайды.

Құқықтық реттеу әдісі ғарыш кеңістігі және қоршаған ортаны халықаралық - құқықтық қорғау үшін және ғарыш құқығы үшін және жалпы халықаралық құқық үшін ортақ болып табылады. Бұл нақты бір жүріс - тұрыс ережесінің мазмұнын анықтау және оны заңи міндетті деп тануға қатысты мемлекеттер еркінің келісуі болып табылады. Осыған байланысты ғарышты және қоршаған ортаны халықаралық - құқытық реттеудің және ғарыш құқығының және жалпы халықаралық құқықтың қайнар көздерінің бірыңғайлығы жөнінде қорытынды жасауға болады. Олар халықаралық шарт және халықаралық әдет - ғұрып болып танылады.

Жалпы ғарыш құқығының ғарышты және қоршаған ортаны қорғауды халықаралық - құқықтық реттеудің нормаларының құрылу процессі барысында негізгі, шешуші рөл халықаралық шартқа тиесілі.

1959-шы жылы Е.А. Коровин былай деп жазған: «Ғарышты барлық адамзаттың ортақ пайдалануындағы обьекті деп қарастырсақ (res communis omnium), онда ортақ пайдаланудың әдістері мен ережелері барлық пайдаланушылардың өзара келісімімен бекітілуі мүмкін, яғни халықаралық келісім арқылы» [5].

Егер де шарттық нормалар жоқ болса, Е.А. Коровин, ғарыш кеңістігінің халықаралық режиміне байланысты сұрақтарды «әрекет етуші халықаралық құқықтың мемлекеттік және халықаралық тәжірибедегі үлгілер тұрғысында және оның ережелерін ғылыми талқылау тұрғысынан» шешу мүмкіндігін пайдалану керек деп таныған [6].

Уақыт өте келе, шарттық нормалармен реттелмейтін, кейбір ғарыш қызметі түрлеріндегі мұндай мемлекеттік тәжірибе халықаралық қарым -қатынастың қатысушыларымен халықаралық құқықтың жай нормасы түрінде тұрақты сипатқа ие болуы мүмкін.

Халықаралық әдет - ғұрып - ол ұзақ уақыт аралығы мен жалпыға ортақ қолданудың нәтижесінде халықаралық қарым-қатынастың қатысушыларымен құқықтық немесе заңи міндетті норма ретінде танылған жүріс - тұрыс ережесі.

Г.П. Жуков өз кітабында былай деген: «Халықаралық әдет - ғұрып ғарыш құқығының нормаларының қалыптасу процессі барысында, сөзсіз белгілі бір рөл ойнауы әсерін тигізуі мүмкін. Дегенмен, осы мағынадағы оның мәнін асыра бағалауға болмайды» [7].

П.И. Лукин бір жағынан халықаралық әдет - ғұрыпты ғарыш құқығының қайнар көзі ретіндегі рөлін жоққа шығарып отырса немесе теріс бағаласа, ал екінші жағынан, түрлі мемлекеттердің ғарышкерлерінің арасында ғарышты игерудің ең жоғарғы дәрежесіне жеткен кезінде келесідей қатынастар туындайтынын болжайды немесе жоққа шығармайды, яғни болашақта уақыт өте келе халықаралық - құқықтық әдетке айналатын және осы түрлі елдердің ғарышкерлерінің белгілі бір жүріс - тұрыстарының дұрыстығына негізделген әдет - ғұрыптар халықаралық ғарыш құқығының қосымша қайнар көзі бола алады.

Ғарышты және қоршаған ортаны қорғауды халықаралық - құқықтық реттеудің нормаларының халықаралық шарт жасасу арқылы қалыптасуының мысалы ретінде келесілерді атауға болады:

Ғарыш кеңістігін, сонымен қатар Айды және басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдаланудағы мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шарт (1967 жыл);

Ғарышкерлерді құтқару, ғарышкерлерді қайтару және ғарыш кеңістігіне жіберілген обьектілерді қайтару туралы Келісім (1968 жыл);

Ғарыш обьектілерімен келтірілген зиян үшін халықаралық жауаптылық туралы Конвенция (1972 жыл);

Ғарыш кеңістігіне жіберілетін обьектілерді тіркеу туралы Конвенция (1975 жыл);

Табиғи ортаға әсер ететін құралды, әскери және басқа да қастық сипатта пайдалануға тыйым салу туралы Конвенция (1977 жыл);

Табиғи ортаға әсер ететін құралды, әскери және басқа да қастық сипатта пайдалануға тыйым салу туралы Конвенция (1978 жыл);

Айда және басқа да аспан денелеріндегі мемлекеттердің қызметі туралы Келісім (1979 жыл) және тағы басқалары.

1967 жылғы Ғарыш кеңістігін, сонымен қатар Айды және басқа да аспан денелерін зерттеу мен пайдаланудағы мемлекеттердің қызметінің қағидалары туралы Шартта ғарышты және қоршаған ортаны қорғауды халықаралық - құқықтық реттеудің тек қана негізгі, ең басты қағидалары мен нормалары көрініс тапқан. Оның мазмұны ғарыш кеңістігі мен қоршаған ортаға келтірілген зиян мен оның алдын алу мәселесін ғана емес, сонымен қатар зиян келтіргеннен кейінгі оның орнын толтыру мен түзету шараларын да қамтиды.

Ғарышты игерудің алғашқы кезеңінде ғарышты әскери мақсатта пайдалану дамыған мемлекеттердің басты мақсаттарының бірі болғандығы барлығына белгілі. Бірақ ғарыштағы кез келген әскери іс - қимыл халықаралық қауымдастыққа айтарлықтай қауіп төндіреді және қауіпсіздігіне қатер төндіреді, ал оның тікелей салдары болып экологиялық тепе - теңдіктің бұзылуы ғарыш кеңістігінің және қоршаған ортаның ластануы танылады. Сондықтан да, Ғарыш туралы Шарттағы, ғарыш кеңістігін әскери мақсатта пайдалануға тыйым салу туралы ереже ғарышты және қоршаған ортаны халықаралық - құқықтық реттеудің қайнар көзі болуы тиіс. Шарттың 4 - ші бабында көрсетілгендей: 1) «Шартқа қатысушы - мемлекеттер Жер шарының орбитасына ядролық қаруы бар немесе жалпыны жоятын кез келген қару түрі бар обьектілерді шығармауға, осындай қаруларды аспан денелеріне қондырмауға және осындай қаруларды ғарыш кеңістігінде қандай да бір түрде орналастырмауға міндеттенеді» және 2) «Ай және басқа да аспан денелері Шартқа қатысушы - мемлекеттердің барлығымен тек бейбітшілік мақсатта пайдаланылады». Аспан денелерінде әскери базаларды, құрылымдар мен құрылғыларды салуға, қарудың кез келген түріне сынақ жасауға және әскери іс - қимылдарды жасауға тыйым салынады.

Ғылыми зерттеулер мен қандай да бір бейбітшілік мақсатта әскери персоналды пайдалануға тыйым салынбайды. Сонымен қатар, Айды және басқа да аспан денелерін бейбітшілік мақсатта зерттеу үшін қажетті кез келген құралдар мен құрылғыларды пайдалануға тыйым салынбайды.

4 - ші баптың құрылымы төмендегідей тұжырым жасауға жол береді, яғни бұл бап жер шарының орбитасының айналасында бақылау - іздеу, ракетаға қарсы, коммуникациялық және басқа да әскери мақсаттарда ғарыш аппараттарын пайдалануға тыйым салмайды делінген және 4 - ші бап аспан денелерінің демилитаризациясын жарияласа да, ғарыш кеңістігінде әскери іс-қимылдарды жүргізуге және оның әскери сипатта пайдаланылуына тыйым салынбайды, егер де бұндай қызмет халықаралық құқық пен БҰҰ - ның Жарғысына сәйкес атқарылса және ол агрессиялық сипатта болмаса.

«Бейбітшілік мақсатта пайдалану» деген ұғым «агрессиялық сипаттың жоқ болуы» деген мағына деп интерпретациялауға болмайды деген көз қарас біз үшін ең дұрысы болса керек, яғни кез келген әскери іс - қимыл «бейбітшілік сипатта емес» деп қарастыру, тіпті ол қорғаныс мақсатында немесе халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтап тұру мен қалпына келтіруді көздесе де.

Ескертетін жағдай, бұл ереженің жалпылық сипатта болуы және онда көрсетілген мамлекеттердің міндеттерінің онша анық еместігі. Біріншіден, Шартта ғарыш қызметі туралы сөз болып отыр. Солай дегенмен де, әңгіме тек ғарыш кеңістігін зерттеу мен зерделеу жөнінде ғана болып отыр, ал ғарыш кеңістігін пайдалану туралы ешнәрсе жоқ, себебі біздің білуімізше ғарыш кеңістігін пайдалану адамзаттың ғарыштағы тәжірибесінде маңыздырақ болып табылады. Екіншіден, зиянды ластанудан сақтану тек ғарыш кеңістігінің ауқымымен шектелген, атмосфераның және Жердің үстінің ластануын қарастырмаған; Үшіншіден, жер шарының жағымсыз жаққа өзгеруі бөгде затпен ластануымен ғана шектеледі - қайта ластанатын, ластанудың басқа себептеріне қатысы жоқ; төртіншіден, кейбір ұғымдарға қатысты талқылаулар мен анықтамалардың жоқтығы, мысалы, жағымсыз өзгерістер, зиянды ластану және қажет жағдайларда және тағысын тағы.

Бұл жағдай әлемдегі көптеген халықаралық заңгер мамандармен түсіндіріледі. Мысалы, ағылшындық халықаралық құқықтың маманы Хермида Джулиан, ғарыш бойынша Шарттың 9 - шы бабының мазмұнын түпкілікті анализдей отырып, бұл ереженің нақты анық еместігін ескертеді [8].

Біздің ойымызша, Жауаптылық туралы Конвенцияның негізгі кемшіліктері болып, ұсыныстық сипаттағы анықтамаларды қабылдауға мүмкіндік беретін (XIX - шы бап, 2 - ші тармақ) және ғарыш кеңістігіне жіберілген обьектілерді халықаралық тіркеу туралы ереженің жоқтығы танылады. Басшылыққа алынатын құқық туралы сұрақ, нақтырақ айтсақ, шығынды өтеудің сипаты туралы XII - ші бапта қалай шешілгендігі, Жауаптылық туралы Конвенцияның кемшілігі деп қарастырылмауы тиіс, әсіресе Конвенцияға сәйкес жәбірленушіге келтірілген шығынды өтеудің көлемін шектемегендігін ескерсек.

Халықаралық құқықты, жария және жеке құқықты пайдалану және әділеттілік пен шынайылық қағидаларын қолдану, сөзсіз жәбірленушілерге тиісті шығындарын әділ түрде өтелуіне кепілдік береді. Бұнымен қатар, Құқықтық комитеттің төрағасы жариялағандай, XII - ші баптың ережелерін преамбуланың төртінші тармағының контекстінде түсіну қажет, ол жерде Конвенцияның қатысушыларына қатысты былай деп көрсетілген: «ғарыш обьектілерімен келтірілген зиян үшін жауаптылыққа қатысты тиімді халықаралық ережелер мен процедуралар дайындау қажеттілігі, сонымен қатар осындай зиян шеккен жәбірленушілерге Конвенцияның ережелеріне сәйкес толық және әділ, тезарада шығындарын өтеуді қамтамасыз ету».

ӘДЕБИЕТ

[1] Колосов Ю.М. Действующее международное право. – М., 1968. - Т. 3. – С. 58.
[2] Hermida, J. Legal basis for a national space legislation. - Dordrecht Boston: Kluwer Academic, 2004. - 273 p.
[3] Gal, G. Space Law Imprint. - LeydenSijthoff, 1969. - 132 p.
[4] Brownlie, I. A Survey of International Customary Rules of Environmental Protection // 13 nat.resourses J. – London, 1973. - P. 179.
[5] Колосов, Ю.М. Борьба СССР за мирное использование космоса 1957-1985. – М., 1985. - Т.1-2. - 430 с
[6] Patricia, B., Boyle, A.E. International Law and the Environment // Printed in Great Britain, 2002. Second Ed. - Oxford, 2002. – 930 p.
[7] Коровин, Е.А. О нейтрализации и демилитаризации космоса // Международная жизнь. - 1959. - №11. – С. 118.
[8] Коровин, Е.А. О международном режиме космического пространства // Международная жизнь. - 1959. - №1. – С. 79.

REFERENCES

[1] Kolosov, YM Existing international law. - M., 1968.- T. 3. - P. 58.
[2] Hermida, J. Legal basis for a national space legislation. - Dordrecht Boston: Kluwer Academic, 2004. - 273 p.
[3] Gal, G. Space Law Imprint. - LeydenSijthoff, 1969. - 132 p.
[4] Brownlie, I. A Survey of International Customary Rules of Environmental Protection // 13 nat.resourses J. - London, 1973. - P. 179.
[5] Kolosov, YM The struggle of the USSR for the peaceful use of outer space 1957-1985. - M., 1985. - T.1-2. - 430.
[6] Patricia, B., Boyle, AE International Law and the Environment // Printed in Great Britain, 2002. Second Ed. - Oxford, 2002. - 930 p.
[7] Korovin, EA About neutralization and demilitarization of space // International Affairs. - 1959. - №11. - P. 118.
[8] Korovin, EA On the international regime of outer space // International Affairs. - 1959. - №1. - P. 79.

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНО ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ОТ НЕГАТИВНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ КОСМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Кабанбаева Гулбакыт Борибековна[1]

[1]Доктор PhD. И.о. доцента кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби. г.Алматы, Казахстан.

Ключевые слова: космическая деятельность, международное экологическое право, негативные последствия, экологическая безопасность, космическое право.

Резюме. В настоящей статье всесторонне и комплексно рассмотрено одно из наиболее актуальных вопросов международного космического права и международного экологического права касательно экологической безопасности космической деятельности. Исследовано содержание международного и национального законодательства. В данной статье исследованы принципы международно правовой охраны окружающей среды от негативных последствий космической деятельности, а также исследованы вопросы ответственности за загрязнение окружающей среды и космического пространства. В ходе исследования подготовлены рекомендации по совершенствованию текущего законодательства а также теоретические заключения.

Методологическую основу статьи составили сравнительно-правовой метод, формально-логический, системно структурный анализ, научная абстракция, единство обьективного и субьективного в процессе развития правовых процессов, экспертной оценки, контент – анализ документов и материалов.

Автор, изучая вопросы международно-правовой охраны от негативных последсвий космической деятельности приходит к заключению что усиление эффективности правотворческой и правоприменительной деятельности ООН, показывает возможность создания и роли международной организаций по охране окружающей среды от негативных последствий космической деятельности.

Сведения об авторах:

Кабанбаева Гулбакыт Борибековна, - Доктор PhD. и.о. доцента кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби. г.Алматы, Казахстан. gulbaht@mail.ru

Поступила 18.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDK 336.741.28

To a question of concept of state regulation of legal relations in the subsurface use sphere

B.Kalymbek
b_kalymbek@mail.ru

Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: a subsurface, a state administration, a protection of environment, a state regulation, government bodies, an investor.

Abstract. In this scientific article the opinion of scientists on concept of public administration, essence of the state in the subsurface use sphere is considered. The general content of public administration and state regulation, their interrelation and legal problems is characterized. Also classification of government bodies, their system in the sphere of protection of subsurface use and environment is considered. Carrying out the review on function of state regulation in subsurface use, the offer on their development is offered. Defining a role from the different points of view of regulation of the state, its special importance is specified.

ӘОК 336.741.28

Қазақстандағы жер қойнауын пайдалану саласында құқықтық қатынастарды мемлекеттік реттеудің мәселелері

Қалымбек Б.
b_kalymbek@mail.ru

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы. Қазақстан.

Тірек сөздер: мемлекеттік басқару, жер қойнауын пайдалану, қоршаған ортаны қорғау, мемлекеттік реттеу, мемлекеттік органдар, инвестор.

Аннотация. Бұл ғылыми мақалада жер қойнауын пайдалану саласындағы мемлекеттің мәні, мемлекеттік басқару ұғымына қатысты ғалымдардың пікірлері айтылады. Мемлекеттік басқару мен мемлекеттік реттеудің жалпы мазмұны, өзара байланысы және құқықтық мәселелері сипатталады. Сондай-ақ, жер қойнауын пайдалану мен қоршаған ортаны қорғаудағы мемлекеттік органдардың жіктелуі, жүйесі таныстырылады. Жер қойнауын пайдаланудағы мемлекеттік реттеу функцияларына шолу жасау арқылы олардың жетілдіру ұсыныстары қарастырылады. Мемлекеттің аталған саладағы реттеу ролі әр түрлі тұрғыда айқындалып, оның маңыздылығы көрсетіледі.

Жалпыға мәлім, мемлекет бұл – тарихи және күрделі даму үстіндегі қоғамдық-саяси құбылыс. Мемлекеттің жалпы ұғымына, оның негізі мен қоғамда алатын орнына қатысты қоғамда әртүрлі ойлар қалыптасқан. Қоғамның ұйымдасқан нысаны ретінде мемлекет оның тиісінше басқарылуы мен біртұтастығын сақтауға және қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған функцияларды орындауға міндетті. Мемлекет бір жағынан жалпы ұлттық және қоғамның мүдделерін қорғауда тәуелсіз болса, екінші жағынан құқықтық қатынастың тең тарабы ретінде азаматтық құқықтық қатынастарға дербес қатысу құқығына ие. Мемлекет бүкіл қоғамда және өзінің қызметінде заңдылық принципін басшылыққа алады.

А.А. Матюхин «мемлекеттің қызметінің заңдылығы неге байланысты болады?» - деген сұрағына мынадай жауап береді: «мемлекет қызметінің заңды болуы оның бөлек тұлғалардың, қоғамдық және

саяси институттардың заң алдында жауапкершіліктерін белгілеп қана қоймай, өзінің де жауапкершілігін белгілеу болып табылады». Мемлекет өзін құқық аясында қызмет ететін, өзін осы құқықпен шектейтін институт ретінде көрсетеді [2, 187 б.].

Қоғамның бірқалыпты сақталуы және тәртіптілік пен заңдылықты орнату мақсатында, сондай-ақ, мемлекеттің одан әрі дамуы үшін әрбір мемлекет өзіне тән басқару қызметін жүзеге асырады. Басқару қызметінсіз мемлекет өмір сүре алмайды.

Бүгінде мемлекеттік басқару ұғымына қатысты ғалымдардың әртүрлі ой-пікірлері бар. Мысалы, ғалым О.С. Колбасовтың пікірінше, мемлекеттік басқару ұғымына нақты мемлекеттік органдардың қызметін жатқызу керек [3, 8 б.]. Ал, Г.В. Атаманчук мемлекеттік басқару ұғымына анықтама берген кезде биліктік ықпал ету принципін ерекше атап өтеді. Ғалымның ойынша, мелекеттік басқару бұл – қоғамдық жүйеге мемлекеттің ғылыми негізделген, жоспарлы, тұрақты және биліктік әсер етуі болып табылады. [4, 19 б.].

Келтірілген анықтама мемлекеттік басқару ұғымынң толық анықтамасын бермейді. Қоғамды реформалау, республиканың экономикалық және әлеуметттік салаларында демократиялық тенденцияның артуы «басқару» терминін одан әрі кеңінен түсінуге мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, ғалым Н.Б. Мұхитдиновтың ұстанған позициясы жаңашыл болып есептеледі. Ғалымның ұсынысы бойынша, мемлекеттің басқару белсенділігін көрсету үшін «ықпал ету» терминін «атқару-билік ету қызметі» ұғымымен ауыстырған жөн. Оның пікірі, біздің ойымызша, басқару тек қоғамдық қатынасқа қатысушыларға ғана әсер етіп қоймай, олардың арасындағы өзара байланысын да реттейді деген дәлелмен тұспа-тұс келеді [5, 27 б.]. Жалпы түсінгеніміздей, мемлекеттік басқару тек бір ғана қоғамдық қатынастарды, яғни әлеуметтік, экономикалық, саяси және құқықтық қатынастарды реттеумен шектелмейді, ол бүкіл қоғамның, мемлекеттік

органдардың тиісті дәрежеде қызмет атқаруына басшылық жасайды.

Қазіргі таңда мемлекеттің тұрақты дамуын жүзеге асыру үшін қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз етудің бірден-бір кепілі мемлекеттік басқару арқылы жүзеге асырылады.

Жер қойнауын пайдалану және қоршаған ортаны қорғау мәселелері мемлекеттің басты назарында болатын бағыттардың бірі.

Жер қойнауын пайдалану қатынастары саласындағы мемлекеттік басқару пайдалы қазбаларға меншік құқығы мен мемлекет билігінің бүкіл аумақта қолдану құқығы негізінен туындайтын өкілді және атқарушы органдардың функциялары болып табылады. Жер қойнауын пайдалану саласындағы мемлекеттік реттеудің басты мақсаты экономикалық, әкімшілік және құқықтық іс-әрекеттер арқылы қоршаған ортаны қорғау мен жер қойнауын ұтымды пайдалануын қамтамасыз ету болып есептеледі.

Жер қойнауын пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқару бұл– қоғам мен қоршаған ортаның өзара байланыс негізінде экологиялық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік органдардың атқарушылық биліктік қызметтерінің бірі. Экология саласындағы мемлекеттік басқару органдарының қызметі ұлттық заңнама аясында реттеледі, бұл мемлекеттің экологиялық саясатының қалыптасуына ықпал етеді.

Бүгінде жер қойнауын пайдалану қатынастары құқықтық қатынастардың бір түрі болып табылғандықтан, оның тараптарының бірі ретінде міндетті түрде мемлекет қатысады, дәлірек айтқанда, мемлекет бұл қатынастарға жер қойнауының қорғалуын, ұтымды және нысаналы мақсатта пайдаланылуын қамтамасыз етуді, заңдылықты сақтай отырып жүзеге асыратын құзыретті мемлекеттік органдар арқылы қатысады.

Қазіргі кезде заң әдебиеттерінде жер қойнауын пайдалану кезінде қоршаған ортаны қорғаудағы мемлекеттік басқару мен мемлекеттік реттеу терминдерінің өзара байланысы бар екендігі анық. Егер де мемлекеттік басқару ұйымдастырушылық қызметті көрсететін болса, жер қойнауын пайдалану қатынастарын мемлекеттік реттеу сол қызметтің мазмұнын білдіреді. Сондықтан да, бұл ұғымдарды бөліп-жарып қарастыруға болмайды. Жер қойнауын пайдалану кезінде қоршаған ортаны қорғау қатынастарын мемлекеттік реттеудің мазмұнына: қоршаған ортаны қорғау мен қорғауға арналған ұйымдастырушылық, экономикалық, құқықтық алғышарттарды құру және қамтамасыз ету; жер қойнауын пайдалану кезінде қоршаған ортаны қорғау кезінде мемлекеттік бақылауды жүргізу; жер қойнауын пайдалану қатынастары субъектілерінің құқықтары мен мүдделерін қорғау; жер қойнауын пайдалану саласындағы құқық бұзушылық жасаған тұлғаларды заңды жауапкершілікке тарту жатады [6, 412 б.].

Мемлекет барлық шараларды ұйымдастырушы ретінде жер қойнауын ұтымды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау саласында қолданыстағы құқықтық құралдар мен әдістермен бақылау жүргізе алады. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде «бақылау» деген сөзге анықтама

береді. Бұған сәйкес, бақылау – белгілі бір объектіні арнайы қадағалап қарап, зерттеп, қабылдап түсіну әдісі. Ал, жер қойнауын пайдалану мен қорғауды бақылау Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқарудың элементі ретінде өзіндік мақсат пен міндеттерге ие, олар: мемлекеттік органдардың, жеке және заңды тұлғалардың жер қойнауын ұтымды пайдалану мен қорғауына қатысты талаптарды, нормаларды және басқа да шараларды тиісті түрде орындауды қамтамасыз ету; Қазақстан Республикасы жер қойнауы туралы заңдарының бұзылуын анықтау және жою; азаматтар мен заңды тұлғалардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіру; жер қойнауын пайдалану ережелерін, жер қойнауы кадастры мен жер қойнауы мониторингісін жүргізудің дұрыстығын сақтау; жер қойнауын ұтымды пайдалану мен қорғауға қатысты шаралардың орындалмау фактілерін анықтау болып табылады.

Жер қойнауын пайдалану мен қоршаған ортаны қорғаудағы мемлекеттік органдарды үш топқа жіктеуге болады: 1) жалпы өкілетті органдар; 2) ведомстволық өкілетті органдар; 3) арнайы өкілетті органдар [7, 86 б.]. Жоғарыда қарастырылған пікірлерді саралай отырып, олардың әрқайсысының өмір сүруге құқығы бар деп есептеуге толық болады. Біздің көзқарасымыз бойынша, бұл мәселені шешуде басты сұрақ болып белгіл мемлекеттік органдардың қандай орын алатындығы, одан кейін қандай өкілеттіктері бар екендігі, қандай қызметтерді атқаратындығы табылады. Қазақстан Республикасында жер қойнауын ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ететін экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық мәселе ретінде сипаттай келе, қандай органдардың тек жалпы немесе тек арнайы және басқа функцияларды атқаратындығын анықтау өте қиын.

«Жер қойнауын және жер қойнауын пайдалану» заңына сай, жер қойнауын мемлекеттік басқару жүйесіне және жер қойнауын пайдаланушылардың қызметіне мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын мемлекеттік уәкілеттік органдардың құрамына мыналар: 1) Қазақстан Республикасының Үкіметі (16-бап); 2) Құзыретті орган (17-бап); 3) Мұнай мен газ саласындағы уәкілетті орган (18-бап); 4) Индустриялық саясатты реттеу саласындағы уәкілетті орган (19-бап); 5) Жер қойнауын зерттеу және пайдалану жөніндегі уәкілетті орган (20-бап); 6) Пайдалы қазбаларды барлау мен игеру жөніндегі орталық комиссия және кең таралған пайдалы қазбаларды барлау мен игеру жөніндегі өңіраралық комиссиялар (21-бап); 7) Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган (25-бап); 8) Жер қойнауын пайдалану саласындағы өзге де уәкілетті органдар (26-бап); 9) Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органдары (27-бап) жатады [1]. Жер қойнауын пайдалану саласындағы көрсетілген мемлекеттік уәкілеттік органдардың құрылысының соншалықты күрделігіне қарамастан, оның тиімді қызмет атқаратындығында күмән туындайды. Мемлекет экономикасының осындай маңызды саласындағы қатынастарды реттеуді жүзеге асыратына, осыншама мемлекеттік органдардың болу себебінен өз қызметтерін тиісінше қамтамасыз ете алмайды. Қазақстан Республикасының экономикасының даму кезеңдерінде аталған мемлекеттік құрылым бірнеше рет өзгертілген болатын, алайда бұған қарамастан мемлекет пен жер қойнауын пайдаланушылар арасында әлі де дау-дамайлар толастамай жатыр.

Жер қойнауын пайдалану саласындағы мемлекеттік реттеу функцияларын жетілдіру үшін, біздің ойымызша, мынадай маңызды іс-әрекеттер атқарылуы тиіс. Біріншіден, ұқсас жүргізу пәніндері бар мемлекеттік органдардың функцияларының қайталануы мен өкілеттіктерінің түйісулерін қысқарту қажет. Екіншіден, мемлекеттік органдардың бақылау-қадағалау іс-шараларына бөлінетін қаржыны азайтуымыз керек. Үшіншіден, ведомсвтолар арасындағы кедергілер мен жер қойнауын пайдаланушыларға ықпал ету аясын ұлғайтуға бағытталған күресті жоюуымыз тиіс. Төртіншіден, шаруашылық жүргізуші субъектілерді (жер қойнауын пайдаланушыларды) тексеру жүргізумен алаңдатуды азайту керек. Бұл ұсыныстардың барлығы Қазақстан Республикасы экономикасының тұрақты дамуының және экономикалық тәуелсіздігі мен қауіпсіздігінің, жер қойнауын игеру қатынастарын құқықтық реттеудің сенімді құқықтық механизмдерін жасаудың маңызды шарты болып саналады. Мұндай бағыт жер қойнауы учаскелерінің тізімі бойынша конкурс өткізу, жер қойнауын пайдалану құқығын беру, жер қойнауы учаскелерін пайдалану келісім шарттарын жасасу мен өзгерту кездерінде сыбайласу мүмкіндіктерін азайтуға және жоюға өз ықпалын тигізеді.

Жер қойнауын пайдалану кезінде қоршаған ортаны қорғауда мемлекеттік реттеудің негізгі функцияларына: жер қойнауы мониторингі мен кадастрын жүргізу, экологиялық сараптама, қорашаған ортаны қорғау мен жер қойнауын пайдалануды мемлекеттік бақылау жүргізу, жер қойнауын пайдаланғаны үшін ақы төлеу, қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемақыны белгілеуді жатқызуға болады. Бұл функциялардың барлығы нормативтік құқықтық актілерде көрініс тапқан. Кеңес Үкіметі ыдырағанға дейін жер қойнауын пайдалану антропогендік қызметтің саласы ретінде мемлекеттің ғана қолында болған. XX ғасырдың 90-жылдарының бірінші бөліктерінде Қазақстанда жер қойнауын

пайдалану объектілері (жер қойнауы учаскелері, пайдалы қазбалардың кен орындары, инфрақұрылыс және т.б.) бірте-бірте жеке компаниялардың, соның ішінде шет елдік компаниялардың иеліктеріне өте бастады. Жеке жер пайдаланушыларға шаруашылық жүргізу функциясы, инвестициялау, геологиялық барлау жұмыстарын жүргізу, кен орындарын табу, пайдалы қазбаларды барлау мен минералдық шикізаттарды қайта өңдеу жұмыстарын жүргізу артылды. Мемлекеттік шаруашылық субъектілерінің шектеулі қатысуымен жеке секторға жер қойнауын пайдалану және пайдалы қазбалар мен өзге де минералдық шикізат ресурстарына билік ету құқықтары берілді [8, 12 б.].

Бұның негізінде жеке шаруашылық жүргізу субъектілері, соның шет елдік компаниялардың үлесі бар комапниялар, мемлекеттің меншігі болып табылатын жер қойнауын пайдалану объектілерін әкімшілік-шаруашылық еркіндігін және одан түске пайданы иеленді. Ал, мемлекет өз кезегінде жер қойнауын пайдалану талаптарын белгілеу мен оларды жер қойнауын пайдаланушылар тарапынан орынадауын қадағалауға бағытталған реттеушілік және қадағалу функцияларын қалдырды.

Заң әдебиеттерінде экономика саласындағы қатынастарды мемлекеттің реттеудегі рөлі әр түрлі тұрғыда қарастырылады. Мысалы, жер қойнауын пайдалану қатынастарындағы мемлекеттің рөлін ғалымдар Л.Н. Нұрсұлтанова және С.З. Зимановтың мемлекеттің шет ел инвесторларымен шарттық қатынастарындағы рөліне арналған теориялық идеяларын негізге ала отырып, мынадай қорытындыға келеді:

- мемлекет жер қойнауын пайдаланушы инвесторлармен шарттың аясында теңдей серіктес және талаптардың орындалуына жауапты бола отырып Қазақстан Республикасының уәкілетті органы арқылы инвесторлармен жер қойнауын пайдалану туралы шарт жасасады, сол арқылы өзінің конституциялық және функционалдық құқық қабілеттігін жүзеге асырады, мемлекеттің қауіпсіздік мүдделерін білдіреді;

- мемлекеттің мұнай кен орындарын игеру жобасына қатысты акциялардың бір бөлігін иелену құқығын мемлекеттің саяси-құқықтық статусы және ең бірінші құқығы деп қарастыру керек;

- мемлекеттің сатуға шығарылған жоба пакетіндегі бөлігін иелену мемлекеттің басты құқығы болып есептеледі;

- мұнай саласына қатысты шарттық қатынастарда мемлекет пен инвесторлардың мүдделерін кезең-кезеңімен қанағаттандырудың тұрақты факторы әрекет етеді;

- мемлекет пен инвесторлар арасындағы шарттық қатынастарда құқықтық аспектілермен қатар, өнімді бөлу жөніндегі келісімде моралдық аспектілер де басты рөлге ие;

- мемлекеттің мүмкіндігі мен оның қызметінің нәтижелігі мемлекеттің Қазақстан халқы үшін өзінің ұлттық мүдделерін қорғау мен қамтамасыз етумен бағаланады;

- шарттық қатынастарда мемлекет екі рөлді қатар алып жүреді- біріншіден, тең құқықты субъекті ретінде, екіншіден, республиканың экономикалық және саяси қауіпсіздігін қаматамасыз ету функциясын иеленуші ретінде[9, 11 б.];

Жер қойнауын пайдалану саласында мемлекеттің алатын орны мен рөлін өзара жақындату мақсатында мынадай негізігі ережелер заңнамада көрініс табуы тиіс.

Біріншіден, жер қойнауын пайдалану қатынастарын реттеу кезінде, жер қойнауына мемлекеттік меншікте екендігін басшылыққа ала отырып, басымдықты мемлекеттік және қоғамдық мүдделерге беруіміз тиіс. Алайда, аталған басымдықтар жария-құқықтық бастаулардың жеке құқықтық бастаулармен балансын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының заңнамаларына негізделуі тиіс.

Екіншіден, жария қатынастардың тәуелсіз субъектісі ретінде, ал азаматтық-құқықтық қатынастарда тең құқылы субъект ретінде мемлекеттің өкілеттігін бөліп қарастыруымыз керек.

Үшіншіден, елдің ұлттық қауіпсіздігі мен егемендігі үшін маңызы зор жер қойнауы ресурстарының стратегиялық және сирек түрлерімен (стратегиялық минералды ресурстар, ірі кен орындары) Қазақстанның қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жер қойнауының мемлекеттік қорынан жеке жер қойнауы учаскелерін (пайдаланылатын және пайдаланылмайтын) белгілеп, оларға стратегиялық маңызды нысан мәртебесін беру керек. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Үкіметі стратегиялық жер қойнауы учаскелер тізімін бекітіп қойғанымен, бұл тізімге стратегиялық маңызы бар жер қойнауы учаскелерімен қатар ұсақ жер қойнауы учаскелері де еніп кеткен. Мұның өзі аталған нормативтік-құқықтық актінің сапасын түсіріп, мемлекеттік маңызды объектілерді анықтау ынтасын төмендетіп жіберді. Тізімдегі стратегиялық жер қойнауы учаскелер санын қысқартып, тек шынайы стратегиялық маңызды жер қойнауы учаскелерін қалдыруымыз керек, сондықтан да бұл тізімді қайта қарастырған жөн

Мемлекетте қаржылық және технологиялық мүмкіндіктер, шет елдік инвестициялар болмаған кезде, болашақта ұлттық және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін көмірсутек шикізаты кен орындарының бірқатарын, мысалы, Каспий теңізінің солтүстігіндегі оффшорлық аймақтағы кен орындарын резервтік кен орындарының республикалық қорына енгізіп қою дұрыс қадам болып

саналады. Ал, ұсақ және орташа кен орындарды стратегиялық жер қойнауы учаскелер тізімінен шығарып, оларды негізінен әлеуметтік маңызы бар жер қойнауы учаскесі ретінде игеріп, мемлекеттің ішкі қажеттіліктерін өтеуге арнауымыз керек. Оларға қатысты мемлекеттік-құқықтық реттеудің стратегиялық объектілерге тән ерекше ережелер қолданылмауы тиіс.

Жалпы, жер қойнауын пайдалану кезінде қоршаған ортаны қорғау мемлекеттің реттеу функциясы арқылы жүзеге асырылады. Мемлекеттік реттеу өте күрделі процесс болып табылғандықтан, оны толығымен түсіну үшін оның жекелеген қызметтерін қарастыру қажет.

ӘДЕБИЕТ

[1] Қазақстан Республикасы. 1996 жылғы 27 қаңтарда қабылданған Заң, № 291-IV - Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы. – Алматы.: ЮРИСТ, 2011. – 96 б.

[2] Матюхин А.А., Государство в сфере права. Институциональный подход.– Алматы, 2000. –.187 с.

[3] Колбасов О.С. Экология: политика – право. М.,1976. - 180 с.

[4] Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Москва: «Омега-Л», 2004. – 301с.

[5] Мухитдинов Н.Б. Основы горного права. – Алматы., 1998. – С.27-28.

[6] Боголюбов С.А., Бринчук М.М., Ведышева О.Н. Аграрное право.- Москва: Проспект, 2001.- 432 с.

[7] Бектұрғанов Ә.Е. Қазақстан Республикасындағы жер құқық қатынастары. - Алматы: «Жеті Жарғы», 1997.- 264 б.

[8] Мухитдинов Н.Б. Правовые проблемы пользования недрами. Алма-ата, 1977 - С.113-114.

[9] Нурсултанова Л.Н. Нефтегазовая промышленность современного Казахстана: исторический аспект (1985-2007 гг.) //Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Алматы, 2008. – С.11-12.

REFERENCES

[1] Kazakhstan Respublikasy. 1996 zhylgy 27 kantarda kabyldangan Zan, 291-IV- Zher koinauy zhane zher koinauyn paidalanu turaly.- Almaty.: JURIST,2011.-96 b.

[2] Matiuhin A.A., Gosudarstvo v sphere prava. Institutsionalnyi podhod.- Almaty, 2000.-.187 s.

[3] Kolbasov O.S. Ecologia: politika-prava. M., 1976.-180s.

[4] Atamanchuk G.V. Teoria gosudarstvennogo upravlenia. Moskva: «Omega-L», 2004.- 301s.

[5] Muhitdinov N.B. Osnovy gornogo prava.- Almaty., 1998.- S.27-28.

[6] Bogoluibov S.A., Brinchuk M.M., Vedysheva O.N. Agrarnoe pravo.-Moskva: Prospekt,2001.-432s.

[7] Bekturganov A.E. Kazakhstan Respublikasyndagy zher kukyk katynastary.- Almaty: «Zheti Zhargy», 1997.- 264s.

[8] Muhitdinov N.B. Pravovye problemy polzovania nedrami.Alma-Ata, 1977-S.113-114.

[9] Nursultanova L.N. Nephtegazovaia promyshlennost sovremennogo Kazakhstana: istoricheskii aspekt(1985-2007 gg.) // Avtorepherat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni doktora istoricheskih nauk.- Almaty, 2008 S.11-12.

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ

Калымбек Б.[1]

b_kalymbek@mail.ru

[1]Кандидат юридических наук. Доцент кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби. Город Алматы, Казахстан.

Ключевые слова: недропользования, государственное управление, защита окружающей среды, государственное регулирование, государственные органы, инвестор.

Аннотация. В данной научной статье рассмотрено мнение ученых о понятии государственного управления, сущности государства в сфере недропользования. Характеризуется общее содержание государственного управления и государственного регулирования, их взаимосвязь и правовые проблемы. Также рассматривается классификация государственных органов, их система в сфере защиты недропользования и окружающей среды. Проводя обзор на функции государственного регулирования в недропользовании, предлагается предложение об их развитии. Определяя роль с разных точек зрения регулирования государства, указывается его особая важность.

Kalymbek B., Master of Laws.

Senior Lecturer of the Department of Customs, Financial and Ecological Law of the Law Faculty of the Kazakh National University named after al-Farabi. b_kalymbek@mail.ru Телефон: 87017216860

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 929.6:008 (1-11)

Seals of Khans as heraldic attribute of state power in the Turko-Mongolian culture

N.A.Dossanov
nuur@mail.ru
Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleymenov, Almaty, Republic of Kazakhstan

Key words: Turko-Mongolian, the attributes of power, seal of Khan, sphragistics, Muslim sphragistics, tamga.

Abstract. The study of seals personalities authorities medieval khanate including Kazakh Khanate is an urgent problem in the study of unexplored sides of the country's history to date. This article describes the main attributes khan seals used as a symbol of state power in the Turko-Mongolian culture and their traditional formation of the steppe in the later states.

УДК 929.6:008 (1-11)

Ханские печати как геральдический атрибут государственной власти в тюрко-монгольской культуре

Досанов Н.А.
nuur@mail.ru
Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, г. Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: тюрко-монгольский, атрибут власти, печать хана, сфрагистика, мусульманская сфрагистика, тамга.

Аннотация. Изучение печатей личностей власти средневековых ханств в том числе казахского ханства является актуальной проблемы в исследований неизученных сторон отечественной истории на сегодняшний день. В данной статье рассмотрены основные атрибуты ханских печатей использованные как символ государственной власти в тюрко-монгольской культуре и их традиционное сформирование в поздних степных государствах.

ӘОК 929.6:008 (1-11)

Хан мөрі түркі-моңғол мәдениетіндегі мемлекеттік биліктің геральдикалық атрибуты ретінде

Досанов Н.А.
nuur@mail.ru
Р.Б. Сүлейменов атындағы шығыстану институты, Алматы, Қазақстан Республикасы

Тірек сөздер: түркі – моңғол, билік атрибуты, хан мөрі, сфрагистика, мұсылман сфрагистикасы, тамға.

Аннотация. Ортағасырлық хандықтардың оның ішінде қазақ хандығы билік тұлғаларының мөрлерін зерттеу қазіргі таңда отандық тарихтың ашылмай қалған кейбір тұстарын қайта зерделеу тұрғысында өзекті мәселелердің қатарында. Мақалада түркі-моңғол мәдениетінің мемлекеттік билік символы ретінде қолданылған хан мөрлерінің басты атрибуттары мен олардың кейінгі далалық мемлекеттерде дәстүр болып қалыптасуы қарастырылады.

Ортағасырлық түркі-моңғол мәдениетіндегі тарихи оқиғаларды анықтау барысында зерттеушілер елдің ішкі және сыртқы саясатына қатысты құжаттарды кездестіреді. Сол құжаттардың ішінде ел билеушілердің жарлықтары мен хаттары, мақтау грамоталары немесе өзге де мемлекеттік маңызға ие заңды құжаттар бар. Тарихи дерек саналатын аталмыш құжаттар ғалымдар тарапынан түрлі бағытта

ғылыми айналымға енеді. Моңғол империясы мен қазақ хандығының мемлкеттік билік нышандарын зерттеуші Нұрлан Атығаев «edu.e-history.kz» электронды ғылыми журналының № 1 санында жарияланған «О некоторых символах власти (трон и корона: от Монгольской империи к Казахскому ханству)» атты мақаласында былай дейді: « ... перечень внешних символов власти в средневековых государствах Центральной Азии может быть значительным. Так, например, российский исследователь А. Г. Юрченко к властным атрибутам кочевой империи относит: золотой шатер, трон с «подушкой власти», зонт, корону, государев флаг, государственную печать, пайцзы, воинский барабан, халаты с геральдическими символами, воинские пояса, булавы, жезлы, мужские шапки-орбелге и женский головной убор боктаг, золотой полумесяц». [1]. Демек, ортағасырлық далалық мемлекеттерде билік нышанына айналған хан мөрлері сонау моңғол империясы кезінен келе жатыр. Әлбетте мөрге дейін де әрбір билеушінің тамғасы болған. Мәселен, Шыңғыс ханның тамғасы жайлы Искакова М.К. «Тамга казахов» атты кітабында мынандай тұжырым жасайды: «Тамга Чингизхана представляет собой трезубец Посейдона из древнегреческих мифов – бога морей и океанов - Ψ. [2]. Трезубец – символ власти. Три зубца трех стрел. То есть власть, состоящая из трех равных составляющих. Каждая стрела обозначает одну составляющую власти. Отсюда вывод, что трезубец – это символ троичности власти. Чингизхан имел трезубец как тамгу». [3]. Осы үш тісті «тарақ» тамғасы кейін Алтын Орда және қазақ хандығының билік атрибутына айналды. (Сурет 1).

Қырым хандарының тамғалары

Ханның аты	**Тамғасы**
Тоқта (1291 ж.)	
Өзбек (1312 ж.)	
Тоқтамыс (1388 ж.)	
Шади-Бек (1403 ж.)	
Қажы Керей (1466 ж.)	

Сурет 1.

Ортағасырлық далалық мемлекеттерде әрбір билеушінің кеңсесі болды. Ішкі саясат пен сыртқы қарым-қатынастарды жүргізуде хан жарлықтары, дипломатиялық хаттары хандық кеңсе қызметі арқылы жүзеге асты. Далалық дипломатияның көріністерін бүгінгі күнге дейін алыс-жақын шет елдерінің мұрағаттарынан еліміздің тарихына қатысты құжаттардың арасында Алтын Орда кезеңінен бастап қазақ хандығына дейінгі билеушілердің хаттарынан байқаймыз. Осы хаттардағы билеуші мөрлерін зерттейтін арнайы ғылым XIX ғасырда қалыптасты. Бұл ғылым сфрагистика деп аталады. Сфрагистика немесе сигиллография – мөрлерді зерттейтін көмекші тарихи дисциплина. Сфрагистикада мөр деп қатты материалда (ағаш, тас, сүйек, металл) кесілген немесе ойып жасалған штампты, сондай-ақ балауыздан, сүргіштен және бояулар көмегімен қағаздан жасалған штамптың баспа-таңбасын айтады. [4]. Біздің жағдайымызда билік тұлғаларының мөрлерін мұсылман сфрагистикасы зерттейді. Себебі, Орталық Азия мемлекеттерінде орта ғасырларда ислам кең етек алып, олардың күнделікті саяси-экономикалық және әлеуметтік өмірінде де араб-мұсылмандық мәдениетінің көріністері орын алды. Осыған байланысты елдегі қаржылық жүйемен реттелетін монета жасау, қала құрылысы, билік нышанының бірі – билеуші мөрлері де мұсылмандың нақыш типіне көшті.

Ханның хаттары мен жарлықтарын сипаттағанда ғалымдар міндетті түрде сол құжаттағы мөрге тоқталмай кетпейді. Тоқтамыс ханның мөрін сипаттаған ғалымдарға тоқталайық. Мәселен, Усманов М.А. «Жалованные акты Джучиева улуса XIV-XVI вв.» еңбегінде Тоқтамыс ханның 1392 жылы 12 қазанда Бек Қажыға бағытталған жарлығын сипаттай отырып, оның мөріне қатысты былай дейді: «Два удовлетворительных оттиска алой тамги квадратной формы (12 X 12 см): первый находится напротив 7—8-ой строк 29 справа (на склеенном стыке II и III кусков), второй — на концах 14—15-ой строк слева, на IV куске бумаги. Корроборация, то есть текстовое удостоверение: «ярлык с алой тамгой»». [5].

Тоқтамыс ханның Польша королі Ягайлға жолдаған хатындағы мөрді (сурет 2) Лихачев Н.М. былайша сипаттайды: «Государственная ханская печать была красного цвета. Это и есть «алая тамга»».

Сурет 2.

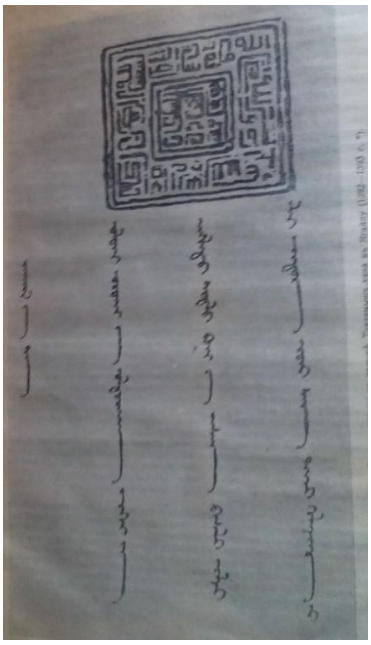

Тоқамыс ханның Польша король Ягайлға жолдаған хатынанан,
1392-1393 жж.
(Сурет Лихачев Н.М. «Басма золотоордынских ханов» (- Москва, 1916ж.) кітабынан алынды)

Хаттың басында, оң жағында, үшінші, төртінші және бесінші қатарларының жанында көлемі 6х6 см төртбұрышты мөрдің алтын оттискі көрініп тұр, мөр екі шаршыдан тұрады, біреуі екіншісінің ішінде орналасқан, ішкі шаршыда куфи жазуымен араб тілінде жазылған мәтін бар, онда: "Султан правосудный Токтамыш"; сыртқысында: "Во имя Аллаха милостивого, милосердного! Нет бога кроме Аллаха, Мухаммад посланник Аллаха. Да благословит его Аллах и да приветствует его". Тауық жылы, ережеп айының 8-де 795 жылы/мамыр айының 20-де 1393 ж. жазылған. [6]. Тоқтамыс хан хатының түпнұсқасы ұзақ уақыт бойы Мәскеудегі Сыртқы істер министрлігінің мұрағатында сақталды. Ол 1921 ж. Польшаға беріліп, қазіргі таңда Варшавадағы Орталық мұрағатта сақталуда. Ғылыми әдебиетте факсимилесінен бөлек мәтіннің баспа басылымдары бар, сондай-ақ араб, моңғол және латын әріптерімен жазылған хат мәтінінің бірнеше басылымы жарияланды. [7].

Алтын Орда бірнеше хандықтарға бөлінгеннен кейін де хан мөрлерінің негізгі түркі-моңғолдық атрибуттары сақталып қалды. Шыңғыс ханның «тарақ» тамғасы келесі кезекте қазақ ханы – Абылай мөрінің негізгі атрибутына айналды. (Сурет 3, 4).

Сурет 3.

Сурет 4.

Қырым ханы Қажы Керейдің тамғасы секілді тамға қазақ сұлтаны – Абулхайыр Тұрсынханұлында да болды. (Сурет 5, 6).

Сурет 5.

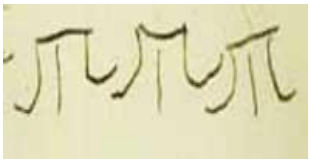

(Сұлтан Абулхайыр Тұрсынханұлының тамғасы Омбыдағы мұрағатта Ф-3 оп-1 д-1135-л-116 шифрымен сақталулы)

Қазақ хан, сұлтандарының мөрі күмістен жасалынды, саусаққа жүзік ретінде тағып жүретін «құстұмсық, құсмұрын» пішінді, көбінесе 2х3 см. өлшемді болып келеді. Мөрдің жиегінде жұлдызша белгілер мен оюлар салынса, орта тұсында мөр иесінің, атап айтқанда белгілі бір хан, сұлтанның өзінің, әкесінің аты жөні мен атағы арабграфикасында нақышталынып салынған. «Құс тұмсық» мөрдің жоғары тұсының жиек ішінде «Тарақ» таңбасы бейнеленген. Мұның барлығы қазақ хан, сұлтандарына тән мөрдің ерекшелігі. [8].

Қорыта айтқанда түркі-моңғол мәдениетінде хандардың тамғалары, Алтын Орда тұсында кең тараған арабграфикалық мөрлердің кейбір атрибуттарының қазақ хандары мөрлерінде орын алуы билеуші мөрлерінің өзіндік дәстүрінің қалыптасқандығының белгісі. Бұл дәстүрдің болуы көшпелі далалық мемлекеттерде дипломатиялық қатынастарда, сонымен қатар мемлекеттің ішкі саяси-әлеуметтік және экономикалық жағдайын реттеуде орасан зор қызмет атқарған хан кеіселерінің рөлі қаншалықты маңызды болғанын айқындайды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Нұрлан Атығаев. «edu.e-history.kz» электронды ғылыми журналы, № 1. – 1 б.

[2] М.К. Искакова. Тамга казахов. – Астана, 2012. – 12 б.

[3] Бұл да сонда.

[4] Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины. Выпус 1. – Москва, 1989. – 236 б.

[5] Усманов М.А. «Жалованные акты Джучиева улуса XIV-XVI вв.». – Қазан, 1979. – 29 б.

[6] Средневековые исторические источники востока и запада. Письма золотоордынских ханов. Письмо Токтамыш-хана польскому королю Ягайле. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Zolotoord/XIV/1380-1400/Pisma_zol_chanov/text.phtml?id=3955.

[7] Бұл да сонда.

[8] Базылхан Н., Тұрсынбеков Н. Қазақ хан сұлтандарының мөрлеріне байланысты архив құжаттарының кейбір мәселелері // «Мұрағат және қоғам: мәдени мұраны сақтаудағы өзара әркеттестік» ғылыми практикалық конференция материалдары. - Алматы, 2009. - 29 б.

REFERENCES

[1] Nurlan Atygaev. Electronic scientific journal «edu.e-history.kz», № 1. - P. 1.

[2] MK Iskakov. Tamga Kazakhs. - Astana, 2012. - P. 12.

[3] Ibid.

[4] Eastern historical source study and special historical disciplines. Vypus 1. - Moscow, 1989. - 236 pp.
[5] Usmanov MA "Granted acts Jochi Ulus XIV-XVI centuries.". - Kazan, 1979. - P. 29.
[6] Medieval historical sources of east and west. Letters to the Golden Horde khans. Letter Toktamysh Khan Polish king Jagiello. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Zolotoord/XIV/1380-1400/Pisma_zol_chanov/text.phtml?id=3955.
[7] Ibid.
[8] Bazylhan N., N. Tursynbekov Some problems of archival documents about the seals of the Kazakh khans and sultans // Proceedings of the Conference "Archives and Society: cooperation in the preservation of cultural heritage. -¬ Almaty, 2009. - P. 29.

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)
UDC 340.1

On the problem of improving the effectiveness of the law as a priority forms of law

Bektepova Z.A.
Kazakh National Pedagogical university named after Abay, Almaty, Kazakhstan

Keywords: law, signs, definition, the model law, quality, conflict, competition.

Abstract. Development of theoretical and legal conception of the law both in theoretical and practical areas meets the needs of the development and strengthening of the state, constitutional law and order in society. The study updated the problem of increasing the priority of the law as forms of law. Analyzes the modern definition of the law, the main features of the law, considered the hierarchy of laws. Addressed such issues as the little explored problem of the model law, the problem of conflict and competition laws.

УДК 340.1

К проблеме повышения эффективности закона как приоритетной формы права

Бектепова З.А.
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: право, закон, признаки, дефиниция, модельный закон, коллизия, конфликт, конкуренция, качество.

Аннотация. Разработка теоретико-правовой концепции закона как в теоретическом, так и в практическом направлениях отвечает потребностям развития и укрепления государства, конституционного правопорядка и законности в обществе. В исследовании актуализируется проблема повышения эффективности закона как приоритетной формы права. Анализируются современные дефиниции закона, основные признаки закона, рассмотрена иерархия законов, вопросы качества закона. Рассмотрены такие малоисследованные вопросы как проблема модельного закона, проблема коллизии и конкуренции законов.

Проблема повышения эффективности закона остается дискуссионной в силу сложность и неоднозначности этого феноменального явления: активность научной полемики о характере и сущности этой приоритетной формы права на современном этапе очевидна. Специфика развития закона проявляется в процессе формирования как формы права не только под воздействием общественных процессов внутри государства, но и тенденций развития общемировой системы. Как сложное и многогранное явление закон подвергался в истории политико-правовой мысли изучению, во-первых, в общетеоретическом и отраслевом плане как юридическая категория и, во-вторых, философская категория с позиций философии, социологии и политологии. В литературе справедливо отмечается тенденция исследований прошлого, заключающаяся в одностороннем, формально-юридическом познании законов без учета исторического характера, эволюции их понятия, сущности и содержания [1, с.310]. Подтверждается склонность к аппеляции только к атрибутивной стороне в содержании

традиционной дефиниции закона: принимаемый парламентом или непосредственно народом путем референдума нормативный правовой акт, регулирующий наиболее значимые общественные отношения, отражающий демократические ценности и являющийся инструментом государственного управления, имеющий общеобязательную силу.

Не умаляя значимости формально-юридической стороны закона, современные исследователи ведут дискуссии относительно проблемы определения и даже законодательного закрепления круга вопросов, относящихся исключительно к предмету регулирования законов, на конституционном уровне [2, с.70], либо в специальном законе [3, с.10-11]. В данном контексте уместно усомниться в реальной возможности определить точный и исчерпывающий перечень всех вопросов, которые должны составлять предмет регулирования законов.

Соответственно не является исчерпывающим перечень (собирательный образ) исследуемых современными учеными признаков и особенностей закона:

– представляет собой нормативное выражение воли народа и признанную меру согласования интересов в обществе. Это придает ему наивысший авторитет в обществе и в глазах граждан;

– имеет общеобязательный характер;

– издается только высшими представительными органами государственной власти (законодательной властью) или принимается путем непосредственного народного голосования (референдума);

– имеет особый порядок принятия, изменения и отмены, что, в первую очередь, относится к конституции и конституционным законам;

– регулирует наиболее важные общественные отношения в экономической, политической, социальной, экологической, культурной и международных сферах жизни;

– обладает наибольшей юридической силой, обеспечивающей его верховенство в системе нормативно-правовых актов. Речь идет о его нормативной ориентации и обязательности для других актов, возможности их отмены, изменений, признания недействительными (с прекращением правоотношений и т.п.) с применением мер ответственности;

– направлен на достижение стратегических целей, интересов и задач;

– отличается от других правовых актов наиболее концентрированной и общей нормативностью и рассчитан на предоставление субъектам права широкого выбора альтернатив поведения и на неопределенно-множественное число случаев применения;

– характеризуется наибольшей стабильностью своих регуляторов и длительностью существования.

Таким образом, закон - это принимаемый в особом порядке и обладающий высшей юридической силой нормативный правовой акт, выражающий государственную волю по ключевым вопросам регулирования общественной и государственной жизни.

В Законе Республики Казахстан от 24 марта 1998 года № 213-I «О нормативных правовых актах» определено понятие: закон - нормативный правовой акт, который регулирует важнейшие общественные отношения, устанавливает основополагающие принципы и нормы. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 3 июля 2000 года № 15/2 Об официальном толковании подпункта 2) статьи 44, пункта 2 статьи 45, пункта 2 статьи 61, пункта 2 статьи 62, подпункта 2) пункта 1 статьи 72 Конституции Республики Казахстан регламентирует: согласно пункту 1 статьи 62 Конституции Республики Казахстан Парламент принимает законодательные акты в форме законов Республики Казахстан, постановлений Парламента, постановлений Сената и Мажилиса, имеющих обязательную силу на всей территории Республики. В пункте 2 статьи 62 установлено, что законы вступают в силу после их подписания Президентом Республики. Данная норма Конституции распространяется на все виды законов, в том числе и конституционные.

Как известно, в иерархии нормативных правовых актов высшей юридической силой обладает Конституция Республики Казахстан. Перечень нормативных правовых актов соответствует иерархии:

1) законы, вносящие изменения и дополнения в Конституцию;

2) конституционные законы Республики Казахстан и указы Президента Республики Казахстан, имеющие силу конституционного закона;

2-1) кодексы Республики Казахстан;

3) законы Республики Казахстан, а также указы Президента Республики Казахстан, имеющие силу закона.

Законы - первичные, основополагающие нормативные акты. Их высшая юридическая сила состоит в том, что:

- все остальные правовые акты должны исходить из законов и никогда не противоречить им;
- они не нуждаются в каком-либо утверждении другими органами;
- законы никто не вправе отменить, кроме органа, их издавшего.

Законы принимаются высшими органами государственной власти (парламентами) или непосредственно народом в ходе референдума. Основными признаками закона как источника права являются: нормативность, особый порядок принятия (парламентом или на референдуме), верховенство, а также особый предмет правового регулирования.

Конституционные законы в отличие от обычных законов могут быть приняты только по определенным наиболее важным вопросам, которые указаны в Конституции.

Эффективность конкретного закона зависит от разных факторов как внутренних, вытекающих из самого закона, так и внешних, вытекающих из условий, в которых реализуется закон. Важнейшим является качество закона, характеризующее его как приоритетную форму права. Понятие «качество закона» введено в научный оборот сравнительно недавно и в силу этого обстоятельства в значительной мере является дискуссионным. Интерес исследователей к проблематике качества закона плодотворен и конструктивен. Существует два подхода к определению понятия «качество закона». Одни ученые определяют основой своего подхода философскую категорию качества как совокупность всеобщих признаков, составляющих качество любого явления, процесса природы, общества или мышления. Вторая точка зрения основывается на понимании данного критерия как соответствия общественным потребностям и способность обеспечивать регулирование общественных отношений в соответствии с целями закона. Целесообразна акцентуация на главных аспектах качества закона: социальном, политическом и юридическом [4, с.4]. Вопрос, связанный с самим качеством закона, сегодня является одной из актуальнейших проблем юриспруденции, под которым понимается «его эффективность ... с их способностью влиять в нужном направлении на развитие соответствующих общественных отношений» [4, с.5]. В связи с этим уместно вспомнить и то утверждение, что «создание содержательного, правильно оформленного и эффективно работающего закона равнозначно иному открытию в науке» [5, с.2]. Качественным является тот закон, который реализуется, т.е. воплощается в правовом поведении граждан и правоприменительной деятельности должностных лиц. Если закон соответствует праву, но неэффективен, такой закон не может считаться качественным. Приоритетными свойствами, характеризующими качество закона, выступают воплощение в нем справедливости и иных правовых ценностей. Критерием оценки ценности любого закона как управленческого акта является то, насколько он, отражая реальные общественные потребности, со-циально благостен для общества в целом и, следовательно, для каждого из его членов, каждого гражданина. В соответствии с данными критериями сле-дует выделять общественную, государственную, социальную, правовую (юридическую), теоретическую, практическую, статусную и процедурную (процессуальную) ценность, определяющую качество закона [6, с.11].

Все правовые нормы адресованы практике, поэтому эффективность закона, в сущности, выражает степень его практического применения, т.е. приводит ли закон к реализации поставленных законодателем целей. В литературе отмечается, что эффективность закона – это соотношение между целями содержащихся в законе правовых норм и результатом их реализации в социальной практике: «эмпирически верифицируемым индикатором эффективности норм законодательства мог бы служить такой правовой по своей сути показатель, как мера конфликтности урегулированных данной нормой общественных отношений. Ведь право – это прежде всего важнейшее средство объективного, общесправедливого для конфликтующих сторон разрешения социальных конфликтов, способ обеспечения устойчивости общественной системы, ее интеграции в качестве единого целого» [7, с.27]. Эффективность правовой нормы определяется тем, насколько ее реализация способствует достижению целей, поставленных перед правовым регулированием [8, с.15]. Следует согласиться с постулатом: эффективность законодательства обеспечивается тогда, когда реализуются задачи, цели, которые ставятся перед законом или иным правовым актом [9, с.34].

Специфика развития реально действующих источников права, прежде всего, закона как приоритетной формы права на современном этапе состоит в том, что она формируется не только под воздействием изменений, происходящих внутри общества, но и реагирует непосредственно на тенденции развития общемировой системы. Уместно в данном аспекте упомянуть о модельном законе, который представляет собой законодательный акт типового характера, содержащий нормативные рекомендации, а также варианты возможных правовых решений (иногда и пояснения к возможным вариантам, примеры) тех или иных вопросов определенной сферы общественных отношений [10, с.689]. Главная цель модельного закона - гармонизация права - создание сходных норм национального права,

что позволяет формировать соответствующие акты в национальных правовых системах по единому образцу. Поскольку модельные законы - это акты рекомендательного характера, образец, на основе которого может быть принят тот или иной правовой документ, представляющий общий интерес в соответствии с международными договорами, то здесь возникают проблемы, связанные с обязательством использовать эту модель. Некоторые разработки так и остаются невостребованными в законодательных процессах, в законотворческой практике отдельных государств. Сложность решения обозначенной задачи предопределяется тем, что развитие системы источников права также в значительной степени определяется глобализационными процессами, затронувшими в той или иной мере практически каждую из существующих правовых систем и предопределившими существенное сближение внешних форм выражения правовых норм в различных государствах мира. Модельные законы всегда должны разрабатываться с опережением времени, быть нормами будущего. Создать модель закона, пригодную для любой правовой системы очень сложно. Страны отличаются и по уровню экономического развития и по регулированию тех или иных общественных отношений и по структуре права. Модельное законодательство не должно вступать в «конфликт» с внутригосударственным законодательством. Это значит, что они не могут противоречить действующим в данном государстве нормативным предписаниям, должны сопрягаться с ними. Только в этом случае можно говорить о согласованном развитии национальных законодательств через выработку общих научных концепций, координаций программ законодательной деятельности, принятия модельных актов. Такие законодательные акты способствуют дальнейшему развитию законотворческой деятельности, позволяя строить новую регламентацию не чисто эмпирически, по методу проб и ошибок, а сознательно, опираясь на заранее установленные принципы, позволяющие рассчитывать на вполне определенный результат. А при появлении новых отношений, еще не регламентированных законом, для которых еще не создано специальное законодательство появляется возможность опираться на уже существующие общие модельные положения закона, не испытывая трудностей полного правового вакуума. Государство, принимая эти нормы, имеет право частично их видоизменять, адаптировать к особенностям своей правовой системы, отменять в одностороннем порядке, если они окажутся малоэффективными [11, с.23-24].

Развитие исследований по вопросам закона как источника права стимулируется, в частности, следующими факторами. Во-первых, весьма неоднозначно восприятие закона, отношение к нему как со стороны общества в целом, так и отдельных групп населения. Оптимальный баланс между возможностями законодательного регулирования и общественными ожиданиями едва ли сегодня можно считать достигнутым. Значительно возросли требования к рациональной теории источников права со стороны практики, остаются фактом нередкие конфликты между различными источниками права. Продолжает сохранять некоторые спорные моменты как с позиций рациональности, так и своего состава национальная система законов. На понимание закона, его места в правовой системе сегодня значительное влияние оказывает нарастающая практика Конституционного Совета РК. С методологических и практических позиций серьезную роль в обновленных общественных и правовых условиях играет обсуждение юридико-конструктивной роли закона, его места в общем комплексе юридического инструментария.

На современном этапе следует констатировать в юридической литературе повышение внимания к таким малоисследованным вопросам, как проблемы конкуренции и коллизии законов, которыми привычно и преимущественно занимались специалисты в области международного частного права. Внимание исследователей постепенно перемещается не только в сторону вопросов внутригосударственного частного, но и публичного права. Являясь частью понятия «социальная коллизия», юридическая коллизия проявляется в разных ипостасях, которые могут быть представлены в виде условной цепочки: коллизии норм, нормативно-правовых актов, законов, юридических доктрин, правовых институтов и т.д. Юридические коллизии имеют как объективный характер (возникающие в соответствии с объективными причинами –существованием коллидирующих (сталкивающихся) норм), так и субъективный характер (несовершенство законодательной техники, нормативное излишество, введение понятия без учета обязательного системного его изложения, отсутствие четко обоснованной уголовной политики, а также концепции закона [1, с.310]. Изучение природы юридических коллизий приводит к выводу о возможности обоснования их классификации в зависимости от характера, уровня развития и форм проявления на 2 вида - конкуренция законов и юридический конфликт. Юридический конфликт содержит в своей основе спор, связанный с правоотношениями сторон. Что касается конкуренции законов, то как часть юридической коллизии она не содержит противоречащих норм и

предписаний, имеет чисто правовой характер. Наиболее типичными формами проявления конкуренции являются конкуренция кодифицированного и обычного (некодифицированного) закона; конкуренция общего и специального законов, конкуренция ранее или позднее изданного закона; конкуренция норм законов различных отраслей права. Коллизионные вопросы разрешаются в соответствии с так называемыми «приоритетными» принципами: в случае возникновения юридической коллизии в результате конкуренции кодифицированных и некодифицированных законов приоритет отдается первому. Специальные законы имеют приоритет перед общими. Позднее изданный закон, как правило, имеет приоритет перед ранее изданным законом. При возникновении конкуренции норм отраслей права каждый отдельно взятый случай рассматривается индивидуально и вопрос о приоритетности закона решается в зависимости от того, каков характер и особенности тех общественных отношений, которые регулируются конкурирующими нормами.

Оптимизация развития системы источников современного права, прежде всего, закона как приоритетной формы права, не может быть обеспечена только за счет совершенствования формальных основ построения системы источников права, ее эффективность связана с трансформацией различных сторон правовой жизни, и в первую очередь - общественного правосознания.

Учитывая текущие условия, тему закона в правоведении нельзя считать исчерпанной, она постоянно обнаруживает новые актуальные грани, сохраняет острую дискуссионность по отдельным вопросам, требует воплощения теоретических разработок в парламентской и иной практике [12, с.77].

ЛИТЕРАТУРА

[1] Марченко М.Н. Проблемы общей теории государства и права. -Москва: ТК Велби, Из-во Проспект, 2010. – 656 с.

[2] Тихомиров Ю.А., Талапина Э.В. Введение в российское право. – М., 2003. – 478 с.

[3] Иванов С.А. Соотношение закона и подзаконного нормативно-правового акта: автореф.дисс … к.ю.н. – М., 2001. – 29 с.

[4] Поленина С.В. Качество закона и эффективность законодательства. – М., 1993.

[5] Керимов Д.А. Законодательная техника. Научно-методическое и учебное пособие. - М., 1998. - С. 2.

[6] Воробъева С.А. Качество закона и его роль в обеспечении прав человека (теоретико-правовой аспект): автореф.дисс … к.ю.н. - 2014. - 31 с.

[7] Лапаева В.В. Социология права: Крат. учеб. курс. - М.: Норма, 2000.

[8] Никитский В.И. К изучению эффективности действующего законодательства // Правоведение. - 1971. - № 4.

[9] Закон: стабильность и динамика: Материалы заседания Междунар. шк.-практикума молодых ученых-юристов. Москва, 1–3 июня 2006 г. / Отв.ред. Т.Я. Хабриева. М.: Контракт, 2007.

[10] Большой юридический словарь. Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. -М., 2002.-874с.

[11] Шестакова Е.В. Модельное законодательство: теоретико-правовые аспекты и практика применения: автореф.дисс … к.ю.н. - 2006. -28 с.

[12] Тайторина Б.А. К вопросу о современной интерпретации закона // Формирование эффективных механизмов повышения конкурентного потенциала Республики Казахстан в контексте стратегии «Казахстан- 2050» : материалы республиканской научно-практической конференции. – Алматы, КазНПУ имени Абая, 18 марта 2014 года. – С.74-77.

REFERENCES

[1] Marchenko M.N. Problems of the general theory of law.-Moscow: TC Welby, due in Prospect, **2010,** 656 p. (in Russ.).

[2] Tikhomirov Y.A., Talapina E.V. Introduction to Russian law. M., **2003,**- 478 p. (in Russ.).

[3] Ivanov S.A. The ratio of laws and subordinate legal act: avtoref.diss ... Ph.D, M., **2001,** 29 p. (in Russ.).

[4]. Polenina S.V. Quality of the law and the effectiveness of legislation. M., **1993**. (in Russ.).

[5] Kerimov D.A. Legislative technique. Scientific-methodical and tutorial. M., **1998**., P. 2. (in Russ.).

[6]. Vorobeva SA The quality of the law and its role in promoting human rights (theoretical and legal aspect): avtoref.diss ... Ph.D, **2014,** 31 p. (in Russ.).

[7] Lapaeva V.V. Sociology of Law: The multiplicity. Proc. the course. M .: Norma, **2000**. (in Russ.).

[8] Nikita V. To study the effectiveness of current legislation // Jurisprudence, **1971**, № 4. (in Russ.).

[9] Law: Stability and Dynamics: Proceedings of the meeting Intern. shk.-workshop of young legal scholars. Moscow, June 1-3, 2006 / Otv.red. TY Habrieva. M .: Contract, **2007**. (in Russ.).

[10] Big Law Dictionary. Ed. AY Sukharev, VE Krutskikh.M., **2002**, 874 p. (in Russ.).

[11] Shestakov E.V. Model legislation: theoretical and legal aspects and the practice of: avtoref.diss ... Ph.D, **2006,**28 with. (in Russ.).

[12] Taytorina B.A. On the question of modern interpretation of the law // The formation of effective mechanisms to improve the competitive potential of the Republic of Kazakhstan in the context of the strategy "Kazakhstan-2050": materials of the Republican Scientific and Practical Conference, Almaty, Abai KazNPU, March 18, **2014,** P.74-77. (in Russ.).

Заңның құқықтың басым нысаны ретіндегі тиімділігін арттыру мәселесіне

Бектепова З.А.

Тірек сөздер: заң, құқық, белгілер, анықтамасы, сапасы, модельдік заң, бәсекелестік.

Түйін. Мақалада заңның қазіргі талғап-талдап түсіндіруінің мәселесі сияқты құқықтың басымпішіндері қарастырылған. Заңның қазіргі түсініктері, заңның негізгі белгілері талданады, заңның иерархиясы қарастырылады. Мақалада модельді заңның мәселесі, коллизиялар және заңның бәсекесінің мәселелері сияқты сұрақтар қарастырылған.

Bektepova Z.A.
Master student of the Faculty of Law, Kazakh national University Named by Ababy. Kazakhstan, Almaty.
On the problem of improving the effectiveness of the law as a priority forms of law

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 342.7(574)

Control as a way to modernize public administration

Taitorina B.A.
binur.a@mail.ru
Kazakh National Pedagogical university named after Abay, Almaty, Kazakhstan

Keywords: law, control, function, law, classification, control relationship.

Abstract. The aim of the article is to study the constitutional and legal problems of state control. Actualized the problem of generalization theoretical base content of the category "control" as one of the most effective forms of implementation of social activities of public authorities; identify the underlying types of strategies and priorities of state control in the Republic of Kazakhstan, its place and role in the system of checks and balances aimed at preserving the balance, balance of power; study of the main directions and principles of constitutionalization measures of state control as a means of ensuring, on the one hand, the effectiveness of the other, the modernization of public administration.

УДК 342.7(574)

Контроль как способ модернизации государственного управления

Тайторина Б.А.
binur.a@mail.ru
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, кафедра теории государства и права и конституционного права, г.Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: право, контроль, функция, закон, классификация, контрольные правоотношения.

Аннотация. Целью статьи является исследование конституционно-правовых проблем государственного контроля. Актуализируются проблемы обобщения теоретической базы содержания категории «контроль» как одной из эффективных форм осуществления социальной деятельности органов государственной власти; выявления основополагающих видов и приоритетов стратегии государственного контроля в Республике Казахстан, его места и роли в системе сдержек и противовесов, направленных на сохранение равновесия, баланса ветвей власти; исследования основных направлений и принципов конституционализации мер государственного контроля как способа обеспечения, с одной стороны, эффективности, с другой, модернизации государственного управления.

Государственный контроль представляет собой обширную и важную сферу деятельности органов государственной власти. Происходящие в жизнедеятельности общества преобразования последних лет сопровождаются реформированием системы государственного контроля сферы производства, социальной и политической жизни общества. Значение государственного контроля возрастает в связи с необходимостью соблюдения основ конституционного строя, закрепленных Конституцией Республики Казахстан: принципов народовластия, разделения властей, прав и свобод человека и гражданина. Повышение роли государственного контроля требует, в первую очередь, проведения единой политики в области государственного контроля, основанной на конституционных принципах. Большое значение

приобретает проблема выработки механизмов контроля за социально-экономическим развитием страны в условиях многообразия форм собственности и рыночной экономики. Особую актуальность приобретают конституционно-правовые основы и принципы развития системы государственного контроля, выявление потенциальных возможностей и пределов контрольных функций, нахождение наиболее эффективных методов и форм их реализации.

Независимо от того, структурируется ли контрольная функция в рамках государственного органа, для которого эта функция не является основной, либо создается специализированный контрольный орган, все контрольные функции имеют общие черты, определяемые сущностью государственного контроля. Во-первых, все контрольные органы реализуют в юридической форме особую функцию государственной власти; во-вторых, функции государственного контроля присущи только органам государственной власти и управления, поэтому разного рода коммерческие, негосударственные, общественные организации и объединения функции государственного контроля не осуществляют (за исключением случаев, когда эти функции делегируются им государственными органами); в-третьих, контрольные функции выступают инструментом, средством реализации функций государства; в-четвертых, государственный контроль осуществляется от имени государства в целом, поэтому независимо от того, какими органами реализуются функции государственного контроля, они имеют общегосударственный, а не ведомственный характер; в-пятых, система контрольных органов отражает иерархический принцип построения государственного аппарата, поэтому и сама она строится, как правило, по иерархическим уровням; вместе с тем такое построение не должно повлечь за собой образование излишне самостоятельной и автономной системы государственного контроля. Стабильность и преемственность в развитии конкретных форм государственного контроля обеспечивается тесной связью и взаимодействием общих и особенных черт государственного контроля.

Государственный контроль ставит своей целью, как и всякая контрольная деятельность, обнаружение отклонений от установленных норм и стандартов; сравнение фактических показателей с заранее установленными значениями; оценку полученной информации; выработку и осуществление необходимых мер по обеспечению наиболее эффективного использования всех ресурсов подконтрольных объектов в достижении поставленных перед ними целей. Исходными методологическими началами выделения государственно-правового контроля как самостоятельного вида контроля является то, что он охватывает все уровни государственной власти, все этапы управленческой деятельности, начиная с проверки законности и целесообразности проектов нормативных актов и завершая оценкой их выполнения органами государственной власти. Данный методологический подход имеет в своей основе системный анализ принципов, закрепленных Конституцией.

Обязательными атрибутами современного правового государства выступают, как показывает жизненная практика, два вида контроля в управлении государством – демократический, или народовластный, и государственный. Демократический контроль зиждется на деятельности общественных структур и организаций, нацеленных на защиту прав и интересов граждан от произвола, различного рода злоупотреблений, допускаемых органами власти. Он является имманентно присущим способом реализации независимости и суверенитета народа – единственного в стране, как гласит Конституция Республики Казахстан, источника государственной власти. Делегируя власть государственным органам, он вместе с тем осуществляет через общественные объединения и формирования контроль над исполнительными структурами государства. И как верно отмечено, во многих развитых странах он воспринимается «в качестве важнейшей проблемы и направления легитимации государственной власти».

Контроль в системе государственного управления крайне необходим. Это становится очевидным не в меньшей мере и в наши дни, когда усилилась тенденция к возрастанию власти чиновников и мер государственного регулирования. Неадекватное порой исполнение функциональных обязанностей, не соблюдение требований закона, нечеткое, некомпетентное претворение государственных программ и проектов, самонадеянный выход за пределы правового поля и игнорирование его заглавных компонент, динамизация коррупционных деяний и др. встречаются на современном этапе сплошь и рядом. Данный фактор привел к осознанию необходимости активного применения государственного контроля вкупе с общественным.

Государственный контроль есть одно из фундаментальных основ развития государственности, что позволяет говорить о нем как о специфической подотрасли конституционного права и рассматривать в его контексте наиболее важных проблем данной сферы права, как конституционно-правовую категорию. Имея социально обусловленный генезис и претерпевая на пути своего развития различного рода трансформации, контроль обрел свои завершенные формы в современную эпоху в связи с созиданием в пространстве определенной части планеты ряда демократических правовых государств.

Динамика построения политических систем, основанных на демократических принципах, на базе разделения власти, делегирование власти государственным структурам, возникновение на этой почве бюрократии, готовой порой диктовать свою волю в чрезмерных пределах и не выполнять указанных предписаний и норм законодательства, что имеет негативные для государства и общества последствия, понудила искать пути и меры противодействия разрастанию неблагоприятных для государства тенденций. В одних странах с этой целью обратились в потенциалу права и как следствие были приняты соответствующие нормативно-правовые акты, в других - отдали предпочтение специализированным органам по контролю, в третьих – апеллировали и к тому, и к другому, то есть на базе принятого соответствующего закона учреждены структуры с возложенной на них задачей проверки деятельности тех или иных государственных органов, как это имеет место, к примеру, в США, где в настоящее время функционирует целая сеть контрольных отношений: в 1921 году согласно принятому Конгрессом США закону «О бюджете и финансовом контроле» создается Генеральное отчетное управление, парламентариями – Главное контрольное управление во главе с генеральным контролером, при Президенте США – административно-бюджетное управление с системой инспекторских служб в федеральных ведомствах [1, с.18].

Подобного рода меры, естественно, способствовали упрочению фундаментальных основ государства, росту благосостояния общества, подъему доверия его к представителям государственного управления, минимизации степени девиантного поведения госслужащих, их злоупотреблений в части распределения и расходования доходов, максимальной защите конституционных прав и интересов граждан страны.

Со временем феномен государственного контроля привлек чрезвычайное внимание интеллектуалов различных эпох и периодов, став объектом научных исследований и других умозрительных интенций, данный феномен вызвал к жизни целый ряд доктрин, концептуальных разработок, дефиниций, принципов и методик анализа, составивших ядро методологии данной сферы науки. Верно замечено, что контрольно-надзорные функции – неотъемлемая часть механизма государственного управления [2, с.242]. Ученые-юристы, рассматривая контроль в качестве организационно-правовой формы реализации государственной власти, главным его назначением считают обеспечение им проверки выполнения законов и иных нормативных правовых актов органами государства и устранение и недопущение отклонений, нарушений норм и правил, предусмотренных законодательством. При этом из спектра полномочий органов, наделенных правом проверки, следует выделить две основополагающие функции, вне которых суть и природа государственного контроля может быть сведена к нулю:

1) контроль есть государственно-властная деятельность, выражающаяся в том, что контрольные органы дают подконтрольным объектам обязательные для исполнения указания и инструкции по устранению обнаруженных недостатков;

2) право органов контроля инициировать вопрос о привлечении к ответственности лиц, виновных во вскрытых нарушениях, а также применять в ряде случаев меры государственного принуждения и в частности судебную ответственность.

Эффективность государственного контроля достигается в том случае, если правовой статус и деятельность контрольно-надзорных органов закреплены и конкретизированы в нормативных правовых актах, если эти органы представлены профессиональными, высококвалифицированными специалистами, способными обеспечить надлежащий уровень мониторинга и аудита. В странах, где высока планка государственного контроля, где действенна в высшей мере его позитивно преобразующая сила, там особо эффективна система государственного управления.

В научной литературе соответствующей тематики существует своя типология или, вернее, классификация видов государственного контроля. В рамках этой классификации главенствующее место занимает (в зависимости от формы правления в государстве) президентский контроль, приоритетные позиции отданы также парламентскому, судебному контролю, контролю органов исполнительной власти. Кроме того, существенную роль в упрочении конституционных основ правового государства играет институт конституционного контроля, цель которого – юридическая охрана конституции как основного закона государства, обладающего высшей юридической силой.

В комплекс иных институтов государственного контроля также входят финансовый контроль, прокурорский надзор, в ряде стран приоритетна в системе контрольной деятельности роль Уполномоченного по правам человека – институт омбудсмена.

В Казахстане, как показывает практика, с разной степенью эффективности и конструктивности в действие приведены вышеотмеченные формы государственного контроля. Государственный контроль, представляя собой многоаспектное правовое явление, становится не только отражением, своего рода индикатором основных тенденций проводимых в стране политических и социально-экономических реформ, но и важным фактором повышения эффективности государственного управления. В Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года определены перспективные направления совершенствования государственного контроля и надзора, которые «связаны с: оптимизацией системы контрольно-надзорных органов; упорядочением и сокращением объема контрольно-надзорных полномочий не только в отношении предпринимателей, но и других субъектов права; повышением уровня правового регулирования административно-надзорной деятельности» [3, с.12-13]. Система органов государственной власти Республики Казахстан основана не только на принципе разделения властей по горизонтали, т.е. между законодательной, исполнительной и судебной властями, но и по вертикали – на разграничении предметов ведения и полномочий различных видов органов государственной власти. В этой связи Конституция устанавливает рамки полномочий для каждого вида государственных органов, за пределы которых они не вправе выходить, а также характер их взаимоотношений с другими органами власти [4, с.202].

Доминантным в комплексе указанных форм, конечно, является президентский контроль, который по определению выступает не столько контролирующим, сколько координирующим, цементирующим в единую систему все институты государственного контроля в стране. Таковой статус президентского контроля предопределен, безусловно, нормами Конституции РК, согласно которой в компетенцию Президента входит, помимо других, обязанность обеспечивать «согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственность органов власти перед народом» (ст. 40, п.3). Конституционный статус Президента позволяет, следовательно, находиться над тремя ветвями власти и координировать их деятельность в заданном политикой государства русле в равноудаленном от них формате. Подобная позиция Президента утверждена и в Конституционном Законе «О Президенте Республики Казахстан» от 26 декабря 1995 года, в Конституционном Законе «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан по вопросам совершенствования законодательства в сфере деятельности Первого Президента Республики Казахстан – Лидера нации» (май 2010 г.).

Действующая Конституция Республики Казахстан не содержит положения, касающиеся непосредственно государственного контроля. Этот факт, конечно, служит некоторым препятствием для его полноценной конституционно-правовой концептуализации и научной объективации, но, тем не менее, механизмы и рычаги его создания и регулирования заложены самой сутью системы государственного управления, и это позволяет нам отличать виды и пути реализации государственного контроля, а также определять пространство и степень, меру воздействия контрольных органов на состояние жизнедеятельности страны, выявлять способы его правового регулирования.

Уже на заре становления независимого Казахстана прослеживаются попытки правовой регламентации контрольной деятельности в республике: в 1999 г. был разработан проект закона «О государственном контроле и надзоре». В 2009 г. был представлен законопроект «О контрольной и надзорной деятельности в Республике Казахстан», не принятый в силу несовершенства содержания. Таким образом, контрольная деятельность в стране еще не получила должного и адекватного законодательного обеспечения, и на современном этапе она регулируется в порядке «указного» законодательства, а именно Указа Президента Республики Казахстан от 7 сентября 1999 г. «Об упрочении государственных контрольных и надзорных функций», Указа Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2004 г. «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления», закона «О государственной правовой статистике и специальных учетах» (2003 г.) и др. нормативных актов, где так или иначе предписаны задачи, меры, общий порядок организации и проведения государственного контроля.

Очевидно, что подобного рода фрагментарность правовой регламентации деятельности институтов государственного контроля, отсутствие системного законодательного его обеспечения, ослабляющего уровень качественного мониторинга отражается существенным образом в ходе реализации контрольной деятельности и потому наиболее оптимальный выход из этой ситуации – принятие соответствующего законодательства, в контексте которого могли бы быть предусмотрены все виды, объекты, субъекты государственного контроля, методы их регуляции, в том числе и президентского контроля.

Как показывает анализ, существует два вида президентского контроля:

1) непосредственный контроль Президента Республики Казахстан, который осуществляется в ходе реализации кадровой политики страны;

2) президентский контроль через уполномоченные президентские органы, в состав которых входят Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы, Агентство Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью, Администрация Президента Республики Казахстан, Генеральная Прокуратура Республики Казахстан, КНБ Республики Казахстан, Национальный Банк Республики Казахстан, Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета и др.

Самостоятельные в рамках своей компетенции, они подотчетны Президенту, и, осуществляя контрольные функции, безусловно, должны опираться на предопределяющие особое качество президентского контроля принципы – законности, объективности, независимости, системности и гласности.

Между тем определенный элемент контрольной функции наличествует и в праве Президента заниматься нормотворческой деятельностью, в его праве на законодательную инициативу, отлагательное вето, на выдвижение возражений по тем или иным законопроектам, принятым и проработанным Парламентом страны.

Таким образом, стратегическая роль Президента РК, специфика контрольного механизма президентского контроля проявляются в контексте регуляции взаимоотношений трех ветвей власти, оптимального координирования их интенций на пути построения подлинно правового демократического государства. При этом подчеркнем, что Президент и Премьер-Министр не конкурируют, как правильно замечено, за право приоритетного влияния на правительственную политику, но, напротив, совместно реализуют ее в едином конституционном режиме.

Президентский контроль как стратегический вид государственного контроля нуждается, несомненно, в основательной законодательной регуляции. Вместе с тем для осуществления данного вида контроля необходим особый механизм координации и взаимодействия с различными субъектами государственного управления и контроля. Этот механизм может быть реализован в рамках функционирования единого контрольного органа, как это, к примеру, наблюдается в США, где действует Президентский Совет честности и эффективности, или в Китае – Министерство контроля. Созданный в Казахстане аналогичный специализированный орган мог бы координировать деятельность всех контрольно-ревизионных учреждений, совершенствовать способы взаимодействия трех ветвей власти, руководствуясь при этом положениями Лимской декларации о руководящих принципах контроля.

Парламентский контроль, как известно, прерогатива деятельности органов законодательной ветви власти, а именно Парламента, его палат. Актуализированная в свое время такими мыслителями, как Джон Локк, Ш.-Л.Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, Т.Гоббс, И. Кант и др., законодательная власть обрела действенную силу в наше время и активно влияет на современное государственное строительство, конституционный процесс. Посредством своего органа – Парламента - она осуществляет постоянный и активный надзор над всеми отраслями администрации, подчас подвергая жесткой и бескомпромиссной критике действия, методы работы правительства, отдельных его членов. В развитых демократических странах принцип, выражаемый формулой «когда собирается народ как суверенный орган, всякая юрисдикция правительства прекращается», имеет достаточно прочные основания. И это наглядно доказывают и демонстрируют их институты законодательной власти, представляющие волеизъявление народа в высшей степени адекватной и неопровержимой форме.

В контексте теории парламентского права как подотрасли конституционного права значительное внимание уделяется понятию парламентского контроля, сущности, формам и порядку его организации, роли в системе государственного контроля и шире – в процессе реализации государственной власти. Анализ теории и практики парламентского контроля манифестирует наличие в целом двух основополагающих концептуальных установок в трактовке данного вида контроля: если одна из них, наиболее распространенная, постулирует парламентский контроль в качестве системы норм, направленных на регуляцию порядка проведения и проверки деятельности исполнительных органов, а также оценки этой деятельности с возможным применением санкций – вотума недоверия, резолюции порицания, импичмента и т.д., то другая, более категоричная, императивная, воспринимает его как комплекс мер, «позволяющий палатам Парламента составить мнение о деятельности правительства» и более того – «свергнуть его в случае несоответствия с проводимой политикой». Такой взгляд характерен французским исследователям, и это закономерно, поскольку именно это государство обрело в истории славу приверженца к идее народовластия. Не случайно поэтому и то, что именно в

Конституции Франции закреплена в качестве приоритетного принципа максима Линкольна: «Правление народа, по воле народа и для народа» (ст.2 раздел 1).

Исследователи считают функцию парламентского контроля первым прямым предназначением высшего законодательного органа государства: «парламентский контроль – первая функция парламента, являющаяся смыслом его существования» [5, с.606]. Общепринято, что представительная функция Парламента является ведущей после законодательной, что контрольная функция в значительной степени обусловлена представительной, то есть самой природой, сущностью и предназначением данного органа. Но в странах мира не все эти три функции задействованы равномерно. Существуют страны, где законодательная и контрольная функции исполняются в равной степени, и это не служит возникновению дисбаланса ветвей власти, а, напротив, способствует устойчивому и эффективному развитию государства. Не имеют место и такие прецеденты, когда контрольная функция затмевается законодательной, в силу чего создается значительный перекос, который позволяет констатировать факт отсутствия у Парламента контрольных полномочий, востребованности этих полномочий. Подобного рода дисбаланс в функционализме Парламента зачастую является следствием того обстоятельства, когда контрольные функции не прописаны в Конституции, не закреплены в специальных законодательных актах, как, естественно не закреплен бывает и механизм их реализации.

Так, контрольная функция Парламента Республики Казахстан не выделена в отдельные статьи Конституции и соответствующих законов, что позволяет некоторым специалистам говорить об отсутствии в стране института парламентского контроля. Однако полное отрицание контрольной деятельности Парламента не совсем корректно и правомерно. В ряде его полномочий, как исключительных, так и самостоятельного ведения, содержатся элементы контрольного свойства. Эти элементы заключены в праве Парламента:

1) утверждать республиканский бюджет и отчеты членов Правительства и Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета о его исполнении;

2) принимать участие в реализации кадровой политики страны (дача согласия на назначение высших должностых лиц исполнительной власти (Премьер-Министра Республики Казахстан, Генерального Прокурора, Республики Казахстан Председателя КНБ Республики Казахстан и т.д.);

3) поднимать вопрос об отрешении от должности Президента республики и выносить его результаты на рассмотрение совместных заседаний палат;

4) использовать процессуально-правовые формы контроля – депутатские вопросы и запросы, парламентские слушания, правительственный час, встречи с избирателями и др.

Из изложенного следует, что полномочия депутатов содержат большой потенциал контроля за деятельностью органов исполнительной власти, Правительства, отдельных его членов, за расходованием бюджетных средств, других материальных и финансовых доходов. Однако повседневное бытие наше манифестирует иное: депутаты и функционирующие в рамках Парламента комитеты, комиссии не в полной мере используют этот потенциал, а если и используют, то не выдерживают последовательности контроля, не доводят его до конца, не апеллируют к таким процессуальным формам контроля, как интерпелляция с его возможностью применять политические санкции, резолюцию порицания и др. Между тем практика зарубежных стран свидетельствует о высокой динамике применения подобных мер контроля в деятельности расследовательских комитетов, которые могут затребовать любые документы и материалы, вызвать для допроса любое должностное лицо, вплоть до главы государства в соответствии с конституцией и законами об ответственности должностных лиц государства (об импичменте).

Вся эта фактология по деятельности зарубежных парламентов приводит к выводу о том, что в республике нашей необходим закон, который регламентировал и активизировал бы деятельность Парламента именно в этом аспекте, содержал бы нормы парламентского расследования, его процедуры, создал бы базу для организации следственных комитетов, в компетенцию которого вошло бы, в первую очередь, расследование нарушений законов и других форм девиантного поведения высших должностных лиц государства. Парламентское расследование как один из специфических способов парламентского и шире – государственного контроля должно носить государственно-правовой характер, и он должен быть организационно и структурно обособлен от других форм и средств парламентского контроля, от иных видов расследования. Лишь законодательно закрепленная контрольная деятельность Парламента придаст последнему подлинно представительский имидж, которого он ныне лишен.

Широкими государственно-властными полномочиями наделена исполнительная власть страны. Не менее широки ее полномочия и в сфере контрольной деятельности, контрольных отношений. Контрольные функции органов исполнительной власти осуществляются:

- за исполнением законов республики, за их исполнением министерствами и другими центральными и местными исполнительными органами (статья 13 Конституционного закона «О Правительстве Республики Казахстан»);
- за исполнением министерствами и центральными исполнительными органами, не входящими в состав Правительства республики, законов, актов Президента и Правительства республики (статья 16 Конституционного закона «О Правительстве Республики Казахстан»);
- за соблюдением законности при образовании и использовании государственных валютных, финансовых и материальных ресурсов (статья 9 Конституционного закона «О Правительстве Республики Казахстан»);
- за исполнением актов Президента республики министерствами, иными центральными, а также и местными исполнительными органами (статья 12 Конституционного закона «О Правительстве Республики Казахстан»).

В пределах своих полномочий Правительство Республики Казахстан на основании Конституции Республики Казахстан (ст. 66) и Конституционного закона Республики Казахстан «О Правительстве Республики Казахстан» посредством своих органов и специализированных ведомств контролирует составление и исполнение республиканского бюджета, проведение единой финансовой, кредитной и денежной политики, осуществляет валютный контроль.

Государственный контроль в системе исполнительных органов власти в Республике Казахстан направлен на реализацию законов и иных нормативно-правовых актов. Следовательно, органы исполнительной власти наделены полномочием обеспечивать процесс реализации законов, подкрепленный комплексом практических организующих, координирующих и контролирующих действий.

Сущность судебного контроля по общему правилу заключается в проверке соответствия результатов целям контроля: судебные органы проверяют соответствие деятельности государственных органов и их должностных лиц законам и поставленным перед ними задачам; фиксируют отклонения от поставленных целей и способов их достижения; принимают меры по их предотвращению и привлечению к ответственности виновных.

С точки зрения научной методологии и потребностей практики различают: а) судебный конституционный контроль, осуществляемый судами общей юрисдикции и специализированными органами конституционного контроля; б) судебный контроль в сфере исполнительной власти; в) контроль в уголовном судопроизводстве; г) судебный контроль за исполнением уголовных наказаний; д) внутриведомственный (иерархический) судебный контроль, который осуществляется вышестоящими судами по отношению к нижестоящим непосредственно в системе судов.

В зависимости от субъекта, издавшего правовой акт, с учетом специфики каждой из разновидностей правовых актов, обусловленной их иерархическим местом в системе источников права, а также объемом нормотворческой компетенции субъекта, судебный контроль подразделяется на следующие виды: судебный контроль за законностью правовых актов Парламента Республики Казахстан; судебный контроль за законностью правовых актов Президента Республики Казахстан; судебный контроль за законностью правовых актов Правительства Республики Казахстан; судебный контроль за законностью правовых актов местных представительных органов власти Республики Казахстан; судебный контроль за законностью правовых актов местных исполнительных органов власти Республики Казахстан; судебный контроль за законностью локальных правовых актов.

Признаки и функциональные особенности конституционного контроля обусловлены природой правового статуса Конституционного Совета, чья деятельность направлена на определение конституционности как действующих актов, так и актов, не вступивших в силу. Конституционный контроль, его реальные и потенциальные возможности концентрируются на реализации следующих задач: правовая защита конституции, обеспечение ее верховенства, установление конституционности и неконституционности действующих и не вступивших в силу актов, толкование конституционных норм и положений, разрешение споров о правильности проведения выборов депутатов Парламента, Президента, республиканского референдума, дача заключений о правильности процедур в случаях досрочного освобождения Президента Республики от должности по болезни и в случае возбуждения процедуры импичмента. Среди признаков конституционного контроля выделяется критерий вмешательства в процесс исправления ситуации, когда сделан вывод о неконституционности законов и постановлений, принимаемых

или принятых Парламентом, международных договоров до их ратификации Парламентом. Итоговое решение Конституционного Совета становится основанием для отмены неконституционного акта и принятия соответствующих мер. Сходные и отличительные черты конституционного производства (прежде всего, рассмотрение вопросов в форме обсуждения доклада) с процедурами судопроизводства дают основание для определения специфики как конституционного контроля в системе государственного контроля в целом, так и особенностей конституционного производства.

Государственный финансовый контроль есть важная составная часть единоцелостной финансовой политики государства, фактор обеспечения законности, целесообразности и эффективности использования государственной собственности, заемных и собственных средств экономических субъектов. Государственный финансовый контроль заключается в установленной нормативно-правовыми актами деятельности государственных органов власти и управления всех уровней по выявлению и предупреждению нарушений в процессе финансово-хозяйственной деятельности. Основными функциями государственного финансового контроля являются: 1) обеспечение адекватной валютно-денежной и финансовой политики государства; 2) обеспечение целостности систем управления государственными финансовыми потоками; 3) защитная – обеспеченная правовыми нормами, предусмотренными в законодательстве соответствующего профиля; 4) информативная – на каждом этапе формируется база информации о формировании, расходовании государственных средств и результатах проверки; 5) оперативная; 6) превентивная. В процессе модернизации системы государственного контроля необходимо усовершенствовать модель механизма реализации финансового контроля на уровне конституционного регулирования, определен конституционно-правовой статус государственных органов, уполномоченных осуществлять государственный финансовый контроль в Республике Казахстан – Президента, Парламента, органов исполнительной власти.

Спецификой деятельности прокуратуры как контрольно-надзорного органа является его сугубая направленность на проверку соблюдения законности, исключение возможности вмешательства в оперативно-хозяйственную деятельность поднадзорных объектов, тогда как иные виды государственного контроля могут оценивать деятельность подконтрольных структур не только с позиции законности, но - и эффективности и целесообразности, а также включать в себя возможность осуществления распорядительной деятельности, выражающейся в отмене нормативно-правового акта, возложении обязанности проведения какого-либо действия и т.д. При осуществлении своих контрольных функций Прокуратура тесно связана с законодательным, исполнительными и судебными органами власти. Представляется необходимой более четкая регламентация статуса прокуратуры в контексте Конституции, ее положения в системе государственной власти, мер ее конституционализации. Прокуратура оказалась структурой, полномочия и порядок деятельности которой не нашли конкретного конституционного закрепления, что влечет регуляцию ее деятельности текущим законодательством, и, следовательно, нестабильность ее статуса и механизма действия. В Конституции Республики Казахстан институту прокуратуры следует посвятить самостоятельный раздел, лаконично определив назначение прокуратуры, её место в механизме государственной власти, закрепив функции, а также объекты прокурорского надзора. Представляется также целесообразным в Конституции предусмотреть право законодательной инициативы Генерального прокурора Республики Казахстан, а также право на обращение Генерального прокурора Республики Казахстан в Конституционный Совет Республики Казахстан по вопросам соответствия правовых актов Конституции.

Значительной составляющей контрольной деятельности государства является демократический (народовластный) контроль, представленный участием в данной деятельности различных объединений и организаций гражданского общества. В этой связи в ряде стран развитой демократии особую репрезентативность проявляет институт омбудсмена. Однако в Казахстане данный институт не обладает той степенью представительности, каковая необходима для авторитетного функционирования, и это обстоятельство требует уделить особое внимание проблеме повышения престижа и функционализма Уполномоченного по правам человека.

Анализ практики контрольной деятельности органов соответствующих ветвей власти, показал, что требуется совершенствование специального законодательства о государственном контроле. Устранение пробельности законодательства создаст необходимые предпосылки для повышения эффективности государственного контроля в плане координации деятельности контрольно-надзорных органов, упорядочения правового статуса и полномочий контрольных органов, определения их места и роли в системе государственных органов власти, повышения эффективности институтов государственного контроля.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Тлипиев А.Т. Конституционно-правовые основы государственного финансового контроля в России: автореф. …канд. юрид. наук. - М., 2002. – 28 с.

[2] Уваров В.Н. Теория государственного управления: учеб. - Петропавловск: Северо-Казахстанская юридическая академия, 2006. – 473 с.

[3] Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. – Алматы: OST – XX1 век, 2010. - 48 с.

[4] Айтхожин К.К. Теоретические вопросы Конституции Республики Казахстан: дис. … докт. юрид.наук: 12.00.02. – Алматы, 2008. – 351 с.

[5] Острогорский М.Я. Демократия и политические партии. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1997. – 640 с.

REFERENCES

[1] Tlipiev A.T. Constitutional and legal bases of state financial control in Russia: Author. ... Cand. jurid. Sciences. M., **2002**. 28 p. (in Russ.).

[2] Uvarov V.N .The theory of governance: Proc. - Petropavlovsk: North Kazakhstan Academy of Law, **2006**, 473 p. (in Russ.).

[3] The Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020. Almaty: OST, **2010,** 48 p. (in Russ.).

[4] Aitkhozhin K.K. Theoretical questions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan: dis. ... Doctor. yurid. sciencles, Almaty, **2008,** 351 p. (in Russ.).

[5] Ostrogorsky M.J. Democracy and political parties. M .: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), **1997,** 640 p. (in Russ.).

Бақылау мемлекеттік басқаруды модернизациялау тәсілі ретінде

Тайторина Б.А.

binur.a@mail.ru

Тірек сөздер: құқық, бақылау, атақаратын қызметі, заң, классификация, бақылау құқықтық қарым-қатынастар.

Түйін. Мақаланың мақсаты мемлекеттік бақылаудың конституциялық құқықтық мәселелерін зерттеу. Мемлекеттік бақылаудың тиімділігін арттыруда «бақылау» категориясы мазмұнының теориялық база, тарихи тұрғыдан қарастыру; билік тармақтарының теңгерімін, тепе-теңдігін сақтауға бағытталудағы оның алатын орны мен рөлі, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау стратегияларының артықшылықтары мен негізге алынатын түрлерін анықтау; бір жағынан мемлекеттік бақылауды қамтамасыз ету тәсілдері ретіндегі конституционализациялау шараларының негізгі бағыттары мен қағидаларының тиімділігін зерттеу, екінші жағынан мемлекеттік басқаруды модернизациялау.

Taitorina B.A. Doctor of juridical sciences, professor, theory and history of state and law and constitutional law department, juridical faculty

Kazakh national University Named by Ababy. Kazakhstan, Almaty.

Control as a way to modernize public administration

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDK 338.439(574):633.11

Establishment of the grain cluster as a way to increase the competitiveness of the Republic of Kazakhstan

R.T.Dulambaeva[1], ZH.T.Beisenbaev[1], E.A.Nogayeva[1]
dulambaeva68@mail.ru
[1]Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: Cluster of grain, The sown area of grain, Areas producing a lot of wheat, Import and export of products of grain.

Annotation. Wheat grain production in Kazakhstan is the main part of the industry. With clustering of wheat sector we can export finished products. Reduce the dependence on the export of resource. Identify of the factors influencing to farms. Favorable areas for organize of wheat cluster. Manufacture of food products and imports. Arable lands of wheat every year. Wheat yield per hectare. The complexity of the calculation of the efficiency of the cluster. State's role in the organization of the cluster system. The current situation, according to the Kazakh leader, radically different from the former. Kazakhstan's record harvest achieved by completely different methods, thanks to two crucial factors.

First, of course, thanks to the heroic work of our farmers have always relied on the support of the state.

Secondly, the current outstanding victory of Agriculture of Kazakhstan - a direct result of consistent agrarian policy of the state.

УДК 338.439(574):633.11

Бидай кластерін құру Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолы ретінде

Р.Т.Дуламбаева[1], Ж.Т.Бейсенбаев[1], Е.А.Ногаева[1]
[1]әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Экономика және бизнес жоғары мектебі, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Тірек сөздер: Бидай кластері, Бидайдың егістік алқабы, Бидай өндірудегі көшбасшы аймақтар, Бидай өнімдерінің импорты және экспорты.

Аннотация. Бидай өндірісі Қазақстанның ауыл шаруашылығының маңызды секторы болып тиабылады. Бидай секторын кластерлеу дайын өнімді экспорттауға мүмкіндік береді. Ресурс экспортына тәуелділікті төмендетеді. Фермерлерге әсер ететін факторлар. Бидай кластерін құруға қолайлы аймақтар. Дайын өнім өндірісі және оның импорты. Бидайдың егістік алқаптары жыл сайынғы. Әр гектардан алынатын бидай көлемі. Қазақстан Президентінің ойынша, қазіргі жағдай бұрынғымен салыстырғанда мүлде басқаша. Қазақстанның рекордтық өнім көлемі көптеген әдістермен қол жеткізілген, әсіресе екі фактор ең маңыздысы.

Біріншіден, отандық фермерлердің ерен еңбектерінің арқасында.

Екіншіден, Қазақстан Республикасының қазіргі жетістігі – мемлекеттің аграрлық саясатының нәтижесі.

Қазіргі кездегі кез келген мемлекетке көзқарас олардың экономикасының бәсекеге қабілеттілігімен анықталады. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев салалардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру механизмдерін жетілдіруді талап етуде. Себебі салалық экономика арқылы мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі негізделеді. Қазақстан үшін негізгі экспорттық тауарларына сұраныстың үнемі өзгеріп отыруынен, әлемдегі сауда міселесінің ушығып кетуінен – ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін көтеру маңызға ие болады.

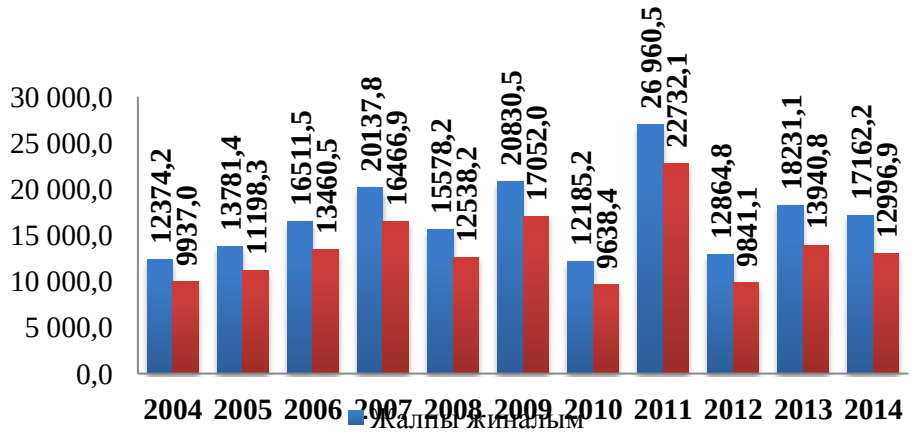

Сурет 1 – 2004-2014 жж. Дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақ дақылдарының және бидайдың жиналымы, мың тонна [1]

Жыл сайынғы бидай жиналымы басқа дақылдардың кем дегенде 70-80%-ын құрап отыр (Сурет 1). Биылғы жылғы көрсеткіш бойынша дәнді және бұршақ дақылдарының қолда бары 13103362 тонна болса, оның ішінде 11000729 тоннасы бидай, яғни 83,95%-ы. Бидайдың түсіміне әртүрлі факторлар әсер ететді (Сурет 2).

Жоғарыда аталған факторлардың негізгілері егіс алқабының көлемі және әр гектардан алынған түсімділігі болып табылады (Сурет 3). 2004 жыл мен 2014 жыл аралығында әр гектардан алынған центнердің айырмашылықтары бар. Ең жоғарғы түсім 2011 жылы 16,6 центнер бір гектарға үлес тиген. 2004 жылы бір гектардан 8,4 болса, 2014 жылы 10,9 центнерді көрсетіп тұр.

Сурет 2 – Кластерлендіру жағдайындағы бидай өндірісінің тиімділігін анықтайтын факторлар [2, 51]

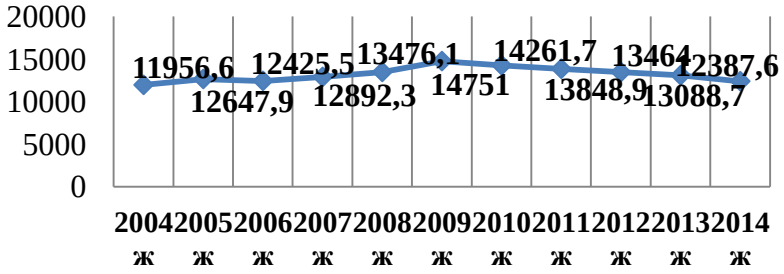

Сурет 3 – 2004-2014 жж. аралығындағы бидайдың анықталған егістік алқабы, мың га. [3]

Сурет 4-те көріп тұрғанымыздай Қазақстан Республикасында бидай өсіру, жинау бойынша Ақмола облысы - 30%, Қостанай – 28% және Солтүстік Қазақстан облыстары – 26% алдыңғы қатарда. Кластерді осы облыстарда ұйымдастыру қажет. Жер көлемі үлкен Қазақстан үшін кластерлік ұйымдастыруда ара-қашықтықты, транспорттық шығындарды ескеру өте маңызды.

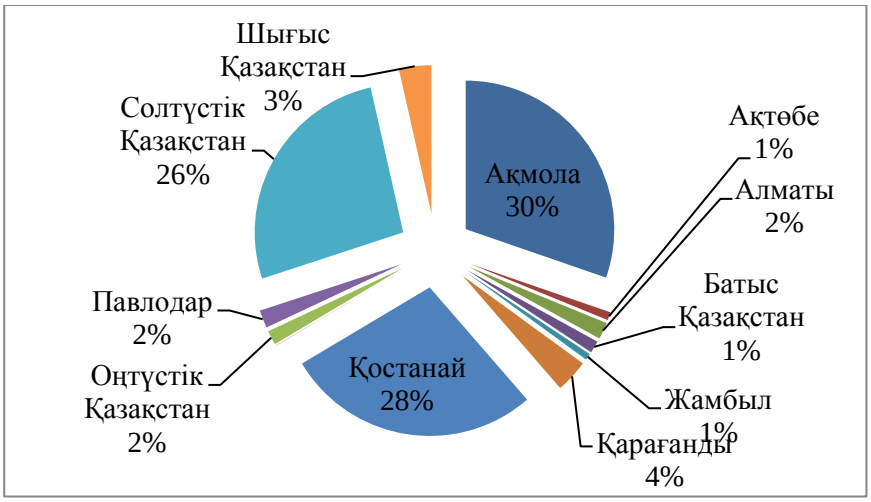

Сурет 4 – 2014 жылғы бидайдың облыстар бойынша жиналымы, пайыз [4]

Бидай өнімдері кластерінің экономикалық тиімділігі түскен жиынтық пайданың қолданылған артықшылықтардың жиынтығына қатынасы ретінде анықталады:

$$Э = \frac{П_{бш} + П_{ұн} + П_{нан}}{НҚЖ_{бш} + АҚЖ_{бш} + АК_{бш} + ЖАБ_{бш} + НҚЖ_{ұн} + АҚЖ_{ұн} + АК_{ұн} + НҚЖ_{нан} + АҚЖ_{нан} + АК_{нан}},$$

Мұндағы, П – пайда, млн. тг.;

НҚЖ – негізгі құрал-жабдықтар, млн. тг.;

АҚЖ – айнымалы құрал-жабдықтар, млн. тг.;

АК – адам капиталы, млн. тг.;

ЖАБ – жердің ақшалай бағасы, млн. тг.;

бш, ұн, нан – бидай, ұн, нан өндіретін кәсіпорындар.

Тек адам және жер капиталының, өндірістің барлық негізгі және айнымалы құрал-жабдықтарының жиынтық іс-әрекетінің нәтижесінде ғана бидай өнімдері кластерінің экономикалық әсері жүзеге асады. Ол үшін бидай барлық бағыттарда сатылып, ұнның және ірі өнімдердің сатылуы, сондай- ақ нан өнімдерінің сатылуы қажет [5]. Қазіргі кезде кәсіпорындардың пайдасы, қызметкерлер саны сияқты нақты мәліметтер жоқтығынан бұл формула арқылы тиімділікті өлшеу қиындықтары туындап отыр.

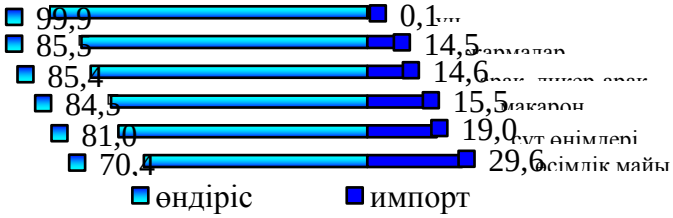

Сурет 5 – 2013 жылғы желтоқсандағы азық-түлік тауарларының өндірісі мен импорты, ресурстардың жалпы көлеміне пайызбен [6]

Сурет 5-те көріп отырғанымыздай Қазақстанда макарон өнімдерінің импортныа тәуелділік төмен. Ұнды импорттамаймыз десек теболады. Мұндағы мақсат: бидай - ұн - макарон және печенье сияқты дайын өнімдерді экспортқа шығару. Қазақстан Республикасының кәсіпкерлерінің қызмет белсенділігін анықтау барысында олардың қызмет етуіне кедергі келтіретін факторлар бойынша сауалнама жүргізілген. Соның нәтижелері бойынша: ақша қаражаттарының жетіспеуі - 36%, несиелер бойынша жоғарғы пайыздық қойылым - 21%, материалдық-техникалық базаның тозуы - 25%, өнімді сату бағасының төмендігі - 30%, айналым қаражаттарының аздығы - 26%, салықтың жоғару болуы - 9%, тұтынушыың сатып алу қауқарының төмендігі - 13%, шаруашылықтың табиғи ресурстарының тозуы - 14%, жеткіліксіз сұраныс - 9%, және тағы басқалары - 7% [7]. Жоғарыда аталған кері әсер етуші факторларды төмендету жұмыстарымен қатар, кәсіпкерлерді орталықтандыру, тиімділікке жұмыс істеуге бағыттау және ұйымдастыру қажет.

Ауыл шаруашылығы өнімдері экологиялық таза және денсаулыққа пайдалы болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен отандық өнімді қолдау тұрғындармен жүзеге асырылса, бұл кәсіпорындар үшін үлкен мүмкіндіктер береді. Жеке кәсіпкерлер өздері бірігіп, қызмет істей қоймасытығы анық, сондықтан мемлекет кластерлік жүйені ұйымдастырушы ретінде болуы керек.

Жұмыстың әдіснамасын статистикалық, математикалық, салыстырмалық әдістері құрады. Жұмыстың нәтижесінде бидай кластерін құру дайын өнім түрлерін экспортқа шығару арқылы мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға болатындығы қорытындыланды.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің ресми сайты. Режим доступа: http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT093673 / Күні:21.02.2015ж.

[2] ЧерненкоА.А. Формирование зернового кластера как условие повышения эффективности региональной экономики // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Краснодар – 2014. -194 стр.

[3] Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің ресми сайты. Режим доступа: http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT093661 / Күні:21.02.2015 ж.

[4] Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің ресми сайты: http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT093673 / Күні:21.02.2015 ж

[5] Онищенко К.Н. Метод расчета экономической эффективности функционирования зернопродуктового кластера // Экономика. – Крым – 2011. - № 2(35). – С.101-106.

[6] Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің ресми сайты: http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT074739 / Күні:21.02.2015ж

[7] Деловая активность предприятий Казахстана, - Астана - 2015. – 31 с. // Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің ресми сайты. Режим доступа: http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT093166 / Дата:21.02.2015г.

REFERENCES

[1] *Grain (including rice) and legumes and wheat accumulations*, The official website of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan, http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT093673 (in Kaz.).

[2] Chernenko A.A. *Formation of grain cluster as a condition for increasing the efficiency of the regional economy.Krasnodar:* Thesis for the degree of Candidate of Economic Sciences, 2014. 194 p. (in Russ.).

[3] Area under crops of wheat,The official website of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan, http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT093661 (in Kaz.).

[4] *Wheat of accumulations in areas*, The official website of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan, http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT093673(in Kaz.).

[5] Onishenko K.N. *The method of calculating the economic efficiency of the cluster of grain products. Krym: Economics*, 2011. № 2(35). 101-106 p. (in Russ.).

[6] *Food production and import*, The official website of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan, http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT074739 (in Kaz.).

[7] *The business activity of Kazakhstan.* Astana: 2015. 31 p. The official website of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan, http://www.stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT093166. (in Russ.).

УДК 338.439(574):633.11

Формирование зернового кластера
как повышение конкурентспособности Республики Казахстан

Р.Т.Дуламбаева[1], Ж.Т.Бейсенбаев[1], Е.А.Ногаева[1]
[1]КазНУ им. аль-Фараби, Высшая школа экономики и бизнеса , г. Алматы, Республика Казахстан

Ключеве слова: Зерновой кластер, Посевная площадь зерна, Лидирующие регионы по выращиванию зерна, Импорт и экспорт зернового продукта.

Аннотация. Производство зерна является важным сектором сельского хозяйства Казахстана. Кластеризация зернового сектора позволит экспортировать готовую продукцию. Снизить зависимость от экспорта ресурсов. Влияющие факторы на фермеров. Благоприятные регионы для организации зернового кластера. Производство и импорт готовоой продукции. Культивируемые участки для зерна. Урожай пшеницы с гектара. Нынешняя ситуация, по мнению Президента Казахстана, в корне отличается от прежнего. Рекордный урожай Казахстана достигнуты совершенно различными методами, благодаря двум важнейшим факторам.

Во-первых, конечно, благодаря героическому труду наших фермеров всегда опирался на поддержку государства.

Во-вторых, текущая победа сельского хозяйства Республики Казахстан - прямой результат последовательной аграрной политики государства.

DULAMBAEVA R.T. DOCTOR OF ECONOMIC SCIENCES, PROFESSOR, ECONOMICS DEPARTMENT, HIGH SCHOOLOFECONOMICS AND BUSINESS, Kazakh national University Named by Al-Faraby. Kazakhstan, Almaty.

BEISENBAEV ZH.T. CANDIDATE OF ECONOMIC SCIENCES, PROFESSOR, ECONOMICS DEPARTMENT, HIGH SCHOOLOFECONOMICS AND BUSINESS, KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY NAMED BY AL-FARABY. KAZAKHSTAN, ALMATY.

NOGAYEVA E.A. MASTER OF ECONOMIC SCIENCES, ECONOMICS DEPARTMENT, HIGH SCHOOLOFECONOMICS AND BUSINESS, Kazakh national University Named by Al-Faraby. Kazakhstan, Almaty.

Поступила 11.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Sociolinguistic problems of advertising in the state language

S.A.Asanbaeva, Zh.O.Bekbulatova
Kazakh state women's teacher training university, Almaty, Kazakhstan
aseke_7070@mail.ru

Key words: advertisement, advertise, language of advertisement, text of advertisement, definition of advertisement, sociolinguistics, state language.

Abstract. The article is considered the study of the theoretical and practical problems of functioning of the state language in the sphere of advertisement, the role of the language advertisement in expanding the public functions of the state language in the Republic of Kazakhstan.

The article considers the problems of definition of «the language of advertisement, discovering its maintain, of functioning of language in advertisementing field, the sociolinguistic parameters of the advertisement on state language and psycholinguistic peculiarities of advertisement language.

The author concludes the capability of development of state language in the sphere of advertisement, its scientific- practical recommendation of developing in the republic was offered.

The materials of study, scientific offer can be used as a course of materials on general linguistics, sociolinguistics and in strategy of language policy of the state.

УДК 801:316 = 943.42

Социолингвистические проблемы рекламы на государственном языке

Асанбаева С.А., Бекбулатова Ж.О.
Казахский государственный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: реклама, рекламировать, язык рекламы, текст рекламы, определение рекламы, социолингвистика, государственный язык.

Аннотация. В статье рассматривается изучение теоретических и практических проблем функционирования государственного языка в сфере рекламы, определению языка рекламы в увеличении объема общественных функций государственного языка Республики Казахстан, а также проблемы определения понятия "язык рекламы", раскрытия его содержания, функционирования языка в сфере рекламы, социолингвистические параметры рекламы на государственном языке, а также психолингвистические особенности языка рекламы.

Автор выявляет пути укрепления государственного языка в сфере рекламы, предлагает научно-практические рекомендации ее развития в республике.

Материалы исследования, научные положения могут использованы в курсах общего языкознания, социолингвистике и стратегии языковой политики государства.

Жарнама - өмірдің аса маңызды саласы. Сонымен қатар өмір саласының барлығына қатысты. Жарнама ақпарат береді, үйретеді, жарнамаға қарап адам қалай сөйлеуді үйренеді. Жарнама - құрал. Жарнама – жан азығы. Жарнама – сауда құралы. Жарнама – пайда көзі. Жарнама - қазақтың табиғи-тілдік ортасын кеңейтіп, нығайтатын, байытатын бұқаралық ақпарат арнасы. Олай болса, жарнама тілі – арнайы зерттеуді қажет ететін өзекті әлеуметтік-лингвистикалық мәселе.

Шет елдерде оған ерекше мән берілген. Айталық, Америка Құрама Штаттарында жарнамалау мәселелесі жақсы жолға қойылған. Онда жарнама монополистер арасындағы бәсеке үстінде ерекше қызмет атқаратын құралға айналған. Жоғары оқу орындарында арнаулы жарнама курстары жұмыс істейді. Коммерциялық училищелерде жарнамаға арналған сабаққа күніне 30 минут бөленеді. АҚШ-та, орташа есеппен алғанда, қарапайым қатардағы жұмыс атқаратын американдық күніне 1450 жарнамалық хабарларды кездестіреді. Сондықтан болар, «американдықтар жарнамамен бірге туады, өмір сүреді және соның ішінде өледі[1] деген сөз мәтелге айналған.

Қазақстанда болса мұның бірі де жоқ, сондықтан жарнама мәселесі өз дәрежесінде дами алмай келеді.

Барды барынша айтар болсақ, еліміз егемендік алғаннан бері жарнама қызметін қазақ тілінде жүргізуге байланысты кейбір ілгерілеу нышаны байқалады. Айталық, газет, журнал, кітап ішінде жарнама жариялау, аз болса да, бұрын да болды, қазір жандана түскендей.

Жарнама беретін теледидар мен радио бағдарламалары хабар береді, жарнама агентіктері ашылуда. Жарнама саласындағы бұл жаңалықтар тиісті нәтижелер бермей, көпшілік назарына ілікпей отыр. Күні бүгінге дейін жарнама тілі жүйелі зерттеу нысанасы болған емес. Қазақ тілінде «жарымжан жарнама деген сөз тіркесі пайда болды.

Қазақ тілі, жарнама тілі қызметінде әлсіздік танытқандықтан да, нарықтық экономикада, әсіресе сауда-саттық саласында, беделге ие бола алмай келеді.

Әрине, орыс тілін Қазақстан жарнамасынан алып тастап, қазақ - тілінің бір өзін енгізу деген сөзді қолдану қиын. Қазақ тілін нарық тіліне жоспарлы түрде айналдыру қажет. Мақсат сол – мемлекеттік тілдің жарнама саласындағы қызметін анықтап, бұл саладағы қызметінің деңгейін жоспарлап, оны мемлекеттік тіл ретінде Республика жарнамасында кеңінен қолданылатын беделді тілге айналдырудың жолдарын көрсету, осы бағытта нақты ұсыныстар енгізу. Басқаша айтқанда, нарық қыспағына түскен қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде толыққанды жарнама тіліне айналдырудың тетігін (механизмін) жасауға, шамасы келгенше, күллі тілші қауым атсалысуы тиіс.

Қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе оның әлеуметтік қызметін кеңейту үшін берілді, сондықтан да оның өміріміздің күллі саласында еркін қолданылуы жолында ешқандай тосқауыл, кедергі кездеспеуі керек.

Қазақ тілінің қоғамдық қызметін дамыту мүмкіндігін өмірдің кез келген саласында таныта алады. Сол мүмкіндігін паш ете алатын өмір саласының бірегей түрі – жарнама.

Жарнама – адамзат мәдениетінің құрамдас бір бөлігі, сондықтан да жарнамаға бұрын да, қазір де ерекше көңіл бөлінеді. Мәдени өміріміздегі жаңалықтардың бір саласы халық арасында жарнама арқылы жеткізіліп отырады.

Қазақ тілі мемлекеттік тіл мәртебесіне ие болумен байланысты, қоғамдық қызметі аясы кеңейіп, көркейе бермек. Соның айқын бір дәлелі – жарнаманы қазақ тілінде жүргізудің әлеуметтік-саяси қажеттілігі.

Мемлекеттік мәртебелі тіл болғандықтан, қазақ тілі жарнама тілі ретінде көшеде, маңдайша, радио, теледидар, кино, газет сияқты бұқаралық ақпарат арналарында жиі қолданыла бастады. Бірақ ол өзінің қолданылу аясын мейлінше кеңейте алмай келеді. Мысалы, көшедегі жарнамалардың көпшілігінің орыс тілінде, кейде бір ғана шет тілінде жариялануы. Оның себебі әр қазақты мазалауда. Себебі айтпаса да белгілі: біріншіден, орыс тілінде жариялауға әбден бой алдырғанбыз; екіншіден, жарнама тілі мен стилінің қазақша қалыптаса қоймағаны байқалады; Үшіншіден, жарнамаға әлі де болса қалай болса – солай қараймыз.; төртіншіден, республикада жарнама саласында мемлекеттік тіл бейресми түрде, бұрынғысынша орыс тілінің атқаруы; бесіншіден, жарнаманың мемлекеттік тілде сөзбе-сөз (калька түрінде) жариялануы; мемлекеттік тілде жарнама жариялаудың бұдан басқа да мәселелері (құқықтық, экономикалық т.б.)

Жарнамалардың мемлекеттік тілде, оның әдеби тіл нормасына сай берілуі – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Бұл мәселені шешу шараларын белгілеу үкімет тарапынан қолдау тауып отыр. Нақты айтар болсақ, Қазақстан Республикасы Тіл туралы заңының 21 – бабы бойынша: „… маңдайшалар, хабарландырулар, жарнамалар, прейскуранттар, баға көрсеткіштері, басқа да көрнекі ақпарат мемлекеттік тілде қажет болған жағдайда басқа да тілдерде жазылады.

Сондықтан Тіл заңының жарнамаға байланысты бабының талаптарына сәйкес, мемлекеттік тілді қолдануды құқықтық тұрғыдан, қаражат жағынан нақты шешілуі керек.

Жарнаманы мемлекеттік тілде оның әдеби нормасына сай етіп жариялау – мемлекеттік тапсырыс.

Республикада мемлекеттік тілде жарнама жариялау мәселелесін дұрыс жолға қоюдың мемлекеттік шаралары белгіленуде. Бұл ретте „Тілдерді қолдану мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы„ мәселенің шешілуіне тікелей әсер ететін әлеуметтік фактор. Бағдарлама мемлекеттік тілдегі жарнамаларды бір жүйеге келтіріп, жарнама ісін дамыту жөніндегі ұйымдастыру жұмыстарын тиімді жүргізу арқылы мемлекеттік тілдің жарнама саласындағы қоғамдық қызметін арттыруға қолма-қол көмек бермек.

Тіл заңының жарнамаға байланысты бабына сәйкес, мемлекеттік тілді қолдануды құқықтық тұрғыдан, қаражат жағынан нақты шешпесек, мәселенің жақын арада шешілмесі анық. Үкімет жарнама туралы заң шығарып, үйіп-төгіп қаржы бөлгенімен іс біте қалмайды. Бұл үшін жарнаманы молынан беру керек. Ол белгілі бір тілде жариялануы тиіс. Ол тілдің аты – мемлекеттік тіл. Мемлекеттік тілде жарияланған жарнаманың міндетті түрде лингвистикалық, психолингвистикалық және әлеуметтік лингвистикалық өзекті мәселелері болады, оларды шешу керек, ол үшін шешудің жолдарын ғылыми тұрғыдан іздестіру керек.

Мақсат – мемлекеттік тілдің жарнама саласындағы әлеуметтік қызметін анықтап, оны жақсартудың нақтылы жолдарын көрсетіп, ғылыми-практикалық ұсыныстар жасау. Бұл үшін бірсыпыра міндеттерді орындау қажеттілігі пайда болады, атап айтқанда:

- «жарнама, «жарнама тілің ұғымдарын түсіндіріп, жарнаманың жалпыға ортақ анықтамасын беріп, әлеуметтік ғылыми тұрғыдан нақтылау,
- мемлекеттік тілдің жарнама саласындағы қызметін сипаттап, оның өзекті мәселелерін шешу жолдарын іздестіру;
- мемлекеттік тілдегі жарнама мәтінін талдау, сол арқылы тілі мен стилін жақсартудың тетіктерін табу;
- мемлекеттік тілдің толыққанды жарнама тіліне айналуын жүзеге асыратын құрылым ұйымдастыру;
- мемлекеттік тілдің жарнама саласынан берік орын тебуін құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ету т.б.

Жарнама мәселесі біздің елде енді ғана қолға алына бастаса, шет елдерде бұрын да, қазір де жарнама жөнінде көп айтылып, жиі жазылуда.

Жарнаманың мән-мағынасы баршаға белгілі, бірақ көпшілік мақұлдаған бірыңғай анықтамасы жоқ. Мысалы, Үлкен Кеңес энциклопедиясында мынадай: «жарнама дегеніміз – белгілі бір өнімнің, қызмет көрсетудің, тұтынушылық қасиетін туғызып, оған деген сұранысты үшін таратылған хабарламаң орысшасы: «Направленное распространение информации о потребительных свойствах товаров или услугах с целью создания или увеличения спроса на них.[2] Ал Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі жарнаманы «спектакль, концерт, жиналыс, лекция, спорттық жарыстар, ойын-сауықтар туралы хабарламаң деп түсіндіреді.[3] Қазақ совет энциклопедиясы бойынша «реклама бар, «жарнамаң деген тағы бар: «Реклама: тегінде латынның reclamo – жар салу деген сөзі:[4]

1. Жұртқа көп өткізу үшін әр түрлі товарлар мен өндірілетін қызметтердің қасиеттерін жариялау.

2. Белгілі бір адамдар ұйымдар, әдебиет пен өнер шығармалары туралы хабар таратып, оларды әйгілеу. «Жарнама деген: «спектакль, концерт, лекция немесе көрермендерге арналған басқа да мәдени шаралар, спорттық жарыстар, ойын-сауықтар туралы хабарландырудың бір түрің. Көріп отырғандай, кейбір сөздіктерде *жарнама* мен *реклама* сөздерінің бір мағынада қолданылатын сөз екеніне қарамастан, екі анықтама берілген. Әрине, сөздіктердегі бұл екі анықтаманың да бір нәрсеге – жарнамаға қатысты екеніне құмән келтіруге болмайды. Өйткені әр түрлі жиналыс, конференция туралы хабар беру жарнама болса, спектакль, концерт, түрлі мәдени шараларға байланысты хабар беру де басы ашық, ол да жарнама.

Жарнама қоғамдық өміріміздің көптеген салаларында қолданылатын ерекше құбылыс екені даусыз мәселе. Ол еліміздің тарихынан жақсы белгілі.

Жарнаманың түрі сан алуан. Ол, негізінен, коммерция, саяси, мәдени салада жиі қолданылады. Берілу түріне қарай көше жарнамасы деген (плакат, афиша, маңдайша) болады, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы берілетін жарнамалар (газет, журнал, радио, теледидар) болатыны да белгілі.

Жарнама ісі нарықтық экономиканың дамуына байланысты, жыл санап біздің өміріміздің берік орын алуда. Оның экономикалық, мәдени өмірімізде алатын орны ерекше. Өйткені қауым халық шаруашылығының әр қилы салаларында, атап айтқанда, өнеркәсіп, сауда-саттық, тұрмыстық қызмет көрсету, спорт, туризм, мәдениет пен басқа да өмір, салаларындағы болып жатқан жетістіктерден тез хабардар ететін жарнаманы қажет етеді.

Осы талапқа сай, мемлекеттік тіл қоғамдық өміріміздің әр түрлі салаларында қолданылу үстінде. Соның бір айғағы – *жарнама*. Жарнама жөніндегі барлық анықтамаларды ескере отырып біз мынадай анықтама бергенді жөн көрдік: Жарнама – белгілі бір зат пен құбылысты, іс-әрекет пен қызметті елге таныту, насихаттау, оларға деген сұранысты күшейту мақсатымен (ауызша, жазбаша) жарияланған хабарлама жиынтығы.

Жарнаманың экономикалық әрі саяси мәселе екені даусыз. Сонымен қатар ол, ең басты құралы сөз болғандықтан әлеуметтік лингвистика (социолингвистика) құзырына жататын мәселе екені де шүбәсіз болса керек.

Қазақстан қоғамында, нарық экономикасы жағдайында жарнамаға жан кірді, әлеуметтік өміріміздің бөлінбес бір бөлігіне айнала бастады. Сонымен қатар оның саясат, экономика, мәдениет, идеология саласындағы қызметі де арта түсті.

Жарнама қыбын тауып қолдана білсек, Республиканың ішкі экономикалық жағдайын жақсартуға тікелей септігін тигізер фактор. Социологтар зерттеулеріне сүйенсек адамдардың 78% жарнаманы міндетті түрде керек деп есептейді. Жарнама берушілердің 40% газеттегі жарнаманы, 60 пайызы теле-радио жарнамаларының пайдаланады екен.[5] Бұл жарнама туралы жалпы сөз. Алайда мемлекеттік тілді жарнама саласында қолдану ойдағыдай емес. Бұл тілді осы салада орнықтыру, одан әрі дамыту, жарнама тілін жақсарту - өмір талабы, ұлттық қажеттілік.

Жарнама - өте күрделі құбылыс. Оны түріне қарай топтастырсақ, бірнеше топқа бөлуге болады. Мысалы, сауда жарнамасын зерттеушілер С.Куренина мен Р.Суховскаяның еңбегінде бір ғана сауда жарнамасының өзінің түрлері мен құрамының күрделі екенін көреміз. [6]

Егер жарнаманы жалпы мақсаттарына байланысты топтастырсақ, оны екіге бөлуге болады: бірі – сауда–саттық (коммерциялық) жарнама, екіншісі – саяси жарнама. Коммерциялық жарнаманың өзі өнеркәсіптік және сауда жарнамасы болып екіге бөлінеді. Өнеркәсіптік жарнамаға белгілі бір фирманың өнімдері мен қызмет көрсетуге арналған жарнамалары жатады. Сауда жарнамасына көтерме сауда жарнамасы мен дүкендер ұйымдастырған жеке жарнамалар жатады.

Жарнама түрінің көптігі жарнаманың жалпы түсінігін қиындатады. Нью-Йорк университетінің профессоры Чарльз Эдвардс және ірі жарнама фирмасының президенті Рассел Браун былай дейді: жарнама саласындағы мамандар “advertising” (жарнамалау) сөзіне әр түрлі түсінніктер берді.[7] Сөзбе-сөз аудармада олар бұл сөзді тек қана өнімге немесе дүкендер мен қызмет көрсету түрлеріне назар аударту мағынасында түсінді.

“Жарнамалау” сөзі туралы қаншама түсінік болса, соншама анықтама бар. Осының нәтижесінде түсінбеушілік пайда болуда. Сондықтан “жарнамалау” деген ұғымға анықтама берген жөн. Американ сауда ассоциацмясы мақұлдаған анықтаманы негізге алар болсақ: Жарнамалау дегеніміз – топ адамның тауар, қызмет, идея фактісі жөніндегі ақысы төленген ортақ түсінік түрі”.

Тіл мен қоғам өзара тығыз байланысты. Тіл табиғаты, әлеуметтік қызметі деген мәселелер – социолингвистика ғылымының өзекті мәселелерінің бірі. ТМД елдерінде, Қазақстанда бұл мәселе арнайы зерттеле бастағанына 50 шақты жылдай болды. Тілдің қоғамдық қызметі оның өмір

салаларында қолданылу деңгейі жайлы мәселелер жөнінде әлі де болса пікірталастар баршылық. Айталық, тілдің өмір салаларындағы қызмет санын анықтауда социолингвист ғалымдарымыз әр түрлі пікір білдіруде. Мысалы, Ю.Д.Дешериев мұны жиырма екіге бөлсе, Ә.О.Орыспаев 13 негізгі сала мен 65 қосымша саланы атайды.[8] Б.Хасанов қазақ тілінің Қазақстанда қоғамдық өмірдің 15 негізгі, 57 қосалқы саласында (подсфера), барлығы 72 салада қолданылатынын көрсетті.[9] Соның бірі – жарнама.

Өмірдің әрбір саласында адамдар мүддесі мен қызметіне, әлеуметтік жағдайына тіл де ерекшеленіп, таңдалып қолданылады. Сол сияқты қазақ тілінің де жарнама саласындағы қолданылу жиілігі мен қоғамдық қызметінің көлемін анықтау – бұл зерттеудің маңызды бір бөлігі.

Қазақ тілінің мемлекеттік тіл дәрежесін толығымен атқаруы үшін оның жарнама саласында кеңінен қолданылып, өрісін кеңейту өзекті мәселе екені белгілі.

Қазақ тілінің мемлекеттік тіл қызметін өз дәрежесінде атқарып, оның жарнама саласында еркін жұмсалуы үшін қазіргі жағдайда тіл мамандары социолингвистикаға бетбұрыс жасап, мәселенің мән-жайын жақсы меңгере алуы тиіс. Мемлекеттік тілдің жарнама саласында қолданылуы жөніндегі түрлі сын- пікірлерді, айтыстарды тоқтатып, жарнама тілі ретінде қалыптасуына жағдай жасап, басшылыққа алатын арнайы заңды күшейтпесе, Қазақстанда жарнама мәселесі дұрыс шешімін таппайды.

Жарнама - өмірдің көпастарлы саласы. Оның экономикалық, әлеуметтік, саяси, психологиялық, лингвистикалық т.б. астарлары болады. Мысалы, лингвистикалық тұрғыдан алғанда, жарнама – сөз, жарнама – сөйлем, жарнама бірнеше сөйлемнен тұратын мәтін немесе шығарма, тіпті бөлек кітап, кино болуы да мүмкін.

Мемлекеттік тіл мәртебесіне ие болған тілдің қоғамдық қызметінің аясы өркен жая кеңейіп, сөз байлығы молайып, көркемдік өрнегі айшықтала бермек. Белгілі бір саланың әлеуметтік, саяси, экономикалық, мәдени өмірімізде атқарар қызметі қандай болса – онда қолданылған тілдің мәні мен маңызы да сонша.

Жарнама тілі халық арасында кең тараған тіл болуы шарт, әйтпесе бейтаныс тілде жарияланған жарнама, әлеуметтік тұрғыдан танымал болмауына байланысты, иесін таппас жүйесіз сөз болып қалмақ. Ал көпшілікке танымал тілде жарияланған жарнама шын мәнінде жарнама болуы үшін, тіл мен стиль тұрғысынан алғанда, әрі қысқа, әрі нұсқа, жалпыға түсінікті де әсерлі жазылуы шарт. Жарнама тілінің сөздік құрамы жағынан да өзіндік ерекшеліктері болады.

1. Жарнама тілі бай болуы тиіс. Сөздік құрамы жұтаң келген жарнамаға көпшілік елең етпейді.
2. Жарнама тілінің сөздік құрамы өмір талабына сай, өзгеріп, дамып отыруы қажет. Өмір жылжып алға басса, ол тілде көрініс беруі тиіс, ал оны өрнектеуші сөз өзгеріссіз қала алмайды.

Халықтың әлеуметтік өміріндегі: өнеркәсіптегі, ауыл шаруашылығындағы, ғылымдағы және техникадағы, өнер мен мәдениет саласындағы даму, олардағы жаңалықтар лексикаға да үнемі ықпалын тигізіп отырады. Кейбір сөздердің қолданылу аясы кеңісе, бірсыпырасының жұмсалу өрісі тарыла бастайды. Ал кейбіреулері қолданыстан мүлдем шығып қалып, архаизм немесе көнерген сөздерге айналады.

Қазіргі кезде жарнама тілінің сөздік құрамы, үздіксіз баю үстінде. Тіліміз ішкі мүмкіндік негізінде пайда болған сөздермен, жаңа атау, терминдермен, терминдік тіркестермен толыға түсуде. Сонымен қатар бұрын қолданылған сөздердің жаңаша, жаңғыртыла қолданылуы да жиі кездеседі.

Жарнама саласында пайда болып отырған сан алуан жаңа сөздер мен тіркестерді, жаңа мағыналарды туғызып отырған факторлар, ең алдымен, жоғарыда айтылғандай, өмірдің өзі әкелген жаңалықтар, соларды атау қажеттігі. Мұндай жаңалықтар тек жарнама саласында ғана емес, өмірдің барлық саласында пайда болуда, соның ішінде күнделікті өмірде жиі көрініс беруде.

Жалпы алғанда, жарнама саласында қолданылған тіл - қоғамдық қызметін дамыту мүмкіндігі мол тіл. Жарнаманың жарнамалық қадір-қасиеті жарнамаланған затқа (құбылысқа) ғана байланысты емес, жарнаманың тілі мен стилінің тартымдылығына да байланысты.

Жарнама тек қана баспасөзде жарияланатын немесе тек қана ақпарат құралдарына қажет нәрсе деп қарамауыз керек. Жарнама деген - қоғам менен іскерлік жүйесінің үлкен және құрамдас табиғи бөлігі. Жарнаманың пайда болған алғышарттары мен потенциалды мүмкіндіктері мен шектеулерін түсінген жағдайда ғана оның қағидаттары мен әдістерін түсінуге болады.

Қазақ жарнамасының болашағы өте зор және бұл сала дамытуға тұрарлық. Дегенмен, біздің іскерлік жағынан енді ғана аяқтанып келе жатқан жас мемлекетімізде қазақ тілінің мемлекеттік мәртебеге ие бола тұрып жарнама саласында кенжелеп қалуының мынадай нақты обьективтік және субьективтік себептермен атап өткенді жөн көрдік.

Обьективті себептердің бірі - бүкіл өркениетті, экономикалық жағынан дамыған елдердегі сияқты қабылданған заңның болмауы. Заң қабылданған жағдайда мемлекеттік және мемлекеттік емес мекемелердің жарнама берулерінде бұл заңның орындалуын қадағаламауы мүмкін.

Екінші обьективті себеп – енді ғана қалыптасып келе жатқан іскер топтардың мемлекеттік тілді назарына алмауы, бұл мәселе міндетті түрде шешілуі керек. Бұл үшін бүкіл экономиклық құжаттар міндетті түрде бірден қазақ тілінде толтырылып, содан кейін ғана тиісті жерінде орыс, ағылшын т.б. тілдерге аударылуы керек. Егер де бұл мәселе шешілсе жарнамалар да бірден қазақша құрастырылып, содан кейін ғана басқа тілдерге аударылған болар еді.

Үшінші обьективті себеп – нарықтық қарым-қатынастың қазақ халқының ұлттық менталитетінен алшақтау болуының себебінен жарнама да ұлттық мүддеден алыстау жағдайда болды, бірақ та қоғамымыздағы өзгерістерді ескере отырып, бұл жағдайда түзетулер енгізуге атсалысу міндетіміз деп есептейміз.

Қазақ жарнамасының қазіргі қоғамымызда өз орнын таба алмауына ықпал еткен **субьективті себептер**:

1. Бүкіл қазақ баспасөзінде биресми, реми баспасөзде, тіпті орыс тіліндегі басылымдардың өзінде де жарнама аздау. Оған бұрыңғы идеологиялық кедергілердің сақталуы әсер етуде;
2. Қазақ оқырмандары бастапқы кезде жарнамаларға құштар болмады;
3. Жарнама берушілер өз жарнамаларының мемлекеттік тілде берілуін қажет етпеді. Алайда замана қиындығына байланысты жағдайы нашарлап отырған қазақ тіліндегі БАҚ (бұқаралық ақпарат құралдары) үшін жарнама қаражат таншылығынан шығудың көзі еді. Қысқаша айтқанда, жарнама - қазақ бұқаралық ақпарат құралдары үшін күнкөріс көзі де еді;
4. Қазақ тілінде жарнама жасайтын бірде-бір арнаулы орынның болмауы;
5. Қазақ тілінде жарнама жариялау тиімсіз деп танылу т.б.

Негізгі деген себептерді атап өте отырып, уақыт ағымы, қоғамдағы өзгерістер мемлекеттік тілде берілген жарнамаларды қажет ететінін біртіндеп дәлелдеп келе жатыр. Сондықтан да бүкіл басылымдар қазіргі таңда экономикалық дербестік алу және өз таралымын (тиражын) көбейту әрі аудиториясының талабына сай болуы үшін осы бір қиын да қызықты саланы игеруге мәжбүр болып отыр, болады да.

Жарнама – тек қана экономикалық құбылыс емес, әлеуметтік сипаттағы құбылыс, сондықтан да ол әлеуметтік лингвистика құзырындағы мәселе. Жарнама жеке адамның ойдан шығарған туындысы емес, ол ұлттар мен халықтар қарым-қатынасының нәтижесінде пайда болған қоғамдық құбылыс. Жарнаманы әрбір адам қолданады, бірақ оны жеке адамның қарақан басы үшін жасалған дүние болмайды. Жарнама адамдардың өзара қарым-қатынасқа түсуі қажеттілігінен туындаған, оны адамдардың бір-бірімен байланыс жасауына себеп болған құбылыс десек болады. себебі, жарнамалаудың кез-келгені тіл арқылы жүзеге асатындықтан, тіл мен жарнама саласы өте тығыз байланыста болады. Дүние жүзінде қанша тіл болса, жарнама да азды-көпті сонша тілде таратылады. Жарнама тілінің даму дәрежесін анықтау әлеуметтік лингвистиканың үлесіне тиеді. Әр елдің жарнама тілінің даму деңгейі әр түрлі болатыны баршамызға белгілі. Оны анықтау өте қиын, себебі ішкі құрылысы мен қоғамдағы қолданылу аясына байланысты тіл әр түрлі болып келеді.

Жарнама қоғамдық өмірдің қанша саласында қызмет етсе, оны соншалық зерттеу, тану соншалықты қиын іс. Жарнама ғылымының барлық саласымен тығыз байланысты болғандықтан, оның астарын ашып, елге жан-жақты таныту күрделі де, жауапты жұмыс екендігін еске ала отырып, жарнама тілін мынадай лингвистикалық ереже арқылы біршама нақтылауға болады:

1) Кез-келген жарнамада қазақ тілі заңдылықтарының толық сақталуы, жарнамадағы сөздердің орын тәртібінің дұрыс қойылуы, сөйлем мазмұнының дәл берілуі;

2) Жарнама - әдеби тіліміздің сүбелі бір бөлшегі екенін ескере отырып, оның мәтінінде тілдік мәнерлеу құралдарының дұрыс, ұтымды қолднылуы;

3) Қазақ тілінің барлық орфографиялық, орфоэпиялық, емле ережелерінің жарнама тілінде мүлтіксіз орындалуы.

Қазақстан лингвистикалық егемендік (Б.Хасанов термині) алып, аумағындағы тілдерді өз бетінше дамытуға мүмкіндік алған жағдайда жарнамаларын өз тілдерінде жариялай бастады. Күллі жарнама республикада он шақты тілде (қазақ, орыс, ағылшын, түрік, неміс т.б.) жариялануда. Соның ішінде қазақша жарияланған жарнамалардың өзіне тән әлеуметтік лингвистикалық өлшемі мен айырым белгілерін көрсету жұмыстың маңызды бір бөлігі.

Жарнама тілінің бейнелі де әсерлі болуы, әдеби нормаға сай болуы - өмір талабы. Қазақ тілі – мемлекеттік мәртебелі тіл. Сондықтан жарнамаларды тіл мәдениеті тұрғысынан мінсіз жариялау бірден-бір міндет.

ӘДЕБИЕТ

[1] Феофанов О.А. США: Реклама и общество. М., Мысль, 1974. – С.19.

[2] Большая Советская энциклопедия. 21 т. М., 1975. С.611-612.
[3] Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 3 т. Алматы. 1978. 698-бет.
[4] Қазақ совет энциклопедиясы. 9 т. А., 1976., 461-бет.
[5] Садыков К. Телерадио реклама: анализ и прогноз // Казахстанская правда. 26 ноября 1996 г.
[6] Куренина С., Сухановская Р. Печатная торговая реклама. Москва, 1966. С. 73-79.
[7] Эдвардс Ч., Браун Р.Реклама в розничной торговле США. М., 1967. С.9.
[8] Орусбаев О.А. Функциональная дистрибуция языков (на материале языковой практики в Киргизии). Дис. док. филол. наук. –Фрунзе, 1990.
[9] Хасанов Б.Х. Ана тілі – ата мұра. Алматы: Жазушы, 1992, 177-бет.

REFERENCES

[1] Feofanov O.A. USA: Advertizing and society. M., Mysl, 1974, 19p. (in Russ.).
[2] Big Soviet encyclopedia. 21v. M., 1975, 611-612. (in Russ.).
[3] Explanatory dictionary of Kazakh language. 3v. Almaty, 1978. 698p. (in Kaz.).
[4] Kazakh soviet encyclopedia. 9v. A., 1976, 461p. (in Kaz.).
[5] Sadykov K. Teleradio advertizing: analysis and forecast. Kazakhstnanskaya Pravda. 26 november 1996. (in Russ.).
[6] Kurenina S., Suhanovskaya R. Print trade advertizing. Moscow, 1966. P. 73-79. (in Russ.).
[7] Edvards Ch., Braun R. Advertizing in retail trade of the USA. M., 1976. 9p. (in Engl.).
[8] Orusbaeva O.A. Functional distribution of languages (on material of language practice in Kyrgyzstan). Dis. doc. filol. science. – Frunze, 1990. (in Russ.).
[9] Khasanov B. Native language- heritage. Almaty: Zhazushi, 1992, 177p. (in Kaz.).

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДЕГІ ЖАРНАМАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Асанбаева С.А., Бекбулатова Ж.О.
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: жарнама, жарнамалау, жарнама тілі, жарнама мәтіні, жарнама анықтамасы

Аннотация. Мақала жарнама саласындағы мемлекеттік тіл қызметінің теориялық және практикалық маңызды мәселелері мен Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тілдің қоғамдық қызмет көлемі нақтыланып, жарнама тіліне анықтама берілген. Сондай-ақ «жарнама», «жарнама тілі» түсініктеріне анықтама беріліп, мазмұны айқындалған, жарнама тілінің психолингвистикалық ерекшеліктері мен мемлекеттік тілдегі жарнаманың әлеуметтік-лингвистикалық өлшемі, қызметі көрсетілген. Республикадағы жарнама тілінің қазіргі кездегі жағдайы жан-жақты сипатталып, зерттеу жұмысында жарнаманың, жарнама тілінің дамуына ықпал ететін объективті, субъективті факторлар нақты мысалдармен берілген.

Мақалада жарнама мәтіндеріндегі тілдік ерекшеліктер, ондағы көріктеу құралдарының қолданылуы мен жарнама мәтінін безендіру ерекшеліктері, көріктеу бейнелеу тәсілдері берілген.

Автор мемлекеттік тілдің жарнама саласындағы қызметін анықтау, осы саладағы қазақ тілінің қолдану аясының кеңейтудің жолдарын іздестіріп, әлеуметтік-лингвистикалық мәселелерін шешудің алғышарттарын жасаған.

Поступила 19.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDK 657.044

The ways of improving inventory accounting

A.T.Kokenova[1], A.R.Kalymbetova[2] A.A.Saparova[2]
aiganymk@mail.ru, *Aigul72@mail.ru*, *Saynura_1977@mail.ru*

[1]International Humanitarian and Technical University, Shymkent
[2]International Kazakh-turetskyi University after H.A.Yassavi, Turkestan
[2]International Kazakh-turetskyi University after H.A.Yassavi, Turkestan

Keywords: inventory, inventory, accounting policy, responsibility centers, cost.

Abstract. This article discusses ways to improve the inventory in the agricultural organizations. The objectives of reforming the accounting system in Kazakhstan - to create conditions for the timely and efficient performance of its functions the accounting system within a particular economic environment. This requires the maintenance of proper accounting Kazakh generally accepted international accounting standards. Each enterprise in spite of the chosen methods of cost accounting, it is important information about the formation of inventories. It is necessary to identify effective material costs on the responsibility centers. In the agricultural organizations in the process of crop production and animal husbandry important expenditure items are material costs.

УДК 657.044

Қорлар есебін жетілдіру жолдары

А.Т.Кокенова[1], А.Р.Қалымбетова[2], А.А.Сапарова[2]

aiganymk@mail.ru, Aigul72@mail.ru, Saynura_1977@mail.ru
[1]Халықаралық гуманитарлық техникалық университеті, Шымкент қаласы
[2]Международный казахско-турецкий университет имениХ.А.Ясави, Түркістан қаласы
[2]Международный казахско-турецкий университет имениХ.А.Ясави, Түркістан қаласы

Кілт сөздер: қорлар, өндірістік қорлар, есеп саясаты, жауапкершілік орталықтары, шығындар.

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі таңда ауыл шаруашылығы ұйымдарында қорлар есебін ұйымдастыруды жетілдіру жолдары қарастырылған. Қазақстандағы бухгалтерлік есеп жүйесін реформалаудың мақсаты - нақты экономикалық ортада бухгалтерлік есеп жүйесінің өз қызметтерін тиімді және ұқытылы орындау үшін қолайлы жағдай жасау болып табылады. Ол үшін қазақстандық бухгалтерлік есеп жүйесінің әлемде жалпы қабылданған бухгалтерлік есеп жүргізу принциптеріне сәйкес болуын қамтамасыз ету қажет. Әрбір кәсіпорында таңдалған шығындар есебін ұйымдастырудың әдісіне қарамастан материалдық-өндірістік шығындар туралы ақпаратты қалыптастыру маңызды болып табылады. Жеке жауапкершілік орталықтарына қатысты бюджет баптарымен байланыстағы тиімді материалдық шығындарды анықтау қажет. Ауыл шаруашылығы ұйымдарында өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы өнімдерін өндіру барысында маңызды шығын баптары болып материалдық шығындар табылады.

Бухгалтерлік есеп жүйесін реформалаудың басты мақсаты - нақты экономикалық ортада бухгалтерлік есеп жүйесінің өзіне тиісті қызметтерін кезекпен, пайдалы, тиімді және ұтымды орындау үшін қолайлы жағдай жасаудан тұрады. Ол үшін қазақстандық бухгалтерлік есеп жүйесінің әлемде жалпы қабылданған бухгалтерлік есеп жүргізу көзқарастарына қарама қайшы болмауын қамтамасыз ету қажет.

Қазіргі таңдағы бухгалтерлік есеп жүйесінің ХҚЕС және ҚЕҰС қолдануы жағдайында, ауыл шаруашылығы ұйымдары шағын кәсіпкерлік субъектілері ретінде және ауыл шаруашылығы өнімін өндіруші кәсіпорындар ретінде есептіліктерін ҚЕҰС №1 –не сәйкес ұйымдастыруға құқылы. ҚЕҰС №1 сәйкес қорлар келесідей жіктеледі:

- қайта сату үшін сатып алынған және сақталудағы тауарлар;
- қайта сатуға арналған мүліктер (жер, ғимарат, көлік құралдары);
- өндірілген және сатуға арналған дайын өнім;
- өнім өндіруге және өндірісті қамтамасыз ету үшін арналған шикізат пен материалдар;
- аяқталмаған өндіріс;
- өзге де көмекші қорлар[1].

Біздің ойымызша бұл анықтама – ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекшелігін ескермеген. Бұл нормативті құжатқа сәйкес, ұйым ішінде өндірілетін қорлардың көп бөлігі (жем-шөп және өз өндірісіндегі тұқымдық материалдар, табиғи тыңайтқыштар) материалдық өндірістік қорлар қорлар құрамына кірмей қалады, себебі бұл нормативті құжатта дайын өнімді пайдаланудың бір ғана бағыты көрсетілген – ол өнімді сату.

Сонымен қатар материалдық өндірістік қорлар құрамында қорлардың элементтері – дайын өнім мен тауарлар жеке аталып, оларға анықтама берілген. Ал ауыл шаруашылығы өндірісіндегі негізгі элемент – меншікті қорлар ескерусіз қалған. Біздің ойымызша, экономикалық ақпаратты пайдаланушыларда материалдық өндірістік қорлардың осы бөлігіне бірегей көзқарасты қалыптастыру үшін өндірістік қорларға келесідей анықтама беруге болады: **өндірістік қорлар (материалдар)** дегеніміз – ұйым балансының активінде көрініс табатын, экономикалық субъектінің меншігі болып табылатын, сатып алынған, өндірілген, басқа да көздерден алынған, ұйымның басқару және басқа да қажеттіліктері үшін бір өндірістік кезең барысында пайдаланылатын (жарғы құжаттарымен бекітілген қызметті жүзеге асыру үшін); өзінің табиғи және сапалық көрсеткіштерін өзгертетін немесе өзгертпейтін материалдық құралдар мен еңбек заттары[2]. Бұл анықтамада, біз қорлардың экономикалық және бухгалтерлік мағынасын біріктіруге тырыстық. Қорлардың экономикалық мағынасы – құрамын еңбек заттарымен қатар еңбек құралдары да кіретіндігінде (нормативті құжаттармен пайдалану мерзімі анықталып көрсетілген 12 ай немесе бір өндірістік кезең). Еңбек құралдары бұл жерде өз құнын дайын өнімге бірте-бірте аудару қасиетін жоғалтады. Ал қорлардың бухгалтерлік мағынасы мүліктік иелікке басымдылық берумен кеңітілген сияқты.

Қорлардың орташа өзіндік құнын анықтау үшін нақты есепті кезең бір ай деп белгілеу қорлар есебінің басқару қызметін шектейді[3]. Мысалы ірі өндірістік кәсіпорындарда өндіріске жұмсалатын және басқа да қажеттіліктерге пайдаланылатын қорлардың орташа өзіндік құнын анықтау қажеттілігі бір айдан қысқа мерзімде (декада- онкүндік) туындауы мүмкін, ал шағын кәсіпкерлік субъектілері ай сайын баланс құруға міндетті емес, яғни оларға материалдардың орташа өзіндік құнын тоқсанына бір рет есептеуге болады. Осыдан, орташа өзіндік құнды нақты айына бір рет есептеу кезеңділігінің орнына қажетті есепті кезеңді пайдаланған дұрыс.

Есепті жетілдіру бағыттарының бірі болып оны компьютерлік жүйелерді пайдаланудың көмегімен тиімді жүргізу. Басқару тиімділігін көтеру үшін материалдық ресурстарды басқаруды жетілдіру қажет. Тәжірибе көрсеткендей мөлшерден тыс қорларды ең төменгі қысқартудың өзі біршама қаржылық ресурстарды босатуға және тұрақты пайда алуға мүмкіндік береді. Бірақ өнім шығарудың үлкен номенклатурасымен, көп мөлшерде әртүрлі шикізаттарды пайдалану қажет болған жағдайда, қорлар деңгейін тиімді мөлшерде жасауға қатысты мақсаттарды шешу қиындайды. Бұл жерде материалдық ресурстар қозғалысының нақты және жедел есебін жолға қоюға мүмкіндік беретін компьютерлік жүйелер көп көмек береді.Қазіргі кезде материалдық қорлар бойынша есеп, басқару және бақылау жұмыстарын жеделдетуге мүмкіндік беретін көптеген компьютерлік бағдарламалар жасалған[4]. Мысалы өндірістегі материалдар есебін ұйымдастыру бойынша олар лимитті-жинақтама карталарын, қорлар қозғалысы бойынша құжаттарды, есептен шығару актілерін, өндірістік есептерді құруға мүмкіндік береді. Бұл жүйелерде өндіріске қорларды жіберуде сандық және құндық мөлшерлерді бақылау жүзеге асырылған. Мөлшерлеме өндіріске материалдарды жіберуге негіз болып табылатын құжат лимитті-жинақтама картаны рәсімдеу кезінде енгізіледі. Мөлшерден тыс жіберетін жағдайда өндіріске жіберу жүккұжатында тиісті рұқсаттың деркетемелері келтіріледі[5]. Мөлшерлерді бақылау белгілі көрсеткіштермен реттеледі. Пайдаланушы өндіріске мөлшерден тыс қорларды жіберу бойынша ведомостарды және мөлшерлеменің қалдықтары (артық жұмсалуы) бойынша есептерді қалыптастыруы мүмкін. Сонымен қатар бір материалдардың жетіспеушілігі жағдайында, оларды басқа бір түрімен алмастыру мүмкіндіктері ұсынылады. Дайын өнім өндірісіне жұмсалған шикізаттардың нормативті және нақты шығындары туралы есептілікте материалдарды есептен шығарудың әртүрлі нұсқалары есепке алынады[6]. Материалдық шығындар есебі дайын өнім түрлері бойынша жүргізіледі. Бұндай жүйе түрлері саладағы кәсіпорындарда пайдалануы және олардың ерекшеліктеріне қарай жасақталуы мүмкін.

Сонымен қатар қорлар есебін ұйымдастыруда шаруашылықтың еңбек құралдары болып табылатын 1350 шотында есепке алынатын шаруашылық құралдарының есебі ерекше маңызға ие. Активтердің бұл түрі пайдалану мерзіміне байланысты екіге бөлінген - бір бөлігі негізгі құралдар құрамына кіруі тиіс, ал екіншісі өндірістік қорлар құрамына кіреді. Қандай құралдарды қай шоттарда есепке алу керек екендігі туралы шешімді, ұйым қызметінің сипаты мен шарттарына байланысты, ұйым басшысы қабылдайды. Бұл шешім ұйымның есеп саясатында бекітіледі[7].

Айналымдағы мүліктер құрамына кіретін шаруашылық құралдарының есебі мен бақылауын нақты дұрыс ұйымдастыру үшін:

- қоймаларда сақталуы мен пайдалану барысында дұрыс жақсы жағдайды қамтамасыз ету қажет;
- сақтау мен пайдалану орындарында жедел қабылдау, жіберу және нақты барын тексеру мүмкіндігін қамтамасыз ететін тәртіппен орналастыру қажет;
- қабылдау, сақтау, жіберу, операцияларды дұрыс және уақытылы рәсімдеу үшін жауапты тұлғаларды анықтау, жауапты тұлғалармен материалдық жауапкершілігі туралы жазбаша келісім-шарт жасау;
- шаруашылық құралдарын алу, өндіріске жіберу және есептен шығару бойынша есеп құжаттарына қол қою құқығы бар қызметті тұлғаларды белгіленген тәртіппен бекіту;
- шаруашылық құралдарының қозғалысы бойынша операцияларды рәсімдеу тәртібін құжат айналымында анықтап белгілеу;
- қоймалардағы және қолданыстағы шаруашылық құралдарын түгендеудің мезімдерін анықтау[8].

Сонымен қатар, ұйымның есеп саясатында шаруашылық құралдарының құнын есептен шығару мерзімі туралы мәселе ашып қарастырылуы қажет. Бұл топтағы өндірістік қорлардың құнын есептен шығару мерзімі болып, бір жағынан қолданысқа жіберу сәті саналуы мүмкін, ал екінші жағынан, активтің қызмет ету мерзімінің аяқталған, есептен шығарылған уақыты болуы мүмкін. Экономикалық көзқарастан бұл жерде бірінші нұсқаны пайдаланған дұрыс, себебі қолданысқа жіберілген шаруашылық құралдардың құны бірден дайын өнімге кеткен материалдық шығындар құрамына кіреді. Дайын өнімді

сатқаннан кейін, қолданыстағы шаруашылық құралдарын, олардың қызмет ету мерзімі бітпей тұрып жаңа құралдармен алмастыру мүмкіндігі туындайды. Екінші нұсқаға қарағанда, бұл жерде қорларды тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін, олардың айналым қарқыны өседі. Бірақ, біздің ойымызша, бірінші нұсқаның бір кемшілігі бар – ол қолданысқа жіберілген және сол сәтте есептен шығарылған шаруашылық құралдарына бақылаудың жеткіліксіздігі.

Нормативті құжаттарға сәйкес шаруашылық құралдарын қоймадан қолданысқа жібергеннен кейін, олардың бары мен қозғалысын бақылау жедел тәртібімен жүзеге асыру ұсынылады. Бірақ бақылаудың қандай әдістері мен тәсілдерін қолдану керек екендігі түсініксіз. Сонымен қатар активтердің жеке осы түрімен байланысты бастапқы құжаттар да қарастырылмаған.

Сонымен қатар қорлар есебін жетілдіру мақсатында реттелу дәрежесі бойынша шығындарды жіктеу және ұйымдарда есепті аналитикалық қамтамасыз етуді ұйымдастыруды жауапкершілік орталықтарына бөлумен қатар қолдануға болады.

Отандық және шетел әдебиеттерінде жауапкершілік орлалықтары бойынша есепті жүргізуге көп көңіл бөлінеді.

– Жауапкершілік орталықтары бойынша есепті жүргізу жүйесін анықтауда А.Апчерч жұмыстары ерекше орын алады [9].

Өз жұмысында ол бюджеттік жоспарлау мен бақылаудың ішкі жүйесінің қызмет жасауы, әдетте менеджерлердің жауапкершілік аясына сәйкес келетін, оның ұйымдық құрылымымен анықталады. Барлық ұйымдарда (шағын кәсіпорындардан басқа) шешімдерді қабылдау құзыреттілікті бөлу арқылы жүзеге асырылады.

Жауапкершілік орталықтары бойынша есепті ұйымдастыру қағидасы – қаржылық бақылау процедуралары басқарушылар арасында жауапкершілікті бөлудің құрылымын көрсеттетіндей болып жасалуы тиіс дегенді білдіреді.

Жауапкершілік орталықтарын анықтауда В.Л.Назарова, М.С.Жапбарханова көзқарастарын атап көрсету қажет [10]. Авторлар, ең алдымен кәсіпорынның технологиялық құрылымын есепке алады, содан кейін оның тікелей және көлденең жолдарын бөліп көрсетеді. Бұл көзқарас ортақ мақсатқа жету үшін орталықтандырылған басқаруды кәсіпорынның құрылымдық бөлімше басшыларының барынша мүмкін ойларымен қатар қарастыруға мүмкіндік береді.

Жауапкершілік орталықтары бойынша есепті ұйымдастыруда әрбір орталық менеджерлерінің құқықтары, міндеттері және құзіреттіліктері аясын нақты белгілеу қажет, және олардың көпшілігінде тек шығындарды өлшеу ғана емес, сонымен қатар орталық қызметінің көлемін өлшеуге мүмкіндіктің болуына талпыну керек.

Тәжірибе көрсеткендей, жауапкершілік орталықтарын тиісті менеджерлердің міндеттері мен құзыреттерінің көлемі бойынша жіктейді.

Осы қағидаға сәйкес Б.А.Мархаева, Қ.П.Батырбеков жауапкершілік орталықтарын – ағымдағы шығындар орталығы, инвестиция орталығы, сату орталығы және пайда орталығы деп бөледі [11].

Шығындар орталығы – есепте берілген бірліктің шығындарын бақылауды жүзеге асыруға аныталған, ұйым қызметінің кез-келген бірлігі. Бұл бірлікте мөлшерлеуді, жоспарлауды, пайдаланылған ресурстарды есепке алуды, олардың пайдаланылуын бағалауды және шығындардың пайда болуына жауапты тұлғаны анықтауды ұйымдастыруға болады деп күтіледі.

Шығындар орталығы ретінде кәсіпорынның ұйымдық бірлігі (бөлімше, бригада және т.б) болуы мүмкін, немесе тиісті ұйымдық бірлік жеке шығын орталықтарына бөлінеді. Шығындар орталығын бөлудің негізі болып операциялар мен қызметтерді орындаудың бірегейлігі табылады.

Шығындар орталықтарын қалыптастыруды кәсіпорынның ұйымдық және технологиялық ерекшеліктерін зерттеу және талдау негізінде жүзеге асыру керек.

Шығындар орталықтары екі бағытта жұмыс жасай алады. Тиімділік қағидасына сәйкес келесі екі мақсаттың біреуін іске асыруға мүмкіндік беретін шешім тиімді болып табылады.

1) белгіленген шығындар деңгейінде ең көп нәтиже алу;
2) белгіленген нәтижеге жету үшін қажетті шығындарды ең төменгі деңгейге жеткізу.

Сату орталықтары – бұл басшылары өнімді, тауарды, қызметті сатудан түскен табысқа ғана жауап беретін бөлімшелер. Оларға өндірісте немесе сатып алуда пайдалы тауарлар туралы ақпарат ұсынылады, ал қызметінің нәтижелері сатудың көлемі мен құрылымы бойынша натуралды және құндық көрсеткіште бағаланады.

Пайда орталығы – бұл басшысы табыстар үшін де, шығыстар үшінде жауап беретін бөлімше.

Кәсіпорындағы есеп-аналитикалық басқару жүйесін жасақтауда – жауапкершілік орталықтарын бөліп, шығындар мен құзеттерді бөлістіру – негізгі пункт болып табылады.

Қорларды басқаруды есеп-аналитикалық қамтамасыз етуге қатысты ауыл шаруашылығы ұйымдарында келесі жауапкершілік орталықтарын бөлуге болады:

- Сатып алу орталығы – дайындау өндірісі, материалдық-техникалық жабдықтау бөлімі. Бұл бөлімшелер өндіріс пен басқарудың қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында, қорлармен үздіксіз қамтамасыз етуге жауапты.
- Шығындар орталығы – шикізат ресурстарының пайдалану мөлшерлерінің сақталуына, өндіріс процесі кестесінің сақталуына жауапты жеке бөлімшелер.
- Пайда орталығы - өндіріс бөлімшелері. Өнімнің шығуы, өндірілетін өнімнің өзіндік құны бағаланады.
- Сату орталықтары - өнімді өткізу қызметі (сату және маркетинг бөлімшелері). Бұл орталықпен сату көлемі, тауарлы өнімнің баға саясаты, тауарлы өнім портфелін қалыптастыру бақыланады.

Кәсіпорындарда таңдалған шығындар есебінің әдісіне қарамастан материалдық-өндірістік шығындар туралы ақпаратты қалыптастыру маңызды. Түрлі мақсаттарға бюджет баптарымен байланыстағы тиімді материалдық шығындарды анықтау қажет, соның ішінде жеке жауапкершілік орталықтарына қатысты да. Ауыл шаруашылығы ұйымдарында маңызды шығын баптары болып өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы өнімдерін өндіру барысында оларды материалдық шығындар деп тану табылады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Радостовец В.В., Шмидт О.И. Теория и отраслевые особенности бухгалтерского учета. Алматы: «Центраудит-Казахстан», 2000.-496с

[2] Радостовец В.К., Омаров А.Ш., Тасмаганбетов Т.А., Абленов Д.О., Тайгашинова Г.Т. Алматы: Экономика, 1997, -180с

[3] Додобаев Ю.Т., Касенов К.Р., Есполов А.Т., Темиргалиева Г.К. Анализ хозяйственной деятельности АПК. Учебное пособие. Алматы: Экономика, 2007.

[4] Крейнина М.Н. Финансовое состояние предприятия. Методы оценки.- М.: ИКЦ «Дело и Сервис», 1997.- 224 с.

[5] Рыбин В.И., Пессель М.А., Джамилинская Э.В. и др. Анализ хозяйственной деятельности предприятий и объединений. Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп./ - М.: Финансы и статистика, 1984.-351 с.

[6] Баканов М.Н., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа – 2-е изд.,перераб.- М.: Финансы и статистика, 1994.- 284 с.

[7] Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учебник - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2001.- 423 с.

[8] Балабанов Е.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта- 2-е изд., доп.- М.: Финансы и статистика, 2000.- 208 с.

[9] Апчерч А. Управленческий учет: принципы и практика. Перевод с английского / под редакцией Я. В. Соколова , И. А. Смирновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. - 952 с.

[10] Назарова В.Л., Жапбарханова М.С., Фурсов Д.А., Фурсова С.Д. Басқару есебі. Алматы: Экономика, 2007. -298б.

[11] Соколов Я. В. и др. Бухгалтерский учет в зарубежных странах М.: ТК Велби, изд-во «Проспект, 2005. - 664с.

REFERENCES

[1] Radostovets V.V. Schmidt OI Theory and industry specific accounting. *Centeraudit-Kazakhstan*, 2000, P-496 (in Russ.).

[2] Radostovets V.K., Tasmaganbetov T.A., Ablenov D.O., Taygashinova G.T . *Economics*, 1997, P-180 (in Russ.).

[3] Dodobaev Y.T., Kassenov K.R., Espolov A.T., Temirgaliev G.K. Analysis of economic activity of the agricultural sector. *Economics*, 2007(in Russ.).

[4] Kreynin M.N. The financial condition of the company. Methods otsenki. *Business and Service*, 1997. P-224(in Russ.).

[5] Rybin V., Pessel M.A., Dzhamilinskaya E.V. Analysis of economic activities of enterprises and associations. *Finance and Statistics*, 1984, P-351(in Russ.).

[6] Bakanov M.N., Sheremet A.D. Theory of Economic Analysis. *Finance and Statistics*, 1994, P-284 (in Russ.).

[7] Bakanov M.I., Sheremet A.D. The theory of economic analysis. Finance and Statistics, 2001, P-423 (in Russ.).

[8] Balabanov E.T. Financial analysis and planning of economic subekta. *Finance and Statistics*, 2000, P-208 (in Russ.).

[9] Upchurch A. Management Accounting: Principles and Practice. Finance and Statistics, 2002, P-952 (in Russ.).

[10] Nazarov V.L., Zhapbarhanova M.S., Fursov D.A., Fursova S.D. Management Accounting. *Economics*, 2007, P-298 (in Russ.).

[11] Sokolov Y. Accounting in foreign countries. *Prospect*, 2005, P-664(in Russ.).

Пути совершенствования учета запасов

А.Т.Кокенова[1], А.Р.Қалымбетова[2], А.А.Сапарова[2]

aiganymk@mail.ru, Aigul72@mail.ru, Saynura_1977@mail.ru

[1]Международный гуманитарно-технический университет, Шымкент

[2]Международный казахско-турецкий университет имениХ.А.Ясави, Туркестан

[2]Международный казахско-турецкий университет имениХ.А.Ясави, Туркестан

Ключевые слова: запасы, производственные запасы, учетная политика, центры ответственности, затраты.

Аннотация. В данной статье рассматриваются пути совершенствования учета запасов в сельскохозяйственных организациях. Цели реформирования системы бухгалтерского учета в Казахстане – создание условий для своевременного и эффективного выполнения своих функций системой бухгалтерского учета в конкретной экономической среде. Для этого необходимо обеспечение соответствия системы казахстанского бухгалтерского учета общепринятым мировым стандартам ведения бухгалтерского учета. На каждом предприятии несмотря на выбранные методы учета затрат, важно формирование информации о материально-производственных запасах. Необходимо определение эффективных материальных расходов по центрам ответственности. В сельскохозяйственных организациях в процессе производства продукции растениеводства и животноводства важными статьями расходов являются материальные расходы.

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Importance of improving listening skills in ESL

[1]E.U.Artykova, [2]Zh.T.Toleukhan, [1]B.N.Akshalova
[1]al-Farabi KazakhNational University
[2]T.Ryckulov New Economic University

Key words: Listening skills, listening and viewing, logical thinking.

Abstract: This article refers to the auding.Listening - is both a goal and a means of learning. Education is semantic listening its comprehension implies a learning exercise for the establishment of common listening skills, speech exercises and further training activities with audio texts, i.e listening training is aimed at developing and improving mechanisms for listening. Listening as an active intellectual activity - a complex process of perception and understanding of sounding speech. And the elements of visual perception (gestures, facial expressions) and intonation, smashing it on the syntagma, help us to understand it.

The traditional method of learning a foreign language is seen as a kind of training to audition of speech activity that requires no special didactic approach and limits the perception of sounds and intonation elements. In practice, it turns out that all of the skills generated four kinds of speech activity listening skills in students, as a rule, the least developed. The ability to hear and understand the construction ability to speak a foreign language. Therefore, one of the main goals of the content of current programs in a foreign language is to develop the students' ability to perceive it by ear foreign language, which is listening. Ideally, they should be able to perceive it by ear speakers and react to it, based on the requirements of the current speech situation.

Ағылшын тілі практикалық сабағында аудирование тәсілін қолдану арқылы сабақтың маңыздылығын арттыру

[1]Е.О.Артықова, Ж.Т.Төлеухан, [1]Б.Н. Ақшалова
1Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
2Т.Рысқұлов атындағы Жаңа экономикалық университеті Лингвистикалық орталық Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: тыңдау әдісі, логикалық ойлау әдістері, көру және тыңдау әдістері

Аннотация.Ағылшын тілі практикалық сабағында тыңдау әдісін қолдану аталмыш тілді тез меңгерудің бірден бір тиімді әдістерінің бірі. Бұл мақалада практикалық сабақ барысында ағылшын тілі пәнінің оқытушысына тыңдау әдісін дұрыс қолдану, оның пайдасы мен кері әсерлерін және де тыңдау әдісін қолданудың қызықты да қолайлы жолдарын қарастырмақпыз.

Кіріспе. Алдымен, кез келген шет тілін үйрену кезінде тыңдау әдісін қолдану - тіл үйренудің ажырамас бір бөлігі екеніне тоқталамыз.

Одан кейінгі кезекте, оқытушының сабақта тыңдау әдісін қолдану барысында кезігетін бірқатар мәселелерді талқылаймыз. Қорытындыда біз тыңдаудың тиімділігін, студент қызығушылығын қалай арттыру керек деген мәселелерге тоқталамыз.

Аталмыш әдіс тіл үйрету кезеңдерінде табиғи тілдік ортаны қалыптастырады. Студенттерді оқытуда сабақ берудің барлық сатысында қолдануға болатын түрі - аудио құралдар, радио мен теледидардың хабарлары, сабақта мынадай мақсатта қолданылады: біріншіден, қажетті ақпаратты күшті әсерлілікпен жеткізеді; екіншіден, студенттің бақылаушылығы мен талдау дағдыларын жетілдіреді, үшіншіден, өз пікірін, ойын тұжырымдап айтуға үйретеді. Таспа арқылы тыңдалатын мәтін студенттің тілін дамытады. Тіл үйренудегі тыңдау сөйлеумен тығыз байланысты. Таспадан тыңдалған мәтін бойынша сұрақ қою ең тиімді жол, өйткені студент сұраққа дұрыс жауап беру үшін мәтінді ынтамен тыңдайды, мәнін түсінуге тырысады.Тыңдау сөздерді жаттауға, грамматика мен синтаксисті үйренуге көмектеседі.

Мәтінді бірнеше рет тыңдау студентке сөйлемді толық тыңдап грамматика мен сөйлем жүйесін автоматты түрде жаттап алуына мүмкіндік береді. Яғни, бұл жаңа сөздер мен сөз тіркестерін есте сақтаудың оңай жолы.

Мәтінде көп мағыналы сөздерді қолдану.

Кез келген тіл синонимдер мен ононимдерге бай. Тыңдау және мәтін қайталау барысында студент жаңа сөздермен фразалардың қолданылуымен танысады.

Яғни, студент сөздерді жеке-жеке жаттамайды, толық сөйлем жолдарымен жаттайды.

Тыңдау әдісі тез есте сақталады және қайталап қолданылып отырады.

Әдіс тілді машықтандырады, еркін сөйлеуге көмектеседі.

Студенттерге алғашында тыңдап түсіну қиын болады, себебі сөйлемдер жылдам айтылатындықтан оны айыру, сөзді немесе сөйлемді бірден есте сақтау, мағынасын қабылдауы мүмкін емес. Тыңдап түсіну жүріп жатканда студенттер мәтінді ұқыпты және зердесін қатты бөле отырып тыңдауы тиіс. Бар ойларын естіп жатқан мәтінді біртіндеп түсінуге және оның мағынасын дұрыс түсіне білуі керек. Ал оқытушы бұл тыңдалымның жеңіл және қызықты болуына көмектесуі тиіс. Студенттердің тыңдау қабілетін дамытқанда оқытушы үш түрлі жағдайды есепке алуы тиіс: 1) тыңдалымға берілетін лингвистік мәтін; 2) мәтіннің мазмұны; 3) мәтіннің тақырыпқа байланысты берілу талабы.

Тыңдап түсіну кезінде тез түсінуге үш түрлі қиындық кедергі келтіреді: фонетикалық; лексикалық және грамматикалық.

1) Фонетикалық киындықтың пайда болуы ағылшын тілі мен қазақ тілінің дыбыстары әртүрлі болғандықтан сөзді дұрыс түсінбеу. Бұл жағдайда оқытушы студенттердің ағылшын тіліндегі дыбыстар мен интонацияларды тыңдап, айыра білу қабілеттерін дамыта беруі керек.

2) Лексикалық киындықтың пайда болуы ол да фонетикаға тығыз байланысты болады; себебі студенттер сөздерді қате естуі мүмкін. Сол себебті тыңдауды оқытушы мәтінді бірнеше рет тыңдату керек.

3) Грамматикалық қиындық ол ағылшын тілінің аналитикалық құрылымында. Себебі ағылшын тілінде инфинитив және есімшелер кең ауқымда қолданады.

Сонымен бірге омонимдер де көп кездеседі. Тыңдап түсінуді табысты оқытып-үйрету үшін оның кейбір әсер етуші факторларын табу керек. Мәтінді тыңдағанда түсінудің негізгі механизміне есту қабілеті, ішінен қайталау, тез және ұзақ есте сақтау, түсіну, қабылдау ерекшелігі жатады.

Көптеген зерттеушілердің-ойынша монологтік текстер диалогтік текстерге қарағанда жеңіл қабылданады. Тыңдап түсінудің бастапқы кезеңін үйреткенде монологтік текстерге ерекше қөңіл бөлінеді.

Мәтінді тыңдағанда түсінудің негізгі механизміне есту қабілеті, ішінен қайталау, тез және ұзақ есте сақтау, түсіну, қабылдау ерекшелігі жатады.

Зерттеушілердің ойынша мәтінді тыңдамай тұрып-ақ адамның түсіну және тыңдау органдары іске қосылады екен. Сондықтан тыңдаушының ой қабілеті сөздің басынан-ақ немесе бір сөзден кейін-ақ оның соңы немен аяқталатынын сезеді. Бірақ сезу бұл түсіну емес. Актуальді қабылдау деңгейіне байланысты адамның миындағы ойлау жүйесі іске қосылады. Ойлау жүйесі әртүрлі фразаларды және жеке фрагменттерді толықтай қабылдамай кейбір сәттерді жібере отырып, мағынасы бар белгілерді есте қалдырып, жаңадан естітіндеріне орын қалдырады.

Кейінгі кезде білім беру саласында ғаламтор ақпараттарындағы тыңдау әдісі оқу үрдісінде қолдану күнделікті әдетке айналуы тиіс. Мысалы: ағылшын тілін үйретуде. Себебі тыңдалған материалдар үйренушілердің ойын қозғап қана қоймай, оларға эмоциялық, сезімдік деңгейде әсер етіп, көрініс түрінде есінде қалады, басқа халық өкілінің сөйлеу мәнері, қимыл- қозғалыс ерекшеліктері, әдеп-дағдылары жайында түсінік берумен бірге тыңдағандарын еске сақтауға бейімдейді. Бейнематериалды текстi тыңдап көргеннен кейін берілген тапсырмалар тақырыпқа байланысты әртүрлі болып келеді:

Кесте толтыру;

Тыңдап, көрілген оқиғалардағы әрекеттердің болған ретін қалпына келтіру;

Кейіпкерлердің айтқанын жазып алу;

Жаңа тақырыпқа байланысты сөздердің айтылуын есте сақтап, қайталау;

Тесті тыңдап болған соң, не туралы тыңдағаннын мазмұндама немесе пікір жазу;

Кей кезде тапсырманы орындау үшін тексті екі не үш рет тыңдауға тура келеді. Уақыт өте келе білімгерлер тексті қатты зейін қойып тыңдауға, байқампаз болуға үйренеді. Тапсырманы орындау үшін айтылып жатқан мәтіннің мағынасына 100 пайыз түсіну міндетті емес екенін ұғады.

Сөйлеуге тыңдап түсінусіз үйрену мүмкін емес.Шетел тілін меңгеруде тыңдап түсіну қабілетін дамытудың алар орны ерекше.

Ауызша сөзді түсіну адамның естіген сөздердің мағынасына талдау жасап, аяқталған ойды білдіруіне, ойша жинақтау қабілетіне байланысты болады

Тыңдап түсінудің негізгі топтарына мыналар жатады:

А) тыңдап түсіну дағдылары (мәтіннің грамматикалық және морфологиялық формаларын тани білу);

Ә) сөздерді және сөз тіркестерін түсіне білу қабілеті;

Б) дыбыстарды, дауыс интонациясын ажырата білу;

Тыңдау процесі есту қабілеті механизмімен тығыз байланысты. Есту, тыңдау қабілетін техникалық құралдар көмегімен жаттығулар жасау арқылы дамытуға болады. Логикалық түсіну механизмі талдау процесінде күрделі болып саналады.

Аударма сөзді түсіну үшін бір материалды бірнеше рет тыңдаудың қажеті жоқ. Сөзді толық түсіну бірден (толық) және толықтай бір рет айтқанда қабылданады. Қазіргі кезде шетел тілін меңгеруде (есту, тыңдау, оқу арқылы) оқу фильмдерін көру, үнтаспалар тыңдау және т.б. мүмкіншіліктері өте көп. Шетел мамандарының сөйлеуімен жазылған үнтаспалар, видео-фильмдер көптеп саналады. Тыңдау қабілетін ұнтаспа көмегімен дамыту үшін арнайы видео жаттығулар мен аудио мәтіндер қажет. Осы орайда мәтінді тыңдау, оқып отырудың мәні зор.

Тыңдауға үйренуді сөйлеушімен бетпе-бет отырып тыңдаудан бастаған жөн. Аудиториялық сабақтарда оқытушының сөйлеуі, видеофильмді көрсете отырып, оқытушының оқуы студент үшін үлкен өнеге, үлгі болады.

Шетел тілін тыңдап түсінудің өзіме тән ұғындыруға тырысып, тілдік материалдарды көп беру қабылдауды қиындатады, сонымен бірге дағдыны қалыптастыруға кері әсер етеді. Осының әсерінен тыңдаушы тез тыңдап түсініп, жауап дайындау үшін ойланып отырады.

Текст тым ұзақ, бірсарынды болса, студент тез жалығып, қызығушылығын жоғалтуы мүмкін.

Тыңдау әдісі білімді игертіп қана қоймай, оны бақылауда, бекітуде, қайталауда, қорытындылауда кеңінен қолданады. Берілген әдіс ақпаратты көрнекілікте қабылдауға негізделген. Оқыту процесінде әдісті пайдалану, студентке толық оқытылатын құбылыстардың көрнекілік ролін көрсету, сұраныстарын қанағаттандыру. Сонымен қатар кері байланыс жұмысын ұйымдастыру.

Тыңдау әдісін ұйымдастыруға қатаң талаптар қояды, олар нақтылығымен, мақсаттығымен ерекшелінеді. Оқытушы оқытылатын мәселе төңірегінде студенттерді қызықтыра, кірістіре алудағы біліктілігін, олардың іс- әрекетін бағыттай отырып, жалпы қорытындылар жасап, өзіндік жұмыс процесінде жеке дара көмек көрсету керек.

ӘДЕБИЕТ

[1] Алибекова А.С Ағылшын тілін оқыту методикасы. –Алматы, Қазақстан
[2] Леонтьев А.А. Қазіргі кезеңдегі ағылшын тілін оқытудың кейбір жалпы мәселелері.- Алматы, Қазақстан. 1992.
[3] Т.В.Рогова, Т.Е.Сахарова «Методика обучения иностранного языка в средней школе» Москва: Россия, 1998. 162 бет

REFERENCES

[1] Alibekova A.C Teaching method of English- Almaty
[2] Leonov A.A Modern methods of teaching English Almaty -1992
[3] Rogova T.B, Saharova T.E Methods of teaching foreign language at high schools. Moscow, Russia, 1998. 162p

Значимость аудирования при обучении английского языка

Е.О.Артықова, Ж.Т.Төлеухан, ф.ғ.д.Б.Н. Ақшалова

Казахский Национальный университет имени ал-Фараби, Алматы, Казахстан
Новый Экономический Университет имени Т.Рыскулова, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: Аудирования, обучение навыкам, видеоаудирование, логические мышление.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые инновационные методы в преподавании английского языка, а именно: Великие люди, метод аудирования - прослушивания текстов, и др.

Поступила 05.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 81` 362:811

The application of interactive methods in the organization of independent work of students in the classroom of a foreign language

Z.Zh. Bekmambetova, Zh.M. Akynova
bzanipa@mail.ru
Kazakh national technical university named after K.I. Satpayev, Almaty, Republic of Kazakhstan

Key words: interactive methods, process of training, students' independent work, professional activity, collective creative work.

Abstract. At present in higher educational institutions great attention is paid the improvement of students' independent work. In the organization of students' independent work widely used various interactive methods - business games, discussions, debates etc. We give a brief description of the types of interactive students' independent work. For the formation of speech activity of students in a foreign language is very important to conduct business games. With the help of business games students adapts for their future profession, develop norms of speech etiquette, enrich vocabulary, form of thinking. When conducting business games after the introduction, each student begins a specific activities. As well as the correct organization of students' independent work promotes the development of speech skills. Organization of independent work - is a joint work between teacher and student towards the successful and timely performance tasks.

УДК 81` 362:811

Шетел тілі сабағында студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруда интерактивті әдістерді қолдану

З.Ж. Бекмамбетова, Ж.М. Акынова
bzanipa@mail.ru
Қ.И. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Қазіргі кезеңде жоғары оқу орындарындағы оқыту процесі студенттердің дербестігін күшейту, шетел тілі білімдерін өздігінен толықтыру мәселесіне баса көңіл аударып отыр. Дербестіліктің дамуы олардың алған білімін іс-жүзінде еркін қолдана біліуінен байқалады. Ал, дербестілікке қол жеткізу студенттердің өзіндік жұмыстарын шетел тілі сабақтарында тиімді ұйымдастырумен тікелей байланысты. Қазіргі таңда студент жастардың бойына білім беруде тек құрғақ дәріспен немесе семинар сабақтары мен дәріс беру мүмкін емес. Жоғары оқу орындарында студенттер бойына білім нәрін беру мақсатында оқудың интерактивті әдісін қолдану тиімді болып отыр. Оқытудың интерактивті әдісін қолдану кезінде біз өмірлік жағдайларды жүйелі түрде қарастыра отырып, рөлдік ойындарға ене отыра бірлескен түрде шешім қабылдаймыз. Өзара әрекет кезінде студент іс-әрекет субъектісі болып табылады, ол студент өзінің өмірлік СӨЖ-ді ұйымдастыруда мынандай талаптар ескеріледі [1]:

- тақырып мазмұны бағдарламаға қойылатын талаптарға сай келуі;
- студенттердің ойлау қабілетін дамытуға сай болуы;
- мазмұны жағынан әр түрлі мәселелерді қамтуы;
- СӨЖ сабағының талаптарына сай болуы;
- тапсырмалар жүйелі болуы;
- СӨЖ сабағының түрлі формада ұйымдастырылуы және тағы басқа мәселерді қамтуы керек.

Өздік жұмыс дегеніміз – студенттің оқытушының қатысуынсыз және сабақтан тыс уақытта оқу жоспарында (силлабуста) белгіленген тапсырмаларды орындап, атқарған жұмысы туралы жазбаша есеп немесе ақпарат беруі.

Өздік жұмыста студенттер алған теориялық білімдерін талдап, қорытынды мен тұжырымдар жасап, оларды практикада қолдануға үйренеді.

Өздік жұмыс студенттің өз біліміне деген жауапкершілігін арттырып, өз білімінің мазмұндық траекториясын анықтауға және қолданатын әдіс-тәсілдерді талдауға баулиды. Бүгінгі күні мұндай біліктерді меңгеру білім алу процесінің басты мақсатына айналып отыр.

Оқытушы өздік жұмысқа тікелей қатыспай, оны ұйымдастырып, сұрақтар мен тапсырмалар беру арқылы студент еңбегінің тиімділігіне сырттай ықпал жасайды.

Өздік жұмыстарды ұйымдастырғанда репродуктивтік (қайталау мен есте сақтауға негізделген) тапсырмалардан мүмкіндігінше бас тарту керек. Ондай жұмыстардың қатарына шығармашылықтың тобы жоқ келесі әрекеттер жатады:

• ұсынылған әдебиетті конспектілеу;

• анықтамаларды (түсініктерді, мәтіндерді) көшіру, жаттау;

• әртүрлі ақпарат деректерінен көшірген рефераттарды дайындау.

Бұл жерде әсіресе рефераттарға тоқтап кеткен абзал, өйткені біз осы атаудың бастапқы мәнін ұмытып, оны «бірнеше ақпарат көзінен көшірілген жазбаша жұмыс» деп түсінеміз. Сол себепті де студент берілген тақырып (проблема, мәселе) бойынша екі-үш кітаптан өзі жасаған қисынды құрылымға сәйкестендіріп бірнеше абзац немесе бетті өзгертпестен көшіріп, еш сілтемесіз бүтін жұмыс түрінде оқытушының тексерісіне ұсынады.

Алайда «реферат» дегеніміз 1) «әдеби және басқа деректерге жасалған шолудан тұратын белгілі бір тақырып бойынша жасалған баяндама»; 2) «ғылыми жұмыстың кітаптың, т.б. мазмұнын баяндау» [2].

Реферат сонымен тек қана ойсыз көшіру емес, реферат таңдалған тақырып бойынша ақпарат көздеріне талдау мен сараптау жасау, оларға баға беру. Рефераттан студенттің «МЕН» тұжырымы көрінуі керек. Ол үшін студент етістіктің бірінші «МЕН» жағын ұстанып, ақпарат көздеріндегі пікірлер мен үйғарымдарды жақтап, не оларға қарсы шығып, оларға үнемі сілтеме жасап отыруы керек. Рефератта сілтеме тек төл сөз түрінде емес (яғни, цитата түрінде бұлжытпай алынған формада), төлеу сөз формасында болуы керек. Мәселен, «мына шығармада (немесе мына автор) былай дейді, ал анау шығармада олай дейді» деген сыңайда.

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында студенттердің өзіндік жұмыстарын жетілдіруде белсенді әдістерді пайдалануға ерекше көңіл бөлетіндігіне мән беріп отыр. Студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруда көптеген интерактивті әдістер – іскерлік ойындар, дебат, дисскуссия т.б. кеңінен қолданылады.

Интерактивті СӨЖ түрлеріне қысқаша сипаттама берейік. Студенттердің көркем, шетел тілінде шебер сөйлеуге дағдыландыруда іскерлік ойын аса маңызды. Іскерлік ойын арқылы студент болашақ мамандағына бейімделіп, дұрыс сөйлеу нормаларын меңгеріп, тіл байлығы молайып, ой қорытуы қалыптасады. Іскерлік ойынды жүргізгенде, алдымен кіріспе сөзден соң студенттер нақты іс-әрекетке жұмылдырылады, яғни әрқайсысы өздеріне тиісті жұмыстарды орындайды. Яғни, іскерлік ойындар студенттер арасындағы ынтымақтастықты қалыптастырады, қандай жағдайда да бір-біріне жәрдемдесу секілді қасиеттерге тәрбиелейді. Іскерлік ойындар маманның болашақ мамандығының пәндік және әлеуметтік мазмұнын жаңғыртудың формасы, осы әрекетті бүтіндей сипаттайтын қатынастар жүйесін үлгілеу болып табылады. Ол – болашақ кәсіптің практикасының жағдайы (шарттар үлгісі, кәсіби әрекет, өндіріс диалектикасы) мен әлеуметтік жағын имитациялайтын ұжымдық оқу әрекетінің формасы. Таңбалық құралдар көмегімен (тіл, сөйлеу, графиктер, кестелер, құжаттар) іскер ойында шынайы өмірдегіге ұқсас кәсіби жағдай тудырылады, мұнда тек қысқа мерзімді қамтитын жалпылама сипаттағы жиі кездесетін жағдай ғана қарастырылады. Мысалы, емтихан сессиясы бір ойын сабағында жүргізілсе, ал мекеменің дамуын перспективалық жоспарлау бір сабақ көлемінен бір күнге дейін созылуы мүмкін. Ойынға қатысушы оқу және кәсіби элементтері бар әрекеттерді жасайды. Білім мен білік болашақ кәсібінің контекстінде меңгеріледі. Кәсіби біліммен қатар арнаулы құзіреттілікті және шетел тілінде сөйлеу, ойлау қабілеті – өзара қарым-қатынас жасау мен адамдарды басқару дағдысын, басқара және бағына білуді игереді. Ойын барысында кәсіби әрекеттердің нормасы мен әлеуметтік қатынастардың, яғни нақты өндірістік жағдайлардағы ұжымның қатынастарының нормалары меңгеріледі.

«Ми штурмы» – СӨЖ-дің ұжымдық шығармашылық әрекеттерді белсендірудің тиімді әдісі. Оның идеясы – бір топқа болжам айтқызып, екіншісіне оған сыни баға бергізу, сол арқылы шығармашылық ойлауға, сыннан қорықпауға үйрету.

Жүргізу ережесі: жетекші басқаруымен шешуі тиіс мәселе қойылады. Бірінші кезеңде «Идея генераторлары» тобы берілген уақытта (20-40 минут) мүмкіндігінше көп кез келген болжамдарды

айтады. Идеялар (әрқайсысына 2 минуттан) үздіксіз айтылып, бірін-бірі жалғастырып, дамытып, толықтырып отыруы тиіс, дәлелдеудің қажеті жоқ. Идеяларға бұл кезеңде ешқандай сын айтуға, келемеждеуге болмайды. Келесі кезеңде екінші сарапшылар тобы ұсынылған идеяларға пікір айтады, қатаң сараптау жүргізіп, болжамдардың ішінен дұрысы тексеріліп алынады. «Штурм» барысында шешілмеген мәселе сол ұжымға мағынасы өзгермей, айтылуы өзгертіліп беріледі. Идея айтуды белсендіру үшін қолданылатын тәсілдер: инверсия (керісінше істеу), аналогия (басқа шешімдерге ұқсас етіп жасау), эмпатия (өзіңді осы есепке қатысым бар, бір бөлігімін деп санау арқылы сезіміңді анықтау), фантазия (фантастикалық бір нәрсе жасау). Жасалынған болжамдар 10 балдық жүйеде бағаланып, барлық сарапшылардың берген бағасының орташа мәні есептелінеді .

Жазбаша «Ми штурмында» мәселенің, тақырыптың шешіміне болжам жасау жазбаша жүргізіледі, одан әрі ұйымдастырылуы ауызша «Ми штурмына» ұқсас. Қатысушылардың бір-біріне ықпалы болмайды.

Жекелей «Ми штурмында» болжамды айтушы (оған 10-15 минут беріледі) және бағалаушы бір ғана адам болады, өзі айтқан болжамды 2-3 күн өткен соң бағалайды.

Кері «Ми штурмы» айтылған болжамдардың қарама-қайшылығын, кемшіліктерін неғұрлым көп сынауға негізделген.

Кейс-стади –дискдағы, кассетадағы немесе стендтегі нақты өмірдегі факт, дәйек, дәлелдемелерді қолданып оқытудың интерактивті әдісі, оның барысында білім алушылардың тобына студенттің болашақ мамандығына қатысты нақты өмірдегі кәсіби мәселені шешу ұсынылады, олар оны ары қарай талқылап, алынған нәтижелерді талдап, шешім шығарады. Бұл жағдаяттық оқыту әдісін түрлі шетелдік жарияланымдарда жағдаяттарды (ситуация) зерттеу әдісі (case studies), істер тарихы (case stories) немесе кейс әдістері (case methods), ал отандық жұмыстарда нақты жағдаяттық әдіс, іскер жағдаяттар әдісі, кейс-әдіс деп те атайды. Кейс-стади нақты ғылымдар бойынша білім алу ғана емес, танымдық сұрақтарға бірнеше жауабы болуы мүмкін пәндерде қолданылады, нәтижесінде студенттер тек білім ғана емес, кәсіби дағдыны да алады.

Кейс-стади кезеңдері:

• оқытушы кейсті ұсынады;

• топтың әр мүшесі сипатталған жағдайды зерттеп, проблеманы анықтайды;

• шағын топтар оны шешудің нақты жолдарын (жеке шешімдердің нұсқаларын) ұсынады;

• талқылау мен пікірталастың нәтижесінде әр шағын топ бір шешімге келеді.

Оқытушы қатысуымен өтетін талқылауда топтар проблема бойынша өз шешімін дәлелдеуге тырысады. Ортақ бір шешімнің болуы міндетті емес. Мысалы: «мекеме кейсінде» мекеменің сипаттамасы беріліп, студентке мекеме жағдайына талдау жасау ұсынылады, ол үшін бірнеше сұрақ қойылуы мүмкін. Талдау үшін студент өзінің теориялық білімін қолданады.

Жоба әдісі – студенттің бірнеше пәннен алған білімдерін қолдана білуіне негізделіп, көбіне топпен орындалатын, пәнаралық сипатта болады. Жобаны студенттер өздері орындайды, оқытушы тек кеңес беріп, бағыттап отырады. Дәстүрлі оқыту жүйесіндегі курстық жоба студенттің жекелей орындауына негізделген.

Біліктілікті және дағдылардың дамуына студенттердің өзіндік жұмысын дұрыс ұйымдастыру септігін тигізеді. Өзіндік жұмысын ұйымдастыру – бұл тапсырманы уақытында және жетістікпен орындау үшін қажет шарттарды құруға бағытталған оқытушы мен студенттердің бірлескен жұмысы.

Өзіндік жұмысын ұйымдастыру формалары әр түрлі болуы мүмкін, алайда, өзіндік жұмыстың кез-келген формасы оқытудың компетентті-бағытталған шешіміне толық көлемде сәйкес келуі тиіс. Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру кезінде интерактивті оқытудың әдістерінің бірі ретінде – студенттерде анализдеу және өзіндік даму процесін бағалай білуді қалыптастыруды, зерттейтін пән бойынша теориялық және практикалық ақпаратты өз бетінше ізденуге қабілетін дамытуды, мәселелерді және оларды тиімді шешуді анықтай білуді дамытуға мүмкіндік беретін – жобалар әдісі болып табылады. Сондай-ақ, осы әдісті пайдалану студентке шетел тілінде алынған білімді болашақ кәсібінде практикалық іс жүзінде қолдану мақсатында кризистік анализдей білу қабілетін дамытуда, жұмыс істеудің пән аралық дағдыларын дамытуда, топта жұмыс істеу арқылы коммуникативті дағдыларды игеруде көмек болады.

СӨЖ-ты орындау үшін студенттерге жоба әдісі арқылы кез-келген тақырыптың ұсынила бермейтінін атап кету керек. Жобалар әдісіне қойылатын негізгі талаптарды тізейік :

• іс жүзінде құндылығы болуы керек;

• студенттердің өз бетінше зерттеулерді жүргізуін шамалау;

• жұмыс істеу кезінде де, аяқталу кезінде де бірдей деңгейде болжамсыз болуы керек;

• жұмыс бағытында және оны орындау жылдамдығында төзімді болуы керек;
• өзекті мәселерді шешу мүмкіндігін ұйғара білу;
• студенттің қабілетіне орай оқуына мүмкіндік беру;
• кең ауқымдағы мәселені шешу кезінде студент қабілетінің ашылуына көмектесу;
• студенттер арасында өзара іс-әрекетіне болысу.

Жобалар әдісіне пайдалану тек қана ақпаратты белсенді түрде жинау идеясын жүзеге асыру ғана емес, сондай-ақ, жұмыс процесінде ақпаратпен зерттеу икемділігін дамытуға мүмкіндік береді. Жобалар әдісінің нәтижелері студенттерде тақырыпты зерттеуде өздігінен бағытты анықтай білу, мәліметтер ағынын анализдей білу, кілттік сөздерді бөліп алу, өз бетінше қорытынды жасай білу сияқты қасиеттерінің даму деңгейін бағалай алады. Жобалар әдісі студенттерді оқытушылармен бірдей деңгейде зерттелетін тақырыпты талдауды, мәселелік сұрақтарды талдау кезінде әртүрлі көзқараста өз пікірін айта білуін қамтамасыз етеді.

Болашақтағы пәндерді зерттеуде жобалар әдісі – зерттелінетін курстар арасында өткен материалды қолдана білудің нұсқасы бола алады. Әрине, оқытушы үшін жоба студенттің арнайы білім мен дағдыларды интегралдай білуін, белгілі бір икемділігімен прогресске жетуін көрнекті түрде көрсетеді, ал студент үшін – жеке басынан өткен тәжірибесін түсіне білу процесіне мысал болады, өзінің қол жеткізген жетістіктерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді. Осыдан басқа, жобалар әдісі оқу үрдісін ұйымдастырудың басқа инновациялық педагогикалық технологияларымен бірге студенттердің жоғары деңгейдегі компетенциясын (іс-әрекеттің белгілі бір аймағында тиімді шешім қабылдауға мүмкіндік беретін білімді ұйымдастырудың типі) қамтамасыз етуге қабілетті. Сондықтан, біздің ойлауымызша, жобалар әдісі интерактивті оқыту әдісі ретінде студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру және жүзеге асыру кезінде оқу үрдісінде кеңінен ұсынылуы тиіс.

Егер СӨЖ оқытушы тарапынан қадағаланбай және дұрыс бағаланбаса, онда студенттің оның орындалуына аса назар аудармайтынын және жеткілікті уақыт бөлмейтінін атап өту керек. СӨЖ-ді объективті тексеру оқытушының уақыт бөлгенін талап етеді. Мысалы, жоба нәтижелері бойынша дайындалған баяндамалар, рефераттар және презентациялар студенттердің қатысуымен пресс-конференция түрінде өткізілген сабақта тыңдалынып, талданып және бағалануы мүмкін .

Жобалау кезеңдері: [3]
• жобаны дайындау (тақырыбы мен мақсатын айқындау);
• жоспарлау (ақпарат көздері мен ақпартты алу тәсілдерін, , жобаның міндеттерін анықтау);
• ақпаратты іздеу, зерттеу, қойылған міндеттерді шешу; алынған нәтижелерді талдау, шешім шығару;
• нәтижелер бойынша есеп беру (ауызша, жазбаша);
• жоба жұмысының бағалануы.

Жоба жұмыс студенттің қызығушылығы, жеке ерекшелігі, талабы мен алға қойған мақсатына байланысты болады. Студенттер бір жобаның аясында ізденушілік те, шығармашылық та, ақпараттық та жұмыстар жүргізеді. Жоба жұмысын орындау барысында олар шығармашылықпен ойлауға, өз әрекетін жоспарлауға, жоба бойынша алдына қойған міндеттерді шешуге, алдын ала болжам жасай білуге және жұмыс істеу мәдениетіне үйренеді. СӨЖ сабақтарында материалды сараптау, арнайы пәндерден алған білімдерін пайдалану, материалды сұрыптап, таңдай отырып, ақпаратты қорыту, шеуші сөздермен тірек сөйлемдерін өлшеу, логикалық реттілікпен баяндау т.б. дағдыларын қалыптастыруға жетелейді.

Телекоммуникациялық жобаны – (авторы американдық философ және педагог John Dewey [4] (1859-1952)) телекоммуникацияның техникалық мүмкіндіктерін жоба әрекетімен біріктірудің әдісі, нақты өмір проблемасын шешуде студенттің өзін-өзі ұйымдастыру және өзіндік оқуы арқылы оқытушыдан тәуелсіз болуыны негізделген. Оқытушының қызметі координатор және консультант түрінде болады. Компьютерлік желі көмегімен басқа оқу орындарының білім алушыларымен бірлесе отырып оқу мақсатына бағытталған жобамен жұмыс істеудің педагогикалық тиімділігі жоғары екендігін (мысалы, АҚШ тәжірибесі) өмір көрсетіп отыр.

Е.С.Полат телекоммуникациялық оқу жобасын компьютерлік телекоммуникацияға негізделіп ұйымдастырылған, ортақ проблемасы мен мақсаты бар, бірлесе отырып нәтижеге жетуге бағытталған, осы проблеманы шешудің келісілген әдістері мен тәсілдері бар, оқушы-серіктестердің бірлескен оқу-танымдық, зерттеу, шығармашылық немесе ойын әрекеті деп анықтайды [5]. Телекоммуникациялық жобаны жүргізу оқытушы мен студенттердің арнаулы және жеткілікті түрде дайындығы болуын, жоба құрылымын нақты анықтауды, аралық және қорытынды нәтижені ескере отырып ұйымдастыруды талап етеді.

Эссе – тақырыптың еркін дәлелдемесімен сипатталатын сын, публицистиканың жанры, оқу орнында жазбаша шығармашылық жұмыс формасы түрінде, оқу курсы немесе оның модулі аяқталғанда студенттердің алған білімін тексеру мақсатында қолданылады.

Дәлелденген эссе (аргументтелген) – студенттерді өз ой-пікірін дәлелдей білуге үйретететін жазбаша жұмыс түрі. Эссе жазар алдында студент көп материалды оқып, түсініп, дәйек келтіретін ақпаратты іріктей білуі керек. Студент зерттеу тақырыбының негізгі проблемаларын анықтап, шешудің идеясын ұсынады, оны дәлелдеп, сәйкес ақпарат көздерін көрсетеді. Эссе студенттің ойлау қабілетінің дамуына, яғни айтар ойын құрастырып, айқын жеткізуге, жүйелей білуге, материалды құрылымдай білуге, дәйек ретінде келтірілетін фактілерді таңдай және бағалай білуге, логикалық бірізділікті сақтауға ықпал етеді. Жазбаша түрдегі пікірталастық эссенің құрамы міндетті түрде 4 бөлімнен:

– кіріспе пікір (пікір, цитата, сұрақ, факт және т.б., яғни оқырманды ары қарай оқуға жетелейтіндер);

– тезистік пікір (эссені басқаратын, негізгі ойды көрсететін пікір, әдетте кіріспе бөлімнің соңғы сөйлемі болады);

– презентация (негізгі пікірдің дәлелдемелері келтіріледі, болжалды қарама-қарсы пікірлер ескеріліп, соған да жауап беріледі, оның әлсіз тұстары көрсетіліп дәлелденеді);

– қорытындыдан (дәлелдердің синтезі, тезис пікірдің қайта айтылуы және қорытынды пікір) тұрады.

Пікірталас, дебат, тренинг, дөңгелек үстел, сөзсайыстар сияқты өздік жұмыс түрлері – бұл өз бетімен ойланып және шешім қабылдай алатындықтарын көрсету үшін студенттердің топтық немесе ұжымдық түрде проблемалық сипаттағы сұрақтарды пікірталас немесе ойын жағдаяттарында талқылауы.

Пікірталас – топпен бірге жұмыс істеуде шешім қабылдаудың қарқындылығын арттыру тәсілі; студенттің ұжыммен бірге әрекетін белсендіру арқылы оқу үрдісінің тиімділігі мен қарқындылығын арттыру әдісі; проблеманың шешімін топпен бірге іздеп, талқылап, шешу жолдары дәлелді түрде ұсыну үрдісі.

Тренинг – адамдардың топ ішінде өзара қатынас жасау, араласу, өзін-өзі тани білуі мен дағдысын қалыптастыратын топтық әдістердің жиынтығы. Тренингтің негізгі құралдары рөлдік ойындар мен пікірталастар болады, көбінесе адамдармен аса жиі қарым-қатынасы бар мамандықтардың болашақ мамандарына (мұғалім, дәрігер, қызмет көрсету саласы, банк маманы және т.б.) сол саланың кәсіби коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру және дамыту, соған студенттерді даярлау үшін қолданылады.

Дебат – студент тілін дамытудың бір жолы. Студент дебат барысында түрлі тақырыпта сөйлеуге, пікір таластыруға, өз ойын дәлелдеуге, басқаның пікірінің қате екенін дәлелдеуге жаттығу арқылы шебер сөйлеуге жаттығады, дағдыланады. Дебатта студенттердің сөйлеу мәдинетін арттырып, олардың топ алдында өзін-өзі талдай білуге, басқаны тыңдай білуге, өз көзқарасын дәлелдей білуге, сауатты сөйлей білуге үйретететін тапсырмалар беріледі. Дебат кезінде студент ойлана отырып, шебер сөйлеуге деген мүдделігін арттырады.

Дебат арқылы бірнеше шешім бар, күрделі, қайшылықтардан тұратын мәселеледі шешуге үйренуге болады.

Демек, дебат студентті өз ойын басқаға дұрыс жеткізе білуге, дәлелдей білуге, пікір таластыра бәлуге бағыттайды. Дебат кезінде студенттер әр аргументке дәлелді пікір айтып, тақырыпқа қатысты өз ойларын жеткізе білулері тиіс. Осы айтылғандарды тұжырымдай келе, тақырып болған мәселені студент ойлау арқылы жинақтап, қабылдайды, қорытады; тақырыпқа сай жинаған деректерін өзі айтатынын дәлелге қатысты жүйелейді; ойын қорыта отырып, белгілі бір шешімге келеді; студент пікір айтуға тиісті мәселеге, сұраққа өз ойын ауызша немесе жазбаша түрде білдіреді, дәлелдейді, бұл өз кезегінде олардың шебер сөйлеуін қамтамасыз етеді.

Студенттердің шығармашылық тұрғыда ізденіп, ойлау қабілеттері жетілуіне ықпал ететін әдістің бірі-дискуссия. Дискуссия кезінде студенттер ойланып сөйлеуге дағдыланып, сөздік қорын толықтыруға да мүмкіндік алады. Дискуссияның басты ерекшелігі – онда біріңғай пікірге келмеген күрделі мәселе талданады және өзінің құрлымы жағынан да басқаша болады. Дискуссия студент тілін дамытуға игі әсері бар өйткені талқылау, пікір айту кезінде студент сөзге араласып, өз ойын дәлелдей білуі тиіс. Мысалы: баяндама жазу студентті сыни қабылдау, қорыту және іскерлік этиканың ережелерін сақтау т.б. әрекеттерді орындауға төселдірді.

Студенттердің өз бетінше жұмыс істеу деңгейін көтеруге және ғылыми әдебиеттерді картотека жасап, тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл тапсырмалар студентердің ізденушілігін, танымдық қызығушылығын, шығармашылық қабілетін, кәсіби ізденушілігін дамытатыны айғақ.

Өзіндік жұмыс студенттердің пәнді жүйелі түрде меңгеру, игерілген білім, білік, дағдыларды бекіту, дәріс және тәжірибелік сабақтарына жан-жақты дайындалуын қамтамасыз етеді.

Өзіндік жұмыстың маңыздылығы мен оның қажеттігі туралы ғалымдардың пікірлеріне тоқталатын болсақ:

А.Дистервег: «өзбетінше әрекет ету – өздігінен білім алуға жетелейтін таным еркіндігі», - деген [6].

К.Д.Ушинский: «өз бетінше жұмыс – оқытуда жетістікке жеткізудің бірден-бір жолы. Себебі өз бетінше жұмыс білім алушыға «мұғалімнің көмегінсіз» жаңаны табуға, білуге ұмтылуға негіз болады»,- деп көрсеткен [7].

Ы.Алтынсарин: «Маңыздысы-оқушының өз бетінше ойлана білуі… Оқыту методтары-балалардың жүре келе мектепке, сабаққа, кейіннен ғылымға, өз бетімен білім алуға құмарландыратын жол», - дейді [8] .

Ғалым Асхат Әлімов: «өзіндік жұмыс студенттің оқытушының қатысуынсыз және аудиториядан тыс уақытта оқу жоспарында (силлабуста) белгіленген тапсырмаларды орындап, атқарған жұмысы туралы жазбаша есеп немесе ақпарат беруі», - деп көрсеткен [9].

Демек, студенттің өзіндік жұмысы – оқытушының қажетті нұсқаулары бойынша орындалатын, оқу жұмысының бір түрі.

Студенттердің өз бетінше жұмысы тек қана оқытудың педагогикалық әдістері мен құралдары ретінде ғана емес, зерттеудің нысаны ретінде де танылады.

Өзіндік жұмыста студенттер алған теориялық білімдерін талдап, қорытынды мен тұжырымдар жасап, оларды тәжірибеде қолдануға үйренеді. Жалпы алғанда өзіндік жұмыс студенттің өз біліміне деген жауапкершілігін арттырып, өз білімінің мазмұндық траекториясын анықтауға және қолданатын әдіс-тәсілдерді таңдауға баулиды. Бүгінгі күні мұндай біліктерді меңгеру білім алу үрдісінің басты мақсатына айналып отыр.

Интерактивті оқыту әдістері студентердің өз өмір тәжірибесіне, біліміне сүйенуіне негізделген. Сондықтан да олар сабақта ынтымақтастық педагогикасының жүзеге асуына, бірлесіп әрекет етуге, сабақта жайлы да жағымды психологиялық жағдай орнауына мүмкіндік жасайды.

Қорыта келгенде оқу үдерісінде өз бетінше жұмыс деп – белгілі уақыт ішінде алға қойған дидактикалық мақсатты орындауға бағытталған білімді іздеу, оны ұғыну, бекіту, білік және дағдыны қалыптастыру және дамыту, білімді жүйелеу және талдап қорытуды айтамыз.

Интерактивті әдіс бойынша сабақ барысында студенттер көп сөйлеп, оқытушылар аз сөйлеуге тиісті болады, бірақ бұдан оқытушының рөлі бәсеңдейді деп санауға болмайды. Оқытудың басқа әдістеріне қарағанда, интерактивтік әдіс оқытушының жоғары белсенділік танытуын талап ететін әдіс. Сабақ кезінде оқытушының көбінесе тыңдаушы рөлін атқаруы оның процестен шет қалуы болып саналмайды. Сабақтың жоспары студенттер өзара талқылау барысында нені ұғынуы керектігін көрсетеді, яғни, оқытушы студенттердің іс-әрекетін алға қойған мақсатқа жетуге бағыттайтын басқарушының міндетін атқарады.

Интерактивті әдісті қолданатын оқытушылар, оқыту өзара әрекеттестік барысында анағұрлым табысты өтетіндігіне көз жеткізіп отырмыз. Олар, пікірталас барысында студенттердің жылдам оқып, есте сақтауының арта түскендігін байқаған. Оның негізгі себептері:

• студенттер ақпарат алумен қатар, өздерінің белгілі бір мәселені шешу жолы, тіптен шешімнің дұрыстығын немесе қолда бар нұсқалардың ішіндегі озығы екендігін қисынды түсіндіруі керек;

• олар ойларының тереңдігіне талпынады, өйткені қисынсыз құрылған тұжырымдар да тудыруы мүмкін;

• мәселені шешу барысында студенттер өздерінің немесе басқалардың тәжірибесіне сүйенеді. Мұндай жалпы білім қоры әр студенттің білімінен көп болатындығы ақиқат;

• студенттер де үйренеді, ол студенттерден жаңа білімдер алуы мүмкін.

Интерактивті әдістер әмбебап болып табыла ма?

Жоқ, интерактивті әдістер ешқандай жағдайда да сабақ өткізудің лекциялық нысанын алмастыра алмайды, бірақ лекциялық материалдарды жақсылап меңгеруге бейімдейді, ең маңыздысы сол, пікірлерді, қатынастарды, мінез-құлық дағдыларын қалыптастырады.

Оқудың интерактивті әдістерін пайдаланудың жағымды сәттері немен тұжырымдалады?

Интерактивті әдістерін пайдалану кезінде оқытушының рөлі күрт өзгереді, ол тек қана процестерді реттеп отырады және оны жалпы ұйымдастырумен айналысады, қажетті тапсырмаларды алдын ала дайындайды және сұрақтарды немесе топтарда талқылауға арналған тақырыптарды қалыптастырады, кеңестер береді, белгіленген жоспардың орындалу тәртібі мен уақытына бақылау жасайды.

Қатысушылар әлеуметтік тәжірибеге – өзінің немесе басқа адамдардың тәжірибесіне жүгінеді, сондықтан оларға бір-бірімен коммуникацияға түсуге, берілген тапсырмаларды бірігіп шешуге, кикілжіңдерді болдырмауға, жақындасудың ортақ нүктелерін табуға, ымырашылдыққа баруға тура келеді.

Психологтар оқу қарым-қатынасы жағдайында дәл қабылдаудың жоғарылайтынын қадағалаған, жаднама жұмыстарының нәтижелері артады, жеке тұлғаның – назар аудару тұрақтылығы, оны тарата білу сияқты интеллектуалдық және эмоционалдық өзіндік ерекшелігі дамиды; қабылдау кезінде қырағылығы; әріптесінің іс-әрекетін оның дәлелдері мен мақсаттарын талдау қабілеті артады.

Ең маңызды шарттар – интерактив бойынша тренингтік оқытушылардың жеке қатысу тәжірибесі. Оны ойынға жеке өзі қатысу «ми штурмы» немесе сөзсайыс жолымен ғана үйренуге болады.

Интерактивті әдіс міндеттердің көп түрлілігі және өзара әрекеттесу өмірлік тәжірибесі негізгі білім беру көзі болып табылады.

Интерактивті әдістерді қолдану студенттердің бір-бірімен қатынас жасауына итермелейді. Адамдар бір-бірімен қарым-қатынас жасағанда олар ортақ іс-әрекет жасауға қажеттілік туындайды, сонымен қатар өзара ақпарат алмасу, басқа адамдарды түсіну туындайды. Интерактивті әдістер өзара әрекетке, студенттердің белсенділігіне, топтық тәжірилбеге негізделіп жасалынады. Қорыта айтқанда, интерактивті әдістер арқылы студент дайын білімді пайдалануға емес, оларды тәжірибе негізінде өзінің алуына үйретеді, ал бұл диалектикалық және шығармашылық ойлауының дамуына әкеліп соқтырады. Сонымен қатар, интерактивті тәсілдердің ерекшеліктерін ескере отырып құрастырылған тапсырмаларды орындау студенттерге оқытылып отырған тілдің практикалық тұрғыдан қолдану нәтижесін, жемісін көруге мүмкіндік береді және осы жағдай олардың шетел тілін оқып үйренуге деген қызығушылығы арттырады. Сонымен қатар, оқушылар әрекетін белсендіру, оқу материалдарын, оқыту тәсілдері мен әдістерін жетілдіру сияқты негізгі педагогикалық мәселелерді іске асырады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Әбдікәрімұлы Б, Б. Андасова. Кредиттік оқыту жүйесі бойынша болашақ экономистердің өзіндік жұмысының педагогикалық шарттары. Астана, 2007. Б.64

[2] Словарь иностранных слов. - М.; 1985 - С.433

[3] Карлова Э.К., Веренцова Л.Г., Нечепуренко Е.В., Батырбаева А.Ә.- Жобалар әдісі – студенттің өзіндің жұмысын орындау формасы // ҚазМУ Хабаршысы, №2, 2011, Алматы. Б. 38-39б.

[4] Wilga. M River. Interactive Language Teaching. -Cambridge University Press. 1987. - 228 с.

[5] Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. 2000. - № 2. - 3-10. №3. - 3-9 с.

[6] Педагогика и психология высшей школы М.В.Буланов-Топорков жетекшілігімен: оқу құралы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 544 с.

[7] Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Оқу құралы.-Алматы, Жазушы. 2004. -196 б.

[8] Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану. Оқу құралы. – Алматы, 2009.

[9] Әлімов А., Базарбекова Р. Интербелсенді әдістеме. Магистранттарға арналған оқу-әдістемелік құрал. –Алматы, 2012.-40 б.

[10] http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2012. Pedagogica/1_100376.doc.htm- «Портфолио» - ЖОО-нда студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастырудың формасы ретінде.

REFERENCES

[1] Abdikarimuly B Andasova B. Pedagogical conditions for independent work of of the future economists on the credit system of education, Astana, 2007, 64 (In Russ.).

[2] Dictionary of Foreign Words. - M .; 1985. 433 p. (In Russ.).

[3] Karlova E.K, Verentsova L.G, Nechepurenko E.V Batyrbaeva A.Ə. - Design method - types of independent work of students Bulletin of KSU. Number 2, 2011, Almaty. 38-39. (In Russ.).

[4] Wilga. M River. Interactive Language Teaching. -Cambridge University Press. 1987. - 228 p. (In Eng.).

[5] Polat ES Method of projects at foreign language lessons. Foreign languages at school. 2000. № 2. 3-10. №3. 3-9. (In Russ.).

[6] Pedagogy and psychology of higher education. Edited M.V.Bulanov -Toporkov. Textbook. Rostov-on-Don in Phoenix. 2002. - 544 p. (In Russ.).

[7] Buzaubakova K.J. New educational technology. Textbook. Almaty. Zhazushy. 2004.196 p. (In Russ.).

[8] Alimov A. Application of interactive methods in higher education institutions. Textbook. Almaty. 2009. (In Russ.).

[9] Alimov A., Bazarbekova R. Interactive metodsteme. Teaching aid for masers. Almaty. 2012. 40 p.

[10]http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2012. Pedagogica. 1_100376.
doc.htm. «Portfolio" - Form of independent work of students in the university

УДК 81` 362:811

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

З.Ж.Бекмамбетова, Ж.М. Акынова
bzanipa@mail.ru
Казахский национальный технический университет имени К.И. Сатпаева г. Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: интерактивные методы, процесс обучения, самостоятельная работа студентов, профессиональная деятельность, коллективная творческая работа

Аннотация. В настоящее время в высших учебных заведениях уделяется большое внимание совершенствованию самостоятельной работы студентов. При организации самостоятельной работы студентов широко применяются различные интерактивные методы – деловые игры, дебаты, дискуссия и др. Дадим краткую характеристику видам интерактивной самостоятельной работы студентов. Для формирования речевой деятельности студентов на иностранном языке очень важно проведение деловых игр. При помощи деловых игр студенты приспасабливаются к будущей профессии, осваивают нормы речевого этикета, обогащают словарный запас, формируют мышление. При проведении деловых игр после вступительного слова каждый студент приступает к определённой ддеятельности. А также правильная организация самостоятельной работы студентов способствует развитию речевых умений и навыков. Организация самостоятельной работы – это совместная работа преподавателя и студента, направленная на успешное и своевременное выполнение заданий.

Bekmambetova Z. Zh.
Candidate of Pedagogical Sciences, senior teacher
Kazakh National Technical University, Kazakhstan
department of foreign languages
Akynova Zh.M.
Master of Pedagogical Sciences, senior teacher
Kazakh National Technical University, Kazakhstan
department of foreign languages

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

УДК 330.34.664 (57)

Marketing operations as a major factor in the development of trade and marketing of catering market

Zholmuhanova A.ZH.[1] Asil B.O.[2] Tastanbekova K.N.[3], Shamuratova N.B.[4]
gmusina@mail.ru,
[1,2,4] Kazakh Agro Technical University. S.Seifullin, Astana
[3] Taraz innovation and Humanities University, Taraz

Key words: marketing, sales, market, product, food, and consumers.

Abstract. This article tells the story of marketing operations in all business sectors. In particular, it is aimed at the realization of the situation that occurs when market relations between enterprises. The correlation between the user and the supplier in the market to each other and their terms and conditions, as well as the movement of the object. In particular, these measures will have a solid marketing principles and approach to how they will be taken into account by the consumer. Just as is currently being discussed internal rules and principles of the marketing plans of the company. In particular it is a power factor in the development of the market. Dismantling of the risks and at the same time, the company is regarded as one of the measures should be maintained. In order to maintain its activity and a need to focus on several markets, particularly in the event of adverse market conditions, their activities.

УДК 330.34.664 (57)

Маркетинговые операции как основной фактор в развитии торговли и сбыта рынка общественного питания

Жолмуханова А.Ж.[1] Асилов Б.О.[2] Тастанбекова К.Н.[3], Шамуратова Н.Б.[4]
gmusina@mail.ru
[1,2,4] Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, г.Астана
[3] Таразский инновационно-гуманитарный университет, Тараз

Ключевые слова: маркетинг, продажи, рынок, продукт, продукты питания, и потребителей.

Аннотация. В данной статье повествуется о маркетинговых операциях во всех видов предпринимательской деятельности. В частности, она направлена на реализацию ситуации которы возникают при рыночных отношениях между предприятиями. Корреляция между пользователем и поставщиком на рынке друг к другу и их сроков и условий, а также перемещения объекта. В частности, эти меры будут иметь маркетинговые принципы и твердый подход к тому, как они будут приниматься во внимание потребителем. Так же, как в настоящее время обсуждается внутренние правила и принципы маркетинговых планов фирмы. В том числе речь идет о коэффициенте мощности в развитии рынка. Демонтаж риски и в то же время, компания рассматривается как одна из мер, должны быть сохранены. В целях сохранения деятельности предприятия, необходимо сосредоточить внимание на нескольких рынках особенно в случае неблагоприятных рыночных условиях, их деятельности.

УДК 330.34.664 (57)

Маркетингтік амалдар сауда және қоғамдық тамақтандыру нарығының даму факторы ретінде

Жолмұханова А.Ж.[1] Асилов Б.Ө.[2], Тастанбекова К.Н.[3], Шамұратова Н.Б.[4]
[1,2,4] С.Сейфуллина атындағы ҚАТУ
[3] Таразский инновационно-гуманитарный университет, Тараз

Түйінді сөздер: маркетинг, сауда, нарық, өнім, тамақтану, тұтынушылар.

Андатпа. Мақалада кез келген компанияның маркетингтік амалдары қарастырылған. Атап айтар болсақ ол амалдардың жүзеге асу техникасының жайы мен жапсары қарастырылып отыр. Тұтынушы мен нарықтағы ұсынушы ара қатынасы мен олардың шарттары және бір біріне қойылатын талаптары сынды тақырып қозғалып отыр. Соның ішінде аталмыш шаралармен айналысушы тұтынушыға ұсынатын фирмадағы мркетингтік амал тәсідер қарастырылып отыр. Сондай ақ фирманың ішкі ережелері мен маркетингтік принциптер сөз болып отыр. Соның ішінде тоқталып отырған мәселе бұл қоғамның тамақтану нарығының даму факторы. Және де бұл ретте тәуекелдерді бөлшектеу, кәсіпорынды сақтап қалудың бір шарасы ретінде саналады. Сөзге тиек етіп отырғанымыз, кәсіпорын қызметін сақтап қалу мақсатында, әсіресе нарықтың қолайсыз конъюнктураға ие жағдайында, өздерінің іс-шараларын бір өнім шегінде емес, бірнеше өнімге, бір ғана нарықта емес, бірнеше нарыққа шығуына шоғырландыруы қажет.

Компанияның маркетингтік амалдары жүйеліктің, тұтынушы мен нарық коньюнктурасына бағыт алудың, фирманың жалпынарықтық мақсаттарға сәйкестілігінің ара-жігін айқындайды. Маркетингтік амалдар, тұтынушылар күтімін талдау негізінде сәйкесті қаражаттарды сатуға ұсыну, тауар немесе қызмет түрінде коммерциялық ұсыныс түрін анықтаудан құрылады. Кез келген фирма маркетингтік принциптерді ұстана бермейді. Көбіне дәстүрлі амалдарды қолданысқа алады, яғни нарықты және тұтынушыны зерттеуге ақша шығындамайды, тауарды қолданыстағы жүйе бойынша өндіреді, тауар өндірісінің шығындарын минималдап отырады [1, 98 б.].

Сауда және қоғамдық тамақтандыру нарығы көбнесе үш амалдарды қолдану негізінде зерттеледі: екінші реттік ақпараттарды талдау арқылы; тұтынушылар уәжін және мінез-құлығын зерттеу жолымен; шығарылған және сатып өткізілген өнімдерді талдау бойынша.

Бірінші амал шегінде кәсіпорын үшін қызығушылық туындататын, статистикалық органдармен, әртүрлі министрліктермен, сауда палаталарымен, аймақтық басқару органдарымен басып шығарылған, сондай-ақ арнайы маркетингтік емес зерттеулер нәтижесі болып табылатын барлық құжаттар талданады. Бұндай мәліметтер жеткілікті ретте арзан, салыстырмалы түрде жеңіл қолжетімді. Дегенмен де, мәліметтер жабық, толық емес, жеткілікті түрде нақтыланбаған болуы мүмкін. Сондықтан сенімді нәтижеге қол жеткізу үшін бұл мәліметтер әдетте жеткіліксіз болып жатады.

Нарықты зерттеудің екінші амалы, тұтынушылар уәжі мен мінез-құлығын арнайы тексеру жүргізу: сұқпат ұйымдастыру, әңгімелесулер, анкеталар толтыру жолдарымен зерттеуді қарастырады. Кез келген жағдайда сұқпатқа қатысушы ретінде, мәселе бойынша терең талдай білетін кәсіби-эксперттер:

сатушының таңдауына әсер ететін тауарды қолданушылар, өнім бойынша ешқандайда құпиялардың болуы мүмкін емес сатып алушылар болып табылады. Сондықтан да, бұндай зерттеулерді жүргізуші маман сәйкесті нарықты және зерттелетін өнімді жақсы тани білуі қажет, өндіруші-компаниялар мен аралық делдал ұйымдар туралы мәліметтерді иемденуі тиіс.

Бұл жерде, өндірістік-техникалық бағыттағы өнімдерді сатып алуға уәждеу рационалді (ұтымды) ретте екендігін есте ұстау қажет және тұтыну тауарларын сатып алумен салыстырмалы түрде эмоционалдығы төмен болып саналады. Тұтынушылар пікірлерін зерттеуден өзге, сонымен бірге делдалдық, дистрибьютерлік ұйымдардың, сондай-ақ өндіруші-кәсіпорындардың басшылары мен мамандарының пікірлері де зерттеледі. Айта кететін жай, бұл жерде маңызды бір жағдайды есепке алу керек. Өндірістік-техникалық бағыттағы өнімдерге сұраным, оны өндіріс кезінде қолданатын дайын тұтыну тауарлары сұранымның туындысы болып табылады. Сондықтан да, болжамдық мақсатта тек қолда бар өнім тұтынушыларын ғана емес, әлеуетті тұтынушыларды да зерттеу қажет.

Делдалдық сауда ұйымдарының басшылары мен мамандарының пікірін зерттеу, олардан қажетті мәліметтерді алу, көбіне өндіруші-кәсіпорындарды зерттеуден салыстырғанда біршама күрделі мәселе болып табылады. Бұл жерде бәсекелес-фирманың өнімі туралы мәліметтерді (тұнынушылар көзқарасы, сату көлемі ж.т.б.) берумен байланысты коммерциялық құпияларды сақтау мәселесі пайда болады. Бұл кезде қолайсыз жағдайлардың өзінде қажетті ақпараттарға қол жеткізу маркетологтың ептілігіне, шеберлігіне тікелей байланысты болады.

Тиімді ұйым – бұл барлық функциялары келісілген және бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталған ұйым болып саналады. Дегенмен де, тәжірибе көрсетіп отырғандай, көптеген отандық кәсіпорындардың негізгі мәселесінің бірі маркетингті оқшауланған, өндіріспен салыстырғанда екінші дәрежелі функция ретінде санайды, ал бөлімшелер арасындағы байланыс көп жағдайларда «бәсекелестік» және «сенімсіздік» сөздерімен көрініс табады. Бұл мәселені шешуді «жоғарыдан» жүргізу қажет, кәсіпорынның ұйымдастыру мәдениетін айырбастау және сәйкесінше кадрлық саясатты құру керек. Ұйымның қызметкерлері және өндірістік персоналдарды қоса алғанда, кәсіпорынның әл-аухаты толығымен тұтынушыларға байланысты болатындығын ұғынуы қажет [2, 66 б.].

Сондықтан да, егер кәсіпорын клиенттердің күтімі мен талаптарына – «клиенттерге жұмыс істеуге» - сәйкес болмаса, онда жақын арада клиенттертердің өз таңдауына көңілі қалуы және бәсекелестерге көңіл бөліп кетуі ықтимал. Отандық кәсіпорындардың тиімді қызмет жасауы үшін қаншалықты тиімді ұйымдастырылған сату қызметіне күш салуы жеткіліксіз болып табылады. Жаңа амалдар қажеттілігі туындап отыр, тек нарықпен қарымқатынас ғана емес, ең негізгісі - өндірісті ұйымдастыру. Басқаша айтатын болсақ, басқару философиясын өзгерту қажеттілігі туындап отыр.

Компаниялардың маркетингтік амалдарды қолдануының сыртқы индикаторы ретінде баға құру тәсілдері және өндірісті, ассортименттік қатарды, сатуды ынталандыруды жоспарлауы болып табылдады.

Сонымен, маркетингтік амалдарды қолдануда баға құру, нарық тенденцияларын, қалыптасқан баға деңгейін, бәсекелестік жайларды талдау, сонымен қатар кәсіпорынның маркетингтік стратегияларын, бәсекелестік басымдылықтары және сатудың болжамдық көлемін есепке алу негізінде жүргізілуі тиіс.

Өнімнің өзіндік құнын негізге ала отырып және пайда нормасы бекітіліп, жоспарлық-экономикалық бөлімде анықталған баға бойынша амалдар жүргізу, бүгінгі күнде өзіндік аз мөлшерлі икемсіздігінен қолданысқа жарамсыз болып табылады.

Өндіріс көлемі болжамдар негізінде жоспарлануы тиіс, содан кейін ғана өндірістік күштердің оптималді жүктелуі және маркетингтік емес көрсеткіштерді есепке ала отырып біршама реттелуі қажет.

Қолда бар технологиялар мен құрылғылар жүйесіне тікелей қатаң байланыссыз, тұтынушылар талаптарын зерттеу нәтижесі негізінде, әруақыт өнімді жетілдіру және ассортиментті жаңартып отыру тиіс.

Маркетингтік амалдар компаниялардың әлеуетті клиенттерді тарту бағытында қайталанатын сұранымды ынталандыру (қолда бар клиенттерді ұстап тұру), үйлесімді тарату арналарын анықтау, кері байланыс жүйесін құру, ұйымның беделін құру және реттеу бойынша шараларды жүргізуді қарастырады [3, 97 б.].

Бүгінгі күнде бизнестің маркетингтік бағытқа көшуін тиімділікті арттырудың бір тәсілі ретінде санауға болады, ал ертеңгі күні – бұл бәсекелестік күрестегі компанияны сақтап қалу мәселесі болып табылады.

Маркетингтің амалдардың мәні, ұйымның барлық бөлімшелерінің қызметкерлері бірінші кезекте клиенттер жайын ойлауы тиіс, өз жұмыстарын олардың мұқтаждықтарын қанағаттандыру мақсатында жүргізу қажеттілігінен құрылады. Бұндай амалдардың ұстанымы келесілерден құрылады:

- тұтынушылық мұқтаждықты және мақсатты нарықты анықтау;
- бірегей маркетингтік жүйені – интегралданған маркетингті құру және мақсатты сегмент талаптарын (тауар сапасы, сұраным көлемі, ассортименті, мерзімі) максималді қанағаттандыру мақсатында барлық бөлімдердің бірлескен жұмысын реттеу;
- ұзақ мерзімдік болашаққа бағыт ұстау.

Жоғарыда аталған ұстанымдарды іс-жүзіне асыру үшін ұйымда маркетингтің ғаламдық функциялары орындалуы тиіс.

Сонымен, аналитикалық функциясы, біріншіден нарықты (даму бағытын және тұтынушыларды) зерттеу және негізгі көрсеткіштерді болжаудан құрылады; ал екенші жағынан – тұтынушылардың талаптарына сай тауарды үздіксіз жаңартып және сәйкестендіріп отыру мақсатында тұтастай кәсіпорынға және жекеше түрде өндіріске әсер етуден құрылады.

Бұл функциялардың соңын, маркетингті стратегиялық жоспарлау және ұйымның маркетингтік саясатын құру тапсырмалары құрады. Бұл функциялардың сапалы орындалуынан сату болжамының дәлдігі, баға саясатының тиімділігі, қабылданатын стратегиялық шешімдердің дұрыстылығы және де басқа көптеген жайлардың дәлме-дәлдігі тікелей байланысты болып табылады.

Маркетингтің екінші функциясы - өндірістік функциясы – яғни, жаңа тауар жасап шығаруды ұйымдастыру және ескі өнімді, сервистік қызмет көрсетуді жетілдіру, сонымен қатар бәсекеқабілеттіліктің негізгі факторларының бірі ретінде өнімнің сапасын басқару болып табылады.

Үшінші функция – тауарды жылжыту. Ол сату арналарын құрудан тұрады, сонымен бірге жалпылама сұрақтарды – сервис жүйесін ұйымдастыру, келісім -шарт жайларының орындалуын бақылау, клиенттермен даулы жайларды шешу, тауарды жылжыту, сату мәселелерін шешуден құрылады.

Ескерте кететін жай, бұл мәселелерді жеке бөлімше шеңберінде шешу мүмкін емес, маркетингтік кешенді жүйені құру талап етіледі, оған кәсіпорынның көптеген қызмет бөлімдері еніп және белсенді түрде бірлесіп жұмыс жасауы тиіс. Бұл жағдайда маркетингтік жүйе ретінде, маркетингтік функцияларды орындайтын немесе функциялардың бірін орындауға тікелей әсер ететін кәсіпорынның барлық бөлімшелерінің жиынтығы қарастырылады. Сонымен, маркетингтің өндірістік функциясының бір бөлігін, мысалы, өнімді жетілдіру бойынша жұмыстарды НИОКР бөлімі немесе өндірістік бөлімше орындайды, ол өз кезегінде басшының орынбасарының немесе бас инженердің қоластында болады және маркетингке тікелей байланысы жоқ. Дегенмен де, бұндай жұмыстар маркетинг бөлімімен бірлесіп жүргізілуі қажет, яғни нарықтық мәліметтерге негізделіп, бұл тектес жұмыстарға бағыт беріп және бақылау жүргізіп отыруы тиіс.

Маркетингтік жүйені құрудың негізі, жабдықтау, өндіріс және сатудың барлық кезеңдерінде ұйымның барлық бөлімшелері бойынша шешімдерді анықтап беруші бірегей ақпараттар легі құрылуы шарт. Бұндай көзқарас бойынша маркетинг қызметіне бұрынғыға қоса үйлестіруші функциясы жүктеледі. Кешегі күнге дейін, төрт құрушыдан: өнім, баға, нарық, сатуды біріктіретін маркетингтің кешенді түсінігі болған жоқ. Қолданбалы ғылым ретінде маркетингтік дамуы нарықтың дамуымен қатар жүрді, ал түсіну көзқарастары бірде маркетингтік бір функциясына, кейде келесі функциясына ауысып отырды. Батыс елдерінің мамандары, мақсатты қою және тапсырманы шешу ұстанымын бейнелейтін төрт кезеңді бөліп көрсетеді [4, 76 б.].

Маркетингтің дамуының бірінші кезеңі, өндірістік деген атқа ие - ұйымның өндіріске бағыт ала отырып даму кезеңі. Бұл аталған даму кезеңінде қызмет атқаратын кәсіпорынның іс-қимыл жасау мақсаты, тұрақты түрде өндірістік көлемді арттыру және өндіріс көлемі бойынша ұнемдеу есебінен өнімнің өзіндік құнын төмендету болып табылады. Бұл ұстанымға бағыт алушылардың пайымдауы бойынша тек бағаны төмендету есебінен сату көлемін жоғаоылатуға және тұтынушыларды қанағаттандыруға болады. Себебі баға өндіріс көлеміне тікелей байланысты жай, сондықтан да осыған сәйкес, өндіріс көлемі нарықтың қанығуының негізгі факторы болып табылады.

Маркетингтік екінші амал мынаны меңзейді, нарықтың қанығу деңгейін жоғарылатуға, сәйкесінше сату көлемін арттыруға, тек өндірілетін өнімнің сапасын жоғарылату есебінен ғана қол жеткізуге болады. Бұл бағыттағы амалдар маркетингтің өнімдік немесе тауарлық тұжырымдамасы деген атқа ие. Дамудың бұл кезеңінде кәсіпорын, технологияны жетілдіру және біршама сапалы өнімді, яғни жаңа

тауарды жасауды қаржыландыруға көптеген қаражаттарды сала отырып өндірілетін өнімнің сапасын арттыруға тырысады. Бұл көбіне баға бойынша залалға алып келеді.

Маркетингтің дамуының үшінші кезеңі сату тұжырымдамасы атымен танымал. Бұл жағдайда ұйым өндірілетін тауарларды белсенді түрде жылжытуға бағат ұстайды, бұл ретте тауарды қалайда болмасын сатуға, тіпті клиеттермен байланыстың болашағына залал келтірген жайладың өзінденде де, осы бағытқа күш салынады. Бұл ұстанымды жақтаушылардың пікірі бойынша, тұтынушыны мәжбүрлемеген жағдайда, олар ешқашан тауарды сатып алмайды. Бұл жағдайда, сатып өткізудің мәні жойылады, сондықтан ұйымдағы басымдылық іс-қимыл, алдыңғы екі кезеңді де қоса алғанда, өндірістік бөлімшелерге тиесілі болады. Бұл кезең, барлық мүмкіндіктерді қолдана отырып сату жүйелерін құру, агенттік сауданы (коммивояжерлікті) дамыту, жарнамаға көп көлемді қыржы салу жолымен құрылады [5, 55 б.].

Жоғарыда аталған әрбір кезеңдегі жүргізілетін жайлардың уақыт аралығының едәуір қысқалығын есепке алмағанда, маркетингтің дамуындағы бұл бағыттар отандық кәсіпорындарға да тән.

Отандық кәсіпорындар келесідей ұстанымды қарастырады:

1) саясатта, экономикада, қоғамда және технологиялардағы қарым-қатынастық ортаның өзгерістеріне әруақыт бейімделу;

2) тәтті тағамдар өнімдерін өндіру бойынша стартегияларды құру. Бұл жерде айта кететін болсақ, өнімді таңдау кезінде тек қана сұранымды ғана есепке алу қателік. Кәсіпорында өндірілетін әртүрлі өнімдерді өндіру бойынша жалпы операцияларын, тұтынушыға дейін өнімдерді жеткізудің жалпы арналарының мүмкіндіктерін бекітуді анықтау қажет ж.т.б. Бұндай амалдар өндірістік және өнімді сату шығындарын қысқартуға, өндірістік және қоймалық алаңдарды максималді тиімділікпен қолдануға мүмкіндік береді.

3) Кәсіпорынның мүмкіншілігіне байланысты шешімдер қабылдау. Соңғысына келесідей жайлар тиесілі:

- адамдар ресурсы – жұмыскерлердің шеберлігі, білімділігі және кәсіпқойлығы. Бұл жағдайда олар тұтынушылардың талаптарын және тәтті тағамдар дайындаудың технологиялық заңдарын қабылдай білуі мен іс-жүзіне асыру мүмкіндіктері тарапынан бағалауы тиіс;
- өндірістің материалдық факторлары – жабдықтар, ғимараттар, шикізаттар, материалдар, жанармай ж.т.б. Олар техникалық жағдайына, даму деңгейіне және қолданылуына, оларды иемдену формасына (жалға алу, жекеменшік, акционерлік) байланысты қарасытырылуы қажет;
- технологиялық және ұйымдастыру ресурстары – жетік технологиялар, патенттер мен лицензиялар, өндірісті және кәсіпорындағы еңбекті ұйымдастырудың ілгерлемелік деңгейі.

Дәстүрлі амалдар кезінде материалдармен, шикізаттармен қамтамасыз етуді ұйымдастыруға, көп жағдайда барлығын біршама төмен бағамен сатып алуға болатын жабдықтаушылар тізімінен таңдау жасайды. өндірушілер бағаны төмендету мақсатында, жабдықтаушылар мен қосалқы медігерлерді өзара бәсекелестіруге әсер етуге тырысады. Көпшілікке танымал «Mars» фирмасы, жабдықтаушылар үшін қандайда бір кепілдік нарығын құра отырып, бірнеше жабдықтаушымен ұзақ мерзімдік қатынастар құрады, яғни ұзақ мерзімді шарт жасасу жүйесінің аналогын құрады, бұл ортада бәсекелестік барлық жайларды қамтитын болып табылмайды. Ол тек, бір уақытта жоғары сапаны, қалыпты жеткізіп отыруды, өндірістің икемділігін және төмен деңгейлі шығындарды қамтамасыз етуші тиімді қосалқы медігерлердің үлесіне ресурстар немесе тапсырыстар үлесін қайта бөлудің бір элементі ретінде саналады.

Басқаша айтатын болсақ, жетекші фирмалар үшін жабдықтаушылар мен қосалқы медігерлер сол кәсіпорынның өндірістік бөлімшесі ретінде қарастырылады. Бұл дегеніміз қорытындылай келгенде, фирмалардың шикізатпен, материалдармен қамтамасыз етілуінің «дәл және қажетті уақытта жеткізу» жүйесіне көшуіне мүмкіндік береді. Бұның нәтижесінде, қоймалық орындар саны кемиді, ал негізгісі тауарды жасап шығарушыда, сондай-ақ тұтынушы ықпал ететін өндірістік қор көлемі төменгі шегіне дейін қысқарады. Бұл дегеніміз, кәсіпорындар технологияларды немесе өндірісті ұйымдастыруды жетілдіру бойынша өзінің жабдықтаушыларына көмек көрсетуі тиіс деген сөз. [6, 51 б.].

Мәселені шешудегі жаңаша көзқарастың мәні, бұл дегеніміз өндірістегі жетілдірулер тұрақты негізде іс-жүзіне асырылып отырылуы тиіс. Бұл жай барлық жағдайда өндірістік бағдарламаны жоспарлауға, сондай-ақ инновациялық үдерісті жүргізу тактикасынада жатқызылады. Тәтті тағамдар өндірісі саласында өркендеп келе жатқан компанияларда жыл сайын, тек бекітілген мерзімге сәйкес дайын өнімді жасау үшін қажеттілер ғана өндіріледі.

Жаңаша басқару саясаты шеңберінде кейбір кәсіпорындардың басшылары басқарудың классикалық мектебі туралы ұмыт қалдырып отырады. Мысалы ретінде қарастыратын болсақ,

шаруашылық қызметтің көптеген дәстүрлі бағалау көрсеткіштері қолданылмайды: бір жұмысшыға шаққандағы еңбек өнімділігі, өнімнің бір данасына шығындалатын жұмыс уақытының әртүрлі стандарттары: өнімділікті және өнім сапасын жоғарылату. Көп жағдайларда мына жайға көңіл бөлуіміз қажет, өнімділік және өнім сапасы бойынша пайданың негізгі бөлігін, қолданыстағы жай ретінде, техниканы сатып алу және өндіріске енгізуді (көбіне қымбат технологияларды) қолға алмай-ақ жүргізуге болады, іс жүзінде жаңа техниканы сатып алу жалпы өндірістік шығындарды көбейтуге ғана алып келуі мүмкін.

Табысты қызмет атқарып отырған компаниялардың тәжірибесін қарастыратын болсақ, жаңа техника мен технологияны енгізбес бұрын, ұйымдастыру тәсілдерін және өндірісті басқаруды қайтақұруды іс-жүзіне асырады, техникалық жаңарту шығынға алып бармасы үшін, бір кезеңде сапаны жоғарылату, өндірістің тиімділігі мен бейімділігін арттыру үшін барлық деңгейлерде басқарушылық ойларды енгізеді.

Бірінші ретте, өнімдерді өткізу мен сатуға, түсімді жоғарылатуға және қаржылық жағдайды жақсартуға көңіл бөлінуі тиіс. Егерде, өндірістің шығындарын кеміту есебінен пайданы жоғарылатуға бағыт ұстаған жағдайда, ерте ме кеш пе, кәсіпорын бизнестен кететін болып есептеледі, себебі барлық мүмкіншіліктерді қолданғанның өзінде, өндірістік шығындар деңгейін кемітудің өзіндік шегі болады. Сондықтан да, сату көлемін арттыру есебінен түсімді жоғарылату бағытын ұстанған дұрыс [7, с.81].

Тәжірибе жүзінде бұл дегеніміз, әрбір сауда және қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары тұтынушыларға қалыпты өндірістік шығындармен сол көлемдегі бағаға сай, біршама жоғары сапалы немесе қандай-да бір жаңа қасиеттерге ие тауарларды ұсынуға тырысуы қажет. Біздің көзқарасымыз бойынша, осы бағыт сауда және қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының сауда көлемін және түсімін үздіксіз ұлғайуын қамтамасыз етеді. Сату көлемінің жоғарылауы өндіріс көлемінің жоғарылауын жорамалдайды, яғни бір жағынанеңбек өнімділігін арттыру есебінен, ал екіншіден қосалқы өндірістік қаржыларды тарту арқылы қамтамасыз етіледі. Қарастырылып отырған сауда және қоғамдық тамақтандыру кәсіпорны жағдайында, көбіне өндірістің жоғары шектік көлемін анықтауда, шектік түсімдердің өсуі заңдылығын басшылыққа алу керек.

Бұл сұрақты шешу кезінде негізінен, ақшалай қаржылардың келіп түсу мерзімінің мүмкіндігінше кемуіне көңіл бөлу қажет, себебі бұл айналым қорлары көлемінің төмендеуіне алып келеді.

Өндірілетін өнімнің номенклатурасы мен ассортиментіне жүйелі түрде талдаулар жүргізу. Бұндай талдаулар айналым қорларының көлемі талап ететіндей пайда алу тұрғысынан қажет, яғни номенклатура мен ассортименттің үйлесімді құрылымы деген сөз. Үйлесімділік белгісі, пайданы максималдау мен айналым қорларының көлемін минималдау болып табылады.

Тәуекелдерді бөлшектеу, кәсіпорынды сақтап қалудың бір шарасы ретінде саналады. Сөзге тиек етіп отырғанымыз, кәсіпорын қызметін сақтап қалу мақсатында, әсіресе нарықтың қолайсыз конъюнктураға ие жағдайында, өздерінің іс-шараларын бір өнім шегінде емес, бірнеше өнімге, бір ғана нарықта емес, бірнеше нарыққа шығуына шоғырландыруы қажет.

Осылайша, бұл ұстаныммен жүру біздің ойымызша, кәсіпорынға, оның ішкі мүмкіндіктеріне жауап беретін, нарық талаптарына сай келетін жоғары сапалы өнімді өндіру және оны сату бойынша шаруашылық жүйесін құруға мүмкіндік береді. Бұл мақсатқа қол жеткізу келесідей факторларға байланысты болып табылады:

- минималді шығынмен максималді өндіріс көлемін, сонымен бірге нарық талабына жауап беретін, өнімнің сапасы мен өндірілу мерзімін қамтамасыз ететін өндірістік үдерісті үйлесімді таңдау;
- сатуды кеңейту мен жоғары түсімді алу бағытында өнімдерді сатып өткізу;
- айналым капмталын үнемдейді қамтамасыз ететін үйлесімді өндірістік қорды құру.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Костоглодов Д.Д., Саввиди И.И. Маркетинг предприятия. – М.: Экспертное бюро. – 1998, 112 с.

[2] Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент (Серия: Теория и практика менеджмента). 2-е русское изд. – С-Пб.: Питер. – 2001. - 896 с.

[3] Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга. Второе европейское издание. – Вильямс, 2002. – 1056 с.

[4] Кристофер Энертон-Томас Ресторанный бизнес. – М.: Росконсульт, 2001.

[5] Крылов И.В. Маркетинг. – М.: Центр. – 2001, - 192 с.

[6] Курапцева Н. Современное предприятие общественного питания: направление и методы эффективности работы // Казахстанская правда, 2009 - №1 – 5-7 с.

[7] Мухопад В.И. Лицензированная торговля: маркетинг, ценообразование, управление. – М.: ИНИИЦ Роспатента, 2004. – 339 с.

REFERENCES

[1] Kostoglodov DD, Savvidi II Marketing companies, M .: Expert Bureau, - **1998**,- 112 p. (in Russ.).

[2] F. Kotler Marketin, Management (Series: Theory and Practice of Management), 2nd Russian ed. - Saint-Petersburg.: Peter, **2001.** 896 p. (in Russ.).

[3] F. Kotler, Armstrong, G., Saunders J., Wong V. Principles of Marketing, The second European edition, - Williams, **2002** - 1056. (in Russ.).

[4] Christopher Enerton Thomas Catering, - M .: Roskonsult, **2001.** (in Russ.).

[5] I. Krylov Marketing, M .: Center, **2001**. 192. (in Russ.).

[6] N. Kuraptseva Modern catering business: the direction and effectiveness of the methods, Kazakhstan truth, **2009**, №1 - 5-7 seconds. (in Russ.).

[7] VI Muhopad Licensed trade marketing, pricing, management., M .: INIITS Rospatent, **2004.** - 339 p. (in Russ.).

Жолмуханова А.Ж.[1] PhD, Associate Professor ,
Асилов Б.О.[2] Candidate of Economic Sciences
Тастанбекова К.Н.[3], Candidate of Economic Sciences
Шамуратова Н.Б.[4] Candidate of Economic Sciences, Professor,
[1,2,4] Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, г.Астана
[3] Таразский инновационно-гуманитарный университет, Тараз

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 373.1.02:372.8

The efficiency of using audio-visual technologies in the teaching of foreign languages

A.Zh.Kalieva, G.K.Atabayeva
a.jekenovna @mail.ru
Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: intercultural communication, globalization, cultural competence, language competence, audio skills, cultural and language barriers, foreign language speech, interactive language learning, audio-visual technology.

Abstract. The aim of the work is to determine how effective is the use of video in the classroom for foreign languages in universities, particularly in the KazNU named after Al-Farabi. The paper gives specific guidelines for teachers of foreign languages on the use of videos and stories. The result of the work was concluded that at the present stage of the expansion of globalization is one of the priorities higher educational establishments to train students to intercultural communication. To achieve this goal, it is necessary not only the possession and skillful use of language, but also knowledge of the social and cultural specifics of the target language, the ability to build their verbal and nonverbal behavior in accordance with this specificity. Using video contributes to the realization of these objectives, as presents language in a living context, linking it to the real world. Conclusions and guidelines of the authors may be used in the teaching of foreign languages in universities.

UDC 373.1.02:372.8

Эффективность применения аудиовизуальных технологий при обучении иностранным языкам

А.Ж.Калиева, Г.К.Атабаева
a.jekenovna @mail.ru
КазНУ им.аль-Фараби

Ключевые слова: Межкультурная коммуникация, глобализация, лингвострановедческая компетенция, языковая компетенция, аудитивные навыки, культурный и языковой барьер, иноязычная речь,

интерактивный характер изучения языка,аудиовизуальные технологии.

Аннотация. Целью работы является определение, насколько эффективным является применение видеофильмов на занятиях по иностранным языкам в ВУЗах, в частности в КазНУ. В работе даются конкретные методические рекомендации преподавателям иностранных языков по использованию видеофильмов и сюжетов. Результатом работы явился вывод о том, что на современном этапе расширения глобализации одна из приоритетных задач ВУЗов- обучение студентов навыкам межкультурной коммуникации. Для достижения этой цели необходимо не только владение и умелое использование непосредственно языковых средств, но и знание социокультурной специфики стран изучаемого языка, умение строить свое речевое и неречевое поведение в соответствии с этой спецификой. Использование видео способствует реализации этих задач, т.к. преподносит язык в живом контексте, связывая его с реальным миром. Выводы и методические рекомендации авторов могут быть использованы в процессе преподавания иностранных языков в ВУЗах.

На современном этапе углубления процесса глобализации особую актуальность приобретает обучение учащихся общению с представителями стран изучаемого языка. Для формирования коммуникативной культуры учащихся применение видео (с помощью видеомагнитофона или DVD) является очень эффективным методическим приемом,стимулирующим познавательную активность учащихся. [2]

Обусловлено это тем, что видеоматериалы не только представляют учащимся живую речь носителей языка, но также погружают их в реальную ситуацию общения – учащиеся наблюдают язык мимики и жестов, стиль взаимоотношений между людьми, реалии страны изучаемого языка.[1]

Возможности преподавателя разнообразить методику проведения занятия значительно расширяются.

Так, помимо заданий на понимание языка, учащимся даются творческие задания на трактовку мимики и жестов; разпознавание и анализ стиля взаимоотношений представителей различных этносов.

В реальной ситуации общения это предотвращает грубые ошибки при общении с жителями страны изучаемого языка.

При использовании видеоматериала преподаватель достигает следующих целей:

– показывает коммуникативную сторону языка через изучение мимики и жестов;
– вырабатывает у учащихся навыки аудирования в естественном контексте;
– представляет ситуации для творческих заданий в аудитории (ролевые игры; диалоги, монологи).
– стимулирует учащихся к дебатам и дискуссиям;
– обогашает словарный запас учащихся;
– способствует выработке у учащихся навыков описания и пересказа;

Существуют опредленные критерии отбора видеоматериалов для занятия.

Требования к речи персонажей:

– речь должна быть достаточно четкой и не слишком быстрой;
– исключить посторонние и фоновые шумы;
– акцент или диалект говорящих должен быть понятен учащимся.

Требования к языку:

– текст не должен быть перегружен новыми словами и выражениями;
– язык должен соответствовать требованиям и нормам литературного языка; из знакомых учащимся областей.
– жаргонные выражения и восклицания должны быть достаточно короткими и не слишком сложными для понимания.

Требования к содержанию:

– сюжеты должны занимать не более 10-15 минут.
– типичность демонстрируемых ситуаций ;
– Возможность их последующего пересказа учащимися в виде законченного рассказа, с которым можно далее работать в других формах;
– Использование учебных и художественных фильмов, передач новостей и других сюжетов, соответсвующих возрастным особенностям учащихся;
– Все отрывки должны иметь законченный сюжет, изображение должно быть четким и качественным.

Далее хотелось бы остановиться на рассмотрении плана видеоурока.[3]

1) Подготовительный этап – включает в себя в следующие виды активности:

а) предварительное обсуждение: стимуляция интереса к теме; повтор лексики по тематике фильма.

б) работа с новой лексикой.

в) творческая работа, в ходе которой можно предложить учащимся использовать проблемные ситуации, связанные с обсуждаемой темой.

2). Просмотровый этап.

После первого просмотра учащимся предлагаются различные упражнения на поиск информации.

Например, следующие виды упражнении.

Перед просмотром тематического видеосюжета или документального фильма учащиеся составляют список возможных вопросов по теме фильма. Затем они просматривают видео и находят ответы на свои вопросы.

Что и когда случилось?

Учащиеся просматриваают видеосюжет и затем составляют предложения или вопросы, описывающие все события или информацию в хронологическом порядке.

Сопоставление.

Учащиеся должны сопоставить имена и названия, выданные им заранее, с тем, что сделал персонаж, или что сказано об этом персонаже, или с тем, что произошло в названном месте.

Где это случилось?

Перед просмотром учащимся предлагается обратить внимание на какой-нибудь вид информации, например географические названия, личные имена, записать цифры и т.п.

Иногда можно убрать изображение, чтобы остался только звук.

Учащимся задаются различные вопросы: кто говорил?, о чем беседовали? и т.д. затем учащиеся просматривают сюжет уже с изображением и проверяют свою интерпретацию.

3). Послепросмотровой этап.

а) обсуждение. Учащиеся анализируют сходства и различия в культуре, сравнивая увиденное с реальными ситуациями в их стране.Также можно предложить учащимся проблемные или информационные тексты по теме видео-сюжета для просмотрового чтения и обсуждения.

б) ролевая игра – учащимся предлагается проиграть просмотренный сюжет или развить его.

Ролевая игра. Каждому учащимся дается определенный персонаж для изучения. Задача учащихся во время просмотра внимательно следить за тем, как сыграна роль выделенного им персонажа. Затем учащимся предлагается сыграть по памяти свои роли. Им необязательно воспроизводить текст досолвно, нужно только играть соответственно персонажу. Если выбранный сегмент очень короткий, то можно выучить роли наизусть. Затем звук выключается, и учащиеся озвучивают своих персонажей во время просмотра.

в) творческие работы – предлагается написать краткое эссе, размышление на тему сюжета; составить диалог, инсценировку или ролевую игру.

г) При просмотре художественных фильмов также используется методический прием – «роль свидетеля».[1] Учащиеся выполняют роли свидетелей, которые наблюдают жизненные ситуации и просто излагают то, что они видели на экране. Фильм демонстрируется один раз с начала до конца без перерыва, после чего задаются вопросы, ориентированные на ключевые моменты. Дома предлагается записать увиденное в виде изложения.

д)отработка и закрепление коммуникативных приемов,увиденных в фильме.

В заключении хотелось бы отметить что использование DVD открывает широкие возможности в плане вариантов работы с видеоматериалом – моментальный доступ к любому фрагменту, использование субтитров на различных языках, регулирование темпа воспроизведения видео-и звукоряда.[2]

Применение DVD в процессе развития аудитивных навыков и умений позволяет повысить эффективность как обучения аудированию (что способствует повышению уровня понимания иноязычной речи на слух), так и процесса изучения иностранных языков в целом, поскольку придает ему интерактивный характер.Преподаватель обеспечивает учащихся зрительной информацией, которая методически выполняет разнообразные функции:проецирует на экран различные ситуации для обучения коммуникации, является связующим звеном между смысловой и звуковой стороной слова и таким образом облегчает запоминание.[3]

Таким образом, видео на занятии связывает язык с реальным миром и показывает его в живом контексте, обогащает методический арсенал преподавателя. Кроме того, видео способствует углублению лингвострановедческой и языковой компетенции студентов и помогает преодолеть

культурный и языковой барьер при общении с иностранными гражданами.

Следует заметить, что студенты старших курсов Казахского Национального Университета имеют возможность выезжать для обучения в зарубежных ВУЗах на один семестр , а магистранты 2 года обучения обязательно проходят научную стажировку различных сроков за рубежом. Кроме того, основные дисциплины в магистратуре читаются на английском языке.

Поэтому сегодня, в условиях растущей глобализации, решение задач совершенствования навыков межкультурной коммуникации становится особенно актуальным для молодого поколения нашей страны.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Фокина К.В., Тернова Л.Н., Костычева Н.В. Методика преподавания иностранных языков. -М., Высшее образование., 2008.-с.149-152

[2] Китайгородская Г.А. Интенсивное обучение иностранному языку М.,1992- с.162-165

[3] Соосар Н.,Замковая Н. Интерактивные методы преподавания.Настольная книга преподавателя. -Спб.,2004

[4] Роберт И.В. Информатизация образования (педагогико-эргономический аспект).-М.,РАО,2002.

REFERENCES

[1] Fokina K.V., Ternova L.N., Kostychev NV Methods of teaching foreign languages.-M.,Higher Education.,2008.-p.149-1522.

[2] Kitaygorodskaya G.A. Intensive training of foreign language M., 1992- p.162-165 Soosar N., Zamkovaya N. Interactive methods of teaching. Teacher's register.SPb.,2004

[3] Robert I.V. Informatization of Education (pedagogical and ergonomic aspects) .- M., RW, 2002

UDC 373.1.02:372.8

Шет тілін оқытуда аудиовизуалдық технологияларды тиімді қолдану

А.Ж.Калиева, Г.К.Атабаева
a.jekenovna @mail.ru
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тірек сөздер: мәдениетті сөйлеу, жаһандану, тілдік құзыр, тыңдау дағдылары, мәдениетті және тілдік кедергі, шет тілдік сөйлесу, тілді оқытудың интерактивті түрі, аудиовизуалдық технологиялар.

Аннотация. Жұмыстың мақсаты жоғары оқу орындарында, әсіресе Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де, шет тілін оқытуда бейне фильмдердің тиімділілігі. Осы жұмыста бейнефильмдерді және оқиғаларды қолдануда шет тілі пәні оқытушыларына нақты әдістемелік ұсыныстар беріледі. Жаһанданудың аумақтауының қазіргі кезеңінде жоғары оқу орындарының негізгі тапсырмасы – студенттерді мәдениетті сөйлеу дағдыларына үйрету жұмыстың нәтижесінің қорытындысы болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін тек тілді игеру емес, сонымен қатар оқып жатқан мемлекеттің әлеуметтік мәдени өзгешелігін білу, және осы өзгешілікке байланысты өзінің тілдік және ауызекі сөйлеу дағдысын құрастыру. Бейнефильмдерді қолдану осы тапсырмаларды жүзеге асыруға көмектеседі, себебі ол тілді сөйлеуде нағыз әлеммен байланыстырады. Автор қорытындылар мен әдістемелік нұсқауларды жоғары оқу орындарында шет тілді оқытуда қолдануды ұсынады.

Atabayeva G.K
Senior teacher of foreign languages chair for humanities, philology, literary sciences and world languages faculty.
Kazakh national University named after Al-Faraby. Almaty, Kazakhstan

Kalieva A.Zh.
Senior teacher of foreign languages chair for humanities, philology, literary sciences and world languages faculty.
Kazakh national University named after Al-Faraby. Almaty, Kazakhstan

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

On problem of formation of choirmaster's professional skills in conditions of XXI century

Y.Rudkovski
nagualyan@mail.ru
Kurmangazy KazakhNational Conservatory, Almaty, Kazakhstan

Key words: choir, conducting, rehearsal, singing, skills.
Absract: The article defines and describes the basic *professional* skills and personal qualities of a future choirmaster (of a *vocal ensemble),* which form a diversely developed professional musician, whose professional activities should contribute to the staginess of the pieces *performed. The* prerequisites for the search of professional training techniques of a choirmaster were already formed and existing innovative forms of concert performance, requiring the development of the forms of work with a choir stipulated in the article.

УДК 784.1

К проблеме формирования профессиональных навыков хормейстера в условиях XXI века

Я.С. Рудковский
Казахская национальная консерватория им. Курмангазы

Ключевые слова: хор, дирижирование, репетиция, пение, навыки.
Аннотация: Стремительно развивающееся искусство хорового пения предъявляет определенные требования, как к будущим руководителям хоровых коллективов, так и к исполнителям таких коллективов. На сегодняшний день по всему миру сценическая деятельность самых разнообразных по возрасту и составу участников хоровых коллективов в моменты концертного исполнения не ограничена одним только пением хоровых партитур. Однако общемировые тенденции таковы, что с хоровым (ансамблевым) пением тесно переплетены элементы хореографии, сценографии, режиссуры. Потому, в современную эпоху, когда сформированы и действуют инновационные формы концертного исполнительства, в процессе обучения в творческом вузе необходимо целенаправленно развивать основные профессиональные навыки и личностные качества будущего руководителя хора (вокального ансамбля), которые формируют разносторонне развитого специалиста-музыканта, чья профессиональная деятельность должна способствовать зрелищности исполняемых произведений.

В настоящее время развитие общества диктует ряд изменений не только в структуре и содержании системы образования в целом, но и в самом подходе к образованию. Это выражается в увеличении вклада гуманитарных наук и искусства в общую систему воспитания, в пристальном внимании педагогики к личности всех участников образовательного процесса, а также, что особенно важно, в становлении новой парадигмы образования, в центре которой - развитие культуры личности и ее творческих начал.

Социокультурные характеристики современного кризиса связаны с ломкой прежних отношений между субъектами культурной деятельности. В сфере образования такая ломка вызвана еще и проявлением принципиально нового (для казахстанского массового менталитета) понимания образования как личностно-ориентированной культурной деятельности.

Несомненно, существенные изменения в структуре культурных ориентаций, связанные со сложным процессом утверждения в сфере образования гуманистических и демократических принципов, нередко вступающих в резкий конфликт с жесткими правилами рыночной экономики, диктуют новые,

более гибкие, свободные от идеологических догм и политической конъюнктуры подходы к воспитанию и образованию.

В основе новой идеологии образования — воспитание у каждого человека потребности узнавать новое, потребности самосовершенствования, способности достижения высокого уровня компетентности в избранной профессиональной области. Это обосновывает и новый взгляд на личность учителя, на те требования, которые в новых условиях должно предъявлять ему общество, и которые учитель должен предъявлять себе сам. Таким образом, происходит трансформация идеи «образованного человека» в «человека профессиональной культуры».

Понятие «профессиональная культура» может быть определено как тип жизнедеятельности, присущий субъекту профессиональной практики и представляющий собой комплекс инновационных идей, обеспечивающий непрерывный процесс исторической преемственности, профессионального развития личности, а также сохранения культурного наследия при постоянном продуцировании творческих процессов, которые определяющим образом влияют на устойчивость сферы его профессиональной жизнедеятельности.

Важно, что профессиональная культура приобретается в процессе целенаправленного обучения, предполагающего высокий уровень дисциплины и самоконтроля, ответственности и стремления к самосовершенствованию. В связи с этим в данной работе внимание концентрируется на процессе формирования, в основе которого — побуждающий к активной и напряженной творческой деятельности императив, осуществляемый в профессионально-образовательной среде и активизирующий компетентностные качества будущего специалиста.

В этой связи стремительно развивающееся искусство хорового пения предъявляет определенные требования как к будущим руководителям хоровых коллективов, так и к исполнителям таких коллективов. На сегодняшний день по всему миру сценическая деятельность самых разнообразных по возрасту и составу участников хоровых коллективов в моменты концертного исполнения не ограничена одним только пением хоровых партитур. Накопленный опыт концертных исполнений хоровых коллективов по всему миру в течение двух последних десятилетий свидетельствуют о наличии многогранной и разносторонней подготовки, предшествующей выходу коллектива на сцену, будь то 15-20 минутное выступление в рамках международного хорового конкурса (фестиваля), или же самостоятельное, полноценное концертное выступление. Общемировые тенденции таковы, что элементы хореографии, сценографии, режиссуры тесно переплетены с непосредственно хоровым (ансамблевым) пением. Развивается и композиторское искусство, хоровые партитуры нередко представляют собой не совокупность мелодических линий отдельных партий хора, а схематические построения, в которых отсутствует точная высота воспроизводимых звуков. Основу таких произведений могут составлять разнообразные восклицания отдельных слогах или гласных букв, шёпот, щелчки пальцев, хлопки руками и т. д.

Объективной причиной для поиска новых форм концертного исполнительства в уже давно сложившихся музыкальных направлениях является потенциальная зрелищность исполняемых произведений, т. е. попытка оказания максимально эмоционального воздействия на аудиторию. С развитием интернета значительно упростились возможности ознакомления с концертной деятельностью музыкантов всех уровней мастерства, всех направлений и жанров, по всему миру. Совершенно очевидно, что любой исполнитель или группа исполнителей напрямую заинтересованы в увеличении своей аудитории, а для этого, в свою очередь, необходимо быть интересным для своего потенциального зрителя и слушателя.

Таким образом, сегодня можно выделить основные профессиональные навыки и личностные качества у будущего руководителя хора (вокального ансамбля), целенаправленное развитие которых за годы обучения в консерватории поможет сформировать разносторонне развитого специалиста, чья профессиональная деятельность с большой долей вероятности будет востребована и реализована.

1. Чтение с листа.

Под чтением с листа подразумевается умение будущего дирижёра хора минимизировать время, необходимое для осмысления увиденного музыкального материала с последующим его воспроизведением посредством пения или игры на фортепиано, как отдельных хоровых партий (чтение по горизонтали), так и гармонических аккордов, образованных звуками каждой из 4 хоровых партий (чтение по вертикали). Навык чтения с листа является одним из важнейших умений будущего дирижёра, т. к. именно его успешное развитие позволяет за минимально короткий срок преодолеть стадии ознакомления, разучивания и запоминания нотного материала. Экономия времени репетиции, в свою очередь, является весьма актуальной проблемой в свете большого числа студентов, одновременно

задействованных в процессе разучивания хоровых произведений, и имеющих разный уровень практических навыков. Условно говоря, момент окончания какого-либо этапа работы над хоровым произведением отслеживается по наиболее слабым в плане владения профессиональными навыками участникам хорового коллектива.

Навык чтения с листа неразрывно связан с такими аспектами восприятия и осознания, как концентрация внимания и способность к запоминанию. Развитие навыков концентрации внимания и способности к запоминанию вне занятий по хоровому классу (какие-либо специальные упражнения, например, перемножение двузначных чисел в уме; тренинги в игровой форме) приносят в конечном итоге существенную пользу для развития навыка чтения с листа.

Ключевым фактором, обеспечивающим успешное развитие навыка пения с листа, является концентрация внимания и памяти. Наиболее действенным методом концентрации внимания при пении с листа является метод «забегания вперёд», когда взгляд поющего направлен не на соответствующую реальному времени исполнения ноту своей мелодической линии, а как можно правее по партитуре, так называемый «взгляд в будущее». Безошибочным критерием скорости чтения с листа того или иного студента является визуальное отслеживание руководителем момента переворота на следующую страницу партитуры. При развитом навыке пения с листа переворот должен осуществляться заранее, когда звучание произведения в реальном времени ещё не достигло следующей страницы.

2. Основы вокала

Для академичного хорового звучания в силу исторически сложившихся традиций и с позиции художественной ценности единой манеры пения характерен округлый, прикрытый звук. При этом певцы хора стараются в установленном композитором темпоритме максимально длительно пропевать гласные буквы, и максимально коротко произносить согласные буквы по принципу кантилены.

Такая манера пения используется при исполнении большинства произведений хоровой литературы и является основополагающей в работе смешанного хора КНК имени Курмангазы. Исключение могут составлять современные произведения, в которых художественный акцент сделан на иные аспекты звучания, или аранжировки народной музыки, в которых важно отобразить народную манеру пения.

Наиболее целенаправленно и концентрированно работа над основами вокала происходит во время комплекса вокальных упражнений (распевания) и опосредованно, в виде рекомендаций и напоминаний, во время работы над хоровыми произведениями.

Упражнения-«распевки» представлены комплексно и преследуют собой развитие различных навыков хорового пения, а так же разогревают и подготавливают мышцы голосового аппарата к работе над произведениями.

Будущий дирижер хора должен не только в достаточной мере развить собственные вокальные навыки к моменту начала работы над произведением программы государственного экзамена, но и уметь целенаправленно выявлять недостатки звучания поющих и грамотно, обоснованно, на примере собственного голоса конструктивно преодолевать любые вокальные трудности.

3. Игра на фортепиано

Будущему дирижёру необходимо в достаточной мере овладеть навыком игры на фортепиано. В первую очередь это целесообразно при ознакомлении коллектива с новым произведением. Также фортепиано используется как вспомогательное средство при разучивании произведения, в большей степени—при работе с непрофессиональным коллективом. К этому аспекту деятельности будущего дирижёра подготавливают дисциплины «Чтение хоровых партитур» и «Общее фортепиано», в немалой степени формируя навык чтения с листа. При работе хора консерватории со студентами выпускного курса над произведениями программы государственного экзамена роль концертмейстера частично могут выполнять сами выпускники.

В условиях поиска новых форм и путей самовыражения, а так же исходя из интересов расширения аудитории руководитель коллектива, обладающий навыками игры на нескольких инструментах, имеет преимущество перед хормейстером, владеющим навыком игры только на фортепиано.

4.Техника дирижирования хором

Хор и оркестр являются уникальными инструментами, управление которыми исполнителем (дирижёром) осуществляется бесконтактно. За время обучения в консерватории студент в течение 8 семестров индивидуально изучает дирижирование в классе по специальности, реализуя накопленный опыт при работе с хором над произведениями своей государственной программы в течение последнего года обучения. В момент сценического выступления дирижёр общается с коллективом невербально, посредством набора дирижерских жестов. Для формирования навыка эффективного дирижирования

(управления) хоровым коллективом будущий дирижер на любом этапе репетиционной подготовки должен привлечь внимание поющих к своему дирижерскому аппарату (руки, корпус, мимика, глаза) и, по возможности, исключая вербальное общение, максимально выразительно продирижировать какую-либо часть произведения или все произведение в целом. Условно говоря, поющие в течение репетиционного периода должны ознакомиться с особенностями дирижерских жестов каждого из выпускников, привыкнуть к ним и научиться должным образом на них реагировать. Необходимо отметить, что пассивность и недостаток выразительности дирижерских жестов даже на первых, ознакомительных репетициях может привести к соответствующему звучанию коллектива.

5.Основы аранжировки

Аранжировке хоровых произведений отведено место в цикле дисциплин, изучаемых студентами на 3 курсе. Студенты учатся делать переложения хоровых произведений для различных голосовых составов, а так же под руководством педагога создают собственные аранжировки народных или популярных мелодий. Наиболее интересные с точки зрения композиции произведения могут быть включены в программу государственного экзамена.

Являясь одним из навыков, составляющих сферу профессиональной деятельности будущего дирижёра хора, аранжировка призвана расширить прикладные творческие возможности руководителя хорового коллектива.

Одной из насущных проблем для любого хорового коллектива является подбор репертуара. В случае достаточного владения основами хоровой аранжировки, обладая способностью создавать хоровые композиции, руководитель коллектива сможет включать в концертные программы свои собственные аранжировки. Необходимо отметить, что с развитием цифровых технологий будущие дирижеры получили возможность самостоятельно создавать музыкальные аранжировки на компьютере, которые могут быть использованы в качестве инструментального сопровождения хорового пения. Как и навыки игры на различных инструментах, развитие навыка хоровой аранжировки в немалой степени зависит от одаренности и личной активности будущего дирижера и значительно расширяет творческие возможности коллектива, которым он управляет.

6.Основы актерского мастерства

В связи с тем, что хоровые произведения в большинстве своем имеют поэтический текст, возникает насущная проблема соответствующего уровня сценического исполнения с позиции актерского мастерства. Необходимо эмоциональное соответствие исполнителей всему многообразию чувств, мыслей и образов, раскрываемых с помощью поэтического текста и средств музыкальной выразительности того или иного хорового произведения.

Инертный, ничего не выражающий вид поющих негативным образом сказывается на художественном образе исполняемого произведения и недопустим с точки зрения профессионального мастерства. Необходимо отметить, что циклом учебных дисциплин изучение основ актерского мастерства студентами отделения дирижирования не предусмотрено. При работе с хором консерватории над основами актерского мастерства в качестве базовых принципов используются элементы системы К. С. Станиславского.

В каждом конкретном случае необходимо рассматривать поэтический текст того или иного хорового произведения как определяющий психо-эмоциональный план для сценического исполнения. Поэтический текст на репетициях детально анализируется, выявляются ключевые слова, фразы, и в соответствии со средствами музыкальной выразительности формируется интерпретация произведения. Важен момент осознанного пропускания поэтического текста «через себя» каждым исполнителем, позволяющее вживаться и прочувствованно исполнять каждое произведение на сцене. Степень творческого погружения руководителя в детали поэтического текста произведения на этапах репетиционной подготовки непосредственно влияет на конечный, художественный уровень сценического исполнения. Будущий руководитель хора для своей профессиональной деятельности должен владеть навыками актерского мастерства настолько, чтобы передать свое видение художественного образа произведения всем поющим с позиции эмоционального соответствия. В качестве основы для работы над аспектами актерского мастерства используются этюды, в которых студентам предлагаются различные роли, персонажи и обстоятельства. Задается основа для импровизации и творческой свободы воплощения художественного образа.

7.Основы хореографии

Изучение основ хореографии студентами дирижерского отделения в свете развивающегося хорового искусства представляется весьма значимым, так как зачастую сценическое исполнение требует подключения элементов хореографии. Работа над хореографическими элементами

осуществляется последовательно, от простого к сложному, и в немалой степени зависит от индивидуальных возможностей каждого из участников коллектива. Основу для развития навыка владения элементами хореографии составляет чувство ритма и способность выражать чувства и эмоции с помощью танца. В консерватории предмету «Основы хореографии» отведено место в цикле учебных дисциплин.

8.Навыки работы с интернет-ресурсами, аудио-, видеозаписывающим программным обеспечением и оборудованием.

С позиции менеджмента и маркетинга исполнительская деятельность музыкантов—продукт, требующий продвижения и реализации на рынке. Сегодня невозможно представить какой-либо музыкальный коллектив, успешно развивающийся без фиксации образцов своего творчества в аудио или видеоформате и не использующий такие образцы в качестве инструмента для продвижения на музыкальном рынке. Стремительно развивающийся научно-технический прогресс позволяет, на сегодняшний день, используя лишь смартфон, производить высококачественную аудиовидеозапись с последующим монтажом и размещением материалов во всемирной сети, тем самым расширяя потенциальную аудиторию исполнителя или коллектива. Компьютерная обработка записанного материала в еще большей степени способна обогатить его звуковыми и визуальными эффектами, и так же имеет цель расширения потенциальной аудитории.

Таким образом, хоровое искусство в XXI столетии отличается характерным для музыкальной культуры, как и для культуры вообще, необычайным ускорением, находящим свое отражение в новых ритмах, новых звучаниях, новом образе музыкального мышления. Это искусство становится составляющей научно-технической революции, потому не может обойтись без новейших достижений в области электроники и электротехники, изобретения электронных инструментов, звукозаписывающей аппаратуры, которые существенно расширяют границы возможного в создании новой звуковой картины мира. В свою очередь, современное хоровое искусство обогащает классическую, академическую музыку своеобразным музыкальным языком, понятиями, насыщает новыми гармоническими звучаниями, тембрами. Будучи востребованным в современной культуре, хоровое исполнительство начинает выдвигать , новые требования (наряду с традиционными) к деятельности хоровых коллективов, включающих в свое исполнение элементы сценического действия.

XXI- ғасырдың хор жетекшісінің касіби дағдыларының талабына сай қалыптасу мәселесі

Рудковский Я. С.

Құрманғазы атындағы Қазақ Ұлттық консерваториясы

Тірек сөздер: хор, дирижирерлау, дайындық, ән-салу, дағдылар.

Аннотация: Мақалада орындалатын туындылардың тамаша көрінісін тудыруға кәсіби қызметі мүмкіндік беретін жан-жақты дамыған музыкант маманды қалыптастыратын болашақ хор (вокалдық ансамбль) жетекшісінің негізгі кәсіби дағдылары мен жеке қасиеттері тұжырымдалып, бейнеленген. Хор жетекшісінің кәсіби дайындық әдістемесін іздеудің алғышарты осы мақалада көрсетілген хормен жұмыс істеу түрін меңгеруді талап ететін концерттік орындаушылықтың тұжырымдалған және қолданыстағы инновациялық түрлері болды.

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 614; 334.02: 35

Government support of pharmaceutical manufacturers in Kazakhstan

Talassov G.M., [1] Andrakhmanova G.T. [2]
talassov.galymzhan@yahoo.com
[1]Kazakh-British Technical University , Phd , Almaty, Kazakhstan
[2] Toni Trade LLP, Almaty, Kazakhstan

Tags: Business Roadmap, SK-pharmacy, business support, The pharmaceutical industry.

Abstract. The aim is to determine the functional operation of local administrations with the tasks of the Government to support manufacturers in the pharmaceutical industry. Enterpreneur can get all required information at the Service Center Entrepreneurs and can learn about existing programs and which program suites them. As well as where to start and a pitched instructions to receive benefits from the state. Methodology of work amounted to a collective method of specifically-calculated, comparison, the results of the work was concluded that the regulatory rules and structure of the relationship between entrepreneurs and local government offices administrations operate efficiently, quickly, profitably. The author proves that government support works in practice, and every year new companies are becoming producers in various industries. "MARAI E7 GROUP LLP" is given as an example of saving 30% of the project cost.

The field of application of the results obtained by the author, is to improve the project management, analysis of state support for businessmen would help to choose the country into which to make an investment. The authors' conclusions may be used in the process of teaching in economic disciplines in cycles management, state and local government, statistics.

УДК 614; 334.02: 35

Государственная поддержке фармацевтических производителей в Казахстане

Таласов Г.М., [1] Абдрахманова Г.Т. [2]
talassov.galymzhan@yahoo.com
[1]Казахстанско-Британский Технический Университет , Докторантура, г. Алматы, Республика Казахстан
[2] ТОО «ТОНИ ТРЕЙД», Республика Казахстан, г. Алматы

Ключевые слова: Дорожная карта бизнеса, СК-фармация, поддержка бизнеса, Фармацевтическая отрасль.

Аннотация. Целью работы является определение функциональности работы местных органов управления с поставленными задачами Правительства для поддержки производителей в Фармацевтической индустрии. Через Центр Обслуживания Предпринимателей можно узнать о существующих программах и какая программа подходить предпринимателю. А так же с чего начинать и по шаговую инструкцию получения льгот от государства. Методологию работы составили собирательный метод, конкретно-подсчитанный, сравнительный, Результатами работы явился вывод о том, что нормативные правила и структура взаимосвязи предпринимателей и администраций акиматов работают эффективно, быстро, выгодно. Автор обосновывает, что государственная поддержка работает в практике и каждый год все новые компаний становятся производителями в разных отраслях экономики. На примере с «ТОО МАРАЙ Е7 ГРУПП» авторы в подсчетах обосновали как предприниматель с экономил 30% от стоимости проекта.

Областью применения результатов, полученных автором статьи, является совершенствование управления проектов, а так же какую страну выбрать для инвестиций при анализе государственной поддержки предпринимателей. Выводы авторов могут быть использованы в процессе преподавания в экономических дисциплинах в циклах менеджмент, государственное и местное управление, статистике.

Government support of pharmaceutical manufacturers in Kazakhstan.

Projects are different, it all depends on many factors. In this article, We will be given a concrete example of real company. Why do not we give an example of successful and famous companies? The main reason is Kazakhstan's economy and ways to develop different economic sectors.The project, which is mentioned, is "start up" - a new one which has analogues in other countries, but does not exist in my country. Describtion the role of government in business will be given. How government supports new production in various industries, especially in Pharmaceutical. For every country, quality of life and quality of health are important not only for people but also for a economy. With healthy people country can grow and florish, as well as with stable economy population would have less unemployment. During last 20 years, Kazakhstan has been importing and has got imported medicine addiction. However, now Kazakhstan is ready to replace imported drugs by local manufactures. Producers always need highly educated personal by medical institions, high technology must be understandable and serviced by professional engineers, distribution chain to drug user, bank loans with low percents, some tax vacations, special economic zones. Kazakhstan has created many programs to support domestic producers. The more people involved in process of building pharmaceutical industry, as a result less unemployment, inflation level would get. As well as more investors which shows stability and future opportunity.

Health Industry

Kazakhstan market of medicine is shared as 98% by state and as 2% by private sector. Public authorities made purchase of medicines and medical supplies from representatives of foreign producers to cover the existing demand; in hospitals and clinics 90% of services are provided free of charge to the public. To maintain domestic producers, the government has decided to create a single distributor SK-Pharmacy who buys goods weight Kazakhstan producers and delivers to all medical institutions. Thus the entrepreneur decided to produce medicines and medical products have a warranty that all products will be redeemed SK-Pharmacy for 7 years after the conclusion of the contract. These factors play a huge role in the stable supply and thus affects a shorter payback.

Support domestic producers

Single distributor is designed to be a driving factor in the development of the domestic pharmaceutical industry. On behalf of the Head of State, given in the annual address to the nation in January 2009, in order to ensure the country's population quality and affordable medicines, the Government has developed the State Program of Forced Industrial-Innovative Development, under which the program for the development of the domestic pharmaceutical industry. The main objective of the program is to ensure the health of the nation and the country's drug safety by increasing the production of medicines domestic production.

To carry out this task in purchasing through a single distribution includes preferences granted to domestic producers by concluding long-term supply contracts for a term of 7 years; as well as giving priority to the tender procedures when, with the participation in the tender of domestic manufacturers, suppliers of other applications are not considered. Due to the current system to support domestic producers, all within the framework of long-term contracts through tender procedures and the total amount of procurement of medicines and medical products of domestic production through a single distribution for 5 years was 58.3 bln.. A share of the domestic producer in volume terms increased by 49% when purchased in 2009 to 75% - in 2013. [1]

In February 2009, the Government of the Republic of Kazakhstan decided to create a company "SK-Pharmacy" in the structure of JSC "National Welfare Fund" Samruk-Kazyna "(RoK Government №134 dated February 11, 2009). Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan №516 from May 25, 2013 the ownership and use of absolute ownership interest in a limited liability partnership "SK-Pharmacy" were transferred to the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan. Single distributor system designed to ensure that medicines of the population in the framework of guaranteed free medical care, improve the sustainability and competitiveness of the pharmaceutical industry in the Republic of Kazakhstan, the development of the pharmaceutical industry through the consolidation of public procurement of medicines. The main activities of the Single Distributor: Organisation of open bidding for the procurement of medicines in the framework of guaranteed free medical care; Storing drugs in accordance with the requirements of appropriate distribution practices and legislation of the Republic of Kazakhstan; Organization of logistics processes drug public health organizations; Create an information system for the integration of logistics processes Single distributor, customer and suppliers, as well as current information on turnover, cash balances. [2]

About the Business Road Map 2020-Government support program

The program "Business Road Map 2020" (hereinafter - the Program) is designed to implement the message of the President of the Republic of Kazakhstan Nazarbayev Nursultan to Kazakhstan Nation "New Decade - New Economic Growth - New Opportunities of Kazakhstan" and the Strategic Plan of Development of Kazakhstan till 2020. The program is one of the mechanisms of the State program for accelerated industrial and innovative development of Kazakhstan for 2010 - 2014 years.

The aim of the Programme is to ensure sustainable and balanced growth of regional entrepreneurship in non-oil sectors of the economy, as well as the preservation of existing and creation of new permanent jobs.

The program will be implemented in two stages: Stage 1 - from 2010 to 2014. In this case, 2010 is a starting year in which the tasks of the Programme will be implemented in three areas: support for new projects, improvement of the business sector, support for exporters. In the years 2011-2014. the tasks will be carried out in two areas: support for new projects and to support exporters. 2nd stage - from 2015 to 2020 in two areas: support for new projects and to support exporters. Priority sectors for potential participants in the program "Business Road Map - 2020" are: 1. Agribusiness; 2. Technical services in the mining industry; 3. Light industry and furniture production; 4. Production of construction materials and other non-metallic mineral products; 5. Metallurgy, metalworking, mechanical engineering; 6. Other sectors of industry (including the production of finished products; electricity, gas, steam and air conditioning supply, collection, processing and distribution of water, sewerage system, the collection, treatment and disposal, waste management, remediation and other services waste disposal).

7. Transportation and warehousing; 8. Tourism; 9. Information and communication; 10. Professional, scientific and technical activities; 11. Education; 12. Health and social services; 13.Arts, Entertainment, and Recreation; 14. The provision of other services (repair of computers and personal and household goods).

More detailed information is provided in section 9 of the General Classification of Economic Activities (CC RK 03-2007). Realization of the Program is carried out in three areas:
1. Support for new business initiatives. 2. Improvement of entrepreneur-ing sector. 3. Support for export-oriented industries. State support in the first direction of the Program is: 1) to subsidize the interest rate on bank loans for projects; 2) a partial guarantee on loans to banks, aimed at the implementation of projects, and 3) the development of production (industrial) infrastructure; 4) to support service business; 5) training, youth practice and organization of social jobs (component introduced in 2011).
The second direction - improvement of the business sector - can provide the following support: 1) Debtor subsidizing the interest rate on existing loans to banks (at the time of approval) and the new debt within a line of credit that arises after approval of the project; 2) review the question of giving the debtor a grace period on repayment of tax arrears to the budget (except for individual income tax withholding) without incurring penalties; 3) other measures to improve the enterprises under the Plan's financial and economic recovery, including debt owed to domestic creditors on the bonds listed on the Kazakhstan Stock Exchange.
The third direction of the Program aimed at supporting businesses that export to foreign markets. State support will be provided through the subsidization of interest rates on existing loans to banks. [3]

In 2012, the company was founded LLP «MARAI E7 GROUP" main activity is the production of medical products "Medical plaster and bandages." After a preliminary search of potential suppliers of production lines, the company's management received the data- technical performance, the production process, the requirement for construction (building area, size of the premises, the requirement to utility networks).As well as the cost of equipment for the production of raw material suppliers, the cost of raw materials, etc. The cost of the project including land, construction, production equipment is 500 million tenge (which is 2,7million US dollars).[4]

This company got land for construction in industrial zone by local authorities for free which approximate price is 150000$. All infrastucture facilities are provided by city administration. Water, gas, electricity, roads are cost around 180000$ and paid from government budget. According to the Business Road Map 2020 program any enterpreneur who seeks government support must first apply to city mayor administration and the Damu- government owned financial assistant. After getting approval from 2 organization, businessman gets low interest rate bank loan. Usually normal rate for bank loan starts from 14% but after passing 2 organization loan is divided into 2 parts for maximum 5 years. 7% is paid by businessman and the rest 7% by government. Difference is significant let consider this example, loan amoun is 2,7 mln $, period is for 60 months, percentage is 7%. Finally businessman have to return to the bank 3, 180, 375 $, which includes 480375$ as loan interest rate and main loan 2,7 mln $. Due to the reason construction and manufacturing take time, bank can provide one year vacation before launching production. Starting manufacturing business has got easy in Kazakhstan, businessman saved 150000$ (on land cost), 180000$ (on infrastructure cost), 480375$ (on bank interest rates) which is in total sum gives 870375$.

In conclusion

Who benefits from such productions? Ofcourse everyone. Entrepreneurs invest directly or attracting borrowed funds during the implementation of the necessary construction of temporary workers involved, after starting the setup from the local population of qualified personnel are provided permanent jobs. There is no migration and brain leakage to other countries smart and professional medical staff. Simple patients receive qualified help without leaving the country. Money for services and manufactured goods remain in the country. The state receives addition to the budget as taxes. Entrepreneurs see Kazakhstan pharmaceutical market as a stable, positive perspective. Without significant government support programs to entrepreneurs was profitable to buy from foreign producers and adding their profits to sell to the state. In the import and sale transaction, does not need highly qualified specialists. The state controls medical education in universities, the quality of services provided in hospitals and clinics, encourages entrepreneurs to produce by purchasing long-term basis, each circuit is interconnected.

Ofcourse to discript succesful cases we would need full information, but existing companies do not publish clear data for public. For this reason, we would like to take as start-up company «Marai E7 group» LLP. This company shows what is an aim of the company, why was it established, which government support programs were made to have advantages. Government even organized free land with all free built-in infrasructure in special industrial zone. Project costs 2,7mln$, by government support enterpreneur saved 870375$. In case manufacture starts exporting items another government business support applied. Year by year number of local manufactures with a label «made in Kazakhstan» is increasing.

ЛИТЕРАТУРА

[1]. http://sk-pharma.kz/about/stategu-way/podderzhka-otechestvennih-proizvoditeley/
[2]. http://sk-pharma.kz/about/history/
[3]. http://business.gov.kz/ru/dkb2020/
[4]. http://www.nomad.su/?a=3-201502200017

REFERENCES

[1]. http://sk-pharma.kz/about/stategu-way/podderzhka-otechestvennih-proizvoditeley/
[2]. http://sk-pharma.kz/about/history/
[3]. http://business.gov.kz/ru/dkb2020/
[4]. http://www.nomad.su/?a=3-201502200017

Қазақстанда фармацевтикалық өндірушілердің мемлекеттік қолдауы Таласов Г.М., [1] Абдрахманова Г.Т. [2]
talassov.galymzhan@yahoo.com

Тірек сөздер: Бизнес жол картасы, СК-Фармация, бизнесті қолдау, фармацевтикалық өнеркәсіп.

Аннотация. Жұмыстың мақсаты фармацевтикалық өнеркәсіп өндірушілерін қолдау үшін Үкімет міндеттерді жергілікті үкімет жұмыс істеуін анықтау болып табылады.

Кәсіпкерлерге Қызмет Көрсету Орталығы арқылы қолданыстағы бағдарламалар мен бағдарлама тәсіл кәсіпкер туралы біле аласыз. Сондай-ақ, кәсіпкерлік жұмысты бастау және мемлекеттен жеңілдіктерге ие болу үшін, қай қадамдардан өту қажет. Жұмыстың әдістемесі нақты есептелген салыстыру ұжымдық әдісі құрады. Жұмыстардың нәтижелері пайдалы, тез, кәсіпкерлер және жергілікті мемлекеттік кеңселер әкімшіліктерінің өзара қарым-қатынастардың нормативтік ережелері мен құрылымы тиімді жұмыс істейтінін жасалды. автор мемлекеттік қолдау іс жүзінде жұмыс істейді дәлелдейді, және жыл сайын жаңа компаниялар әр түрлі салаларда өндірушілер болып табылады. «Mara E7 GROUP» ЖШС мысалында туралы есептеулерде авторлары жоба құнының 30% үнемдеуге кәсіпкер ретінде ақтады.

Авторлардан алынған нәтижелерді қолдану өрісі, жобаларды басқаруды жетілдіру, сондай-ақ кәсіпкерлерге қай мемлекет қандай қолдау көрсететінің талдау арқылы инвестиция құюға шешім қабылдауға көмек. Қорытындылар авторлардың циклі, экономикалық пәндер оқыту процесінде мүмкін.

Автордың қорытындыларын экономика факультеттерінде басқару, мемлекеттік және жергілікті басқару, статистика пәндер оқыту процесінде пайдаланылуға болады.

Поступила 15.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 636.034

Potential of developing poultry in Kyzylorda region

Rustemov D.U., [1] Abdrakhmanova G.T. [2]
[1]dasrus@gmail.com, [2]guli555_74@mail.ru
[1]Kazakh-British Technical University, Almaty, Kazakhstan
[2] Kazakh National Technical University named after K.I. Satpayev, Almaty, Kazakhstan

Key words: Agribusiness of the Republic of Kazakhstan, Kyzylorda region, Poultry, Analysis of poultry sector, eggs, potential.

Abstract. The main objective of this work is to evaluate the potential of developing poultry in Kyzylorda region. Methodology of the work is based on a fundamental method, scientific methods, partly - scientific method, comparative method, the sociological method. The results indicate that the region has excellent potential for investment. Chicken eggs are staple foods and included in the structure of the main food basket of the Republic, so this product is present in most outlets. However, nowadays the region is not able to cover the region's needs in chicken eggs, whereas the proportion of the population and demand for the product is growing steadily.

Results of the analysis may be useful for attracting investment to the region. Moreover it can draw attention of the current authority of the region to the problems of egg import from neighboring regions. It should be noted that having considered the logistics, the unit price for the end user becomes much higher than that of the Republic's average.

In conclusion it can be seen that the region is urgently needed to build its own poultry farm, which will ensure maximum utilization of production space, with a continuous production cycle, as well as providing the local population with opportunity to enjoy the nutritional value of eggs.

УДК 636.034

Потенциал Кызылординской области в птицеводстве яичного направления

Рустемов Д.У., [1] Абдрахманова Г.Т. [2]
[1]dasrus@gmail.com, [2]guli555_74@mail.ru
[1]Казахстанско-Британский Технический Университет, Алматы, Казахстан
[2] Казахский национальный технический университет имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: Агропромышленный комплекс Республики Казахстан, Кызылординская Область, птицеводство, анализ птицеводческого сектора, куриные яйца, потенциал.

Аннотация. Основной целью данной работы было оценить потенциал Кызылординской области для развития птицеводства. Методологию работы составили фундаментальный метод, общенаучный метод, частнично-научный метод, сравнительный метод, социологический метод. Результат работы показал, что регион имеет прекрасный потенциал для инвестирования. Куриные яйца относятся к продуктам питания первой необходимости и входят в структуру продовольственной корзины, поэтому данный продукт присутствует в большинстве торговых точек, продающих продукты питания в розницу. Однако, на сегодняшний день, область не в состоянии обеспечить свой рынок куриными яйцами, в то время как количество населения и спрос на продукцию неуклонно растет.

Результаты анализа могут быть полезны для привлечения инвестиций в регион, а также привлечь внимание действующего руководства области к проблеме импорта яиц с соседних регионов. Следует отметить, что, с учетом логистики, цена единицы продукции для конечного потребителя становится намного выше среднерыночной Республики.

Региону остро необходимо построить собственную птицефабрику, которая сможет обеспечить максимальную загрузку производственных площадей, с непрерывным производственным циклом, в то же время даст населению возможность наслаждаться питательной ценностью яиц.

Kyzylorda region was formed in January 15, 1938. The region is located in the south-western part of Kazakhstan with a total area of 226 thsd sq. km that forms 8.3 % of the territory of the Republic.

The administrative center - the city of Kyzylorda, located on the right bank of the Syrdarya River in its lower reaches.

The region consists of 8 administrative-territorial units such as: Kyzylorda city, Aral, Kazaly, Karmakshy, Zhalagash, Syrdaria, Shieli, Zhanakorgan.

The region borders: on the North-West - Aktobe, North - Karaganda, South- East - the South Kazakhstan region and in the South - with the Republic of Uzbekistan.

Population is approximately 641.7 thsd people.

The national rate of consumption of eggs in Kazakhstan is 142 pieces per capita, while the World Health Organization estimates that the average consumption per person per year shall be 294 eggs. In terms of consumption of eggs, Kyzylorda region is at the bottom of table comparing with all the regions of Kazakhstan. The average consumption was only 112 eggs per capita over the past 8 years.

According to the statistics as of March 1, 2015, poultry heads amount to 89.7 thsd peaces. This is very frightening numbers.

As can be seen from the Table 1, Domestic poultry sector is also behind almost all the regions; and the numbers are decreasing over the years.

Over the past decade egg production in Kazakhstan has doubled. Admittedly, it wasn't the case for Qyzylorda region.

Table 1. Egg production by the regions

mln pcs.

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Republic of Kazakhstan	**3 720,3**	**3 718,5**	**3 673,4**	**3 896,0**	**4 291,2**
Akmola	448,0	437,7	495,6	523,4	587,2
Aktobe	185,2	177,5	185,8	174,8	173,4
Almaty	909,3	878,8	815,8	868,0*	980,3*
Atyrau	1,8	1,9	1,8	10,6	23,6
West Kazakhstan	130,8	137,4	136,2	139,7	156,6
Zhambyl	114,1	118,4	115,2	110,5	109,1
Karagandy	299,7	373,3	468,8	554,9	615,2
Kostantai	491,8	553,2	527,2	457,2	522,4
Kyzylorda	13,6	12,1	9,7	7,1	5,7
Mangistau	0,8	0,7	0,7	0,6	0,6
South Kazakhstan	271,1	266,2	276,6	276,6	280,2
Pavlodar	186,5	181,9	64,0	121,5	124,9
North Kazakhstan	396,9	400,2	437,2	492,7	549,3
East Kazakhstan	266,9	175,6	135,7	144,1	154,8
Astana city	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
Almaty city	3,6	3,3	2,8	13,8*	7,6

Diagram 1. Kyzylorda region egg production rate (2010-2014).

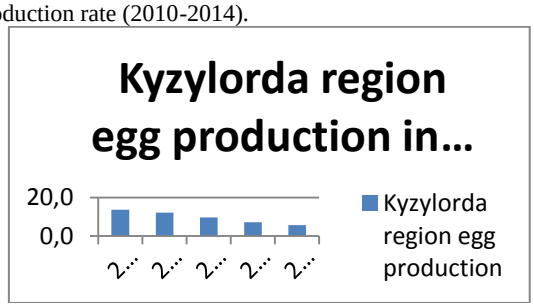

Table 2. Egg production in Kyzylorda region by sectors.

Thsd pcs													
	All categories			including:									
				Agricultural Enterprises			Farmers			Household			
	2015	2014	2015 to 2014 in %	2015	2014	2015 to 2014 in %	2015	2014	2015 to 2014 in %	2015	2014	2015 to 2014 in %
Kyzylorda region	658,2	656,7	100,2	-	-	-	3,9	0,1	39	654,3	656,6	99,6
Kyzylorda city	35,5	35,1	101,1	-	-	-	-	-	-	35,5	35,1	101,1
Aral	8,6	10,9	78,9	-	-	-	-	-	-	8,6	10,9	78,9
Zhalagash	46,1	44,6	103,4	-	-	-	0,1	0,1	100	46,0	44,5	103,4
Zhanakorgan	241,8	240,6	100,5	-	-	-	-	-	-	241,8	240,6	100,5
Kazaly	82,3	82,3	100,0	-	-	-	-	-	-	82,3	82,3	100,0
Karmakshy	75,0	73,0	102,7	-	-	-	-	-	-	75,0	73,0	102,7
Syrdaria	18,9	16,6	113,9	-	-	-	3,8	-	-	15,1	16,6	91,0
Shieli	150,0	153,6	97,7	-	-	-	-	-	-	150,0	153,6	97,7

The analysis indicates that the market of the region is ready to buy chicken eggs.

Diagram 2. Proportion of population with income below the food basket (in %)

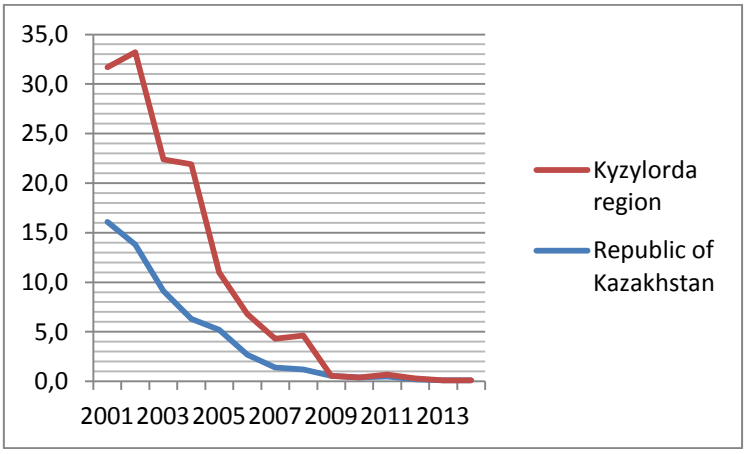

Table 3. Average price of chicken eggs as of April, 2015

	Kyzylorda city	Others						
		Aral	Zhalagash	Zhanakorgan	Kazaly	Karmakshy	Syrdaria	Shieli
Egg price	190	202	213	190	206	209	210	180

The average price of chicken eggs in Kyzylorda region - 200 Tenge, whereas that of Republican is 201.65.

Having concluded all the analysis made above, there is significant potential for creation of the first commercial poultry production. It is better for the new factory to follow the strategy based on followings:

- The use of modern egg cross
- Own feed factory;
- Creation of co-productions;
- Creation of full-cycle enterprise;

- Rearing chickens in their own housing.

ЛИТЕРАТУРА

[1] http://e-kyzylorda.gov.kz/?q=ru Официальный интернет-ресурс Акимата Кызылординской области.
[2] http://kyzylorda-stat.kz/bulletins/ru Министерство Национальной Экономики Республики казахстан, Комитет по статистике, департамент статистики Кызылординской области.
[3] Постановление Правительства РК №379 от 18 апреля 2014 года.
[4] http://mgov.kz/ Статистические данные Министерства Сельского хозяйства Республики Казахстан.

REFERENCES

[1] http://e-kyzylorda.gov.kz/?q=ru *Official Internet Resource of Kyzylorda region Akimat.* (in Russ)
[2] http://kyzylorda-stat.kz/bulletins/ru *Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Committee on Statistics, Department of Statistics of Kyzylorda Region* (in Russ)
[3] Government Resolution of the Republic of Kazakhstan #379 as of April 18, 2014. (in Russ)
[4] http://mgov.kz/ Statistical data of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. (in Russ)

Қызылорда облысы жұмыртқа бағытындағы құс шаруашылығының әлеуеті

Рүстемов Д.Ө., [1] Абдрахманова Г.Т. [2]
[1]dasrus@gmail.com
[2]guli555_74@mail.ru
[1]Қазахстан-Британ Техникалық Университеті, Алматы, Қазақстан
[2] Қ.И. Сатпаев атындағы Қазақ Ұлттық Техникалық Университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: Қазақстан Республикасы агроөнеркәсіп кешені, Қызылорда облысы, Құс шаруашылығы, құс шаруашылығы секторын талдау, тауық жұмыртқасы, әлеует.

Аннотация. Бұл жұмыстың негізгі мақсаты Қызылорда облысының құс шаруашылығын жүргізу әлеуетін анықтау болды. Жұмыс келесі әдістемелер негізінде жасалды: іргелі талдам, жалпығылыми талдам, жартылай-ғылыми талдам, салыстырмалы талдам, әлеуметтік талдам. Жұмыстың нәтижесіне сүйенсек, аумақтың жақсы инвестициялық әлеуеті бар. Тауық жұмыртқасы адамзаттың алдыңғы қатарлы сұранымдағы азық-түлік қатарына кіреді. Сондықтан бұл тауар азық-түлік сататын әрбір сауда орындарында табуға болады. Алайда, бүгінгі күні аумақтың демографиясының өсуі мен тауарға сұранымның артуына қарамастан Қызылорда облысы өзін-өзі жұмыртқамен қамтамасыз ете алмауда.

Сараптаудың нәтижесі облысқа инвесторларды баурауға ықпалын тигізуі мүмкіню Сонымен қатар, аймақ басшыларының назарын көршілес облыстардан келетін тауарлардың көбейуі секілді өзекті мәселелерге аударуына әкеліп соғуы мүмкін. Соңғы тұтытушыға жететін жұмыртқа бағасы логистиканы қоса есептегенде алде-қайда жоғары болып келетіні айта кететін жайт.

Облысқа дереу өзін-өзу қамтитын, толық және үздіксіз өндірістік циклді және жұмыртқаның пайдалы құндылығын халыққа жеткізетін құс фабрикасын салу қажет.

Rustemov D.U.
PhD in Project Management
Kazakh-British Technical University

Abdrakhmanova G.T.
Doctor of Economic Sciences, Professor of Finance and Accounting Dept., Institute of Economics and Business
Kazakh National Technical University named after K.I. Satpayev

Поступила 27.01.2015г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

УДК 343.915

Some questions of criminal liability of minors of Kazakhstan in modern conditions

Kozhakhmetova A.E[1]., Ovchinnikov T.V.[2], Karipova A.S.[3], Akhmetov K.S.[4]
bbbotagoz@mail.ru
[1,2,3,4] KATU them. S.Seifullin Astana

Key words: minor, regulations, practices, legal relations, criminal liability.

Abstract. The article tells about the issues of criminal liability of minors at the moment. Against minors individualization of responsibility is particularly important, since, based on the data of forensic investigative practices, almost half of adolescents who have committed crimes, they are not responsible for the criminal, and in a different order and only thoughtful individualization of responsibility makes it possible in each case the most correct decide the fate of a teenager. Individual approach to every juvenile responsibility involves the establishment of common premises liability with respect to their different age groups and requires the identification of the typical, special in a particular person in a particular crime. Here, given the social, economic, psychological specifics of minors, especially the causes and motivations of certain offenses, it is advisable to use the methods of preventing the commission of crimes among juveniles. Committing juvenile delinquency has a special place among the problems of criminological etiology. Also, this feature gives the specifics of policy objectives prevention of juvenile delinquency. These set out in this article the policy objectives of juvenile delinquency prevention allows us to solve many problems of legal practice.

УДК 343.915

Некоторые вопросы уголовно-правовой ответственности несовершеннолетних граждан Республики Казахстан в современных условиях

Кожахметова А.Е[1]., Овчинникова Т.В.[2], Карипова А.С.[3], Ахметова К.С.[4]
bbbotagoz@mail.ru
[1,2,3,4] КАТУ им. С. Сейфуллина г. Астана

Ключевые слова: несовершеннолетний, право, практика, правовые отношения, уголовная ответственность.

Аннотация. В статье повествуется о вопросах уголовно-правовой ответственности несовершеннолетних граждан на данный момент. Отношение к несовершеннолетним индивидуализация ответственности особенно важна, так как, исходя из данных судебно-следственной практики, почти половина подростков, совершивших преступления, отвечает за них не в уголовном, а в ином порядке и только вдумчивая индивидуализация ответственности дает возможность в каждом конкретном случае наиболее правильно решить судьбу подростка. Индивидуальный подход к каждому ответственности несовершеннолетних предполагает установление общей предпосылки ответственности применительно к разным их возрастным группам и требует выявления типичного, особенного в конкретном лице, в конкретном преступлении. Здесь учитывая социальную, экономическую, психологическую специфику несовершеннолетних, особенности причин и мотивации совершения ими преступлений, целесообразно использовать методы предупреждения совершения преступлений среди несовершеннолетних. Совершение преступности несовершеннолетних занимает особое место среди проблем криминологической этиологии. Так же эта особенность придает специфику целям политики предупреждения преступности несовершеннолетних. Такие изложенные в данной статье цели политики предупреждения преступности несовершеннолетних позволяет решать многие вопросы правовой практики.

При анализе преступности несовершеннолетних необходимо учитывать установленный законом порог уголовной ответственности. Для наиболее опасных преступлений эта граница с 14 лет, а за другие

преступления с 16 лет. Таким образом, не все противоправные действия несовершеннолетних будут признаны преступлениями.

Распространенность преступности несовершеннолетних следует анализировать в сравнении с общим числом населения республики этой возрастной группы. Такой анализ показывает, что несовершеннолетние являются одной из наиболее криминально пораженных категорий населения.

Статистическая картина состояния и динамики преступности несовершеннолетних не отражает полностью масштабы рассматриваемого явления. По оценкам специалистов-экспертов с учетом латентности фактический уровень этой преступности в 3-4 раза выше, чем официально отражаемого статистикой.

В среде несовершеннолетних распространяются преступления, которые ранее были присущи взрослым, торговля оружием и наркотиками, жестокие способы обращения с жертвами преступлений, торговля краденым, рэкет в своей среде и т.д.

Преступления несовершеннолетних совершаются в процессе неконтролируемого времяпровождения: уходов из учебных заведений, в период летних каникул, в помещениях, где подростки остаются одни без контроля взрослых.

В последние годы в связи с ухудшением организаций летнего отдыха детей, ростом беспризорности и безнадзорности уровень преступлений среди несовершеннолетних и молодежи возрастает.

Действующее уголовное законодательство исходит из того, что необходимо обеспечить достаточный уровень правовой охраны несовершеннолетних как субъектов уголовного права. При этом законодательство учитывает возрастную специфику несовершеннолетних при определении юридических границ уголовной ответственности и наказания.

Борьба с преступностью предполагает строго индивидуальный подход к каждому совершенному преступления и виновному лицу. Только всесторонний учет всех особенностей совершенного преступления и личности виновного дает возможность определить такой вид ответственности и меру наказания или форму общественного воздействия, которые полностью соответствуют общественной опасности совершенного преступления, как для самого правонарушителя, так и для воспитания других лиц.

Борьба с преступностью предполагает строго индивидуальный подход к каждому совершенному преступлению и виновному лицу. Только всесторонний учет всех особенностей совершенного преступления и личности виновного дает возможность определить такой вид ответственности и меру наказания или форму общественного воздействия, которые полностью соответствуют общественной опасности и совершенного преступления, как для самого правонарушителя, так и для воспитания других лиц.

Уголовная ответственность, как правило, находит свою реализацию в наказании. Однако борьба с преступностью в ряде случаев возможна и без применения уголовного наказания. В практике достаточно широкое распространение получили институты освобождения от уголовной ответственности и наказания. Основания для применения названных институтов различны в зависимости от видов освобождения, но юридическая природа совершенных деяний остается неизменной – деяние рассматривается как преступное.

Освобождение от уголовной ответственности отражает тенденцию на постепенное сужение и смягчение уголовно-правового принуждения. Все виды освобождения должны применяться строго индивидуально, при тщательном анализе качеств личности, при условии, что такое лицо может исправиться без применения мер уголовного наказания. По своему содержанию освобождение от уголовной ответственности означает освобождение не только от исполнения наказания, но также и от назначения меры наказания. Освобождение от уголовной ответственности – это право соответствующего органа, за исключением истечения срока давности. В этом случае освобождение от уголовной ответственности является обязанностью.

Однако некоторые исследователи считают, что преступлению присуща только одна мера ответственности – наказание, принудительные меры же воспитательного характера, не являясь наказанием, не могут считаться и мерой уголовной ответственности.

Освобождение от уголовной ответственности имеет самостоятельное значение как правовой институт, сформировавшийся в действующем уголовном законодательстве.

Применение к несовершеннолетним правонарушителям мер уголовно-правового воздействия основывается на общих началах назначения наказания, выработанных уголовно-правовой наукой. Вместе с тем при назначении этих мер всегда должна учитываться специфика, связанная с их личностью. В связи с этим в юридической литературе обоснованно отмечается, что общий принцип смягчения карательной силы наказания в отношении несовершеннолетних преступников обусловливает

необходимость особого подхода со стороны судебных органов к решению вопроса о назначении им различных видов уголовного наказания.

Учитывая особенности психологии несовершеннолетних, в Уголовный кодекс РК введен специальный раздел уголовной ответственности несовершеннолетних, в котором учтена специфика этой возрастной группы.

Необходимость специальных норм об ответственности несовершеннолетних в уголовном праве прямо вытекает из принципов справедливости и гуманизма. Основанная на этих принципах, подобная практика соответствует современному зарубежному уголовному законодательству, одобренному ООН (минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних, 1985г).

Анализируя весь комплекс законодательных норм об уголовной ответственности несовершеннолетних, ряд авторов уголовную ответственность несовершеннолетних рассматривают как более «льготную» в пользу несовершеннолетних, привлекаемых к уголовной ответственности.

Применительно к ответственности и наказанию несовершеннолетних термин «льготный» нам представляется не совсем удачным, ибо дает повод для суждения о неких «изъятиях» или «скидках» в отношении них. Речь здесь должна идти о всеопределяющем принципе гуманизма, применяемого при привлечении к уголовной ответственности и наказания правонарушителей. Гуманизм в отношении несовершеннолетних проявляется в принципе ограничения карательных мер минимумом, необходимым для достижения целей уголовной ответственности, в принципе сочетания мер уголовной ответственности, мер воспитательного воздействия не карательного характера и мер общественного воздействия. Кроме того, специфика уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних законодательно установлена не в связи с автоматической «скидкой на возраст», а в связи с учетом как социально-психологических особенностей личности и несовершеннолетнего, так и криминологической характеристики преступлений, совершаемых этой категорией правонарушения; их преступления менее ухищренны и по способам совершения, и по средствам достижения результата; учитывается также, что подросток может быть исправлен быстрее и легче, чем взрослый.

Принцип индивидуальной ответственности лиц, виновных в совершении преступления, находит отражение в уголовном законодательстве на всех периодах его развития.

Глубокий учет личности преступника, строгая индивидуальная его ответственности в настоящее время приобретают исключительное значение, поскольку это является одним из условий успешного осуществления всей системы мероприятий по предупреждению преступлений и преодолению преступности.

По отношению к несовершеннолетним индивидуализация ответственности особенно важна, так как, исходя из данных судебно-следственной практики, почти половина подростков, совершивших преступления, отвечает за них не в уголовном, а в ином порядке и только вдумчивая индивидуализация ответственности дает возможность в каждом конкретном случае наиболее правильно решить судьбу подростка.

Индивидуализация ответственности несовершеннолетних предполагает установление общей предпосылки ответственности применительно к разным их возрастным группам и требует выявления типичного, особенного в конкретном лице, в конкретном преступлении.

В соответствии со ст.80 УК РК «несовершеннолетними признаются лица, которым ко времени совершения уголовного правонарушения исполнилось четырнадцать, но не исполнилось восемнадцати лет».

Субъектом преступления может быть не всякое вменяемое физическое лицо, а лишь достигшее установленного уголовным законом возраста.

Согласно части первой статьи 15 УК уголовной ответственности подлежит вменяемое лицо, достигшее ко времени совершения преступления шестнадцатилетнего возраста. И лишь за некоторые преступления, точно указанные в законе, уголовная ответственность предусмотрена с четырнадцатилетнего возраста. Минимальный возраст несовершеннолетнего как особого участника уголовного правоотношения - минимальный возраст уголовной ответственности. Уголовное право РК ограничивает минимальный возраст 14 годами. В соответствии с частью второй ст. 15 УК лица, достигшие ко времени совершения преступления четырнадцатилетнего возраста, подлежат уголовной ответственности за следующие преступления: убийство (ст. 99 УК РК), умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (ст. 106), умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью при отягчающих обстоятельствах (ч.2 ст.107), изнасилование (ст. 120), насильственные действия сексуального характера (ст. 121), похищение человека (ст. 125), нападения на лиц или организации, пользующихся международной защитой (ст. 173), возбуждение социальной, национальной родовой, расовой, сословной или религиозной розни (ст. 174), посягательство на жизнь Президента Республики

Казахстан – Лидера Нации (ст. 177), посягательство на жизнь Президента Республики Казахстан (ст. 178), диверсию (ст. 184), кражу (ч. 2,3,4 ст. 188), грабеж (сч. 2,3,4 ст. 191), разбой (ст. 192), вымогательство (ч. 2,3,4 ст. 194), неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения при отягчающих обстоятельствах (ч. 2,3,4 ст. 200), умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества при отягчающих обстоятельствах (ч. 2,3 ст. 202), акт терроризма (ст.255), пропаганду терроризма или публичные призывы к совершению акта терроризма (ст. 256), создание, руководство террористической группой и участие в ее деятельности (ч. 1,2 ст. 257), финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму (ст. 258), захват заложника (ст. 261), нападение на здания, сооружения, средства сообщения и связи или их захват (ст. 269), заведомо ложное сообщение об акте терроризма (ст.273), хищение либо вымогательство оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывчатых устройств (ст.291), хулиганство при отягчающих обстоятельствах (ч. 2,3 ст. 293), вандализм (ст.294), хищение либо вымогательство — наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов (ст. 298), надругательство над телами умерших и местами их захоронения при отягчающих обстоятельствах (ч.2 ст. 314) и умышленное приведение в негодность транспортных средств или путей сообщения (ст. 350).

Этот перечень преступлений является исчерпывающим и не подлежит расширительному толкованию.

В тех случаях, когда несовершеннолетний в возрасте от 14 до 16 лет принимая участие в совершении преступления, ответственность за которое наступает с 16 лет, и при этом совершил другое преступление, ответственность за которое наступает с 14 лет (ч.2 ст. 15 УК), то он подлежит уголовной ответственности за совершение лишь того преступлении, ответственность за которое предусмотрена с 14 лет. Например, если несовершеннолетние в возрасте от 14 до 16 лет, участвовали в бандитизме (ст.268 УК), то они могут нести ответ ответственность за кражу, грабеж, разбой, изнасилование, умышленное убийство, если они совершили эти преступления в процессе нападения, но не за бандитизм.

Малолетние, не достигшие 14-летнего возраста, не подлежат уголовной ответственности. При этом законодатель исходит из того факта, что малолетний не может в полной мере осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействий) и руководить ими.

Таким образом, возраст уголовной ответственности по уголовному законодательству РК - 14 и 16 лет. В зарубежных странах, как и в Казахстане, существует два возраста уголовной ответственности со сходными возрастными границами, например, в России - 14 и 16 лет; во Франции – 13 и 16; в Англии – 12 и 17; в США - 10 и 17лет (по законам штатов).

По достижении 18-летнего возраста лицо утрачивает правовой статус несовершеннолетнего.

При наличии сведений, дающих основания предполагать об умственной отсталости несовершеннолетнего, обязательно назначение комплексной психолого-психиатрической экспертизы для выяснения уровня его психического развития. Ее целесообразно назначать и при обнаружении у несовершеннолетнего задержки в психофизическом развитии (психофизический инфантилизм). Способность отдавать отчет в своих действиях и руководить ими у такого подростка может быть нарушена вследствие психической незрелости или из-за перенесенных заболеваний.

Исследование психического состояния и интеллектуального развития несовершеннолетних важно в связи с тем, что: а) среди несовершеннолетних правонарушителей значительна доля подростков с психическими аномалиями; б) несовершеннолетним присущи повышенная внушаемость, склонность к фантазированию и иные психические качества, которые отражаются на правильности восприятия обстоятельств, имеющих значение для дела и на возможности давать о них показания.

Дефекты в психике подростка могут быть следствием хронической душевной болезни, временного расстройства душевной деятельности, слабоумия и иного болезненного состояния.

Комплексная психолого-психиатрическая экспертиза назначается также, если обнаружена умственная отсталость несовершеннолетнего, не связанная с душевным заболеванием, обусловленная педагогической запущенностью, сенсорной недостаточностью (слабое развитие зрения или слуха), длительной изоляцией от нормального коллектива в результате тяжелого соматического заболевания.

Несовершеннолетний вследствие отставания в психическом развитии, не связанном с психическим расстройством, во время совершения преступления небольшой или средней тяжести не мог в полной мере осознавать фактический характер и общественную опасность своего деяния либо руководить им, он в соответствии со ст. 16 УК уголовной ответственности не подлежит. При совершении тяжкого или особо тяжкого преступления такое отставание в психическом развитии несовершеннолетнего должно учитываться при назначении ему наказания.

Учитывая социальную, экономическую, психологическую специфику несовершеннолетних, особенности причин и мотивации совершения ими преступлений, целесообразно использовать методы предупреждения совершения преступлений среди несовершеннолетних. Явление преступности несовершеннолетних занимает особое место среди проблем криминологической этиологии. Эта особенность придает специфику целям политики предупреждения преступности несовершеннолетних. С одной стороны, ее цель – защита прав и интересов несовершеннолетних, а с другой – защита общества от правонарушений и преступных посягательств несовершеннолетних. Такая конструкция цели политики предупреждения преступности несовершеннолетних позволяет решать многие вопросы правовой практики.

Таким образом, основные направления предупреждения преступлений со стороны несовершеннолетних должны включать в себя:

✓ улучшение здоровья детей и подростков. Своевременное выявление отклонений физического, умственного, психического характера и их лечение;

✓ оздоровление условий жизни и воспитания детей, законодательное выделение приоритета данной сферы по сравнению с производственной, политической и др;

✓ укрепление семьи как наиболее важного социального института;

✓ оказание помощи нуждающимся детям (опека и попечительство, детские дома, школа-интернат и т.д.);

✓ борьба за здоровый образ жизни, преграды на пути распространения порнографии, культа насилия, улучшение экологии, борьба с алкоголизмом, наркоманией и др.;

✓ создание условий для развития детского творчества, создание условий для систематического участия несовершеннолетних в посильном и хорошо оплачиваемом труде;

✓ нейтрализация источников отрицательных влияний на подростков, пересечение преступной деятельности;

✓ применение мер ответственности к взрослым, отрицательно влияющим на детей, вовлекающим их в преступность;

✓ наказание в виде лишения свободы порождает определенные негативные последствия. Поэтому в отношении впервые осуждаемых необходимо максимально широко использовать возможные средства воздействия и уголовного наказания, не связанные с лишением свободы.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Уголовное право// Под ред. И.Я.Козака, З.А.Ненашева. М., «Норма-инфра», 2013г.

[2] Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник / Под ред.И.Ш.Борчашвили и С.М.Рахметова. В 2-х частях. Часть 1. – Алматы: Институт «Данекер», 2007г.

[3] Курс уголовного права РФ // Под ред. В.Н.Кудрявцева, А.В.Наумова. М., «Спарк», 2013г.

[4] Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Учебное пособие: в 2-х т. /Под ред.Борчашвили И.Ш., Оразалиева М.М. –Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б.Бейсенова, 2007г. Т.1.

[5] Шварц В.П. Международное уголовное право. Учебное пособие. М., 2012г.

[6] Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г.

[7] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997г.

[8] Равикович Т.С. Пенитенциарные системы зарубежных стран, Москва 2006г.

REFERENCES

[1] Criminal Law, Ed. I.Ya.Kozaka, Z.A.Nenasheva., M., "Norma, infra," **2013**. (in Russ.).

[2] The Criminal Law of the Republic of Kazakhstan, The special part, Textbook, red.I.Sh.Borchashvili and S.M.Rahmetova, In 2 parts. Part 1 - Almaty Institute "Daneker", **2007.** (in Russ.).

[3] The course of the criminal law of the Russian Federation, Ed. VNKudrjavtseva, A.V.Naumova. M., "Spark", **2013.** (in Russ.).

[4] Criminal Law of the Republic of Kazakhstan, Special Part: Textbook: 2 Vols. / Under red.Borchashvili I.Sh., Orazalieva MM -Karaganda: Carew MIA RK them. B.Beysenova, **2007.** V.1. (in Russ.).

[5] Schwartz VP International criminal law, Textbook. M., **2012.** (in Russ.).

[6] The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, dated July 3, **2014.(**in Russ.).

[7] *Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, dated December 13, **1997.** (in Russ.).*

[8] *Ravikovitch TS Prison systems of foreign countries, Moscow, **2006.** (in Russ.).*

Түйінді сөздер: кәмелетке толмаған, ережелері, практикасы, құқықтық қатынастар, қылмыстық жауапкершілік.

Түйіндеме. Аталмыш мақала жасы кәмелетке толмаған қылмыскерлердің тұлғасын зерттеуге араналған. Мақалада кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы мәселелері туралы айтылып отыр. Кәмелетке толмағандарды жауапкершілікке міндеттеуге қарсы әр жағдайда ең дұрыс сот-тергеу практикасының деректері, қылмыс жасаған жасөспірімдердің жартысында дерлік негізделген, олар қылмыстық үшін жауапты емес, және әр түрлі тәртіппен және

жауапкершілік тек ойластырылған даралау мүмкіндік береді жасөспірім тағдырын шешеді. Әрбір кәмелетке толмаған жауапкершілікке жеке көзқарасы мен жауапкершілікке тартылу бағыттары бар, олардың әр түрлі жас топтары қатысты ортақ үй-жайлары мен міндеттеменің негізін құруды көздейді және нақты қылмыс белгілі бір адамға арнайы типтік сәйкестендіруді талап етеді. Мұнда, кәмелетке толмағандардың, әлеуметтік, экономикалық, психологиялық ерекшеліктері, белгілі бір құқық бұзушылық әсіресе себептері мен ынталандыру ескере отырып, ол кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстар комиссия алдын алу әдістерін пайдалану ұсынылады. Жасөспірімдер арасындағы қылмыстың санаты криминологиялық этиологиясы проблемалары арасында ерекше орынға ие. Сондай-ақ, бұл функция кәмелетке толмағандар арасында қылмыстың алдын алу саясаты мақсаттары ерекшеліктерін береді. Бұл осы бапта баяндалған жасөсіпірімдер қылмысының алдын алу саясаты мақсаттары бізге құқықтық тәжірибеде көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Кожахметова А.Е[1]. к.ю.н., доцент., Овчинникова Т.В. магистр экономики, Карипова А.С. магистр менеджмента, Ахметова К.С. магистр юриспруденции

Поступила 05.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

The formation of the investment policy of the modern enterprise

D. M. Turekulova, B.T. Beysengaliyev[1] , B.K. Zhumanova[2]
Turekul@mail.ru, gau888@mail.ru

Kazakh University of Economy, Finance and International Trade[1],
Kazakh University of Technology and Business[2]

Key words:foreign and domestic investment environment, investment policy, sources of financing investment activity.

Abstract: Purpose – study of the factors determining the investment activities of the company, the consideration of problems of formation of the investment process in the present conditions, the principles of the investment policy of the company.

Methodology – methods were used to work with information, data compilation and analysis, a systematic approach, economic analysis and graphical representation of the method of factor analysis.

The article deals with theoretical aspects of formation of effective investment policy of the company. The main purpose, rules, principles of investment policy of the company. Based on the study identified the main directions of formation of the investment policy of the organization.

Effective investment policy of the company is to be considered and balanced in all areas of investment and adequate changing economic conditions.

Investment activity of various enterprises in Kazakhstan, as well as the organization of the internal environment of the enterprise, needs serious reforming: no new approaches to the formation of investment resources and how they are managed. Thus, the viability and prosperity of any business, any socio-economic system is largely dependent on a rational investment policy.

УДК 332.1(574):001.895

Формирование инвестиционной политики современного предприятия

Д.М. Турекулова, Б.Т. Бейсенгалиев[1] , Б.К., Жуманова[2]
Turekul@mail.ru, gau888@mail.ru

Казахский университет экономики, финансов и международной торговли[1] , Казахский университет Технологии и Бизнеса [2]

Аннотация: Изучение факторов, определяющих инвестиционную деятельность предприятия, рассмотрение проблем формирования инвестиционного процесса в современных условиях, системы принципов инвестиционной политики предприятия стала целью данного исследования .

Были использованы методы работы с информацией, обобщения и анализа данных, системный подход, экономический анали, метод факторного анализа.

В статье рассматриваются теоретические вопросы формирования эффективной инвестиционной политики предприятия. Рассмотрены основные цели, правила, принципы инвестиционной политики предприятия. На основе исследования определены основные направления формирования инвестиционной политики организации.

Эффективная инвестиционная политика предприятия должна быть продуманной и сбалансированной по всем направлениям инвестиционной деятельности и адекватной изменяющимся условиям хозяйствования.

Ключевые слова: внешняя и внутренняя инвестиционная среда, инвестиционная политика, источники финансирования инвестиционной деятельности.

Введение. Одним из факторов экономического и инновационного развития любого государства является высокая инвестиционная активность, способствующая обеспечению экономического роста и, как следствие, повышению благосостояния общества[1]. Она находит свое выражение в инвестиционной деятельности предприятий. Наращивание объемов инвестиций и повышение эффективности управления инвестиционной деятельностью предприятий, является основополагающим условием структурной перестройки хозяйства, создающим предпосылки экономическому росту. От оптимального использования инвестиций как на микро, так и на макро уровне зависит производственный потенциал нашей страны, его эффективность, отраслевая и воспроизводственная структура общественного производства. Сегодня управление инвестиционной деятельностью предприятий становится неотъемлемым звеном структуры общественного воспроизводственного процесса, без которого невозможно обеспечить успешное социально-экономическое развитие общества и рост эффективности производства. В последнее время в Казахстане уделяется большое внимание к проблемам инвестиционного процесса в связи с необходимостью модернизации экономики, ее структурных преобразований, а также повышения эффективности производства на промышленных объектах.

В Послании Президента РК народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» было отмечено: «Привлечение зарубежных инвестиций надо всецело использовать для трансферта в страну знаний и новых технологий. Необходимо создавать совместно с иностранными компаниями проектные и инжиниринговые центры. Нам следует призвать ведущие транснациональные компании, которые работают на крупнейших нефтегазовых и горно-металлургических объектах, чтобы они создавали здесь производства для обеспечения собственных нужд и сервиса» [2].

Результаты исследования - Казахстанский рынок относится к числу развивающихся рынков, для которых, как правило, характерны повышенные инвестиционные риски. По мере того, как такого рода рынки структурируются и на них стабилизируются правила игры, приток инвестиционных капиталов увеличивается. Во многом этому способствуют мероприятия по улучшению инвестиционного климата на макроуровне, с одной стороны, а с другой – постепенно нарабатываются новые методы современного управления инвестиционной деятельностью на микроуровне[3]. Вместе с этим, инвестиционная деятельность различных предприятий в Казахстане, так же как и организация внутренней среды предприятия, нуждаются в серьёзном реформировании: отсутствуют новые подходы к формированию инвестиционных ресурсов и методам управления ими.

Инвестиционная политика предприятий (коммерческих организаций) — это комплекс мероприятий, обеспечивающих выгодное вложение собственных, заемных и других средств в инвестиции в целях обеспечения стабильной финансовой устойчивости работы предприятий в ближайшей и дальней перспективе [4]. .

Инвестиционная политика на предприятиях должна вытекать из стратегических целей их бизнес-планов, т.е. из перспективы, а в конечном итоге должна быть направлена на обеспечение финансовой устойчивости предприятий не только на сегодня, но и на будущее. Если этого плана нет, то ни о какой инвестиционной политике не может быть и речи[6].

Обсуждение результатов - Эффективная инвестиционная деятельность невозможна без продуманной инвестиционной политики. Инвестиционная политика предприятия имеет решающее значение для его функционирования независимо от размеров, отраслевой принадлежности, правовой

формы и других особенностей. При разработке инвестиционной политики предприятия необходимо придерживаться следующих правил [7]:

- разработать инвестиционную политику в соответствии с законодательными и нормативными актами РК, регулирующими инвестиционную деятельность;
- учитывать взаимодействие инвестиционных проектов (при многонаправленности политики) и их влияние на все составляющие системы;
- обеспечить альтернативность выбора при принятии управленческих решений;
- отбирать те проекты, которые при прочих равных условиях обеспечивают максимальную эффективность инвестиций;
- корректировать в процессе реализации инвестиционной политики ожидания результатов деятельности предприятия;
- минимизировать инвестиционные риски;
- выбирать надежные и более дешевые источники и методы финансирования инвестиций;
- обеспечивать ликвидность инвестиций;
- предусмотреть возможные изменения инвестиционной политики в зависимости от изменения внешней среды, следовательно, при снижении рентабельности своевременно принять решение о выходе из неэффективного проекта и реинвестировании высвобождаемого капитала[8].

Многие проблемы формирования инвестиционного процесса в современных условиях обусловлены отсутствием четко разработанной системы принципов инвестиционной политики. Система принципов инвестиционной политики обеспечивает эффективное взаимодействие всех уровней управления, начиная от предприятий и охватывая органы власти всех уровней[9].

При разработке инвестиционной политики предприятия необходимо придерживаться следующих принципов [10]:

- соответствия целей инвестиционной политики миссии предприятия, его стратегическим и тактическим целям;
- принятия решений на многовариантной основе, экономическое обоснование вариантов;
- установления последовательности осуществления инвестиционных проектов в зависимости от степени их важности и наличных ресурсов;
- гибкости в принятии инвестиционных решений под воздействием влияния внешней и внутренней среды:
- обеспечения оптимальной структуры инвестиций (соотношения между капиталообразующими и портфельными инвестициями);
- комплексного, системного подхода при принятии инвестиционных решений, учитывающего не только взаимосвязь между инвестиционными проектами, осуществляемыми для решения разнонаправленных задач, но и обратную связь - влияние их на финансовые и другие результаты деятельности предприятия:
- учета инфляции, факторов риска и неопределенности, воздействия на экологию и социальную сферу при принятии инвестиционных решений..

Во времени инвестиционная политика ориентирована на достижение среднесрочных и долгосрочных целей инвестиционной деятельности и определяет основные пути их достижения. Это особенно важно в условиях длительности инвестиционного цикла, многофакторности и изменчивости рыночной конъюнктуры [11].

Важным системным условием успеха инвестиционной политики организации является ее согласование с инновационной, учетной, налоговой, кадровой и амортизационной политикой.

Процесс формирования инвестиционной политики предприятия охватывает следующие основные этапы[12]:

- Анализ инвестиционной деятельности предприятия в предшествующем периоде.
- Исследование и учет условий внешней инвестиционной среды и конъюнктуры инвестиционного рынка.
- Учет стратегических целей развития предприятия, обеспечиваемых его предстоящей инвестиционной деятельностью.
- Обоснование типа инвестиционной политики предприятия по целям вложения капитала с учетом рисковых предпочтений.
- Формирование инвестиционной политики предприятия по основным направлениям инвестирования.

- Формирование инвестиционной политики предприятия в отраслевом разрезе.
- Формирование инвестиционной политики предприятия в региональном разрезе.
- Взаимоувязка основных направлений инвестиционной политики предприятия.

Последовательное соблюдение каждого этапа разработки и принятия соответствующих решений инвестиционной политики в определенной мере гарантирует успешную реализацию планируемых капиталовложений.

Таблица 1 - Перечень факторов, определяющих инвестиционную деятельность предприятия

Ограничивают инвестиционную деятельность	***Стимулируют инвестиционную деятельность***
Недостаточный спрос на продукцию	Повышенный спрос на продукцию
Недостаток собственных финансовых средств	Наличие собственных финансовых средств
Высокий процент коммерческого кредита	Приемлемый процент коммерческого кредита
Сложный механизм получения кредитов для реализации инвестиционных проектов	Доступный механизм получения кредитов для реализации инвестиционных проектов
Инвестиционные риски	Наличие научно-технологических разработок
Неудовлетворительное состояние технической базы	Удовлетворительное состояние технической базы
Низкая прибыльность инвестиций в основной капитал	Стабильная прибыльность инвестиций в основной капитал
Неопределенность экономической ситуации в стране	Стабильность экономической ситуации в стране
Несовершенная нормативно-правовая база, регулирующая инвестиционные процессы	Нормативно-правовая база, четко регулирующая взаимоотношения на инвестиционном рынке

Определение целей и задач инвестиционной политики. Специфические инвестиционные цели устанавливаются на основе общей корпоративной цели, на которую ориентируется высшее руководство организации. Цели — это определенные результаты и итоги, которые необходимо достичь в указанные сроки. Существуют обязательные требования к целям: цели должны быть конкретными, измеримыми, достижимыми и совместимыми[13].

Исследование и учет факторов внешней среды и конъюнктуры рынка, влияющих на выбор инвестиционной политики (таб.1). В условиях рыночных отношений развитие экономической системы имеет циклический характер, что в свою очередь вносит элемент неопределенности. Поэтому при анализе внешней среды, необходимо выявить в какой фазе цикла находится экономика. Государственная активность так же непосредственно влияет на инвестиционную деятельность предприятия. Предоставление налоговых льгот, гибкая амортизационная политика, кредитная политика государства, разнообразные льготы, субсидии, система государственных заказов, правовое регулирование бизнеса, уровень развития инфраструктуры в регионе — все эти факторы необходимо учесть при разработке инвестиционной политики предприятия[14].

В процессе исследования макроокружения так же анализируется воздействие экономических, правовых, социальных, технологических и др. факторов на деятельность предприятия.

Как следует из таблицы, факторы, можно рассматривать по двум направлениям:

1. зависящие от состояния внутренней среды предприятия (объем собственных средств, состояние технической базы);

2. определяемые состоянием внешней среды (спрос на продукцию, экономическая ситуация в стране, нормативно-правовая база и т.д.).

Система мер по вложению инвестиций, выработанная в ходе формирования инвестиционной политики, обосновывается размером и источниками получения финансовых ресурсов, а также расчетами эффективности их использования.

При исследовании конъюнктуры рынка важно уделить особое внимание анализу структуры и размеров рынка сбыта. В результате данного исследования выясняются возможности роста компании, выявляются препятствующие обстоятельства[15].

Исследование внешней инвестиционной среды и конъюнктуры инвестиционного рынка осуществляется методами стратегического, технического и фундаментального анализа. Инвестиционная политика предприятия определяет наиболее приоритетные направления вложения инвестиций, от которых зависит как повышение эффективности самого предприятия, так и экономики страны в целом[16].

Инвестиционная деятельность, осуществляемая на уровне как страны в целом, так и отдельного предприятия, зависит от реализуемой инвестиционной стратегии.

Выбор инвестиционной стратегии предприятия на макроуровне в большой степени связан с тем, к какой группе отраслей промышленности предприятие относится [17]. На сегодня в нашей стране можно выделить три укрупненных группы отраслей:

1) экспортоспособные отрасли топливно-сырьевого комплекса. При обеспечении этим отраслям нормальных макроэкономических и налоговых условий вполне можно рассчитывать на их самостоятельное развитие на основе самофинансирования с использованием иностранных инвестиций;

2) отрасли обрабатывающей промышленности с большим научно-техническим потенциалом. В этих отраслях особенно важны инвестиционные кредиты и государственные гарантии, приоритетное размещение госзаказов, политическая и экономическая поддержка продвижения на внешние рынки;

3) не внешнеторговые отрасли, способные обеспечить значительную часть внутреннего спроса. Здесь необходимо поощрять все меры поддержки внутреннего спроса: развитие лизинга, кредитование населения для покупки отечественных товаров, защитительные импортные тарифы и т.д [18].

При выборе инвестиционной стратегии на уровне конкретного предприятия необходимо, прежде всего, сформулировать цели, которые оно преследует в своем развитии:

- создавать новые производства и проводить политику диверсификации;
- расширять существующее производство, проводя экстенсивную политику;
- повышать эффективность производства, придерживаясь политики интенсификации;
- ориентироваться на государственную поддержку и государственный заказ, удовлетворяя требования государственных органов.

Формирование инвестиционной стратегии предприятия зависит также от того, на какую маркетинговую политику нацелено предприятие[19]:

- лидерство в области затрат;
- стратегия дифференцирования;
- концентрация на сегменте.

Исходным пунктом обоснования инвестиционной стратегии предприятия является анализ рынка продукции либо уже производимой предприятием, либо намечаемой к выпуску[20].

При выборе инвестиционной стратегии предприятия целесообразно определить общий объем его инвестиций, включая возможные сочетания различных источников финансирования и привлечения заемных средств. **Выводы** - Таким образом, жизнеспособность и процветание любого бизнеса, любой социально-экономической системы в значительной степени зависит от рациональной инвестиционной политики. Эффективная инвестиционная политика предприятия должна быть продуманной и сбалансированной по всем направлениям инвестиционной деятельности и адекватной изменяющимся условиям хозяйствования.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ендовицкий Д.А. Анализ и оценка эффективности инвестиционной политики коммерческих организаций: Методология и методика. – Воронеж. Издательство Воронежского государственного университета, 1998 – 288 с.

[2] Назарбаев НА. Стратегия «Казахстан-2050» //Казахстанская правда. 2012 - 15 декабря..

[3] Абыкаев Н.А. Инвестиционный потенциал и оптимизация его использования в рыночной экономике: автореф. дис. ... д-ра экон. наук. - М., 2000. - 48с.

[4] Мальщукова О.М. Проблемы разработки инвестиционной политики предприятия // Вопросы инновационной экономики. — 2011. — № 4 (4). — с. 29-38.

[5] Безруков В. Конъюнктура инвестиционного рынка / В.Безруков, Б.Сафронов, В.Марковская // Экономист. - 2001. - N 7. - С.3-8.

[6] Васильев И.А. Анализ эффективности инвестиционных проектов. - М., 2001. - 208с.

[7] Инвестиционная политика: Учебное пособие / Ю.Н. Лапыгин, А.А. Балакирев, Е.В. Бобкова и др.; под ред. Ю.Н. Лапыгина, - М.: КНОРУС, 2005. - 320 с.

[8] Хазанович Э.С. Инвестиционная стратегия: Учебное пособие / Э.С. Хазанович, А.М. Ажлуни, А.В. Моисеев. – М.: КНОРУС, 2010. – 304 с.

[9] Греф Г. От макроэкономической стабильности к инвестиционному росту // Экон. политика. - 2006. - N 4. - С.5-18.

[10] Кантор В.Е., Набоко О.Д. Инвестиционный процесс на предприятии. – СПб.: БИ ЭПП, 1999. – 115 с.

[11] Кайгородцев А. – Инвестиционный и инновационный климат в Республике Казахстан. – Аль-Пари, № 2-3, 2002 г.

[12] Заика И. Национальная экономика и инвестиции / И.Заика, А.Крюков // Экономист. - 2003. - N 7. - С.21-26.

[13] Баймуратов У.А. Инвестиции и инновации: нелинейный синтез – Алматы: Экономика, 2005.

[14] Шапагатова Б. Национальный фонд Республики Казахстан: инвестиции в устойчивое развитие. Алматы, 2011. 54 с.

[15] Дмитриев В. Время стратегических инвестиций // Эксперт. - 2012. - N 8. - С.50-53.

[16] Жуков Е.Ф. Инвестиционные институты: учеб. пособие. - М., 1998. - 199с.

[17] Крутик А.Б., Никольская Е.Г. «Инвестиции и экономический рост предпринимательства».- С-Пб.: «Лань», 2000.
[18] Нурланова Н.К. Формирование и использование инвестиций в экономике Казахстана: стратегия и механизм. – Алматы, Гылым, 2000 г
[19] Давильбеков Ж. – Роль иностранных инвестиций в экономике Казахстана. – «Аль-Пари», №1-2, 2002 г.
[20] Катасонов В.Ю. Инвестиционный потенциал экономики: Механизмы формирования и использования. - М.: Анкил, 2005. - 325с.

REFERENCES

[1] Yendovitskiy D.A. Analiz i otsenka effektivnosti investitsionnoy politiki kommercheskikh organizatsiy: Metodologiya i metodika. – Voronezh. Izdatel'stvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, 1998 – 288 s.
[2] Nazarbayev NA. Strategiya «Kazakhstan-2050» //Kazakhstanskaya pravda. 2012 - 15 dekabrya..
[3] Abykayev N.A. Investitsionnyy potentsial i optimizatsiya yego ispol'zovaniya v rynochnoy ekonomike: avtoref. dis. ... d-ra ekon. nauk. - M., 2000. - 48c.
[4] Mal'shchukova O.M. Problemy razrabotki investitsionnoy politiki predpriyatiya .Voprosy innovatsionnoy ekonomiki. — 2011. — № 4 (4). — c. 29-38.
[5] Bezrukov V. Kon"yunktura investitsionnogo rynka .V.Bezrukov, B.Safronov, V.Markovskaya . Ekonomist. - 2001. - N 7. - S.3-8.
[6] Vasil'yev I.A. Analiz effektivnosti investitsionnykh proyektov. - M., 2001. - 208s.
[7] Investitsionnaya politika: Uchebnoye posobiye . YU.N. Lapygin, A.A. Balakirev, Ye.V. Bobkova i dr.; pod red. YU.N. Lapygina, - M.: KNORUS, 2005. - 320 s.
[8] Khazanovich E.S. Investitsionnaya strategiya: Uchebnoye posobiye / E.S. Khazanovich, A.M. Azhluni, A.V. Moiseyev. – M.: KNORUS, 2010. – 304 s.
[9] Gref G. Ot makroekonomicheskoy stabil'nosti k investitsionnomu rostu . Ekon. politika. - 2006. - N 4. - S.5-18.
[10] Kantor V.Ye., Naboko O.D. Investitsionnyy protsess na predpriyatii. – SPb.: BI EPP, 1999. – 115 s.
[11] Kaygorodtsev A. – Investitsionnyy i innovatsionnyy klimat v Respublike Kazakhstan. – Al'-Pari, № 2-3, 2002 g.
[12] Zaika I. Natsional'naya ekonomika i investitsii . I.Zaika, A.Kryukov . Ekonomist. - 2003. - N 7. - S.21-26.
[13] Baymuratov U.A. Investitsii i innovatsii: nelineynyy sintez – Almaty: Ekonomika, 2005.
[14] Shapagatova B. Natsional'nyy fond Respubliki Kazakhstan: investitsii v ustoychivoye razvitiye. Almaty, 2011. 54 s.
[15] Dmitriyev V. Vremya strategicheskikh investitsiy .Ekspert. - 2012. - N 8. - S.50-53.
[16] Zhukov Ye.F. Investitsionnyye instituty: ucheb. posobiye. - M., 1998. - 199s.
[17] Krutik A.B., Nikol'skaya Ye.G. «Investitsii i ekonomicheskiy rost predprinimatel'stva».- S-Pb.: «Lan'», 2000.
[18] Nurlanova N.K. Formirovaniye i ispol'zovaniye investitsiy v ekonomike Kazakhstana: strategiya i mekhanizm. – Almaty, Gylym, 2000 g
[19] Davil'bekov ZH. – Rol' inostrannykh investitsiy v ekonomike Kazakhstana. – «Al'-Pari», №1-2, 2002 g.
[20] Katasonov V.YU. Investitsionnyy potentsial ekonomiki: Mekhanizmy formirovaniya i ispol'zovaniya. - M.: Ankil, 2005. - 325s.

ЗАМАНАУИ КӘСПОРЫННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Д.М. Турекулова, Б.Т. Бейсенғалиев[1], Б.К., Жуманова[2]
Turekul@mail.ru, gau888@mail.ru

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті[1] , **Қазақ Технология және Бизнес университеті[2]**

Түйіндеме: Мақалада кәсіпорынның тиімді инновациялық саясатын қалыптастырудың теориялық мәселелері қарастырылады. Кәсіпорынның инвестициялық саясатының негізгі мақсаттары, ережелері, қағидалары қарастырылған. Зерттеу негізінде ұйымның инвестициялық саясатының негізгі бағыттары анықталған.

Түйінді сөздер: сыртқы және ішкі инвестициялық орта, инвестициялық саясат, инвестициялық қызметті қаржыландыру көздері.

Сведения об авторах:
Турекулова Даметкен Медихановна. - д.э.н, профессор Казахского университета экономики,финансов и международной торговли. (Астана)
Бейсенгалиев Берик Турсынбекович - д.э.н,профессор Казахского университета экономики,финансов и международной торговли. (Астана)
Жуманова Бекаршин Кимашевна – к.э.н,доцент Казахского университета Технологии и Бизнеса (Астана)

Поступила 15.05.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)
UDC336.717.6

The essence of the internal component of the economy of the audit business in Kazakhstan and contradictions in the provision of audit services

A.S. Dosmanbetova[1], L.A.Nurgazieva[2]
adosmanbetova@mail.ru
[1, 2] Almaty Menagment University,Almaty, Kazakhstan

Keywords: auditor, auditing and consulting business, the market for audit services, professional activities, informational-methodological support

Abstract. The purpose of this article is to study the global and national audit business formation and contradictions in the provision of audit services.

Today a new stage in the study of Western practices - a deeper exploration technologies, including methodological principles statement audit consulting both lines of business. In this regard, it is necessary to allocate the internal audit component of the economy of business.

Methodology work made dialectical method, research and forecasting.

The results obtained in the study guidelines can be used by professional audit firms and companies of the Republic of Kazakhstan. In practical terms, the results of research can be incorporated into the subject of academic disciplines: "Fundamentals of audit", "Practical Auditing", special courses on the long-term tasks of the auditor's business in Kazakhstan.

Auditing and consulting firm working with clients should respond to a variety of factors and contradictions and competently, specialized to provide auditing services.

УДК 336.717.6

Сущность внутренней составляющей экономики аудиторского бизнеса в Казахстане и противоречий в предоставлении аудиторских услуг

А.С. Досманбетова[1], Л.А.Нургазиева[2]
adosmanbetova@mail.ru
[1, 2] Алматы Менеджмент Университет, г.Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: аудитор, аудиторско-консультационный бизнес, рынок аудиторских услуг, профессиональная деятельность, иформационно-методологическая поддержка

Аннотация. Целью данной статьи является изучение мирового и национального уровня формирования аудиторского бизнеса и противоречий в предоставлении аудиторских услуг.

Сегодня наступил новый этап изучения западной практики - более глубокое освоение технологий, в том числе, методологических принципов постановки аудита-консалтинга как направления бизнеса. В этой связи необходимо выделить внутреннюю составляющую экономики аудиторского бизнеса.

Методологию работы составили диалектический метод, исследования и прогнозирования.

Полученные в рамках исследования методические рекомендации могут быть использованы профессиональными аудиторскими организациями и компаниями Республики Казахстан. В практическом плане полученные результаты исследования могут быть включены в тематику учебных дисциплин: «Основы аудита», «Практический аудит», специальных курсов, посвященных перспективным задачам развития аудиторского бизнеса в РК.

Аудиторско-консультационные фирмы работая с клиентами должны реагировать на различные факторы и противоречия и грамотно, специализированно предоставлять аудиторские услуги.

Грамотная постановка экономико-управленческого процесса внутреннего функционирования аудиторско-консультационной компании является необходимым, но недостаточным условием эффективности компании. После становления экономико-управленческой функции ключевым

фактором дальнейшего успешного развития оказывается четкая организация процесса ведения аудиторского бизнеса, разработка или адаптация и соблюдение соответствующей методологии. По мнению экспертов и исследователей данного рода проблемы [1;2; 3; 4], в современном аудиторском бизнесе поддержанию конкурентоспособности в условиях актуального этапа развития национального рынка Республики Казахстан, в течение длительного времени будет способствовать достижение оптимального соотношения издержек и качества услуг, а также показатель маржи прибыли (отношения прибыли к продажам аудиторско-консультационных услуг). По мнению экспертов аудиторской компании Deloitte & Touche Regional Consulting Services Ltd [1,с.31], снижение издержек и достижение оптимального соотношения качества и доступности услуг в аудиторско-консультационном бизнесе Республики Казахстан сегодня возможно, но не благодаря абсолютному влиянию конкуренции или концентрации отрасли, а при наличии определенных, не только экономических, но и институциональных отношений в системе. Что касается показателя маржи, то он, по оценкам специалистов [1;3] свидетельствует о высоком уровне конкурентоспособности компании на рынке аудиторско-консультационных услуг при его достижении порядка 20-30%.

Обратимся более подробно к изучению данных процессов и методологии их осуществления.

На наш взгляд, любой аудитор-консультант, в том числе и рядовой специалист-исполнитель, должен в обязательной степени иметь определенные базовые знания в сфере экономики аудиторского бизнеса, поскольку на многие аспекты профессионального осуществления аудиторской деятельности значительное влияние оказывают факторы, связанные со спецификой экономики аудиторско-консультационной фирмы. В то же время клиентам фирмы, на наш взгляд, также необходимо иметь общее представление об особенностях аудиторского бизнеса, поскольку это может существенно повысить эффективность взаимодействия с аудитором и консультантом.

Как показывают наши наблюдения, современные руководители аудиторских подразделений в Республике Казахстан, как правило, полагают, что их участки работы имеют наибольшее значение для экономики аудиторско-консультационной фирмы, однако для эффективного ведения бизнеса в условиях национального профильного рынка сегодня необходимо представлять целостную картину результатов работы. Формирование реального бюджета аудиторско-консультационной фирмы, позволяющего оценить существующее положение дел, в том числе реальный, а не потенциальный вклад каждого подразделения, является, с нашей точки зрения, одним из ключевых факторов стабильных достижений и конкурентоспособности аудиторской компании на рынке Казахстана на современном этапе его развития. В данной связи следует отметить, что бюджет аудиторско-консультационной фирмы формируется из нескольких основных составляющих: для планирования результатов деятельности необходимо максимально точное прогнозирование ее доходов и расходов.

Суть аудиторского бизнеса, на наш взгляд, состоит в том, что, как уже отмечалось нами выше, аудиторы-консультанты продают клиентам свое время. Чем выше квалификация специалистов-аудиторов, тем дороже себестоимость и соответственно стоимость данного времени. Аудиторско-консультационная деятельность существует в жестких финансовых границах, где доходы должны превышать расходы [5, с.22; 3, с.35]. Доходы аудитора и консультанта четко определяются двумя факторами:

1) числом дней (часов) работы на клиента;
2) размером дневной (часовой) ставки.

Умножение первой величины на вторую в данном случае дает сумму доходов аудитора и консультанта. Суммарный годовой фонд рабочего времени схематично рассчитывается по следующей схеме, представленной в таблице 1.

Таблица 1 – Схема расчета возможного времени работы одного специалиста в области аудиторско-консультационных услуг

Наименование показателя	Величина показателя, дни
Число дней в расчетном периоде — Всего	*260* (52 недели*5)
Из них:	
праздники	10
отпуск	24
дни болезни, время повышения квалификации, время на личные дела и пр.	15
Итого возможное время работы	211

(Источник: Пятенко С.В. Методология организации предоставления аудиторских услуг в рыночной экономике)

Таким образом, один специалист будет работать 211 дней или 1688 часов (211*8) и необходимо определить какое количество из этого времени оплатит клиент. Возможные решения находятся, на наш взгляд, между двумя крайними точками: работая по минимальным ставкам, можно обеспечить 100%-ную загрузку; работа по максимальным ставкам, в свою очередь, даст загрузку 1% времени. Очевидно, что в обоих случаях ведение аудиторского бизнеса не будет носить эффективный характер.

Важная задача для экономики аудиторско-консультационного бизнеса, с нашей точки зрения, состоит в том, чтобы определить оптимальное соотношение величины ставок и процента загрузки и постоянно контролировать динамику данных параметров. Ориентиром в данном случае может служить мировая практика, которая демонстрирует, что в среднем 60% оплаченного клиентом годового фонда времени представляет собой достаточно хороший показатель для аудиторско-консультационного бизнеса [6, с.92].

Следует также отметить, что профессионально грамотные аудиторы и консультанты достаточно осторожно инвестируют свое время в неоплачиваемые усилия, поскольку время представляет собой самый ценный, но непрерывно расходуемый ресурс аудитора и консультанта, при этом объем неоплачиваемого времени имеет тенденцию многократно увеличиваться при утрате контроля над данным процессом.

По нашему мнению, можно выделить несколько основных направлений неоплачиваемых расходов времени в деятельности аудиторско-консультационной компании:

- административно-организационная работа;
- методическая работа (совершенствование предоставляемых услуг);
- аналитическая и предпринимательская работа (создание новых видов услуг);
- стратегический маркетинг;
- тактический маркетинг (продажа услуг).

Непрерывный и строгий контроль над расходом времени на любые неоплачиваемые усилия представляет собой, на наш взгляд, ключевой вопрос в экономике аудиторской фирмы. При этом необходимо учитывать, что человеческая энергия имеет ограниченный ресурс, поэтому, расходуя время и энергию, рекомендуется постоянно контролировать и учитывать, кто и как оплачивает расход этих ресурсов.

Таким образом, затрачивая усилия на неоплачиваемые работы, аудиторы и консультанты должны быть предельно осторожными, поскольку существует вероятность выхода за пределы разумного соотношения оплачиваемого и неоплачиваемого времени и возникновения серьезных финансовых трудностей.

Прогноз выручки аудиторской компании при этом, по мнению исследователей И. Шуваловой, Д. Гришанкова [7], может быть осуществлен тремя перечисленными ниже методами:

1) на основе возможных поступлений средств от клиентов;
2) на основе вероятных доходов от видов услуг;
3) на основе предполагаемой загрузки персонала.

В данной связи рассмотрим более подробно каждый из прогнозов на условных примерах:

*1. Прогноз поступлений средств от клиентов.*При составлении данного прогноза необходимо тщательное изучение как существующих, так и потенциальных клиентов (таблица 2).

Безусловно, каждая отдельно взятая оценка перспектив развития ситуации может выглядеть ошибочной, но в целом, в качестве определенного ориентира, прогнозная величина выручки является в крайней степени важной.

В аудиторско-консультационном бизнесе, чем большее количество ситуаций с положением дел в отношениях с различными клиентами проанализировано, тем больше вероятность предотвращения и взаимного погашения ошибок.

Таблица 2 - Образец прогноза на основе возможных поступлений средств от клиентов

Наименование клиента	Потенциальная выручка, тыс.$	Вероятность получения, %	Реально ожидаемая выручка, тыс.$ (гр 2*гр.3)	Примечания
Договор заключен: «Снежный мир»	100	80	80	Могут возникнуть проблемы, но клиент выполняет свои финансовые обязательства

«Агротех»	200	90	180	Клиент давний, оплачивает работу регулярно
Идут переговоры: «АВС-Банк» «Югсталь»	100 200	60 50	60 100	Затянувшиеся и тяжелые переговоры Есть шанс на успех
Предварительные контакты: «Энерготехстрой» «Астанатехмаш»	100 200	30 100	30 20	Руководство тщательно выбирает аудиторов Руководство сомневается
Итого	900		470	

2. *Прогноз на основе доходов от видов услуг*. В данном случае, как правило, требуется анализ статистики структуры доходов аудиторской компании за предшествующие периоды, после чего возникает необходимость изучения происходящих изменений, как в спросе, так и в способности предоставлять те или иные услуги (таблица 3).

Отметим, что, безусловно, в некоторых отчетных периодах могут существовать определенные отклонения от прогнозов, но чем более тщательно и регулярно проделывается данная работа, тем более точными становятся результаты: на квартальном и тем более полугодовом или годовом отрезке времени ошибки имеют тенденцию взаимопогашаться.

Таблица 3 - Образец прогноза на основе вероятных доходов от вида услуг

Вид услуг	Выручка, тыс. $	Примечания
Аудит	900	
Консультации по бухгалтерскому учету	20	
Управленческие консультации	7	
Юридические консультации	5	
Финансовый анализ	8	
Прочие услуги	5	
Итого	946	

3.*Прогноз на основе предполагаемой загрузки персонала аудиторско-консультационной фирмы*.Для реалистичного предвидения поступлений денежных средств путем прогнозирования загрузки персонала необходимо достаточно точно владеть исходными величинами. Предположим:

- годовой фонд рабочего времени (часов) — 1680;
- реальное время, оплачиваемое клиентом (часов) — 840;
- реальный процент оплаты клиентами счетов фирмы — 80;
- реальный процент оплаты объявленных фирмой часовых ставок — 80.

Возможно, для подобных расчетов необходимо будет сделать и другие предположения, например, о размерах дневных (часовых) ставок, применяемых в конкретной аудиторской фирме.

Используя приведенные выше показатели, можно сделать прогнозы выручки на каждого специалиста и по фирме в целом (таблица 4).

В результате использования трех различных методов прогноза выручки в аудиторско-консультационном бизнесе в итоге должны быть получены примерно одинаковые показатели предполагаемых доходов. При этом именно сопоставимость получаемых прогнозных цифр является дополнительным фактором, увеличивающим вероятность правильности выдвигаемых предположений. Очевидным также является тот факт, что значительное расхождение прогнозов будет свидетельствовать об упущении определенных аспектов в ведении аудиторского бизнеса.

Таблица 4 – Образец прогноза на основе предполагаемой загрузки персонала

Фамилия сотрудника	Часовая ставка, $	Оплачено время, %	Выручка, тыс.тенге	
			С учетом годового фонда рабочего времени – 1800 час,	С учетом 80% оплаты счетов и 80% оплаты объявленных ставок, $
1.	50	20	18000	14400
2.	120	40	86400	69120

3.	100	50	90000	72000
4.	100	60	108 000	86 400
…				
…	100	60	108 000	86 400
Итого		50		328 320

Необходимо также отметить, что, при эффективном умении руководителя аудиторско-консультационного бизнеса прогнозировать доходы, гораздо более простым представляется процесс планирования доходов, поскольку основныестатьи расходов в аудиторско-консультационном бизнесе очевидны: заработная плата персонала, налоги, содержание офиса, оргтехника, командировки, приобретение информации, научно-методологические разработки, и большая часть перечисленных расходов при этом поддается достаточно точному прогнозированию.

Важно подчеркнуть, что в аудиторско-консультационном бизнесе в Республике Казахстан, как показывает проведенный нами анализ, в сложившихся условиях действует жесткое правило: стабильное предоставление высококачественных аудиторских услуг требует существенных расходов по целому ряду направлений, в частности:

- информационная и общеметодологическая поддержка профессиональной деятельности сотрудников;
- индивидуальное техническое обеспечение специалистов;
- обучение и повышение квалификации персонала;
- привлечение высококвалифицированных специалистов;
- обеспечение соответствующего уровня коммуникаций;
- содержание офиса;
- командировки сотрудников;
- налоги;
- содержание инфраструктуры, обеспечивающей основную деятельность и пр.

В рамках нашего исследования считаем целесообразным более подробно проанализировать ряд из вышеперечисленных расходов в рамках внутренней экономической составляющей аудиторско-консультационного бизнеса.

Информационная поддержка профессиональной деятельности. Необходимо отметить, в условиях специфики аудиторской деятельности в Казахстане современная аудиторско-консультационная фирма вынуждена постоянно инвестировать существенные финансовые средства в создание, поддержку и развитие информационно—аналитической базы профессиональной деятельности. Специалисты должны иметь возможность оперативно получать необходимую информацию по различным вопросам, возникающим в процессе работы. С этой целью необходимо регулярно оказывать профессиональную помощь аудиторам, непосредственно взаимодействующим с клиентами. В идеальном случае следует иметь постоянно пополняемый справочно-информационный фонд литературы, в том числе, профессиональных периодических изданий по всем направлениям своей аудиторской и консультационной деятельности. Существенную помощь в оперативном информационном обеспечении в данной связи оказывает доступ специалистов к актуальным правовым базам данных.

*Общая методологическая поддержка профессиональной деятельности.*Немаловажным фактором непрерывного совершенствования качества предоставляемых аудиторских услуг является методологическая поддержка профессиональной деятельности, что в свою очередь требует расходов на содержание в штате специалистов, занимающихся разработкой и совершенствованием методик оказания аудиторско-консультационных услуг. Кроме того, необходимо регулярное использование ресурсов на создание и освоение новых видов аудиторских и консультационных услуг.

Расходы *на индивидуальное техническое обеспечение специалистов.*Важно отметить, что сотрудникам, выезжающим на объект к клиенту, важно иметь с собой портативный компьютер, на котором установлено современное лицензионное профессиональное программное обеспечение (возможно, разработанное специалистами под определенную методологию аудиторско-консультационной деятельности компании). Это в свою очередь, на наш взгляд, не только существенно повышает качество и скорость работы сотрудников на объекте, но и позволяет снизить число привлекаемых к работе аудиторов и консультантов. При этом необходимо учитывать, что для современной организации работ также требуются затраты на постоянную модернизацию и обновление программного обеспечения и компьютерной и офисной техники.

*Расходы на обучение и повышение квалификации персонала.*Для эффективного ведения аудиторского бизнеса сегодня крайне необходимо постоянно проводить мероприятия, направленные на повышение квалификации специалистов (семинары, тренинги, стажировки и т.п.). Формирование и развитие команды высококвалифицированных аудиторов и консультантов требуют постоянных затрат на обучение и повышение квалификации сотрудников.

*Привлечение высококвалифицированных специалистов.*В сложившихся условияхвысококонкурентной экономики и все более возрастающих требований к предоставлению аудиторских услуг в Казахстане проблема квалификации персонала является одной из ключевых проблем отечественного аудита. В настоящее время фирмы-лидеры в области профессиональных аудиторских услуг ведут острую борьбу за высококвалифицированный персонал, уровень квалификации которого в целом, как показывает проведенный нами анализ, пока еще достаточно невысок. В данной связи следует отметить, что аудиторско-консультационные фирмы конкурируют не только друг с другом, но и с различными финансово-экономическими структурами, как в госсекторе, так и в коммерческой сфере. Важно учитывать также тот факт, что сегодня в конкуренции за отечественные кадры участвуют и ведущие западные компании.

Отмечая специфику аудиторско-консультационного бизнеса в Казахстане, следует подчеркнуть, что в соответствии с общепризнанной мировой практикой хорошим и достаточным уровнем загрузки персонала в аудиторско-консультационном бизнесе считается 50-60%, то есть около 40-50% времени специалиста уходит на подготовку к работе: сотрудникам необходимо регулярно изучать новые нормативные акты, повышать квалификацию, осваивать новые методики, программное обеспечение и т.д. Планирование хозяйственной деятельности на основе нормативной загрузки представляет собой общепринятую практику для аудиторского бизнеса, а невыполнение данного условия ведет к быстрому прекращению функционирования компании.

Безусловно, той или иной аудиторской фирме удается экономить на определенных расходах из списка перечисленных нами ранее, что возможно в условиях краткосрочного периода. Однако стабильное оказание качественных услуг с сопутствующим получением высокого дохода без приведенных выше затрат, на наш взгляд, является невозможным.

Аудиторы, консультанты и мелкие фирмы могут осуществлять свою деятельность, экономя на определенных статьях расходов, без которых, в частности, не может функционировать крупная аудиторская фирма. Но важно осознавать тот факт, что например, одной из главных черт квалифицированной профессиональной аудиторской фирмы является уже отмеченное нами наличие общих и частных методологий аудиторско-консультационной деятельности, позволяющих держать на определенной высоте планку качества предоставляемых услуг.

Важно подчеркнуть, что в условиях специфики функционирования рынка аудиторских услуг в Республике Казахстан существуют два принципиальных момента, которые необходимо понимать и учитывать для правильной организации контроля над расходами аудиторско-консультационной фирмы:

1) постоянные, легко прогнозируемые издержки (затраты на заработную плату и содержание офиса и офисного оборудования);

2) значительный промежуток времени между предоставлением аудиторских услуг и перечислением оплаты за оказанные услуги.

В данной связи возникает необходимость серьезного контроля как за дебиторской задолженностью, так и за расходованием любых ресурсов в процессе выполнения работы.

Отмечая особенности специфики развития аудиторского бизнеса в Республике Казахстан необходимо более подробно рассмотреть вопросы экономики взаимодействия и развития отношений между аудиторской фирмой и клиентами. Важной проблемой в сложившихся условиях как для аудиторов и консультантов, так и для клиентов, является соответствие масштабов их деятельности.

По мнению зарубежных экспертов [8, с.51], участникам аудиторско-консультационного бизнеса необходимо стараться максимально четко определять потенциальную эффективность клиента вне зависимости от масштабов его деятельности. В сегодняшних условиях работа с крупными клиентами для аудиторской компании на рынке аудиторско-консультационных услуг Республики Казахстан, как свидетельствует наш практический опыт, связана со следующими особенностями:

- требование значительных скидок в связи с осуществлением масштабных проектов;
- длительные временные затраты на подписание и согласование различных документов;
- задержки по оплате уже оказанных аудиторских услуг;

- решение многочисленных незначительных вопросов, без оплаты, затраченного аудитором на решение этих вопросов времени. Уровни проблем клиентов наглядно продемонстрированы нами на рисунке 1.

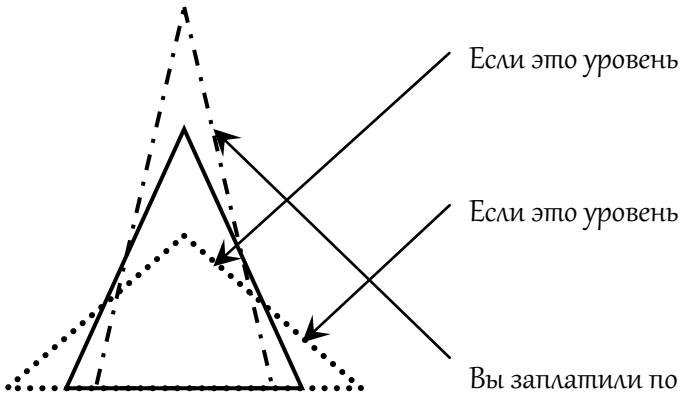

Рисунок 1 – Уровни проблем клиентов на рынке аудиторских услуг
(Источник: Нитецкий В.В., Зайнетдинов Ф.В., Суглобов А.Е. Практикум аудита в организациях (с использованием нового плана счетов): Учебно-практ. пособие. - М.: Дело, 2007. – 456 с.)

Следует подчеркнуть, что одна из проблем при работе с крупной организацией-клиентом в аудиторско-консультационном бизнесе в условиях современного этапа развития национального рынка состоит, как правило, в сложностях и длительных задержках при попытке коммуникации с ответственными лицами. Наиболее нежелательная, на наш взгляд, ситуация в аудиторском бизнесе при этом складывается в том случае, когда аудиторы и консультанты попадают в серьезную зависимость от одного клиента, и любые перемены, происходящие у данного клиента (финансовые, административные) могут привести к существенным проблемам для дальнейшей работы аудиторско-консультационной фирмы.

Безусловно, приведенные особенности работы с крупными клиентами не исключают преимуществ работы с ними для аудиторской фирмы, в частности эффективности и надежности, однако необходимы тщательные расчеты эффективности осуществления подобных масштабных проектов, в особенности в условиях развивающегося рынка Республики Казахстан. Следует также отметить, что в том случае, если крупные клиенты имеют негативные особенности взаимодействия достаточно редко, то минусы взаимодействия с мелкими клиентами, как правило, носят постоянный характер.

Проблема сегментирования и идентификации «своего клиента», равно как и определение оптимального аудитора-консультанта уже достаточно давно решается в мировой аудиторской практике, и подробно проанализирована многими зарубежными и российскими специалистами [9; 3; 12; 10].

В условиях стремительного развития аудиторского бизнеса в Республике Казахстан как сектора отечественной экономики, участникам рынка необходимо достигать результатов по нескольким направлениям, но не по всем сразу, поскольку стремление оказывать все возможные аудиторско-консультационные услуги снижает общую эффективность деятельности аудиторских фирм, тогда как наиболее плодотворным, с нашей точки зрения, подходом, зачастую является концентрация усилий на тех направлениях, в которых фирма имеет неоспоримое конкурентное преимущество.

Следует также подчеркнуть, что для сущности экономики аудиторского бизнеса особенно важным является вопрос ответственности аудиторов и консультантов за результаты своей работы. По мере эволюции аудита-консалтинга в Казахстане проблема реальной ответственности аудиторов и консультантов становится все более актуальной. Отечественные предприятия осознали на практике пользу и важность взаимодействия с грамотными аудиторами и консультантами. В свою очередь, осознав значение аудиторской деятельности и предприняв определенные усилия по оптимизации выбора аудиторов и консультантов, предприятия неизбежно желают получить реальную отдачу на затрачиваемые ресурсы. Именно данный важнейший аспект аудита нашел свое отражение в стандартах аудиторской деятельности, где формулируются положения касающиеся ответственности аудиторов и уровне аудиторских гарантий.

Сегодня в Казахстане отчетливо начинает ощущаться потребность в конкретной рационализации отношений клиентов с аудиторами и консультантами. Клиенты учатся защищать свои интересы законными способами и требуют, чтобы аудиторы и консультанты несли ответственность за свою работу, а аудиторы и консультанты, в свою очередь высказывают пожелания в юридической четкости в вопросе собственной ответственности и возможности ее страхования.

В условиях специфики развития аудиторского бизнеса в Республике Казахстан нами выделен ряд основных взаимосвязанных и взаимопересекающихся противоречий, оказывающих значительное влияние на экономику аудиторско-консультационной фирмы и экономику ее взаимоотношений с клиентами. Эти противоречия сегодня существуют в деятельности всех участников аудиторского рынка Республики Казахстан, однако некоторые из них достаточно отчетливо проявляются лишь при достижении организацией определенных масштабов деятельности.

Первое противоречие связано с неизбежностью индивидуальной работы аудиторов и консультантов и необходимостью следовать единым стандартам при предоставлении услуг различных видов. В практике аудитор-консультант (а тем более группы сотрудников) достаточно часто действует в автономном или полуавтономном режиме. При этом аудиторско-консультационная фирма должна быть уверена, в том, что:

а) существует достаточно высокая стандартизация подготовки и стандартизация методологии, позволяющая предсказать, как будет действовать профессионал в типичных ситуациях;

б) сотрудники постоянно чувствуют необходимость достигать оптимального соотношения маржи прибыли, издержек и качества работы. Чем более четко в аудиторской фирме организованно подобное экономическое взаимодействие, тем выше долгосрочная эффективность ее работы.

Второе противоречие представляет собой разницу между потребностью максимально стандартизировать комплекс услуг в аудиторско-консультационной деятельности и необходимостью индивидуального подхода к клиенту. Данное противоречие проявляется как внутри аудиторской фирмы, так и при взаимодействии с партнерами и клиентами. Творческим сотрудникам свойственно подходить к каждой задаче как к уникальному процессу, при этом плохо обучаемые сотрудники стремятся в любой ситуации делать только то, что они привыкли. При этом, с одной стороны, необходимо оптимизировать и унифицировать работу аудитора с клиентом, с другой стороны, возникает опасность так называемой шаблонизации и конвейеризации процесса предоставления аудиторских услуг, особенно в случае наличия широкого спектра типовых методологий деятельности, доведенных у сотрудников до автоматизма. Однако в каждом конкретном случае эффективность будет зависеть от баланса степени удовлетворенности требования клиента и зримым, экономически эффективным результатом работы аудиторско-консультационной фирмы.

Третье противоречие состоит в том, что существует разрыв между возможностью решать поставленные задачи в аудиторско-консультационном бизнесе разнообразными, но в целом одинаково эффективными способами, с привлечением общедоступных и общеизвестных методологических образцов, и необходимостью выработки единых методологических подходов к решению однотипных проблем на практике. Образование и практический опыт сотрудников аудиторско-консультационной фирмы носят разный характер, что в свою очередь дает возможность фирме справляться с многопрофильными задачами и проектами, но усложняет формирование общефирменных методик, которые должны применяться людьми с разным образованием и разным менталитетом. При этом критерии выбора различных аспектов внутрифирменных стандартов аудиторско-консультационной деятельности (содержательных или технических), целесообразно, на наш взгляд, создавать в том числе с учетом влияния на экономику аудиторской фирмы.

Четвертое противоречие заключается в различии между полезностью деятельности уникальных специалистов-аудиторов и необходимостью коллективного взаимодействия при решении самых разнообразных проблем в профессиональной деятельности аудиторско-консультационной фирмы. На практике аудиторская фирма должна достигать общей эффективности, однако некоторые специалисты склонны считать, что главной целью является создание для них условий для личного высокопроизводительного труда. Подобные сотрудники предпочитают абстрагироваться от экономических, организационных и методологических проблем функционирования аудиторской фирмы, отвергая любую форму контроля их работы, и рассматривая его как некомпетентное вмешательство. С целью предотвращения подобных конфликтов, ведущие зарубежные аудиторско-консультационные компании особое внимание уделяют формированию атмосферы сотрудничества, корпоративной философии, чувства единства команды. При этом внутри аудиторской фирмы

осуществляется достаточно жесткое противостояние центробежным тенденциям, которые легко возникают в децентрализованных структурах [11].

Одним из способов смягчения противоречия между действиями индивидуальных игроков на сегодняшнем аудиторско-консультационном рынке Республики Казахстан (так называемых «охотников») и компаний (в которых преобладают специалисты-«фермеры»), на наш взгляд, является введение элементов общефирменного измерения трудозатрат в формирование заработной платы. Однако при этом закономерным остается факт, состоящий в том, что чем масштабнее объем выполняемых аудиторской фирмой проектов, тем больше экономическая потребность в «фабрично-фермерских» методах организации труда.

Пятое противоречие проистекает от разницы между итогами работы аудиторско-консультационной компании. Результат многих в той или иной степени масштабных работ аудиторов и консультантов достигается в ходе сложного компромисса между ними и клиентом. В большинстве случаев определенные сотрудники клиента оказывают определенное давление на аудиторов и консультантов, стремясь решить собственные задачи. При этом аудиторы и консультанты со своей стороны должны быть способны понять и учесть интересы и предпочтения ведущих сотрудников клиента. В некоторых случаях, данное противоречие имеет форму конфликта между тем, чего ожидают от аудиторов и консультантов представители менеджеров предприятия, и тем, что предписывает нормативная база аудиторской деятельности и хотели бы видеть акционеры.

Шестое противоречие заключается в разнице между стремлением продать аудиторско-консультационной компанией как можно больше разнообразных профессиональных услуг и способностью выполнить качественно услуги определенных видов. Довольно часто на практике у аудиторско-консультационных компаний Казахстана, как показывают наши наблюдения, возникает желание расширить спектр услуг и гарантировать работу, в которой аудиторско-консультационная фирма на данный момент недостаточно методологически компетентна. Однако это представляется чрезвычайно рискованным шагом, поскольку велик риск не выполнить взятые на себя обязательства, при том, что расширение спектра услуг в условиях развивающегося аудиторского рынка Казахстана сегодня, как свидетельствует проведенный нами анализ, крайне необходимо. Нам видится, что оптимальное решение данного противоречия следует искать между двумя крайностями — риском и консерватизмом в деятельности аудиторско-консультационной компании на национальном профильном рынке. Необходимо также подчеркнуть, что оправданность риска во многом зависит от того, связана ли новая услуга с предыдущей деятельностью аудиторской фирмы или является для нее совершенно новым направлением. Чем больше новая услуга связана с корневым бизнесом аудиторско-консультационной фирмы, его методологическими основами, тем больше вероятность того, что компания сумеет ее оказывать без ущерба для своего корпоративного имиджа. И наоборот, чем дальше эта услуга от того, чем аудиторско-консультационная фирма занималась ранее, тем более тщательно необходимо оценивать как прямой краткосрочный экономический риск (затраты, которые не окупятся), так и долгосрочный риск ущерба для репутации фирмы.

Седьмое противоречие — это противоречие между необходимостью фундаментальных профессиональных знаний аудиторов и консультантов республики, их опыта и быстро меняющейся политической и экономической ситуацией в стране, методологической и экономической ситуации в мире. В условиях стремительно развивающейся отечественной экономики знания и навыки устаревают очень быстро, особенно в таких молодых сферах бизнеса.

Восьмое противоречие состоит в том, что существует разрыв между долгосрочно высокими стандартами аудиторской этики и краткосрочными реалиями отечественной аудиторско-консультационной практики.

Следует подчеркнуть, что на сегодняшний день существует также ряд других противоречий, накладывающих отпечаток на экономику аудиторско-консультационной фирмы и экономику ее взаимодействия с клиентами, при этом нами перечислены основные из них - наиболее часто встречающие в практике работы аудиторского бизнеса в Республике Казахстан.

Отметим, что для эффективной деятельности в аудиторско-консультационном бизнесе на развивающемся рынке Республики Казахстан крайне необходимо учитывать приведенные противоречия, позволяющие сформировать конкурентные преимущества аудиторско-консультационной компании.

Клиенту, желающему долгосрочного сотрудничества с аудиторами и консультантами, необходимо учитывать приобретаемые в процессе взаимодействия экономические преимущества. Поставщик

профессиональных аудиторских услуг продает квалификацию и время. Клиенту аудиторско-консультационной фирмы важно представлять все возможные типы взаимоотношений с аудиторами. В данном случае, на наш взгляд, существуют две крайности данных взаимоотношений:

1) Аудиторы недостаточно оперативно реагируют на запросы клиента. Происходит обмен бессодержательными документами. Данная ситуация может означать тот факт, что либо, клиент не представляет интереса для поставщика профессиональных аудиторских услуг (например, из-за очевидной разницы масштабов деятельности), либо этот поставщик в принципе не способен оказывать высококачественные услуги.

2) Клиент со своей стороны задерживает оплату услуг аудиторов и консультантов, затягивает рассмотрение их отчетов, регулярно изменяет техническое задание, всячески избегает документирования целей и задач, требует бесплатных ответов на многочисленные вопросы и т.д. Данная ситуация означает, что либо поставщик профессиональных услуг большого значения для деятельности клиента не имеет, либо клиент еще не освоил цивилизованный способ коммуникации с участниками аудиторского рынка.

Оптимальные экономические отношения между аудиторами и клиентами, с нашей точки зрения, методологически формируются при максимальном удалении от приведенных двух крайних ситуаций.

Характеризуя сущность экономики аудиторского бизнеса и противоречий, связанных с данным видом деятельности, следует подчеркнуть, что общая ценность аудиторско-консультационной фирмы и, следовательно, решающий фактор оценки перспектив ее развития определяется, с нашей точки зрения, тем, насколько эффективно она может использовать индивидуальные знания и навыки сотрудников, объединенные в совокупность профессиональных услуг этой фирмы. Иными словами, полезность аудиторско-консультационной фирмы для клиента связана с синергическим эффектом (свойством эмергентности), когда целое, состоящее из разных частей, обладает качествами, ни одной из частей в отдельности не присущими.

В данной связи, следует отметить, что вся работа аудиторско-консультационной фирмы связана с нахождением баланса между разнонаправленными факторами, когда сфера возможных решений лежит между существующими противоречиями. От того, насколько трансформируются и грамотно разрешаются данные противоречия, зависит экономическая эффективность и, следовательно, вся жизнеспособность аудиторской фирмы на национальном рынке.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Рынок аудиторских услуг в СНГ (по материалам исследований экспертов Deloitte, 2008 г.). - М.: Литера-М, 2009. – 110 с.

[2] Скала Н.В., Скала В.И. Проблемы применения МСФО и МСА в национальной системе учета Республики Казахстан// Институт проблем предпринимательства. - 11.08.2009

[3] Краснова И. Методика проведения внутренней аудиторской проверки эффективности системы внутреннего контроля бизнес-процессов// Институт внутренних аудиторов. - 2012. - URL:

[4] Алешникова В.И. Современные тенденции консультирования и аудита на рынках стран СНГ// Российский экономический журнал. - 2013. - №10.

[5] Подольский В.И., Савин А.А., Сотникова Л.В. и др. Аудит. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 583 с.

[6] Аудит Монтгомери / Дефлиз Ф.Л., Дженик Г.Р., О'Рейлли В.М., Хирш М.Б./ Пер. с англ. под ред.В.Я.Соколова. - М.: ЮНИТИ, Комитет по основным концепциям аудита Американской ассоциации бухгалтеров, 2008. – 542 с.

[7] Шувалова И., Гришанков Д. Испытание конкуренцией. - М.: Сервис, 2008. – 109 с.

[8] Muisier D.H. Managing the Professional Service firm. - New York, 1993. – 210 с.

[9] HandBook of Management Consulting Services/ Barcus S.W., Wilkinson J.W. - New York: McGraw-Hill, 2005. – 307 с.

[10] Грейсон Дж.К.мл., О'Делл К. Американский менеджмент в XXI веке / Пер. с англ. - М.: Экономика, 2001. - 319 с.

[11] Аудит: Учебное пособие / Под ред. Ю.А.Данилевского и др. - М., 2010. – 544с.

REFERENCES

[1] Audit services market in the CIS (by materials of experts' research of Deloitte, 2008). M.: Lettera-M, 2009. 110 p. (in Russ.)

[2] N.V. Skala, V.I. SkalaProblems of application of IFRS и ISA in the national accounting system of the Republic of Kazakhstan. Institute for Enterprise Issues. 11.08.2009 (in Russ.)

[3] I. KrasnovaThe methodology of the internal audit of the effectiveness of internal control of business processes. Institute of Internal Auditors.2012 (in Russ)

[4] V.I. AleshnikovaModern trends in consulting and auditing in the CIS. Russian Economic Journal. 2013. №10. (in Russ.)

[5] V.I. Podolsky, A.A. Savin, L.V. Sotnikovand others Audit.3-rd edition., Revised. and add. M.: UNITY-DANA, 2012. 583 p.

[6] Audit Montgomery, F.L.Defliz, G.R. Djenika, V.M.O'Reilly, M.B.Hirsch, Trans. from English. under editorial of V.Y.Sokolova. M.: UNITY, Committee on the basic concepts of the audit of the American Association of Accountants, 2008.542 p. (in Russ.)

[7] I. Shuvalov,D. Grishankov competition test. - M .: Service, 2008. 109 p. (in Russ.)

[8] Muisier D.H. Managing the Professional Service firm. - New York, 1993. 210 p. (in Russ.)

[9] *HandBook of Management Consulting Services*, Barcus S.W., Wilkinson J.W. NewYork: McGraw-Hill, **2005**, 307 p. (in Eng.)

[10] J.K.junior.Grayson, K. O'Dell *American management in the XXI century*, Trans. from English. M.: Economy, **2001**, 319 p.(in Eng.)

[11] *Audit: A Tutorial*, under editorial of Y.A.Danilevsky and others, M., **2010**, 544 p. (in Eng.)

ҚАЗАҚСТАНДА ІШКІ АУДИТОРЛЫҚ БИЗНЕС ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ ЖӘНЕ АУДИТ ҚЫЗМЕТТЕРІН ҰСЫНУ ҚАЙШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ МӘНІ

А.С. Досманбетова, Л.А. Нургазиева
adosmanbetova@mail.ru

Тірек сөздер: Аудитор аудиторлық және консалтингтік бизнес, аудиторлық қызмет нарығы, кәсіби іс-шаралар, сондай-ақ оқу-әдістемелік қолдау.

Аннотация. Осы жұмыстың мақсаты аудиторлық қызметтерді көрсету жаһандық және ұлттық аудит бизнес қалыптастыру және қайшылықтарды зерттеу болып табылады.

Батыс тәжірибені зерттеуде Бүгін жаңа кезең - есептілік аудитті бизнес екі желілерін консультациялық әдістемелік принциптерін, оның ішінде терең барлау технологиялары. Осы орайда, бұл бизнес экономиканың ішкі аудит компонентін бөлу қажет.

Жұмыстың әдістемесі ғылыми-зерттеу және болжау диалектикалық әдісінен құралды.

Зерттеу нұсқаулары нәтижелері кәсіби аудиторлық фирмалар мен Қазақстан Республикасының компаниялары пайдаланатын болады. «Аудит негіздері», «Практикалық аудит», арнайы курстар Қазақстанда аудиторлық бизнестің ұзақ мерзімді міндеттер туралы практикалық тұрғыдан алғанда, зерттеу нәтижелері оқу пәндерінің пән енгізілуі мүмкін.

Клиенттермен жұмыс Аудит және консультациялық фирма факторлардың мен қайшылықтарды түрлі жауап сауатты, аудиторлық қызметтерді қамтамасыз ету үшін мамандандырылғаны керек.

DOSMANBETOVA A.S. C.E.S., DOCENT "ASSESSMENT OF ACCOUNTING AND AUDIT"
NURGAZIEVA L.A., C.E.S., DOCENT "ASSESSMENT OF ACCOUNTING AND AUDIT"
Almaty Menagment University,Almaty, Kazakhstan

Поступила 05.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

УДК: 005.591.1: 631.562:658.512 (0.45)

Optimizing a combination of farming technologies for use in the production process

Kusainov T.A.[1], Zholmuhanova A.Z.[2], Asil B.U.[3], Shamuratova N.B.
[1,2,3,4]Kazakh Agro Technical University . S.Seifullin , Astana
kta2006@bk.ru, gmusina@mail.ru, Asilov-67@mail.ru

Key words: land, land unit, the technology of agriculture, manufacturing.

Abstract. Application of the stochastic dominance methods does not necessarily lead to identification of a single technology most preferable to agricultural entrepreneurs in terms of its risk effectiveness. So, the choice problem converts into the problem of different technologies optimal combination. In practice the problem consists in finding of optimal land sizes under crops relating to different technologies combinations. It is recommended to use MOTAD method to find the problem effective solution. In this calculation method recommended average absolute deviation of the linear as the most convincing for entrepreneurs. In connection with this decision the choice of technology is not limited to the unequivocal choice of a single technology. They need to be put in the form of the

problem of calculating the optimal combination of alternative technologies for use in production. And in fact, the problem is reduced to determining the optimal areas for the technology in question, taking into account the size of the income and risk. And then to calculate recommended to use the average absolute deviation of the linear as the most convincing for entrepreneurs. Which allows you to create a series of optimal combinations corresponding to different allowable size of the risk. Selection of the most preferred embodiment combinations remains for agricultural entrepreneurs.

Оптимизация сочетания технологий земледелия для использования в производственном процессе

Кусаинов Т.А. [1], Жолмуханова А.Ж. [2], Асилов Б.У. [3] Шамуратова Н.Б.[4]
[1,2,3,4] Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, г.Астана
kta2006@bk.ru, gmusina@mail.ru, Asilov-67@mail.ru

Ключевые слова: земля, земельное устройство, технология земледелья, производство.

Аннотация. Использование методов стохастического доминирования не всегда приводит к однозначному выбору одной единственной технологии, наиболее предпочтительной по критерию «эффект-риск». Поэтому задачу выбора следует ставить в виде задачи расчета оптимальной комбинации альтернативных технологий для использования в производстве. Фактически задача сводится к определению оптимальных площадей под рассматриваемыми технологиями с учетом суммарных размеров дохода и риска, соответствующих каждой из возможных комбинаций технологий. При этом для расчета рекомендуется использовать метод среднего линейного абсолютного отклонения как наиболее убедительный для предпринимателей. В связи с этим решение выбора технологии не сводится к однозначному выбору одной единственной технологии. Их нужно ставить в виде задачи расчета оптимальной комбинации альтернативных технологий для использования в производстве. А на самом деле задача сводится к определению оптимальных площадей под рассматриваемыми технологиями с учетом размеров дохода и риска. И тогда для расчета рекомендуется использовать метод среднего линейного абсолютного отклонения как наиболее убедительный для предпринимателей. Который позволяет сформировать серию оптимальных комбинаций, соответствующих различным допустимым размерам риска. Выбор наиболее предпочтительного варианта сочетаний остается за сельскохозяйственным предпринимателем.

Өндірістік үдерісте қолдану үшін егін шаруашылығы технологиясын үйлестіруді оңтайландыру

Аңдатпа. Стохастикалық басымдылық тәсілін қолдану «әсер - тәуекел» белгілері бойынша ең қолайлы ықтималды жеке бір технологияны дара түрде таңдауға алып келе бермейді. Сондықтанда таңдау тапсырмасы, өндірісте қолдану үшін баламалы технология қисындарын оңтайлау есебінің тапсырмасы түрінде қойылуы тиіс. Шын мәнінде тапсырма табыс пен тәуекелдің жиынтық көлемін есепке ала отырып, қарастырылатын технология бойынша, сәйкесінше технологиялардың мүмкін қисындарының әрбіріне егіс алқабының көлемін оңтайлауды анықтауға алап келеді. Бұл жағдайда есептеу үшін, кәсіпкерлерге айрықша сенімді орташа тізбекті абсолютті ауытқу тәсілін қолдану ұсынылады.

Разные технологии по выращиванию зерновых приводят к результатам, отличающихся друг от друга прежде всего характеристиками стохастического свойства. Об этом наглядно свидетельствует анализ эффективности сельскохозяйственных технологий по урожайности, стоимости и маржинальному доходу при выращивании пшеницы, проса и гречихи в условиях сухостепной зоны Павлодарской области (табл. 1). Для расчетов использовались данные Павлодарского НИИСХ за 2003-2010 г.г. Стоимостные показатели предварительно были приведены к сопоставимому виду (базовый год – 2010). Предшественником по каждой из указанных культур служил пар.

Методы стохастического доминирования для отбора предпочтительных технологий [1,2,3,4] не всегда приводят к однозначному выбору одной единственной технологии, наиболее предпочтительной по критерию «эффект-риск». Поэтому на практике задача выбора технологии превращается в задачу расчета оптимальной комбинации альтернативных технологий для использования в производстве. Фактически задача сводится к определению оптимальных площадей под рассматриваемыми технологиями с учетом размеров дохода (или урожайности) и риска, соответствующих каждой из возможных комбинаций технологий, и предпочтений предпринимателя относительно рисковых перспектив.

В настоящее время разработаны разные методы оптимизации сочетания видов деятельности с учетом риска [4,5,6]. Различаются они между собой способом учета риска в расчетах. Наиболее простая и понятная для предпринимателей модель для решения задачи основан на использовании метода среднего линейного абсолютного отклонения. Суть его состоит в нахождении серии оптимальных комбинаций технологий в виде сочетаний площадей, отводимых под рассматриваемые технологий, при разных заданных размерах общего риска. При этом общий риск измеряется как среднее линейное абсолютное отклонение суммарного дохода от его ожидаемой величины.

В приложении к рассматриваемой задаче оптимизации сочетания сельскохозяйственных технологий риск-модель выглядит следующим образом: максимизировать ожидаемый размер маржинального дохода от производства зерна

$$\boldsymbol{E = \sum_{j \in N} E(c_j) x_j \rightarrow \max} \qquad (1)$$

при условиях:

1) по использованию ресурсов

$$\boldsymbol{\sum_{j \in N} a_{hj} x_j \le b_h}, \quad h = \overline{1, H}, \qquad (2)$$

2) по учету риска

$$\boldsymbol{\sum_{j \in N} (c_{rj} - E(c_j)) x_j + y_r \ge 0}, \quad r = \overline{1, s}, \qquad (3)$$

$$\boldsymbol{\sum_{j \in N} p_r y_r \le \beta}, \quad \beta = 0 \rightarrow \beta_{\max}, \qquad (4)$$

3) неотрицательности переменных

$$x_j \ge 0, \qquad j = \overline{1, n} \text{ и } y_r \ge 0, \ \boldsymbol{r = \overline{1, S}}; \qquad (5)$$

где x_j – площадь пашни, возделываемой по технологии j, га; N - множество технологий; $\boldsymbol{H}$ – множество ресурсов, используемых для выращивания сельскохозяйственной культуры; $\boldsymbol{S}$ – множество возможных производственных условий; $\boldsymbol{a_{hj}}$ – затраты ресурса $\boldsymbol{h}$ на выращивание культуры по технологии $\boldsymbol{j}$ в расчете на один гектар; b_h – общий объем ресурса $\boldsymbol{h}$; c_{rj} – маржинальный доход от использования технологии j в производственных условиях r, тенге/га; $E(c_j)$– ожидаемый маржинальный доход от использования технологии j, тенге/га; y_r – вспомогательная переменная, обозначающая абсолютный размер отрицательного отклонения маржинального дохода от его ожидаемого уровня; ρ_r – вероятность наступления производственного условия r, $\boldsymbol{r = \overline{1, S}}$; $\boldsymbol{\beta}$ – половина размера суммарного среднего абсолютного отклонения $\boldsymbol{M}$ маржинального дохода от его ожидаемой величины ($\boldsymbol{\beta = \frac{M}{2}}$). Величина $\boldsymbol{M}$ задается произвольно. Безусловно, $\sum_{r=1}^{s} \rho_r = 1$.

Задавая разные уровни общего риска (отклонения суммарного маржинального дохода от его ожидаемой величины) и решая задачу с помощью модели (1) - (5), получаем набор оптимальных комбинаций технологий по критерию «эффект - риск». Каждой из комбинаций будет соответствовать определенный ожидаемый уровень дохода и риска. Выбор предпринимателем предпочтительной комбинации зависит исключительно от его отношения к риску, степени его «рисковости».

Расчеты по оптимизации сочетания альтернативных технологий при выращивании пшеницы, проса, гречихи с учетом стохастических особенностей по материалам Павлодарского НИИСХ приведены в таблицах 2, 3, 4.

Таблица 2 – Оптимальное сочетание агротехнологий в производстве пшеницы в зависимости от размера риска

Технологии	Риск (среднее отклонение урожайности, ц/га)				
	4,2	4	3,8	3,6	3,4
Традиционная	0	0,18	0,35	0,6	0,86
Минимальная	1	0,82	0,65	0,4	0,14
Нулевая	0	0	0	0	0
Ожидаемая средняя урожайность, ц/га	11,7	11,3	10,9	10,4	9,8

Технологии	Риск (среднее отклонение стоимости продукции, тенге/га)				
	5996	5990	5970	5950	5930
Традиционная	0,69	0,75	0,87	0,92	0,56
Минимальная	0,22	0,19	0,11	0,04	0,01
Нулевая	0,09	0,06	0,01	0,04	0,43
Ожидаемая стоимость продукции, тенге/га	18088	17984	17689	17451	17468
Технологии	Риск (среднее отклонение дохода, тенге/га)				
	6944	6600	6400	6200	6000
Традиционная	0	0,27	0,13	0	0
Минимальная	1	0,63	0,51	0,37	0,07
Нулевая	0	0,10	0,36	0,63	0,93
Ожидаемый маржинальный доход, тенге/га	9225	8930	8249	7559	6772

Таблица 3 – Оптимальное сочетание агротехнологий в производстве проса в зависимости от размера риска

Технологии	Риск (среднее отклонение урожайности, ц/га)				
	3,2	2,9	2,6	2,3	2,0
Традиционная	0	0	0	0	0
Минимальная	1	0,82	0,57	0,32	0,07
Нулевая	0	0,18	0,43	0,68	0,93
Ожидаемая средняя урожайность, ц/га	12,7	12,3	11,9	11,4	10,9
Технологии	Риск (среднее отклонение стоимости продукции, тенге/га)				
	4092	4000	3600	3200	2800
Традиционная	0	0	0	0,17	0,33
Минимальная	1	0,95	0,66	0,42	0,09
Нулевая	0	0,05	0,34	0,41	0,58
Ожидаемая стоимость продукции, тенге/га	17184	17062	16378	15553	14525
Технологии	Риск (среднее отклонение дохода, тенге/га)				
	3936	3800	3400	3000	2600
Традиционная	1	0,94	0,75	0,57	0,30
Минимальная	1	0	0	0	0,21
Нулевая	0	0,06	0,25	0,43	0,49
Ожидаемый маржинальный доход, тенге/га	9874	9675	9092	8509	7885

Таблица 4 – Оптимальное сочетание агротехнологий при выращивании гречихи в зависимости от размера риска

Технологии	Риск (среднее отклонение урожайности, ц/га)				
	4,0	3,6	3,2	2,8	2,4
Традиционная	0	0,13	0,28	0,54	0,71
Минимальная	1	0,87	0,72	0,46	0,15
Нулевая	0	0	0	0	0,14
Ожидаемая средняя урожайность, ц/га	8,5	8,2	7,9	7,3	6,7
Технологии	Риск (среднее отклонение стоимости продукции, тенге/га)				
	17920	16000	14000	12000	10400
Традиционная	0,98	0,40	0,48	0,62	0,95
Минимальная	0,2	0,46	0,34	0,22	0,0
Нулевая	0	0,14	0,18	0,16	0,05
Ожидаемая стоимость продукции, тенге/га	24973	29655	28497	27247	24914
Технологии	Риск (среднее отклонение дохода, тенге/га)				
	19800	17000	15000	13000	11000
Традиционная	0	0,28	0,49	0,7	0,92
Минимальная	1	0,72	0,51	0,3	0,08
Нулевая	0	0	0	0	0

Ожидаемый маржинальный доход, тенге/га	25924	24058	22611	21148	19678

Выводы

1. Традиционная, минимальная, нулевая технологий производства зерна характеризуются разными стохастическими свойствами. Наиболее устойчивая урожайность имеет место:

- по пшенице - при использовании минимальной и традиционной технологии (коэффициент устойчивости 0,55);
- по просу - при использовании нулевой технологии (коэффициент устойчивости 0,73);
- по гречихе - при использовании традиционной технологии (коэффициент устойчивости 0,51).

Наименьшая устойчивость урожайности наблюдается:

- по пшенице - при использовании нулевой технологии (коэффициент устойчивости 0,53);
- по просу - при использовании традиционной технологии (коэффициент устойчивости 0,55);
- по гречихе - при использовании минимальной технологии (коэффициент устойчивости 0,42).

2. Сравнительный анализ эффективности различных технологий не может основываться лишь на сопоставлении оценок средней урожайности (доходности) сравниваемых альтернатив. Процесс принятия решения в условиях риска включает в себя также анализ возможных отклонений доходности от ее ожидаемого уровня с использованием методов стохастического анализа эффективности. Поэтому проблема выбора технологии не сводится к однозначному выбору одной единственной технологии. Ее нужно ставить в виде задачи расчета оптимальной комбинации альтернативных технологий для использования в производстве. Фактически задача сводится к определению оптимальных площадей под рассматриваемыми технологиями с учетом размеров дохода (или урожайности) и риска, соответствующих каждой из возможных комбинаций технологий. При этом для расчета рекомендуется использовать метод среднего линейного абсолютного отклонения как наиболее убедительный для предпринимателей. Метод позволяет сформировать серию оптимальных комбинаций, соответствующих различным допустимым размерам риска. Выбор наиболее предпочтительного варианта сочетаний остается за сельскохозяйственным предпринимателем.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Hardaker, J.B. and Tanago, A.G. (1973) Assessment of the output of a stochastic decision model. *Australian Journal of Agricultural Economics* 17, 170-178.

[2] Anderson, J.R. (1974) Risk efficiency in the interpretation of agricultural production research. *Review of Marketing and Agricultural Economics* 42, 131-184.

[3] Anderson, J.R., Dillon, J.L. and Hardaker, J.B. (1977) *Agricultural Decision Analysis*. Iowa State University Press, Ames.

[4] Hardaker, J.B., Huirne, R.B.M., Anderson, J.R. and Lien, G. Coping with Risk in Agriculture. Wallingford, CAB International, 2004.

[5] Кусаинов Т.А. Моделирование экономики. Астана, 2005, 82 с.

[6] Кусаинов Т.А. Анализ данных, прогнозирование и оптимизация решений. Астана, 2011, 229 с.

REFERENCES

[1] Hardaker, J.B. and Tanago, A.G. (**1973)** Assessment of the output of a stochastic decision model, *Australian Journal of Agricultural Economics*, 17, 170-178. (in Eng.).

[2] Anderson, J.R. (**1974**) Risk efficiency in the interpretation of agricultural production research, *Review of Marketing and Agricultural Economics* 42, 131-184. (in Eng.).

[3] Anderson, J.R., Dillon, J.L. and Hardaker, J.B. (**1977**) *Agricultural Decision Analysis*, Iowa State University Press, Ames. (in Eng.).

[4] Hardaker, J.B., Huirne, R.B.M., Anderson, J.R. and Lien, G. Coping with Risk in Agriculture., Wallingford, CAB International, **2004**. (in Eng.).

[5] TA Kusainov Simulation of the economy. Astana, **2005**, 82 p. (in Russ.).

[6] TA Kusainov Data analysis, forecasting and optimization solutions. Astana, **2011**, 229 p. (in Russ.).

Kusainov T.A. Doctor of Economics, Professor, Zholmuhanova A.Z., PhD, Associate Professor ,
Asil B.U., Candidate of Economic Sciences Shamuratova N.B. Candidate of Economic Sciences, Professor,
Kazakh Agro Technical University. S.Seifullin , Astana
kta2006@bk.ru, gmusina@mail.ru, Asilov-67@mail.ru

Поступила 12.02.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC *81'1-027.21*

The linguistics of the 21st century

A.B. Nurzhanova
aisulu.nurzhanova@sdu.edu.kz
Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan

Key words: linguistic studies, language, human, anthropocentric paradigm, ethnos

Abstract. The article briefly describes the theoretical-methodological basis of 19th century linguistics and anthropologic position of language research.

Linguistic studies occurred within the framework of anthropocentric paradigm of linguistics have made a "linguistic knowledge" expertise of studies carried out to analyze language structure of the middle of 19th and the end of 20th centuries within linguistic system or at the inter-linguistic level. They also aim to examine language phenomenon along with human nature, its cognition of reality and its attempts to use its experience results to meet the needs of life, social life and generation.

There has been a research of communicative function and formal structure of the language within linguistic internal frame on the modern level of linguistic studies. It has been found out thatlanguage phenomenon limits creative spirit and true position in the process of ethnic nature, mentality, culture formation, which are the base of life of the humanity. The main purposes of linguistic researches are to introduce language not only as a tool that builds relationship between human beings, but also as a constituent of culture of a particular language group, people, ethnos, nation; to research language along with the history, traditions, values, consciousness, life experience, spiritual and material culture of the ethno-cultural and language group and to pass the results of the research through the sieve of "Language: Human" notion.

УДК 81'1-027.21

XXI ғасыр лингвистикасы

А.Б. Нұржанова
aisulu.nurzhanova@sdu.edu.kz

Сулейман Демирель атындағы университет, филология және педагогика ғылымдары факультеті, «Қазақ филологиясы» кафедрасы, Қаскелең қ., Қазақстан Республикасы

Кілт сөздер: лингвистикалық зерттеулер, тіл, адам, антропоцентристік прадигма, этнос,

Аннотация. Мақалада XXI ғасыр лингвистикасының теориялық-әдіснамалық негізі, тілді зерттеудің антропологиялық ұстанымы қысқаша сипатталады.

Тіл білімінің антропоцентристік парадигмасы шеңберінде пайда болып отырған қазіргі тілтанымдық зерттеулер XIX ғасырдың ортасынан XX ғасырдың соңғы ширегіне дейінгі тілдің құрылым-құрылысын тіл жүйесінің өз ішінде немесе тілдераралық деңгейде қарастырған зерттеулерге «лингвистикалық білім» сараптамасын жасай отырып, тіл феноменін адам болмысымен, оның ақиқат шындықты танып-білуімен және жинақтаған іс-тәжірибесінің нәтижесін білім ретінде өз тіршілігіне, қоғам өміріне, ұрпақ қажетіне жарату әрекетімен бірлікте, біртұтастықта зерттеп-зерделеу мақсатын көздейді.

Лингвистикалық зерттеулердің қазіргі деңгейінде тілдің коммуникативтік қызметі мен формалдық құрылымын тілдік ішкі тұйық шеңберде зерттеу тіл феноменінің адамзат қауымдастығының тіршілік-тірлігінің тұғырын құрайтын этностық болмысты, ділдік тұғырды, ұлттық мәдениетті қалыптастыру процесіндегі жасампаздық рухын, шынайы орнын шектеуге әкелетіні айқындалды. Тілді адамзат қоғамындағы қарым-қатынасты жүзеге асыратын құрал ғана емес, сонымен қатар белгілі бір тілдік ұжым, халық, этнос, ұлт, ұлыс мәдениетінің құрамдас сыңары деп тану, оны сол этномәдени және тілдік ұжымның

тарихи дамуымен, салт-санасымен, дәстүрлі танымдық-тағылымдық құндылықтар жүйесімен, өмірлік тәжирибесімен, рухани және материалдық мәдениетімен сабақтастықта зерттеп, оның нәтижесін «Тіл:Адам» біртұтастығы «елегінен» өткізу - тілтанымдық зерттеулердің көздейтін басты мүддесіне айналды.

XXI ғасыр лингвистикасы «тіл және адам» проблематикасының біртұтас теориясын қалыптастыруға бетбұрыс жасауымен, ғылыми зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізіне тілді адаммен, оның ой-санасымен, рухани-практикалық іс-әрекетімен тығыз байланыста қарастыруды, яғни антропологиялық ұстанымды басшылыққа алуымен сипатталады. Тілді зерттеудің антропологиялық бағдарламасы адам және оның тілі арасындағы байланысқа қатысты мынадай мәселелерді ғылыми зерттеудің ең маңызды проблемалары етіп ұсынады: 1) тіл және адамның рухани белсенділігі; 2) тіл және адамның ой-санасы; 3) тіл және адам физиологиясы; 4) тіл және индивидтің психикасы; 5) тіл және мәдениет; 6) тіл және адамның мінез-құлық, жүріс-тұрысы; 7) тіл және қарым-қатынас; 8) тіл және қоғам; 9) тіл және адами құндылықтар; 10) тіл және таным т.б. Антропологиялық ұстанымды тілді зерттеуге енгізу тіл болмысының алуан түрлі қырларын теориялық тұрғыдан біріктіруге, байланыстыруға мүмкіндік берері сөзсіз [1, 9-б.].

«Тілтанымда адам қоғам мүшесі, психофизиологиялық ерекшеліктерден құралатын индивид, ойлау және тану әрекеттері арқылы өзі іспеттес басқа субъектілермен қарым-қатынас жасайтын тұлға ретінде ұғынылады. Тілтанымның антропологиялық ұстанымдары өз алдына жеке емес, өзге ғылыми жүйелермен, теориялармен байланыса өрбиді. Айталық, қатысымдық прагматика, дискурс теориясы, когнитивтік антропология, әлеуметтік психология, жасанды интеллект, сөйлеу актісінің теориясы т.б. ілімдердің қай-қайсысы да адам тілі және оның таным әлемінің өзегін құрайтын адамдық фактордың құндылығын дәйектейді»-дейді Э.Н.Оразалиева қазақ тіл біліміндегі лингвистикалық ұстанымдар, тілтанымдық қағидалар мен тұжырымдамалар жүйесінің қалыптасу, даму кезеңдерін «лингвистикалық білім» парадигмасы аясында қарастырған зерттеуінде [2, 41-б.].

Тіл білімінің антропоцентристік парадигмасы шеңберінде пайда болып отырған қазіргі тілтанымдық зерттеулер XIX ғасырдың ортасынан XX ғасырдың соңғы ширегіне дейінгі тілдің құрылым-құрылысын тіл жүйесінің өз ішінде немесе тілдераралық деңгейде қарастырған зерттеулерге «лингвистикалық білім» сараптамасын жасай отырып, тіл феноменін адам болмысымен, оның ақиқат шындықты танып-білуімен және жинақтаған іс-тәжірибесінің нәтижесін білім ретінде өз тіршілігіне, қоғам өміріне, ұрпақ қажетіне жарату әрекетімен бірлікте, біртұтастықта зерттеп-зерделеу мақсатын көздейді.

Лингвистикалық зерттеулердің қазіргі деңгейінде тілдің коммуникативтік қызметі мен формалдық құрылымын тілдік ішкі тұйық шеңберде зерттеу тіл феноменінің адамзат қауымдастығының тіршілік-тірлігінің тұғырын құрайтын этностық болмысты, ділдік тұғырды, ұлттық мәдениетті қалыптастыру процесіндегі жасампаздық рухын, шынайы орнын шектеуге әкелетіні айқындалды. Тілді адамзат қоғамындағы қарым-қатынасты жүзеге асыратын құрал ғана емес, сонымен қатар белгілі бір тілдік ұжым, халық, этнос, ұлт, ұлыс мәдениетінің құрамдас сыңары деп тану, оны сол этномәдени және тілдік ұжымның тарихи дамуымен, салт-санасымен, дәстүрлі танымдық-тағылымдық құндылықтар жүйесімен, өмірлік тәжирибесімен, рухани және материалдық мәдениетімен сабақтастықта зерттеп, оның нәтижесін «Тіл:Адам» біртұтастығы «елегінен» өткізу - тілтанымдық зерттеулердің көздейтін басты мүддесіне айналды. Тіл білімінде бұл мәселе соны жаңалық, тың тақырып еместігі анықталып, оның бастау-арналары, дереккөздік сипаты, алғышарттары Вильгельм фон Гумбольдтің тіл философиясына қатысты еңбектерінен бастап, тілтаным ілімінің даму тарихында өшпес із қалдырған тілші ғалымдардың зерттеулерінен іздестірілді. Нәтижесінде, антропологиялық немесе антропоцентристік ұстанымды басшылыққа ала отырып, тілтану ілімін адамтану және қоғамтану мәселелерімен ұштастыратын, пәнаралық сипаттағы қазіргі лингвистикалық бағыттардың ғылыми-теориялық тұғыры тіл білімінің тарихи-салыстырмалы және құрылымдық-жүйелілік парадигмасы шеңберінде туындаған іргелі зерттеулерде қаланғандығы, олардың тіндік өзегін, шын мәнінде тілдің «қарым-қатынас құралы», «ойды білдірудің амалы», «таным құралы» болу қасиеттері мен қоғамдық, әлеуметтік, мәдени құбылыс ретіндегі сыр-сипаты құрағаны айқындалды.

Тіл феноменін зерттеу оның тұрпат межесімен шектелмейтінін, тілдің тұңғиық терең құпиясына бойлау тілдік бірліктердің мазмұн межесінің қалтарыс-қатпарына үңілуді қажет ететінін ірі теоретик ғалым Қ. Жұбанов XX ғасырдың 30-ыншы жылдары-ақ атап көрсетті: «...Тіл құбылыстарын жалаң түр жағын ғана зерттеумен біліп болмайды. Бұл сөзсіз сыңаржақтық. ... Түр – форма деген тілде жоқ белгі емес, бар нәрсе. Түр тілдің бар тарауы емес, бір тарауы» [3, 39-б.]. Адам тілі о бастан-ақ дыбыс тілі

болғандығын, тіл дыбыстарының табиғатта кездесетін өзге де дыбыстық құбылыстардан үлкен айырмашылығы бар екенін: «Күннің күркірегені, арбаның салдыры, мылтықтың тарсылы, қасқырдың ұлығаны – бәрі де дыбыс. Бұлар адамнан тысқарғы, табиғаттағы болатын дыбыстар. Адам ыңқылдайды, түшкіреді, қырылдайды, мұның бәрі адам дыбысы, бірақ, адамның қоғамдық мұңы айдап шыққан, қоғамдық қажетіне жұмсалған дыбыстар емес, дене қызметінің салдарынан туған туынды инстикт дыбыстар. ... жылау мен күлу қоғамдық күштердің ықпалымен қысаптарымен шығады, сонда да оларды тіл дыбыстары деуге болмайды» деп түсіндірген ғалым дыбыстық тілдің адам қоғамымен тығыз байланысын «...Жылау мен күлу-адам болған жердің бәріне түсінікті, ал тіл тек сол тілмен сөйлейтін қоғамға ғана түсінікті» деп тұжырымдады [3, 8-б.].

Тілдің ойлау мен танымның нәтижесін сөзде, сөйлемде тіркейтін қасиетін оның қатынас құралы болу қызметімен бірлікте қарастыру қажеттігін С. Аманжолов: «Тіл – сана-сезімнің, ойдың тәжірибеде көрінетін заттық сәулесі. ...Тіл-амал, құрал, оның арқасында адам бір-бірімен қарым-қатынасқа енеді, пікір алысады және бірін – бірі түсініседі. Тіл ойлаумен тікелей байланысты болғандықтан, сөзде және сөйлемдегі сөздердің бірлігінде ойлау ісінің жетістіктерін тіркеп отырады. Демек, адамның дүние танудағы жетістіктері сөзде, сөйлем құрылысында тіркеледі, сөйтіп адам қоғамында пікір алысуға мүмкіндік жасалады» - деп атады [4, 68-б.].

«Тіл – қоғамдық құбылыс ретінде адамзат қоғамының ажырамас бөлігі болып табылатынын» тіл феноменінің табиғатына тән төлтума қасиет деп тани отырып, ғалымдар тілдің қоғамдық-әлеуметтік қарым-қатынастағы орны, әлеуметтік мәртебесі оның дамуына немесе «жойылып-жоғалуына» белгілі дәрежеде ықпал ететінін айқындады. Мәселен, Фердинанд де Соссюр тілді «барлық бөлім бөлшектері іштей реттелген жүйе» ретінде анықтай отырып, «тіл таңбаланатын нысанға (объект) тәуелді бола тұра, оған деген қатынаста өз еркіндігі мен еріктілігін мүлдем жоғалтпайды, яғни басыбайлы тәуелділікке ұшырамайды. Сөйтсе де тіл жүйе құрамайтын фактілерге тәуелді» - дейді. [5, 112-б.].

«Тіл – ойларды, сезімдер мен тілектерді бір-бірінен туындап отыратын арнайы символдардың жүйесі арқылы жеткізудің инстинктивтік емес, керісінше, адамға ғана тән тәсілі. Бұл символдар – ең алдымен, есту символдары және олар «сөйлеу органдары» арқылы жасалады.... Әйтсе де тілді «тек дыбыстық символдардың шартты жүйесі» деп санауға болмайды. ...Тілдер мен диалектілердегі айырмашылық бір әлеуметтік топтан келесісіне ауысқанымызда ешқандай да шеңбермен шектелмейді»-дейді Э. Сепир [6, 31-б.]. Диалект ұғымы және сол сияқты құбылыстар наным-сенімге, салт-дәстүрге, өнерге т.б. қатысты қолданылатындықтан, Э. Сепирдің бұл тұжырымы «тіл және таным», «тіл және ұлт мәдениеті», «тіл және этнос» мәселелерінің ара қатынасын салмақтаған қазіргі зерттеулерде толықтай қуатталады.

В. Гумбольдт тілді жай ғана акт немесе аяқталған соңғы нәтиже емес, ол халықтық рухты жаңғыртып отыратын ұзақ мерзімді белсенді іс-әрекет деп санады: «Язык есть как бы внешнее проявление духа народов: язык народа есть его дух, и дух народа есть его язык, и трудно представить себе что-либо более тождественное» [7, 68-б.].

Тіл ең басты, ең негізгі, ең тұрақты этностық көрсеткіш болып саналады. Оған территориялық біртұтастық, мәдени біртектілік, этностық (ұлттық) сана, мемлекеттік құрылым, шаруашылықтық ареал, әлеуметтік организм, антропологиялық тип сияқты тарихи өзгерістерге түсіп отыратын, тілге қарағанда тұрақтылық қуаты аз белгілер ілеседі. Сондықтан да Н.И. Толстой «тіл тағдыры мен этнос тағдыры» адамзат баласын өте ертеден толғандырған, ең көне проблемалардың бірінен саналатынын, мұнда тіл иесінің этникалық тарихына көз жүгіртпей тұрып, нақты тілдерге қатысты экстралингвистикалық деректерді елестету мүмкін емес екенін айтады. Н.И. Толстой: «Этностық құрылым тілдік құрылымға қарағанда тарихи өзгеріске бейім және «тіл – этнос» аралық қатыстылыққа біршама әсер ететін әлеуметтік-экономикалық, мемлекеттік-саяси қоғамдық процестердің ықпалында болады»,-дейді [8, 34-б.].

«Этнос» ұғымына «Этнос - өткен бір дәуірлерде дүниеге келіп, белгілі бір географиялық ортада қалыптасқан, шұғылданған тіршілік-тірлігі бірыңғай, мінез-құлқы ұқсас, діні де, тілі де бір, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы ортақ, өзінің ортақ тегін, туыстығын, тұтастығын сезіне білетін, сатылап даму барысында аналық, аталық, рулық, тайпалық, ұлыстық және халықтық дәуірлерді басынан кешіріп, бүгінде дербес ел болып отырған адамдар қауымы» деген анықтама бере келіп, Ә.Т. Қайдар «этностың шынайы бейнесі, болмысы оның тілінде ғана, тілі арқылы ұрпақ жадында сақталатынын» айтады. «Этностың дүниеге келуіне ұйтқы болған да – тіл, рухани-мәдени өмірінің өзегі де, өзін-өзі танып-білудің өлшемі де – сол тіл» деп тілдің адамдар қауымдастығының этномәдени және ділдік негізін, тінін құрайтын конструктивтік (құрастырушылық) рөлін көрсетеді, «тіл әлемі» - этнос болмысына қатысты

мыңдаған, тіпті миллиондаған мағыналық бірліктердің жиынтығы, синтезі» деп, тіл феноменінің ғылыми-танымдық дереккөздік сипатын анықтайды [9, 11-б.].

Тіл және этникалық мәдениет аралық қарым-қатынастың парқын замана тезінде салмақтаған ресейлік ғалым З.К. Тарланов өз ойын: «Тіл - өзінің тілдік тұрпат арқалаған заңдары мен ережелерін тіл иесінің әлеуметтік психологиясымен, ол жасаған мәдениеттің типі және құрылымымен шебер қиыстырған дербес әлем. Сондықтан да этномәдениетті этникалық тілден бөлек қарастыру мүмкін емес, мүмкін бола қалған жағдайда, ол толық және дәлелді зерттеу болмайды. Себебі этнос өзінің тілі арқылы ғана этникалық мәдениетінің өзгеше бітімін, қайталанбас ерекшеліктерін таныта алатын болса, этникалық мәдениеттен, этникалық дүниетанымнан және ой-танымдық тәжірибеден алыстатылған тіл өзінің терең мазмұнын, өмірлік өзегін жоғалтып, қоғамдық рөлі шектеулі қатынас құралдарының біріне айналады» - деп тұжырымдайды [10, 8-б.].

Сонымен, этникалық шет-шеңберде тіл - қарым-қатынас құралы ғана емес, сондай-ақ тіл иесінің тарихи жады, оның мәдениеті мен танымдық әрекетінің нәтижесі, наным-сенімі, пәлсафасы, психологиясы, табиғат пен ғарыш, тағылым мен тәрбие туралы білім қоры бекіген рухани әлемі. Сондықтан да тіл тарихи қалыптасқан және диалектикалық қарама-қайшылықтарға толы ұлттық өмір салтын өзек еткен этникалық мәдениет формасы саналады. Мұнда тіл этникалық іс-тәжірибені жинақтап, топтап ұғынудың және жете меңгерудің оңтайлы құралы қызметін атқарады. Өйткені ұжымдық тәжірибе сан мыңдаған сөздің, фразеологизмдердің, паремиялардың, қоғамдық мәтіндердің, формальдық этикалық жағдаяттардың т.с.с. мағыналық астарында кодталады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В.И. и др., *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. М.: Наука. **1988.** 216 с. С. 9
2. Оразалиева Н.Э. *Қазақ тіл біліміндегі когнитивтік парадигма*: фил. ғыл. докт. дис. автореферaты. Алматы, **2007**. 46 б. Б.41
3. Жұбанов Қ. *Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер*. Алматы: Ғылым, **1999**, 581б
4. Аманжолов С. *Қазақ тілі теориясының негіздері*. Алматы: Ғылым, **2002**, 368 б. Б. 68-90.
5. Соссюр Ф.де. *Заметки по общей лингвистике.* Пер. с фр. Общ. ред., вступ. ст. и коммент. Н.А.Слюсаревой. М.: Прогресс, **2000.** 280 с. С.112
6. Сепир Э. *Избранные труды по языкознанию и культурологии.* М.: Прогресс, **1993**. 654 с. 9. 9
7. Гумбольдт В. *Избранные труды по языкознанию*. Пер. с нем. Общ. ред. Т.В.Рамишвили, послесл. А.В.Гулыги и В.А.Звегинцева. М.: ОАОИГ «Прогресс», **2000.** 400 с. С.68
8. Толстой Н.И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике.* М.: Индрик, **1995.** 509 с
9. Қайдаров Ә.Т. *Қазақ тілінің өзекті мәселелері: Актуальные проблемы казахского языка*. Алматы: Ана тілі, **1998**. 304 б. Б.11
10. Тарланов З.К. *Язык. Этнос. Время. Очерки по русскому и общему языкознанию.* Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского государственного университета, **1993**. 222 с. С.8

ЛИНГВИСТИКА XXI ВЕКА

А.Б.Нуржанова
aisulu.nurzhanova@sdu.edu.kz

Ключевые слова: лингвистические исследования, язык, человек, антропоцентрическая парадигма, этнос.

Аннотация. В статье кратко описывается теоретико-методологическая основа лингвистики XXI века, а также рассматривается идея антропоцентричности языка.

Антропоцентрическая парадигма выводит на первое место человека, а язык считается главной конституирующей характеристикой человека, его важнейшей составляющей. Лингвистика XXI века ориентирована на изучение связей языка и общества, в центре ее внимания оказывается человеческий фактор, она развивается на основе синтезирования различных идей, методов и приемов анализа, разработанных в практике различных лингвистических исследований.

A.B. NURZHANOVA

CANDIDAT OF PHILOLOGICAL SCIENCES, ASSISTANT-PROFESSOR, DEPARTMENT OF KAZAKH PHILOLOGY, FACULTY OF PHILOLOGY AND PEDAGOGICAL SCIENCES

Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan

Поступила 05.03.2015 г.

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 314.9

Kazakhstan model of world and traditional religion

M. Egamberdyev, K. Kartayeva
mirzahan_74@mail.ru, kartaeva_k@mail.ru
Al-Farabi Kazakh National university, Kazakhstan, Almaty. Ass.Prof.Dr.

Key words. Ethnos, ethno-demography, confession, dialogue of confessions, leaders of religion.

Abstract. This article discusses the current problems of inter-ethnic and inter-religious relations in Kazakhstan, including Almaty city and its territory. Also analyzes the stable model of interethnic and inter-relationship of the state with civil society, public policy support from faith-based organizations, and ideas and problems are discussed at the international congress of leaders of world religions and denominations held annually in the city of Astana.

The indigenous population of the country - the Kazakhs, ethnic groups of Kazakhstan is given according to official data of the Statistics Agency of Kazakhstan. At this time in domestic science and society is very important to analyze and determine the major religions and faith-based organizations: structure, settlement, language, religion of people, ethno-demography and ethno-cultural ties between them. The stable development of Kazakhstan is the key of forming a model of peace and harmony, tolerance and friendship, dialogue between peoples.

УДК 314.9

Әлемдік және дәстүрлі діндердің қазақстандық моделі

М.Ш.Эгамбердиев, Қ.Б. Картаева
mirzahan_74@mail.ru, k_kartaeva@mail.ru
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы қ.

Кілт сөздер. Этнос, этнодемография, конфессия, діни диалог, дін көшбасшылары.

Түйіндеме. Мақалада Қазақстанда, соның ішінде Алматы қаласы мен Алматы облысында қалыптасқан дінаралық қатынас орнатудың негізгі ұстанымдары қарастырылады. Сондай-ақ Қазақстанда этносаралық және дінаралық келісімнің тұрақты моделінің қалыптасуының мемлекет, азаматтық қоғам, оның ішінде діни бірлестіктер тарапынан үздіксіз қолдау көрсетіп отыруымен байланыстылығы, Астана қаласында өткен әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездерінде қабылданған идеялар, әлемдік және дәстүрлі діндердің қазақстандық моделіне талдаулар қамтылады. Қазақстан халықтарын құрайтын жергілікті халық қазақ халқы мен Қазақстанды мекен еткен басқа ұлттар мен ұлыстардың жалпы саны ҚР Статистикалық Агенттігінің ресми мәліметі негізінде берілген. Діни конфессиялар мен ұйымдардың бағыттарын қамту, қазіргі Қазақстан халықтардың құрамын нақтылау, олардың діні мен тілін, Қазақстан өңірлерінде қоныстануын нақтылау және саралау, этнодемографиясы мен этномәдени байланыстарын анықтаудың қоғам үшін, отандық ғылым үшін маңызы ерекше. Қазақстан Республикасының табысты дамуы – Бейбітшілік пен келісімнің тиімді моделін қалыптастыра білуі, мемлекет саясатының маңызды бағыты ретінде көп ұлтты халықтың өзара татуластығы, бірлігі мен дінаралық диалогы.

Қазақстан Республикасының табысты дамуы – Бейбітшілік пен келісімнің тиімді моделін қалыптастыра білуі. Мемлекет саясатының маңызды бағыты ретінде көп ұлтты халықтың өзара татула стығы, бірлігі мен дінаралық диалогты атауға болады. 1995 жылы 1 наурызда ҚР Президенті Ә. Назарбаевтың жарлығымен елдегі қоғамдық тұрақтылық пен ұлтаралық келісімді нығайту мақсатында Қазақстан Халықтары Ассамблеясы құрылды. Қазақстан халқы Ассамблеясы – ұлтаралық және дінаралық диалогтың теңдессіз институты [2; 11, 10-20 б.].

Қазақстан халықтарын құрайтын жергілікті халық қазақ халқы мен Қазақстанды мекен еткен басқа ұлттар мен ұлыстардың жалпы саны ҚР Статистикалық Агенттігінің 2014 жылдың 1 қазанындағы ресми мәліметі бойынша бұл күнде 17 353 700 адамға жетіп отыр. 2014 жылдың қаңтарындағы ресми мәлімет бойынша еліміздегі қазақтардың саны – 11 244 547, басқа ұлттар саны – 6 109 153. Соның ішінде Алматы облысы бойынша барлық халық саны – 1 984 518; соның ішінде қазақтар – 1 383 345; орыстар – 301 713; өзбектер – 4627; украиндар – 5250 ; ұйғырлар – 156 004; татарлар – 13 829; немістер – 9117; корейлер – 16 651 ; әзірбайжандар – 17 187; белорустар – 732; түріктер – 37 458; дүнгендер – 1848; поляктар – 1187;

күрттер – 14 794; шешендер – 5991; тәжіктер – 770; башқұрттар – 352; басқалар – 13 663. Енді Алматы қаласы бойынша талдасақ, халық саны – 1 507 509; оның ішінде қазақтар – 845 938; орыстар – 447 259; өзбектер – 8806; украиндар – 10 536; ұйғырлар – 80 347; татарлар – 21 823; немістер –6458; корейлер – 28 648; әзірбайжандар – 9438; белорустар – 1643; түріктер – 6523; дүнгендер – 7507; поляктар – 842; күрттер – 2369; шешендер – 2396; тәжіктер – 2510; башқұрттар – 552; басқалар – 23914 [1].

Қазіргі Қазақстан халықтардың құрамын нақтылау, олардың діні мен тілін, Қазақстан өңірлерінде қоныстануын нақтылау және саралау, этнодемографиясы мен этномәдени байланыстарын анықтаудың қоғам үшін маңызы ерекше. Осы тұста Қазақстан халықтарының құрамына тоқталып өтейік, *саны жағынан көп басқа ұлт өкілдері:* орыстар, украиндар, өзбектер, немістер, татарлар, ұйғырлар, белорустар, корейлер, азербайжандар, түріктер, поляктар, дұнғандар, күрдтер, чечендер, тәжіктер, башқұрлар, молдавандар, ингуштар, мордвалар, армяндар, гректер, чуваштар, қырғыздар, удмурттар, литовтар, болгарлар, еврейлер, марийлар, грузиндер, цыгандар, лезгиндер, қытайлар, парсылар, түрік-месхеттер, балкарлар, осетиндер, эстондар, латыштар, түркмендер, қарақалпақтар, аварлар, қарашайлар, қырым татарлары. *Саны жағынан аз ұлт өкілдері:* чехтар, абазиндер, абхаздар, австриилықтар, агулдер, адыгейлер, албандар, алеуттар, алтайлықтар, американдықтар, ағылшындар, арабтар, ассирилықтар, афгандар, белудждер, буряттар, венгрлер, вепстер, вьеттер, гагауздар, голландықтар, грузиндік еврейлер, даргиндер, долғандар, жапондар, қырым еврейлері, ижорлар, испандықтар, итальяндар, ительмендер, кабардиндер, қалмақтар, қарайымдар, карельдер, кеттер, комилар, коми пермяктар, коряктар, кубиндер, лактар, ливтар, мансилар, монғолдар, нанайлар, үнділер мен пакистандықтар, нганастар, негидальдар, ненцтер, нивхилер, ноғайлар, ортаазиялық еврейлер, ороктер, орочилар, румындар, рутульдар, рушандар, саамдар,селькуптар, сербтер, словактар, табасаран, талыштар, таттар, тау еврейлері, тофалар, тувиндер, удиндер, удэгейлер, ульчтар, финдер, француздар, хакастар, ханттар, хорваттар, цахурлар, черкестер, чехтар, чувандар, чукчалар, шведтер, шорцтар, шугнандар, эвенкилер, эвендер, энцтер, эскимостар, юкагирлер, якуттар [2; 4, 84-86 бб.].

Әрине, осындай 130 дан астам ұлт өкілдері тоғысқан мекен көп діннің де тоғысқан мекені болады. 2009 жылғы жалпыұлттық санағының нәтижесіне сәйкес елімізде халықтың 70,2 %-ы өздерін мұсылмандармыз, яғни 11 237 900 адам діни сенімі бойынша өздерін ислам дінінің өкілдеріне жатқызатындығын білдірген, 4 190 100 адам басқа діндегілер, соның ішінде 26 %-ы – христиандармыз, 5 300 адам; 0,03 %-ы – иудейлерміз, 14 600 адам; 0,1 %-ы – буддистерміз, 30 100 адам; 0,2 %-ы – өзге діндерді (кришна, т.б.) ұстанушылармыз деп атаған. Соның ішінде ешқандай дінді ұстанбаймыз деп – 450 500 адам, 2,8 %-ы, жауап берсе, 0,5 %-ы жауап беруден бас тартқан [1].

Қазақстан көп ұлтты халықтар консолидациясы олардың діни құқықтарын қорғау және дамытумен де тығыз байланысты. Қазақстанның бастамасымен 2010 жыл Мәдениеттерді жақындастырудың халықаралық жылы ретінде өтті, ал 2013-2022 жылдарды ЮНЕСКО Мәдениеттерді жақындастырудың халықаралық онжылдығы деп жариялады. 2010 жылы Қазақстан ЕҚЫҰ-ға төрағалық етіп, өз қызметі барысында еліміз толеранттылықты нығайту мәселесін басты бағыт етіп ұстап, еуроатлантикалық және еуразиялық қауіпсіздік өлшемдерінің санын кеңейте түсуді ұсынды. ЕҚЫҰ Астана саммитінің Декларациясында конфессияаралық үнқатысуды дамыту, мемлекеттер арасындағы сенімді нығайту туралы Саммитке қатысқан 56 мемлекет басшыларынан қолдау тапты. Одан әрі Қазақстан Еліміз «Ислам конференциясы ұйымының» толық мүшесі ретінде 2011 жылы Ислам Ынтымақтастығы Ұйымын басқарып, ислам елдері арасындағы діни мәселелердің басым бағыттарын реттеуге үлес қосты [2].

Қазақстан Республикасының 2011 жылы қабылданған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңында: «Осы Заң Қазақстан Республикасының өзін демократиялық, зайырлы мемлекет ретінде орнықтыратынын, әркімнің ар-ождан бостандығы құқығын растайтынын, әркімнің діни нанымына қарамастан тең құқылы болуына кепілдік беретінін...негізге алады», – деп атап көрсетілді [2]. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заң негізінде 2012 жылы діни бірлестіктер мемлекеттік қайта тіркеуден өтті. Нәтижесінде, кезінде 4551 деп көрсетілген діни бірлестіктер саны, 3088-ге өзгерген. Сонымен қатар, елімізде тараған конфессияларды жіктеу жүйесіне көңіл бөлініп, бұрын конфессия қатарына жатқызылған діни бағыттарды талдау арқылы, діни конфессиялардың нақты саны 46 емес, 17 екені анықталған [3]. Сондай ақ, осы Заң қабылданғаннан кейін 2229 – ислам, орыс православ шіркеуінің митрополиялық округінде – 9 епархия, 261 приходтары, Армян-апостол шіркеуі мен 8 көне әдет-ғұрыптар шіркеулері, Рим-католик шіркеуінің 79 бірлестігі, иудейлердің 4 қауымы, 2 буддистік бірлестіктер діни бірлестіктер ретінде мемлекеттік қайта тіркеуден өткен. Елімізде 9 медреселер, 1 имамдардың біліктілігін арттыру орталығы, 2 қарилар дайындау орталықтары, 1 епархиялық жоғары діни семинариясы, 1 епархиялық рухани училищесі және 1 ислам дін мамандарын дайындайтын «Нұр-

Мұбарак» университеті, ірі мешіттер жанынан ашылған курстар мен шіркеу жанынан ашылған жексенбілік мектептер діни білім беру мекемелері ретінде қызмет атқарады [5]. Ал, 2003 жылғы ресми дерек бойынша Қазақстанда мұсылмандар мен христиандар халықтың 97 %-н құрайды. Республикада 1648 – ислам, 230 – православтық, 300 – баптист, 70 – 7 күн адвентистері, 90 – лютерандар, 106 – иегуа куәгерлері, 40 – елуліктер, 77 – Рим католик шіркеуі, 166 – дәстүрлі еместер, 23 – иудаизм, барлығы 2750 діни ұйымдар болған еді [2, 547-549 бб.; 4, 108 б.]. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заң бойынша дәстүрлі діндерді насихаттайтын миссионерлерде ресми түрде тіркеуден өтеді.

Қазақстанда Қазақстанды өз отаным деп санайтын басқа діни сенімдегі халықтардың қандай дінге және этномәдениетке жататынына қарамастан барлық қазақстандықтардың жалпыұлттық бірлігі мен келісімінің ерекше формуласын қалыптастырылды. Қазақстандағы әрбір дін – ислам, православие, католицизм, протестанттық діни ілім, иудаизм, буддизм және басқалар уағыздайтын жоғары құндылықтар, әрбір дінді ұстанатын қазақстандық – ол тең құқылы азамат, біртұтас азаматтық қоғамның ажырамас бөлігі деп белгіленіп, осыған орай 2015 жылы Астана қаласында Әлемдік және Дәстүрлі діндердің V съезді өткізілмек. Бұл Қазақстан Республикасының барлық діндерге деген құрметіміздің айғағы болып табылады.

Қазақстанда дінаралық қатынас орнатудың негізгі ұстанымдары қалыптасқан. Қазақстанда этносаралық және дінаралық келісімнің тұрақты моделінің қалыптасуы мемлекет, азаматтық қоғам, оның ішінде діни бірлестіктер тарапынан үздіксіз қолдау көрсетіп отыруымен байланысты десек болады. Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдары ар-ождан бостандығы мен діни сенімді қорғауға кепіл береді, әрі діни, этникалық және басқа тұрғыдағы кемсітушіліктерге тыйым салады. Қазақстан Республикасының 2011 ж. қабылданған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы діни бірлестіктердің қызмет атқару аясын құқықтық негізде жүзеге асыруға және қорғауға мүмкіндік береді. Қазақстан маңызды халықаралық келісімге және адам құқығына қатысты шарттарға, оның ішінде БҰҰ-ның негізгі халықаралық келісімдеріне (пакт) қосылған [3].

Қазақстанда конфессиялардың өз қызметтерін жүзеге асыруы үшін тең және қолайлы жағдай жасалған. Қазақстан халқының басым көпшілігі өздерін мұсылман санағанымен, басқа діни сенім иелерінің толыққанды іс-әрекет жасауына кедергі келтірмейді. Қазақстан Тәуелсіздігін алғаннан бері православиелік, католиктік және протестанттық қауымның саны артқандығын жоғарыда келтірілген мәліметтер айғақтайды. Қазақстандағы иудейлер мен буддистердің ұйымдары да өз құқықтарына сәйкес қызмет жасап отыр.

Діни келісім мен толеранттылықтың қазақстандық моделі Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Қазақстанда бас қосуынан да көрінеді. Әлем таныған Астана қаласында Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Халықаралық деңгейдегі IV съезі өткізілді [2].

2012 жыл 30 мамырда өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының IV съезіне әлемнің 40 елінен 85 делегация қатысты. Ең алғашқы өткізілген съезге әлемнің 17 елінен 17 діни көшбасшы қатысқан еді. Әлем діни көшбасшаларының Қазақстанның елордасында бас қосып, әлемдің діни кеңістіктегі өзекті мәселелерді талқылауы Қазақстандық діни татуластыққа негізделген «модельді» мойындауы еді.

Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Халықаралық Кеңесі құрылып, Кеңес құрамына әлемнің жетекші конфессиялары – Исламның, Христиандықтың, Иудаизмнің, Буддизмнің, Индуизмнің, Синтоизмнің, Зороастризмнің өкілдері енген. IV съезде Елбасы Н.Назарбаев жаһандық толеранттылық пен сенімді қалыптастыру мен нығайту проблемаларына арналған Интернет-ресурс құруды ұсынып, ол G-GLOBAL жалпы электронды порталының бір бөлігіне айналды. Қазақстан ұсынған G-GLOBAL идеясы жаһандық өзара түсіністік пен толеранттылық үшін де жаңа мүмкіндіктер ашты [5]. Елбасы Н.Назарбаев 2009 жылы 1-2 шілдеде Астана өткен «Әлемдік және дәстүрлі діндер» көшбасшыларының III съезінде сөйлеген сөзінде: «сіздер, діни лидерлер, руханилықтың – дүниенің үйлесімді дамуының басты шартының қайта өрлеуінің жүргізушілері бола аласыздар», - деп әлем діндерінің басшыларын үндестікте жұмыс жасауға, халықаралық рухани, халықаралық діни, халықаралық конфессиялық байланысқа шақырды [5].

Ислам діні басым дамыған Қазақстанда Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің өткен басқосулары мен қабылдаған үндеулері дүние жүзінде дінаралық келісімнің өркен жайып, өркениеттердің өзара үндестік табу ісінде айтарлықтай рөл атқарады деуге болады. Қазақстан – мұсылман тұрғындары басымдыққа ие ел. Ислам діні осы дінді ұстанатын Қазақстан халықтарының рухани тіректерінің бірі. Бүгінгі күні ислам діні жершарының барлық құрлықтарында таралған және мұсылмандардың саны 2 миллиард адам мөлшерінде деп есептелуде. Әсіресе, Батыс халықтарынан

исламды қабылдаушылардың саны тұрақты түрде өсуде. XX ғасырда мұсылмандардың саны 7 есе көбейген. Дүние жүзінде халқының басым көпшілігі мұсылмандардан құралатын мемлекеттердің саны 60 шамасында [1, 4 б.; 3, 9 б.].

Қорыта айтқанда, Қазақстанның бастамасымен өткен Халықаралық діни конфессия идеялары бүкіл әлем үшін бетбұрысты кезең болды, бұл әлемдік тәртіптің жаһандық трансформациясы бастамасы болды деуге болады. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съезі XXI ғасырда әділетті әлем құрудың негізін идеялық-рухани құрылымдауға нақты бағытталған жетекші үнқатысу тұғырнамасына айналды деуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] 2014 жыл басындағы Қазақстан Республикасы халқының жекелеген этностары бойынша саны. Серия 15, Демография // http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersPopulation

[2] http://www.akorda.kz/kz/page/kazakstannyn-iyu-dahy-torahalyhy_1341833506

[3] http://www.mckr.kz/

[4] Абжалов С.И. Ханафи мазхабы. Алматы, Қазақ университеті, **2012.**

[5] Бұлытай М.Ж. Ата-баба діні немесе түркілер неге мұсылман болды. Алматы: Білім, **2000.** 480 б.

[6] Бұлытай М.Ж. Дін және ұлт. Алматы, «Арыс» баспасы, **2006.** 584 б.

[7] Қайрат Лама-Шариф. Діни сенімдер әртүрлі, ал заң баршаға бірдей// «Егемен Қазақстан» газеті, 14 қыркүйек, **2011** жыл.

[8] Картаева Т.Е. Тарихи демография. Алматы, «Арыс баспасы», **2007.** 178 б.

[9] Назарбаев Н. Ә. Конфессияаралық қатынастар, толеранттылық және дін туралы // Дәйек сөздер жинағы. Астана, МДХО, **2014.** 43 б.

[10] Народы Казахстана. Энциклопедический справочник. Алматы: Арыс. **2003.**

[11] Тоқаев Қ.Қ. Қазақстан Республикасының дипломатиясы. Алматы: Қайнар, **2002.**

REFERENCES

[1] 2014 zhyl basyndagy Kazakstan Respublikasy halkynyn zhekelegen jetnostary boiynsha sany. Seriia 15, Demografiya // http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersPopulation (in Russ).

[2] http://www.akorda.kz/kz/page/kazakstannyn-iyu-dahy-torahalyhy_1341833506 (in Russ).

[3] http://www.mckr.kz/ (in Kaz).

[4] Abzhalov S.I. Hanafi mazhaby. Almaty, Kazak universiteti, **2012.** (in Kaz).

[5] Bylytai M.Zh. Ata-baba dini nemese tyrkiler nege mysylman boldy. Almaty: Bilim, **2000.** 480 b. (in Kaz).

[6] Bylytai M.Zh. Din zhane ylt. Almaty, «Arys» baspasy, **2006.** 584 b. (in Kaz).

[7] Kairat Lama-Sharif. Dini senimder artyrli, al zaң barshaga birdei// «Egemen Kazakstan» gazeti, 14 қyrkyiek, **2011** zhyl. (in Kaz).

[8] Kartaeva T.E. Tarihi demografija. Almaty, «Arys baspasy», **2007.** 178 b. (in Kaz).

[9] Nazarbaev N. Ә. Konfessiiaaralyk katynastar, toleranttylyk zhane din turaly // Daiek sozder zhinagy. Astana, MDHO, **2014.** 43 b. (in Kaz).

[10] Narody Kazahstana. Enciklopedicheskii spravochnik. Almaty: Arys. **2003.** (in Russ).

[11] Tokaev K.K. Kazakstan Respublikasynyn diplomatiiyasy. Almaty: Kainar, **2002.** (in Kaz).

КАЗАХСТАНСКАЯ МОДЕЛЬ МИРОВОЙ И ТРАДИЦИОННОЙ РЕЛИГИИ

Эгамбердиев Мырзахан Шарипбаевич[1], Картаева Карашаш Бөкенбайқызы[2]

[1]КазНУ им. аль-Фараби. Факультет истории, археологии и этнологии. Кандидат исторических наук, доцент. Казахстан, г.Алматы. mirzahan_74@mail.ru

[2]КазНУ им. аль-Фараби. Факультет истории, археологии и этнологии. Магистрант. Казахстан, г.Алматы. kartaeva_k@mail.ru

Ключевые слова. Этнос, этнодемография, конфессия, диалог межконфессии, лидеры религии.

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные проблемы межэтнических и межконфессиональных отношений в Казахстане, в том числе на территории Алматинской области и города Алматы, также анализируется стабильная модель развития межэтнического и межконфессионального согласия, связь государства с гражданским обществом, поддержка государственной политики со стороны конфессиональных организаций, идеи и проблемы рассмотренные на международном съезде лидеров мировой религии и конфессий проводимый ежегодно в городе Астана.

Численность коренного населения страны – казахов, этносов и этнических групп Казахстана приведена по официальным данным Статистического Агентства РК. В данное время в отечественной науке и обществе очень актуально анализировать и определять основные направления конфессий и конфессиональных организаций: состав, расселение, язык, вероисповедание народов, этнодемографию и этнокультурные связи между ними. Стабильное развитие Казахстана – залог развития формирования модели мира и согласия, толерантность и дружба, диалог между народами.

Поступила 27.02.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

УДК 336+347.735

Organizational aspects of fiscal policy and budgeting enterprise

Mutalip Kyzy B.[1], Bodauhan K[2], Shamuratova N.B.[3], Bekbosynova L.T.[4]
naza_1@mail.ru
[1,2,3,4] Kazakh Agro Technical University S.Seifullin

Key words: budget, budgetary policy, financial policy, functions budgeting.

Abstract. The article tells about the future development of financial policies in the company which in turn will contribute to the level of performance budgeting in general. Just here is the financial policy of the enterprise budgeting to improve with the production of budgeting. Just narrated that regardless of the choice of objects budgeting general scheme of formation of operating budgets is quite typical and represents a combination of the following budgets and the relationships between them: sales budget, the budget of inventory, budget direct materials costs, production overhead budget, budget direct labor costs, the budget commercial expenses, budget management costs, budgets, revenues and expenditures. On this basis in the process of developing a modeling financial budget document format, define the list of required primary documents and clarify the temporary regulations budgeting, developing a scheme of consolidation in the financial operating budgets, define the responsibility of individuals for budgeting, collect and process information.

УДК 336+347.735

Организационные аспекты финансовой политики и бюджетирования предприятия

Муталипкызы Б.[1], Бодаухан К.[2], Шамуратова Н.Б.[3], Бекбосынова Л.Т.[4]
[1,2,3,4] Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина

Ключевые слова: бюджет, бюджетная политика, финансовая политика, функции бюджетирования.

Аннотация. В статье повествуется о перспективе развития финансовой политики на предприятии которое в свою очередь будет способствовать уровню развития выполнения бюджетирования в целом. Так же здесь рассматривается финансовая политика бюджетирования предприятия для улучшения работы с постановкой бюджетирования. Так же повествуется о том, что в независимости от выбора объектов бюджетирования общая схема формирования операционных бюджетов достаточно типична и представляет собой совокупность следующих бюджетов и взаимосвязей между ними: бюджет продаж, бюджет производственных запасов, бюджет прямых затрат на материалы, бюджет производственных накладных расходов, бюджет прямых затрат на оплату труда, бюджет коммерческих расходов, бюджет управленческих расходов, бюджеты доходов и расходов. Исходя из этого в процессе моделирования финансового бюджета разрабатывают формат документов, определяют перечень необходимых первичных документов и уточняют временный регламент составления бюджета, разрабатывают схему консолидации операционных бюджетов в финансовый, определяют ответственность лиц за составление бюджета, собирают и обрабатывают информацию.

Проведение финансовой политики и оценка её результативности обеспечивается выполнением функций бюджетирования, поэтому построение финансовой политики связано, прежде всего, с постановкой системы бюджетирования. Не существует стандартного решения, как вводить систему бюджетирования. Причинами этого являются как определяющее влияние специфики организации и её организационной структуры на процесс постановки системы бюджетирования, так и некоторые отличия применяемых методических подходов к построению системы, определяемых финансовой политикой [1]. Наиболее общими можно считать следующие этапы постановки системы бюджетирования:

- формирование финансовой структуры заключается в разработке модели структуры, устанавливающей ответственность и позволяющей контролировать источники возникновения доходов и расходов;

- создание структуры бюджетов заключается в определении общей схемы формирования основного бюджета организации;
- разработка методик и процедур управленческого учёта. На этом этапе разрабатывается учётно-финансовая политика организации, т. е. совокупность способов ведения бухгалтерского учета – первичного наблюдения, стоимостного измерения, текущей группировки и итогового обобщения фактов хозяйственной деятельности и консолидации бухгалтерского, производственного и оперативного учёта в соответствии с ограничениями, принятыми при составлении и мониторинге выполнения бюджетов;
- разработка регламента планирования осуществляется для определения процедуры планирования, мониторинга, анализа причин невыполнения планов, а также текущей корректировки планов;
- внедрение системы бюджетирования включает работы по составлению операционных и финансовых бюджетов на планируемый период, проведению сценарного анализа, корректировке системы бюджетирования по результатам анализа её соответствия потребностям организации и реальным условиям.

Бюджетирование как система финансовых рычагов, типовых процедур и механизмов проведения финансовой политики является частью общей системы управления организацией. Работники, вовлекаемые в процесс бюджетирования, имеют разные специальности и представляют разные подразделения – финансово-экономические отделы, службы снабжения и сбыта, производственные участки и склады, дистрибьюторские структуры и точки розничной торговли [2]. Всё это свидетельствует о том, что на средних и крупных фирмах бюджетный процесс нуждается в особой организации, включающей специальные органы управления, чётко определённые функции и полномочия участников процесса, правила обмена информацией, формализованные процедуры взаимодействия. Поэтому обязательным условием начала работ по постановке системы бюджетирования считается разработанная и утверждённая организационная структура, которая даёт представление об основных направлениях деятельности, соотношении уровней управления и функциональных областей организации [3]. Организационная структура не только является схемой с указанием подразделений и взаимосвязей, но и отражает логику функционирования организации и служит достижению стратегических целей её развития в соответствии с финансовой политикой. Она отражает распределение ответственности по выполняемым производственным и управленческим функциям. Поэтому организационная структура фирмы является её организационной моделью.

Мы считаем, что по мере необходимости организационная структура может дополняться кадровой структурой работников, задействованных в системе бюджетирования. Потребность в разработке структуры работников бюджетирования зависит от размеров организации. Если небольшие предприятия обходятся вовлечением в процессы бюджетного планирования нескольких сотрудников, например, менеджера, бухгалтера, продавца, снабженца; то в деятельности крупной фирмы для организации и управления бюджетным процессом может потребоваться бюджетный комитет, возглавляемый представителем высшего руководства. Таким представителем может являться главный экономист или финансовый директор. В состав бюджетного комитета могут включаться руководители всех функциональных подразделений организации, а также менеджер, отвечающий за бюджетирование [4]. Им может быть опытный специалист в области финансов и управленческого учёта.

При организации финансовой политики в системе бюджетирования всех сотрудников, задействованных в бюджетном процессе, можно группировать по типам (рисунок 1):

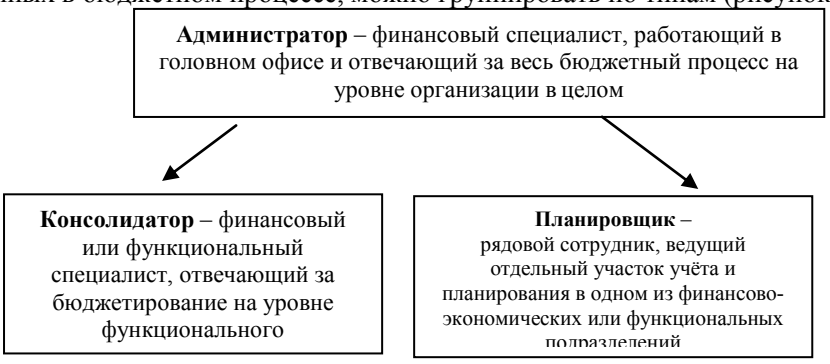

Рисунок 1 - Финансовая политика построения бюджета сверху вниз (top-down)

- администратор – финансовый специалист, работающий в головном офисе и отвечающий за весь бюджетный процесс на уровне организации в целом;

- консолидатор – финансовый или функциональный специалист, отвечающий за бюджетирование на уровне функционального подразделения или региональной структуры;
- планировщик – рядовой сотрудник, ведущий отдельный участок учёта и планирования в одном из финансово-экономических или функциональных подразделений.

Взаимоотношения между сотрудниками, вовлечёнными в процесс бюджетирования, можно выстроить в иерархическом порядке в соответствии с организационной структурой фирмы, а финансовая политика составления бюджета в такой иерархической среде может строиться на основе двух основных подходов – сверху вниз, снизу вверх, а также в их комбинации.

Политика построения бюджета сверху вниз (top-down) предполагает составление бюджета исходя из целевых параметров, намеченных руководством организации. За достижение установленных показателей в этом случае отвечают руководители нижестоящих звеньев, которые зачастую не имеют полного представления, на основании чего сформированы эти показатели.

Обратный подход в политике построения бюджета снизу вверх (bottom-up), заключается в том, что подразделения сами формируют свои планы и передают их вышестоящему руководству, на основе которых руководство определяет финансовые цели всей организации (рисунок 2).

При комбинированном подходе сначала определяют общие цели, вытекающие из стратегии организации и рыночных прогнозов по принципу сверху вниз, а затем составляют реальный бюджет по принципу снизу вверх. Необходимость комбинированного подхода в политике составления бюджета вызвана тем, что на практике бюджет, построенный снизу вверх, редко одобряют с первого раза, так как низовые звенья могут не учесть информацию, которой располагает высшее руководство [5]. Например, они могут не знать о стратегии фирмы, предполагаемой экономической ситуации, возникновении новых или прекращении выпуска старых видов продукции и т. д. Поэтому многие организации применяют комбинированный подход.

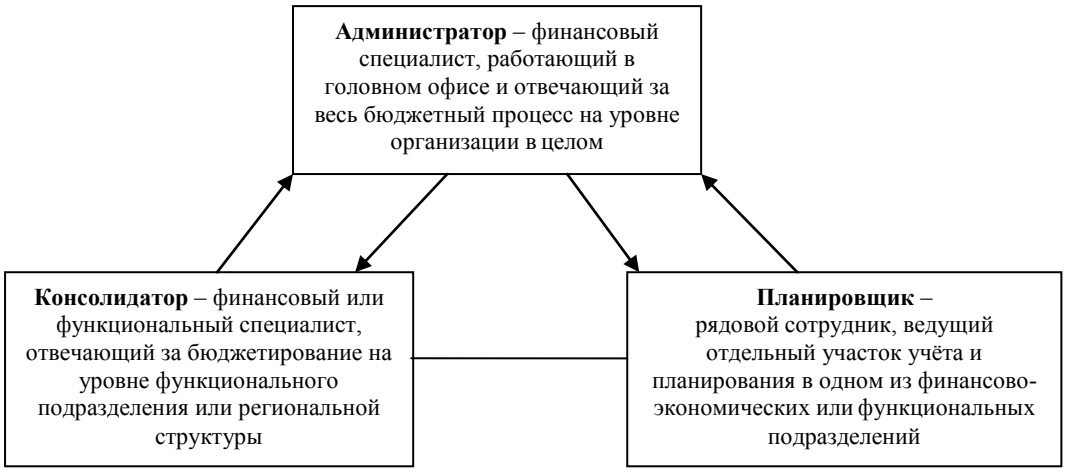

Рисунок 2 - Обратный подход в политике построения бюджета снизу вверх (bottom-up)

Важным для проведения финансовой политики бюджетирования является психологический фактор, выраженный в мобилизирующей функции бюджета и его роли в мотивации персонала. В этой связи Дуглас Мак-Грегор выделяет две модели поведения менеджеров в процессе иерархического составления бюджета. Согласно авторитарной модели X, большинство сотрудников – люди безынициативные, пассивно относящиеся к своей работе и не желающие брать на себя какую-либо ответственность. В этом случае высшее руководство применяет авторитарные методы, практику прямых указаний и контроля, а бюджет можно считать «навязанным сверху». Противоположная модель Y – предполагает, что сотрудники организации занимают активную жизненную позицию и не боятся ответственности. В этом случае действует другой принцип – чем больше менеджеры будут участвовать в формировании бюджета, тем в большей степени он окажется обоснованным и выполненным.

Бюджет, как и любой план, должен быть достаточно напряжённым, а чтобы побудить менеджеров к выполнению напряжённого бюджета по модели Y, личные выгоды сотрудников должны быть увязаны с достигнутыми результатами. Такая политика связана с вопросами мотивации. О механизмах

мотивации персонала к труду будет сказано в разделе «Анализ финансовой политики в управлении трудовыми ресурсами».

Следует учёсть, что для достижения успеха в бизнесе бюджет не должен быть чрезмерно завышенным или слишком простым. Обе крайности малоэффективны. Если бюджет будет слишком прост для исполнения, то сотрудникам не потребуется использовать все свои потенциальные возможности, хотя план, конечно же, будет выполнен и даже перевыполнен, а если бюджетные показатели будут слишком завышены, то такой бюджет будет игнорироваться как желаемая, но явно недостижимая цель.

Создание системы бюджетирования должно начинаться с определения объектов бюджетирования организации, по которым будут вестись планирование, учёт, анализ бюджетов и контроль над их исполнением. Объектами бюджетирования могут быть структурные подразделения организации, центры финансовой ответственности, направления бизнеса и бизнес-процессы, отдельные проекты [6].

В качестве совершенствования финансовой политики на предприятии мы так же предлагаем, финансовую структуру, которая формируется выделением центров финансовой ответственности в качестве объектов бюджетирования. Центр финансовой ответственности (далее ЦФО) – это структурное подразделение или множество подразделений, осуществляющих определённый набор хозяйственных операций, оказывающих непосредственное воздействие на доходы и расходы от этих операций и отвечающих за реализацию поставленных перед ними целей, соблюдение уровней расходов в пределах установленных лимитов и достижение определённого финансового результата их деятельности.

Выделение ЦФО возможно по нескольким признакам: по сферам ответственности, по продуктам производства и их группам, по клиентам, по центрам дохода, центрам затрат, центрам прибыли, центрам инвестиций (рисунок 3).

Центр дохода – центр финансовой ответственности, руководитель которого в пределах выделенного бюджета отвечает за максимизацию дохода от продаж, не имеет полномочий варьировать ценами и ограничен в расходовании средств (в рамках бюджета).

Центр затрат – центр финансовой ответственности, руководитель которого отвечает за выполнение своих функций в пределах установленного бюджета расходов [7]. Обычно такие подразделения обеспечивают поддержку и обслуживание функций организации и непосредственно не выходят на финансовый результат, не приносят прибыль, а лишь могут способствовать росту прибыльности организации выполнением функций данного центра затрат и экономией расходов.

Возможно выделение центров маржинального дохода, т. е. центров финансовой ответственности, руководители которых отвечают за маржинальный доход по своему направлению деятельности, отдельному бизнесу или отдельному продукту и т. п.

Центр прибыли – центр финансовой ответственности, по которому может быть рассчитан финансовый результат [8]. Руководитель такого центра нацелен на максимизацию прибыли, рентабельности и для достижения этой цели может варьировать продажными ценами и затратами. Как правило, центром прибыли является организация в целом или дочерние предприятия.

Центр инвестиций – центр финансовой ответственности, результаты деятельности которого оцениваются на основании показателей эффективности использования активов.

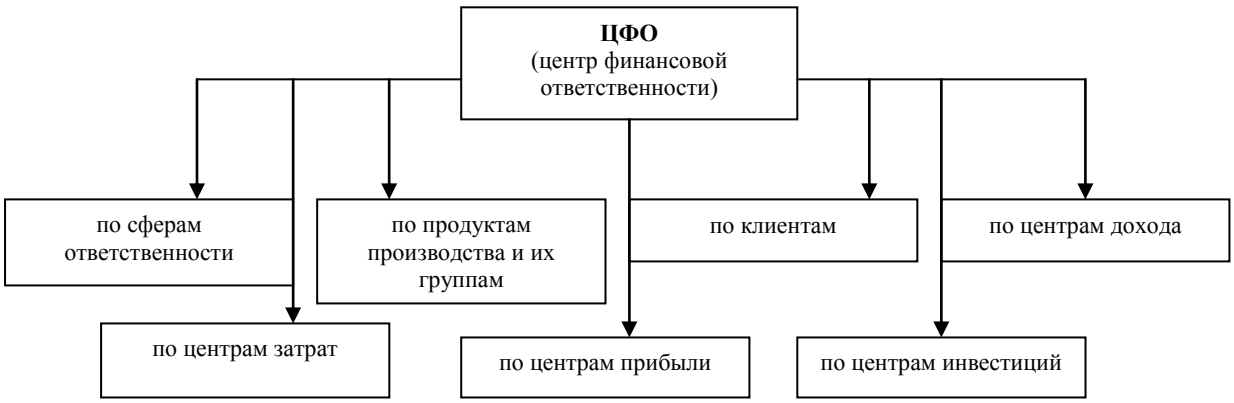

Рисунок 3 - Финансовая структура формируемая выделением центров финансовой ответственности (ЦФО) в качестве объектов бюджетирования.

Иногда выделяют венчур-центры – подразделения, внедряющие новые виды бизнеса. Эти новые виды бизнеса на начальном этапе могут не окупать расходов по их инвестированию. Они организуются

на основе защищённого бизнес-плана нового направления деятельности. Защищённый бизнес-план предполагает возможности компенсирования убытков нового, пока ещё не окупающегося вида бизнеса за счёт прибыли других подразделений организации.

ЦФО могут создаваться:

- из одного подразделения;
- объединением нескольких подразделений, когда экономически нецелесообразно проектировать затраты каждого подразделения в отдельности. Руководитель такого ЦФО несёт ответственность за результаты деятельности всех подразделений данного центра;
- выделением из одного подразделения нескольких ЦФО с индивидуальной ответственностью руководителей каждого из центров в отдельности.

Помимо состава и структуры неотъемлемым элементом ЦФО являются механизмы их взаимодействия, включая: трансфертные (внутрифирменные) цены (transfer prices), используемые при обмене товарами между подразделениями организации; корпоративные налоги, внутреннее кредитование, общие капиталовложения, разрешение конфликтов (арбитраж). Выбор механизмов взаимодействия ЦФО определяется стратегией развития организации и зависит от таких факторов, как характер взаимоотношений между ЦФО [9], уровень вертикальной интегрированности отдельных центров, степень централизации финансовых потоков.

Процесс разработки операционных бюджетов включает такие этапы, как определение форматов бюджетных документов, разработка аналитического учёта бюджетных данных и постатейного регламента бюджетов, установление процедур подготовки и принятия бюджетов [10].

Общая структура операционных бюджетов зависит от набора объектов бюджетирования, положенных в основу системы, и может включать соответственно бюджеты бизнес-направлений, подразделений, бюджеты центров финансовой ответственности, бюджеты бизнес-процессов, бюджеты проектов.

Независимо от выбора объектов бюджетирования общая схема формирования операционных бюджетов достаточно типична и представляет собой совокупность следующих бюджетов и взаимосвязей между ними: бюджет продаж, бюджет производственных запасов, бюджет прямых затрат на материалы, бюджет производственных накладных расходов, бюджет прямых затрат на оплату труда, бюджет коммерческих расходов, бюджет управленческих расходов, бюджеты доходов и расходов.

Финансовые бюджеты – это консолидированные бюджеты организации. Они составляются по организации в целом или по центрам прибыли.

В отличие от операционных бюджетов, финансовые бюджеты имеют стандартные форматы. Финансовыми бюджетами организации являются:

- бюджет движения денежных средств (кассовый бюджет), определяющий денежные потоки организации и позволяющий управлять её платежеспособностью;
- бюджет доходов и расходов (прибылей и убытков), устанавливающий соотношение доходов и расходов организации, отражающий источники и объём полученной прибыли и дающий возможность управлять рентабельностью организации;
- бюджет баланса (прогнозный баланс), отражающий стоимость активов организации и источники их финансирования, с его помощью организация управляет своей стоимостью.

В процессе моделирования финансового бюджета разрабатывают формат документов, определяют перечень необходимых первичных документов и уточняют временный регламент составления бюджета, разрабатывают схему консолидации операционных бюджетов в финансовый, определяют ответственность лиц за составление бюджета, собирают и обрабатывают информацию.

Таким образом, проведение первых двух этапов постановки системы бюджетирования организации – формирование модели финансовой структуры и структуры бюджетов – является основой для проведения финансовой политики как на этапе создания системы бюджетирования, так и в процессе её функционирования.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Аюшиев А.Д. Финансы предприятия: Учебное пособие. / А.Д.Аюшиев. - Иркутск: Изд-во ИГЭА, 2010.

[2] Владимирова Л.П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учебное пособие. / Л.П.Владимирова. – М.: Издательский Дом «Дашков и К», 2011

[3] Сапарбаева Ж.А. Информационная база финансового анализа предприятиях // Банки Казахстана, №3, 2012.

[4] Дуйсенбаев К.Ш. Анализ финансовой отчетности: Учебник. -Алматы: Экономика, 2009.- 366с

[5] Радионова В.М., Федотова М.А. Финансовая устойчивость предприятия в условиях инфляции. –М.: Изд-во «Перспектива», 2005.

[6] Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. — М.: Финансы и статистика, 2005.

[7] Шеремет А.Д., Сайфуллин Р.С. Методика финансового анализа.-М.: ИНФРАМ, 2001.

[8] Бланк И.А. Управление финансовой стабилизацией предприятия. - Киев: Ника-Центр, Эльга, 2003.- 496с.

[9] Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. 785 с.

[10] Бригхэм Ю., Эрхардт М . Финансовый менеджмент. 10 изд. / Пер. с англ. Под ред. к.э.н. Е.А.Дорофеева – СПб.: Питер, 2006. С. 246.

[11] Панов А.И. Стратегический менеджмент: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - 240 с.

[12] Финансы предприятий. Менеджмент и анализ 2-е изд., испр.и доп.; Шеремет А.Д., Ионова А.Ф.; Инфра-М; 2008 г.; 479 стр.

REFERENCES

[1] AD Ayushiev Finance companies: Textbook., A.D.Ayushiev., Irkutsk: Izd ISEA **2010.** (in Russ.).

[2] Vladimirov LP., Forecasting and planning in market conditions: Textbook., L.P.Vladimirova., M .: Publishing House "Dashkov i K", **2011.** (in Russ.).

[3] JA Saparbaeva, Information base of financial analysis companies, Banks of Kazakhstan, №3, **2012.** (in Russ.).

[4] KS Duisenbaev, Financial Statement Analysis: A Textbook., Almaty: Economy, **2009**.- 366s. (in Russ.).

[5] Radionova VM, Fedotov MA Financial stability of the enterprise in terms of inflation. -M .: Publishing House of the "Perspective", **2005**. (in Russ.).

[6] Kovalev VV, Financial Analysis: Money Management., The choice of investments., Analysis reporting., M .: Finance and Statistics, **2005.** (in Russ.).

[7] Sheremet AD, Saifullin RS Methodology financial analiza., M .: INFRA, **2001.** (in Russ.).

[8] Form IA, Management of financial stabilization of the enterprise., Kiev: Nika Center, Elga, **2003**.- 496s. (in Russ.).

[9] R. Braley, S. Myers Principles of Corporate Finance., M .: ZAO "Olympus-Business", **2005.** 785 p. (in Russ.).

[10] J. Brigham, Ehrhardt M., Financial management., 10th ed. Per. from English. Ed. Ph.D. E.A.Dorofeeva, SPb .: Peter, **2006.** 246 pp. (in Russ.).

[11] AI Panov Strategic Management: A Handbook. manual for schools., M .: UNITY-DANA, **2002.** - 240 p. (in Russ.).

[12] Finance businesses., Management and Analysis, 2nd ed., Ispr.i additiona .; Sheremet AD, AF Ionova., Infra-M; **2008**, 479 p. (in Russ.).

Кәсіпорынды бюджеттеу мен қаржылық саясатының ұйымдастырушылық аспектілері

Мұталіп қызы Б.[1] Бодаухан К.[2], Шамуратова Н.Б.[3], Бекбосынова Л.Т.[4]

[1,2,3,4] С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

Түйінді сөздер: бюджет, бюджеттік саясат, қаржылық саясат, бюджеттеу функциялары.

Түйін

Мақала өз кезегінде жалпы өнімділігі бюджеттеу деңгейіне ықпал ететін компаниясында қаржылық саясаттың болашақ дамуы туралы айтылып отыр. Тек мұнда бюджеттеу өнім өндіруді жақсарту үшін кәсіпорын бюджетінің қаржы саясатын дұрыс жасаулы қадағалау болып табылады. Тек оған қарамастан операциялық бюджеттердің қалыптасуы анағұрлым белгіленген: өнірістік сақтанымдар бюджеті, сауда бюджеті, материалдар мен жабдықтарға кететін тікелей бюджет, өндірісітік бюджеттеу, жалақы беру бюджеті, коомерциялық шығындар бюджеті, тағы сынды түрлерге бөлініп кете береді.осыған байланысты қаржылық бюджетті моделдеу кезінде бюджетті құрастыруда уақытша регламент қойып, қажетті құжаттар тізімін жасайды. Және ондағы дереккөздерін сараптамадан өткізеді.

Муталипкызы Б.[1], к.э.н.
Бодаухан К.[2], к.э.н.
Шамуратова Н.Б.[3], к.э.н., профессор
Бекбосынова Л.Т.[4] магистр экономики

[1,2,3,4] Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина

Поступила 27.02.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 339.97:338.48 (574)

Analysis of advantages and disadvantages of the Eurasian Economic Union for the development of the tourism economy of the Republic of Kazakhstan

Tleuberdinova A.T., Askeyev A.G., Dzhumabaeva S.B.
tat404@mail.ru , a.askeyev@gmail.com, sholpanJ@bk.ru
Academician Y.A. Buketov Karaganda State University, Karagandy, Republic of Kazakhstan
Department of Regional Development Chancellery of the Prime-Minister of the Republic of Kazakhstan

Key words: tourism, analysis of advantages and disadvantages, integration processes, Eurasian Economic Union.

Abstract. The article considering the advantages and disadvantages of the integration process in the field of tourism of the three countries of Commonwealth of Independent States: Kazakhstan, Russia and Belarus in the framework of the Eurasian Economic Union. The main method of research is a comparative analysis of the positive and negative aspects of the processes for the tourism industry of the Republic of Kazakhstan. Given the fact that in modern conditions the international economic integration is one of the main manifestations of globalization of the economy and develop within this general universal process, the relationship of the Eurasian Economic Union with the international community was considered. Authors summarize that the formation of Eurasian Economic Union will require a lot of work to solve the legal, institutional, technical, organizational and procedural issues in a number of interrelated fields. In this regard, the key is the correct sequence of steps, especially given the compressed timeframe.

***УДК* 339.97:338.48 (574)**

Қазақстан Республикасының туризм экономикасын дамытуға Еуразиялық Экономикалық Одақ әсерінің артықшылықтары мен кемшіліктерін талдау

Тлеубердинова А.Т., Аскеев А.Г., Джумабаева Ш.Б.
tat404@mail.ru , a.askeyev@gmail.com, sholpanJ@bk.ru
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы
Қазақстан Республикасы Премьер-министрі Кабинетінің аймақтық даму бөлімі

Кілт сөздер: туризм, ықпалдастық үрдісінің артықшылықтар мен кемшіліктерін талдау, Еуразиялық Экономикалық Кеңес.

Аңдатпа. Мақалада Тәуелсіз мемлекеттер достастығының үш мемлекеті: Қазақстан, Ресей және Беларусияның Еуразиялық Экономикалық Кеңес аясында туризм саласы бойынша ықпалдастық үрдісінің артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылған. Негізгі зерттеу әдісі Қазақстан Республикасының туристік саласы үшін жүргізіліп жатқан үрдістердің жағымды және жағымсыз жақтарын салыстырмалы талдау болып табылады. Қазіргі жағдайдағы халықаралық экономикалық ықпалдастықтың экономикалық жаһанданудың негізгі көрнісі және осы жалпы әмбебап үрдіс аясында дамитындығын ескере отырып, Еуразиялық Экономикалық Кеңестің әлемдік қоғамдастықпен өзара байланысы қарастырылады. Авторлар Еуразиялық Экономикалық Кеңесті құру үлкен көлемді жұмыстарды шешуді талап етеді деген қорытындыға келеді, атап айтқанда құқықтық, институционалды, техникалық, ұйымдастырушылық және өзара байланысты салалар бойынша жалпы рәсімдік сұрақтар бойынша. Осы орайда, шектеулі уақытты ескере отырып, әрбір қадамды дұрыс реттілікпен орындау маңыздылыққа ие.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, нағыз экономикалық ықпалдастық жеткілікті деңгейде экономикалық дамыған мемлекеттер арасында ғана, сонымен қатар тиімді болуы мүмкін. ТМД-да ондай мемлекеттерге әзірге Ресей, Беларусия және Қазақстанды ғана жатқызуға болады. Сондықтан да, дәл

осы үш мемлекет - Ресей, Беларусия және Қазақстанның – Кеден одағын құру (ҚО), одан әрі қарай Бірыңғай экономикалық кеңістік (БЭК) құру жөнінде ұсыныс білдіруі кездейсоқтық емес.

«Экономикалық ықпалдастық» түсінігі тек қана кәсіподақ мағынасында емес, ұлттық шараушылықтардың жақындасуы және өзара байланысы, ол өз кезегінде келісілген экономикалық саясатты жүргізумен, сонымен қатар ұлттық мемлекеттердің орынына экономика және заң шығару саласында белгілі бір функциялардың орындалуын өзіне алатын институттарды құру, нәтижесінде ортақ, одан кейін бірыңғай экономикалық және құқықтық кеңістік құру болып табылады, оларды игеру ұлттық мемлекеттердің ғана міндетіне кірмейтін болады.

Дамыған және дамушы елдердің экономикалық бірігуінің әлемдік тәжірибесі, сонымен қатар ТМД және Еуразиялық экономикалық қоғамдастық (ЕурАзЭҚ) мемлекеттері арасындағы экономикалық байланысты талдау көрсетіп отырғандай, ықпалдастықтың объективті бастапқы кезеңдерінен – еркін сауда аймағы мен Кеден одағы – одан да жетілдірілген - бірыңғай кедендік территория мен тауарлардың ортақ нарығына дейін өтуі міндетті екендігін көрсетеді.

Атап айтқанда, ЕурАзЭҚ мемлекеттерінің сауда-экономикалық байланысының эволюциясы, ортақ тауар нарығының біртіндеп қалыптасуының негізгі көрсеткіштерін қамтиды:

- ортақ тауар нарығын құрушы мемлекеттер арасындағы сауда-тарифтік саясат;
- үшінші мемлекеттермен сауда тәртібі;
- сыртқы сауда қызметін тарифтік емес реттеу, басқарудың әкімшілік тетіктерін қолдану;
- жанама салық салу (қосылған бағаға және акциздерге салық);
- сыртқы саудада сауда-есептік қатынастар;
- сыртқы сауда қызметінде валюталық реттеу және валюталық бақылау;
- кеден ісін ұйымдастыру;
- оқу және қоғамдық ұйымдар.

Ықпалдастықтың әрбір жаңа кезеңі «пісіп, жетілуі» тиіс. Кез-келген асығыстық экономикалық механизмнің келесі кезеңінде бұзылуына алып келуі мүмкін. Сонымен, ЕурАзЭҚ және ҚО елдерінің арасынағы сауданың дамуындағы оң әлеует, бір жағынан осы елдердің нарықтық реформалар кезінде экономикалық дағдарыстан шығу мен ұлттық шаруашылығының жоғарылауына, экономиканың құрылымдық қайта құрылуына және оның тиімділігінің жоғарылауына байланысты болса, екінші жағынан – интеграциялық серіктестіктің дамуына, ортақ тауарлар нарығын құрудағы кезеңдік мәселелерді тәжірибелік жүзеге асыруға байланысты болады.

Бұл үрдістер қиын, ЕурАзЭҚ және ҚО кейбір елдерінде біртекті дамымауда. Қазіргі кезеңде қалыптасып отырған жағдайды нақты ескере отырып, Кеден одағын «жайластыруға» көңіл бөлу қажет, оның ішінде ортақ тауарлар нарығын қалыптастырудағы келесідей бірінші кезекті міндеттерді шешуге, атап айтқанда Кеден одағы аясында ортақ кедендік тарифтің дұрыс жұмыс істеуі және сыртқы сауданы тарифтік емес реттеудің ортақ шараларының, валюталық бақылаудың ортақ тәртібінің болуы, сыртқы сауда операцияларын жүзеге асыру кезінде салық саясатын жүзеге асыру, Кеден одағы елдерінің Бүкіләлемдік сауда ұйымына кіруіне жағымды жағдай жасау, Кеден одағының сыртқы шекарасын орнықтыру және осы шекараларда қажетті кедендік бақылауды ұйымдастыру, қол жеткізілген келісімдерді жүзеге асыру механизмдерін құру және қабылданатын шешімдерді келісу.

ҚО елдерінің ұлттық экономикасының дамуындағы байқалған кейбір оң өзгерістер, әлемдік экономикалық дағдарыс жағдайында өзара сауда операцияларының қысқару үрдісі және көп жақты серіктестікке олардың қызығушылығының кейбір төмендеуі уақытша болып табылады және оны орта мерзімді әлеуетте еңсеруі мүмкін.

Нақты осы ҚО елдерінің ұлттық экономикасының дағдарыстан кейінгі жағдайы, дағдарыстан кейін әлемдік саясат пен экономиканың шетінде қалып қалу қауіпі біздің елдерді тығыз өзара байланыста болуға итермелейді.

Бүгінгі таңда Еуразиялық экономикалық қоғамдастықты (ЕурАзЭҚ) құрудың нақты шынайы көрінісі көрінуде. Үш жылдан аса Беларусия, Қазақстан және Ресей елдерінің Кеден Одағы (КО) жұмыс істеуде, 2012 жылдан бастап үш елдің Бірыңғай экономикалық кеңістігі (БЭК) құрылды, аталған жылдың 1 ақпанынан бастап БЭК жаңа алдыңғы ұлттық ұйымы – Еуразиялық экономикалық комиссия алқасы (ЕАЭК) жұмысын бастады.

Аталған үрдіс әрбір жаңа кезеңде тереңірек және ауқымдырақ бола түсуде, ықпалдастықтың өте тығыз мерзімде өтуіне қарамастан.

Егер ҚО елдер арасындағы сыртқы сауда қатынастарын жеңілдетсе, ал БЭК біздің елдер ішіндегі тауарлардың жылжуын ғана емес, капиталдың және жұмыс күшін жылжытуды жеңілдетті. Ал екі жыл

бұрын бірінші «одақтық министрлік» пайда болды – ЕАЭК алқасы, ол өзі жеке шешім қабылдау құқығына ие, оны қатысушы-елдердің өкімет органдары орындауы міндетті.

Сонымен, еуразиялық ықпалдастықтың қарсыластырының және басқа да сыртқы бақылаушылардың сынына қарамастан, еуразиялық кеңістіктегі ықпалдастық үрдістер күшейуде. Әрине, жаңа аймақтық бірлестіктің жаңа құрылып жатқан және бұрын құрылған институттардың жұмысының тиімділігін алғашқы бағалау үшін, әлі көп уақыт өте қойған жоқ. Сондықтан да, бұл мақалада құрылып жатқан Еуразиялық экономикалық кеңестің туризм экономикасына әсерінің артықшылықтары мен кемшіліктеріне жалпы және алдын-ала бағалаулар беріледі, сонымен қатар оны құруға кейбір әдістемелік әдістері ұсынылады.

Қазіргі таңда құрылып отырған Еуразиялық экономикалық кеңес әртүрлі факторларға байланысты әлемнің ерекше аймағы болып табылады.

Біріншіден, ол нақты тарихи заңдылық аясында қалыптасуда, атап айтқанда еуразиялық кеңістіктің екі бірін-бірі алмастыратын геосаяси ұйымының алмасуы – бірыңғай мемлекеттілік және мемлекеттер жүйесі. Еуразиялық кеңістік сақтардың, ғұндардың, моңғолдардың, славяндардың не кеңес коммунистерінің билігінде біресе біріксе, біресе ажырады [1].Соған қарамастан, аймақта болып жатқан геосаяси өзгерістер әлемдік шаруашылық жүйесіне әсері жалпы айтқанда маңызды болды.

Екіншіден, табиғи-географиялық, демографиялық және экономикалық жағдайлардың ерекше үйлесімі аймақты ерекше етеді. Еуразиялық кеңістіктің бай ресурстық және экономикалық әлеуеті аймақтың дамуының ғана емес, сонымен қатар бүкіл әлемдік экономиканыңмаңызды факторы болып табылады.

Үшіншіден, ерекше еуразиялық мәдениет өзіне еуразиялық кеңістікті мекендеген славян, түрік және көптеген еуропалық және азиялық этностардың бай мәдени құндылықтарын біріктіре отырып, әлемдік өркениеттің дамуына әсер етті және әлі де әсер етуде.

Еуразияны жеке аймақ ретінде қарастыра отырып, біз аймақты мекендеген халықтардың табиғи ықпалдастығы жоғары әлеуетке ие екендігін мойындаймыз, ол көп ғасырлық бірігіп тұрумен, сонымен қатар этномәдени, экономикалық және миграциялық өзара байланыспен түсіндіріледі.

Құрылып жатқан Еуразиялық экономикалық кеңестің жаһандық экономикаға болашақтағы рөлін бағалауда, әрине анықтаушы болып аймақтың ресурстық және экономикалық көрсеткіштері, сонымен қатар құрылып жатқан бірлестіктің бағытталып отырған стратегиялық мақсаттары саналады.

Еуразиялық кеңістіктің[1] аумағы және ресурстық әлеуеті зор. Аймақ елдері алып жатқан жер көлемі 22,3 млн шаршы км (жер құрлығының 16,4%) құрайды, онда 281 млн адам тұрады (әлем халқының 4,4%). Аймақ аумағында әлемдегі пайдалы қазбалардың 25% шоғырланған, оның құны шамамен 30 дан 40 трлн долларға бағаланады. Аймақ үлесіне шамамен әлемдік табиғи газдың 40%, тас көмірдің 25%, мұнайдың 20%, орманның 25%, егістік жердің 13% және тұщы судың 11% келеді. Ауыл шаруашылығына жарамды жерлердің көлемі 524 млн га, ал кеңістік елдерінің әлемдік астық өндірудегі үлесі 63% жетеді [1, 94 б.].

Аймақ мемлекеттері жоғары өндірістік әлеуетке ие (әлемдік өнеркәсіптік өндірістің 10%). ЕЭК қатысушы-елдердің үшеуі де қазіргі таңда экономиканы белсенді әртараптандыруды жүзеге асыруына, оның ішінде жаңа өндірістік технологиялар мен инновацияны ендіруге ерекше көңіл бөлулеріне қарап, өндірістік әлеуетінің жоғарылайтындығына және әлемдік өнеркәсіптік өндірісте аймақтың үлесінің өсетініне сенуге болады.

Қалай дегенмен, ТМД сарапшыларының бағалауына сәйкес, аймақтың ең дамыған 3 мемлекеті – Ресей, Беларусия және Қазақстан – өз әрекеттері мен күштерін біріктіретін болса, тіпті жақын арадағы әлеуетте әлемдік нарыққа әлемдігі 55 танымал макротехнологиялардың ішінен 10-15 дейін ұсынуға мүмкіндігі болады (оның ішінде, авиациялық, космостық, ядролық, машина құрастырушылық, кеме жасау, био, нанотехнологиялар және т.б.)[2].

Еуразиялық аймақ сонымен қатар ерекше транзиттік әлеуетке ие. Еуропа мен Азиялық-тынық мұхит аймағы арасындағы трансконтиненталдық географиялық орналасуы, оның әлемдік бәсекеге қабілеттілігін жоғарылатады. Құрлықтық тасымалдауларды дамыту мен басқа да транспорттық-коммуникациялық саладағы ірі халықаралық жобаларды жүзеге асыру аймақтың әлемдік шаруашылық байланыстағы маңызы мен рөлін күшейтеді [3].

[1] Еуразиялық кеңістік бұл мақалада географиялық тұрғыда Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шекарасы аясында сипатталады, яғни бұрынғы Кеңес Үкіметі шекарасында Балтық елдерін қоспағанда.

ЕАЭК қатысушы-елдер территориясының туристік әлеуеті ерекше назарды талап етеді. Шегі жоқ өзендер, мөлдір таза көлдер, қалың орман, кең дала, адам қолы тимеген көптеген табиғи жерлер, киелі жерлер, мұражайлар, тарих пен мәдениет ескерткіштері – осы барлық әлеуетті дұрыс және ақылмен қолдану қатысушы-елдердің жиынтық табысын өсіріп қана қоймай, сонымен қатар осы елдердің экономикасының тұрақты дамуына негіз болады.

Сонымен, еуразиялық кеңістіктің ресурстық, демографиялық және туристік әлеуетін кешендік жүзеге асыру экономиканың өсуіне, экономикалық ықпалдастық жағдайында аймақ елдері тұрғындарының өмір сүру деңгейін жоғарылатуға және қоғамдық дамудың тұрақтылығын қамтамасыз етуге негіз болуы мүмкін.

Былтырғы жылдың күзінде Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Известия» газетінде жарық көрген «Еуразиялық кеңес: идеядан бастап болашықтың тарихына дейін» деген мақаласында ЕЭК қалыптасуын және одан ары қарай Еуразиялық экономикалық кеңестің біздің еліміздің жаңа даму кезеңіне өтуіне нақты мүмкіндіктер беретін ықпалдастық жолы ретінде бағалаған.

Осыған байланысты, ЕАЭК құруды біз мемлекеттерімізді ғылыми-технологиялық және өндірістік-ресурстық әлеуеті мықты ірі аймақтық құрылым ретінде қалыптасуындағы, АҚШ, Еуропалық одақ және Қытаймен тең дәрежеде бәсекеге түсе алатын дұрыс жол ретінде қарастырамыз. Әрине, аймақтық ықпалдастық үрдісі ойластырылмаған, қысқа мерзімді пайда табуды көздемеуі тиіс, ол ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық мақсаттарға және аймақтық бірігуге қатысушы-мемлекеттерге ортақ болып табылатын геосаяси қызығушылықтарды жүзеге асыруға бағытталуы тиіс [3].

Еуразиялық кеңістікті экономикалық ықпалдастық негзі ретіндегі ерекшеліктерін қарастыра отырып, ЕАЭК қатысушы-мемлекеттердің туризм экономикасын дамытуға байланысты сұрақтарды зерттеуге өту орынды.

Атап кетер жағдай, қазіргі кезде барлық ЕАЭК қатысушы-мемлекеттер үшін туризм төмен табысты экономика саласы болып табылады. Бұл осы аймақ мемлкеттерінің айтарлықтай ресурстық және өндірістік әлеуеті бола тұра, барлық көңілді мұнай өндіру, металлургия, машина жасау және өңдеуші өндірісті, ауыл шаруашылық кешеніне аударады да, қызмет көрсету саласына, әсіресе туризмге жеткілікті деңгейде көңіл аудармайтындығын көрсетеді.

Туризм бүгінгі таңда – бұл әлеуметтік-экономикалық кешен саласы, ол көптеген мемлекеттерде жылдам дамушы индустрияға айналған. Қазіргі кезде әлемде әрбір 6-шы жұмыс орны туристік бизнеске тиесілі. ДТҰ болжамына сәйкес, 2020 жылға қарай халықаралық туристік келулердің саны 1,6 млрд. құрайды, яғни 2000 жылдың көрсеткішінен 3 есе артық болады. Туристердің күнделікті шығындары, әуе тасымалын қоспағанда күніне 5 млрд. долларға өседі.

Осыған байланысты аймақтық ықпалдастықтың артықшылықтары мен кемшіліктерін объектівті және жүйелі бағалау маңызды болып табылады, яғни таза сындарлы әдістен бас тарту: ықпалдастық нәтижесінде қай мемлекет қандай пайда табады және не жоғалтады:

Аймақтық ықпалдастықтың кемшіліктері	**Аймақтық ықпалдастықтың артықшылықтары**
1) Ең негізгі мәселе табиғи ресурстарды оңтайлы пайдалану және қатысушы-мемлекеттердің экологиялық қауіпсіздігін сақтау болып табылады. Ол келесі шаралардан тұрады: • Ерекше қорғалатын табиғи аймақтарға экологиялық жүктемені жоспарлау (қорықтар, ұлттық парктер, қорықша және т.б.); • Су ресурстарын қолдануды қадағалау, әсіресе, үлкен көлемді суды қамтитын трансшекелген өзендер, Каспий және Арал теңіздерін қамтиды. Өзендердің, көлдердің және басқа су қоймалардың ластануын болдырмау үшін аладын-ала ескерту саясатын жүргізу; • Тұрмыстық және құрылыс қалдықтарымен қоршаған ортаның ластануын қадағалау. Өз кезегінде, құрылыс қалдықтары туристік кешендерді салу барысында қолданылатыны белгілі; 2) Туризм саласында нормативті-құқықтық	1) Туристік қызмет нарығының көлемін жоғарылату. Үлкен туристік әлеуетке ие, бірақ нарық көлемі үлкен емес біздің елде туризм индустриясын жылдам қарқынмен дамыту өте қиын. Бұл туристік қызметтің импорттық үлесінің үлкендігімен және барлық елдегі 25 %-дық қоныстанумен дәлелденеді. 2) Еуро-Азиялық энергетикалық компанияға мүше елдер арасында кешенді туристік өнімді жасау. Тауарлар, қызметтер, капитал және адами ресурстардың еркін қозғалысы Еуро-Азиялық энергетикалық компанияға мүше елдер арасында кешенді туристік өнім жасауға мүмкіндік береді. 3) Әлемдік туристік нарықта Еуро-Азиялық энергетикалық компанияға мүше елдердің имиджін жылжытуға бағытталған біріккен іс-шараларды жасау. Евразиялық экономикалық одақтың беделі мен рөлінің әлемдік аренада жоғарылауы есебінен дамыған мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың түзу қарым-қатынасының өсімі байқалады.

базаға қатысты үлкен көлемдегі сұрақтарды реттеу. Осы сұрақ нақты қайта қарастыруды қажет етеді;

3) Еуро-Азиялық энергетикалық компанияға мүше елдердің қарым-қатынасына бағытталған орындаушы және құқықтық органдардың біржүйедегі стратегиялық бағдарламаларын жасау;

4) Кадрлық сұрақтарды шешу. Туризм саласының кадрларын даярлау мәселесі туризм бойынша Кеңес жиналысының негізгі талқылайтын сұрағына айналды. Халықаралық көрме «Интурмаркет» шеңберінде 2009 жылы Мәскеуде Кеңестің белсенді қатысуымен туризм индустриясының кадрларын даярлау тақырыбында ғылыми-тәжірибелік конференция өтті. Осы маңызды сұраққа қатысты конференцияның өтілуі жеткіліксіз болды. Туризм саласындағы қызметкерлердің біліктілігін арттыру және қайта даярлау үшін әлемдік тәжірибені қарастыра отырып, біржүйедегі білім стандартын құруда үлкен жұмыстар жасау қажет;

5) Бағалық дискриминацияның өсімі. Әрбір дамушы мемлекеттің шығу туризмін дамытудың негізгі мәселесі оның бағалық дискриминациясы болып табылады. Ол туристік кезең барысында бағаның жасанды жоғарылауымен, маусымаралық кезеңде төмендеуімен сипатталады. Бұл жағдай аймақтың, оның ішінде мемлекеттің экономикалық дамуына жағымсыз әсер етеді.

6) Асфальттық жабумен қамтамасыз етілген автокөлік жолдарының, туристік орындарды көрсетуге бағытталған теміржолдардың амортизациясының жоғарылауы, сонымен қатар, Қазақстанға кіретін және Қазақстаннан шығатын көліктердің қозғалысын қадағалаудың қиындауы;

7) Мәдениаралық байланыс сұрақтарының шешімі халықты құрметтеу, тілдік қарым-қатынас жасаудың еркіндігі, дінаралық және саяси көзқарастар, соның ішінде, халықаралық этика принциптеріне негізделген.

4) Біріккен инвестициялық жобаларды жасау. Еуро-Азиялық энергетикалық компания шеңберінде тауарлар мен қызметтердің еркін қозғалысы капиталдың еркін қозғалысының негізін қалыптастырады. Осы орайда, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстарды орындау конкурстарына қатысу арқылы біріккен инвестициялық жобаларды жасауға бірегей мүмкіндіктер туады.

5) Еуро-Азиялық энергетикалық компанияны құру туризм саласындағы визалық рәсімдеулерге қатысты сұрақтарды қысқартуға, туристік қызметті стандарттауға, орналастыруды жіктеуге, туризм саласындағы қызметкерлердің біліктілігін арттыруға, заңнаманы үлестіруге жағдай жасайды.

6) Кеңес одағы уақытында танымал болған балалар лагері негізіндегі балалар-жасөспірімдер туризмін жаңғыртуға бірегей мүмкіндіктер туады. Табиғатқа, адамға, мәдениетке, тілге, салт-дәстүрге құрметпен қарау, Патриоттық рухты тәрбиелеу, жауапкершілікпен шешім қабылдау, барлығы, балалар-жасөспірімдер лагері базасында тиімді қалыптастырылады.

7) ЮНВТО-мен бекітілген туризмдегі әлемдік статистикалық есептілік стандарттарын енгізу қысқарады. Осы бағытта жұмыстар жүргізілуде. 20 қараша 2013 жылы Санкт-Петербургтегі ТМД басшыларының Кеңес жиылысында туризм саласының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму бағыты қабылданды. Оның негізгі бөлімдерінің бірі ТМД елдерінің туризм бойынша статистикалық есебін жетілдіруге арналады.

8) Туризмнің жаңа бағытта дамуы ҒЗТКЗ мен инновациясыз мүмкін емес. Брондау бағдарламаларын жасау, кеңселік операцияларды автоматтандыру, электронды құжаттар, бұлардың барлығы, Еуро-Азиялық энергетикалық компания құру барысында одан әрі жетіле түсетін технологиялық жаңашылдықтың тізбегі ғана.

9) Еуро-Азиялық энергетикалық компанияға мүше елдердің тығыз қарым-қатынасынан туындайтын синергетикалық әсер туризм саласындағы бәсеке қабілеттілікті жоғарылатуға септігін тигізеді, сонымен қатар, басқа да аралас экономика салаларының тұрақты дамуына жағдай жасайды.

ЕЭО құрылуы құқықтық, институционалдық, техникалық, ұйымдастырушылық және рәсімдік сұрақтарды шешу бойынша үлкен көлемдегі жұмысты қажет етеді. Осы жағдайда дұрыс жолды таңдай білу ең маңыздылардың бірі болып табылады.

Біздің көзқарасымыз бойынша, Еуро-Азиялық энергетикалық компанияның құрылуы екі кезең бойынша тұжырымдалады. Бірінші кезеңде, мүше елдер орталықтандырылған институты мен дербес ұлттық реттелген органдары болмайтын NAFTA (Еркін сауда жөнінде Солтүстікамерикалық келісім) моделі бойынша келісімге бағдарланады, екінші кезеңде, интеграцияланған жоба бойынша ЕО моделіне көшеді. Сәйкесінше, осындай тіл табысу ықпалдастықтың екі деңгейін болжайды: бірінші – біртұтас валютасы мен біртұтас экономикалық саясаты жоқ біртұтас нарық, екінші - федеративті құрылымдардан тұратын экономикалық саясаттың толық үйлесімділігі.

Осы арада Кедендік Одақ Комиссиясының және ЕАЭК басқарушылық құрылымы деңгейінде ықпалдастыққа байланысты төмендегідей қағидалық сұрақтарды шешу қажет:

- мүше елдердің макроэкономикалық саясатын координациялау. Бұл, сөзсіз, нарықтық интеграцияның қажетті алдын-ала шарты;
- институционалдық сызба, ЕАЭК құрылым жоспары, өкілдіктері, қаржыландырылуы, заңды құқықтары және басқалары. Негізгі мағына дауларды шешуге бағытталған құқықтық механизмде;
- кеңестік рәсім. Мысалы, ЕО және NAFTA қоғамдық ұйымдар, құқықтық институттар және іскер қауымдастықтарға белсенді араласу негізінде құрылды;
- ЕАЭК институттарын және бағдарламаны жүзеге асыру барысындағы шығындарды қаржыландыру;
- техникалық стандарттарды анықтау мен монополияларды қадағалау үшін дербес реттеуші органдарды құру;
- нарықты дамыту мен бәсекелестікті кеңейту саясаты. Осы арқылы ЕАЭК бірігу бағыты анықталады, сонымен қатар шағын және орта бизнеске деген қарым-қатынас позициясы;
- Дүниежүзілік сауда ұйымына кіру мерзімі мен шарттары. Бұл мүше елдердің экономикалық белсенділігіне тиянақты әсер береді;
- басқа облыстардағы біртұтастылық, әсіресе, еңбекпен қамту және қоршаған ортаны қорғау саласында. Осымен қатар, әрбір ЕАЭК мүше елдер келесі сұрақтарға жауап бере алатын өзінің ұлттық бағдарламасын анықтап алуы керек:
- парламенттік және саяси білімі, іскер қауымдастықтары, басқа қоғамдық ұйымдары бар кеңес беретін ішкі механизм құру;
- әрбір елдегі ішкі нарықтың ұйымдастырылу мәселесін шешу аймақтың нарықтық шоғырлануының және ДСҰ ережелері мен стандарттарының шарты болып табылады;
- реттеуші тіл табысу арқылы ұлттық қызығушылықтарды анықтау;
- нарықтық шоғырландыру бағдарламасынан тыс экономиканың салаларын анықтау;
- қаржылық нарыққа шоғырландыруды бағалаудың ықпалы;
- біртұтас нарықты құрудың әлеуметтік және аймақтық аспектілерін бағалау;
- ЕАЭК құру нәтижесінде көші-қон мәселелерін болжамдау;
- мемлекеттік қажеттілік үшін сатып алу сұрақтарын шешу.

Мүше елдердің аймақтық сауда және индустриялық компаниялары нарықты біріктіру ісіне дайындық жасауы қажет. ЕАЭК құрылуы, сөзсіз, іскерлік ортаға өзгерістер алып келеді. Егер де осы үдеріс ДСҰ кірумен бірге қатар келсе, онда компанияларға жаңа аймақтық шарттарға назар аударуға тура келеді. Бұл оларға келесі салалар бойынша өздерінің мақсатын бағалауға мәжбүрлейді:

- ЕАЭК көрсеткіштерін ұстана отыра бизнесті жүргізудің моделін жасау, әсіресе, біртұтас нарықтан шығарылған салаларға бағытталған;
- жаңа макроэкономикалық, нормативтік және коммерциялық тұрғыда бағытталған бизнесті жүргізудің моделін жасау;
- қосылуға және қайта құрылуға қажетті қаржыландыруды бағалау;
- өндірістік үдерісті жаңартуға керекті қаржыландыруды бағалау;
- аймақтық нарықты бағалау;
- шикізат қорын анықтау;
- инфрақұрылымдық қамтамасыз етудегі қажеттіліктерді бағалау.

Айқыны: ЕАЭК ұзақ мерзімді болашағы жане оның жаһандық экономикалық тенденцияға әсері жайлы айту үшін ЕАЭК елдерінің экономикасын сапалы түрде өзгерту қажет. Сол себепті, ЕАЭК дамытудың негізгі мәселесі посткеңестік экономиканың саясатының ерекшеліктері және әлемдік нарық конъюнтурасы мәселелерін еңсеру болып табылады.

ЕАЭК елдері үшін бай табиғи ресурстарға ие болу және осымен қатар артта қалған базаны қайта жаңғырту, шикізат секторын дамытуға бағытталған ыңғайлы құрылымдық саясатты анықтап берді. Осы жағдайда бірдей мәселеге тап болған мүше елдер ЕАЭК шеңберінде таяу шет елдің нарығын игеруге мүмкіндіктері бар. ЕАЭК елдері, оның ішінде, Қазақстан мен Ресей үшін әлемдік энергетикалық және азық-түлік нарығына қатысу үшін жаңа технологияларды дамыту толығымен шынайы.

Біздің елдер өзінің бәсекеге қабілеттіліктерін жоғары деңгейде пайдаланып қалулары керек, бұл әлемдік одақта бағаланатын тек қана бай табиғи ресурстар ғана емес, сонымен қатар, транзиттік транспорттық-коммуникациялық әлеует; ЕАЭК ішкі нарығында сұраныстың жоғарылауы; әлемдік нарықтағы салалардың бәсекеге қабілеттіліктерінің болуы; ЕАЭК басқару және дамытудың жалпы бағдарламалары.

Сол себепті, қазіргі таңда ЕАЭК қарауы тиіс жағдайлар, бәсекелік саланы реттеу, инвестиция, зияткерлік меншік, қызмет, қоршаған ортаны қорғау, космосты игеру, еңбек стандарттары және тағы басқалар. Басқаша айтқанда, ЕАЭК көп сұрақтарды шешуі қажет.

ЕАЭК жалпы саясатын құру барысында әлемдік нарықтың жағымсыз әсері, мүше елдердің бір түрдегі экономикалық құрылымынан, ішкі сауда саясатының шикізатқа бағытталуынан көрінеді. Екінші бір жағынан, экспорттық себетінде бәсекеге қабілетті шикізаттық тауары бар Кедендік Одақ және ЕАЭК және Ресей шеңберінде, және Қазақстанға, жаңа білім мен жаңа технологияға бағытталған бәсеке қабілеттілікті дамытудың жалпы сценарийін жасау қиын емес.

Басқаша айтқанда, ЕАЭК жаһандану заманындағы экономикалық саясатының негізгі мақсаты бәсекеқабілеттілікті жасау және дамыту, екінші жағынан Беларусия, Қазақстан және Ресейдің экономикасын модернизациялауға бағытталған бағдарламасының негізгі стратегиясын біріктіру, ал басқа жағынан, КО, ЕАЭК және жаһандық нарықтың жалпы экономикалық стратегияның негізі.

ЕАЭК елдерін инновациялық тұрғыда дамытудың қажеттілігіне қарамастан жаңа кезеңдегі экономикалық модернизация қысқа және орта мерзімді стратегия бойынша, ал инновациялық экономика ұзақ мерзімді стратегия бойынша жүзеге асырылады.

Сол себепті, экономикалық жағдайға байланысты инновациялық экономикаға өтудің жалғыз мүмкіндігі модернизациялық үдерістерді мемлекет деңгейінде жеделдету болып табылады және бұл Қазақстан, Ресей және Беларусияда іске асырылуда.

Бірақ, Кедендік Одақ елдерінің экономикалық мәселелерінің жалпылығына қарамастан, модернизацияның ұлттық стратегиясының бар болуы және ЕАЭК қысқа мерзім ішінде құру ЕврАзЭО бағдарламалық құжаттарында көрсетілмеген. Сол себепті, ғылыми саланы, ЕАЭК елдерінің білімі мен инновациясын біріктіретін және модернизацияның уақыты (немесе кезеңі) белгіленген инновациялық кеңістік құрудың тұжырымдамасы жасалуы тиіс.

Мүше елдердің ішкі модернизациялық үдерістерінің және модернизациялық бағдарламаларының табысты жүзеге асуы, аймақтық интеграциялық бірігу аясында халықаралық серіктестік жайлы экономикалық сұрақтардың шешілуі ЕАЭК рөлін жоғарылатады.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Евразия в поисках идентичности. Отв. ред. С.П. Глинкина, Л.З. Зевин. – М., СПб, 2011. – С. 3.

[2] Покровский В.А. Состояние экономики и потенциал взаимного сотрудничества участников СНГ // Общество и экономика. 2004. – №5 – 6. – С. 145.

[3] Музапарова Л. Перспективы развития казахстанского бизнеса в новых экономических условиях // Информационно-аналитический журнал «Аналитик». 2012. – №1/(65). С. 64 – 68.

REFERENCES

[1*] Evraziya v poiskax identichnosti.* Otv. red. S.P. Glinkina, L.Z. Zevin. – M., SPb, **2011**. – s. 3.

[2] Pokrovskij V.A. *Sostoyanie ekonomiki i potencial vzaimnogo sotrudnichestva uchastnikov SNG* // Obshhestvo i ekonomika. **2004.** – №5 – 6. – s. 145.

[3] Muzaparova L. *Perspektivy razvitiya kazaxstanskogo biznesa v novyx ekonomicheskix usloviyax* // Informacionno-analiticheskij zhurnal «Analitik». **2012**. – №1/(65). s. 64 – 68.

УДК 339.97:338.48 (574)

АНАЛИЗ ПРЕИМУЩЕСТВ И НЕДОСТАТКОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Тлеубердинова А.Т., Аскеев А.Г., Джумабаева Ш.Б.
tat404@mail.ru , sholpanJ@bk.ru
Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова, г. Караганды, Республика Казахстан

Ключевые слова: туризм, анализ преимуществ и недостатков, интеграционные процессы, Евразийский Экономический Союз,.

Аннотация. Статья рассматривает преимущества и недостатки интеграционного процесса в области туризма трех стран Содружества независимых государств: Казахстана, России и Беларуси, в рамках Евразийского Экономического Союза. Основной методикой исследования выступает сравнительный анализ положительных и отрицательных сторон осуществляемых процессов для туристской отрасли Республики Казахстан. Учитывая тот факт, что в современных условиях международная экономическая интеграция представляет собой одно из основных проявлений глобализации экономики и развивается в рамках этого общего универсального процесса, рассматривается также взаимосвязь

Евразийского Экономического Союза с мировым сообществом. Авторы приходят к выводу, что формирование Евразийского Экономического Союза потребует большого объема работы по решению правовых, институциональных, технических, организационных и процедурных вопросов в целом ряде взаимосвязанных областей. В этом плане ключевое значение имеет правильная последовательность шагов, особенно с учетом сжатых временных рамок.

Тлеубердинова А.Т. - д.э.н., профессор Карагандинского государственного университета им. академика Е.А. Букетова

Аскеев А.Г. – м.э.н., эксперт (Канцелярия Премьер-Министра Республики Казахстан)

Джумабаева Ш.Б., - м.э.н., ст. преподаватель Карагандинского государственного университета им. академика Е.А. Букетова

Поступила 27.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Innovative technology and foreign language teaching

T.N. Kalbirova
kalbirovatol@mail.ru
Kazakh national technic university named after K.I. Satpayev, Almaty, Kazakhstan
The Constitutional council of the Republic of Kazakhstan

Key words:multimedia learning paradigm of learning, communicative activities of students' independent work intensification.

Abstract. The article deals withthe necessity and importanceof innovative technologiesin the classroomforeign languages.Alsodiscussed in detailinmultimedia technology, acting asspecialintellectualactivityfunds. They have a numberof advantages comparedwith otherinformation technologytraining, as they allow: to improve the process oforganic combination oftraditional formsand methods of educationwith innovative; implementtraining, information, games, modeling, design andanalysisfunctions;obschedidakticheskieperform suchprinciplesasthe visibility, accessibility, feasibledifficultysystematictransitionfrom education toself-education,positive emotional backgroundof learning,linking theorywith practice.The use of innovativelearning technologiescreates the mostfavorable conditionsandcontributes significantly to themotivationin learningforeign languages.

Шет тілдеріне арналған инновациялық технология және білім беру

Т.Н. Калбирова
kalbirovatol@mail.ru

Тірек сөздер:білім берудің мультимедиялық әдістері, білім берудің парадигмасы, студенттің коммуникативті әрекеті, өзіндік жұмыстың интенсификациясы.

Аннотация. Мақалада шет тілі сабақтарында инновациялық технологияны қолданудың қажеттілігі мен маңыздылығы айқындалады. Сонымен бірге мақалада ерекше зияткерлік әдістер ретінде мультимедиялық технологиялар толығымен қаралып жатыр. Олардың дәстүрлі формалардың органикалық байланыс процессін және инновациялық білім беру әдісін жетілдіру; білім беруші, ақпараттық, ойын, модельдеуші, құрастырушы және аналитикалық міндеттерді іске асыру; көрнекілік, қол жетімділік, қиындық, жүйелік, білім алудан өз бетімен білім алуға өту, білім берудің жағымды эмоциональды фоны, теорияның тәжірибемен байланысы сияқты ортақ дидактикалық қағидаларды орындау мүмкіндіктерін беретіндіктен, білім берудің басқа ақпараттық технологиялармен салыстырғанда артықшылықтары бар. Білім берудің инновациялық технологияларын қолдану өте қолайлы шарттар туғызады және шет тілдерін үйрету процессінде себептердің едәуір жоғарылауына үлес қосады.

Білім берудің мультимедиялық әдістерін қолданбай шет тілдерін үйрету мүмкін емес. Ағылшын тілінде қарым-қатынас жасау нақты процесстің мысал келтіру мүмкіндігі, оқылатын тіл мен мәдениеттің нақты шарттар функциясына білім беретін ортаның жуықтау қажеттілігі, сөзсіз, шет тілдерін үйрету әдісінің маңызды міндеттері болып табылады.

XXI ғасыр –ақпараттандыру ғасыры тілді дәстүрлі үйретуге өз түзетулерін енгізеді. Жаңа мүмкіндіктер арқасында қазіргі кезде білім беру барысында компьютер технологияларын қолдану зор

мәнге ие. Жаңа ақпараттық және коммуникативтік технологиялар енгізу білім беруге жол ашады, ашық түрде білім беру жүйесін қалыптастырады, қазіргі дипломды маман ие болуға тиісті квалификациялы сипаттама ұсыныстарын өзгертеді.

Қазіргі педагогикалық ғылым білім беруде жаңа технологияларды қолдануға тырысады. Жоғарыда келтілген интерактивті медиа сонымен бірге өзінің сенімді қолданысын алады. Әр түрлі интерактивті оқытатын компьютер бағдарламаларының көпшілігі ағылшын тілін үйретуде фонетикалық және грамматикалық аспектілерді дербес талқылау және оларды қолдануда дағдысына дейін жеткізу көзделеді. Осы бағдарламалардың ерекшеліктері интерактивті диалогтар, сөйлеуді тану жүйелері және дыбыстау визуализациясы, дыбыстардың артикуляциясын көрсететін анимацияланған роликтер, сөйлеу дағдысының барлық түрлерін дамыту үшін жаттығулар, аудармамен бейнесюжеттер, білім алуда өз нәтижелерін зерттеу болып табылады.

Ағылшын тілін үйретудің мақсаты студенттердің коммуникативті қызметі болғандықтан, яғни тілді толығымен игеру, білім беру барысында оқытушы міндетіне әрбір студенттің қызметін жандандыру, олардың шығармашылық белсенділігі үшін жағдайлар жасау кіреді. Ақпараттық бағдарламалыр және интернет-технологиялар, сонымен бірге ынтымақтастықта үйрену және жобалы әдіс осы мәселелерді шешуге мүмкіндік беру сияқты заманауи әдістерді қолдану.

Мультимедиа технологиясы (ағ. multi-көп және media-орта) бірнеше ортаның (мәтін, видео, аудио, кесте, анимация және т.б.) аудиовизуалды ақпараттарын біріктіретін, қолданушының жүйемен интерактивті диалогын және дербес қызметтердің әр алуан түрлерін іске асыратын ақпараттық білім беру технологиясы ретінде қарастырылады.

Білім беру барысында мультимедиалық технологияларды қолдану: дәстүрлі формалардың органикалық байланыс процессін және инновациялық білім беру әдісін жетілдіру; білім беруші, ақпараттық, ойын, модельдеуші, құрастырушы және аналитикалық міндеттерді іске асыру; көрнекілік, қол жетімділік, қиындық, жүйелік, білім алудан өз бетімен білім алуға өту, білім берудің жағымды эмоциональды фоны, теорияның тәжірибемен байланысы сияқты мүмкіндіктер береді. Сонымен қатар мультимедиалық технологиялар компьютерді жобалау, пішіндеу және құрастыру тұрғысынан төңіректегі біртұтас әлемді таныстыру үшін жасалған мультимедиалық бағдарламаларға, энциклопедияларға, сөздіктерге және арнайы ақпараттық білім беру орталықтарына сүйенеді.

Мультимедиалық технологиялар ерекше зияткерлік әдіс ретінде және басқа ақпараттық білім беру технологияларымен салыстырғанда артықшылықтары бар болғандықтан, олар:

1. Тұрақты жетілдіру мазмұны және заманауи шарттармен тәрбиелеу әдісі педагогикалық құрал болып табылады.
2. Лингвистикалық қабілеттері бар студенттерді айқындау және қолдауға мүмкіндік береді.
3. Дистанциялық білім берудің негізі болып табылады
4. Бүкіләлемдік желі Internet және кең байланыс желісі арқылы тәрбиелеудің озық әдістері мен жалпы педагогикалық жұртшылық білім беруге қол жеткізуді қамтамасыз етеді.
5. Жасанды тіл ортасын құрады, шет тілін (ШТ) үйретуде жеке білім алуын қамтамасыз етеді, студенттің дербестігін және жауапкершілігін арттыру, барлық жастағы топтарға ШТ үйретуді ұйымдастыру, қатысушының өз қызығушылықтары мен мақсаттарына байланысты ШТ үйрету, ШТ үйретуде мәдениетаралық компонент енгізу.
6. Мультимедиа технологиялары жаңа және бейнелеу көрнеіліктері әдістерінің құрылуының шексіз мүмкіндіктерін көрсетеді. Мультимедиа (қосымша құралдары бар компьютер) әрбір шет тілін үйренушіге мұқият бақылау және тұрақты жедел көмек арқылы орындалатын өзіндік жұмыстың қуатты құралы болуға қабілетті болуы керек.

Білім беру барысында тиімді жақтарымен қатар мультимедиалық технологияларды жаппай құруға және енгізуге кедергі келтіретін тиімсіз тенденциялары да бар. Оларға мыналарды жатқызуға болады:

1) осы технология негізінде білім беру процессі мен оны ұйымдастыруды енгізу мультимедиалық технологияларды белсенді пайдалану үшін қолданыстағы білім беру жүйесінің дайындығының болмауы;

2) білікті құрастырушылардың тапшылығы;

3) мультимедиалық технологиялардың дамыған әдістемесінің болмауы;

4) мультимедиалық технологияларды құру мен кең енгізу үшін қаржының жетіспеушілігі;

5) сарапшылық аппаратықұрастырылмаған.

Қазіргі заманғы білім беру әлеуметтік мәдениет жағдайындағы қиыншылықтарға төзімді, инновациялық процестерді ғана емес, коммуникация процестерін де кең мағынада қолданатын мамандарды даярлауға жаңа талаптар қояды. Заңгер, политолог, менеджер, экономист, мұғалім және

т.б. мамандар коммуникативті мәдениетті, ынтымақтастыққа қабілетті, диалог жүргізе алатын, сөзге шебер, яғни коммуникативті білікті болуы қажет.

Болашақ маманның коммуникативті біліктілігінің астарында біз адами құндылық болуы керектігін түсінеміз, оған үш қасиет тән: 1) перцептивтілік қызмет - бұл қасиет іскерлік әріптесті қабылдау және түсіну, өз ойын білдіру үшін қажет; 2) коммуникативті қызметті жүргізуге арналған, мынадай сипаттарды ұйымдастырған қасиет: алдыңғы коммуникативті қызметті қалпына келтіреді, ақпарат береді, шығармашылық бірлестік ұйымдастырады, сөйлесу процессін басқару, болашақ коммуникативті қызметті жобалау; 3) коммуникативті-операциялы қызметті жүзеге асыруға арналған қасиет - басқа тұлғалармен сойлесу барысында өзін-өзі ұстау және басқару.

Білім берудің **қарқынды технологиялары** белгілі уақыт аралығында үлкен көлемді білімді тиімді ұғыну және қызметтің субъектілері нәтижесіндегі жетістіктерге қол жеткізудің бәрі педагогикалық технологиялар екенін түсінеміз.

Еңбекті қарқындату - бұл қызу, өнімді, әсерлі жұмыс істеу, берілген жұмыс уақыты аралығында көбірек жұмысқа үлгеру, яғни, көлемі жағынан, қосымша уақыт жағынан емес, біліктілікпен жұмысты атқара білу. Әлбетте, қарқындату педагогикалық еңбектің сапасын арттыруды қажет етеді, оқытушының кәсіптік құзіреті, сондай-ақ уақытты толық пайдалану, берілген уақыт аралығында анағұрлым көбірек білім беру.

Бірақ, Ю. Бабанский, М. Поташник бұл жағдайларда туындайтын шамадан тыс оқудан сақтануды ұсынады «...тиімді шара керек, оқытушыға темп пен көлемді ескеретін, жағдайға байланысты жоғары, білім алушылардың денсаулығына нұқсан келмейтін, басқа дисциплиналарға үлгеретіндей тиімділік критерийлері түрінде шектеу қажет». Бұл таңдаудың методикасы оқытушыға оқыту оптимизациясының теориясын ұсынады[3, с.104-105] .

«Оңтайландыру» белгілі бір функцияның көп немесе аз түрде көрсетілуі немесе көптеген мүмкін вариантардың арасынан[9, с.357] ең жақсысын таңдап алу, мысалы жұмыс методикасының нақты шарттары арасынан, яғни нормативті немесе минималды уақыт аралығында оқытушы, білім алушы, топ, жоо нәтижелерін алуға мүмкіндік береді. Бұл интентификация арқылы, бар күш-жігерді жұмсау арқылы жүзеге асатыны белгілі.

Технологиялардың тиімділігі, білім беру тәсілін оңтайландыру, білім берудің тиімді жақтары заманауи педагогикалық технологиялардың ажырамас атрибуты болып табылады.

Тиімділік(лат. effectivus – белгілі нәтиже беруші) «максималды қол жетімді немесе алдын ала ойластырылған мақсатқа қол жеткен нәтиженің қатынасы...» [7, с. 471-472.].

Ұтымдылық («Ұтымды» - орынды негізделген, пайдалы[4,с. 597]) оқытушының пайдалы қызметін түсіндіреді, олай болса, білім беру технологиясының жаңаруы жолында білім алушының да ұтымдылығы болып қарастырылады.

Қарқынды білім беру технологиясының маңызды компоненті болып психологиялық компонент табылады. «Оқытушы - студент» арасындағы өзара бейімделу қарқынды білім алуда студенттер арасындағы, студент пен оқытушы арасындағы «бейімдік әрекеттесу» достық қарым-қатынасты, өзара сенім, өзара көмекті білдіреді (1 кесте).

1 кесте. Қарқынды технологиялардың коммуникативті біліктілігі

Негізгі компоненттер	**Коммуникативті біліктіліктің қалыптасуының қарқынды технологиялары**(оқыту мәселесі, ойын қызметі, ынтымақтастықтың, өзін-өзі кемелдендіруі және т.б.)
Диагностикалық	студенттің білім деңгейін, оның шынайы оқу мүмкіндігін ескере отырып, коммуникативті қызметінің нәтижесін бағалау әдісін қолдану; студенттің және оқытушының коммуникативті білімін, ұсталығын және икемділігін анықтау; жоо-ның оқу және тәрбие ісіндегі коммуникативті біліктілікті түзету
Жобаланған	студенттердің қызығушылықтары, мотивациясы және мүмкіндіктерін коммуникативті біліктілігінің дамуы және мақсаттарының жобалануы
Мазмұнды	жасын және психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, білім алушылардың білім стандартын саралау нәтижесінде коммуникативті қызметінің дайындық деңгейін арттыру
Модельдеулер	студенттердің білім алу процестерін жандандыру нәтижесінде жіті технологияларды таңдауы, өзін-өзі шығармашылық жетілдіруі, танымдық дербестігі
Ұйымдық	коммуникативті біліктілікті дамыту мақсатында білім беру процесінің әдістерін қарқындату үшін ақпараттың ең жаңа көздерін, қосымша әдебиеттерді, аудиовизуальды әдістерді, компьютерлерді, интернет технологияларды қолдану; білім беру аясының шығармашылық ұйымы, дөңгелек үстелдегі талқылау, микро және макро топтар арасында білім беру шарттарын ынғайластыру
Психолого-педагогикалық	«оқытушы - студент» субъект-субъектті қатынас жүйесінде өзара бейімделу; гуманистік әрекеттестік - жауапты көңіл, студенттер арасындағы, студент пен оқытушы арасындағы достық; өзара жарылған сенімділік, көмек атмосферасы, жағымды эмоциялы көңіл-күйге

	дағдылану

ӘДЕБИЕТ

[1] Білім беруде қазіргі ақпараттық технологиялар. Роберт И.В. – Мәскеу, Школа-Пресс, 1994.-215 б.
[2] Benefits and drawbacks of controlled laboratory studies of second language acquisition. Yang L. R. Cambridge: CambridgeUniversityPress, 2001. 173–193 б.
[3] Білім жүйесінде жаңа педагогикалық және ақпараттық технологиялар. Полат Е. С. — Мәскеу, Просвещение, 2000. — 45–46 б.
[4] 4. Интернет дегеніміз не? Білім беруде ақпараттық және коммуникациялық технологиялар.// Кушниренко А. Г., Леонов А. Г., Кузьменко М. А. және т.б. Білім және ақпараттану - № 5, 7. -1998.- 56-57б.
[5] Оқытудың жаңа қарқынды әдісі. Журнал "Шет тілдері мектепте", Щукин А. Н. 2005, № 2; — 36–37 б.
[6] Жаңа ақпараттық және педагогикалық технологияларына негізделген компьютерлік оқу құралы.// Педагогика. Глазов Б. И. Ловцов Д. А. — № 6. 1995.- 12–13 б.
[7] Амонашвили Ш.А. Педагогикалық үдерістің жеке-адамгершілік негізі [Мәтін] - Мн.: Университетская, 1990.- 560б.
[8] Ожегов С.И. Орыс тілінің сөздігі[Мәтін] - М.: Русский язык, 1988. - 750б.
[9] Пидкасистый П.И. Оқушының сабақ үстіндегі іс-әрекетінің ұйымдасуы[Мәтін] / П.И. Пидкасистый, Б.И. Коротяев - М.: Знание, 1985. -80б.
[10] Селевко Г.К. Заманауи білім беру технологиялары[Мәтін]: оқу құралы. - М.: Народное образование, 1998. - 256б.
[11] Шетел сөздерінің сөздігі[Мәтін] - 18-ші баспа, өшір. - М.: Рус. яз., 1989.- 624б.

REFERENCES

[1] Modern information technologyin education.RobertIV, MoscowSchoolPress,1994, 215 p.
[2] Benefits and drawbacks of controlled laboratory studies of second language acquisition. Yang L. R. Cambridge: CambridgeUniversityPress, 2001. 173–193p.
[3] New pedagogicaland information technologiesin the education system. PolatES, Moscow,Education,2000, 45-46p.
[4] What is the Internet? Information and communicationtechnologies in education, KouchnirenkoAG, LeonovAG, KuzmenkoMA, and so on. D. Information andeducation, №5, 7, 1998, 56-57p.
[5] A newmethod ofintensivetraining.Magazine "Foreign languages at school" ShchukinAN2005, № 2, 36-37p.
[6] Computerizedtutorial, based on new informationand educationaltechnologies,Pedagogy. GlazovBIHuntersDA, № 6. 1995, 12-13p.
[7] Amonashvili, ShPersonality-humane manner pedagogical process[Text], Mn .:University, 1990,560p.
[8] Ozhegov, SI Russian Dictionary[text], M .:Russian Language, 1988, 750p.
[9] Pidkasistyĭ, P.I.Organizatsiyastudentactivitiesin the classroom[Text], PIPidkasistyĭ, BIKorotyaev,M.: Knowledge, 1985, 80p.
[10] SeleucusGKModern educational technology[Text], a tutorial, M .:Education, 1998, 256p.
[11] Dictionary of Foreign Words[Text], 18thed., Sr.,M .:Eng.lang., 1989, 624p.

Инновационные технологии и обучение иностранным языкам

Т.Н. Калбирова
kalbirovatol@mail.ru
КазНТУ им. К.И.Сатпаева, г. Алматы, Республика Казахстан
Конституционный Совет, Республика Казахстан, г. Астана

Ключевые слова: мультимедийные средства обучения, парадигма обучения, коммуникативная деятельность студентов, интенсификация самостоятельной работы.

Аннотация.В статье раскрывается необходимость и важность применения инновационных технологий на занятиях иностранных языков. Также в статье подробно рассматриваются мультимедийные технологии, выступающие в качестве особых интеллектуальных средств деятельности. Они имеют ряд преимуществ по сравнению с другими информационными технологиями обучения, так как позволяют: совершенствовать процесс органического сочетания традиционных форм и методов образования с инновационными; реализовывать обучающую, информационную, игровую, моделирующую, конструирующую и аналитическую функции; выполнять такие общедидактические принципы как наглядность, доступность, посильная трудность, системность, переход от обучения к самообразованию, положительный эмоциональный фон обучения, связь теории с практикой. Применение инновационных технологий обучения создает наиболее благоприятные условия и способствует значительному повышению мотивации в процессе обучения иностранным языкам.

Поступила 27.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015),248 – 255

Professionally-oriented foreign language teaching

Aisultanova K.A., Akshalova B.N., Hudaiberdina D.A.
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
dinara.azretalievna@gmail.com

Key words: professional activities, brainstorming, students of linguistics, socio-cultural, intercultural.
Abstract: The article deals with the structural elements of a substantial component of professionally oriented foreign language learning, the development of personal qualities of students and the acquisition of specific skills based on professional and linguistic knowledge.

Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку

Айсултанова К.А., Акшалова Б.Н., Худайбердина Д.А.
КазНУ им. аль-Фараби, факультет филологии, литературоведения и мировых языков , г. Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: профессиональная деятельность, коллективное обсуждение, студенты-нелингвисты, социокультурный, интерукультурные.
Аннотация: В статье рассматривается структурные элементы содержательного компонента профессионально-ориентированного обучения иностранного языка, с развитием личностных качеств обучающихся и приобретением специальных навыков, основанных на профессиональных и лингвистических знаниях.

Современное общество требует новых подходов к подготовке специалистов в различных сферах деятельности. Выпускник современного вуза должен обладать не только хорошими знаниями в своей области, быть мобильным, активным, но и обязательно владеть иностранным языком, причем не на «бытовом», а именно на профессиональном уровне.

Целью обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей должно стать достижение уровня, достаточного для его практического использования в будущей профессиональной деятельности. Профессионально-ориентированное обучение предусматривает профессиональную направленность не только содержания учебных материалов, но и деятельности, формирующей профессиональные умения. Современному выпускнику уже не достаточно уметь только читать и переводить профессиональные тексты, но и уметь использовать иностранный язык в различных сферах общения.

Профессионально-ориентированное общение может происходить в официальной и неофициальной обстановке, в виде бесед с иностранными коллегами, выступлений на совещаниях, конференциях, коллективных обсуждениях, написаниях деловых писем и e-mail. Поэтому содержание обучения иностранному языку должно быть профессионально и коммуникативно направленным. Необходимо четко определять цели обучения иностранному языку студентов-нелингвистов. Интерес студентов к предмету повышается, когда они ясно представляют перспективы использования полученных знаний, когда эти знания и умения в будущем смогут повысить их шансы на успех в любом виде деятельности.

Профессиональная направленность обучения требует интеграции иностранного языка с профильными дисциплинами, тщательного отбора содержания учебных материалов. Учебные материалы должны быть ориентированы на последние достижения в той или иной сфере деятельности, своевременно отражать научные открытия, новшества, касающиеся профессиональных интересов обучающихся, давать им возможность для профессионального роста [2, 36].

Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку должно быть направлено на решение следующих задач:

1- развитие коммуникативных умений по видам речевой деятельности (говорение, аудирование, чтение, письмо). Успешное овладение навыками диалогической речи заключается в умении вести беседу на различные темы, обмениваться информацией профессионального характера. Монологическая

речь предполагает умение выступить с докладом, сообщением, высказать свою точку зрения в дискуссии. Целью обучения аудированию является формирование умений восприятия и понимания высказываний собеседника на иностранном языке, в соответствии с определенной ситуацией и сферой общения. Результатом обучения чтению становится владение всеми видами чтения публикаций различных жанров, в том числе и специальной литературы. Целями обучения письму являются умение составления аннотации, реферативного изложения прочитанного, перевод, а также написание деловых писем, оформление договоров и т.д [1, 54].

2- овладение определенными языковыми знаниями (знания фонетических явлений, грамматических форм, правил словообразования, лексических единиц). Языковые знания приобретаются на протяжении всего курса, так как каждая тема или ситуация общения соотносится с определенными языковыми и речевыми средствами.

3- формирование социокультурных знаний, которые приобщают обучающихся к культуре народа-носителя изучаемого языка, помогают адаптироваться к иноязычной среде, избежать недопонимания в общении. Но при этом главным является не зазубривание фактов, а умение сравнивать социокультурный опыт народа, говорящего на изучаемом языке, с собственным опытом, с культурными ценностями своей страны, что способствует формированию общей культуры студентов.

4- овладение определенным набором единиц профессиональной лексики, специальной терминологией на иностранном языке. Изучение языка специальности требует усвоения большого количества терминов и специальных понятий, необходимых будущему специалисту. Но за время, отведенное на изучение иностранного языка в вузе, невозможно овладеть всей терминологией, поэтому очень важным является развитие у студентов навыков работы со специальными словарями, глоссариями, справочниками по специальности [4, 203].

Сущность профессионально-ориентированного обучения иностранному языку заключается в его интеграции со специальными дисциплинами с целью получения дополнительных профессиональных знаний и формирования профессионально значимых качеств личности.

Отсюда и происходит основная сложность реализации такого обучения в вузах. Преподаватели, ведущие занятия по иностранному языку, получили лингвистическое и педагогическое образование и не владеют специфической профессиональной лексикой, часто не имеют представления о коммуникативных потребностях, присущих данной профессии. Из-за отсутствия опыта и специальных знаний преподаватели сталкиваются с рядом трудностей: психологических, лингвистических, методических и т.д. Также проблему составляет отсутствие современных учебников и учебных пособий, недостаток копировальной техники. Это создает неудобства и трудности, как при преподавании, так и при восприятии учебного материала.

Безусловно, преподаватель профессионально-ориентированного иностранного языка должен изучить основы специальности, базовую профессиональную лексику, ориентироваться в терминологии. Ведь часто отсутствие базовой подготовки у преподавателя ведет к искажению смысла при переводе текстов, акцентированию не важной с точки зрения специалиста информации [3, 151].

Существуют несколько способов решения возникающих трудностей:

- использовать на занятиях по иностранному языку материалы, знакомящие с базовыми понятиями специальности, так как часто преподаватели-предметники не уделяют достаточно внимания основам профессии;

- на занятиях по иностранному языку создавать ситуации, в которых студенты могли бы использовать полученные теоретические знания по специальности для решения практических проблем;

- использовать материалы, уже известные студентам, но представленные с другой точки зрения;

- быть готовым к тому, что студенты могут исправлять ошибки преподавателя;

- использовать помощь преподавателя-предметника, как для подготовки к занятиям, так и во время их проведения («преподавание в команде»).

Какой бы способ не избрал преподаватель иностранного языка, от него, в любом случае, требуется владение определенными знаниями в данной профессиональной области, желание усовершенствовать процесс преподавания, заинтересованность в практическом применении студентами знаний, как в области иностранного языка, так и в профессиональной сфере, профессионализм, творческий подход к осуществлению учебного процесса.

Рост политико-экономических связей и контактов между государствами незамедлительно сказался на всех сферах общества, культуре и образовании. Одной из отличительных черт современного периода является повышенное внимание к иностранному языку на всех уровнях мировой образовательной системы.

Перед нами – преподавателями иностранных языков - стоит задача: подготовить в короткий срок специалиста, хорошо владеющего иностранным языком. При этом преподавание должно соответствовать требованиям учебной программы и укладываться в минимальное количество часов в действующем учебном плане.

Под профессионально-ориентированным обучением понимается обучение, основанное на учете потребностей учащихся в изучении иностранного языка, диктуемого особенностями будущей профессии или специальности. Оно предполагает сочетание овладения профессионально-ориентированным иностранным языком с развитием личностных качеств обучающихся, знанием культуры страны изучаемого языка и приобретением специальных навыков, основанных на профессиональных и лингвистических знаниях. Основная сущность профессионально-ориентированного обучения иностранному языку заключается в получение дополнительных профессиональных знаний и формирования профессионально значимых качеств личности. Иностранный язык в этом случае выступает средством повышения профессиональной компетентности и личностно-профессионального развития учащихся и является необходимым условием успешной профессиональной деятельности специалиста. М.В.Ляховицкий внёс огромный вклад в разработку теории профессионально-ориентированного преподавания иностранного языка. Им был обоснован принцип профессиональной направленности учебного материала при обучении иностранному языку. Автор выделял следующие направления:

• работа над специальными текстами;

• изучение специальных тем для развития устной речи;

• изучение словаря – минимума по соответствующей специальности;

• создание преподавателями пособий для активизации грамматического и лексического материала обучающихся [5, 65].

Немаловажным условием успешности протекания профессионально-ориентированного образовательного процесса является отбор и организация содержания обучения. Н.Д.Гальскова отметила, что содержание обучения иностранным языкам должно включать в себя:

• сферы коммуникативной деятельности, темы и ситуации, речевые действия и речевой материал, учитывающие профессиональную направленность;

• языковой материал (фонетический, лексический, грамматический, орфографический), правила его оформления и навыки оперирования им;

• комплекс специальных (речевых) умений, характеризующих уровень практического овладения иностранным языком как средством общения, в том числе в интеркультурных ситуациях;

• систему знаний национально-культурных особенностей и реалий страны изучаемого языка;

• учебные и адаптивные умения, рациональные приемы умственного труда, обеспечивающие культуру усвоения языка в учебных условиях и культуру общения с его носителями [1, 132].

Согласно этому, можно выделить следующие структурные элементы содержательного компонента профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам:

- коммуникативные умения по видам речевой деятельности (на основе общей и профессиональной лексики);

- языковые знания и навыки;

- социокультурные знания;

- учебные умения.

Устная речь представляет собой двусторонний процесс, складывающийся из умения говорить на иностранном языке (экспрессивная сторона речи) и умения понимать речь других людей (рецептивная устная речь).

Монологическая форма общения предполагает владение такими способами изложения как описание, повествование, сообщение, рассуждение, доказательство. Это вызывает необходимость формирования у обучающихся следующих коммуникативных умений: умение описать, изложить, сообщить, умение объяснить, доказать.

Диалогическая форма общения предполагает умение свободно пользоваться определенными штампами, свойственными этой форме речи; умение понимать речь собеседника; умение быстро реагировать на высказывание собеседника; способность продолжать разговор, т.е. составлять такие реплики, которые заставят собеседника откликнуться на реплику.

Особая роль в процессе профессионально-ориентированного обучения иностранного языка отводится развитию навыков аудирования. Аудирование – это рецептивный вид речевой деятельности,

представляющий собой восприятие и понимание речи на слух. Оно предполагает владение учащимися следующими умениями:

- пользоваться языковой и контекстуальной догадкой для раскрытия значения незнакомых слов;
- опираться на информацию, предваряющую аудиотекст, на план, ключевые слова текста, его структуру и сюжетную линию, на знание предмета сообщения;

−узнавать типы предложений по интонации;

−сопоставлять, классифицировать информацию в соответствии с определенной учебной задачей;

−обобщать полученную информацию, письменно фиксировать её [3, 46].

Немаловажная роль в обучении иностранному языку отводится и чтению с профессиональной ориентацией. Одной из важных характеристик профессионально-ориентированного чтения является учет основной функции чтения как вербального письменного общения - прием и присвоение опыта, всех накопленных знаний одним поколением от другого, одной группой людей от другой, одним человеком от другого. Без чтения невозможны расширение профессионального кругозора, повышение профессиональной квалификации. Важной особенностью профессионально-ориентированного чтения является его способность оживлять знания, собранные в печатных источниках, превращать их в информационную основу любой деятельности специалиста и учащегося.

Письмо – продуктивная аналитико-синтетическая деятельность, связанная с порождением и фиксацией письменного текста. В качестве конечных целей выдвигаются умения:

−описывать события, факты, явления;

−сообщать, запрашивать информацию развернутого плана;

−выражать собственное суждение, мнение;

−комментировать события и факты, используя в письменном тексте аргументацию и эмоционально-оценочные языковые средства;

−составлять развернутый план или тезисы для устного сообщения;

−создавать вторичные тексты (рефераты, аннотации);

−фиксировать фактическую информацию при восприятии устного или печатного текста [2, 53].

Языковые знания и навыки, представляют собой основу для развития языковых способностей. Они включают в себя навыки формообразования (т.е. образование падежных окончаний имен существительных и прилагательных, личных окончаний глаголов и т.д.) и структурнообразовательные (навыки конструирования предложений).

Существенную роль в развитии личности обучающегося играет социокультурный компонент в содержании обучения иностранному языку. Он позволяет расширить общий, социальный, культурный кругозор обучающихся, стимулировать их познавательные и интеллектуальные процессы, научить терпимо, относиться к особенностям поведения (речевого и неречевого) представителей своего социума и другой культуры.

Следующий структурный элемент содержательного компонента профессионально-ориентированного обучения иностранному языку – учебные умения учащихся. Они включают в себя:

- умение работать со справочной литературой;
- умение логично и последовательно строить свое высказывание;
- умение строить развернутое высказывание;
- умение делать учебные записи;
- умение кратко фиксировать информацию [4, 79].

Обучение профессионально-ориентированному языку предполагает тематическую обусловленность используемых учебных материалов. Интерес к предмету возрастёт тогда, когда он практически значим, когда учащиеся ясно и четко могут представить перспективы использования полученных знаний, когда целью обучения становятся полезные навыки и умения, которые в будущем будут целесообразны и ценны. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку расширяет кругозор специалиста, позволяет ему в современных условиях более успешно вести свою профессиональную деятельность, особенно с зарубежными партнерами.

В настоящее время развитие компьютерных технологий, а также Интернет–технологий побуждает педагогов активно использовать новые технические достижения в учебных целях. Использование Интернет-ресурсов, умение пользоваться необходимой информацией, грамотный поиск важной информации – это умения, которым следует обучать, которые не менее важны в профессионально-ориентированном обучении. Интернет–технологии это мощный импульс к развитию, к новым достижениям и стремлениям. Таким образом, Интернет способен сделать обучение аутентичным и ломает стены искусственности между реальной жизнью и аудиторией.

Современному обществу важно, чтобы сегодняшний выпускник был профессионально успешным и мобильным, умеющим строить свою собственную карьеру, работать в условиях жестокой конкуренции на отечественном и мировом рынках, и активно содействовать благополучному развитию всего общества. Разработка и внедрение в учебный процесс учебно-методических комплексов и пособий по специальности призваны способствовать реализации профессионально-ориентированной иноязычной подготовки и повышению мотивации учащихся к изучению языка.

ЛИТЕРАТУРА

[1] *Гальскова, Н.Д., Гез Н.И.* Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. / Н.Д.Гальскова, Н.И.Гез. – Москва, 2007.

[2] *Образцов, П.И.* Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку / П.И.Образцов, О.Ю.Иванова. – Орел: ОГУ, 2005. – 36с.

[3] *Покушалова, Л.В.* Формирование иноязычной профессионально-ориентированной компетенции // Молодой ученый. - 2011. - №3. Т.2. *Поляков, О.Г.* Профильно-ориентированное обучение английскому языку и лингвистические факторы, влияющие на проектирование курса // Иностранные языки в школе. 2004. - № 2.

[4] Ляховицкий, Михаил Васильевич. Технические средства в обучении иностранным языкам., М.: Просвещение, 1981.

REFERENCES

[1] 1.Gal'skova, N.D., Gez N.I. Teorija obuchenija inostrannym jazykam. Lingvodidaktika i metodika. / N.D.Gal'skova, N.I.Gez. – Moskva, 2007.

[2] 2.Obrazcov, P.I. Professional'no-orientirovannoe obuchenie inostrannomu jazyku / P.I.Obrazcov, O.Ju.Ivanova. – Orel: OGU, 2005. – 36s.

[3] 3.Pokushalova, L.V. Formirovanie inojazychnoj professional'no-orientirovannoj kompetencii .// Molodoj uchenyj. - 2011. - №3. T.2. Poljakov, O.G. Profil'no-orientirovannoe obuchenie anglijskomu jazyku i lingvisticheskie faktory, vlijajushhie na proektirovanie kursa // Inostrannye jazyki v shkole. 2004. - № 2.

[4] Ljahovickij, Mihail Vasil'evich. Tehnicheskie sredstva v obuchenii inostrannym jazykam., M.: Prosveshhenie, 1981.

Поступила 27.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Defining the presents, pasts and futures of educational system is the guarantee to raise it to the top of civilization

G.K. Kussainova
gulzhan.kusainova@mail.ru

University of Foreign Languages and Business Career

Key words: civilization, economy, social and moral development, social economy, progress, literacy, own idea

Abstract. There are given information about the reform of high and professional education, to enter the space of world education after getting independence of KZ and make it suitable the standard of international educational system in this article. The notion and interrelationship of education, policy and national idea are examined, modern education goals are given.

Білім беру жүйесінің өткені, бүгіні мен болашағын анықтау оны өркениет биігіне көтерудің кепілі

Г.Қ. Құсайнова

gulzhan.kusainova@mail.ru
Шет тілдер және іскерлік карьера университеті

Тірек сөздері: өркениет, экономика, әлеуметтік, рухани даму, әлеуметтік –экономика, прогресс, сауаттылық, тұғырлы идея.

Аннотация. Мақалада, жоғары және кәсіптік білім беру жүйесіндегі реформа, Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі әлемдік білім беру кеңістігіне ену және оны халықаралық білім стандартына барынша сәйкестендіру карастырылған.

Елбасымыз жыл сайынғы дәстүрлі Жолдауында білім беру жүйесін жетілдіруге ерекше көңіл бөліп келеді.

«Біздің бұл саладағы басты міндетіміз Қазақстандық жоғарғы білім беру жүйесінің ТМД елдерінің ең алдымен Ресейдің, Орталық және Шығыс Еуропаның алдыңғы қатарлы елдерінің білім жүйесінің бәсекелестік қабілетін көтеруге саятын болуы керек» дегенді қадап айтты. Мұның өзі біздің озық өркениет әлеміндегі елдердің озық тәжірибелерін үйреніп, өз мүмкіндіктерімізді пайдалана отырып, жауапкершілікпен жұмыс істей білуімізді қажет етеді.

Тіршілік түбірімен өзгереді.«Уақыт-ұлы көш» самарқаулықты көтермейді.

Қазіргі таңда ұлттық салт – санамыз жаңғырды. Сондықтан да халқымыздың білім деңгейі тарихындағы өзгерістерді зерттеп, оқу – ағарту ісін одан әрі бүкіл адамзаттық өркениеттің биік деңгейіне көтеру қажет [1].

Халыққа білім беруде, білім беру жүйесінің бағыт-бағдарын, құрылымын, өткені мен бүгінін, болашағын анықтап алмайынша, жас ұрпаққа саналы да сапалы білім беру мүмкін емес. Осыған орай, Кеңес одағы халықтарының білім деңгейін тарихи оқу ағарту ісінің, жалпы халыққа білім беру жүйесінің, қалыптасуы мен даму тарихын зерттеудің тәжірибелік маңызы зор. Осындай тарихи кезеңдерде қалыптасқан жүйені зертей отырып, тиімді жақтарын жаңа жағдайда пайдалана білу қажет.

Еліміздегі халық ағарту саласының даму ерекшеліктерін жекелеме аймақтық деректер негізінде ашып көрсету – сол тарихи кезеңдегі Қазақстан халқының мәдени әлеуметтік өмірі мен рухани даму үрдісін терең ұғынуға жол ашады.

Өйткені халыққа білім беру саласының қалыптасуы мен даму жолдары республикамызда осы уақытқа дейін зерттелінбеген тақырыптың бірі деуге де болады.

«Білімдіге дүние жарық, білімсіздің күні кәріп» деген екен дана халқымыз.

Білуге, білімге ұмтылу – жақсы қасиет. Бірақ қазіргі уақытта білімді жалаң мақсат етіп,оның мәнін түсінбейтіндер баршылық.

И.Гете «Біліп қана қою – аз, сол білгеніңді істе қолдана білуің керек, ниеттену ғана – аз, сол ниетіңді іске асыруың керек» - деген.

Білім экономикалық, әлеуметтік, мәдени, саяси, кәсіби сияқты көптеген қызметтер атқарады. Білімнің әлеуметтік қызметі оның қоғам өміріндегі орнын, мәртебесін көтеруге мүмкіндік береді. Білім беру – ұлттық мәдениетті сақтау мен дамытудың шешуші күші. Білімсіз мәдениет жоқ, мәдениет білімнің негізін қалыптастырады.

Адамзат баласы XXI ғасырға аяқ басқан бүгінгі кезеңде қоғамда көптеген күрделі мәселелер туындап отыр. Ал ондай мәселелерді шешу – кезек күттірмейтіні анық.

Білім өзінің мәніне қарай болашаққа қызмет етеді. Ол жоғарғы дәрежеде қоғамның әлеуметтік – экономикалық прогресіне ықпал етеді.

Білім берудің болашағы баршаны толғандыруы тиіс. Өйткені, білімсіз, ғылымның дамуынсыз болашақ жоқ.

Егерде білім берудің принциптері халыққа ағарту ісін таратуда республика міндеттеріне жауап беретін болса, шешуші табыстарға қол жеткізудегі болатындығын Қазақстандағы білім беруді дамытудың тарихи тәжірибесі дәлелдейді.

«Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз – оқу. Надан жұрттың күні қараң, келешегі - тұман» деген еді Алаш арысы М.Дулатұлы. Өткенді қанша сынасақ та, Кеңес өкіметі кезеңінде әлемдегі сауатты халықтардың қатарында болдық.

Ал бүгін дәл солай деп айту қиындау шығар. Білім жүйемізді жолға қойып алмасақ, сауаттылық жағы қиындау бола түсуі мүмкін.

Қазіргі сауатсыздық – кітап, газет оқымаудан болып отыр. Ал оқуды әдет етпеген адамның ойлау жүйесі дұрыс қалыптаспайды. Ойлай алмаған сөйлей де алмайды. Ұл –қыздарымыз өз ана тілінде ойын дұрыс жеткізуден қалып барады. Тіліміз мемлекеттік мәртебе алғалы да біршама уақыт өтті. Әйтсе де өз елімізде өгей баланың күйін кешуде.

Қазақстан - тәуелсіз мемлекет. Тәуелсіз елді дамыған елдер қатарына қосатын, өркениетті елдерге танытатын күш –білім.

XIX ғасырдың соңында ұрпағымызды заман талабына сай бейімдеп, сауатын ашып, білім мен мәдениет жолына сүрлеу салған Ыбырай атамыз болды. Ұлы ұстаз еліне қажетті байлық та, бақыт та, жақсылық та оқу –білім арқылы келетінін насихаттап кетті.

Бүгін ел тарихының XXI ғасырдағы аса бір күрделі кезеңі басталды.

Еңбек нарығы талаптарына сәйкес келетін кәсіби білім беру жүйесін, жоғарғы білім беру деңгейін, білікті мамандар даярлауға байланысты оқу жүйесін қалыптастыру – бүгінгі күннің талабы.

Елбасы Н.Назарбаев 2012 жылы «Әлеуметтік экономикалық жаңғырту –Қазақстан дамуының дамуының басты бағыты» Жолдауында мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша да нақты міндет қойды.

Қазіргі білім беру саласын, оның өткенімен салыстыра отырып, зерттеп, зерделеп, озық технологияларды меңгере отырып, сауатты, салауатты, білімді ұрпақ болайық.

Білекке сенген заманда ешкімге есе бермедік,

Білімге сенген заманда қапы қалып жүрмелік,- деп атақты Абылай хан айтқандай, тек білікті, білімді, сауатты ұрпақ қана мемлекеттіміздің қорғаны бола алады.

2014 жылдың 17 қаңтарындағы «Қазақстан – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауында Президенттің жалпы ұлттық идеясы – келешек табыстың негізі екені баса айтылады.

Көшбасшы ұсынған «Мәңгілік ел» идеясы елімізді талай дәуір сынынан сүріндірмей жеткізетін тұғырлы идея десек те болады.

Түйіндеме. «Кәсіптік білім беру» түсініктерінің мәні мен өзара байланысы ашылып көрсетілген, қазіргі кәсіптік білім беру саясатының талаптары баяндалған.

Резюме. Профессиональное образование исходящая из потребностей общества, двигающая общество, ведущая его к качественным изменениям является идеологическим компонентом образавательной модели.

ӘДЕБИЕТ

[1] Муканова Ж.О. «Қазақ әдебиетін мектепте оқытудағы өзекті мәселелер» Білім,-2007.№2 (32)

[2] // «Егемен Қазақстан», Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. Қазақстан әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан халқына Жолдауы» 2014. 17-қаңтар. 6-б.

[3] // «Егемен Қазақстан» ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында» Жолдауы.2-наурыз,2012.-14-б.

[4] Государственная концепция реформирования професионально-технического образования (Рабочий вариант проекта) Алматы,1997.-С.2.

[5] Средние специальные учебные заведения в РК в 1669\1997 учебному году. Статсборник. ГосКомСтат РК.- Алматы, 1996.-С.1.

[6] //«Егемен Қазақстан»2005.-4- сәуір.-2-б.

[7] //«Қазақстан кәсіпкері» 2005.№1(80) 3-б.

[8] Қазақстан Республикасының 2005-2010 жылдарға білімді жетілдірудің Мемлекеттік бағдарламасы.- Алматы, 2005,-3-б.

Настоящее и будущее просвещения это залог процветания

Г.Қ. Құсайнова

gulzhan.kusainova@mail.ru

Университет иностранных языков и деловой карьеры, г.Алматы

Ключевые слова: цивилизация, экономика, социальное и моральное развитие, социальная экономика, прогресс, грамотность, имеющая идея

Аннотация. Статье рассмотрены реформы высшего и профессионнального образования, вхождение в мировое пространство обращавания после обретение независимость Казахстана, и соответствеи международному стандарту образования

Поступила 27.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Improving service in the company as a growth factor business competitiveness

Omarova ZH.X.
MBA University, Almaty, Kazakhstan
zhanaroh@gmail.com

Key words: competitiveness, competition, services, customers, competitive factors, customer service, strategy, printing company.

Abstract: This article describes the relationship between the level of competitiveness of the company and the quality of customer service (service) . The aim of the article is to demonstrate methods and tools to influence the level of service in the company. Methodology article isa link theoretical propositions about the competitiveness with the current management experience of it.

Competitiveness of the company has a dependence on a number of factors. In this article the level of customer service is considered as one of the key factors of competitiveness. Article is relevant, because the competitiveness of companies in the real sector is always the center of attention of economists, business owners and the state. The article also determined that the company aimed the constant increase in the level of service is a client-oriented company. Measures to improve the competitiveness of the company are management decisions aimed at achieving market leadership in accordance with its strategic objectives. Strategic approach to the management of the company is to increase the competitiveness of level of service, which entails the sustainable development of the company. Result of the article is a set of recommendations to improve service and increase the competitiveness of companies operating in the market printing products and services.

УДК 334.012.26

Повышение сервиса в компании как фактор роста конкурентоспособности бизнеса

Омарова Ж.Х.
Университет МВА, Алматы, Казахстан
zhanaroh@gmail.com

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкуренция, сервис, клиенты, факторы конкурентоспособности, обслуживание клиентов, стратегия, полиграфическая компания.

Аннотация: В данной статье рассмотрена взаимосвязь между уровнем конкурентоспособности компании и качеством обслуживания клиентов (сервисом). Целью статьи является демонстрация методов и инструментов влияния на уровень сервиса в компании. Методология статьи представляет собой увязку теоретических положений о конкурентоспособности с действующим опытом управления ею.

Конкурентоспособность компании обладает зависимостью от целого ряда факторов. Уровень сервиса клиентов в данной статье рассматривается как один из ключевых факторов конкурентоспособности. Статья является актуальной, поскольку конкурентоспособность компаний реального сектора всегда находится в центре внимания ученых-экономистов, владельцев бизнеса и государства. Также в статье определяется, что компания, нацеленная на постоянный рост уровня сервиса, является клиентоориентированной компанией. Мероприятия по повышению конкурентоспособности компании представляют собой управленческие решения, направленные на достижение лидерства на рынке в соответствии с поставленными стратегическими целями. Стратегическим подходом к управлению конкурентоспособностью компанией является повышение уровня сервиса, что влечет за собой устойчивое развитие компании на рынке.

Результатом статьи является комплекс рекомендаций по повышению уровня сервиса и росту конкурентоспособности компании, функционирующей на рынке полиграфической продукции и услуг.

Основным стимулом конкуренции в человеческой жизни является стремление превзойти всех остальных. В экономической сфере конкуренция проявляется в соперничестве между субъектами рынка за заключение сделок и рыночных долях. Конкурентная борьба является динамическим (ускоряющим движение) процессом, который служит наилучшему обеспечению товарами рынка.

Суть конкурентной борьбы заключается в улучшении либо сохранении рыночной позиции компании, которая достигается благодаря отличию товаров, поставляемых предприятием, от товаров, поставляемых конкурентами, причем отличие состоит не только в степени соответствия той или иной потребности клиентов, но и в затратах на ее удовлетворение. Именно конкуренция заставляет поставщиков ресурсов и предприятие-изготовителя продукции удовлетворять пожелания потребителей надлежащим образом, поскольку механизмом спроса и предложения на рынке доводятся пожелания потенциальных потребителей до предприятий-изготовителей продукции, а через них до поставщиков ресурсов. При этом конкуренцией вызывается расширение производства, а также снижение цен до уровня, соответствующего производственным затратам [1, с.83].

По сути, результаты конкурентной борьбы являются закономерным итогом совокупности систематических и комплексных усилий по достижению конкурентоспособности и являются конечной целью компании рыночного типа.

Реализация компанией стратегии сохранения и повышения своей конкурентоспособности является одной из основных целей компании в условиях рыночной экономики, поскольку эта цель служит глобальной цели достижения и сохранения финансового благополучия [2, с.53].

В качестве объекта исследования для оценки взаимосвязи между конкурентоспособностью и уровнем сервиса выбрана компания «Z», функционирующая в сфере полиграфии. Основным ассортиментом компании являются открытки элитного класса, используемые клиентами в качестве приглашения на корпоративный или семейный праздник. Кроме того, компания реализует другие корпоративные и общетематические открытки. Также в ассортименте продукции компании имеются канцелярские товары элитного класса.

Таким образом, клиентами компании являются физические и юридические лица.

Кроме реализации продукции компания «Z» занимается оказанием таких полиграфических услуг, как: резка, биговка, фольгирование, цветная печать, черно-белая печать больших форматов, золотое, серебряное тиснение, высечка, флакирование, шелкография и изготовление клише.

Руководство компании, проведя оценку конкурентоспособности на рынке полиграфической продукции и услуг, получило следующие результаты (таблица 1):

Таблица 1 - Обобщающая таблица критериев конкурентоспособности полиграфических компаний на рынке города М. по состоянию на 01.01.2015 года

Компания	Цены на продукцию	Ассортимент продукции и услуг	Уровень физического обслуживания клиентов	Эффективность работы сайта, уровень обслуживания он-лайн заказчиков	Оперативность работы
Компания «Z»	**3**	**4**	**3**	**2**	**4**
Компания «F»	4	3	4	3	3
Компания «K»	5	3	4	3	3
Компания «A»	5	4	3	2	2
Компания «B»	3	3	2	2	2
Компания «C»	5	5	4	4	3

Оценка частных факторов конкурентоспособности проводилась по пятибальной системе, где пять определяло превосходное состояние данного фактора, а единица – нижний уровень.

Как видно по данным таблицы, наиболее конкурентоспособной оказалась компания «С», у которой и цены оптимальные для клиента и ассортимент расширенный, а также уровни он-лайн и офф-лайн обслуживания клиентов (уровни сервиса) также высокие. Низкий показатель у фактора оперативности вследствие того, что у компании много клиентов и оперативно выполнять все заказы компания не в состоянии.

Проведенное исследование конкурентоспособности компании «Z» позволило заключить, что у компании есть большой потенциал роста таких аспектов конкурентоспособности, как:

- уровень физического обслуживания клиентов;
- эффективность работы сайта, уровень обслуживания он-лайн заказчиков.

Таким образом, конкурентоспособность полиграфической компании зависит количества

обращений клиентов в компанию и находится под влиянием различных факторов внешней и внутренней среды. И если, факторы внешней среды находятся вне зоны воздействия компании, то при решении задач повышения собственной конкурентоспособности компания может оперировать факторами внутренней среды, такими как: виды товаров (услуг), тарифы, уровень сервиса, инфраструктура и ресурсы компании.

Поскольку конкуренция бывает ценовой и неценовой, также и методы обеспечения конкурентоспособности компании могут быть ценовыми и неценовыми. Например, в процессе конкурентной борьбы компания «Z» применяет такие методы, как снижение цен на полиграфическую продукцию и услуги. Но конкуренция на современном рынке полиграфической продукции приводит к тому, что компании-лидеры предлагают продукты, все более сходные по качеству и номенклатуре, так что разница между ними постепенно стирается, поэтому ценовые методы обеспечения и повышения конкурентоспособности полиграфической компании являются проблематичными.

При отсутствии возможности пользоваться ценовыми методами повышения конкурентоспособности у компании, которая стремится повысить свою конкурентоспособность на первый план выходят неценовые методы, к которым относятся: повышение качества сервиса, бесплатные консультации, внедрение в бизнес-процессы компании новых методов работы с существующими клиентами. Таким образом, все виды неценовых инструментов повышения конкурентоспособности компании служат идее повышения сервиса услуг компании.

Сервис представляет собой особый вид человеческой деятельности, направленный на удовлетворение потребностей клиента путем оказания услуг, востребованных отдельными физическими или юридическими лицами.

Наряду с понятием "сервис" широко используется понятие "услуга", означающее действие, приносящее пользу, благо, помощь другому человеку. Таким образом, ключевой момент в понимании сервисной деятельности связан с представлением о пользе, услуге.

По различным оценкам, современные потребители готовы платить на 10% больше за высококачественный сервис.

Направление развития бизнеса, которое всегда актуально и приносит реальные финансовые результаты — это качество сервиса и клиентоориентированность.

Клиентоориентированность или ориентированность компании на клиента можно обозначить как подход компании к организации деятельности с позиции максимального удовлетворения потребностей клиентов, повышения лояльности клиентов, а также с позиции повышения прибыльности компании. Такая позиция позволяет предполагать, что управленческий персонал компании будет стремиться разрабатывать стратегии повышения уровня сервиса, с учетом информации о потребностях и пожеланиях клиентов, а также с учетом знаний, что делать с этой информацией [3, с.13].

На рисунке 1 представлены основные способы построения ориентированной на клиента компании.

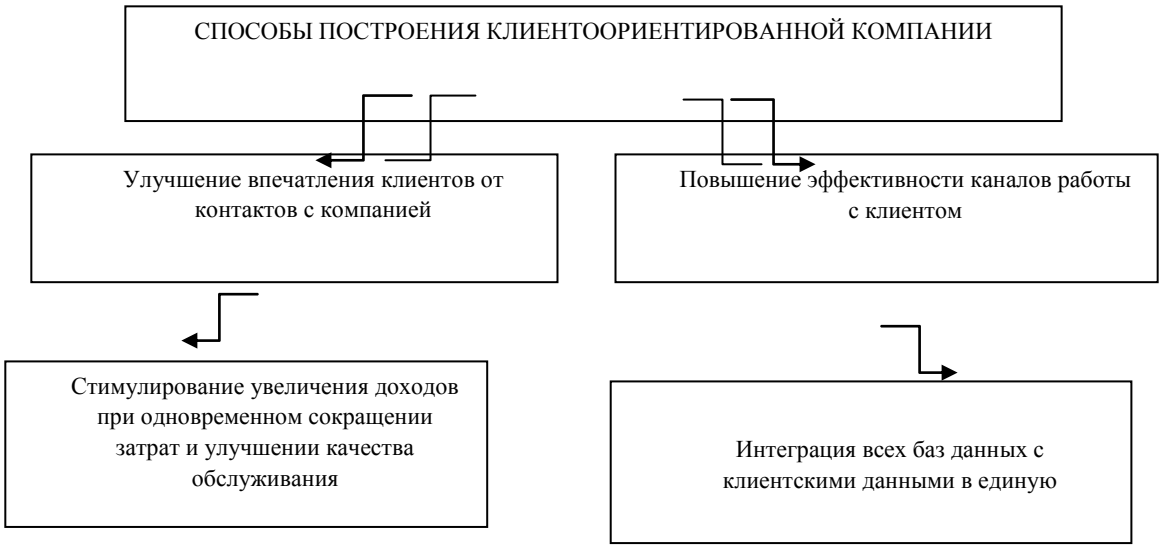

Рисунок 1 -Способы построения клиентоориентированной компании

Как видно из рисунка 1, способы построения клиентоориентированной компании включают в себя

следующие способы:

1. Улучшение впечатления клиентов от контактов со компанией. Данный способ подразумевает под собой управление сервисом в процессе обслуживания клиента. Основным мероприятием, направленным на улучшение впечатлений клиентов является организация эффективного взаимодействия менеджеров компании и клиента, которое осуществляется в результате входящих и исходящих контактах. Это взаимодействие должно быть направление на удовлетворение потребностей клиентов на эмоциональном и деловом уровнях в каждый конкретный момент взаимодействия клиента и менеджера компании [4, с.14].

2. Повышение эффективности каналов работы с клиентом. Наиболее важной из задач в современных условиях развития, которые стоят перед полиграфическими компания, является задача предоставления доступа клиента к использованию актуальных для клиента каналов в каждый конкретный момент. Одним из таких каналов является обеспечение постоянного он-лайн доступа менеджеров для своевременного консультирования клиентов.

3. Стимулирование увеличения доходов при одновременном сокращении затрат и улучшении сервиса. Вспомогательным средством для поиска направлений повышения доходности деятельности полиграфической компании является возможность расширения существующих видов продукции и услуг технологиями самообслуживания клиентов, что также дает возможности сокращения расходов компании. Кроме того, данные технологии помогут улучшить впечатления клиентов от контактов со компанией, что повышает конкурентоспособность компании в долгосрочном периоде.

4. Интеграция всех баз данных с клиентскими данными в единую. Реализация данного мероприятия избавляет компании от таких проблем, как: увеличение расходов, появление дублирующей и избыточной информации в клиентских базах и других проблем [5, с.3].

Для повышения качества сервисав полиграфической компании «Z», которая стремится повысить свою конкурентоспособность необходимо реализовать следующие мероприятия (таблица 2).

Таблица 2 – Пути повышения качества сервисав полиграфической компании «Z»

№	Проблема	Пути решения качества сервиса
1	Отсутствие доступной и наглядной информации о продуктах и услугах, ценах и условиях предоставления услуг в местах присутствия клиентов, в т.ч. на сайте компании.	Возникает необходимость в разработке и размещении в местах присутствия клиента наглядной и доступной справочной информации, призванной решить обозначенные выше задачи
3	Низкая комфортабельность помещений, где присутствуют клиенты	Установить в помещениях в достаточном количестве места ожидания, столики для работы с документами, организовать доступ к напиткам (диспенсер), при необходимости улучшить систему кондиционирования воздуха и пр.
4	Сложность предварительного заполнения (подготовки) форм документов клиентами.	Применение персоналом компании в обслуживании клиента автоматизированных средств внесения данных позволит сократить время его обслуживания.
5	Низкая квалификация персонала компании.	Отправить менеджеров компании на обучение и повышение квалификации. Произвести пересмотр всего кадрового потенциала компании.
6	Большое среднее время обслуживания отдельного клиента	Установить высокопроизводительные аппаратные средства. Усовершенствовать программные средства.

Наиболее перспективной стратегий по налаживанию долговременных контактов с существующими страхователями, застрахованными лицами, а также с потенциальными клиентами является стратегия CRM (CustomerRelationshipManagement - Управление Взаимоотношениями с Клиентами). Данная стратегия, образно говоря, позволяет поставить клиента первым в очереди, предоставить ему реальное индивидуальное обслуживание, т.е. улучшить качество сервиса.

При реализации стратегии CRM клиент выполняет контролирующую, а менеджмент - интегрирующую (координирующую) функцию, оптимизирующую бизнес процессы основных подразделений компании.

Таким образом, неценовая конкуренция в реальном секторе связана, прежде всего, с изменениями качества сервиса. Поэтому очень важно управлять совершенствованием сервиса. В этом направлении для полиграфической компании «Z» можно порекомендовать:

- увеличение скорости обслуживания клиентов;
- поддержание высокого уровня своевременности осуществления операций;

− увеличения времени доступа клиента в компанию - часы работы компании;

− качество консультирования (глубина, активный или пассивный характер). Большое значение имеет разъяснение потенциальной клиентуре правил оказания услуг или применения продукции.

В целом, надежная основа обеспечения конкурентоспособности компании в постоянно меняющихся условиях внешней среды - выработка стратегии, которая ориентирована не на имеющиеся условия, а на те, которые еще только сложатся. Стратегическим подходом к управлению конкурентоспособностью компанией является повышение уровня сервиса, что влечет за собой устойчивое развитие компании на рынке.

ЛИТЕРАТУРА

[1] КрумЭ.В. Экономика компании: учеб.пособие. Мн.: Высшая школа, 2005, С. 83-84.

[2] Фасхиев Х. Как измерить конкурентоспособность предприятия // Маркетинг в России и за рубежом. – 2003. - №4. – С.53-68.

[2] Копанева И. Н. Как измерить удовлетворенность потребителя // Методы менеджмента качества. - 2003. - № 6. - С. 21-26.

[3] Мишин В.М. Управление качеством. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юнити-Дана, 2005. - 463 с.

[4] ЛутошкинаН.К. Развитие форм и методов ценовой и неценовой конкуренции на рынке услуг. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Санкт-Петербург, 2012. – 23с.

REFERENCES

[1] Krum E.V. *Economy companies: Textbooks*. Mn.: High School, **2005**, 83-84(in Russ.).

[2] FashievH. *How to measure the competitiveness of the enterprise.*/ Marketing in Russia and abroad,**2003,** 4, 53-68 (in Russ.).

[2] Kopaneva I. *How to measure customer satisfaction*. Methods of Quality Management, **2003**, 6, 21-26 (in Russ.).

[3] MishinV.M. *Quality control.* 2nd ed., Rev. and add. – M.: Unity Dan, **2005**, 463 p.(in Russ.).

[4] LutoshkinaN. *Development of forms and methods of price and non-price competition in the market*. Abstract of dissertation for the degree of candidate of economic sciences. St. Petersburg, **2012**, 23p (in Russ.).

Компанияның қызмет көрсету деңгейін жетілдіру – бизнестегі бәсекелестіктің өсу факторы

Омарова Ж.Х.
АМБ Университеті, Алматы, Қазахстан
zhanaroh@gmail.com

Тірек сөздер: бәсекелестікке қабілеттілік, бәсекеестік, сервис, клиенттер, бәсекелестікке қабілеттілік факторлары, клиентке қызмет көрсету, стратегия, полиграфиялық компания.

Аннотация: Мақалада компанияның бәсекелестікке қабілеттілік деңгейі мен клиенттерге қызмет көрсету (сервис) сапасының өзара бйланысы айтылады. Компанияның бәсекелестікке қабілеттілігі деп, оның бәсекелестік күреске қабілеті аталады. Мақаланың мақсаты компанияның қызмет көрсету деңгейіне әсер ететін құралдар мен әдістерді көрсету болып табылады. Мақаланың әдіснамасы бәсекелестікке қабілеттілік теориясы ережелерінің басқару тәжірибесімен ұштасуы аталады.

Компанияның бәсекелестікке қабілеттілігі бірнеше факторларға байланысты. Мақалада тұтыныушыларға қызмет көрсетудегі сервис мәселесінің негізгі екендігі айтылады. Мақала тақырыбы мен мазмұны өзекті, себебі бәсекеге қабілеттілік үнемі экономист-ғалымдар, бизнес иелерінің және мемлекеттің назарында. Сонымен бірге мақалада компанияның сервистік қызметінің үнемі тұтынушыға бағытталған даму, жетілу үстінде екендігі. Компанияның бәсекелестікке қабілеттілікті жетілдіруге арналған шаралары нарық жағдайында алдыңғы қатарда болуды жоспарлаған стратегиялық мақсаттарға сәйкес басшылық шешімдерге байланысты. Компанияның бәсекелестікке қабілеттіліктегі стратегиялық әдісі қызмет көрсетуді жақсарту, жетілдіруде көрінеді, ол өз кезегінде компанияның нарықтағы тұрақты дамуының кепілі.

Нарық жағдайындағы полиграфиялық өнімдер мен қызметтерді жетілдіруде компанияның бәсекелестікке қабілеттілігін артырудағы кешенді ұсыныстардың берілуі мақаланың қорытындысы ретінде айтылады.

Поступила 27.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Many-sided created world of national writer, academician Z. Kabdolov

Zh. Tlepov
Gulshat_esirkepova@mail.ru
Kazakh National University named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: literature, writing on current affairs, translation, critic, orator, essay, prototype, genre, sillabica, tonic, science, reader

Annotation: In given work there is analysis to creation of many-sided talented, famous writer and big scientist, academician Z. Kabdolov.

Қарымды қаламгер З. Қабдоловтың шығармашылық әлемі

Ж. Тілепов
Gulshat_esirkepova@mail.ru
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: әдебиет, публицистика, аударма, сыншы, шешен, эссе, прототип, жанр, силлабика, тоника, ғалым, оқырман.

Аннотация. Қазақ әдебиеті мен ғылымының аса көрнекті тұлғасы З.Қабдоловтың шығармашылық жолына барлау жасалатын бұл еңбекте – сан қырлы талант иесінің повестері мен романдарына, драматургиялық туындылары мен ұлттық әдебиеттің ұлы тұлғалары туралы бірегей зерттеу еңбектеріне бүгінгі күннің талабы тұрғысынан талдау жасалынған.

Өмір бойы «Әдебиет – ардың ісі» деп, сол әдебиетке елдің арындай, тек жалқының ғана емес, жалпақ жұрттың – қалың қауым халықтың ары мен намысындай қарап, сол үшін қайрат етіп өткен халық перзенті, қазақтың Қабдоловы атанған қайраткер қайсар жан – Зекеңнің шығармашылық болмысы ерекше екені баршаға мәлім.

Зейнолла аға сан қырлы талант болатын. Ол - ақын, ол – драматург, ол - романист, ол – публицист, ол – аудармашы, ол – әдебиет сыншысы, ол – әдебиеттану ғылымының санаулы сардары, көш бастаған көсемі, ел ұйып тыңдайтын шешені. Оның 1949 жылы күллі қазақ ақындары қатысқан аламан бәйгеде топ жарып келуі қапысыз ақындығының көрсеткіші болса, 1967 жылдан бастап ұзақ уақыт бойы М. Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театры сахнасында қойылып, Серке Қожамқұлов, Нұрмұхан Жантөрин, Ыдырыс Ноғайбаев, Мүлік Сүртібаев, Шахан Мусин, Қамал Қармысов, Зәмзәгүл Шәріпова, Есболған Жайсаңбаевтар сынды қазақ өнерінің ылғи бір жайсаңдары ойнаған «Сөнбейтін от» драмасы оның үлкен драматург екеніне кепілдік береді. Сондай-ақ, сол театрда өткен ғасырдың алпысыншы жылдарында көрермендерін көзайым еткен Назым Хикметтің «Елеусіз қалған есіл ер» пьесасының тәржімасы мен ертерек кезде

А. Пушкин, Н. Гоголь секілді қуатты сөз шеберлерін ана тілімізде жазылған шығармадай сөйлетуі оның ерекше аса зор қуатқа ие аудармашылығына дәлел. Ал, проза жанрының шебері екендігіне оның ширек ғасыр өмірін арнаған «Ұшқын» (әуелгі повесть түріндегі атауы «Өмір ұшқыны»), «Жалын» атты романдары, яки «Біз жанбасақ» деген атпен басылып келе жатқан дилогиясы куәлік етеді. Бұл туындылардың әр кездегі жарияланымдарына кезінде Ғ. Мүсірепов, І. Омаров, М. Қаратаев, С. Қирабаев секілді әдебиеттің тамыршысы іспетті белгілі қаламгерлер әділ бағаларын берген. Шығарма қазақ, орыс тілдерінде тек Алматыда ғана емес, Мәскеуде де бірнеше рет басылып, жұмысшы тақырыбына арналған Одақтық бәйгеде жүлде алды. «Жалын» романы вьетнам тіліне аударылды.

Жұмысшы тақырыбы дегеннен шығады, бұл шығармалар кешегі қанды майдан – Ұлы Отан соғысы кезінде Кеңестік алып елдің жердегі, көктегі барлық техникасына жан беріп, Ұлы Жеңістің мүмкіндігінше Отанымызға барынша ертерек жетуіне қайрат еткенЕмбі мұнайшыларының, оның «ҮлкенЕмбіні» өмірге келтірген жасампаз еңбеккерлерінің, яғни, З. Қабдоловтың кейіпкері Қабен

тілімен айтқанда, үш ұрпақтың, яки, Сардар, Азаматтар бастаған «самородоктар» мен екінші ұрпақ – Мәскеу мен Бакуде институт бітіріп белгілі дайындықпен келген Ізбектер, үшінші ұрпақ – Қабендер, Тайман, Жанар тұрғыластардың [1, 424-425 б.] еңбек жолына арналған.

Шығарма – қазақ авторы жазған қазақ ұлтының мұнайшыларына арналған тұңғыш туынды болғандығымен қатар, оған тек қазақ әдебиетінде ғана емес, жалпы кеңестік әдебиеттегі жұмысшы табы туралы жазылған үлкен бітімді прозалық еңбектер қатарында ерекше аталып, бәйге берілуінің өзі қаламгердің қандай деңгейдегі көркем сөз шебері екендігіне берілген зор баға болатын-ды. Ал, автордың кейіпкерлері басы Лениндік сыйлықтың лауреаты Халел Өзбекқалиевтен (Ізбек Қалиев) бастап, кейін филология ғылымының докторы, профессорлық дәрежеге жеткен Тауман Амандосовқа дейінгі өмірде бар күрескер жандар-ды.

Зекеңнің шығармаларының прототиптеріне байланысты айтар болсақ, тек «Біз жанбасақ» дилогиясындағы кейіпкерлер ғана емес, «Менің Әуезовым» роман-эссесіндегі образдар галереясында да М. Әуезов араласқан, негізінен қызметтес, сондай-ақ, автордың өзі көрген-білген жандардың талайы қарсы алдыңыздан шығып, «Иә, мен сол адаммын» дегендей болып қасқайып қарсы тұра қалатын сияқты. Бірақ, солардың денін, яки Мұхаңның өзімен Сәбең (Сәбит Мұқанов), Мәлік Ғабдуллиннен өзгесінің, қоғам қайраткері, белгілі ғалым Мұхтар Құл-Мұхаммед тап басып, анық көрсеткеніндей, «Қашанда сыпайы Зекең кейбірін әдеп сақтау үшін, енді бірін даралау, типтеу үшін, бір сөзбен айтқанда, көркем проза критерийіне жақындау үшін» [2, 14-15 б.]аты-жөндерін өзгерткен.

Кемеңгер жазушының Абай атындағы Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығын алған «Менің Әуезовым» роман-эссесі – қырық жылға жуық өмірін арнаған шығармасы. Автор бұл туындысын Мемлекеттік сыйлық алғаннан кейін де жалғастыру үстінде болатын... Амал нешік, жүйрік ой, терең білім, көркем сөз иесі бұл еңбегін өзі ойлаған меже - деңгейге жеткізе түсу жолында жүріп өмірден өтті. Сондай-ақ, ол «кескекті ердің» сойы, алдаспан жырдың иесі Махамбет туралы туындысын да аяқтай алмай бақи дүниеге сапар шекті...

Сонымен, қалам қайраткері Зейнолла аға Қабдоловтың керемет көркем сөз шебері – жазушылығына қоса әдебиеттану ғылымы саласында өз мектебін қалыптастырған ғұлама ғалым, қоғам қайраткері екенін елдің бәрі біледі. Білгеннен кейін сан қырлы таланттың осыншалық өнерімен өзгелерден оқ бойы озықтығын әркім өзінің шама-шарқына қарай пайымдайды. Ал, Зекеңнің – Зейнолла Қабдолұлының осы саладағы қалам тартқан мәселелері – сан тарау. Соның бір саласы – қазақ әдебиеті мен ғылымының көркейіп, көріктенуіне әр тұстарда жанын сала қызмет еткендердің еңбегіне әділ бағасын беруге барлық білімі мен күш қайратын жұмсап, таным таразысына тартқан зерделі зерттеулері, толымды толғаныстары.

Әдетте, ғылымның бір саласын, соның ішінде еңбегі зор оқымыстыларды, немесе көрнекті көркем сөз шеберлерінің жарияланбаған, жарияланған еңбектерін індете іздестіріп, талмай еңбектеніп, талайлы зерттеулер берген адамдарды шығыстанушы, фарабитанушы, лермонтовтанушы, абайтанушы деген секілді зерттеген, зерделеген саласының атауларымен тізбектете атап жатады. Бұл тұрғыдан келгенде Зейнолла Қабдолұлын әлгіндей тұғырлы есімдердің танушысы ретінде ресми тұрғыдан аталып жатқанын әзірге кездестірген емеспіз. Тіпті жарты ғасырға таяу уақыт өмірін арнап, елін сүйсіндірген, елеулі танымдық еңбектер жазған, «Менің Әуезовым» атты романымен Республикамыздың мемлекеттік сыйлығын алған оны көпшілік қауым Әуезовтанушы деп те атамайды. Олай болса, ол кісінің Бейімбеттанушы деп те, Махамбеттанушы деп те дабыралатылып аталмайтыны өзінен-өзі түсінікті. Бірақ соған қарамастан замандас әріптесі академик Серік Қирабаев айтқандай, оның аудиториясы өз қатарластарынан әлдеқайда ауқымды болатын. Әдебиетіміздің ілгергі-кейінгі дәуірінен хабардар әдебиетшілер қауымы мен оқырмандар әулеті де Зейнолла Қабдоловты осынау ұлт әдебиетінің іргесін қалағандар мен кейінгі ересен дарын иелерінің қай-қайсысының да шығармашылық әлемін танытудағы барша еңбегіне тәнті болатын. Ал, мұның сыры неде десеңіз, ол бір ғана шығармашылық тұлғаның емес, елге ересен қызмет еткен, қазақ деген қауымның халық болып қалыптасуына, ұлт болып ұюына басын қауіп пен қатерге байлап өмір кешкендердің еңбектерін таным таразысына тарта отырып, қалың қауымға ұғындыруға аянбай тер төккен пейілді қызметіне байланысты еді. Оның әрідегі Абай, Махамбет, Ахмет Байтұрсынов, Бейімбет Майлин, берідегі Ғабит Мүсірепов, Ғабиден Мұстафин, Қасым Аманжолов, Әбу Сәрсенбаев, Қажым Жұмалиев, Хамит Ерғалиев, Әбдіжәміл Нұрпейісов, Садықбек Адамбеков, Салық Зиманов, Темірбек Қожакеев, Жабайхан Әбділдин, т.т. туралы толғаныстарын қазақ оқырманының әр буынының үлкен сүйсініспен қабылдауларының ар жағында нені айтса да, жеріне жеткізе айтатын кемел ойлы, көркем сөздің хас шебері болғандығында еді. Бірақ хас шеберге де сын көп, хас жүйрікке де сын көп.

1990 жылы шілдеде Қазақстан жазушылар Одағы Ахмет Байтұрсынов шығармашылығына арнап ғылыми конференция өткізді. Сонда «қазақ халқының рухани көсемі» (М. Әуезов) Ахаңның «Әдебиет танытқышы» туралы Зекең баяндама жасаған. Сол еңбегіне ғалым 1995 жылы қайырыла соғып, 1996 жылғы «Көзқарас» атты жинағына кіргізді [3, 88 б.]. Мұнда автор Ахаңның 1926 жылы жарық көрген «Әдебиет танытқышын» біздің жыл санауымыздан 326 жыл бұрын өмірге келген Элладалық Аристотельдің «Поэтикасымен» салыстырады. Бірін грек әдебиеттануының, екіншісін қазақ әдебиеттануының өз тұсындағы мінсіз «әліп-билері» ретінде бағалайды. Қазақ топырағына Ахаң әкелген әдебиеттің тегі мен түрі туралы терминдерді біраз бажайлап, ««Әдебиет танытқыштың» ең басты бағалылығы – әдеби терминдерді қазақша қалыптастырғандығы» [3, 72 б.], қазіргі әдеби жанр мәселесінде қалыптасқан, әбден орныққан ғылыми тұжырымдардың табиғатына бойлай отырып ғалым «Қазіргі қазақ өлеңінің теориясы Ахаңсыз аттап баса алмайды» [3, 86 б.], - деп ой түйеді. «Мәселен, - дейді ғалым, - Айшықтаудың (фигураның) Арнау деген бір түрі бар. Бүкіл дүниежүзілік әдебиет теориясында Арнау деген бір-ақ түр; шауып шықса, бұған Шешендік сұрау қосылып қана аздап ажарлануы мүмкін. Ал, қазақ поэзиясында Ахаң осының үстіне үш түр (сұрай арнау, зарлай арнау, жарлай арнау) қосып, құбылтып, тотының түгіндей құлпыртып әкетеді» [3, 70-71 б.].

Міне, осы үш түрлі болып жіктелетін арнауларды студенттер Зекеңнің «Әдебиет теориясының негіздері» («Сөз өнері») оқулығынан оқитын. Ахаң кітабын бұрыннан білетін бірлі-жарым Москва, Ленинградтың кітапханасынан А. Байтұрсынов еңбегімен таныс әдебиетші ғалымдар ара-тұра осы жайды оқта-текте ауызға алып қалатын-ды. Ол әңгімелердің кейбірін Зекеңнің өзі де естігені даусыз. Бірақ, сол терминді пайдалануда тұрған қандай кемшілік бар еді? Сол мін болып саналуы тиіс пе еді? Бірақ әсіре қызыл саясаттың тұсында, әсіреңкі жандардың көзімен қарағанда бұл да үлкен кемшілік болып саналатын. Соны Зекең төмендегіше келтіреді: «Әдеттегі дәстүр жалғастығының заңына орай осы үш түрлі арнауды әрқайсымыз өзімізше пайымдап, қисындап, кейде тіпті қиыннан қиыстырып, біз де (Жұмалиев те, Ысмайылов та, Қабдолов та) кітаптарымызға кіргіздік. Бірақ, амал не, бұл жаңалықты тапқан Ахаң екенін кезінде ешкім айта алмай, Қажекеңе сілтеме жасауға мәжбүр болдық» [3, 71-72 б.]. Мұнан артық ағынан жарылу мүмкін бе?

Әйтсе де, ғалым «Ахаңның әдеби қисындары» атанатын тап осы зерттеуінде А. Байтұрсынов сынды ұлттың рухани ұстазының әдебиеттану ғылымы саласындағы ұлы еңбегін жан-жақты талдау барысында ол ашқан жаңалық атаулының бәріне сүйсіне отырып, кей тұстарда таңданып, тамсанудан кілт кідіріп, басқаша толғанады. «Ал, енді бар ма, Аристотель мен Ахаңның өз мезгілі мен мекенінде «мінсіз» көрінген осы қисындары мен қағидалары әдебиет туралы ғылымның бүгінгі деңгейінен қарағанда, шынын айтсақ сын көтермейді, - деп алады да ғалым, - онда қалайша мінсіз?»- деп өз сөзіне, өз пікіріне қарсы сұрақ қояды. Және «Гәп осы арада» деп келіп, соны қазақ әдебиеттануының үш саласында жасалған еңбектерді алға тарта отырып, өз пікірін ғылыми тұжырыммен шегелей отырып дәлелдейді. «Біздің бұл пікіріміз, - дейді ол, - Ахаңды сынау үшін айтылып отырған жоқ. Ахаң өзінің әдеби қисындарын туғызып, тыңға түрен салған тұста қазақ қоғамындағы әдебиет туралы ұғым-түсініктің, жалпы эстетикалық ой-сананың дәрежесі қандай екенін аңғарту үшін айтылып отыр. Демек, Аристотельдің «Поэтикасын» қаншама әлемдік әдебиет теориясының басы дей тұрсақ та, біздің дәуіріміздегі әдеби қисындар Аристотель тұсындағы дәрежеден әлдеқайда ілгері кеткені секілді, Ахаңның әдеби қисындарын қаншама қазақ топырағындағы әдебиет теориясының басы дей тұрсақ та, біздің бүгінгі әдеби-теориялық таным-толғамдарымыз Ахаң тұсындағы деңгейден әлдеқайда биіктеп кеткенін мойындамасқа болмайды. Әйтпесе, біз қазіргі қазақ қоғамындағы көркемдік дамудың байыбына бара алмас едік». [4, 82]. Бұған не айтасыз? Келісесіз. Келісіп қана қоймайсыз, бар ниетіңізбен дұрыс айтылған пікір-тұжырым екеніне риясыз көңілмен риза боласыз.

1990 жылы ұлы қаламгер Сәбит Мұқановтың өмірге келгеніне 90 жыл толды. Бұл заманында «Советтік сөзге қаламы – көрмеген әсте мұқалып» деп өзі туралы ағынан ақтарылатын қазақ көркем сөзінің ақ дариясының елеулілігі ерекше елдік мерекесі болуға лайықты мерей тойы болуға тиіс еді. Бірақ сол тұстағы қазақ оқырманы баяғы отызыншы-елуінші жылдардың адамдарының идеал тұтқан мемлекеттік идеяға тосырқай қарап, ұлы туындыгердің көзқарасынан, сол арқылы оның өз кезіндегі шырайлы туындыларының өн бойынан ойдай олқылықтар тапқандай болып жүрген кездері еді. Оны тек бір Зейнолла Қабдолов қана емес, үлкенді-кішілі әдебиет ұстаханасының маңында жүргендердің барлығы да көріп, барлығы да сезіп жүрді. Сондықтан бұл мәселе қалай болғанда да әркімдердің ара-тұра сөз етіп жүретін пыш-пыш әңгімесінің тақырыбы емес, ұлттық әдебиеттің, керек болса елдік келбетіміздің жүзіне шіркеу түсетіндей жай болмас үшін, сол әдебиеттің басалқы пікірін айтуға лайықты көрнекті адамдардың араласуын қажет ететін хәлге жеткен тұсы еді.

Міне, осы кезде адамзаттың жан дүниесінің барометрі сынды көркем әдебиет турасында «Әдебиет – ардың ісі» деп тебіренетін Зекең қолына қалам алды.

Еңбек «Сәбит Мұқанов – өз дәуірінің айнасы» деп аталады. Академик З. Қабдолов «Қаламгер Сәбит Мұқанов кім еді?» деген оқырман көңіліндегі сұраққа «Көзінің тірісінде Сәбиттей халқымен біте қайнасқан, халық алақанында Сәбиттей ардақталған, Сәбиттей көзі тірісінде аңызға айналған ақын-жазушы қазақта болған емес» [5, 135 б.] деп жауап береді де, сол сөзін нақтылы тұжырымдармен дәлелдеуге кіріседі.

Ең алдымен қазіргідей жүздеген адам өлең өлкесінде ат жаратып, бәйге алып жүрген кезде елдің біраз жағдайда жаңа түр, жаңа пішін әкелген кімдер бар деп толғанысатын мәселесіне жауап бере кетейік дегендей болып, «Керек десеңіз, өмірде революционер Сәбит Мұқанов – өнерде, өлеңде реформатор болған ақын», - дейді де, соның дәлеліне жүретін классик қаламгердің «Мәдени бәсеке» деген өлеңін толығымен келтіре отырып, «Бұл жырында Сәбең дәстүрлі өлең ұйқасын бунақ пен шумақтың аяғынан басына шығара төңкеріп түсіріп, силлабиканы силлаботоникаға, тіпті тоникаға айналдыра жаздайды» [5, 128 б.], - деген пікір түйеді. Бұдан кейін өлең өлкесіндегі Сәбеңнің пішіндік өрнек тұрғысындағы жаңашылдығы осындай болса, ал мазмұн, идея турасындағы жаңалығы қандай екен деп, онсыз да көңілінде біраз сұрақ бүршік атып жүрген кеңестік дәуірдің жариялылық кезеңінде өмір сүріп жатқан «батыл пікірлі» оқырманның дегбірсізденіп отырған мәселелеріне жауап беруге кіріседі.

Қазан төңкерісі өмірге келген жылы он жеті жасқа шыққан С. Мұқановтың бірінші өлеңінен бастап, соңғы туындысына дейінгі барша шығармашылығы сол төңкерісті өмірге әкелген коммунистердің идеясына қызмет етті. Өзі коммунист болды. Және қатардағы көптің бірі – жай коммунист болған жоқ. Қаламгер коммунистердің көшбасшысы болды. Нені айтса да, жеріне жеткізіп айтты. Талант қуаты сол өз қатарларынан озық болған соң тап жыршысы ретіндегі оның таптық үні кім кімнен де асқақ естілді. Ол: «Бесіктен-ақ маған тап белгі таққан, тапты шапқан – бесікте мені шаққан. Есті біліп, етекті жапқан кезде, табыма оғын атқандар – маған да атқан. Сақылдаған өмірдің аязында, тапқа мұз боп қатқан кек маған қатқан Мені дағы, мен сенген тапты-дағы – Кісендеуден Октябрь таңы ағытқан. Сен жыласаң – көзімнен қан тамызам. Сен қуансаң – тілімнен бал тамызам. Сенің егер өзегің талып кетсе, басқадан бұрын саған нәр тамызам», - деп миллиондаған өз табының өкілдеріне өзінің кім екенін жеріне жеткізе жырлады. Бұны, әрине, жиырмасыншы ғасырдың соңғы ширегіндегі кінәмшіл оқырмандар құп алмаса да, тап пәлендей осқырынып қарсы алмайды. Олардың жиырыла қабылдайтыны Сәбеңнің басқа сөзі. Ол сөздер ақын мен оның таптастарының, яки езілгендер партиясының көшбасшыларына арналғандығы болатын.

Және ондай туындылар Сәбеңде біраз болған («Көп жасасын Сталин», «Біздің күш – ұлы Сталин», «Сталиндік татулық», «Мен кіммін деп мақтанам?»). Ал осыларға әлгіндей кінәмшіл қауым қатты тыжырынады. Тыжырынып қана қоймайды, ұлы қаламгер С. Мұқанов шығармашылығына осының бәрін кінә етіп артқысы келеді.

Міне, осылардың барлығын Зекең қамырдан қыл суырғандай қалыппен айта отырып, ара –тұра ұлы Абайдың адамды заман билейтіндігін аңғартатын сөзін, сонау өткен ғасырдың алғашқы жиырма-отыз жылы ішіндегі М. Жұмабаев, А. Байтұрсынов секілді қазақ көркем ойының кемеңгерлерінің ел ерекше құрметтеген туындыларынан үзінділер келтіреді. Оны Сәбеңнің қалай қабылдағанын да айтады. Қорытындысында қаламгер: «Қазіргі жағдай басқа. Бүгінде біздің Сталин туралы ұғымымыз Мұқановтың тұжырымына қарама-қарсы! Енді қайттік? Қайтетін түгі де жоқ. Бәрі түсінікті. Егер дәл бүгінгі күні Сәбеңнің көзі тірі болса, ол да дәл бүгінгі біздің ұғымымызда болар еді. Ал кеше біз де дәл Сәбеңнің тұжырымында емес пе едік? Сәбит Мұқанов бұл ретте де – өз дәуірінің айнасы. Ал айнадағы – Сәбиттің заманы һәм замандасы» [5, 132 б.], - деп ой түйеді.

Ал осының барлығы, қысқадан қайырсақ, «ешкімнің бетіне жел боп тимеген» (Ә. Кекілбаев), «жүрегі адамды сүю үшін, жақсыны тану үшін жаралғандай жанның» (С. Қирабаев), «ел сөзін сөйлей алар кемелділігіне» (З. Ахметов) кепілдік береді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Қабдолов З. Біз жанбасақ. Дилогия. Алматы: Жазушы, 1974. – 424-425 б.
[2] Құл-Мұхаммед М. Шебер// Бүтін бітім. Астана: Фолиант, 2012. – 14-15 б.
[3] Қабдолов З. Көзқарас. Алматы: Рауан, 1996. – 88, 72, 86,70-71 б.
[4] Қабдолов З. Көзқарас. Алматы: Рауан, 1996. – 82 б.
[5] Қабдолов З. Көзқарас. Алматы: Рауан, 1996. – 135, 128, 132 б.

REFERENCES

[1] Z. Kabdolov “If the fire will not inside us” Dilogiya. Almaty: “Zhazushy”, 1974 424-425 pages (In Kaz)

[2] M. Kul-Muhammed “Master”// Extra ordinary person. Astana: “Foliant”,2012, 14-15 pages (In Kaz)
[3] Z. Kabdolov “Opinion” Almaty: “Rauan”, 1996, 88, 72, 86, 70-71 pages (In Kaz)
[4] Z. Kabdolov “Opinion” Almaty: “Rauan”, 82 page(In Kaz)
[5] Z. Kabdolov “Opinion” Almaty: “Rauan”, 135, 128, 132 pages (In Kaz)

Многогранный творческий мир народного писателя, академика З. Кабдулова

Ж. Тлепов

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: литература, публицистика, перевод, критик, оратор, эссе, прототип, жанр, силлабика, тоника, ученный, читатель.

Аннотация: В настоящей работе дан анализ творчеству многогранного таланта, известного писателя и крупного ученного, академика З. Кабдулова.

Поступила 27.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

National and cultural peculiarities of emotional phraseological units and and translation methods

A.Shaimanov
Bilal-arman@mail.ru
Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Key words: Emotion, phraseological units, translation, emotiology, target language, translation language.

Abstract: This article discusses ways of translating phraseological units of domestic and foreign scholars. Also, considered ways of translating of emotional phrases in Kazakh and English languages because of their their national and cultural features.

УДК 811.512.122’25=11171’25

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі эмофразеологизмдердің ұлттық-мәдени ерекшеліктері және оларды аударудың тәсілдері

А. Шайманов
Bilal-arman@mail.ru
Абай атындағы ҚазҰПУ

Тірек сөздер. Эмоция, фразеологиялық тіркес, аударма, эмотиология, түпнұсқа, аударма тілі.

Аннотация. Мақалада отандық және шетелдік ғалымдардың фразеологиялық бірліктерді аудару тәсілдері сөз етілген. Сондай-ақ қазақ және ағылшын тілдеріндегі эмофразеологизмдердің ұлттық-мәдени ерекшелітерін ескере отырып, оларды аударудың бірнеше жолдары қарастырылған.

XXI ғасырдағы лингвистика ғылымының жетекші тенденцияларының бірі – тілді антропоцентрикалық феномен ретінде теориялық тұрғыдан ұғыну. Қазіргі таңда антропоцентрика ғылымында адамның жеке қасиеттерін, психологиялық және эмоциялық көңіл-күйін зерттеудің маңыздылығы күннен-күнге артып бара жатқаны баршамызға белгілі. Сондай-ақ, аталмыш антропоцентрика ғылымында *«адам мен тілді»* және *«тіл мен мәдениеті»* ұштастыра, антропоцентристика мен лингвистика салаларында қыруар ғылыми зерттеулер жүргізілуде.

Көптеген психолог зерттеушілердің еңбектерінде адам – «өзінің ішкі сезімі мен рухани әлемін және ақыл есін тасымалдаушы» [1]. ретінде қарастырылады. Сонымен қатар лингвистика ғылымын зерттеп жүрген ғалымдар өздерінің алдына бірқатар күрделі мәселелерді мақсат етіп қойды. Атап

айтқанда адамның эмоциялық көңіл-күйі жан-жақты зерттеу және оның классификациясы жасау т.б. Сөйтіп, лингвистикалық зерттеулерді антропоцентрикалық тұрғыдан зерттеу нәтижесінде ғылымның *эмотиология* деп аталатын бір саласы пайда болды. *Эмотиология* термині кең мағынада, адам өміріндегі эмоцияның рөлін зерттейтін ғылымның бір саласы. Ал, тар мағынасында лингвистиканың эмоциясы ретінде түсіндіріледі. Демек, бұл жерде *эмотиология* психология мен тіл білімінің тоғысуы негізінде адамның эмоциясы мен тіл арасындағы байланысты зерттейтін пән.

Алғаш рет бұл салаға қызығушылықтар XX ғасырдан бастап американдық лингвист ғалым әрі этнолог Эдуард Сапир (1884 –1939), XX ғасырдың жетекші лингвист ғалымдарының бірі швецариялық Шарль Балли (1865– 1947) және француз лингвисті, тарихшы әрі қоғам қайраткері Мишель Бреаль (1832 – 1915) есімді тілші зерттеушілердің еңбектерінде көрініс таба бастады.

Эмоцияны зерттейтін лингвистика саласы яғни *эмотиология* – тіл ғылымынан бөлініп шыққан лингвистика ғылымының бір тармағы. Эмотиолог ғалымдардың негізгі зерттеу нысаны әлемнің лингвоэмоцияналды бейнесін және оның тілдік концептуализациясын зерттеу. Осы сала бойынша В.И. Шаховский: «Эмотивный компонент значения и методы его исследования Волгоград, 1983», «Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка Воронеж, 1987», «Эмоции в деловом общении Волгоград, 1998», А.Н. Баранов: «Введение в прикладную лингвистику. Москва, 2001», А. Вежбицкая: «Meaning and culture (2006)», «Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and universals (1999)», «Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations (1992)», «Понимание культур через посредство ключевых слов, Москва, 2001», «Познание. Москва, 1996», Л.Ю. Буянова: «Терминологическая деривация в языке науки: когнитивность, семиотичность, функциональность», «Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности», С.В. Ионова: «Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве. 2014» және т.б. бірқатар ғылыми зерттеулер жүргізген. Сонымен бірге эмотиология ғылымның бірқатар тармақтарымен тоғысады. Атап айтқанда адамның психологиялық жағдайын зерттейтін лингвистика, аудармаматану, психология, философия және ғылымның басқа да арналарымен шектеседі.

Қазіргі таңда эмотиолог зерттеуші ғалымдардың алдында тұрған ең маңызды әрі күрделі мәселелердің бірі – эмотиология саласын басқа да ғылымның тармақтарымен салыстыра, салғастыра зерттеу болып саналады. Сондай-ақ, 1990 жылдардан бастап эмоционалды лингвистика саласын семантика, лексикография, фразеография, лингвомәдениеттану, лингвоконцептология, лингвокогнитология және аударматану салаларымен байланыстыра зерттелуде.

Аударма мәселесі үлкен өнер. Аударманың сапасы әрқашан аудармашының білім деңгейіне байланысты. Алдымен ол екі тілді де аса жетік меңгерген болуы керек. Дегенмен де, аудармашы екі тілді жетік меңгеруі де аударманың сапасын жақсарта алмауы мүмкін. Бұл арада фразеологизмдерді аудару барысында *«фондық деректер»*, «*фондық білім», «ұлттық фондық ақпараттар»* үлкен рөл атқарады. Осы орайда аударма теориясына қатысты А.Федоровтың айтуынша: «Совокупность представлений о том, что составляет реальный фон, на котором развивается картина жизни другой страны, другого народа» [2].

Қазіргі таңда ағылшын тіліндегі фразеологизмдерді қазақ тіліне аудару мәселесі қазақ аударматануындағы өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Бір халықтың рухы, жан-дүниесі екінші бір халыққа аударма тілі арқылы жетеді. Бір халықтың екінші бір халықпен қарым-қатынас жасауы, өзге халықтың мәдениеті, тұрмыс-тіршілігімен танысудың басты құралы аударма екені баршамызға белгілі. Ағылшын тілінен қазақ тіліне аударылып жүрген көркем аудармада өз кезегін күтіп тұрған мәселелер көп. Солардың бірі – фразеологизмдерді аудару болып табылады.

Фразеологизмдер сөздер сияқты тіршіліктің барлық саласын қамти алмайды, дүниенің кез келген ұғымын атау (номинатив) бола алмайды, ол тек өз өрісінде, өз жағдайында құбылыстар мен заттар, адамның көңіл-күйін эмоцияналдық-экспрессивті бағалауда образда елестеумен, туынды номинация жасаумен шектеледі [3].

С. Влахов пен С. Флорин фразеологизмдерді түпнұсқа тілден аударма тілге аударудың мынандай жолдары бар екендігін көрсетеді:

1) Фразеологизмнің аударма тілде кездескен эквивалентін (баламасын) беру арқылы аудару;

2) Аударма тілдегі вариантын (аналогын) беру арқылы;

3) Аударма тілде түпнұсқа тілдегі фразеологиялық тіркестің баламасы да, өзге нұсқасы да болмағандықтан, фразеологиялық емес тіл құралдарымен беру арқылы [4] аудару.

Тіл-тілдегі эмоцияны бейнелейтін фразеологиялық тіркестер де заман дамуына орай қолданыс аясының кеңейе түсетініне ғылыми зерттеулер барысында көз жеткізуге болатынын айтып өту керек.

Мысалы, *жауыр болды,* (әбден мезі қылды, ығыры шықты) деген тұрақты тіркестің негізінде көп мініліп арқасы жара болған аттың бейнесі елестейді. Алғашында атқа байланысты шыққанымен, қазіргі кезде ол мағынасы ұмытылып, қайта жасалынып адамға байланысты айтылады.

Фразеологияның қалыптасу құбылысына адам ойында қорытылған құбылыстардың нақтылы бейнесі негіз болған. Қазақ тіліндегі *«арс ету»* (беттен алу, қарсы келу) деген фразеологизмнің негізінде иттің қарсылық білідіріп, айбат шегуі жатыр. Кейіннен бұл мағына да адамға қатысты айтылатын болған. Ал, енді *от ала келген кісідей* деп, асығыс-үсігіс, мұрнына су жетпей жүрген кісіге айтылады. Мұнда от арқалап келген кісінің бейнесі жатыр. Сондай-ақ, *құрдай жорғалады, бармағын тістеу, санын соғып қалу, мұрттай ұшу.* Ағылшын тілінде: *hide behind smb's back (біреудің артына тығылу), stamp one's foot at smb (жер тебу), pull one's hair out (шашын жұлу)* т.б. деген фразеологизмдердің жасалуының барлығында ойда қорытылған құбылыстардың нақтылы себеп болғанын көруге болады. Осы орайда қазақ және ағылшын тілдеріндегі эмоцияны бейнелейтін фразеологизмдердің фонетикалық, морфологиялық және семантикалық тұрғыдан кейбір ерекшеліктерін айтып өтуді жөн көрдік. Бұл мәселемен көрнекті зерттеушілер К. Аммер, В. Порциг, Л. Вайсгербер, Х. Виссеман, В. Жуков, Қ. Құсайынов, С. Өткелбаева т.б. отандық және шетелдік зерттеуші-ғалымдар зерттеп жүр. Осы орайда қазақ және ағылшын тілдеріндегі эмофразеологизмдердің фонетикалық ерекшеліктеріне қысқаша тоқталып өтейік. Мысалы: *у да шу (у-шу) болды, ың жоқ, шың жоқ, лəм-мим демеу*. «Үндемеу, жұмған аузын ашпау» деген мағынаны білдіреді. Мысалы: Күнбала көпке шейін *лəм-мим демей*, ат үстінде томсарумен келеді. (С. Омаров «Қызыл»). Бұл тіркесті түп төркінін түркі немесе туыстас тілдерден іздеп әуреленудің қажеті жоқ. Себебі, бұлар араб тілінде қатар келетін екі дыбыстық есімдер: олардың бірі – «л» – «ләм», екіншісі – «м» – «мим» болып келеді [5].

Ағылшын тіліндегі: *to whistle for it* (оған ысқыру). Бұл тіркес ерте кездегі теңізшілердің «ысқырғанда дауыл туады» деген сеніммен туындап, қазіргі кезде «бірдеңені босқа іздеу, қалау» деген мағынаны білдіреді.

To applaud to the Echo (Эхоға қол шапалақтау). Яғни, «біреуге салтанатты қол шапалақтау» деген мағынадағы тіркес ертеде Роман аңызымен байланыстырылады. Эхо атты нимфаның (грек мифологиясында табиғаттың әр түрлі күштерін жасаушы екінші дәрежелі құдай) Нарцисс деген қызға ғашық болып, одан жауап ала алмай, қыздың даусы жеткен жерден кейін көңілі құлазып, қайғыдан жүдеген кейпі негізінде түсіндіріледі.

Ал енді, эмофразеологизмдердің морфологиялық тұрғдан жасалынған ерекшеліктеріне тоқталып өтелік. Мысалы: *ағыл-тегіл жылау.* «Ағыл-тегіл» қос сөзіндегі бізге құпия, жұмбақ болып тұрғаны, екінші сөз – «тегіл». Ал, «ағыл» болса, «ағу» етістігінен «ыл» жұрнағы арқылы етіс тудырып тұрғанын байқауға болады. Қос сөздер көп жағдайда мағынасы бір-біріне жақын сөздерден құралатынын ескерсек, «тегіл» сөзінің бастапқы түбірі «төк» екендігін күмәнданбай-ақ айта аламыз. Алдымен осыған «іл» қосымшасы қосарлану арқылы «ағыл-тегіл» болып, уақыт өте келе «ө» дыбысы «е» - ге өзгертіліп айтылып, «ағыл-тегіл» қалпында қолдану дағдыға айналған. Бұл эмофразеологиялық тіркес *«егілді, көз жасын көл қылды»* деген мағынаны береді.

Ағылшын тілінде: *hard up – «қиын жағдайда қалу»* мағынасындағы бұл тіркес теңізде тұрған күшті дауылмен араласқан теңізшілердің іс-әрекеті негізінде қалыптасқан. Олар кеменің тетік тұтқасына ие болып, дауыл соққан жақтан кеменің басын бұрып, аман қалуда бар күшін салуға мәжбүр болған.

Эмофразеологизмдердің семантикалық тұрғыдан жасалынған фразеологизмдер қостілде баршылық. Мысалы, *аузынан ақ ит кіріп, (қара) көк ит шығу* фразеологизмін қарастырсақ, ол «көк долы, ұялмай қысылмастан аузына келгенін айтып, балағаттау» мағынасын береді. Аталмыш эмофразеологизмнің қалыптасуына «ит» семасының ақ және қара түсті болуы халық ұғымымен ұштасып жатыр. «Ақ» түс адалдық пен пәктік т.б. ұғымын білдірсе, «қара» түс қазақтың ұғымында арамдық пен жамандық мағынасын білдіреді. Бұл жөнінде М.М. Капыленко: «Қазақ тілінің мақал-мәтелдері мен фразеологиялық тіркестерінде ит атауы жағымсыз мәнде». Мұны У. Тұрманжоловтың (859), М. Аққозинаның (30), академик І. Кеңесбаевтың фразеологиялық сөздігінен (429) жинақталған фразеологиялық тіркестерді көруге болады (5,45) [6].

Ағылшын тілінде: *to play the giddy goat* (ұшқалақ текедей ойнақшу). «Ақымақтану» мағынасын беретін бұл тіркес текенің секіректеп ойнақшыған жеңіл мінезінің негізінде қалыптасқан.

To bandy words with - тіркесі ертедегі ағылшындардың ойыны негізінде қалыптасқан. Хоккей ойынына ұқсас бұл ойындағы имек таяқпен допты әрі-бері ұрғыштап, соңынан қуу элементі кейіннен болмашы нәрсеге *«таласу, қарысып болмау»* мағынасын беретін тіркес қалыптасқан.

Қоғамдық факторларға, тілдің ішкі заңдарына байланысты белгілі бір сөз тіркесінің негізгі, номинативті мағынасы мен туынды, коннотативті мағынасы ауысып өзгеріп отырады. Фразеологизмнің жасалу негізі болып табылатын еркін сөз тіркестері мағыналық тұрғыдан жаңа тілдік бірліктердің туындауына арқау болатын тілдік прототиптер рөлін атқарады. Халықтың өзі қоршаған ортаға ерекше мән беріп, заттар мен құбылыстарды танып білуде басты белгілерін салыстыру, ұқсату сияқты қасиеттерін жинақтап, ортақ белгілерінің негізінде жаңа ұғымға атау берген. Бір затқа не құбылысқа ат беру әр халықтың мәдениетіне, тілінің ерекшелігіне, дүниетанымына байланысты қалыптасады. Мысалы: қаз:. *күлкіден ішегі үзілу, қуанғаннан басы көкке жету. Ағыл:.grin like a Cheshire, As pleased as a dog with two tails*

Қазақ және ағылшын тілдері адамның көңіл-күйін білдіретін фразеологиялық бірліктердің уәждемесін лингвомәдени тұрғыдан талдай отырып, төмендегідей ұқсастықтар мен айырмашылықтарын көрсетуге болады:

1) о баста еркін фразеологиялық бірліктер негізінде қалыптасқанмен, уақыт өте келе ықшамдалып, бейнелілік қалпын сақтай отырып, аз сөзбен терең мәнді білдіретін тілдік бірлікке айналған;

2) екі тілде де фразеологиялық бірліктердің көпшілігі бір затқа, құбылысқа, оқиғаға байланысты туындаған. Олардың кейбірі уақыт өте келе мағыналық тұрғыдан дамып, жаңа үстеме мағынаға ие болса, енді бір тобы өзінің бастапқы мәнін сақтай отырып, ауыс мағынаға ие болған;

3) екі тілде де фразеологиялық бірліктер затты, құбылысты, іс-әрекетті бейнелей, салыстыра суреттегенде астарлы мағынада қолданылады;

4) фразеологиялық бірліктердің компоненттері көбіне тұра мағынасынан алшақтап, жинақталып келіп бір ұғымды білдіреді. Сондықтан, фразеологиялық мағынадан оның құрамындағы компоненттер мағыналары түрлі дәрежеде көрініс табады;

5) екі тілдің де фразеологиялық бірліктерінің мағыналық даму үрдістері әр түрлі деңгейден, сатыдан көрініс береді. Оған ұлттық менталитеттің ерекшелігі, қоршаған ортаны түрлі көзқараспен қабылдауы дәлел бола алады

Екі тілдегі эмофразеологизмдердің ұлттық-мәдени сипаты мен аудару тәсілдерін зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың фразеологиялық бірліктерді аударудың бірнеше әдіс-тәсілдерімен және аудару үрдісі кезінде сақталатын тәртіптермен танысып шықтық. Ғалымдар тарапынан ұсынылған фразеологизмдерді аудару жолдарын негізге ала отытып, адамның эмоцияналды көңіл-күйін білдіретін эмофразеологизмдердің аударылу жолдарына мысалдар келтірдік [8].

Суреттеме аударма (түсініктеме аударма) – деп негізгі тілдің фразеологизмінің мағынасын аударылып жатқан тілге қарай сөзбен аудару тәсілін айтамыз. Суреттеме аударма аударылып жатқан тілде эквиваленттер мен аналогтар болмаған жағдайда ғана қолданылады. Суреттеме аударма – түсініктеме, алыстырма, сипаттама, түсіндірме сияқты фразеологизмнің мазмұнын мүкіндігінше анық және қысқа пішінде беру амалдары болып табылады. Мысалы:

	Ағылшын тілі	Қазақ тілі
	To show the white feather	*Қорқу, үрейлену (ақ қауырсын көрсету деп қазақ тілінде қолданылмайды)*
	grin like a Cheshire	*Күлу, мәз болу (Чешайр мысық тәрізді күлу)*
	be like a dog with two tails	*Қуаныштыболу (екі құйрық ит сияқты болу)*
	as pleased as a dog with two tails	*Қуану (екі құйрықты ит сияқты қуану)*
	dumb as a fish	*Үн-түнсіз қалу (балықтай мылқау болу)*

Калькалау тәсілі – фразеологиялық аударманы мүлде қолдануға

келмейтін жағдайда және фразеологизмнің мағыналық-стилистикалық және экспрессивті-эмоцияналды мағынасын толық бере алмайтын кезде, оқырманға тұрақты сөз тіркесінің бейнелік негізін жеткізу мақсатында пайдаланылады.

	Ағылшын тілі	Қазақ тілі
	as happy as kings	Корольдей бақытты
	as limp as a rug	Кілемшедей мылқау
	as a merry as a marriage-bell	Үйлену тойындағы қоңыраудай қуанышты
	laugh like a little Audrey	Аудрю сияқты күлу
	ants in one's pant	*шалбар киген құмырсқадай* (ыңғайсыз сезіну)

Толық баламамен аудару тәсілі.

Толық баламалар деп біз қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдердің мағынасы, коммуникаьтивтік құрамы, бейнелілігі, грамматикалық құрылысы және стилистикалық реңкі бірдей сәйкес келген бірліктерді айтамыз.

Жартылай баламамен аудару тәсілі – қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологиялық

	Ағылшын тілі	Қазақ тілі
	Have lost one's tongue	*Тілін жұту*
	Beat one's head against a stone	*Басын тасқа ұру*
	Take oneself in hand	*Өзін-өзі ұстау (сабырлы болу)*
	Take oneself in hand	*Өзін-өзі ұстау (сабырлы болу)*
	Afraid of one's shadow	*Көлеңкесінен қорқу*

тіркестердің мағынасы жағынан және стилистикалық түрлері сәйкес келетін, бірақ лексикалық тұрғыдан біраз өзгерістері бар, сондықтан да бейне бір-бірінен сәл ауытқитын қазақ және ағылшын тілдерінің фраззеологизмдерін айтамыз.

	Ағылшын тілі	Қазақ тілі
	Cry one's eyes out	*Көз жасын көл қылды,ағыл-тегіл жылау*
	Devour smb, smth one's eyes	*көзін алмай қарау*
	Eat one's heart out	*Жанын қоярға жер таппады*
	Fall in love	*ғашық болу*
	Pipe one's eye	*Көз жасы көл болу*

Лексикалық баламамен аудару тәсілі. Эквиваленттердің басқа түрін қолдана алмайтын кезде лексикалық баламаларды қолданамыз.

		Қазақ тілі
	Freak out	*Ашулану*
	Get rattled	*Ашулану*
	Get under one's skin	*Уайымдау*
	Go up in the air	*Ызалану*
	Pale around the gills	*Қорқыныштан бозару*

ӘДЕБИЕТ

[1] Маслова В.А. Лингвокультурология. М.: Academia, 2004.
[2] Федоров А. Основы общей теорий перевода. – Москва, 1983
[3] Жарықбаев. Қ. Психология. Алматы. «Білім», 1993).
[4] Влахов С, Флорин С. Непереводимое в переводе. – Москва, 1988. С.193.
[5] Нұрмағамбетов Ә. Қос сөздердің құпиясы. – Алматы: Жалын, 1991.–96б)
[6] Копыленко М.М. Основы этнолингвистики.– Алматы: Евразия, 1995.–178 с.)
[7] Ағабекова Б.Н. Ағылшын және қазақ тідеріндегі фразеологиялық теңулердің ұлттық-мәдени сипаты.).

REFERENCES

[1] Maslova V.A. Cultural linguistics. Moscow: Academia, 2004.
[2] Fedorov A. Basis of the general theory of translation. Moscow,1983
[3] Жарықбаев. Қ. Психология. Алматы. «Білім», 1993.
[4] Vlaxov S, Florin S. Untranslatable in translation. Moscow, 1988.
[5] Nurmagambetov. The secret of double words. Almaty: Jalin, 1991.
[6] Kopilenko M.M. Basis of ethnolinguistics. Almaty: Eurasia, 1995.
[7] Agabekova B.N. The national and cultural features of similes in Kazakh and English languages. Almaty, 2010.

Национально-культурные особенности эмофразеологизмов в казахском и английском языках и методы их перевода

Шайманов Арман
Bilal-arman@mail.ru
КазНПУ имени Абая

Ключевые слова: Эмоция, фразеологизм, перевод, эмотиология, оригинал, язык перевода.

Аннотация. В статье рассматриваются методы перевода фразеологических единиц отечественных и зарубежных ученых, а также несколько способов перевода эмофразеологизмов в казахском и английском языках с учитыванием их национально-культурные особенности.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

УДК 378.016

Teaching conditions of innovation technology oriented ecological training students

***Zh.A. Abdukadirova[1], A.T. Ermekbaeva [2], M.S.Kurmanbayeva[1], Zh.B.Shildebaev[2]**

[1]Kazakh state women's teacher training university, Almaty, Kazakhstan
[2]Kazakh national pedagogical university named after Abay, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: zhansina88@mail.ru

Key words: Pedagogy, control, experiment, technology, innovation

Abstract. Creating university system innovation-oriented environmental education students to be effective in creating pedagogical conditions, which is based on the following idea: the formation and the continuous development of professional competence and environmental specialist at the university secured by technological organization of the educational process.

The experiment resulting in early studies showed a high level of 14.9%, and at the end of the experiment number was 28.7%, the average level nachel showed 41.4%. The lower level at the beginning of the experiment was 43.7%, this figure reduced at the end of the experiment. In this control parameter has not changed.

During the experiment were shown the use of innovative technologies proposed methods and their way of pedagogical conditions to improve environmental knowledge of students. It has been proved that the method is really effective and works made in content-based work can be applied in the teaching for students. In conclusion, it was justified in the theoretical aspects of the application of innovative technologies in teaching environmental knowledge in universities. It was determined the current state of the possibility of using innovative technologies in higher education. It was proposed solutions to the problem for raising ecological knowledge of students. It was found that a positive result gives experimental works with students to increase the level of students' knowledge in the application of innovative technologies.

УДК 378.016

Студенттердің экологиялық білімін арттыруда инновациялық технологияларға бағытталған педагогикалық шарттар

***Ж.А. Абдукадирова[1], А.Т. Ермекбаева [2], М.С. Құрманбаева[1],Ж.Б. Шілдебаев[2]**

[1]Қазақ мемлекеттік кыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail:zhansina88@mail.ru

Кілттік сөздер: Педагогика, бақылау, эксперимент, технология,инновация.

Аннотация. Жоғарғы оқу орнында студенттерге экологиялық білім беруде инновацияға бағытталған педагогикалық шарттарды құру тиімді, білім процесін технологиялық құрылғылармен жабдықтау, қамтамасыз етумен қатар жоғары білікті маманның үздіксіз кәсіби дамуына және қалыптасуына негізделген.

Эксперимент барысында жоғары деңгейді алғашында 14,9% көрсетсе, эксперимент соңында олардың саны 28,7% болды, орта деңгейде алғашында 41,4% болса, соңында 46,7% көрсетті. Ал, төменгі деңгей алғашында 43,7 болып, эксперимент соңында бұл көрсеткіш 24,6% болды. Бақылау топтарында айтарлықтай өзгерістер болған жоқ.

Тәжірибелік эксперимент нәтижелері зерттеу барысында студенттердің экологиялық білімдерін арттыру тұрғысындағы инновациялық технологияларды пайдаланудың педагогикалық шарттары мен осы негізде жасалған жұмыстардың мазмұны, әдістерінің тиімді екендігін дәлелдейді.

Қорыта келгенде**,** жоғары оқу орындары студенттеріне экологиялық білім беруді инновациялық технологиялар арқылы жүзеге асыру теориялық тұрғыда негізделді. Студенттерді жоғары оқу орны жағдайында экологиялық білімдендіруде инновациялық технологияларды пайдалану мүмкіндіктері қарастырылып, қазіргі жағдайы анықталды. Инновациялық технологияларды пайдалану арқылы студенттердің экологиялық білімдерін арттырудың

педагогикалық шарттары ұсынылып әдіс-тәсілдер ретінде оның жолдары көрсетілді. Тәжірибелі-эксперимент жұмыстары арқылы студенттердің экологиялық білімін арттырудағы инновациялық технологияларды пайдаланудың оң нәтиже бергені анықталды.

Кіріспе. Ғалымдардың зерттеу жұмыстарына жасалған талдау барысында, атап айтқанда: Ресейде(Голубец М.А.[1],Миронов А.В. [2]және Қазақстанда (Бейсенова А.С.[3],Жүнісова К.Ж. [4], Шілдебаев Ж.Б. [5], Тілеубергенов С.Т.[6],Торманова Н.Т.[7], Турабаева Г.[8], Қойбағарова Б.Х.[9],Смирнова Г.М.[10]) экологиялық білім мен тәрбие берудің теориялық негіздерін, мазмұнын, ұйымдастыру жолдары мен әдістерін қарастырғаны айқындалды.

Экологиялық білім мен тәрбие беруде жоғары оқу орындары оқытушылары тарапынан инновациялық технологияларды пайдаланудың ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеру маңызды мәселе болып табылады.

Философиялық және педагогикалық әдебиеттерде кейбір ғалымдар инновациялық процестерді зерттеу барысында жаңалықтың жүйелілік, әрекеттік тұжырымдамасын ұсына отырып, жаңалықты енгізуді әртүрлі деңгейде (жалпы ғылымилық, жалпы әдіснамалық) талдаудың қажеттілігіне ерекше көңіл аударады.

Инновациялық-педагогикалық іс-әрекеттің жалпы және өзіндік ерекшеліктерін Ю.Н.Кулюткин [11], Я.А.Пономарев [12], Л.С.Подымова [13], Л.Н.Фридман [14] секілді біршама шет елдік ғалымдар зерттеген.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері:Студенттердің экологиялық білімін арттыруда инновациялық технологияларды пайдалануды теориялық негіздеп, ғылыми әдістемесін жасау және тәжірибелік-эксперименттен өткізу.

1. Студенттердің экологиялық білімін арттырудағы инновациялық технологияларды пайдалану мүмкіндіктері мен қазіргі жағдайын анықтау.

2. Жоғары оқу орындары студенттердің экологиялық білімін инновациялық технологияларды пайдалана отырып арттырудың теориялық негізін айқындау.

3. Ұсынылатын инновациялық технологияларды пайдалану жолдарын тәжірибелік-экспериментке тексеру, ғылыми-әдістемелік нұсқаулар беру.

Зерттеу объектісі: Жоғары оқу орындарындағы оқу процесі

Зерттеу әдістері: философиялық, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерді теориялық талдау, жоғары оқу орындарының тәжірибелерін зерделеу, талдап қорыту; оқу әдістемелік құжаттарды талдау; жоғары оқу орындары оқытушылары және студенттерімен әңгімелесу, сауалнама жүргізу, бақылау, студенттердің іс-әрекет нәтижелерін зерделеу; тәжірибелік-эксперимент жұмысы және оның нәтижелерін талдауда логикалық (салыстыру, талдап қорыту, топтау) әдістерін, математикалық статистика әдістерін пайдалану.

Зерттеу нәтижелері:Біз ұсынған экологиялық білім мен тәрбие беруді жетілдіру әдістемесінің тиімділігін анықтау үшін педагогикалық эксперимент жасалды.

Педагогикалық эксперименттің құрылымы:

-анықтау эксперименті (2014-2015 оқу жылдары);

-қалыптастыру эксперименті (2015 оқу жылының бірінші жартысы);

Анықтау эксперименті кезеңінде білімнің, ептіліктер мен дағдылардың бастапқы бақылауы жүзеге асырылды.

Қалыптастыру эксперименті екі кезеңде жүргізілді: оқу-тәрбие процесіне экологиялық білімдерді арттыру барысындағы жүйелі жұмыстар, білімнің, ептілік пен дағдының қорытынды бақылауы енгізілді. Экспериментке қатысқан студенттердің жалпы саны 428 адамды құрады.

Эксперимент жұмысының бағыты: біріншіден, жеке адам мен топ құрамының экологиялық білім мен деңгейін зерттеп білуге арналған жұмыс жүйесі, пәнаралық байланыс негізінде экологиялық ұғымдарды енгізу тұрғысынан әдістемелік талдау жасау; екіншіден, оқу процесін сабақ пен өзіндік жұмыс және оның түрлерін, студенттердің пәнаралық байланыстағы экологиялық білім деңгейін жетілдіру тұрғысында ұйымдастыру, студенттердің экологиялық сана, экологиялық мәдениет – экологиялық тұрғыда жаңаша ойлау дағдысын орнықтыруға ықпал жасайтын педагогикалық мүмкіндіктерді айқындау, экологиялық ұғымдар жүйесін орнықтырудағы тиімді әдіс тәсілдерді көрсете білу.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті студенттері арасында экологиялық білімдерінің деңгейін анықтау мақсатында анықтаушы эксперименті жүргізілді.

Студенттердің бақылау және эксперименталдық топтарын салыстыру кезінде төмендегі фактілер есепке алынды:

-студенттердегі экологиялық білімдерінің қалыптасуының деңгейлері;

-эксперименттер нәтижесінің көріністері.

Анықтау экспериментін жүргізу барысында біз түрлі әдіс-тәсілдерді қолдандық.Әдістер уақыттың әртүрлі кезеңінде алынған көптеген мәліметтердің немесе белгілердің элеметтерін салыстыруға мүмкіндік береді. Бұл орайдағы зерттеулерде әртүрлі тұлғалар қатысты және нәтижелер қандай да бір қажеттердің даму тенденциясына бағытталды.

Біз атап өткендей, экологиялық сананың қалыптасқан түрі оқытушының студенттерге экологиялық білімдерін арттыру бойынша қызметінің нәтижесінен көрінеді.

Сондықтан, біз студенттердің экологиялық білімін анықтау мақсатында сауалнама жүргіздік. Экологиялық сананың деңгейі мен түрі диагностикалық сипаттағы тапсырма негізінде анықталды.

Арнайы экологиялдық білімді, ептілік пен дағдыны қалыптастыру деңгейін тексеру екі бағытта жүргізілді:

1. Студенттердің арнайы экологиялық білімін қалыптастыру деңгейін анықтау;

2. Студенттердің арнайы экологиялық ептілігі мен дағдысының деңгейін анықтау.

Студенттердің арнайы экологиялық білімін қалыптастыру деңгейін анықтау төмендегі критерийлер бойынша анықталады:

-арнайы экология түсінігін меңгеру;

-арнайы экологиялық түсініктің мәнін білу.

Арнайы экологиялық білім түсінігін меңгеру сапасы арнайы әнгіме тақырыптары бойынша Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті студенттері арасында экологиялық білімдерінің деңгейін анықтау мақсатында тәжірибелі-эксперимент жұмысыжүргізілді және жасалған «TEST» компьютерлік бағдарламасын қолдана отырып, тестілеу әдісімен тексерілді. ЭЕМ тесттің 20 сұрағын таңдап алуды ұсынады. Тесттегі сұрақтар бойынша тұжырымдалды, яғни студент ұсынылған 4 варианттың дұрысын таңдайды. Тестілік бақылау варианты әр мамандық студенттеріне қарай берілді.

Арнайы экологиялық түсінікті игеру деңгейлері төмендегі көрсеткіштер арқылы анықталады:

-жоғары – дұрыс жауап 100-91% болғанда;

-орта – дұрыс жауап 90-81% болғанда;

-төмен – дұрыс жауап 80-61% болғанда.

Арнайы экологиялық түсінікті меңгеру сипаттамасы кесте 1-де келтірілген.

Кесте 1- Арнайы экологиялық түсінікті меңгеру деңгейі(анықтау эксперименті)

Деңгейлер	Бақылау тобы		Эксперименттік топ	
	адам	%	адам	%
Жоғары	19	16,67	22	19,29
Орта	51	44,77	53	46,49
Төмен	44	38,56	39	34,22

Арнайы экологиялық түсініктің мәнін білу деңгейі негізінен дәлелдеу және диагностикалау сипатындағы сұрақтармен төмендегі көрсеткіштер бойынша анықталды:

-жоғары – жалпы сұрақ санының 100-91% көлеміндегі толық дұрыс жауаптың болуымен сипатталады;

-орта – жалпы сұрақ санының 90-81% көлеміндегі толық дұрыс және толық емес дұрыс жауаптар жиынтығымен сипатталады;

-төмен – жалпы сұрақ санының 80-61% көлеміндегі толық дұрыс және толық емес дұрыс жауаптар жиынтығымен сипатталады.

Арнайы экологиялық түсініктің мәнін білу сапасының сипаттамасы кесте2-де келтірілген. Ал, арнайы экологиялық білімді қалыптастыру деңгейі кесте3-те берілген.

Кесте 2-Арнайы экологиялық түсініктің мәнін білу деңгейі

Деңгейлер	Бақылау тобы		Эксперименттік топ	
	адам	%	адам	%
Жоғары	18	15,79	20	17,54
Орта	49	42,98	45	39,48
Төмен	47	41,23	49	42,98

Кесте 3-Арнайы экологиялық білімді қалыптастыру деңгейі

Деңгейлер	Бақылау тобы	Эксперименттік топ
Жоғары	16,23%	18,41%
Орта	43,86%	42,98%
Төмен	39,91%	38,61%

Эксперименталдық жұмыстың келесі кезеңінде біз студенттердің арнайы экологиялық ептілігі мен дағдысын қалыптастырудың деңгейін анықтауды мақсат етіп қойдық. Бұл орайда төмендегі ептіліктерге ерекше көңіл бөлінді:

-экология саласындағы әлеуметтік-маңызды мәселелерді талдау;

-қоршаған ортаға антропогенді әсерлердің қауіптілігін талдау және бағалау;

-болашақ кәсіби қызметте экологиялық білімді қолдану;

-экологиялық білім мен тәрбие беруді ұйымдастыру үшін әдістемелік тәсілдерді таңдай білу және қолдану;

-нақты оқу процесі жағдайына қарай әдістемелік нұсқауларды ыңғайластыру;

-студенттердің табиғатты қорғау мен оны қайта қалпына келтіруге деген сарындарын ояту және дамыту.

Студенттердің арнайы экологиялық ептілігі мен дағдысын қалыптастырудың деңгейі төмендегі критерийлер бойынша анықталды:

-әртүрлі кәсіби жағдайларда (әмбебап экологиялық ептілік) арнайы экологиялық білім қорымен жұмыс жасау ептілігі;

-педагогикалық қызметте (экологиялық-педагогикалық ептіліктер) өзінің экологиялық-теориялық салмағын қолдана білу ептілігі.

Экологиялық білімінің дамуын іс-жүзіне асыру үшін студенттердің экологиялық білімділігінің нақты деңгейде болғанын анықтау аса маңызды болмақ. Осы мақсатты дәлелдеу тұрғысында студенттерге зерттеулер жүргізілді.

Қалыптастыру эксперименті екі кезеңнен тұрады. Мақсат-инновациялық технологиялар негізінде студенттердің экологиялық білімдерін арттыру жүйесін ендіру және педагогикалық шарттардың зерттеліп отырған проблема бойынша тиімділігіне ықпалын тексеру болды.

Қалыптастыру экспериментінде студенттердің экологиялық білімдерін арттырудың үш деңгейдегі көріністері ескерілді.

Ал, бұл деңгейлер теориялық зерттеулер мен проблема бойынша жүргізілген анықтаушы эксперимент нәтижесіне сүйеніп анықталды. Олар:

Жоғарғы деңгей – студенттердің бойында экологиялық білімдер жүйесі қалыптасқан, өз бетінше экологиялық проблемалар жөнінде ойын білдіріп, табиғат қорғауға деген құлшынысы жоғары болып, ортада қоғамға лайық іс-әрекет жасай біледі.

Орта деңгей – экологиялық білімдері толық жүйелі қалыптаспаған, экологиялық проблемаларды шешуде оқытушының көмегіне сүйеніп, өз бетінше ойын толық білдіре алмайтын, табиғатты қорғауға құлшынысы орташа, экологиялық мәселелер бойынша қоғамға лайық іс-әрекеті жоғары емес.

Төменгі деңгей – экологиялық білімі төмен, экологиялық проблемаларды шешуде оқытушы көмегіне сүйенеді, табиғатты сақтап қорғау туралы талпынысы төмен, экологиялық проблемалардағы қоғамға лайық іс-әрекеті талапқа сай емес.

Сонымен, қалыптастыру экспериментінің бірінші кезеңінде инновациялық технологияларды қолданудың әдіс-тәсілдері белгілі бір жүйе арқылы жүзеге асырылғандығы тексерілді. Бұл кезең біздің зерттеу жұмысымыздағы теориялық және әдістемелік тұрғыдағы негізгі жағдай болып саналды. Бұл кезеңде студенттер әртүрлі мақсатты көздейтін оқу процесінің даярлығы мен студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеттің жобасын, оқу процесін ұйымдастыруды зерттеуді, инновациялық технологиялардың жүйесін, педагогикалық іс-әрекеттің тиімділігін қалыптастыруды, айқындауды көздейді, кесте 4.

Кесте 4- Зерттеу жұмысының бірінші кезеңінің нәтижелері

Деңгейлер	Бақылау тобы %		Эксперименттік топ %	
	басы	соңы	басы	соңы
Жоғары	11,4	12,3	11,7	19,8

Орта	42,3	43,6	43,1	47,5
Төмен	46,3	44,1	45,2	32,7

Осының бәрін ескере отырып қалыптастыру экспериментінің екінші кезеңінде ұсынылған педагогикалық шарттардың жүзеге асырылуы тексерілді.

Мұнда студенттердің экологиялық білімдер жүйесі өз беттерінше экологиялық проблемаларды шешу жөніндегі ойларын, табиғатты қорғауға құлшыныстары, экологиялық мәселелер бойынша қоғамға лайық іс-әрекеттері инновациялық технологиялар арқылы қалыптасқандығы қарастырылды.

Кешенді тапсырмалардың шешімі студенттердің экологиялық білімдерді меңгерген теориялық білімінің мазмұндылығын оны кәсіби іс-әрекеттерде ұтылды пайдалана білетінін дәлелдеді.

Тәжірибелі-эксперимент жұмысының соңғы бақылау кезеңінде педагогикалық зерттеудің және қайтара жүргізген зерттеу әдістерінің негізінде студенттердің экологиялық білімдерін қалыптастыру деңгейі анықталды, кесте 5.

Кесте 5 -Зерттеу жұмысының екінші кезеңінің нәтижелері

Деңгейлер	Бақылау тобы %		Эксперименттік топ %	
	басы	соңы	басы	соңы
Жоғары	12,1	13,2	14,9	28,7
Орта	43,3	40,5	41,4	46,7
Төмен	44,6	46,3	43,7	24,6

Жоғары деңгейді алғашында 14,9% көрсетсе, эксперимент соңында олардың саны 28,7% болды, орта деңгейде алғашында 41,4% болса, соңында 46,7% көрсетті. Ал, төменгі деңгей алғашында 43,7 болып, эксперимент соңында бұл көрсеткіш 24,6% болды. Бақылау топтарында айтарлықтай өзгерістер болған жоқ.

Сонымен, тәжірибелік эксперимент нәтижелері зерттеу барысында студенттердің экологиялық білімдерін арттыру тұрғысындағы инновациялық технологияларды пайдаланудың педагогикалық шарттары мен осы негізде жасалған жұмыстардың мазмұны, әдістерінің тиімді екендігін дәлелдейді.

Қорыта келгенде, жоғары оқу орындары студенттеріне экологиялық білім беруді инновациялық технологиялар арқылы жүзеге асыру теориялық тұрғыда негізделді. Студенттерді жоғары оқу орны жағдайында экологиялық білімдендіруде инновациялық технологияларды пайдалану мүмкіндіктері қарастырылып, қазіргі жағдайы анықталды. Инновациялық технологияларды пайдалану арқылы студенттердің экологиялық білімдерін арттырудың педагогикалық шарттары ұсынылып әдіс-тәсілдер ретінде оның жолдары көрсетілді. Тәжірибелі-эксперимент жұмыстары арқылы студенттердің экологиялық білімін арттырудағы инновациялық технологияларды пайдаланудың оң нәтиже бергені анықталды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Голубец М.А. Актуальные вопросы экологии. – Киев: Наука.думка.1982.-157 с.

[2] Миронов А.В. Методология и методика и техника конкретных социологических исследований. // Социально-культурный журнал. -1994. №10.-с.82-90.

[3] Бейсенова А.С. Қазақстан Республикасында жалпы білім беру жүйелерінде экологиялық білім мен тәрбие беру тұжырымдамасы // Қазақстан жоғары мектебі. – 2002. -№6.- 134-146 б.

[4] Жүнісова К.Ж. Айналаны қоршаған орта, экология: әдістемелік нұсқау. – Алматы, 2004.- Б.26-50.

[5] Чилдебаев Ж.Б. Основы экологического образования // География және табиғат. – 2004. - №2.-10-13б.

[6] Тлеубергенов С.Т. Ноэкология и наше общее будущее на земле // Экологическая методология возрождения человека. – Алматы, 1997. - №7.с.14.

[7] Торманова Н.Т. Экология ғылымының антроноэкологияның қалыптасуына тигізетін ықпалы // Экологиялық білім беруді дамытудағы инновациялық үрдістер: Әл-Фараби ат. ҚазҰУ-ының 75 жылдығына арналған халықаралық конференция материалдары.-Алматы: ҚазҰУ-ті, 2009.-227-229 б.

[8] Турабаева Г. Болашақ мұғалімдерді экологиялық өлкетануға дайындаудың тәжірибелік –эксперименттік жұмысы //Ұлт тағлымы. -2006. - №27.-79-82 б.

[9] Қойбағарова Б.Х. Оқушыларға қазақ халқының дәстүрлері арқылы экологиялық білім мен тәрбие беруге болашақ мұғалімдерді даярлау. Автореф....пед.ғ.к. – Алматы, 2004. – 25с.

[10] Смирнова Г.М. Дидактические условия Экологического образования и воспитания студентов. –Астана, 2003. – 141 с.

[11] Кулюткин Ю.Н. Психологические проблемы образования взрослых // Вопросы психологии-1989, №2.-с. 25-28.

[12] Пономарев Е.А. Проблемный педсовет как фактор вхождения педагогического коллектива в инновационную деятельность // Сборник научный трудов «Инновации в образовании».- М.: АПК и ПРО, 2001. – С. 19-31.

[13] Подымова Л.С. Введение в инновационную педагогику: Учеб.пособие.-Курск: Изд-ва КГПУ, 1994.-120 с.

[14] Фридман Л.Н. Кулагина Н.Ю. Психологический справочник учителя - М., Просвещение. 1991. 286с.

REFERENCES

[1] M.A. Holubets. Actual environmental issues. - Kiev: Naukova.dumka.1982.-157.
[2] A.Mironov. Methodology and specific methods and techniques of sociological research. // Socio-cultural magazine. - 1994. №10.-p.82-90.
[3] A.S.Beisenova. Kazakhstan Respublikasynda zhalpy Bilim beru zhuyelerinde ekologiyalyk Bilim changed tarbie beru tuzhyrymdamasy // Kazakhstan zhogary mektebi. - 2002. -№6.- 134-146 p.
[4] K.J.Zhynisova. Aynalany korshagan orta, ecology: adistemelik nuskau. - Almaty, 2004.- p.26-50.
[5] J.B.Childebaev. Fundamentals of Environmental Education // Geography and Tabigat. - 2004. - №2.-10-13p.
[6] Tleubergenov S.T. Noekologiya and our common future on Earth // Ecological methodology renaissance man. - Almaty, 1997. - №7.p.14.
[7] Tormanov N.T. Ecology gylymynyn antronoekologiyanyn kalyptasuyna tigizetin ykpaly // Ekologiyalyk Bilim berudi damytudagy innovatsiyalyk yrdister: Al-Farabi. KazUU-yn 75 zhyldygyna arnalgan halykaralyk Conference materialdary. Almaty: KazUU, 2009. 227-229p.
[8] G. Turabaeva. Bolashak mugalimderdi ekologiyalykolketanuga dayyndaudyn tazhiribelik -eksperimenttik zhumysy // Ult taglymy. -2006. - №27.-79-82 p.
[9] Koybagarova B.H. Okushylarga Kazakh halkynyn dasturleri arkyly ekologiyalyk Bilim changed tarbie beruge Bolashak mugalimderdi dayarlau. Abstract. ped.g.k. - Almaty, 2004. – 25p.
[10] G.M.Smirnov. Didactic conditions of environmental education and training of students. -Astana, 2003. - 141 p.
[11] J.N.Kulyutkin. Psychological problems of adult education // Questions of Psychology, 1989, №2.-p.25-28.
[12] E.A.Ponomarev. Problem teachers' meeting as a factor of entering the teaching staff in innovation // Collection of scientific papers "Innovations in Education" .- M.: AIC and ABM, 2001. - P. 19-31.
[13] L.S.Podymova. Introduction to innovative pedagogy: Ucheb.posobie.-Kursk publishing house KSPU, 1994.-120 p.
[14] L. Friedman, Kulagin N.Y. Psychological guide teachers - M. Enlightenment. 1991. 286p.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ

***Ж.А. Абдукадирова[1], А.Т. Ермекбаева [2], М.С. Курманбаева[1], Ж.Б. Чильдебаев[2]**

[1]Казахский государственный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан
*e-mail: zhansina88@mail.ru

Ключевые слова: Педагогика, контроль, эксперимент, технология, инновация

Аннотация. Создание вузовской системы инновационно-ориентированногоэкологического образования студентов будет эффективным при создании педагогические условия, в основу которых положена следующая идея: формирование и непрерывное развитие профессионально-экологической компетентности специалиста в вузе с обеспечением посредством технологической организации образовательного процесса.

В результате исследований в начале показали высокий уровень 14,9%, а в конце эксперимента был 28,7%, средний уровень показали 41,4%. На нижнем уровне в начале эксперимента была 43,7%, эта цифра снизилась в конце эксперимента. В контрольном варианте параметры не изменились. В ходе эксперимента было показано, что необходимо использование инновационных технологий, предложенные методы и их образ педагогических условий для улучшения экологических знаний студентов.

Было доказано, что примененные методы действительно эффективны и работы сделанные на основе содержаний работы можно применить в преподаваний экологии для студентов Вузов.

В заключений, было обосновано в теоретическом аспекте применения инновационных технологий в преподаваний экологического знания в вузах. Было определено нынешнее состояние возможности применения инновационных технологий в вузах. Показаны пути решения для повышения экологического знания студентов. Было выявлено, что положительный результат дает опытно-экспериментальные работы со студентами в повышении уровня знаний студентов при применений инновационных технологий.

Авторлар туралы мәлімет:

1. Курманбаева Меруерт Сакеновна - б.ғ.д., биология кафедрасының профессоры міндетін атқарушы, ҚазмемқызПУ, 8-775-296-10-44, kurmanbaevakz@mail.ru

2.Абдукадирова Жансая Абдимуратовна - биология кафедрасының PhD докторанты, ҚазмемқызПУ zhansina88@mail.ru

3.Шілдебаев Жұмаділ Байділдәұлы - п.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, zhumadil_47@mail.ru

4. Ермекбаева Ақбөпе Тонтайқызы - PhD докторант, Абай атындағы ҚазҰПУ, akbope.1988@mail.ru

Поступила 14.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Teaching students foreign languages using interactive methods

Savasova H.H, Zh.M. Akynova, D.E.Turdalieva
akinova_01@mail.ru
Kazakh National Technical University named after K.I.Satpaev, Almaty, Kazakhstan

Key words: Foreign language,interactive method, information technology, method, learning,traditional training

Abstract. The aim is to determine the effectiveness of using interactive methods for teaching foreign languages in higher education. When teaching students foreign languages using interactive methods in higher education in a short period in the form of a complex can be taught different types of speech activities, enrichment of vocabulary skills translate the text content of the text and narration. The word "interactivity", as stated in the encyclopedia and the scientific literature, originated from the concept of interaction, which is a joint bilateral activities.This allows students in the learning process together to solve a problem, to feel responsible for certain actions to be active and show their imagination, intelligence and creativity. At the same time, this method teaches students to work in pairs to help others. The main feature, characteristic of interactive methods - is to increase the activity of the subjects of the relationship, emotional and spiritual union of Interactive learning is used extensively than intensive training.

Обучение студентов иностранным языкам с использованием интерактивных методов

Савазова Х.Х, Акынова Ж. М, Э.Д. Турдалиева
КазНТУ им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан

Ключевые слова:Иностранный язык, интерактивный методика, информационные технологии, метод, обучение, традиционное обучение

Аннотация:Целью работы является определение эффективность использования интерактивных методов при обучении иностранным языкам в вузах.При обучении студентов иностранным языкам с использованием интерактивных методов в высшем учебном заведении за короткий период в комплексном виде можно научить разным видам речевой деятельности, обогащению словарного запаса, навыкам перевода текста и пересказа содержания текста. Слово «интерактивность», как указано в энциклопедии и научных литературах, возникла от понятия интеракция, что является совместной двусторонней деятельностью.Это даёт возможность студентам в учебном процессе совместно решить проблему, почувствовать ответственность за определённые действия, быть активными и показать свои воображения, интеллектуальность, творчество. Наряду с этим этот метод учит студентов работать в парах, оказывать помощь другим. Главная особенность, характеристика интерактивных методов – это повышение активности взаимоотношении субъектов, эмоциональное и духовное объединение Интерактивное обучение используется широко, чем интенсивное обучение.

Дүниежүзілік ақпараттық білім беру кеңістігінің құрылуымен, әлемдік ғаламдану процесінің жеделдеуімен байланысты егеменді еліміздің білім беру жүйесін модернизациялау бағытында аукымды іс-шаралар жүргізіле бастады. Қазіргі кезде ғалымдар оқыту процесінде дидактикалық мақсатты шешуде оқытудың белсенді формаларына бет бұруда оқытушының студенттермен педагогикалық қатынасты ұйымдастыра алу қабілеті бүгінгі таңдағы шетел тілін оқыту процесінің тиімділігін арттырады, сондай-ақ ол студенттің жеке тұлға ретінде ерекшелігін ашуға және оның шетел тілі мәдениет аралық қарым- қатынас құралы ретінде меңгеруіне бағытталады. Аталған мәселені шешу үшін педагогтар мен әдіскерлер оқыту процесінде оқытудың белсенді формаларын қолдану керектігіне тоқталды. Осыған орай студенттердің белсенді өзіндік жұмысын қамтамасыз ету үшін студенттердің бір мәселені бірігіп шешуде өз бетінше белсенді, танымдық шығармашылық әрекетін қамтамасыз ететін интерактивті тәсілге баса назар аударуда. “Интерактивтік” деген сөз энциклопедия мен ғылыми әдебиеттерде көрсетілгендей интеракция деген ұғымнан келіп шығады, ол екі жақты біріккен әрекет болып табылады.

Интерактивті оқыту әдісі – өзара әрекет. Оқытудың интерактивті әдісін қолдану кезінде барлық студенттердің тұрақты белсенді түрде өзара қарым –қатынасы арқылы жүзеге асырылады. Студент пен оқытушы оқытудың тең құқылы субъектісі болып табылады.

Интерактивті әдісті төмендегі сызбаға негіздеуге болады.

Кесте-1

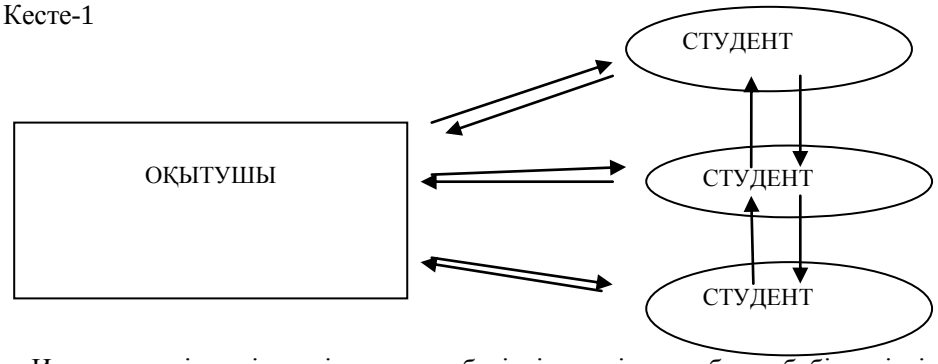

Интерактивті әдістерді қолдану бүгінгі күннің талабы себебі қазіргі қоғам талабына сай, тұлғаның ой-өрісін дамыту, біліктері мен шеберліктерін қалыптастыру, оны өз тәжірибесінде, жаңа жағдайларға байланысты қолдана алу, ой дербестігін кеңейту, заман сұранысына сай ізденімпаз, шығармашыл тұлғасын қалыптастыру қажет. Жалпы, жаңарған оқыту құрылымы мен ұйымдастырылуы студенттердің қызығушылығы мен қабілеттеріне, рухани дамуына, олардың өмірлік жоспарларының жүзеге асырылуына бағытталған, көп вариантты және икемді болуы қажет.

Сонымен қатар, коммуникативті мәселелерді шешуде оқытушы мен студент әртүрлі интерактивті міндеттерді атқарады. [1]

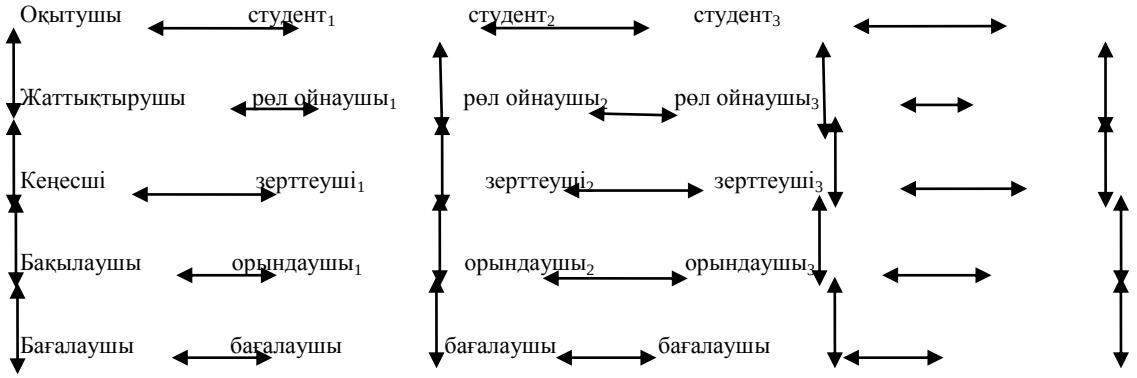

Ф.ғ.к., доцент А.Қ.Әлімовтің [1] сөзімен айтқанда, бүгінгі күні білім беру жүйесінде мәселені тіпті мынандай төтесінен қоюға болады: «Үйрену мен үйрету тек өзара белсенді әрекеттерге негізделген қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылады» және «Тек әрекеттесу арқылы ғана үйренуге, үйретуге болады».

Егерде дәстүрлі «білім беру» өз мақсаты мен мағынасын нақты белгіленген (мемлекеттік стандарттарда көрсетілген пәндер, тақырыптар мен сабақтардың аумағында) білім жиынтығын игерумен шектесе, тұлғалық даму мен өздігімен білім құрастыруды негізгі идея деп ұстанған инновациялық көзқарас оқудың негізін тек пәндер емей, ойлау мен рефлексияға негізделген интерактивті әдістер құрауы керек деп түсінеді. Ал интерактивті әдістер мен тәсілдер студенттердің тұлғалық тұрғыдан өзіндік және дербес түрде дамуына әкеледі, оларды өз мүмкіншіліктері мен ұстанған құндылықтарын түсінуге және бағалауға жетелейді.

Дәстүрлі оқытудың міндетті элементі – оқу, ол түгел топпен бірмезгілде сабақ жүргізу болып табылады. Оқытушы сабақ үстінде хабарлама жасайды, білім береді, игерімі мен дағдыларын қалыптастырады, жаңа материалдарды меңгеруін анықтау үшін қатысушылардың меңгеру нәтижелерін бағалайды. Дәстүрлі оқыту негізінен репродуктивті сипат алады. Оқытушы жалғыз әрекет етуші тұлға болып табылады. Оқытушының басты күші оқу ақпаратын жақсы жолмен таныстыруға бағытталған. Қатысушы осылайша оқытушыға меңгерген оқу материалдарының мазмұнын жеткізуі қажет. Дәстүрлі

оқытудың негізгі әдісі түсіндірмелі-көрнекілік. Дәстүрлі оқыту әр оқытушыға бейімделуіне мүмкіндік беретін өзгертулер енгізуді қажет етеді. Модернизацияның бір жолы оны ұйымдастыруға оқытуды дамыту элементтерін енгізуден тұрады. Яғни, оқу міндеттерінен, оқу әрекеттерінен, бақылау әрекеттерінен және білімін меңгеру дәрежесін бағалаудан тұратын оқу жұмысын қалыптастыру. Дәстүрлі оқытуды жетілдірудің басқа жолы ақпараттық және оқытудың дамытушы түрлері мен әдістерін интеграциялау негізіне бағытталған. Мысалы, педагогикалық шеберлік технологиясы.Бұл технология Францияда жасап шығарылған. Оның негіздерін атақты психологтар мен қоғам қызметкерлері Анри Валлон және Жан Пиаже[2,3] қалаған. Олар менолардың ізбасарлары — мыңдаған педагогтарды біріктірген жаңа білім берудің француздық топтары, — қоғамдағы транформацияның өршуі білім берудегі жағымды өзгерістерді жігерлендіреді деп болжайды.

Шеберлік «түсінікті және қарапайым формулаларға» сәйкес құрылады: студент білімді өзі іздеуі қажет; қатысушының еңбегі мағыналы болуы керек; барлығы мүмкіндікке ие; студент қимылдауы қажет; студенттер қолмен жұмыс істегенді жақсы көреді. Технологияпедагог-шеберменарнайы ұйымдастырылған кеңістікте дамиды, ол студенттерге жеке және ұжымдық ізденуде «білім құрастыруына немесе ашуына» мүмкіндік береді. Шеберлік — бұл сабақ жүргізудің ерекше түрі. Ол өзара байланысты сатылар ретінен тұрады. Әр сатыда оқу тапсырмасы анықтаушы бірлік болып табылады, ол студенттердің танымдық қызметін бағыттайды. Сонымен қатар, студенттер зерттеу жолдарын, мақсатқа жету құралдарын, жұмыс қарқынын және т.б. таңдауға мүмкіндіктері бар. Студенттермен орындалған тапсырмаларды оқытушы тексермейді. Топта жұмыс нәтижелерін және сол танымдық үрдісте өзін-өзі тексеру, өзін-өзі бағалау ұйымдастырылады, нәтижесінде факт, үрдіс және құбылыстарды өзбетінше тану қабілеті (жағдайлар туралы жеке ойы) дамиды, тұрақтанады, студент тәжірибесінің субъектілі қателігі немесе шектелуі жойылады, оның білімі, игерімі, қатынастары, сезімі мен мүмкіндіктері жағынан жеке жетістіктерге жетуі жүзеге асырылады.

Шетел тілі сабағы қызықты да түсінікті болуы оқытушының шеберлігі мен ізденімпаздығына тікелей байланысты.

Интерактивті оқыту әдісі – біліммен қаруландырудың ерекше түрі, дәстүрлі оқытуға балама оқыту. Интерактивті оқыту әдісінің дәстүрлі оқытудан айырмашылығы – болашаққа әр түрлі көзқараспен қарау. Дәстүрлі оқыту бұрын қайталанған ретте іс-әрекет ережелерін меңгеру қағидасына негізделген болса, ал интерактивті оқыту әдісі жаңа, тіпті белгісіз жағдайда өзінің қабілетін жетілдіруге, дамытуға бағытталған өзара бірлескен іс-әрекеттер жиындығынан құрылады. Соның нәтижесінде адамның ойлау жүйесінде, санасында өзгерістер болып, білім берудің қазіргі жүйесінде маңызды өзгерістер болады. Мәселен, ғалым В.Я. Ляудистің [4]зерттеу тұжырымдамасында оқыту тарихы өзгерістерге ұшырап отыратын әлеуметтік институт, ал оқу- әрекетінің түрі болып табылады.

Интерактивті оқытудың төмендегідей қасиеттерін анықтап көрсетеді:

1) Интерактивті оқыту- жаңа заманғы қоғамның дамуы мен оның мәдени өркендеудің ерекшеліктеріне сәйкес оқытуды әлеуметтік ұйымдастырудың жаңа түрі;

2) Дәстүрлі оқытуға қатысты инновациялық оқыту парадигмалары болып табылады;

3) Интерактивті оқыту барысында жеке тұлғананың өзіндік дамуына, оның жеке көзқарасына, жеке дамуына еркіндік бере отырып, оның жеке шығармашылығының қалыптасуына толық жағдай жасалады.

Интерактивті әдістердің басты ерекшеліктерінің бірі студенттердің белсенділігі оқытушының белсенділігімен тең келуінде. Студенттер дәріскер немесе оқытушының пассивті монолог оқуының тыңдармандары емес, тікелей және кері байланыс нәтижесінде шығармашылық және эмоционалды түрде білім беру үрдісіне қатысады. Дәстүрлі әдіс қайталу барысында ережелерді меңгеруге бағытталған, ал интерактивті әдістер белгісіз, үнемі ауыспалы болып көрінетін жаңа жағдайда әрекет етуге шақырады.

Көптеген оқытушылар оқытуды дәстүрлі және жаңаша деп екіге бөледі. Алайда, тек екі ғана оқыту әдісі бар деген тұжырым – қате. Дұрысы, белсенді және қалыпты интерактивті оқытудың арасында алуан түрлі студентердің өзара әрекеттестігінің мүмкіндіктеріне қарай жүздеген әдістер бар. Мысалы, оқытушы ескі оқулықпен жұмыста студентермен белгілі бір мәселелені жазбаша орындамас бұрын жұптық тәсілмен талқылап алуын тапсырса, онда оның интерактивті әдісті қолданғаны.

Кейбір шетел тілі оқытушылар дәстүрлі оқытудың кемшіліктерін анығырақ сезінген кезде, онымен оқытуды мүлде тоқтатсақ қалай болады деп сұрайды. Әрине, жоқ, өйткені біздің мақсат – оқыту әдістемесі қорын байыту. Кәсіби шетел тілі оқытушысы интерактивті әдістен дәстүрлі әдіске ауыса білуі, тіптен бір сабақтың ішінде қажетіне қарай әр кезеңінде әртүрлі әдіс қолдану машығына ие болуы тиіс.

Дәстүрлі оқыту әдістері:

Ауызша сұрау – материалды меңгергеннен кейін пәннің бір немесе бірнеше бөлімдері бойынша сұраққа жауап және ситуацияларды талдау түрінде жүргізілетін бақылау.

Жазбаша сұрау –курстың жеке сұрақтары бойынша тәжірибелік сабақтар орындау, ситуацияларды талдау, қойылған сұрақтармен жұмыс істеу түріндегі бақылау.

Біріктірілген сұрау –бір немесе бірнеше тақырып бойынша жазбаша және ауызша білімін бағалау түрлерін бір мезгілде қолдануды қарастыратын бақылау.

Дидакт-ғалымдардың айтуынша дәстүрлі дидактикада жеті кемшілік бар екен:

- студент басқаруға қатыспайды, тек оқытушыға тәуелді.
- студент білім қажеттігіне сенбейді, амалсыз айтқанды істейді.
- даму жан-жақты емес, сыңар жақ бағытта жүргізіледі.
- тапсырма жалпы беріледі, жеке ерекшеліктері ескерілмейді.
- іс ұжымдасып атқарылмайды, тек мәлімет алмасу жүреді.
- өзара шынайы сұхбат жоқ, тек мәлімет алмасу жүреді.
- басты мақсат – адам тәрбиелеу емес, жоспар орындау.

Жүздеген жылдар бойы қалыптасқан ескі жүйені бұзу үшін оқытуды жаңаша ұйымдастыру қажет. Ол мына міндеттерді қамтуы тиіс:

1. Студентерді оқу процесін басқаруға қатыстыру.
2. Ұжымдық іс-әрекетті ортақ қарым-қатынас құралы ету.
3. Деңгейіне қарап саралап, ерекшелігіне қарап даралап оқыту. [5]

Кесте-2.

Дәстүрлі оқыту мен интерактивті оқытудың ерекшеліктері

Оқу жүйелері / **Салыстырмалы критерийлері**	**Дәстүрлі білім беру (білімді жинақтауға негізделеді)**	**Интерактивті білім беру (білімді өздігімен игеруге негізделеді)**
Негізгі мазмұны	Оқыту, үйрету, білім беру	Оқу, үйрену, білім алу («үйрену арқылы білімді игеру ықтимал» деген қағида ұстанады)
Субъект	Оқытушы	Студент пен оқытушы
Объект	Студент	Бүкіл әлем. Бүкіл өмір (еңбек жасау, өмір сүру, қарым-қатынас, жаңа нәрсеге үйрену)
Ақпарат мөлшері немесе игеретін мәлімет	Қысқа уақыт ішінде үлкен ақпарат мөлшерін оқып, танысуға болады.	Аз ғана ақпарат мөлшерін оқыту үлкен уақыт мөлшерін алады.
Оқыту тереңдігі	Білім мен түсінікке негізделген.	Студенттердің танымының барлық (білім, түсінік, қолдану, анализ, синтез, бағалау) деңгейін меңгере алады.
Игеру немесе меңгеру пайызы	Әдетінше онша жоғары болмайды.	Жоғары болады.
Оқыту үрдісінде бақылау	Оқытушы оқыту материалының мөлшері мен тереңдігін, оған кететін уақытты бақылай алады.	Оқыту материалының мөлшері мен тереңдігін оқытушы бақылай алмайды. Нәтижелері әр түрлі болады.
Оқытушының рөлі	Оқытушының жеке қасиеттері көлеңкеде қала береді де, ол тек қана «білім көзі» ретінде ғана қала береді.	Оқытушы студентердің жеке және кәсіптік қасиеттерін аша алады және көрсетеді.
Студенттің рөлі	Оқыту үрдісінде маңызды шешімдерді өз бетінше қабылдай алмайды.	Белсенді. Студенттер маңызды шешімдер қабылдай алады, әрі өмірлік тәжірбиелерін пайдалана алады.
Оқытудың мүдделік көзі	Сыртқы (баға, педагог, қоғам)	Ішкі. Студент өзі оқыту үрдісіне қызығады.
Бағалау	Қарапайым бес балдық жүйе.	Күрделі. Бағалауда жаңа критерийлердің енгізуін қалайды.

Заман талабына сай студенттерге сапалы, тиянақты білім беру оқытушылардың алдындағы үлкен міндет.Бұл әрбір оқытушыға тынымсыз ізденісті,оқытудың жаңа формасымен, әдіс тәсілдерін тиімді пайдалануды қажет етеді.Сабақ барысында студенттердің бұрынғы білетінін жаңа біліммен ұштастыра отырып,белгілі бір идеяны қабылдап,оның неге қатысты екенін зерттеп,салыстыра отырып,сол

идеяларға қарсы көзқарастармен тепе-теңдікте зерттеуге бағытталған оқыту технологиясының бірі-интерактивті оқыту әдістемесі.

Интерактивті оқытуда педагог студенттердің өзіндік таным процессін ұйымдастырушыға айналады, ол үйретпейді – үйренуге бағыт-бағдар сілтейді, өзі де әр сабақта үйренеді. Оқытушы – «білім көзі» емес, ол – студентті шығармашылық жұмысы мен еңбегінің бастамашысы, ұйтқысы, студенттің білім алудың белсенді әрекеттеріне ынталандырушы, студенттің үйрену процесіндегі серігі әрі үлгі тұтар тұлғасы.

Бұл әдістеменің маңыздылығы:

-студенттер арасындағы қарым-қатынас интерактивті оқудың ең басты мәселесіне айналып, студенттерден өзара әрекеттесу мен ынтымақтастықты қажет етеді, ал оқытушы осындай коммуникативтік процесті ұйымдастыра білуі қажет.

- интерактивті оқуда студенттер өз біліміне және өзгелердің біліміне деген жауапкершілікті тереңінен түсінеді.Сол себепті де олар таным процесінің нәтижелілігіне мүдделі болады.

-интерактивтіоқыту студенттердің жеке тәжірибесіне сүйенеді, ал оқытушы тәжірибені жаңа біліммен байланыстыру жолдарын бағыттап отырады.

- интерактивтіоқытуда іздену процесі қорытынды нәтижеден маңызды болғандықтан , оқытушы сол процесті ұйымдастыра білуі керек.

Қорыта айтқанда, интерактивті әдістерді оқытуда қолдану әсіресе шетел тіліне үйретуде шет тілінен оқу материалдарын дайындау тәсілдерін өзгертті. Жаңа технологиялар әдістемелік, дидактикалық, педагогикалық және психологиялық принциптердің тұтас комплексін жүзеге асыруға көмектеседі, таным процесін қызықты және шығармашыл етеді, әрбір студент үшін жеке дара жұмыс қабілетін ескеруге мүмкіндік береді. Оны практикада қолдану студенттердің танымдық белсенділігін арттырудың жаңа түрін ашады, нәтижесінде жаңа білім алады, студенттердің танымдық белсенділігі дамиды, білімді өз беттерінше толықтырады, ақпараттар ағымында іздеу және бағдарлауға үйренеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану. Оқу құралы. – Алматы, 2009.
[2] Валлон А. Психическое развитие ребёнка. М.: Просвещение, 1967.
[3] Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Пер. с фр. и англ. – М. Педагогика –Пресс, 1999. – 278 с.
[4] Ляудис, В.Я. Инновационное обучение и наука. М., 1992. - 113 с.
[5] Әлімов А., Базарбекова Р. Интербелсенді әдістеме. Магистранттарға арналған оқу-әдістемелік құрал. –Алматы, 2012.-40 б.

REFERENCES

[1] Wilga. M River. Interactive Language Teaching. -Cambridge University Press. 1987. -228 c.

ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУ ӘДІСІНІҢ ДӘСТҮРЛІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІНЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Савазова Х.Х, Ақынова Ж.М, Э.Д. Турдалиева.
akinova_01@mail.ru

Тірек сөздер:Шеттілі, интерактивтіәдіс, ақпараттықтехнологиялар, әдіс, оқу, дәстүрліоқыту.

Аннотация.Жұмыстың мақсаты жоғары оқу орындарында шет тілін оқытуда интерактивті әдістерді қолданудың тиімділігін анықтау.Жоғарғы оқу орындарында шет тілінің интерактивті әдіс арқылы оқыту жағдайында қысқа уақыт ішінде студенттерге сөйлесім әрекетінің түрлерін, студенттердің сөздік қорының бай болуы, мәтіндерді аудару және мазмұнын баяндай білу дағдыларын кешенді түрде меңгертуге болады.“Интерактивтік” деген сөз энциклопедия мен ғылыми әдебиеттерде көрсетілгендей интеракция деген ұғымнан келіп шығады, ол екі жақты біріккен әрекет болып табылады.Ол оқыту процесінде студенттерді бірігіп белгілі бір мәселені шешуге, белгілі бір әрекетке өз жауапкершілігін сезініп, белсенді болуға және осы кезде өз қиялын, ой-өрісін, шығармашылығын көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге бұл әдіс студенттерді жұп болып, бірігіп жұмыс жасауға, жұмыс жасай отырып, өзгелерге көмек көрсетуге үйретеді. Интерактивті әдістердің мәндік ерекшелігі, сипаттамасы – бұл субъектілердің өзара әрекеттестігінің бір бағыттағы белсенділігінің жоғарылығы, қатысушылардың өзара әрекеттестігі, эмоционалдық, рухани бірігуі. Интерактивті оқыту интенсивті оқытуда да кеңінен қолданылады.

Поступила 19.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 82.0:001.83(100)

DAHL ES OF GRAD SIGNIFICANCE TO THE KAZAKH AND RUSSIAN PEOPLE

A.S.Tarakov[1], A.Zh.Zhaparova[2]
anuar_tarak@mail.ru
[1]Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan
[2]The Constitutional council of the Republic of Kazakhstan

Key words: Kazakh song, V.Dahl, Russian words, vocabulary, proverbs and sayings, Kazakh steppe, artwork, novel "Bikey and Maulana"

Abstract. Vladimir Ivanovich Dahl is a great scholar, who made an immeasurable contribution to Russian linguistics. Even being a military doctor by profession, he collected words, sayings and proverbs of the Russian language, released them in a book form. It is also important that in this explanatory dictionary, the scholar carefully researched, explained every word gained from the people. Proverbs and sayings recorded, written by V.Dahl became the basis for many research papers.

V.Dahl visited the vast Kazakh land, became closely acquainted with the traditions, customs, art and culture of the people. He wrote a work of art "Bikey and Maulana" from the life of the Kazakh people. Together with the outstanding Russian poets Alexander Pushkin, VA Zhukovskiy, he visited the Kazakh land. The article presents the information about the life and work of V.Dahl, formed on the basis research works.

УДК 82.0:001.83(100)
ВАК 10.01.08

ОРЫС-ҚАЗАҚҚА ОРТАҚ ДАЛЬ

Тарақов Ә.С., Жапарова А.Ж.
anuar_tarak@mail.ru

Тірек сөздер: қазақ ән-күйі, В.Даль, орыс сөздері, сөздік, мақал-мәтелдер, қазақ даласы, көркем шығарма, «Бікей мен Мәулана» повесі.

Аннотация. Владимир Иванович Даль – орыс тіл біліміне өлшеусіз үлес қосқан үлкен ғалым. Ол мамандығы әскери дәрігер болса да, орыс сөздері мен мақал-мәтелдерін жинап, оны арнайы кітап етіп бастырды. Ғалымның түсіндірме сөздігін де орыс тіліндегі ел арасынан жинаған әрбір сөздің түп-тамырын терең талдап, түсіндіруі де бағалы. Дальдың ел ішінен жазып алған мақал-мәтелдері қаншама зерттеу еңбекке өзек болды. В.Даль қазақ даласын аралап, халықтың тұрмыс-салтымен, өнерімен, мәдениетімен терең танысты. Қазақ өмірінен «Бікей мен Мәулана» атты көркем шығарма жазды. В.Даль бірнеше ғылым саласын меңгерген, көп тіл меңгерген, қазақ тілінде жақсы сөйлеген. Ол орыстың атақты ақындары А.С.Пушкин, В.А.Жуковскиймен бірге қазақ даласын аралаған. Бірнеше көркем шығармалары бар. Мақалада В.И.Дальдың өмірі мен шығармашылығы жайлы зерттеу еңбектер негізінде мәліметтер беріледі.

Орыс мәдениетінде ерекше орын алатын құнды еңбек "Түсіндірме сөздік" жасаған Владимир Иванович Даль есімі қазақтарға аса танымал. Өйткені оның өмірінің біраз бөлігі қазақ даласында, Орынбор жерінде өткен. Қазақ даласын аралап, тұрмыс салтын, дәстүрін, тілін жақсы білгендіктен, өзінің «Бікей мен Мәулена» атты көркем шығармасын жазып қалдырды. Біз осынау дарынды тұлғаның қазақ халқы үшін қаншалықты еңбек еткенін ұзақ жылдар зерттеген В.Порудоманскийдің «Өмір мен сөз» атты хикаятына және басқа деректерге негіздеп, қазақ жеріндегі өмірінің маңызды тұстарын баяндамақпыз.

Владимир Иванович Даль Украинадағы Лугань қаласында туған. Әкесі Иван Матвеевич алғаш Лугань қаласына әскери кемелерге зеңбірек құятын шойын зауытында дәрігер болған. Кейін Петразоводскіге барған, содан Николаевта Қара теңіз флотының бас дәрігері ретінде әскери қызметін аяқтаған. Алдымен кадет корпусында оқиды. Өзімен бірге бітірген 83 жеткіншектің арасында үлгерім

бойынша 12 орында болған. Одан соң Дерптегі медициналық факультетке оқуға түседі. Осында өткізген үш жылын ол кейін «Өмірінің алтын ғасырына» балаған. Дальдың әкесі болгар жерінде түріктерге қарсы соғысқа қатысқан. Ол казак әскерінің құрамында орыс армиясының Балқан асып, Сливка, Адрианаполь қалаларын алудағы ұрыстарға қатысқан.

1833 жылы мамырда Даль Орынбор әскери губернаторы жанындағы айырықша тапсырмалар шенеунігі қызметіне тағайындалады. Ресми құжатта «Дәрігер Дальды асессор жағдайына ауыстыру туралы» жазылған. Дальды докторлықтан асессорлыққа тағайындаудан үш апта бұрын, Орынбор әскери губернаторлығына Петербург ақсүйектеріне жақсы таныс, Жуковский мен Пушкиннің жақын досы Василий Алексеевич Перовский тағайындалады. 1833 жылы Орынбор әскери губернаторы Перовский қарамағында жүріп, Орынбор, Орал, Атырау, Бөкей ордасын түгел аралап шыққан, фольклор жинаған, әңгіме, повестерін жазған. Перовский әйгілі композитор Құрманғазы күйін тыңдаған.

В.Даль Петербург, Москва, Нижний Новгород, Орынбор, Орал, Атырау және Украина, Қырым, Молдавия, Башқұрт жерлерінде болған. Орыстың ұлы классиктері А.С.Пушкин, И.А.Крылов, Н.В.Гоголь, В.А.Жуковскиймен дос болды. Даль қай өлкеде, қай елде болмасын орыс сөздерін, мақал-мәтелдерін жинап жүрген. «Халықтың тілін құрметтеудің уақыты келді» деп Даль алдына мақсат қояды. «Біз халықтың, орыс тілінің жай әрі төл сөздерін үйренуге және барлық тіршілік иесі өзіне жақсы тағам табуды оны өзінің тәні мен қанына сіңіргендей меңгеріп алуға тиіспіз» деген жарқын оймен асыл мұратына кіріскен. Ол әрбір сөздің тамырын табуға тырысып, сөздің түп-төркінін, қайдан шыққанын, қазақшалағанда жеті атасын жіктеп, анықтап, талдап көрсетті. Әр сөздің астарынан халық өмірінің тынысын аңғарып, оның айқын да мәнерлі ерекшелігін жеткізе білді.

Қара теңіз флотының мичманы теңізде жүзіп, тулаған толқындардан ой аулаған жоқ, теңіз офицері киімін губернаторлық дәрігер мундиріне ауыстырды. Ол орыс сөзінің қадір-қасиетіне жеткендігі шығар, қалың томдардан көзіне түсіп, көңіліне ой салған әр сөзді алқызыл және сары карточкаға тізіп отырғанда, осындай үлкен түсіндірме сөздік жасарын сезбеген де болар. Бір сөздің мағынасын тереңдеп ашып, талдап түсіндіріп біткенше кезекте тағы бір сөз тұрды. Құдды жағалауы көрінбейтін алып мұхитқа еніп кеткендей. Сөздің сыры мен сипатын, мәні мен мағынасын ашқаны аздай, оған сол сөздің салтанатын асырып, ажарлап, айшықтаған мақал-мәтелдермен мәнерледі. Әр сөз Дальді тұңғиығына тарта берді. Бірде оған жан досы Пушкин: «Міне біздер жазып жүрміз, жазушы деп аталғанымызбен, орыс сөзінің жартысын білмейміз ғой», деп қатты қынжылды. «Жолыңда қандай білім кездессе де, кез-келген білімді өзіңе іліктіре жүр, өмірде қажетіңе жарар дегенді алдын ала айтпау керек» деген анасының ақырғы ақылы көкейінде мәңгі сақталды. Ол барған жерінде көрген, білгенін көңілге түйді, әр нәрсені білуге асықты. Қандай да бір істі, кәсіпті үйренуге бала шағынан дағдыланды. Оның осы қасиеті «Түсіндірме сөздік» жасауға ғана емес, орыс мақал-мәтелдерін жинап, ел игілігіне айналдыруына игі ықпалын тигізді, сөздіктің «Түсіндірме» деп аталу себебі, ол бір сөзден кейін бір сөзді аударып қана қоймай, сөздің нақты мағынасы мен оларға бағынатын ұғымдарын талдап, түсіндірді» дейді В.И. Порудоминский. Орыс тіл біліміне айтулы үлес болып қосылған керемет еңбекке ол құштарлықпен кірісті. Орыс тілінің бар байлығын, сұлулығын ғылыми жүйеде көрсетуге ден қойды. 1845 жылы қыркүйекте оған Ресей географиялық қоғамының мәжілісінде ұйымдастырушы деген құрметті атақ берілген. Дальдың көзі тірісінде Орыс географиялық қоғамы Оралға және Сібірге, Тянь-Шаньға, Орта Азияға бірнеше ірі экспедициялар ұйымдастырғанымен, шақырылса да, ешқайсысына бармаған.

Петербургке барған кезінде ол осында тынысы тарылғандай сезінген, «Мен бұдан алыстау тұрғанды қалар едім, Волгада, Украинада, тіпті болмаса Мәскеуде ...» - депті. Украинада туған казак азаматы Мәскеуде біраз жыл тұрғанымен, 1849 жылдың жазында Еділге қарай тартып тұрған. Бәлкім даланың кеңдігін, елдің сол кеңдікпен теңдесер елдігін, берекесін көрген Дальды қалайда қазақ даласы сағынтса керек. Сары далаға сары баланың сүйіспеншілігі оның келе-келе тілін білумен ғана емес, дәстүр-салтын, өнерін біліп, түсініп, сол далаға деген бір қимастық, құштарлық алауын жаққандай еді.

Дальдың әйелі туралы онша белгілі болмаса да, құрбыларының бірінің жазбасында «Дальдың бикеші сүйкімді, өте миниатюрлық деуге де келеді, даусы жіңішке, дәл колибридікіндей сыңғырлап тұрады» деген сөздер бар. Колибри-құйтақандай ғана сүйкімді де әдемі құс. Юлия Андре Петропавл мектебінің мұғалімі, Гауптороғельдің туған немересі . Володя екеуі тату-тәтті тірлік кешіп, отбасы бақытын бала-шағасына дарытты.

Ата-анасы тұңғыш ұлын Лев деп атамақ болыпты. Владимир Иванович оны түрікше Арслан деп қойған, аудармада «арыстан» дегенді білдіреді. Көптеген таныстары бұл есімнің қойылуына таңданған. «Мұнысы қалай? Бәлкім Еруслан не Руслан болар, сондай сирек есім әрі мүлде ертегілік есім» деп ойлағандар да болған. Бірақ кім қалай ойласа да, Володя қазақ даласын аралап, дәм-тұзын татып, суын ішкендіктен әрі орыс сөздерін де, кісі есімдерін де түркі-тұрандық атау, ұғымдар молдығын сезген

болар, Арслан-Арыстан деген аттан айнымаған. Арслан арыстандай айбатты офицер де, әкесіндей тіл маманы да болған жоқ. Өзі жүрегінің қалаған кәсібімен айналысты. Лев Даль сәулетші болған. Оның қабілетінің дамуына, біліммен сусындап, ғылымға ден қоюына әкесі мен анасының көп тілді меңгеруі өте көмектескен. Туған тіліне деген өткір сезім туындатқаны да айқын. Бала шағынан түрлі тілдерді тыңдап өскен Даль ақыры орыс ғалымдарының бірде біреуінің ойына келмеген түсіндірме сөздікті құрап шықты. Және ол жай ғана сөздің атауы, мағынасы, тізілген ұғымдар емес, әр сөздің бірнеше ұғымын анықтап, айқындай келе, мақал-мәтелдермен мәнерлеп, дәлелдеп ойды тереңдеткен. Ол орыс тілінен бөлек, неміс, француз, ағылшын және украин, белорусь, поляк тілін, бұдан басқа татар, башқұрт, қазақ тілдерін жақсы білген. Латын тілінде жазған, әңгімелескен, болгар және серб тілдерін үйренген. Олар үйінде орыс тілінде сөйлескенімен, сол уақыттағы дәстүрге сай қоғамдық ортада дағды бойынша француз тілін кіріктіріп жіберетін.

Көп тілді білудің кереметі қандай? Даль бірден танылып шыға келді. Сөйтсек, оның жазу өнеріне, кітап жазуға құштарлығын оятқан әкесі Иван Матвеевичтің ескі тілімен айтқанда «кітап оқығыш» болуы. Ол кітапты оқып біткенше дегбір таппаған. Владимир Иванович айтуынша, қызметтен қолы босаған бос уақыттың бәрінде жұмыс бөлмесінің есігін тарс жауып алып, кітаптан кейін кітапты оқи берген. Жоғарыда айтқанымыздай, Иван Матвеевичтің жастық шағы патша сарайындағы кітапханада өткен. Кітаптар әлемінде өткен жастық шақ оның шетелдік қана емес, отандық әдебиетті жетік білуіне ықпал еткен. Иван Матвеевич Даль кітапханада орыс әдебиетінің классиктері Фонвизин мен Херасков, Новиков пен Радищев шығармаларын жаза бастаған шақта, жас Крылов алғашқы қолтаңбасын қалдырғанға дейін кітапханада қызмет жасады. Ол онда орыс ғалымдары мен әдебиетшілері сол кездегі уақыт бойынша (тіпті қазіргі уақытқа сай) – өте үлкен «Ресей Академиясының сөздігі» атты бірінші түсіндірме сөздік құрастырғанда да басы қасында жүрген.

В.Дальдың тағы бір даралығы - бірнеше білім саласын меңгеру және әр кәсіптен хабардарлығы. Ол инженерияны, ботаниканы, зоологияны жақсы білді. Ол бірнеше музыкалық аспапта ойнады, ән салды, токарлық станокта бұйымдарды жонып, қырнады, көптеген тұрмыстық құрал-аспаптарды ойлап тапты. Теңіз офицері мамандығына қоса дәрігерлік білім алды. Бір ерекшелігі Дальдың ұлы Лев Владимирович көрнекті сәулетші болды. Ұлы Ресейдегі ежелгі ғимараттарды қайта қалпына келтіруге үлес қосты. Ол Нижегород жәрмеңкесіне арнап бірнеше ғимарат салды, шіркеу авторы атанды. Төменгі Новогородтағы Александр Невскийдің соборын тұрғызуға қатысты. Л.Даль Ресей Сәулет өнерінің ескерткіштерін зерттеді, өзіне дейінгілер тәрізді жекелеген ежелгі ғимараттармен шектеліп қалмады, сәулет түрлерінің дамуын қадағалады.

«Әкем менің келімсек, ал менің отаным - Русь». Бұл сөзді Даль «Түсіндірме сөздігінде» сирек қолданылатын келімсек (выходец – «бөтен жерден қоныс аударылған») сөзіне берген анықтамасында айтыпты. «Кім қайда туса, сол жерде қажетке жарайды» деген мақал бар. Дальдың әкесі шетелде туғанымен, Ресейде қызмет етті. Әкесін Иван Матвеевич деп атағанымен, туғандағы аты-жөні Иоганн Христиан болатын, қызметтік тізімдегі жазбада «данияның офицерлер баласының» бірі екені жазылған. Ол жиырмадан асқанда Екінші Екатерина патшайым біреуден оның ғалымдық дарындылығы мен көп тіл білетінін естіп, өзіне қызметке шақырған, сарай кітапханашысы етіп қойған. Осы уақытқа дейін Иван Матвеевич екі не үш факультет бойынша курсты бітіріп, ежелгі және жаңа тілдерді біліп үлгерген.

Біраз уақыт өтісімен, ол Германияға бірнеше рет айналып соғып, тағы да медициналық факультетті бітіріп, қайта Петербургқа оралады. «Құжат тілінде» медициналық практиканы басқаруға ұсынылған. Өйткені оның жаңа Отанына дәрігерлер аса қажет еді.

Иван Матвеевич келімсектер «отбасынан шыққан, бірақ баяғыда қоныс аударып, орнығып», мүлде орыстанып кеткен қызға үйленді. Владимир Дальдің әжесі өзінің аналық тегі бойынша көне анықтамалықта «француз гугенотторының тұқымдастарынан шыққан» делінген. Ол тілді жақсы білген, неміс пьесаларын орыс тіліне аударған, тіпті, өзі де «бес көріністі табиғи орыс драмасын» құраған. Дальдың анасы бес тілді еркін білген, бірақ үйінде көп тілді отбасы болғасын, орыс тілінде сөйлескен.

Владимир Иванович Даль 1801 жылы 10 қарашада туған. Осыдан екі жыл бұрын оның әкесі өзінің жүрек қалауымен өсиет беріп, Ресей мемлекетінің толық құқылы азаматы атанған. «Ол әрбір отырысымызда біздің орыс екенімізді еске салатын» деп әңгімелейді Даль. Сондықтан да Владимир Дальдың Русь «менің Отаным» айтуы да заңды. Сөздіктегі қысқа да мәнерлі мәтіндер оның соңғы күніне дейін толқып тебіреніп айтқанын, осыны қастерлеп өткенін анықтаса керек. Белинский ол туралы «Оның Ресейге махаббатының ерекше болатындығы, өйткені ол оны түп-тамырымен сүйді, өйткені ол қарапайым орыс адамын сүйді. Ол оның жаратылысын қалай түсінеді десеңші! Ол оның басымен ойлай біледі, оның көзімен көре алады, оның тілімен сөйлей алады» деп тамсана жазған. Даль

өзінің отаншылдық сезімін жазбасында айқындай түседі. «Орыс жерін бір-бірінен шыққан тегімен, тілімен озық келетін әртүрлі халықтар құрайды» деп, оларды атап шығады: армяндар, грузиндер, латыштар, татарлар, башқұрттар, қырғыз-қайсақтар(қазақтар), қалмақтар, буряттар, самоедтер(сібірдің байырғы халықтары – Ә.Т), вотяктар, черемистер, чуваштар, Сібірдің және Кавказдың халықтары және тағы да басқалары. Олардың барлығы да Дальша айтқанда «бірінен соң бірі, атамекен үшін, отан үшін бір үйлі отбасындай» тату тұруы қажет. Әр халықты, ұлтты көңіліне сыйғыза білген Дальдың қазақтарға деген құрметі ерекше болған. Оны біз жоғарыдағы Орынбор, Орал, Атырау жерін аралағанда көрген, білгенін сүйсіне жазғанынан бір байқасақ, оның қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі туралы жазған тамаша повесі «Бікей мен Мәуленада» тағы бір көз жеткіземіз.

Қазақ даласына келіп, дарқан көңіліне кенелген казак Луганский Даль Орынборда тұрып, қазақтың болашақ астанасы немесе өз өмірі жайлы очерк те, роман да жазды. Жазған әңгімелері мен повестері толық он томдықты құрамаса да, соған жетерлік. Ол бір шығармалар жинағын «Болғандар мен жалғандар» деп атаған. Зерттеушілердің айтуынша Даль повестері мен әңгімелерінің оқырман арасында табысқа жетуі де сюжеттің тартымдылығы не баяндау шеберлігі, образдардың терең ашылуында ғана емес, проза қуаты мен мәні, көзқарастың дәлдігі мен анықтылығында, көріністердің қызықтылығы мен байқаудың нақтылығында. Ол көзбен көріп, көңілге түйгендерін қағаз бетінде айнытпай берген.

Орынбор - Еуропалық Ресей мен Сібірді, Орал таулары мен Қоқан даласын тоғыстырған орталық өңір. Даль бірде ішкері жақтан қоныстанған орыс шаруаларының арасында болса, бірде казак станицаларында ән-жырға қанықса, тағы бірде Орал орыстарының таза табиғи сөздерін естіп, жазып алған. В.И.Дальды әскери губернатор Орал казактарының патша үкіметіне білдірген наразылықтары мен жәбір-реніштерін реттеу мақсатында жіберсе де, ол сөз кенін теруге жұмылып кеткен еді. Бұрынғы заманның мақал-мәтелдерін, кең байтақ Ресейдің түкпір-түкпірінен жиналған халықтың түрлі сөздерінен алып сөздігін құрастыруға тырысты.

1838 жылы Ресей ҒА-ның корреспондент мүшесі болып сайланды. Ол «Толковый словарь живого великорусского языка» сөздігімен 53 жыл еңбектеніп, екі жүз мың орыс сөзіне түсіндірме берген. Бұл сөздік 1863-1866 жылы төрт том болып басылып шығып, Ресей ғылым академиясының академигі атанды және Ломоносов атындағы сыйлығын алған. Кейіннен «сыйлықтар сыяпатты сүйеді» деп әзілдеген.

Владимир Даль даланы сүйді, қазақтарды жанындай жақсы көрді. Ол Ресей үкіметіне, халқына, ғылымына қандай қалтқысыз қызмет етсе, қазақтың шалқар даласын аралай жүріп, елмен етене араласып, жай-күйіне қанықты. Оны орыс патшалығындағы отар ел деп қарамады, мәдениеті мен білімі дамыса ешкімнен кем қалмайтын халық ретінде түсінді, болашағы зор қазақтың таланты мен қабілеттілігіне, өнерпаздығы мен мықтылығына, алғырлығына көзі жетті. Даль орыс халқына қандай қадірлі болса, қазақ халқына да сондай құрметті. Халқымыздың мәңгілік ризашылығына бөленетін, дархан даланың даңқын жаюға жанын салған жайсаң да жанашыр дара тұлға!

ӘДЕБИЕТ

[1] Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка, тт. 1-4. – М., 1978 (репринт изд. 1880—1884)
[2] Даль В. Повести и рассказы. – М., 1983, М. Сов писатель, 450 с.
[3] Булатов М. А., Порудоминский В. И. Собирал человек слова... Повесть о В. И. Дале. – М.: Детская литература, 1966. – 224 с
[4] Порудоминский В. И. Даль. – М.: Молодая гвардия, 1971. — 384 с. – (Жизнь замечательных людей).
[5] Порудоминский В. И. Жизнь и слово: Даль. Повествование / Послесл. В. П. Аникина.. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 224 с.

В. ДАЛЬ – ФИЛОЛОГ И РУССКИЙ И КАЗАХСКИЙ

А.С.Тараков[1], А.Ж.Жапарова[2]
anuar_tarak@mail.ru
[1]КазНУ им. аль-Фараби, факультет филологии, литературоведения и мировых языков, г. Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: казахская песня, В.Даль, русские слова, словарь, пословицы и поговорки, казахская степь, художественное произведение, повесть «Бикей и Маулана»

Аннотация. Владимир Иванович Даль – крупный ученый, внесший неизмеримый вклад в русское языкознание. Даже являясь военным врачом по специальности, он собрал слова, поговорки и пословицы русского языка, выпустил их отдельной книгой. Важно и то, что в этом толковом словаре, ученый тщательно исследовал, объяснял каждое слово, собранное из уст людей. Пословицы и поговорки, записанные Далью стали основой для многих исследовательских работ.

В.Даль побывал на просторах казахской земли, близко познакомился с традициями, обычаями, искусством, культурой народа. Он написал художественное произведение «Бикей и Маулана» из жизни казахского народа. Вместе с

выдающимися русскими поэтами А.С.Пушкином, В.А.Жуковским он бывал на казахской земле. В статье представляются вниманию сведения о жизни и творчестве В.И.Даля на основе исследовательских работ.

Әнуар Тарақов, әл-Фараби атындағы ҚазҰУдің профессоры, ф.ғ.д.,
Әсемжан Жапарова, аға оқытушы, PhD - докторанты

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Development of foreign language written speech

Hudaiberdina D.A., Almabaeva G.B.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Key words: communicative competence, linguistic competence, cultural competence, lexical and grammatical skills, expressive form, discourse, expressive writing, social orientation.

Abstract. In this article it is considered problems of foreign written language. Also main objectives of teaching of written language, a problem of training, development of communicative written language are described. Importance of studying of word formation which is that the use of prefixes and suffixes is one of the main most productive ways of replenishment of a lexicon of English. The main types of expressional written language depending on its appointment and the sphere of functioning are allocated. It is analysed manuals of teaching English written language of students which showed that now such tutorials as printing grants are developed insufficiently. In this regard one of ways of overcoming of the above-named problem is development of the methodical system of training including the purposes, the contents, system of exercises and a tutorial, directed on formation of communicative competence of area of foreign-language written language on creation of a written discourse.

УДК 1751

Развитие иноязычной письменной речи

Худайбердина Д.А., Алмабаева Г.Б.

КазНУ им. аль-Фараби г. Алматы, Республика Казахстан

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, лингвистическая компетенция, лингвострановедческая компетенция, лексико-грамматические навыки, экспрессивный вид, дискурс, экспрессивная письменная речь, социальная направленностью.

В данной статье рассматривается проблемы иноязычной письменной речи. Также описываются основные цели обучения письменной речи, задачи обучения, развитие коммуникативной письменной речи. Важность изучения словообразования которая заключается в том, что употребление префиксов и суффиксов является одним из основных наиболее продуктивных способов пополнения словарного запаса английского языка. Выделены основные типы экспрессивной письменной речи в зависимости от ее назначения и сферы функционирования. Проанализирован учебные пособия по обучению английской письменной речи студентов, который показал, что в настоящее время такие средства обучения как печатные пособия разработаны недостаточно. В этой связи одним из путей преодоления вышеназванной проблемы является разработка методической системы обучения, включающей цели, содержание, систему упражнений и средства обучения, направленной на формирование коммуникативной компетенции в области иноязычной письменной речи по построению письменного дискурса.

As harmoniously developed expert has to combine all-professional and special knowledge with good knowledge of humanitarian disciplines, development of foreign-language written language as it promotes personal development of the student, increase of its competitiveness is of great importance. Written language which researchers call "algebra of the speech", its highest and most difficult form, acts as the indicator of cultural development [1].

The problem of learning a foreign language writing for a long time did not attach much importance in any educational or scientific environment. Most often, she performed as an adjunct to other types of training speech activity - speaking, reading, listening.

The situation has now changed. In international communication involves a large number of people of different professions, ages and interests. To receive any necessary information found in any part of the globe, provides a global network the Internet. It is characterized by the emergence and widespread social services and services aimed at communication between people. Now, for example, such social services as YouTube, International Tandem Network, the Web 2.0 enjoy wide popularity. In addition, e-mail, video and web conferencing create conditions for communication. Learners are able to communicate on the network in the target language [2].

Due to the current trends of development of society there are new approaches to training in foreign languages. In particular authoritative domestic teachers E.I. Passov and N. E. Kuzovleva considered that "some objects of speaking are included in the letter as both kinds of activity on character are productive. Abilities to be expressed completely, logically, coherently, productively, ability to transfer read, heard, seen are that. Moreover, ability to be expressed completely, logically and coherently for the letter is more significant, than for speaking" [3].

The modern pedagogical science offers special training methods and tools which focus trainees on ways of adequate representation of results of their creative activity in the written text and promote further development of their creative potential [8, p.35].

Change of requirements to professional abilities of modern experts caused need to arm them with modern technologies and the professional tools corresponding to their qualifications [4].

However, many researchers have noted the deterioration of the quality of writing in English. Analysis of the written works of the students of British universities has shown that in most cases there is an enormous number of spelling and punctuation errors. Moreover, a decrease in the ability of students to write related logically arrayed, competent written texts [5].

There are cases when employers are dissatisfied with the level of literacy of working professionals, as well as their ability to logically and clearly written statements to build a foreign language. Therefore, many employers pay great attention to the training of workers to the rules of spelling and punctuation, standards writing various written statements. For example, executives are forced to teach Russian-speaking staff rules of spelling and punctuation, as well as standards and regulations for constructing sentences written in English.

This problem arises because the insignificant place in educational process is allocated for training of foreign-language written language, and manuals don't provide its stage-by-stage development. Therefore, improvement of a technique of training of written language in higher education institutions is the requirement of time.

Education of students of written language is realized in the course of mastering students a set of the corresponding knowledge, speech skills and communicative abilities necessary for creation of the written text serving as a means of communication both in the professional sphere, and in everyday life.

We agree with I. L. Kolesnikova and O. A. Dolgina's opinion that both in foreign, and in a domestic technique the term "Writing" is traditionally used for designation of any educational and speech activity connected with a graphic code. The role and a place of the letter when training are defined by concrete purposes of training. But it is necessary to notice that in a domestic technique the term "Writing" is often used in narrow value "Equipment of the Writing" (Mechanics of writing), i.e. training of a foreign language in graphic and spelling systems [6]. While teaching writing involves mastering graphics, spelling, word formation, punctuation, a set of speech intention to express ideas in a coherent form. Therefore, learning a foreign language writing should be done comprehensively, taking into account the orthographic, lexical, grammatical and stylistic norms of a foreign language; developing general and communicative (linguistic, socio-cultural, pragmatic) competence.

The main goal of teaching foreign productive writing is to form a linguistic, communicative, cultural competence. Linguistic competence includes knowledge of the language and the rules of its functioning in the process of foreign language communication. Communicative competence in a foreign language written language provides the ability to perceive and generate foreign language written language in accordance with the terms of communication. Formation of this competence implies the development of skills to create these types of genres and written communications - texts as a formal letter and an essay, functioning today in the process of intercultural communication that may be required for students in their professional activities, as well as for personal use. Cultural competence includes the knowledge of the main features of the socio-cultural development of the country the language and the ability to carry out written communication in accordance with it.

Proceeding from the purposes of training of foreign-language productive written language the following tasks are put in the forefront:

The educational:

• to develop and fix skills of the correct letter (spelling, a punctuation, etc.);

• to improve knowledge of colloquial formulas and ways of their presentation in various situations of written communication;

• to study features of the written register of a foreign language;

• to fulfill lexical and grammatical models;

• to expand an active lexical stock and to improve ways of its presentation.

The developing:

• to develop creative thinking;

• to promote practical application of the received skills.

The upbringing:

• to bring up moral views and belief;

• to develop historical consciousness – conscious participation in last and current events the events both in the country and beyond its limits;

•to promote education of the spontaneous and self-actualizing personality.

The above-mentioned purposes and tasks are found the reflection in a technique of teaching foreign-language written language.

In a domestic technique there are such concepts as "educational written language" and "communicative written language".

We note that educational written language is understood as performance of language and conditional and speech exercises in writing [6]. These types of exercises are directed on mastering lexical and grammatical skills and speech abilities.

While communicative written language (writing for communication) is a "kind of expressive speech activity aimed at the generation of verbal communication in writing" [6]. Development of communicative writing occurs through learning the written language, which is based on the technique of writing, as well as generated graphics and spelling skills. The principal aim of this kind of writing is to develop the ability to create various types of written communication for educational, professional activities.

Thus, it is necessary to pay attention to the training of writing, as it is the basis of communicative writing skills and contributes to the formation of spelling and punctuation skills, improve grammar and conversational formulas enhances active vocabulary of learners.

Training of spelling is an integral part of written practice as the knowledge of the principles of English spelling allows to learn elements of writing and group of words in which the same options meet, and to avoid spelling errors of words.

Importance of studying of word formation is that the use of prefixes and suffixes is one of the main most productive ways of replenishment of a lexicon of English.

It is extremely important to teach students English punctuation, since the alignment of punctuation causes particular difficulties, because there is such a thing as interference. Besides the Internet and text messages have a negative impact on the correct punctuation. It punctuation helps to convey the value of what has been said, to understand the subtleties of the text, as well as indicate certain grammatical features.

The importance of teaching students variability of expression of intentions (opposition, transfer, comparison, etc.) caused by the need to communicate logically separate part of the statement together.

Besides, it is necessary to consider degree of independence of the trainee during the work on development of foreign-language written language. So, there are such concepts as "controlled written language" (controlled writing) and "independent written language" (free writing).

Controlled written language substantially leans on substantial language support. While independent written language differs in freedom of the written messages trained in definition of the maintenance of a language form. [6]. In other words, trainees have to know substantially features of the written register of a foreign language that assumes ability to choose type of the written message according to the set communicative situation.

Types of written messages (written genres) are often considered as a product of speech activity in writing. They are object of training in written practice.

After T. Hedzhem (T.Hedge) it is possible to allocate the main types of expressional written language depending on its appointment and the sphere of functioning:

• academic written language - written language, which is used for academic purposes, for example, abstracts and notes, reviews, essays, etc.;

• business written language - written language, which is used for professional purposes, such as business letters, announcements (advertisements / public notices), business notes, articles etc .;

• written language of social orientation (social writing) - the written word, which is used to maintain the social importance of communication, for example, notes, private letters, e-mail messages, etc .;

• written speech personal orientation (personal writing) - the written word, which is used to support communication for personal purposes, such as records of addresses, recipes, etc .;

• creative written speech (creative writing) - written language, which is used for expressive written communication and expression of feelings and emotions of the author, for example, the poems, stories, etc. [6].

However, analysis of textbooks to teach English writing skills of students showed that currently learning tools such as printed manuals developed enough. In this regard, one of the ways to overcome the above problem is to develop a methodical system of training, including objectives, content, system of exercises and training tools aimed at the formation of the communicative competence in a foreign language writing by the construction of written discourse.

It is obvious that learning a foreign language writing is one way to improve the competitiveness of the labor market specialist. In this connection it is necessary to create a comprehensive manual on foreign language writing, which would focus on all aspects of the written language, including spelling, word formation, punctuation, etc.

REFERENCES

1. Kurova O. Pedagogical searches [An electronic resource] / O. Kurova – 2001. – Edition 13. – Access mode: http://www.pravoslavie.ru/jurnal/society/pedagogrech.htm.

2. Lazutova L.A., Levina E.A. Information and communication technologies as means of formation of foreign-language speech competence // Theory and practician of social development. 2013. No. 1. URL: http://teoria-practica.ru/-1-2013/pedagogics/lazutova-levina.pdf (date of the address: 19.10.2013).

3. Passov E.I., Kuzovlev N. E. Class of a foreign language. M, 2010.

4. Kadakin V. V. Innovative processes in the higher education (from experience of the Mordovian state teacher training college to them / M. E. Evsevyeva)//the Humanities and education. 2012. No. 2 (10).

5. Dzharv, G. Angliyskaya grammar it is simple! Grammatical reference book / G. Dzharvi. - M.: Astrel: Nuclear heating plant, 2009. – 288s.

6. Kolesnikova I.L., Dolgin O.A. Anglo-russky terminological reference book on a technique of teaching foreign Languages. L. Kolesnikova, O. A. Dolgin. – SPb.: Publishing house "Russian-Baltic information center "BLITs"", "Cambridge University Press", 2001. – 224s.

7. Kurova O. Pedagogical searches [An electronic resource] / O. Kurova – 2001. – Vyp. 13. – Access mode: http://www.pravoslavie.ru/jurnal/society/pedagogrech.htm, free.

Шет тілдегі жазба тілінің дамуы

Худайбердина Д.А., Алмабаева Г.Б.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ гуманитарлық факультеттерге арналған шет тілдер кафедрасының аға оқытушысы,
Алматы қаласы, Қазақстан

Бұл мақалада шет тілінің жазбаша мәселесі талқыланады. Сонымен қатар, шет тілінің үйренуіндегі негізгі мақсаттарың, оның оқыту мақсаттарын және коммуникативті жазуының дамуын қарастырады. Префикстер суфикстерді пайдалану ағылшын тілі ең жемісті сөздік қорын толықтыру негізгі тәсілдерінің бірі болып табылады деген сөз қалыптастыру зерттеуінің маңыздылығы. Функцияларына, оның мақсаттары мен көлеміне қарай экспрессивті жазбаша негізгі түрлері көрсетілген. Баспа нұсқаулықтарды ретінде қазіргі уақытта мұндай оқыту құралдары көрсеткендей, студенттердің ағылшын жазу дағдыларын үйрету оқулықтар жеткіліксіз дамыған. Осыған орай, жоғарыда аталған проблеманы еңсеру жолдарын бір мақсаттарға, соның ішінде оқыту, мазмұны, жазбаша дискурс салу арқылы шет тілін жазбаша коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған жаттығулар мен оқыту құралдарының жүйесінің әдістемелік жүйесін дамыту болып табылады.

Түйінді сөздер: Коммуникативтік құзыреттілік, лингвистикалық құзыреттілік, мәдени құзыреттілік, лексикалық және грамматикалық дағдылар, дискурс, экспрессивті нысаны, экспрессивті жазу, әлеуметтік бағдар

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 81:372.881

Study of genres of scientific style at the russian language classes

R.S.Turebekova
tore.raushan@mail.ru
Kazakh national university named by al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Key words: genres of scientific style, review and annotation, abstract language means design, types of annotation, rules of writing reviews.

Abstract. The article deals with the study of genres of scientific style of modern Russian literary language according the program of discipline "Professionally-oriented Russian language". Particular attention is paid to the genres of scientific style such as annotations and reviews. First-year students have no clear idea about these genres, because the study of these genres is not included in the school curriculum. Therefore classes in studying of the annotation and the review begin with theoretical knowledge. In the article scientific definitions of the annotation and review are given, their specific features are characterized and the structure of these genres of scientific style is considered. Special attention in the article is paid to language models of registration of reviews and annotations. The annotation and the review have certain rules of registration and special language means, which are used only for these genres. The article deals with of the different types of annotations and their examples are given. Difficulties of drawing up scientific reviews are characterized.

While studying stylistics of modern literary Russian and scientific style, its language features and genres, students can gain encyclopedic knowledge of the structural-semantic analysis of the scientific text. Students, using theoretical knowledge, create secondary texts on the basis of a compression of scientific texts both orally and in written form. So students will have skills of the scientific speech and become scientific researchers.

УДК 81:372.881

Изучение жанров научного стиля на занятиях по русскому языку

Р.С.Туребекова
tore.raushan@mail.ru
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: жанры научного стиля, рецензия и аннотация, языковые средства оформления, виды аннотаций, правила написания рецензий.

Аннотация. В статье рассматривается изучение жанров научного стиля современного литературного русского языка по программе дисциплины «Профессионально ориентированный русский язык». Особое внимание уделяется таким жанрам научного стиля, как аннотация и рецензия, о которых у студентов первого курса в отличие от плана, реферата, конспекта нет ясного представления, так как изучение этих жанров не входит в школьную программу. Поэтому занятия по изучению аннотации и рецензии начинаются с теоретических сведений. В статье даются научные определения аннотации и рецензии, характеризуются их специфические особенности и рассматривается структура этих жанров научного стиля. Большое внимание в статье уделяется языковым моделям оформления рецензий и аннотаций. Именно аннотация и рецензия имеют определённые правила оформления и особые языковые средства, характерные только для этих жанров. В статье говорится о различных видах аннотаций и приводятся их примеры. Характеризуются трудности составления научных рецензий.

Изучая стилистику современного литературного русского языка, научный стиль, его языковые особенности и жанры, студенты получают универсальные знания по структурно-семантическому анализу научного текста. Обучающиеся, используя теоретические знания, создают на основе компрессии учебно-

научных текстов свои собственные, вторичные тексты и в устной, и в письменной форме. Так студенты овладевают навыками научной речи и становятся будущими учёными-исследователями.

Каждый студент-первокурник уже со школьной скамьи имеет представление о таких жанрах научного стиля, как реферат или план. Школьные задания предполагают написание рефератов на определённые темы. А вот что касается таких жанров научного стиля, как аннотация и рецензия, то о них у студентов смутные представления. Ясного представления о специфике этих жанров научной речи, об их особенностях и назначении у студентов первого курса нет. Поэтому занятия по изучению аннотации и рецензии нужно начинать с некоторых теоретических сведений. Жанры научного стиля – это исторически сложившиеся устойчивые типы произведений научной литературы, обладающие функционально-стилевой спецификой и стереотипной композиционно-смысловой структурой. Научный стиль речи реализуется в крупных и малых жанрах. Аннотация и рецензия относятся к малым жанрам научной литературы. Малые жанры научного стиля отличаются от крупных жанров не только по количественному признаку. Малые жанры не обладают отдельностью, они помещаются в журналах и сборниках. В зависимости от степени обобщения научных сведений выделяются первичные и вторичные научные произведения. Целевое назначение первичных жанров научной литературы состоит в изложении первичных научных сведений, полученных в процессе исследований. В отличие от них, вторичные научные произведения информируют только о конечных результатах исследований, полученных в процессе аналитико-синтетической переработки первичных научных текстов [2].

С точки зрения теории аннотация (от латинского «замечание») – «это краткая характеристика какого-либо текста по его содержанию, оформлению, направленности, происхождению и т.п.» [1, 97]. Её целевое назначение – кратко проинформировать читателей о содержании и структуре научного произведения, эксплицировать центральную проблему исследования, репрезентировать цели и задачи автора, а также наметить перспективу развёртывания основного текста. Аннотация характеризуется высокой степенью обобщения научного содержания, имеет специфическую прагматическую установку и обладает высокой степенью автосемантии по отношению к основному тексту [7]. Специалисты в области речевой деятельности определяют аннотацию как вторичный текст, создаваемый на основе исходного текста, первоисточника и обладающий текстовыми характеристиками, т.е. содержательной структурной целостностью. В то же время можно говорить, что аннотация – это речевое произведение, в котором явно или скрыто реализуется коммуникативное намерение автора, при этом учитывается адресат, способ подачи материала (устная или письменная речь), а также условия восприятия. Умение аннотировать – одно из важных речевых умений, без которого невозможно представить современного профессионала [5].

На первом же занятии по теме «Аннотация как жанр научного стиля» рассматриваются характеристики аннотации – адресат, форма языка, объём, авторство, строение. Для кого предназначается аннотация? В какой форме - устной или письменной – создаётся аннотация? Какой может быть по объёму? Краткие аннотации обычно сводятся к характеристике исходного текста в каком-либо одном аспекте, например, с точки зрения основной тематики; развёрнутые – более подробно представляют исходный текст. Есть оценка первоисточника? Есть описательные аннотации, раскрывающие тематику книги, сообщающие сведения о ней, но не дающие критической её оценки. Есть рекомендательные аннотации, оценивающие первоисточник с различных точек зрения, например, с точки зрения доступности книги для определённой категории читателей. Есть ли автор у аннотации? Неавторские аннотации – это аннотации, которыми издательство сопровождает новые публикации; авторские могут быть написаны неизвестными широкому кругу читателей авторами или авторами, которые пользуются авторитетом, известны и уважаемы. Как строятся аннотации? Есть обязательные компоненты аннотации: указание темы первоисточника, определение целевого назначения и адресата (круга читателей). Кроме того, в аннотации могут быть и факультативные компоненты, например, дополнительные сведения об авторе первоисточника, оформлении и т.п. [3].

В качестве примеров приводим несколько кратких описательных аннотаций и анализируем их:

1. Русский язык: Учебное пособие для студентов казахских отделений университета (бакалавриат). Под редакцией К.К. Ахмедьярова, Ш.К. Жаркынбековой. – Алматы, 2011. – 156 с.

Пособие состоит из четырёх разделов. В первом разделе студенты найдут сведения об основных функциях языка, о видах и формах речи, о тексте как ведущей единицы общения. Во втором разделе предлагается материал о функционально-смысловых типах речи, даётся характеристика основным типам монологических высказываний: монологу-описанию, монологу-повествованию, монологу-рассуждению. В третьем разделе речь идёт о функциональных стилях речи. Четвёртый раздел посвящён

проблемам культуры речи и практической стилистики. Каждый раздел имеет достаточное количество заданий и упражнений, рассчитанных на активное обучение студентов русскому языку.

2. Дудников А.В. и др. Русский язык: учебное пособие для средних специальных учебных заведений. – 6-е издание, исправленное. – М.: Высшая школа, 1998. – 416 с.

Учебное пособие содержит следующие разделы: «Лексика и фразеология», «Фонетика. Орфография. Орфоэпия», «Грамматическое строение слова. Словообразование. Орфография», «Морфология и словообразование отдельных частей речи», «Синтаксис и пунктуация», «Практическая стилистика». В последнем разделе рассматриваются особенности деловой речи и даются образцы деловых документов. Примеры к теоретическим положениям взяты в основном из произведений художественной литературы и публицистики.

В настоящем издании обновлены тексты некоторых упражнений.

Это краткие описательные аннотации, в которых содержатся и обязательные компоненты и факультативные – указываются темы каждых разделов, содержится адресат – уже в названии учебников; в качестве факультативных компонентов выступают такие: дополнительная информация об источниках примеров к теоретическим положениям и о достаточном количестве заданий и упражнений.

В качестве примера также можно проанализировать аннотацию к учебнику по специальности данного факультета на русском языке. Особое внимание обращаем на стандартный набор языковых средств «клише», используемых при составлении аннотаций.

Можно привести пример и авторской аннотации, написанной известным путешественником и учёным-географом Юрием Сенкевичем на книгу М.В.Ревенко «Малышам о географических открытиях». – М.: Педагогика, 1989.

«Каждый из вас наверняка запускал бумажные кораблики по быстрому ручейку и, может быть, мечтал плыть вместе с ним в сказочное путешествие. И в моём детстве я завидовал оловянному солдатику из сказки Андерсена и мечтал о далёких странах, приключениях, путешествиях. И надо же такому случиться: когда я стал взрослым, моя мечта сбылась!

Я на самом деле совершил путешествие на бумажном кораблике! Правда, кораблик был сделан не из одного листочка бумаги и был вовсе не игрушечным. Он был очень большой и построен из тростника замечательными мастерами-корабелами. Плыл на нём я не один, а вместе с десятью своими товарищами из разных стран мира. Много дней длилось наше путешествие от берегов Африки до берегов Америки…

В этой книге вас ждут увлекательные путешествия, занимательные игры. Может быть, кто-то из вас, прочитав её, тоже захочет стать путешественником-первооткрывателем. В таком случае - доброго вам пути. Но всё-таки не это самое главное. Важно, чтобы вы заинтересовались жизнью Земли, её природой, захотели побольше узнать о ней, познакомиться с теми, кто на ней живёт, и полюбили географию – науку о Земле. (Ю.Сенкевич)».

Целевая установка автора аннотации повлияла на структурную организацию текста. Цель такой аннотации – привлечь внимание юных читателей. Этот адресат и обусловил такое интересное интригующее начало аннотации – ссылка на свой собственный опыт путешественника.

Возможные задания и упражнения по этой теме:

1. охарактеризуйте аннотацию с точки зрения объёма и наличия оценки первоисточника;
2. прочтите аннотацию (здесь можно использовать различные источники – и научную, и художественную литературу), найдите обязательные компоненты (указание на тему, адресат, целевое назначение) и факультативные (указание на оформление, достоинства формы изложения и т.п.);
3. до сих пор мы имели дело с анонимными аннотациями; существуют и такие, которые создаются либо самим автором книги, либо другим человеком, известным, популярным; самостоятельно найдите авторскую аннотацию в научной литературе;
4. составьте аннотацию к научному тексту – это задание студенты выполняют либо в аудитории, либо дома.

Следующее занятие начинается с анализа и редактирования написанных студентами самостоятельно аннотаций. Здесь обращаем внимание студентов на языковые средства при составлении аннотаций.

Изучение рецензии также начинается с теоретического определения этого жанра: рецензия (от латинского «рассмотрение») – «критическая статья, разбор и оценка нового художественного, публицистического, научного или научно-популярного произведения; жанр критики в научной, художественной литературе и в газетно-журнальной публицистике» [1, 117]. В периодической печати

рецензии на новые кинофильмы, спектакли, литературные произведения публикуются регулярно. В научно-популярных журналах рецензии представляют собой информацию о новых книгах, и такие небольшие по объёму рецензии близки к аннотациям. Научная рецензия выполняет функции репрезентации научного произведения, его оценки и осмысления в общем пространстве научного знания. Рецензия – давно сложившийся жанр научной литературы с высокой степенью стандартизации на всех уровнях построения текста. Её отличают особый словарь (прежде всего, оценочная лексика) и типовые грамматические структуры, посредством которых актуализируется диалогическая природа этого жанра. В рецензии отражается состояние науки в определённый период её развития, формулируются критерии оценки научного труда и система требований к научным произведениям. Основные формы рецензий – информационная и оценочная – могут быть реализованы по-разному, т.к. её композиционное и пропорциональное соотношение частей вариативны. В то же время инвариантная структура рецензии гармонично сочетает информирование читателя о содержании новой научной публикации, анализ её отдельных положений с оценкой работы в целом. Рецензия отличается максимальным проявлением личностного начала, что ведёт к использованию различных языковых единиц, посредством которых рецензент обнаруживает себя как субъект речи, субъект сознания, субъект эмоций, т.е. индивидуальная языковая личность [4]. Написание рецензий в специальных научных журналах требует от рецензента знаний в области научных исследований, поэтому на занятиях студенты знакомятся с образцами рецензий из научных журналов по их будущей специальности. Чтобы правильно оформить рецензию, нужно обязательно помнить о задаче рецензента – выразить собственные мысли и чувства, возникшие при чтении нового учебника, художественного произведения или при просмотре спектакля или фильма, рассказать о своих впечатлениях - но на основе элементарных познаний в теории науки, литературы, истории театра, кино, подробного анализа произведения. Текст рецензии находится в интертекстуальной связи с первоисточником, которая проявляется в форме содержательных или текстовых повторов по отношению к первичному тексту. Повторы, в том числе цитатные, сочетаются с оценочной частью или формулами согласия/несогласия [7]. Авторы рецензии должны придерживаться следующих правил:

1. читатель может сказать о прочитанной книге или просмотренном спектакле, фильме «нравится – не нравится» без доказательств, а рецензент своё мнение должен тщательно обосновать глубоким и аргументированным анализом, ссылкой на определённое место в произведении;

2. качество анализа зависит от теоретической и профессиональной подготовки рецензента, его глубины понимания предмета, умения анализировать объективно;

3. рецензент должен видеть и положительные стороны рецензируемого материала, его особенности и колорит;

4. отношения между рецензентом и автором – творческий диалог при равном положении сторон. Преимущество автора – детальное знание произведения. Преимущество рецензента – высокий уровень теоретической подготовки, мастерство аналитика, языковая культура;

5. авторское «я» рецензента проявляется открыто, чтобы рационально, логически и эмоционально воздействовать на читателя. Поэтому рецензент использует языковые средства, совмещающие функции называния и оценки, книжные конструкции.

Рецензия, анализирующая ряд произведений, учебников, спектаклей, фильмов, объединенных по какому-либо признаку (авторство, общая проблематика, время создания, жанровая принадлежность и т.п.), перерастает в обозрение или обзор. В них рассматриваются особенности и тенденции развития, характерные для обозреваемого периода, - нередко в сопоставлении с предшествующим периодом [1].

Рецензия – это, пожалуй, самый сложный жанр научного стиля. Поэтому на занятиях изучается несколько рецензий, опубликованных в газетах, журналах на новые книги, спектакли, фильмы. Эти рецензии анализируются – студенты определяют все элементы рецензии, указывают на соблюдение правил рецензирования, а уже затем приступают к написанию собственной рецензии на статью, спектакль или фильм, которые очень понравились или, наоборот, не понравились и почему. Специально к этой теме планируется посещение театра, просмотр какого-либо спектакля. Написание рецензии – сложный творческий процесс. Обычно на занятиях это задание выполняется студентами с большим удовольствием.

Изучая стилистику современного литературного русского языка, научный стиль, его языковые особенности и жанры, студенты получают универсальные знания по структурно-семантическому анализу научного текста. Ребята, используя теоретические знания, создают на основе компрессии учебно-научных текстов свои собственные, вторичные тексты и в устной, и в письменной форме. Так студенты овладевают навыками научной речи и становятся будущими учёными-исследователями.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Абаева Ж.С. Русский язык. – Алматы, 2014. – 150 с.
[2] Брандес М.П. Жанры информационной литературы. – М., 1998. – 195 с.
[3] Воронина Д.Д. Обучение аннотированию и реферированию. – М., 2001, 250 с.
[4] Красильникова Л.В. Жанр научной рецензии: семантика и прагматика. – М., 1999. – 311 с.
[5] Мотина Е.И. Язык и специальность. – М., 2008, 320 с.
[6] Солганик Г.Я. Стилистика текста. – М., 2005, 260 с.
[7] Троянская Е.С. Обучение чтению научной литературы. – М., 2003. – 165 с.

REFERENCES

[1] Abaeva Zh.S. *Russkii yazik*. **2014**, Almaty, 150 s. (in Russ.).
[2] Brandes M.P. *Zhanri informatsionnoi literaturi*. **1998**, M., 195 s. (in Russ.)
[3] Voronina D.D. *Obuchenie annotirovaniyu I referirovaniyu*, **2001**, M., 250 s. (in Russ.).
[4] Krasilnikova L.V. *Zhanr nauchnoi retsenzii: semantika I pragmatika*. **1999**, M., 311 s. in Russ.
[5] Motina E.I. *Yazik I spetsialnost*, **2008**, M., 320 s. (in Russ.).
[6] Solganik G.Iy. *Stilistika teksta*, **2005**, M., 260 s. (in Russ.).
[7] Troyanskaya E.S. *Obuchenie chteniyu nauchnoi literature*. **2003**, M., 165 s. (in Russ.).

ОРЫС ТІЛІ САБАҒЫНДА ҒЫЛЫМИ СТИЛЬДІҢ ЖАНРЛАРЫН ҮЙРЕТУ

Р.С.Төребекова
tore.raushan@mail.ru

Тірек сөздер: ғылыми стильдің жанрлары, рецензия, аннотация, тілдік моделді дайындау, аннотацияның түрлері, рецензияны дұрыс жазу ережесі.

Аннотация. «Орыс тілін кәсібі бағдарлау» пәнінің бағдарламасы бойынша мақалада ғылыми стильдің жанрларын үйрету қаралнады. Ғылыми стильде ерекше көніл бөлінетін жанрлар - аннотация және рецензия. Мектептік бағдарламада бұл жанрлар кіргізілмегендіктен, 1-ші курс студенттері жоспар, реферат және конспектен басқа бұл жанрлар туралы айқын түсініктері жоқ. Бұл мақалада аннотация мен рецензия туралы теориялық анықтама беріледі, сонымен қатар құрылымы мен тілдік моделін дайындау және оның ерекшеліктері туралы айтылады. Мақалада аннотацияның түрлері мен ғылыми рецензияларды құруда қиыншылық тудыратыны туралы айтылады.

Қазіргі әдебі орыс тілінің стилистикасын оқу барысында ғылыми стиль, оның тілдік ерекшелігі мен жанрларын оқытуда, студенттер ғылыми мәтіннің құрылымдық-семантикалық талдауы бойынша жан-жақты мағлұмат алады. Теориялық білімді қолдана отырып, студенттер ғылыми мәтіндерді қысқырта отырып өздерінің жеке екінші мәтіндерін ауызша және жазбаша түрде жазады. Сонымен студенттер ғылыми сөздерді игере отырып, болашақта ғылыми-зерттеуші аталынады.

TUREBEKOVA R.S.

Department of the Russian philology, Russian and world literature of faculty of philology, literary criticism and world languages of Kazakh national university named by al-Farabi, Almaty, Kazakhstan.

Study of genres of scientific style at the Russian language classes.

Поступила 24.03.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Multilingual Education is the core of formation of the multicultural identity

Shohaeva K.N.
shohaeva1976 @ mail.ru
Kazakh National Technical university named after K.I.Satpayev

Key words: International communication, modernization, global language

Annotation. Nowadays to speak on three languages in business communication is very actual , which regularizes peoples relations and has the main significance in communicative relations. And the language peculiarities of business correspondence attract the attention of linguists. English language gives us the opportunity to realize your interests

The meaning of the English language as a means of international communication cannot be overestimated. It is difficult to imagine how there would be a world without the language. It means, that people have not opportunities to understand each other, no problem on the phone to discuss any questions, enter into partnerships and other business relationships with complex contracts or talk to each other over dinner. English language plays the important role in modern life.

The value of the English language in the modern world is so great that his knowledge is not a privilege and luxury.

Көптілді білім көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі

Шохаева Қ.Н.
Қазақ Ұлттық Техникалық университеті
shohaeva1976@mail.ru

Тірек сөздер: үш тұғырлылық, социолингвистика, лингвистикалық белсенділік,көптілді коммуникативті құзырлылықтар

Аңдатпа: Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейтесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр.

Халықаралық қарым-қатынас құралы ретінде ағылшын тілінің мағынасын бағалау мүмкін емес. Бұл іскер адамдардың бір-бірін түсіну үшін, кез келген мәселелер талқылауға әріптестік және күрделі келісім-шарттарды, басқа да бизнес-қатынастарға түсуге және жай кешкі ас үстінде сөйлесу үшін қажет. Ағылшын тілі заманауи өмірінде маңызды рөл атқарады.

Қазіргі заманғы әлемде ағылшын тілінің мәні соншалықты үлкен болып табылады, тіпті ағылшын тілін білу мәртебе және люкс емес.

Адамның ойын жарыққа шығаратын құрал-тіл.Ал тіл адамдар түсінетін құрал болып қана табылмай, сонымен бірге атадан балаға мирас болып келе жатқан өмір тәжірибесін, өнер-білімін жеткізуші құрал. Рухани байлығымыз-тіл арқылы жасалады, жеткізіледі. Кез-келген халықтың тілі сол халықтың ұлттық ерекшеліктерін танытытын қойма тәріздес. Сол қойманы ашып, қазынасын танып білу-бізге мұратты іс.Тілдердің қызмет етуіне мақсатты және ғылыми негізде басшылық ету және тілдік қатынас құралдарының жаңа түрлерін жасау және жетілдіру; ұлт мәселесі бойынша тілге қатысты мемлекеттік саясаттың аспектілері.Тілдік саясат имплицитті (каулылармен қабылданған құжаттар,іс-шарасыз және практикалық тұрғыдан жүзеге асырылатын)немесе эксплецитті (заң актілері, мемілекеттік бағдарламалармен жетілдірілген) болады . Мысалы, тіл саясаты Канададағы «әртекті мәдени және тілдік нақыштар» онда бір орталықта бағындырылған (Оттаваның федералдық үкіметі тарапынан)саясат жүргізіледі.Батыс елдерімен салыстырғанда, Қазақстанда тіл саясатының зерттелуі мен қалыптасуында мемлекеттің рөлі өте зор, керісінше бейресми ұйымдар, мемлекеттік емес ұйымдардың тіл саясатын жүргізуі тым бәсең.Тілді тұтынушылар әрқилы, әртүрлі топтық қарым-қатынастың субьектілерінің арасындағы жағдайлар да әрқилы. Осыған орай, тіл мәселесіне байланысты тағы да пікір айтушы ғалым А.Д.Швейцер: «Тіл саясаты дегеніміз- мемлекеттік тілдің дамуы мен қалыптасуына әсер ететін әлеуметтік фактор.Ол тілде даму эволюциясының жүйелік және тармақтық түріне әсер ететін және оның саяси жүйеде жоғары деңгейге жетуіне тікелей ықпал ететін басты элементтердің бірі»,- дейді. «Социолингвистика» деп аталатын монографиясында неміс ғалымы, тілтанушы М.Юсселер тіл саясаты мәселесіне қатысты өзгеше пікір айтады. Бұл ғалымның пікірінше: «Мемлекеттік және басқа да қоғамдық мекемелер тілдің әлеуметтік меселесіне коммерция құралы ретінде қарауы тиіс. Мұнда ұлттық тілдің қалыптасуының әлеуметтік бағасын көтеру және ұлттық қалыптасуына әсер ететін іс-шаралар жүргізу керек», -дейді. В.А.Аврориннің пікірі бойынша, шын мәнінде тіл саясаты дегеніміз – «Мемлекет арқылы саналы түрде жүргізілетін реттеушілік іс-қимылдар – тілдің функционалдық жағын жетілдіру үшін жүргізілетін белгілі бір жағдайларда тіл құрылымына әсер ету». Ғалым тіл саясатына берген анықтамасында: «Тіл саясатын ғылыми негізделген, болашаққа бағытталған қоғамды басқару саясаты», -дейді. «Басқару органдары тап, партия, саяси билік арқылы функционалдық және құрылымдық аспектіде саяси жүйені басқару», -деп атап корсетеді. Н.Ә.Назарбаев тіл саясатында мемлекеттік тіл туралы былай деп атап көрсетті: «Қазақстан азаматтары елдің мемлекеттік тілін құрметтеуге және оны оқып-үйренуге, білуге тиіс. Бұл орайда, бұл тіл ел халқының басым көпшілігінің туған тілі екенін және болашақта оның мемлекеттік тіл ретінде басым болатынын ескеру орынды». Тіл саясаты – бұл қоғамның тілдік үдеріске ұйымдасқан түрде араласуы және ол – заңды, объективті құбылыс. Тіл саясаты деген, шын мәнінде, мемлекеттік тіл саласында орнатқан саяси өмірі. Тіл саясаты – тілді қолданушылар мен мемлекеттік биліктің өзара байланысының жемісі. Тіл заңын жүзеге асыру үрдісінде адамда үш мүдде – кәсіби, саяси, тілдік мүдде тоқайласады. Біздің елде кез келген кәсіп иесі ана тілінің қамын ойлайды. Ана тілінің қамын жеген адам саясаттан тыс бола алмайды. Қазақстанның тіл саясатын алайық. Ол игіліктілігімен сипатталады және оның Конституциялық тұжырымдамалық негізі төрт бағытта дамуда: Мемлекеттік тілдің қолданылуы, орыс тілінің қолданылуы, Ұлт тілдерін қолдану, ағылшын тілін үйрену. Мемлекеттік тіл мәселесі төңірегінде пікір алысу – өзекті мәселе. Алдымен айтпақ керек, мемлекеттік мәртебедегі қазақ тілі – бай, әлемдегі қазақ көрген құбылысты «Ұрпағы білімді халықтың болашағы-бұлыңғыр болмайды» дегендей, жас ұрпаққа саналы, мағыналы, өнегелі тәрбие мен білім беру бүгінгі күннің талабы.

Тілдің адам өміріндегі ең шешуші рөль атқаратыны әркімге де түсінікті. Ол танудың, түсінудің, дамудың құралы.

Көп тіл білу біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады.

Қазақстан Республикасының шетелдермен халықаралық байланыстары күннен-күнге арта түсуде. Сол байланыстарды дамыту үшін шет тілін білетін мамандар қажет-ақ.

Көптілділік — заман талабы. Бір халықтың мәдениетін басқаларымен салыстыру арқылы ғана, әлем суретін әр алуан әрі тұтас көруге мүмкіндік беретін ұлттық мәдениеттің барлық ерекшеліктерін және құндылықтарын сезінуге болады.

Көптілді оқыту- жас ұрпақтың білім кеңестігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемнің ғылым құпяларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік. Әр адамның рухани-адамгершілігін арттыру үшін, бүгінгі тез өзгеріп жатқан дүниеде өмір сүріп, еңбек ету үшін жан-жақты болу қажет. Осыған орай, бүгінгі таңда Қазақстанға ақпараттық-технологиялық, ғылыми, медициналық, оқу-әдістемелік т.б. салаларда жаңалықтарды, әлемдік ілгері тәжірибелерден

хабары болып, бұл жаңалықтарды өзінің ана тілінде халқының игілігіне пайдалану үшін халықаралық байланыстарды нығайтып, әлем аренасына шығу үшін көп тіл білетін мамандар қажет. Осы бағытта балабақшалар, мектептер, ЖОО-дары өз үлесін қосуда. Нарықтық экономика еңбек нарығында бәсекеге қабілетті мамандарды қажет ететіні белгілі. Бұл оқу орындарының барлық салаларына жаңа талап, жаңа міндет, жаңа мақсаттар жүктейді. Осыған орай білім беру жүйесінде оқытушыларға қойылатын басты талаптардың бірі — өмірден өз орнын таңдай алатын, өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап, кез-келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласынан білімі мен білігін көрсете алатын, өз ойы мен пікірін айта білетін мәдениетті жеке тұлға қалыптастырып, бәсекеге қабілетті маман тәрбиелеу. Көптілді мемлекеттер арасында әлеуметтік-мәдени қатынастар жасай алатын, түрлі елдердің мәдениеті, әдебиеті, тарихымен танысып, қажетін пайдалана отырып, бөтен мәдениеттің ішіне сіңіп кетпей,өзінің елі мен мәдениетін басқаларға таныта алатын, санатты да саналы тұлғаны қалыптастыру өмір талабы. Бүгінгі Қазақстанға технологиялық,ғылыми, медициналық және басқа да салаларда жаңалықтарды өзінің ана тілінде халқының игілігіне пайдалану үшін халықаралық байланыстарды нығайтып, әлем аренасына шығу үшін көп тіл білетін мамандар даярлау қажеттілігі туындап отыр. Замана ағымына лайықты қазіргі алдымызда тұрған міндет-халқымыздың ұлттық дербестігін сақтай отырып, елімізді өркениетті елдер қатарына қосу. Сол өркениетті елдер санатына қосылуына ықпал жасайтын еліміздің ертеңгі болашағы жастарға білім мен тәрбие беретін- мектеп. Болашақ Қазақстанның азаматтары ескінің көзіндей жаңаның ізіндей болып дүниежүзілік мәдениетті танитын, өзінің төл мәдениетін сыйлайтын, басқаға өзін таныта, сыйлата алатын рухани дүниесі бай, білімді, білікті болуы шарт. Қазіргі заманда оқыған зиялы азаматтардың бірнеше тілде сөйлеуі- Қазақстанның болашағынан елес беріп тұрғандай. Бүгінде оқушыларымыз, студенттеріміз үш тілде еркін сөйлеп, әр түрлі сайыстарды үш тілде өткізе алатын деңгейге жетті. Сол жас өскіннің өз болмысын тануға ұмтылысына көмектесіп, тереңде жатқан талап- тілегін, қабілеттерін дамыту, сол арқылы оған толыққанды өмір сүру үшін рухани күш беру- бүгінгі мұғалімнің басты мақсаты. Бұл мақсаттың орындалуы үшін оқыту мазмұнының жаңартылуы, әдіс- тәсілдің озығы өмірге келуі, ол тәсілдер әрбір оқушының қасиеттерін, қабілеттерін дамытып, шығармашылығын, талантын ұштайтын болып ұйымдастырылуы қажет. Көптілділік заман талабына айналып отырған кезеңде ана тілімізді ардақтай отырып, өзге тілдерді білгеніміз әлемдік мәдениетке, өркениетке, білім кеңестігіне еркін кірігіп, болашақта алдыңғы қатардағы бәсекелестікке қабілетті дамыған 50 елдің қатарына енуімізге, жаһандану үрдісінде өмірдің барлық жағынан бәсекелестікке төтеп беруге мүмкіншілігімізді арттырады. Мемлекеттік тілдің мәртебесі әрдайым биік болуы керек. Әсіресе, мамандар шет тілін оқытатын еліміздегі оқу орындарының білім беру жүйесінде қазақ тіліне ерекше басымдық беруін қадағалауы керек. Сонда ғана өсіп келе жатқан жас ұрпақ ұлттық құндылығымызбен терең сусындайды. Мемлекеттік тілдің мәртебесін ойлағандар аталған жобаны қолдай отырып, «қазақ тіліндегі ақпараттық кеңістікті кеңейтуге күш салу қажет».Жалпы айқанда, өз тіліміздің қадір –қасиетін түсініп, мәртебесін көтерейік.Қазақстан кеңістігіндегі үштілділік бұл заман талабы болып отыр. Егер осы үштілділік тиімді жұмыс атқарсын, үштілділік біздің мемлекетіміздің болашағына жұмыс істесін десек, онда үштілділікте басымдылық мемлекеттік тілге берілуі керек. Қалған екі тіл сол мемлекеттік тілден аспай, керісінше, сол мемлекеттік тілдің әрі қарай дамуына қызмет ету құралы ретінде пайдаланылуы керек.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауындағы білім беру жүйесінде үш тілдің - мемлекеттік тіл ретінде-қазақ тілін, ұлтаралық қатынас тілі ретінде-орыс тілін және әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде-ағылшын тілін меңгерген, бәсекеге қабілетті маман даярлау міндетін атап көрсеткенін білеміз. Бұл дегеніміз-оқу орындарына жаңа міндеттер, жаңа талап, жаңа мақсаттар қойып отыр дегенді түсіндіреді. Негізгі мақсаты – өмірден өз орнын таңдай алатын өзара қарым – қатынаста өзін еркін ұстап, кез келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласында білімі мен білігін көрсете алатын, көптілді және көпмәдениетті құзіреттіліктерді игерген полимәдениетті жеке тұлға қалыптастыру. Тек қана жоғары оқу орындарында ғана емес, сонымен бірге, мектептерде де көптілді білім беру үшін тілді терең меңгерген мұғалімдер дайындау жұмысы да дұрыс шешілуі тиіс. Бір жағынан мемлекеттік тілдің қызмет аясын кеңейту-бізде шешімін таппай жатқан мәселе. Ол ұлттық келісім мен қазақстандық патриотизмді нығайтудағы рөлін арттыру ең басты мәселелердің бірі. Орыс тілінің лингвистикалық белсенділігін сақтау және ағылшын тілін жаһандану экономикасындағы ғылыми – ақпарат алудағы желісін кеңейту негізгі тақырыбына айналды.

Еліміздің басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы артып отырған шақта ағылшын тілін еркін меңгерген, келешекте білімін түрлі саладағы қарым-қатынас жағдайында пайдалана алатын адамды мектеп қабырғасынан оқытып шығару - біздің қазіргі кездегі міндетіміз.

Бизнес,экономика және информатика салаларында іскерлік тілдің рөлі өте маңызды болып саналады. Өнеркәсіптің жоғарғы деңгейде дамуы және материалдық игіліктердің таралуы,дүние жүзілік сауданың пайда болуы мамандардың тілдік және ұлттық кедергілерді жеңіп,шет мемлекеттерде еркін қарым қатынас жасап жүруін қажет етті. Тілдердің әлеуметтік қызметінің шеңберін кеңейту бизнес бағыт филологизация талабына сәйкес , тіл үйренушілер дүние жүзінің обьективтік толық картинасын, яғни тілді жан-жақты әр түрлі сала бойынша үйренумен қатар, сол тілде сөйлейтін халықтың болмысын, әдет ғұрпын, салт дәстүрін,тіршілік ету тәсілін де білу қажеттілігін туғызады.

Қазақстан Республикасындағы халықтар мәдениетінің өзара әсері ең алдымен олардың тілдерінің бір-бірімен қарым қатынасына негізделген.

Біздің мемлекетіміздің саясаты еліміздегі барлық тілдердің гүлденіп өркендеуіне, өмірдің барлық саласында қолданылуына лайықталған бағыт ұстап отыр.1997 жылы 11 шілдеде «Қазақстан Республикасындағы Тіл туралы заң» қабылданып, 1998 жылы 5 қазанда Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен оны жүзеге асырудың мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Осы заң бойынша жоғарғы оқу орындары мен мектептерде, колледждер мен лицейлерде гимназияларда қазақ және орыс тілдерінде іс жүргізу пәні арнайы оқытыла бастады.Қазақстан Республикасының конституциясы(1995 ж.\ «Тіл туралы заң» \1997ж.), Тілдерді қолдану мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы \1998)республикадағы тіл мәселелерін реформалауды жүзеге асыруға негіз болады, әрі мүмкіндік береді.Біздің ойымызша, солардың ішідегі ең өзектісі, ең алдымен қолға алатыны-қазақ тілінің конституциялық мәртебесін мемлекеттің бүкіл аумағында, қоғамдық қатынастардың барлық саласында іске асыру жарлығымен бекітілген «Тілдерді қолдану мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» тіл саясатын іске асырудың алғашқы кезеңінде негізгі 4 бағытта іс-шаралар жүргізеді. Соның бірі ресми іс жүргізуді мемлекеттік тілге кезең-кезеңмен көшірудің нақты негізін жасау. Қалай десек те, республикада мемлекеттік органдар іс-қағазын мемлекеттік тілде жүргізуге бет бұрды.Орыс тіліндегі нұсқаларды негізге ала отырып, ана тіліміздің заңдылықтарын сақтап,ұлттық іс-қағаздарды жүргізуді қалыптастыру.

Мемлекет басшысы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына жолдауында «Қазақстан халқы бүкіл әлемде үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуы тиіс» дегенді тілге тиек етті.

Халқымыз ежелден тіл абыройын биік көтеріп, әдетте тіл жөнінде, тіл – адамдар ара қарым-қатынас жасау құралы деп, оған жай-жадағай анықтама берілгенімен, іс жүзінде тіл тек адамдар ара қарым-қатынас жасау құралы ғана болып қалмастан, қайта онан да маңыздысы, ол белгілі бір ұлттың ұлттық сана-сезімі, халықтың халықтық қасиеті, оның жалпы тарихы, әдет-ғұрпы, мәдениеті қатарлыларды тұтастай өз бойына қамтып жататын күрделі ұғым. Сондықтан тіл мейлі қайсы ұлттың болмасын тарихы мен тағдырының, тәрбиесі мен тағылымының, бүкіл халықтық болмысының баға жетпес асылы, сарқылмас құнды қазынасы, ұлт рухының ұйтқысы болып келген.

Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр.

Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі, себебі, жаһандандыру және киберкеңестікке шыққан заман тілдерді білуді талап етеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының 12 сессиясында: «Қазақстандықтардың жас ұрпағы кем дегенде үш тілді білулері тиіс: қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгерулері қажет»-деп, Еуропадағы мектеп түлектері мен студенттерінің өзара бірнеше тілде еркін сөйлесулері қалыпты жағдайға айналғандығын атап өтті. Кем дегенде үш тілді меңгеру-заман талабы.

Қазіргі таңда Қазақстан қоғамының әлеуметтік-экономикалық, рухани қалыптасуының жаңа міндеттерін іс жүзінде асыруға дайын жас ұрпақты тәрбиелеудің негізгі факторларының бірі- мектепте көптілді білім беруді жолға қою болып табылады.

Бұл халықаралық тұрғыда бағытталған тұлғаны тәрбиелеуде тікелей құрал болып есептеледі, яғни өзін өркениетті және тарихи субъект ретінде тани алатын, даму кезінде өз елінің және адамзат тарихын қабылдай алатын, өзі үшін, халқы үшін, мемелекеті үшін, адамзат болашағы үшін жауапкершілік жүгін сезінетін, өзара тәуелділік пен әлем бүтіндігіне, адамзат өркениетінің ғаламдық мәселелерін шешуде мәдениаралық қатынастың қажеттілігін жете түсінетін, адамның азаматтық құқықтарын (мәдениет және тілдік құқықтарын қоса) мойындайтын және саяси бостандыққа ұмтылатын, қоғамдағы гуманизм идеалын жасау үшін басқа адамдармен, қозғалыстармен, қоғамдық институттармен қызмет атқаруға дайындығы мен қабілеттілігін көрсете білетін және де қоғам, адам және табиғат арасындағы

ынтымақтастықты қалыптастыратын ұқыпты да тиянақты, білікті маман мен адамды дайындау осы заман оқытушылары мен ұстаздардың алдында қойылатын үлкен заман талабы деп білуіміз керек.

Көптілді білім - көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Бүгінгі таңда көп тілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Үш тілде оқыту – заман талабы десек, оның негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой - өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толлеранттілігін және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Маманға шет тілін меңгеру кез - келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа кәсіптік ақпараттар легіне немесе жалпы ақпараттық ғаламшарға бейімделу мүмкіндігіне ие болады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің нәтижелері түрлі болмақ, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі «өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің жылдағы дәстүрлі Жолдауында «Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасын іске асыруды жеделдету тиістігіне ерекше мән береді. Сонымен қатар бүкіл қоғамымызды топтастырып отырған мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін оқытудың сапасын арттыру қажеттілігіне ерекше назар аударады. Сондықтан,қазақ тілін тереңдетіп оқыту, сонымен қатар көптілділікті меңгеруді жолға қою- бүгінгі таңдағы орта білім жүйесінде педагогикалық үрдістің негізгі бағыттарының бірі. Әлемдік білім беру іс- тәжірибесінде көптілді және билингвалды білім беру жаңалық емес. Қазақстандық білім беру жүйесінде көптілді және билингвалды білім берудің халықаралық іс-тәжірибесінде қолданыс тапқан моделдерін енгізу- жаңа педагогикалық проблема, өйткені ол жаңа жағдайларда шығармашылық тұрғыдан іске асырылуы тиіс.

Өзекті мәселелерді жүзеге асыру үшін басты мақсатымызды анықтап алдық. Ол — Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті орта білім стандарттары талаптары деңгейінде үш тілде білім меңгерген, көптілді коммуникативтік құзырлылықтары қалыптасқан, көп мәдениетті, рухани-адамгершілік қасиеттері дамыған тұлғаны тәрбиелеу.

«Тілі бірдің-тілегі бір», «Тіл тағдыры-ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі- тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету парыз. Ендеше жас ұрпақтың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігін, өзге тілдерді оқып білуге деген қызығулары мен ұмтылыстарын арттыру арқылы олардың Отанға деген махаббаттарын оятып, өз тағдырын ел тағдырымен мәңгілікке байланыстыратын ұрпақ болып қалыптасуына қол жеткізу- басты міндетіміз.

Қорыта айтатын болсақ, көптілді білім беру бағдарламасы аясында үштілді меңгеру тәжірибесін жинақтап, әлемдік деңгейде көтерілуіміз керек. Бұл оқушылардың халықаралық жобаларға қатысуын кеңейту, шетелдік әріптестермен ғылыми байланыстарын нығайтуға, шетел тілдеріндегі ақпарат көздеріне қол жеткізуіне мүмкіндік береді. Елдің ертеңі өресі биік, дүниетанымы кең, кемел ойлы азаматтарын өсіру үшін бүгінгі ұрпаққа ұлттық рухани қазынаны әлемдік озық ой-пікірімен ұштастырған сапалы білім мен тәрбие берілуі қажет.

Профессионалдық әдіс шетел тіліне професссионалдық бағытта үйретудің интегративтік байланыстарын айқындауға негізделеді. Бұл арнайы оқу процесінде көрініс табуы керек. Оқу бағдарламалырындағы талаптарды орындау барысында болашақ мамандарға шетел тіліндегі біліктілік деңгейін көрсететін сертификат беру керек деп тұжырымдайды Е.Б. Яковлева мен Р.Волошин. Бұл мәселелердің қиындығы осы соңғы уақытқа дейін шетел тілін үйрену деңгейін анықтайтын критерилердің бекітілмеуінен келіп туындайды.

Қиындық туғызатын тағы бір мәселе-шетел тілін әр түрлі профессиональдық сферада қолданып, шетелдік адаммен сөйлесу үшін шетел тілін әр түрлі деңгейде,әр түрлі салада білу керектігі болып табылады. Кейінгі кездері біздің еліміздің Франциямен, Бельгиямен, Швейцариямен экономикалық салада қарым қатынасының күшеюіне байланысты ағылшын және қазақ іскерлік тілінің іскелік бағыттағы сөз қорының кеңеюіне алып келеді.

Кез келген қоғамдық жүйенің дамуы, өсуі бұл белгілі бір деңгейде қажеттіліктің туындауына алып келіп отыр. Сондай қажеттіліктердің бірі, ол Қазақстан қоғамында,саясатында,экономикасында түбегейлі өзгерістерден кейін туындаған қазақ тілінің іскерлік бағытта қолданылуы.

Мысалы, қонақ үйге тапсырыс беру, валюта айырбастау сияқты қызмет көрсету сфераындағы жұмысшылардың қолданатын сөздері, диалогтық репликалары айтарлықтай күрделі, қиын емес.Телефонмен іскерлік әңгімелесу,келісім шарт жасау,келіссөздер жүргізу кезінде шет тілі мүлде

басқаша қолданады. Бұл жерде іс әрекет нәтижесі информация, интенция, білім ауыстыру болып табылады. Сондықтан да шет ел тілін меңгерген мамандарды дайындауды белгілі бір мамандыққа есепке ала отырып функционалды деңгейде орындау керек.Оқыту процесін шынайы сөйлеу әрекеттеріне жақындату керек,яғни оқыту процесінде өмірдегі жағдайдағыдай атмосфера орнату керек.

Кез келген тірі организмнің қызмет етуі, дамуы, өсу перспективалары, кез-келген қоғамдық жүйенің дамуы,өзгеріп жатқан практикаға жауап беру қабілеттілігіне байланысты болып табылады.

Қазақстандағы қоғам өмірінің барлық аспектісінде сауда қарым-қатынасының енуі, дамуы, қызмет және тауар саудасында бақталастардың пайда болуы, тауарларды жарнамалау қажеттігі және сатып алушыға жарнамалық мәтіндер арқылы әсер ету және тағы басқа адам әрекетінің компоненттерінің бірі-сөйлеу қарым қатынасының маңыздылығын мойындатты.Сөйлеу - іскерлік қарым қатынас этикетінің негізгі компоненті болып табылады. Іскерлік қарым-қатынастың этикеті қазіргі заманның көкейтесті мәселесіне айналды. Спецификалық сөйлеу, тілдік және сөйлеу әдіс-тәсілдерін жарнама мәтіндерде дұрыс, жақсы, әрі ұтымды, тиімді қолдану.

Бүгінгі таңда іскерлік ағылшын тілі ең маңызды пәндердің бірі болып табылады. «Іскерлік тіл»ұғымы арнайы анықтамасы жоқтығына қарамастан іскерлік салада белгілі мақсатқа жету үшін қолданылады. Іскерлік тіл «мета,подьязык» шағын тіл прагматикалық мақсаттарға қолданылады.Іскерлік қарым қатынас, іскерлік тіл деген ұғым арнайы анықтамасы және ғылыми негізінің жоқтығына қарамастан,іскерлік ағылшын тілі әр түрлі деңгейде ,әр түрлі мақсатта оқитын топтарда пән ретінде оқытылады.Іскерлік ағылшын тілі ,іскерлік қазақ тіліне қарағанда толық зерттелген. Ағылшын тіл білімінде ағылшын іскерлік тілін ,функционалды стилистикалық ерекшеліктерін зерттеумен айналысқан және ағылшын тіліне салыстыру жүргізу барысында аудармамен айналысқан төмендегідей ғалымдардың еңбектерін айрықша атап көрсетуге болады. Aimkulov K. «Doing business in the state language. Independent Kazakhstan», Bogackii I.S . «Business English course. Dictionary reference». Осы оқулықтарда іскерлік тілдің көрінуі ерекше ғылыми қызығушылықты тудырады.

Іскерлік қарым қатынас тілі-ерекше регистр немесе функционалды стиль ретінде ұлттық варианттармен бірге беріледі,бұлардың арасында іскерлік ағылшын тілі маңызды орын алады. Соңғы жылдары Қазақстанның Америка, Ұлыбритания, Франция,Бельгия, Швейцария,Жапония сияқты алпауыт мемлекеттермен іскерлік серіктестігі үздіксіз кеңейіп келеді. Экономикалық, қаржылық, коммерциялық лексиканы жақсы білу іскерлік келіссөздер, әңгімелесулер, телефонмен сөйлесу кезінде өзіңді еркін сезінуге мүмкіндік береді яғни, экономикалық ,қаржылық , коммерциялық лексиканы жақсы білсең, ресми кездесулер, келісім шарт жасау, шетелдік клиентпен әңгімелесу кезінде жақсы түсінісу, өз ойыңды ешқандай қиындықсық жеткізе аласыз.

Практика жүзінде іскерлік ағылшын тілін үйрену үшін, басқаша айтқанда экономикалық мақалаларды, іскерлік хаттарды оқу және аудару, келісім шартта әңгіме не жайында болып жатқанын аудармашының көмегінсіз түсіну үшін, сонымен қатар әр түрлі іскерлік немесе күнделікті тақырыпта сөйлеу үшін әр түрлі салада белгілі көлемде арнайы терминдер мен сөз тіркестерін білу қажет.

Жоғарыда атап өткеніміздей Қазақстанның экономикалық, әлеуметтік, саяси өміріндегі соңғы 20 жылдықта болған радикалды өзгерістер тіл білімінде де сондай түбегейлі өзгерістерге алып келді.

Қазақ тіліне мемлекеттік тіл статусының берілуі аударма сұраныстарын, аудармашы мамандардың қажеттілігін тудырады. Осы қажеттілікке байланысты еліміздің көптеген жоғарғы оқу орындарынан шетел тілінен орыс,қазақ тіліне аударатын аудармашы мамандар дайындайтын факультеттер ашылған болатын.

«Бұрын қазақ тілінің негізгі және жоғарғы қызмет ету сферасы көркем әдебиет болып табылды,басқалары қосымша болып есептелініп келді. Сондықтан көптеген филологтар М.Әуезов, М. Қаратаев,С.А.Аманжолов көркем әдеби мәтіндермен тәрбиеленді, солардан үлгі алды дейді» өз еңбегінде Ерғазиева Н.А. Ал, бүгінгі таңда іскерлік қарым қатынас сферасы жазбаша және ауызша формада бірінші орында тұр,ал көркем әдебиет сферасы тілдің қолданылатын аясы кең көп сфераларының бірі болып табылады деп тұжырымдайды Ахметжанова З.К.,қазақ тіл біліміне шолу жасай отырып.

Сонымен қатар ол кісі тілдік әрекетті зерттеу және адам әрекетінің ажыратылмас компоненті болып табылатын сөйлеу қатынасын зерттеу қажеттілігін түсіну мәселесі күшті шиеленіскен мәселе екендігін ,біздің лингвистердің тіл жүйесін зерттеуге бейім екендігін және олардың сөйлеу қатынасына , комуникацияға, іскерлік тілді зерттеуге көңіл бөлмей келе жатқандығын атап өтеді.

Қазақ тілін іс жүргізуде қолдану практика жүзінде қиын процесс екендігін көрсетті (басқаша айтқанда, қазақ тілін іс жүргізуде қолдану практикасы көптеген қиындықтар туғызып отыр.Осы күнге дейін жақсы мамандандырылған аударма кадрлары, анықтама әдебиеттері, сөздіктер,оргтехникалар жеткіліксіз. Сондықтан да ғалымдар, аудармашылар, баспахана жұмысшылары тілдің тазалығы үшін күресуі керек және өздерінің күнделікті жұмысында қазақ тілін ғылыми терминдермен байытып отыруға тырысулары қажет. Бұл үшін ғылымның, өмірдің барлық саласы бойынша орыс қазақ терминологиялық сөздігін шығару керек және қазақ тілі негізінде жасалған терминдерді жинап ретке келтіру қажет.

REFERENCES

[1] Aimkulov K., Doing business in the state language. Independent Kazakhstan. Almaty 2 June
[2] Dutbaev G., Official language is an urgent need for each.
[3] *Law and era* **1999y**
[4] T.Khordabayev., Transformation and the development of knowledge of the Kazakh language.
[5] Muhamadieva., Training business papers.
[6] Salagaev V., Doing business papers.
[7] Muhamadieva N.K., Business kazakh language textbook.
[8] Dvoreckaya O.V., Elective course for 10-11 from school profise.
[9] Dvoreckaya O.V., Book for the teacher to the manual business english For school textbook. *Obninsk* – **2009**
[10] .Bogackii I.S ., Business English course. Dictionary reference.
[11] Debolski M., Psychology of business communication.
[12] Carnegi D., How to win friends and influence people.
[13] Suharev B.A., Being a business man.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Әлімқұлов Қ Мемлекеттік тілде іс жүргізу Егеменді Қазақстан.Алматы 1999ж, 2 маусым
[2] Дутбаев Г., Государственный язык насущная потребность каждого,
[3] *Заң және Заман*. **1999ж.**, 4 бет.
[4] Т.Қордабаев, Қазақ тіл білімінің қалыптасу,даму жолдары»Алматы, *Рауан*,**1995ж.**
[5] Мухамадиева Н.К., Чабаева А., Іс қағаздарын оқыту, Алматы, 1999ж., Дәнекер, баспасы 19-21 беттер.
[6] Салагаев В, Шалабай Б., Іс қағаздарын жүргізу, Алматы ,*Рауан* ,**2000ж.**
[7] Мухамадиева Н.Қ Іскерлік қазақ тілі Оқу құралы Астана Фолиант 2010.
[8] Дворецкая О.В., Казырбаева О.Б., Новикова Н.В. Деловой английский для школы./Business English for Schools; Учебное пособие. Элективный курс для 10-11кл. профильной школы. - *Обнинск; Титул*,**2006**-124 с.
[9] Дворецкая О.В., Казырбаева О.Б., Новикова Н.В. Книга для учителя к учебному пособию, Деловой английский для школы. Business English for Schools; Учебное пособие. Элективный курс для 10-11кл. профильной школы. - *Обнинск; Титул*,**2006**-80 с.
[10] Богацкий И.С., Дюканова Н.М. Бизнес-курс английского языка. Словарь-справочник. -К: ООО, ИП Логос-М,2007.
[11] Дебольский М. Психология делового общения-М;1992.
[12] Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. - Киев,1990г.
[13] Сухарев В.А. Быть деловым человеком. - Симферополь,1996г.

Многоязычное образование это основа образования мультикультурного общества

Шохаева К.Н.
Казахский национальный технический университет
shohaeva1976 @ mail.ru

Ключевые слова: профессиональная ориентация, концепция многоязычие,компетенция

Аннотация. В этой статье рассматривается концепция многоязычие в современном обществе. Деловой английский предоставляет нам возможность расширить свой кругозор, реализовать интерес к предмету, проверить свою профессиональную ориентацию и утвердиться в сделанном выборе.

Значение английского языка как средства международного общения трудно переоценить. Сложно представить, как бы существовал бы мир современного бизнеса, не будь у деловых людей возможности понимать друг друга, без проблем обсуждать по телефону любые вопросы, вступать в партнерские и иные деловые отношения, составлять сложнейшие контракты и просто беседовать за ужином. Английский язык играет важную роль в современной жизни.

Значение английского языка в современном мире настолько велико, что его знание не является привилегией и роскошью.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015), 292 – 296

Letters of Golden Horde khans: epistolary genre and the research problems

O. Tuyakbayev, O. Sapashev
otuyak_76@mail.ru

Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Oriental studies, Chair of TURKSOY. Almaty, Kazakhstan.

Key words: Epistolary genre, Yarlīq of Khans, Golden Horde, Turkish language, linguistics.

Abstract. The article reveals actual aspects of complex studying of XV-XVI c.c. epistolary texts and epistolary narratives in the contexts of documents. Our target task is determining the yarliq's macrostructure analyzing the epistolary genre. This aspect of macrostructure is directly relevant to the larger question: who is the author of Yarlīqs, Khan or writer as bitikshi, bakhshi or munshi'? Epistolary genre is mostly apparent in the letter of Toqtamis to King of Poland W. Jogaila (1393), yarliq of Temir Qutluq (1397), letter of Ulug Muhammad to sultan of the Ottoman Empire Murad II (1428) and letter of Mahmud sultan to Mehmet Fatih Sultan (1466). Most of the khanate documents use Turkic literature language rather than following the normal language of epistolary discourse, but other aspects of the khanate documents reflect that genre as well, when documents mention the author and both the recipients, and the opening greeting in revelation is a customary epistolary salutation. While the Yarlīq has been associated with a genre of literature that took the form of elaborate epistles, it can also connote didactic texts composed for regular scribes and styles on matters of political and bureaucratic procedure.

ӘОЖ 94(574).02/08:821.512.1

Алтын Орда хандарының хаттары: эпистолярлық жанры және зерттеу мәселелері

Ө. Тұяқбаев, О. Сапашев
otuyak_76@mail.ru

әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті, Шығыстану факультеті, Түріксой кафедрасы. Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: эпистолярлық жанр, хан жарлықтары, Алтын Орда, түрік тілі, лингвистика

Аннотация: Алтын Орда хандарының хаттарында хаттың басталу, аяқталу, баяндау дәстүрі, құрылымы толық қалыптасқан. Түрік тілі ресми құжат тілі ретінде орныққан. Хан хаттарының негізгі мазмұны нақты бұйрықтардан, өтініштерден, талаптар мен шешімдерден тұрады. Ортағасырлық түрік тіліндегі бұл жазба мұраларда эпистолярлық тілдің барлық ерекшеліктері көрініс табады.

Мақалада Алтын Орда кезеңіндегі хан хаттары мен жарлықтары эпистолярлық мұра ретінде қарастырылады. Бұл құжаттардың эпистолярлық стилін, мазмұнын, тақырыптық ауқымын, жазылу түрі мен тілдік өзгешеліктерін өзара салыстырмалы түрде қарастырудың ғылыми маңыздылығы талқыланады.

Хан хаттары мен жарлықтарына текстологиялық, палеографиялық, дипломатиялық талдаулар, т.с.с. арнайы зерттеулер XIX ғ. бірінші жартысында-ақ басталды. Арнайы зерттеулер И.Н. Березин, В.В. Григорьев, В.В. Радлов, Н.И. Веселовский, А.А. Бобровников, А.Н. Самойлович, М.Д. Приселков және т.б. бірнеше ғалымдар тарапынан жүргізілді. Әсіресе, XX ғ. екінші жартысында бұл саладағы нәтижелі деректанулық зерттеулер бірін-бірі толықтырып, хан жарлықтарында қозғалған мәселелер, ондағы тілдік, құжаттық үдерістер айтарлықтай деңгейде талқыланды. Ә. Марғұлан, М.А. Усманов, А.П. Григорьев, И. Вашари, Ф.В. Кливз, Т.И. Султанов, А.М. Ибатов, З.К. Картова еңбектерінде хан жарлықтарының қалыптасуы әр түрлі концептуалдық тұрғыдан қаралды. Алтын Орда кезеңіндегі құжат тілінің Орыс патшалығының іс-қағаз жүргізу ісіндегі әсерін көрсеткен Ф.М. Хисамова, А.Х. Маннапова еңбектері, моңғол тілі мен түрік тілінің өзара қатынасын зерттеген Д.Кара, А.Ш. Қадырбаев, Б.З. Базарова еңбектері де хан жарлықтарының зерттелу ауқымын кеңейтті.

Алтын Орда кезеңіндегі құжаттарға зерттеушілердің қызығушылығы артуының басты себебінің бірі – хан хаттары мен жарлықтары – ресми актілі іс құжаттар. Хан хаттарының лексика-фразеологиялық құрамында көбінесе саяси-дипломатиялық сипаттағы сөздер, әскери-әкімшілік

терминдер жиі ұшырасады. Ол ортағасырлық заң құжаттары жинағы ретінде де, мемлекеттің жүйесінен, әлеуметтік құрылымнан мол мәлімет беретін тарихи дерек ретінде де бағалы. Ғалымдардың қызығушылығы нәтижесінде түрлі елдердің архивтерінен әлі де тың деректер табылып, олардың саны артып келеді. Өткен ғасырдың 70-жылдары ғалымдарға Жошы Ұлысы хандарының XVI ғ. дейінгі 8 ғана хан жарлығы белгілі болса, бүгінде оның саны 60 дейін артты [1, б. 8]. Алайда, олардың басым бөлігі орыс, француз, латын, т.б. тілдердегі аударма нұсқасында. Түпнұсқасында сақталғаны саусақпен санарлық.

Аударма құжаттың тілі, құрылымы түпнұсқада сақталғандармен қаншалықты жақын деген мәселеде әуелі, түпнұсқа құжаттардың тілін, негізгі құрылымын қарастыру орынды. Бұл құжаттардың тілдік ерекшелігі әр кезеңде қаншалықты өзгерістерге ұшырады деген сұраққа да лингвистикалық, стилистикалық зерттеулер жауап берсе керек. Ал құрылымдық өзгешеліктерін дипломатиялық зерттеулер анықтайды.

XIV ғасырдағы хан жарлықтарының тілін зерттеген ғалым – А. Ибатов Алтын Орда дәуірінде жазылған жазба мұралар жалпы түркі халықтарының тарихын, мәдениетін, тілін зерттеп тануда ерекше орын алатынын атап көрсетеді. Ғалымның пайымдауынша, ұлттық тіл дәрежесіне жеткен бұрынғы қарлұқ, оғыз, қыпшақ тілі топтарының құрамындағы түркі туыстас тілдерінің бәріне ортақ тіл XI ғ. бастап қалыптасып, XV-XVI ғғ. дейін, яғни халықтық тілдердің қалыптасуына дейін жалғасқан [2, б. 5]. Алайда, бұл пікірге бірқатар түркітанушы ғалымдардың пікірі келісіп жатса, енді бірінікі қайшы келеді. Мысалы, А. Самойлович XII-XIV ғғ. Сырдариының төменгі жағы мен Хорезм, Алтын Орда жерлерінде әдеби тіл әбден қалыптасып болмаған «аралық кезең» (промежуточное звено) деп санаса, [3, б.15], Э. Наджип XIV ғ. Алтын Ордада аралас әдеби тіл қалыптасқан деп санайды [4, б. 88]. А. Зайончковский: «XIII-XV вв. сложился единый тюркский литературный или письменный язык» - деп, Алтын Орда кезеңінде бір әдеби тілдің қалыптасқанын кесіп айтады [5, б. 93]. Ғалымдардың пікірлері бұндай әрқилы болуының себебі – Алтын Орда кезеңіндегі жазба мұралардың аралас тілді болып келуі, олардың тілінде әр түрлі тілдік элементтердің қатар қолданылуы болды.

Түркі жұртының ортақ тілін нақтылауда хан хаттары ең сенімді дерек бола алады. Олай дейтініміз, хат – көнеден бүгінгі таңға дейін әлеуметтік жағынан алғанда мәдени және тарихи мәні зор жазба тіл мен ауызекі тілдің ежелгі формаларының бірі саналады. Хаттарда әдеби тіл қалыптасуының негізгі үрдістері мен жазба түрлерінің, оның ішінде эпистолярлық стильдің эволюциялық үрдістері көрініс береді. Хан жарлықтарына тарихи-лингвистикалық зерттеулер жүргізу бірқатар сұрақтардың бетін ашатыны мәлім. Сондықтан, хан хаттарын зерттеп тану, стилін, мәтін құрылымын стильдік тұрғыдан қарастыру, грамматикалық, стилистикалық, лексикалық т.б. ерекшеліктерін зерттеу - бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып қала бермек.

Құжаттардың құрылымдық-композициялық, тілдік-стилистикалық ерекшеліктерін саралауда эпистолярлық жанрын қарастырудың мәні зор. Оны маңыздылығы мынадай мәселелерде көрінеді:

- құжаттардағы кітаби, ресми тіл мен ауызекі тілдің араласу жағдайын бақылауда;
- құжаттардағы лексемалардың, тілдік бірліктердің қолдану аясын анықтауда;
- құжаттардың тақырыптық, стилистикалық диапазонын нақтылауда;
- құжаттардың дәстүрлі құрылымы мен әр кезеңдегі өзіндік өзгешеліктерін айқындауда;
- хат мәтініне әсер еткен экстралингвистикалық белгілерін анықтауда.

Көптеген ғалымдар еңбегінде хаттың эпистолярлық феноменін теоретикалық нақтылауда «Эпистолярлық стиль», «Эпистолярлық әдебиет», «Эпистолярлық жанр», «Эпистолярлық мәтін», т.с.с. терминдерді кездестіреміз. Алайда, бұл терминдердің дефинитивтік ұғымы әлі де болса ғылыми тұрғыда нақтылана қойған жоқ. Жалпы, Эпистолярия сөзінің түбірі – гректің «epistole», яғни «хат» деген сөзінен шығатыны мәлім. Демек, «Эпистолярлық» деген сөзден «хатқа тән»; «хат түрінде жазылған»; «хаттан тұратын» деген ұғымдарды түсінуге болады. Қазақ Совет энциклопедиясында: «Эпистолярлық әдебиет, эпистолография (грекше жолдау, үндеу) – сан алуан хат түрінде жазылған шығарма. Эпистолярлық әдебиетке жеке адамдардың бір-біріне жазған, мәдени маңызы бар, әдеби мұраға айналған хаттары да жатады» - деп жазылған [6, б. 453].

Эпистолярлық жазба тілін зерттеген ғалымдардың анықтауынша мынадай стильдік, лексика-грамматикалық ерекшеліктері бар:

- адресант (хат жазушы) пен адресаттың (хат алушы) болуы;
- ойдың, іс-қимылдың бірінші жақтан (көпше немесе жекеше түрде) баяндалауы,
- ресми стильмен қатар қарастырылып келген эпистолярлық стильдің мазмұны, көлемі, жазылу түрі жағынан өзгешеленуі;
- белгілі бір қалыптасқан үлгіде, құрылымда баяндалып жазылуы;

- лексика-фразеологиялық құрамы (әкімшілік терминдер, тұрақты тіркестер, т.б.) өзгеше болып келуі;

- ойдың логикалық жүйелігін сақтау мақсатымен сөйлемнің күрделі құрылуы;

- эмоционалдық сөздер мен бейнелеудің аз, тіпті мүлде қолданылмауы [7].

Хан жарлықтарында адресант пен адресат нақты көрсетіледі, ой, іс-қимыл бірінші жақтан (көпше немесе жекеше түрде) баяндалады, ондағы нақты талаптар, бұйрықтар, өтініштер, шешімдер белгілі бір қалыптасқан үлгіде, құрылымда баяндалады, эмоционалдық сөздер мен әдеби бейнелеулер аз қолданылады. Бұл хан жарлықтарында эпистолярлық тілдің ерекшеліктері мол екенін көрсетеді. Сондықтан, жоғарыда көрсетілген бірқатар ерекшеліктері мен хан хаттарының құрылымына жеке-жеке тоқтала кетейік.

Алтынордалық құжаттардың кіріспе бөлімі (invocatio) көп жағдайда Құдайға мадақ айту, бабаларды ұлықтаудан басталады және ол әр кезеңде әр қандай болған. Мысалы, Алтын Орданың ханы Өзбек ханның (1313-1342), Келдібек ханның (1361) пайзысында және «Нар мойыны Бердібекте кесілген» дүрбелең жылдары (1359-1379) билік құрған Абдулла ханның (1360/61-1370) пайзысында «Möngke Tangri-yin küčün-dür» (Мәңгі Тәңірінің күші-дүр) деген Шыңғыс хан тұсынан белігілі дәстүрлі сөз тіркесін көрсек [8], кейінгі Алтын Орданың құлдырау кезінде билікке келген Ұлық Мұхаммед (1424-1437) пен Махмуд ханның (1459-1465) хатында Жаратушыны мадақтаудың мұсылмандық және түркілік дәстүр арасындағы үлгіні көреміз («حق تعالى عنايتيلا بيغامبر معجزاتيلا» «Хақ Тағаланың жәрдемімен, пайғамбар кереметімен» [9, б. 8]; «هو بالقوة الأحدية و بالمعجزات المحمدية» «Ол бір (Алланың) күшімен және Мұхаммедтің кереметімен (бастаймын)») [10, б. 38]. Тоқтамыс (1379-1395), Темір Құтлық ханның (1395-1399) хаты мен жарлығында инвокация мүлде жоқ. Соған қарағанда, инвокация құжаттың табиғатына, ханның шешіміне қарай жазылатын бөлім болғанға ұқсайды.

Алтын Орда кеңсесінің хаттарында *intitulatio, inscriptio* (адресант пен адресат) екі үлгіде: моңғол-түрік және османдық немесе мұсылмандық үлгісінде көрсетіледі. XIV ғ. хаттарында: «Toqtamïs söz-üm, Yaγayl-a-γa» (*Тоқтамыс сөзім, Ягайлоға*) [11]; «Temir Qutluγ söz-üm oŋ qol sol qolniŋ oγlanlariγa ...» («Темір Құтлық сөзім, оң қол, сол қолдың оғландарына...») [12], «محمد دين غازي مرادقا» («*Мұхаммедтен Ғази Мұратқа*») [13, б. 8] деп, адресант пен адресатты қысқа қайыру орын алады. Алтын Орданың кейінгі кезеңдерінде билік құрған хан хаттарында: «سرور سلاطين بعناية رب العالمين سلطان أعظم محمد غازي غا» («*Әлем Раббысының көмегімен сұлтандар көсемі, Ұлық Сұлтан Мұхаммед Ғазыға*») [14, б. 38]; «خدواندكار أعظم قرداشيم سلطان محمد كمكار» «*Құдайына қараған ұлық қамқор қарындасым Сұлтан Мұхаммедке*») [15, б. 48] сияқты адресант пен адресатты көрсетудің жаңа үлгілерін көреміз.

Моңғол-түрік үлгідегі хаттарда адресант пен адресаттың аты ғана аталады. Адресаттың хан атағы, лауазымы, беделі, орны көрсетілмейді, оған мақтау, дәрежесіне лайықты көтерме сөздер, теңеулер қолданылмайды. Бұндай хаттардың тілі ресми тіл стилімен ерекшеленсе, кейінгі осман-мұсылмандық үлгіге жақын хаттарда керісінше құбылыс байқалады. Адресатқа «*сұлтандар көсемі*», «*араб-ажам сұлтандарының сұлтаны*», «*үмбеттің билеуші патшасы*» т.с.с. кітаби тіл үлгісіндегі мақтаулар, көркем сипаттаулар, теңеулер қолданылады. Эпистолярлық мәтіндегі бұл сөздер хатты ресми стильден ерекшелеп, көркем әдеби стиліне жақындатады.

Моңғол-түрік дәстүрінде жазылған хаттарда адресант пен адресат көрсетуде белгілі бір үлгі барын көреміз; алдымен құжаттың кімнен екені, кейін кімге берілгені көрсетіледі (*Тоқтамыс сөзім, Ягайлоға, Мұхаммедтен Ғази Мұратқа*). Ал, османдық немесе мұсылмандық үлгідегі хаттарда тек адресат қана көрсетілген. Бұдан моңғол-түрік үлгісіндегі хаттарда Алтын Орда хандары өз беделін, орнын жоғары қоятынын аңғаруға болады. Ал, Алтын Орданың құлдырау шағында билік құрған Махмуд хан мен Ахмад ханның хаттарында ол үрдіс байқалмайды.

Бұдан байқайтынымыз, мемлекеттің саяси-дипломатиялық және экономикалық жағдайы, әскери қауқары хан кесесінің тіліне әсер еткен. Хат мәтіндерінің құрылысы, жазылу мәнері саяси-қоғамдық өзгеріспен тығыз байланысты болғандай әсер қалдырады.

Сәлемдесу, амандық-саулық сұрау бөлімінде де (*salutatio*) алтынордалық хаттарда жоғарыдағыдай екі үлгіні көруге болады: «محمد دين غازي مرادقا سلام» (*Мұхаммедтен Ғази Мұратқа салем!*) [16, б. 8] және «بعد از عرض محبة الأخوة و تبليغ تتميم التحية» («*Махаббат пен бауырмалдық көңілімізді білдіріп, ыстық сәлемімізді жеткізген соң...*») [17, б. 48].

Алтынордалық хаттарда сәлемдесудің өзіндік реті бар. Нақты бұйрыққа, талапқа құрылған хат мәтінінде амандық-саулық сұрау (*salutatio*) болмайды. Мысалы, Тоқтамыс хатында Ягайлодан «biz-ge baqar el-ler-niŋ čïqïs-larïŋ čïkarub, barγan elči-ler-ge bergil qasina-γa tegürs-ün-ler» («*Бізге бағынатын елдердің салық-шығыстарын шығарып, барған елшілерге беріңдер, қазынаға жеткізсін!*») [18] деп,

салықты мезгілінде жинап беруді талап етеді. Демек, бұндай құжаттарда ханның сұсын көрсету мақсатында адресатқа қарсы ешқандай жылы лебіз білдірілмейді. Ал, Ұлық Мұхаммед (1420-1445), Махмуд (1459-1465), Ахмад хан (1465-1481) хаттарында бұйрық жоқ, өтініш, ұсыныс басым. Олардың хаттарында Осман империясымен «бұрынғы жақсылардың жосыныша елші алмасып», сауда-саттықты жандандыру, достық-қарым-қатынасты жақсарту сөз болады. Махмуд ханның тілімен айтсақ, « اوراغي «يخشي لاريميز يوسونونجا ايلچي كلاچي لاريميز كيليشيب بازركان ارغيشلاريميز يوروشوب ايسانليك توكال ليكني بيليشا تورساق بولغاي مو «*аруағы жақсыларымыз жосынынша елшілеріміз келісіп, базаршы саудагерлеріміз жүрісіп, есен-түгендікті білісіп тұрсақ болмай ма*?» [19, б. 38] деген өтініш жасалады. Демек, Алтын Орда хандары хаттарында мүдделік танылса, соған сай салютация орын алған.

Алтынордалық хан хаттарында көтерілетін негізгі ой, мақсат, ұсыныс (*notificatio, narratio*) бірден айтылмайды. Алдымен соған қатысты хабарлама жасалады, мән-жай баяндалады, себеп түсіндіріледі. Мысалы, Тоқтамыс Ягайлоға елші жіберу мақсатын түсіндірмес бұрын, бұйрығын жарияламас бұрын мән-жайды былай түсіндіреді: «*Ұлық тақҚа отырған билігімді аңғартып білдіру үшін Құтлы Бұқа, Хасан бастаған елшілерді жіберген едік. Сен (де) тағы елші-тілшіңді бізге жіберген едің. Бұрынғы жылы Бекболат, Қожамедин бастаған бірнеше оғлан-бекзадалар Бекіш, Тұрдұшақ, Берді, Дәуіт бастаған бектер Едіге атты кісіні Темірге алдын ала (астыртын) шығарып жебіріпті. Ол тіл тіл-хабарымен келген екен. Олардың ала бөтен көңілі жайында және тыңшы енгізіп, ел шекараларына жетіп келгендігі білініп, ел жиналып соғыспақшы болып тұрғанда, ол жаман кісілер бұрынырақ сезіктенгендіктен, ел соғысқан еді, ол істің соңы тағы сол кездерде (солай) болған себебі сол еді. Тәңірі бізді жарылқап дұшпандық қылған Бекболат, Қожамедин, Бекіш, Тұрдұшақ, Берді, Дәуіт бастаған бектерді мұқалтты. Енді бұл жайтты түсіндіріп білдіру үшін Асан, Тұлұ, Қожа бастаған елшілерді жібердік*» [20]. Сол сияқты, Темір Құтлықтың Мухаммед атты кісіге 1397 ж. жарлық беруінің себебі былай түсіндіріледі: «*Жарлық тура тархандық жосынымен жүріп, атасы Қажы Байрам қожаны біздің хан ағаларымыз сойырқап (ұсынып) Тархан қылған мәнін аңғартып өтініді*» [21, б. 27]. Жарлық беру мән-жайы баяндалғаннан кейін Мұхаммед оғландары иелігіне қандай жерлер берілгені хабарланады: «*...бұ күнде ілгері Қырым мен Қырық Йердің төменінде Судақ атты кенттің айналасында бұрыңғы заманнан бері мүтехаддыр (қазірге дейін) тархан болған Індірчі саласы мен мәшһур болған саласыдан бұрынғылардың жосынымен жер сулармен бірге Мұхаммедтің оғландары ілкі үлкені – Мұхаммед және Махмұдқа азат тархан болсын*» [22].

Ал, Ұлық Мұхаммед, Махмуд, Ахмад хан хаттарында Осман империясымен екі жақты достық қарым-қатынас орнату мәселесі бұрынғы Алтын Орда мен Осман империясы арасында қалыптасқан сауда-саттық, саяси байланыстар тарихына қысқа шолудан басталады: «*Бұрынғы хан ағаларымыз (бен) Сіздің Рум уәлаятының сұлтан аталарыңыз, ағаларыңызбен елші алмасып, сый-сәлем алысып, базаршы (саудагер) ортақ жүрісіп, жақсы барыс-келіс қылар еді, соңыра хан ағамыз Тоқтамыс хан Сіздің ұлық бабаңыз Ғазы Баязид бек пен бұрынғы жақсы жосынша елші алмасып сый-салем етісіп, екеуі тағы достық, жақсылықпен Тәңірі рахымына бардылар*», немесе «*... біздің ұзақы (бұрынғы) бабаларымыз бен Сіздің бұрынғы жақсыларыңыздың елшісі келісіп, саудагерлер керуені (арада) жүрісіп, бөлек сый-сияпат етісіп, есендіктерін, түгелдіктерін білісіп, достық қарындастықпен Тәңірі Тағаланың рақымына барды*» [23, б. 38-48].

Алтын Орда хандарының хаттарында өткен ата-бабаларынан сөз қозғауы өздерінің Шыңғыс хан ұрпағы, Алтын Орда тағының заңды мирасқоры екендігін куәландырудың, олардың дәрежесін, ішкі-сыртқы саясаттағы іс-әрекетін көрсету арқылы өз дәрежесін, дәл сондай құқыққа өзі де ие екенін баяндаудың бір жолы болған сияқты.

Ал хан хаттарындағы ұйғарым, шешім (*dispositio*) екі түрде: бірі, экспрессивтік-эмоционалдық реңкі бар бұйрық райда («*Қазынаға жеткізілсін!»;* «*Ұлық Ұлыстың тұрыс-жағдайына тағы да жақсы сый-сияпат болсын*»; *«Кім еш табынбаса, ол жойылсын, өлтірілсін!*», «*жеріне... кім болса да қол сұқпасын*!», «*Салық борыш, харадж алмасын*!»), енді бірі, инверсияға құралған өтініш күйінде («*Бұрынғы жақсыларымыз жосыныша келді-берісті арамызда елші алмасып, сәлем-сыйлық етісіп, базаршы ортақларымыз жүріссе*»; «*...есен-түгендікті білісіп тұрсақ*»; «*...біздің арамызда ағайындықты арттыруға негізделсе, ол істің тездетуіне дайын болуға машғұл болсаңыз»; т.т.*) беріледі.

Алтынордалық хаттардың графикалық жазуына қарай өзіндік ерекшелікке ие болатыны байқалады. Мысалы, көне ұйғыр жазуымен жазылған құжаттарында мынадай ерекшеліктер айқындалады:

- адресат (intitulatio) пен адресант (inscriptio) ешқандай ұлықтаусыз, мақтаусыз көрсетіледі;
- мәтін интитуляциямен (intitulatio) басталады;

- жағдаятты хабарлау (notificatio), баяндау (narratio) кезінде әдеби тілдің нормалары қолданылмайды, ресми ұстамды тілмен баяндалады;

- құжатта көрсетілетін шешім, талап қысқа, әрі нұсқа баяндалады;

- құжат әшекейленбейді, ою-өрнекпен, түрлі-түсті бояумен көркемделемейді;

- мөр хан аты көрсетілген жерге соғылады;

- мөрдің соғылғаны (corroboratio) және оның түсі (қызыл, алтын, қара) құжатта жазбаша түрде де көрсетіліп, расталады;

- құжаттың жазылған жері, күні, басқа да қысқа мәліметтері (datum) соңында көрсетіледі;

- құжаттың жазылған уақыты жануарлар циклі бойынша түрікше жыл қайыруымен де мұсылмандық хиджра жыл санауымен де көрсетіледі.

Ал, XIV ғасырдан кейінгі араб графикасында жазылған құжаттарда мынадай өзгерістер байқалады:

- адресант (intitulatio) пен адресат (inscriptio) кітаби тіл үлгісінде мадақталады, дәрежесі ұлықталады;

- мәтін инскрипциямен (inscriptio) басталады;

- жағдаятты хабарлау (notificatio), баяндау (narratio) кезінде әдеби тілдің нормалары қолданылады;

- ойдың логикалық жүйелігін сақтау мақсатымен сөйлемдер құрылысы күрделі болып келеді;

- діни лексемалар көп кездеседі;

- құжатта шешім, талаптан көрі өтініш, ұсыныс басым болып келеді;

- мөрдің соғылғаны (corroboratio) және оның түсі құжатта жазбаша түрде көрсетілмейді, расталмайды.

Бұл екі ғасырға, XIV және XV ғғ. тән құжаттар арасында тілдік этикет формаларының стильдік жағынан да бір-бірінен айырмашылықтары бар. Алайда, бұл хаттардың эпистолярлық стилі ауызекі сөйлеу стиліне жақындығын қарапайым сөздердің жұмсалуы, субъектінің (ханның) тікелей көзқарасының берілуі, сөйлем құрылысының ауызекі сөйлеу тіліне тән инверсияға құрылуы, т.б. ерекшеліктері ортақ екенін көреміз. Мысалы, « سزدين سوبرلا كيشي كلكاي بيلدوك نجوك بولدي كلمادي سزنينك يخشي اتتكزني امان توركان ليكني حاجي ملا بيكلاردين بلدوك » «Сізден сумен (яғни, су жолымен) кісі келер (саудагерлер) деп білдік, не болды келмеді. Сіздің жақсы атыңызды, аман тұрғаныңызды қажы, молла, бектерден білдік (яғни, діни адамдар мен ресми өкілдер арқылы ғана хабар алып отырған)» [24, б. 8] - деген түрікше сөз саптауында ауызекі сөйлеу стилі анық.

Жалпы, ғалымдар эпистолярлық жанрдың әр кезеңге тән табиғатын қоғаммен тығыз байланысты қарастырады. Әлеуметтік жағдай, қоғамдағы өзгерістердің эпистолярлық жанрға, эпистолярлық жазба тілінің дамуына ықпал еткендігі жайлы айтады. Мысалы, Ғалым Н.И. Гайнуллина: «Эволюция эпистолярного жанра непосредственно связана с групповой дифференциацией общества, его сословным делением и общественно-политическими установками пишущего. И не последнее место в этом наборе причин занимает отдельная языковая личность, ее жизненная и общественная позиция, ее влияния на общий ход развития не только в обществе, но и в языке в целом» - деп жазады. [25, б. 428]

Қорыта келе, Алтын Орда хандарының дипломатиялық хаттарын – эпистолярлық мұраның мол көзі деп сансақ болады. Оған әр кезеңдегі әлеуметтік жағдайлардың, экстралингвистикалық факторлардың әсері болып тұрған, хат жолдаушының дәрежесі эпистолярлық жанрға өзіндік ықпалын тигізіп отырған. Аталмыш мақалада қаралып отырған әр ғасырдың актілі құжаттардың лексикасы сол замандағы тілдік қолданыстардың үрдісінен хабар беретін тарихи дереккөздер екені анық.

ӘДЕБИЕТ

[1] Усманов М.А. Состояние и перспективы источниковедения истории Улуса Джучи // Источниковедение истории Улуса Джучи (Золотой Орды) от Калки до Астрахани 1223-1556. – Казань, 2001. – 428 с.

[2] Ибатов А. XIV ғасырдағы хандар жарлықтарының тілі. – Алматы, 1990. – 144 б.

[3] Самойлович А.Н. К истории среднеазиатского турецкого языка. Сб. «Мир-Али-Шир». – Л., 1928.

[4] Наджип Э.Н. О средневековых литературных традициях и смешанных письменных тюркских языках // «Советская тюркология», 1970. №1. – С. 86-97.

[5] Зайончковский А. К изучению средневековых памятников тюркской письменности (XIII-XV вв.) // «Вопросы языкознания», 1967. №6. – С. 91-108.

[6] Қазақ совет энциклопедиясы. – Т. 12. – Алматы, 1978. – 598 б.

[7] Әбікенова Г.Т. Қазақ тіліндегі эпистолярлық стильдің лингвистикалық сипаты. – Семей, 2008. – 158 б.

[8] 2012–2014 жж. Ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыру бойынша 0354/ГФ «Жазба деректеріндегі далалық дипломатия көріністері (XIII–XVIII ғғ.)» ғылыми зерттеу жобасының ақтық есебі. – Алматы, 2014. Мем. тіркеу № 0112РК02682.

[9] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. – 212 б.

[10] Бұл да сонда

[11] Тоқтамыстың Польша королі Владислав II Ягеллоға (20 мамыр 1393 ж.) жазған хатының қолжазбасы, Польша халықтық республикасының Көне актілер бас мұрағаты (Archiwum Główne Akt Dawnych), № 5612.

[12] Алтын Орда ханы Темір Құтлықтың 1397 ж. суюрғал құжаты. Қолжазба, Ресей мемлекеттік тарих мұражайы, инв. №118225.

[13] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. – 212 б.

[14] Бұл да сонда

[15] Бұл да сонда

[16] Бұл да сонда

[17] Бұл да сонда

[18] Тоқтамыстың Польша королі Владислав II Ягеллоға (20 мамыр 1393 ж.) жазған хатының қолжазбасы, Польша халықтық республикасының Көне актілер бас мұрағаты (Archiwum Główne Akt Dawnych), № 5612.

[19] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. – 212 б.

[20] Тоқтамыстың Польша королі Владислав II Ягеллоға (20 мамыр 1393 ж.) жазған хатының қолжазбасы, Польша халықтық республикасының Көне актілер бас мұрағаты (Archiwum Główne Akt Dawnych), № 5612.

[21] Ибатов А. XIV ғасырдағы хандар жарлықтарының тілі. –Алматы, 1990. – 144 б.

[22] Бұл да сонда

[23] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. s. 212.

[24] Бұл да сонда

[25] Гайнуллина Н. Эпистолярное наследие Петра великого в истории русского литературного языка. Диссер… док. фил. наук. – Алматы, 1996. – 494 с.

REFERENCES

[1] Usmanov M.A. Sostoyanie i perspektivy istochnikovedenya istorii Ulusa Djoshi // Istochnikovedenya istorii Ulusa Djoshi (Zolotoi Ordy) ot Kalki do Astrkhani 1223-1556. – Kazan, 2001. – 428 p.

[2] Ibatov A. XIV gasyrdagy khandar zharlyqtarynyng tili. – Almaty, 1990. – 144 p.

[3] Samoilovich A.N. K istorii sredneasiatskogo turezkogo yazyka. Sb. «Mir-Ali-Shir». – Leningrad, 1928.

[4] Nadjib A.N. O srednevekovykh literaturnykh tradizyakh i smeshannekh pismennykh turkskikh yazykakh // «Sovetskaya Turkologia», 1970. №1. – P. 86-97.

[5] Zaionchkovskii A. K izucheniu srednevekovykh pamyztnikov turkskoi pismennosti (XIII-XV vv.) // «Voprosy yazykoznania», 1967. №6. – P. 91-108.

[6] Qazaq sovet enziklopediasy. – T. 12. – Almaty, 1978. – 598 p.

[7] Abikenova G.T. Qazaq tilindegi epistolyarlyq stilding lingvistikalyq sipaty. – Semei, 2008. – 158 б.

[8] 2012–2014 jj. Gylymi zertteulerdi granttyq qarjylandyru boiynsha 0354/GV «Jazba derekterindegi dalalyq diplomatya korinisteri (XIII–XVIII gg.)» gylymi zertteu jobasynyng aqtyq esebi. – Almaty, 2014. Mem. tirkeu № 0112РК02682.

[9] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. – 212 б.

[10] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940.

[11] Toqtamystyng Polsha koroli Vladislaw II Yagelloga (20 mamyr 1393) jazgan hatynyng qoljazbasy, Archiwum Główne Akt Dawnych, № 5612.

[12] Алтын Орда ханы Темір Құтлықтың 1397 ж. суюрғал құжаты. Қолжазба, Ресей мемлекеттік тарих мұражайы, инв. №118225.

[13] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. – 212 б.

[14] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940.

[15] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. [16] Бұл да сонда

[17] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940.

[18] Toqtamystyng Polsha koroli Vladislaw II Yagelloga (20 mamyr 1393) jazgan hatynyng qoljazbasy, Archiwum Główne Akt Dawnych, № 5612.

[19] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. – 212 б.

[20] Toqtamystyng Polsha koroli Vladislaw II Yagelloga (20 mamyr 1393) jazgan hatynyng qoljazbasy, Archiwum Główne Akt Dawnych, № 5612..

[21] Ibatov A. XIV gasyrdagy khandar zharlyqtarynyng tili. – Almaty, 1990. – 144 p.

[22] Ibatov A. XIV gasyrdagy khandar zharlyqtarynyng tili. – Almaty, 1990.

[23] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. s. 212.

[24] Kurat A.N. Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940.

[25] Gainullina N. Epistolyarnye nasledie Petra velikogo v istorii russkogo literaturnogo yazyka. Disser… doctor. filol. nauk. – Almaty, 1996. – 494 p.

ЗОЛОТООРДЫНСКИЕ ХАНСКИЕ ПИСМЫ: ЭПИСТОЛЯРНЫЙ ЖАНР И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ИЗУЧЕНИЯ

О. Туякбаев, О. Сапашев

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, факультет востоковедения, кафедра ТЮРКСОЙ. Алматы, Казахстан.

Ключевые слова: эпистолярный жанр, ханские ярлыки, Золотая Орда, тюркский язык, лингвистика

Аннотация: В письмах золотоордынских ханов полностью сформирована структура начального, концевого протокола, традиции диспозиции сути письма. Тюркский язык служил официальным языком дипломатии. Основное содержание ханских ярлыков состоит из конкретных указаний, заявлений, требований и решений. В этих средневековых тюркоязычных актовых документах проявляются особенности эпистолярного языка.

В статье рассматриваются ханские письма в качестве эпистолярного наследия и стиля исходя из определения структуры ханских писем и ярлыков времен Золотой Орды: изложено в сравнительной точке зрения содержание эпистолярного стиля, объем тематики, особенности письменного языка документов.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDK 371.214

Integration of the Rural Resource Centers and Independent Small Rural Schools into Educational and Information Science and Technology Park (Basic School on the basis of Higher Education Institution) [1]

Shunkeyeva O.A[1]., Almurzayeva B.K.[1], Nauryzalina D.G.[1], Zhaitapova A.A.[2], Satybaldina K.T.[3], Tulegenova Sh.I.[4]
oryngul@mail.ru, 2008379@rambler.ru; dannulya@googlemail.com, a.zhaitapova@mail.ru; sati_lix@mail.ru; akkemir_sh@mail.ru

Aktobe regional state university named after K.Zhubanov;
Kazakh University of international relations and world languages named after Abylai khan;
Aktobe regional training methodical center;
Resource center "Akkemer" Akkermer village, Mugalzhar district of Aktobe region

Key words: small school, resource center, information and education science and technology park, tutor, information and communication technologies.

Abstract. According to the decision of National scientific council "Intellectual potential of the country" on grant financing (the protocol No. 2 of January 24, 2015), the order of the Chairman of Committee of science MES of RK of February 2, 2015 No. 8-nzh started the scientific project on the subject "Integration of the Rural Resource Centers and Independent Small Rural Schools into

Educational and Information Science and Technology Park (Basic School on the basis of Higher Education Institution)". This project is directed on studying of a question of quality education of rural small schools by their integration into uniform educational and information science and Technology Park, namely creation of basic school on the basis of the K. Zhubanov Aktobe Regional State University.

Methodological basis for carrying out research are the main theories of pedagogical research, and also educational and educational concepts. For work in the project the complex of methods is chosen: methods of the

[1] This work was supported by grant funding 4298 / GF 4 of the Committee of Science MES RK

organization of research; data collection methods (questionnaire, conversations, diagnostics, self-diagnostics, and self-assessment); methods of processing and interpretation of data (mathematical statistics and comparative analysis).

Scientific results of the project could be applied by workers of an education system for improvement of teaching and educational process in small schools, resolve their issues with HR management, actively apply the network technologies which aimed at the performance of the educational process. Project results, undoubtedly, will be useful to all participants of educational space of the Republic of Kazakhstan. Target consumers of the received results will be high institutions, the methodical centers, institutes of professional development, schools, governments (teachers of high institution, researchers, teaching staff and etc).

The purpose of the project is creation of the educational and information science and technology park (basic school) uniting the resource centers and rural SRS located in the territory of the Aktobe region in uniform alliance.

УДК 371.214

Интеграция сельских ресурсных центров и самостоятельных МКШ в единый образовательно-информационный технопарк (опорная базовая школа на базе вуза) [1]

Шункеева О.А.[1], Альмурзаева Б.К.[1], , Наурзалина Д.Г.[1], Жайтапова А.А.[2], Сатыбалдина К.Т.[3], Тулегенова Ш. И.[4]

oryngul@mail.ru, 2008379@rambler.ru; dannulya@googlemail.com, a.zhaitapova@mail.ru; sati_lix@mail.ru; akkemir_sh@mail.ru

[1]Актюбинский региональный государственный университет им.К.Жубанова;
[2]Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана;
[3]Актюбинский областной учебно-методический центр;
[4]Ресурсный центр «Аккемер», пос.Аккермер, Мугалжарского района Актюбинский области

Ключевые слова: малокомплектная школа, ресурсный центр, информационно-образовательный технопарк, тьютор, информационно-коммуникационные технологии.

Аннотация. Согласно решению Национального научного совета «Интеллектуальный потенциал страны» о грантовом финансировании (протокол №2 от 24 января 2015 года), приказа Председателя Комитета науки МОН РК от 2 февраля 2015 г. №8-нж стартовал научный проект на тему «Интеграция сельских ресурсных центров и самостоятельных МКШ в единый образовательно-информационный технопарк (опорная базовая школа на базе вуза)». Данный проект направлен на изучение вопроса о качественном образовании сельских малокомплектных школ путем их интеграции в единый образовательно-информационный технопарк, а именно создание опорной школы на базе Актюбинского регионального государственного университета им.К.Жубанова.

Целью проекта является создание образовательно-информационного технопарка (опорной базовой школы), объединяющего в единый альянс ресурсные центры и сельские МКШ, расположенные на территории Актюбинской области.

Методологической основой для проведения исследования являются основные теории педагогического исследования, а также образовательные и воспитательные концепции [15,16,17] Для работы в проекте выбран комплекс методов: методы организации исследования; методы сбора данных (анкетирование, беседы, диагностика, самодиагностика, самооценка); методы обработки и интерпретации данных (математическая статистика, уровневый и сравнительно-сопоставительный анализ).

Научные результаты проекта могут быть применены работниками системы образования для совершенствования учебно-воспитательного процесса в малокомплектных школах, решать их вопросы с кадровым качественным обеспечением, активно применять сетевые технологии обучения, направленные на результативность учебно-воспитательного процесса. Итоги проекта, несомненно, будут полезны всем участникам образовательного пространства Республики Казахстан. Целевые потребители полученных результатов – высшие учебные заведения, методические центры, институты повышения квалификации, средние общеобразовательные школы, органы управления (преподаватели вуза, исследователи, педагогические кадры, методисты).

[1] Данная работа выполнена при поддержке грантового финансирования 4298/ГФ 4 Комитета науки МОН РК

Введение. Экспериментальное исследование представляет собой самостоятельный научный труд по созданию новой формы модернизации сельского обучения, которая даст возможность обеспечить высококачественное образование сельским ученикам Актюбинской области за счет концентрации материально-технических, финансовых, кадровых, управленческих ресурсов, внедрения ИКТ-технологий, передвижной лаборатории, осенней и весенней сессиями [14].

Предпосылками для работы над выбранной темой послужили утверждения Концепции развития малокомплектных школ в РК (проект): «…Несмотря на наличие локального позитивного опыта и успешные результаты деятельности отдельных школ, в целом результаты промежуточного государственного контроля и единого национального тестирования, анализа дальнейшего жизненного самоопределения выпускников свидетельствуют о слабой общеобразовательной подготовке учащихся МКШ.

Причины заключаются в слабой разработанности методологического, содержательного, методического, технологического компонентов организации образовательного процесса в МКШ» [1].

Методы исследования. Методологической основой для проведения исследования являются теоретические основы педагогического исследования, а также образовательные и воспитательные концепции. Для реализации поставленной цели и ряда задач были определены методы организации исследования (теоретический анализ философской, психолого-педагогической и методической литературы по проблеме; моделирование; анализ методической работы общеобразовательных школ; длительное наблюдение); методы сбора данных (анкетирование, беседы, диагностика, самодиагностика, самооценка); методы обработки и интерпретации данных (математическая статистика, уровневый и сравнительно-сопоставительный анализ) [18,19].

Результаты исследования. Малокомплектная сельская школа – уникальный социально-педагогический феномен. В ней учитель не просто работает, он живет жизнью детей, воспринимает свою школу как родной дом, где отдавать душевное тепло так же естественно, как в собственной семье. Учитель знает каждого ученика по имени, его родителей, братьев, сестер, положение ребёнка вне школы, помогает ему. При сегодняшних масштабах семейного неблагополучия, в условиях ухудшения психического и физического здоровья детей этот фактор носит характер их социальной защиты. Воспитательные преимущества малочисленных школ огромны, их никогда не заменят крупные школы [2].

Важным направлением для различных сфер педагогической деятельности является способность осуществлять личностно-ориентированное обучение, развитие и воспитание, овладение современными технологиями педагогической деятельности, способствующими развитию мышления и творческого потенциала личности [9,10]. Одной из ценностей педагогического образования на селе становится способность педагога органически связать обязательный компонент содержания образования с местными особенностями, их исторической, географической, экономической, социальной спецификой, эффективно использовать школьный (местный) компонент содержания образования [11].

За первый квартал 2015 года в рамках реализации плана научного проекта были проведены мероприятия организационного характера:

-утверждена рабочая группа проекта и координация действий каждого его участника;

-установлено сотрудничество с ведущими организациями образования – Актюбинским областным научно-практическим центром, ресурсными центрами и прилегающими магнитными школами;

-проведен областной научно-методический семинар на тему «Основные направления развития малокомплектных школ в Республике Казахстан» с участием доктора педагогических наук, профессора Жайтаповой А.А. работа данного семинара получила общественный резонанс в средствах массовой информации;

- научно-методологические основы реализуемого проекта были освещены на международной научно-практической конференции «Проблемы единого социокультурного пространства», Чехия, Прага, 15-22 апреля 2015г; в российском журнале «Фундаментальные исследования» №2 (14) 2015, стр. 3175-3179; в европейском журнале Procedia - Social and Behavioral Sciences, SBSPRO23322;

- составлена карта функционирования малокомплектных школ и ресурсных центров, расположенных на территории Актюбинской области, с применением специальной программы Prezi.com.

С целью реализации данного направления, согласно Плана мероприятий Актюбинской области в период с 2011 по 2015 годы по реализации Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы, в области созданы опорные школы – ресурсные центры МКШ. Работа в опорной школе дает возможность максимально использовать оборудование,

материально-техническую базу опорной школы, организовать дистанционное обучение, работать в интернете и с электронной почтой. По состоянию на ма й 2015 года в области функционируют восемь ресурсных центров.

Для координации деятельности опорных и магнитных школ ресурсных центров в районах в постоянном режиме проводятся консультации, методические семинары со школьными координаторами по составлению единого рабочего плана и другими организационными вопросами во время сессий.

Так, в ресурсном центре «Маржанбулакской СШ» Алгинского района из за малочисленности детей в магнитных школах были задействованы только учащиеся 7-х классов. Всего 21 ученик.

С целью определения функциональной грамотности учеников проведено комплексное тестирование по основным предметам. Работа сессии была организована по результатам тестирования, которое выявило пробелы знаний учащихся. В воспитательном плане были проведены мероприятия, спортивные соревнования, кружки, психологические тренинги и оказана методическая помощь по электронному, дистанционному обучению учителям -предметникам магнитных школ.

Качество знаний учащихся 7-х классов магнитных школ

№	Найменование школы	Количество уч-ся	Качество знаний на I четверть	Качество знаний перед сессией	Качество знаний в итоге сессий
2	Голубиновская ОШ	3	66,7%	55%	66,7%
3	Акрабская ОШ	10	55,5%	18%	55,5%
4	Жеруйыкская ОШ	8	75%	41%	75%
		21			

В ресурсном центре «Бадамшинская СШ №2» учебный год разделен на сессионный, межсессионный период, где последний осуществляется посредством дистанционного обучения. С трех магнитных школ приезжали на сессию 20 учащихся. В сессионный период с детьми работала медико-психологическая служба школы.

Было проведено комплексное тестирование по основным предметам. По итогам тестирования выявлены определенные пробелы в знаниях учащихся. Исходя их данных результатов, была выстроена система работы в период сессии.

Таблица 2. Качество знаний учащихся магнитных школ

№	Найменование школы	Количество уч-ся	Качество знаний на I четверть	Качество знаний перед сессией	Качество знаний в итоге сессий
1	Жосалинская СШ	11(орыс)	91,8	72,7	76,3
		2(қазақ)	100	100	100
2	Велиховская ОШ	4(орыс)	50	45,5	52,5
3	Кзыл флотская ОШ	3(қазақ)	100	73,3	74,6
		20			

С 2012-2013 учебного года магнитными школами ресурсного центра Шубаркудукской гимназии работают Сартугайская ОШ и Кенестуская ОШ. Из-за уменьшения контингента Шитубекская ОШ стала начальной школой и связи с этим остановлена работа магнитной школы. Сессию проходили учащиеся 5,6,7,8,9 классов магнитных школ. Всего 52 ученика. Было проведено тестирование с целью определения качества знаний. В воспитательном аспекте проведены интеллектуальная игра «Звездный час» сучащимися 7-9 классов, познавательные уроки «Профилактика правонарушений среди подростков», конкурс «Золотые руки», встреча « Жизнь в твоих руках» и психологические тренинги.

Таблица 3. Качество знаний учащихся магнитных школ

№	Найменование школы	Количество уч-ся	Качество знаний на I четверть	Качество знаний перед сессией	Качество знаний в итоге сессий
1	Сартугайская ОШ	24	64,3%	52%	54%
2	Кенестуская ОШ	28	65%	50%	54%
		52			

Во время сессий «Аккемирской» опорной школе по I учебному блоку были проведены лабораторные работы и практические уроки по основным предметам. По II учебному блоку учащиеся 8-9-х классов активно участвовали в мероприятиях «Мұқағалитану», «Экология и физика», «Стандартные задачи», «Механические задачи», кружки «Драма» и «Рукоделие». В медико-психологическом блоке проводились тренинги на тему «Дружба», «Я участник группы», «Собирай фрукты». В блоке «Интеллектульное развитие» организованы воспитательные уроки на тему «Родина моя», «Бір Отан, бір тағдыр, бір Елбасы!», конкурсы «Путешествие в мир ИФМ», «Космическое путешествие». В свободное время ученики работали в Интернете.

Качество знаний учащихся магнитных школ Мугалжарского района

№	Найменование школы	Количество уч-ся	Качество знаний на I четверть	Качество знаний перед сессией	Качество знаний в итоге сессий
1	Елекская ОШ	5	20%	20%	40%
2	Коктюбинская ОШ	5	50%	0%	25%
3	Котибар батыр ОШ	7	33%	0%	25%
		17	45%	20%	25%

В целом, результаты сессий показывают положительную динамику в овладении учащимися необходимых знаний, умений и навыков.

Посредством ресурсных центров решаются многие проблемы МКШ, в том числе:

- совершенствуется учебно – воспитательный процесс в магнитной школе;
- изменяется механизм управления малокомплектной школы путем создания Координационного Совета (в состав Координационного совета входят директора магнитных и опорных школ, представители акиматов, отделов образования, соцпартнеры);
- улучшается научно – методическая система, путем обмена педагогическим опытом;
-усиливается взаимосотрудничество педагогических коллективов ресурсных центров малокомплектных школ;
- повышается качество и уровень знаний учащихся.

Вывод. Создание единого информационно-образовательного технопарка будет является методической опорой по предоставлению качественных образовательных услуг ресурсным центрам с прилегающими магнитными школами, а также самостоятельным малокомплектным школам [20]. Такая форма работы позволит усилить психологическое сопровождение учебно-воспитательного процесса благодаря следующим факторам:

- учащиеся обучаются без отрыва от семьи. Тем самым ребенок живет и воспитывается в семье, а не в интернате. Сохраняется семейное воспитание.
- повышается конкурентноспособность учащихся;
- выявляются индивидуальные способности учащихся;

школьники овладевают современными информационными технологиями, которые способствуют повышению качества знаний.

Разработанные и апробированные методики, современные образовательные технологии, формы организации учебной и исследовательской работы с учениками, разработанные в процессе реализации основных направлений научного проекта, направлены на потенциальных пользователей: преподаватели вуза, исследователи, педагогические кадры, методисты.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Концепция развития малокомплектных школ в Республике Казахстан на 2010-2020 годы (проект).

[2] Организация учебно-воспитательной работы в малокомплектной сельской школе: методические рекомендации / Под ред. Н. В. Федосеенкова. – Петропавловск-Камчатский: Изд-во КИПКПК, 2009. – 163 с.

[3] Государственный общеобразовательный стандарт образования РК, 2010г

[4] Конституция Республики Казахстан.

[5] Закон Республики Казахстан «Об образовании», 2010г.

[6] Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан».

[7] Стратегический план развития образования Республики Казахстана до 2020 года.

[8] Лебедева Л.А., Акпаева А.Б. Теория и технология педагогического процесса в малокомплектной начальной школе: Учебное пособие – Алматы: Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая, 2010. – 65с.

[9] Альмурзаева Б.К. Профессионально-личностное развитие учителя малокомплектной школы // Материалы международной научно-практической конференции «Малокомплектная школа: состояние и перспективы развития», Актобе 21-22 ноября 2011 г. – С.217 – 221;

[10] Шункеева О.А. Роль исследовательской технологии в развитии самостоятельности учащихся// Материалы международной научно-практической конференции, Актобе, Май 2011 – 315с.;

[11] Тулегенова Ш.И. «Решение проблем малокомплектной школы через создание ресурсных центров» международная конференция «Малокомплектная школа: состояние и перспективы развития»,г. Актобе, 2011 г. – 279с.

[12] В.М. Полонский Оценка знаний учащихся. М., 1981.

[13] В.В. Давыдов Теория развивающего обучения. М.: ИНТОР, 1996. С.163.

[14] Об особенностях преподавания основ наук в общеобразовательных организациях (в том числе, реализующих инклюзивное образование) Республики Казахстан в 2014-2015 учебном году. Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2014. – 181 с.

[15] Концептуальный подход к воспитанию. МОН РК (проект), 2015г – 21с. [16] материалы сайта http://www.allbest.ru/

[17] Бурак В.К. Самостоятельная работа учащихся.– М.: Просвещение, 1984.

[18] Буткин Г. А, Володарская И. А. Формирование самостоятельной познавательной деятельности учащихся. - В кн.: Проблемы методов обучения в современной общеобразовательной школе. М., 1980, с. 148 - 150. Педагогика/ Под ред. Пидкасистого П.И.-М.,1998.

[19] Типовые правила деятельности организаций образования по условиям организации обучения, утвержденные приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от «17» сентября 2013 года № 375

REFERENCES

[1] Kontseptsiya of small schools in the Republic of Kazakhstan for 2010-2020 (draft).

[2] The organization of educational work in the village school: guidelines / Ed. NV Fedoseenkova. - Petropavlovsk-Kamchatsky Univ KIPKPK, 2009. - 163 p.

[3] State general education standard of RK, 2010

[4] The Constitution of the Republic of Kazakhstan.

[5] The law of the Republic of Kazakhstan "On Education", 2010.

[6] The law of the Republic of Kazakhstan "On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan."

[7] Strategic Plan for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan till 2020.

[8] Lebedev LA, Akpaeva AB Theory and technology of educational process in ungraded Elementary School: Textbook - Almaty: Kazakh National Pedagogical University. Abaya, 2010. - 65c.

[9] Almurzaeva BK Professional-personal development of the teacher ungraded schools // Materials of international scientific-practical conference "Ungraded school: state and prospects of development", Aktobe on 21-22 November, 2011 - p.217 - 221;

[10] OA Shunkeeva The role of research technology in the development of independence of pupils // Proceedings of the international scientific-practical conference, Aktobe, April 2011 - 315c .;

[11] SI Tulegenova "Addressing ungraded schools through the creation of resource centers" international conference "Ungraded school: state and prospects of development", Mr.. Aktobe, 2011 - 279s.

[12] VM Polonsky student assessment. M., 1981.

[13] VV Davydov theory of developmental education. M .: INTOR, 1996. p.163.

[14] On the peculiarities of teaching the principles of science in educational institutions (including implementing inclusive education) of the Republic of Kazakhstan in the 2014-2015 school year. Instructions and methodical letter. - Astana: National Academy of Education. Altynsarin, 2014. - 181 p.

[15] The conceptual approach to education. MES (draft), 2015 - 21c.

[16] The contents of the site http://www.allbest.ru/

[17] Burak VK Independent work uchaschihsya.- M .: Education, 1984.

[18] Butkin GA, Volodarskaya IA Formation of independent cognitive activity of students. - In the book.: Problems of teaching methods in a modern comprehensive school. M., 1980, p. 148 - 150. Psychology / Ed. Pidkasistyĭ P.I.-M., 1998.

[19] Model Regulations of educational organizations under the terms of the organization of training, approved by order of Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated "17" September 2013 number 375

Ауылдық ресурстық орталықтар мен және өз бетіндік жұмыс жасайтын ШЖМ-ді бірыңғай ақпараттық – білім беру технопаркіне (ЖОО базасындағы базалық- тірек мектебіне) шоғырландыру[1]

Шункеева О.А.[1], Альмурзаева Б.К.[1], , Наурзалина Д.Г.[1], Жайтапова А.А.[2], Сатыбалдина К.Т.[3], Тулегенова Ш. И.[4]

oryngul@mail.ru, 2008379@rambler.ru; dannulya@googlemail.com, a.zhaitapova@mail.ru; sati_lix@mail.ru; akkemir_sh@mail.ru

Қ.Жұбанов атындағы өңірлік мемлекеттік университеті;

[1] Бұл жұмыс білім және ғылым министрлігінің ғылым Комитетінің 4298/ГФ 4 гранттық қаржыландыру қолдауымен жасалынды

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті;
Ақтөбе облыстық оқу-әдістемелік орталығы;
Темір ауданы, «Ақкемер» ресурс орталығы

Тірек сөздер: Шаңын жинақталған мектеп, ауыл мектебі, ресурстық орталық, ақпараттық-білім беру технопаркі, тьютор, кейс технологиялары, ақпарат - коммуникациялық технологиялар

Аннотация. Бұл жоба ауыл ШЖМ-дегі сапалы білім мәселесін, оларды бірыңғай ақпараттық- білім беру технопаркіне интеграциялау арқылы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік Мемлекеттік университеті базасынада базалық тірек мектебін құруға бағытталған.

Аталған зерттеу жұмысына методологиялық негізі ретінде педагогикалық зерттеудегі теориялық негіздері және білім беру мен тәрбие тұжырымдамасы болып табылады. Зерттеуде келесі әдістер кешені алынды: эмперикалық зерттеу әдістері (бақылау, теңеу, өлшеу, эксперимент) теориялық зерттеу әдістері (абстрактілеу, анализ, сентиз, идеалдау, индукция және дедукция, оймен модельдеу, абстрактіден нақтыға көші және басқалары қолданылады.

Жобаның ғылыми нәтижелері білім жүйесінің қызметкерлерімен ШЖМ оқу-тәрбиелік үрдісті жетілдіру үшін қолданылуы мүмкін, кадрлық сапалы қамтамасыз етуімен олардың сұрақтарын шешу керек, оқу –тәрбиелік үрдісіне бағытталған торлық технологияларды белсенді қолдану керек. Шағын жинақталған мектеп қызметінде жаңғырту бағытындағы Қазақстан бойынша жалғыз нысан болып табылады. Жобаның қорытындылары,сөзсіз, Қазақстан Республикасының білім беретін кеңестігінің барлық қатысушыларына пайдалы болады. Алған нәтижелердің нысаналы тұтынушылары-білім жүйесінің басқару органдары(облыстық,қалалық,аудан білімдер бөлімі),әдістемелік орталықтар,біліктілікті жоғарлату институттары,орта білім беру мектептері.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 378.02 : 372.8

To the question of the formation of foreign students skills and listening comprehension skills in teaching Russian language

K.S.Yakubaeva, A.S.Aitpaeva
Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan
E-mail: k.s.yakub@mail.ru asaitpay@mail.ru

Key words: auditory skills, foreign students, Russian as a foreign language, exercises.

Abstract. The aim of this work is to identify and develop skills and listening comprehension skills in teaching Russian language to foreign students. Methodology amounted to sociological and pedagogical method, descriptive-analytical method, system functional and structural-semantic descriptions. The results of this work was the conclusion that in the formation of auditory skills and abilities it is advisable to take into account the specificity of this type of speech activity, many challenges that accompany the process of oral reception, as well as the peculiarities of functioning of the speech mechanism during listening.The author proves that for real communicative needs of oreign students in listening requires the following skills: phonetic, lexical, grammatical and skills related to the mechanisms of speech.

The results obtained by the author, can be used in teaching Russian as a foreign language at the faculty of pre-University education, as well as preparation of training programmes and manuals.

УДК 378.02 : 372.8

К вопросу о формировании у иностранных учащихся навыков и умений аудирования при обучении русскому языку

К.С.Якубаева, А.С.Айтпаева
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан,
E-mail: k.s.yakub@mail.ru asaitpay@mail.ru

Ключевые слова: аудитивные навыки и умения, иностранные учащиеся, русский язык как иностранный, упражнения.

Аннотация. Целью работы является определение и формирование навыков и умений аудирования при обучении русскому языку иностранных учащихся. Методологию работы составили социолого-педагогический метод, описательно-аналитический метод, метод внутрисистемного функционального и структурно-семантического описания.

Результатами работы явился вывод о том, что при формировании аудитивных навыков и умений целесообразно учитывать специфику этого вида речевой деятельности, многочисленные трудности, сопровождающие процесс устной рецепции, а также особенности функционирования речевых механизмов во время аудирования. Автор обосновывает, что для реализации реальных коммуникативных потребностей иностранных учащихся в аудировании необходимы следующие навыки: фонетические, лексические, грамматические и навыки, связанные с механизмами речи.

Результаты, полученные автором статьи, могут быть использованы в преподавании русского языка как иностранного на факультетах довузовского образования, а также при составлении учебных программ и методических пособий.

Аудирование – сложный вид речевой деятельности, состоящий из многих компонентов, или уровней [1, 2]. Основные уровни аудирования – различение фонем, узнавание слов, различение интонаций, понимание содержания высказывания. От того как будут узнаны элементы, составляющие поток речи зависит правильность и точность понимания.

На начальном этапе обучения аудированию основная задача состоит в том, чтобы научить студентов понимать информацию, предъявляемую в аудиотексте, который построен на знакомом лексико-грамматическом материале. В связи с этим у учащихся необходимо сформировать:1) умение понять смысл реплик собеседника, построенных на изученном языковом материале; 2) умение понять ограниченное по объему сообщение, содержащее только усвоенный лексико-грамматический материал.

Для выработки этих сложных речевых умений должны быть сформированы речевые навыки узнавания в речевом потоке звуков, ритмических групп, ударных слов, типов интонаций, центра логического ударения, узнавания слов, словосочетаний, моделей предложений и соотнесения их с содержанием.

Исходя из анализа психолингвистических особенностей процесса аудирования, его механизмов и реальных коммуникативных потребностей иностранных учащихся в этом виде речевой деятельности, можно заключить, что для их реализации необходимы следующие навыки: *фонетические, лексические, грамматические* и *навыки, связанные с механизмами речи.*

Успешность осуществления аудирования, заключающегося в восприятии и понимании информации, во многом зависит от сформированности слухопроизносительных навыков. Чем более автоматизированными будут слухопроизносительные навыки, тем больше внимания со стороны слушающего будет направлено на содержание устного высказывания – основной цели устной коммуникации. В процессе обучения необходимо сформировать следующие *фонетические навыки:*

- навык различения и узнавания слухоартикуляционных образов слов;
- навык различения и узнавания групп согласных;
- навык выделения в слове ударного гласного;
- навык определения количества полных слов в речевом сегменте;
- навык выделения во фразе ритмико-интонационных групп (синтагм);
- навык членения речевого потока на предложения и синтагмы;
- навык различения и узнавания типов интонационных конструкций (ИК) предложений;
- навык определения центра ИК.

Из психологической и методической литературы известно, что на общее понимание текста наибольшее влияние оказывает знание лексики, на точность понимания – знание грамматического материала. Как отмечают методисты, владеть словом для слушания означает умение: "а) почти мгновенно вспомнить его значение, когда слово или выражение услышано в контексте; б) понимать слово в разных формах (полных и сокращенных); в) понимать слово в контекстах, в которых оно раньше не встречалось. В связи с этим необходимо формировать навыки симультанного узнавания лексических единиц, грамматических конструкций, навыки и умения понимать связи и отношения между словами, выражениями и конструкциями" [3, 33].

Под грамматическими навыками аудирования понимаются «автоматизированные действия по узнаванию и пониманию грамматических форм, конструкций и т.д. в звучащем тексте» [4, 68]. Лингводидактами выделяются следующие *грамматические навыки:*

- определение грамматических категорий и форм воспринимаемых на слух слов;
- различение и узнавание синтаксических структур;

- определение и выделение субъектных и предикативных групп;
- определение и выделение атрибутивных, глагольно-объектных, глагольго-адвербиальных групп;
- адекватное понимание сложного союзного предложения;
- адекватное понимание предложения независимо от порядка слов этого предложения.

Для понимания поступающей информации у студентов должен быть накоплен достаточный словарный запас, развиты *лексические навыки* аудирования:

- навык соответствия слухоартикуляционных образов с их семантикой;
- навык узнавания знакомого слова среди других слов в предложении;
- навык узнавания слова по словообразовательным элементам;
- навык определения формы слова, его грамматической категории на основании формальных признаков, контекста;
- навык различения омонимичных сложных слов и словосочетаний;
- навык понимания значения незнакомых слов на основе выявления их сходства со словами родного языка или языка-посредника;
- навык понимания значения омонимов, омофонов, паронимов;
- навык узнавания знакомых слов, предъявляемых в быстром темпе, в неблагоприятном фонетическом контексте (т.е. слов, претерпевающих изменения в потоке речи);
- навык выделения слов, относящихся к определенному кругу понятий.

Однако на процесс аудирования оказывают влияние и экстралингвистические факторы: величина реакции, характеристика оперативной памяти, точность мышления, которые связаны с действием психологических механизмов. Поэтому необходимо развивать механизмы речи, обслуживающие процесс аудирования: механизм оперативной памяти, вероятностного прогнозирования, долговременной памяти, эквивалентных замен. Кроме этого нужно научить воспринимать речь в определенном темпе, от различных источников информации, в неодинаковых условиях общения.

Для функционирования *механизма оперативной памяти* необходимы следующие навыки:

- удержание в памяти предъявленных речевых сигналов;
- отделение нового от известного в поступающей на слух информации;
- удержание в памяти воспринятой на слух информации на время, необходимое для ее осмысления.

Навыки, необходимые для функционирования *механизма вероятностного прогнозирования:*

- создание правильной смысловой гипотезы;
- создание правильной вербальной гипотезы;
- предвосхищение последующих элементов фраз и целых фраз в тексте, обеспечивающих легкость и глубину восприятия;
- понимание логической последовательности изложения информации, порядок детализации мысли;
- понимание логических связей явлений, взаимосвязь фактов.

Навыки, необходимые для функционирования *механизма эквивалентных замен*:

- выполнение некоторых эквивалентных замен на уровне слов и предложения;
- понимание темы аудиотекста и понимание общего содержания текста, несмотря на наличие неизученных единиц и непонятных мест;
- понимание деталей содержания текста;
- выделение главной и второстепенной информации;
- деление текста на смысловые части и знание логики перехода смысловых частей;
- объединение отдельных фактов в смысловое целое;
- сокращение слов, фраз и текста в целом без разрушения связности и целостности.

Процесс аудирования обеспечивается также следующими умениями:

- осмысливать звучащие высказывания в темпе, характеризующем русскую речь;
- охватывать, понимать и удерживать в памяти сообщение при однократном его предъявлении;
- понимать текст без дополнительных условий, облегчающих его восприятие: а(с опорой на наглядность; 2) без опоры;
- целенаправленно и активно слушать аудиотекст до конца, сохраняя при этом концентрированное внимание и моторную готовность;
- понимать аудиотекст при наличии помех.

Для понимания содержания аудиотекста необходимо выработать следующие умения:

- умение прогнозировать на уровне текста, используя разнообразные содержательные опоры (название темы, начало сообщения, визуальные материалы и т.п.);

- умение выделять наиболее информативные части сообщения;
- умение компрессии главной информации и ее перекодировка с использованием речевых действий, усвоенных в процессе аудирования;
- умение ассоциировать вербальную информацию с визуальной в виде схем, таблиц, рисунков;
- умение выделять смысловые ориентиры в сообщении (слова-сигналы, слова-указатели).

Аудитивные навыки и умения вырабатываются при выполнении различных действий и операций, связанных с этим видом речевой деятельности. В обучении это достигается с помощью упражнений. В качестве примеров приведем некоторые виды упражнений.

1. *Упражнения на различение звуков в словах.*

Цель этих упражнений – развитие фонематического слуха аудитора. При составлении таких упражнений учитываются, во-первых, трудности самой фонологической системы русского языка (например, различение звуков по линии твердости-мягкости), во-вторых, трудности, которые возникают у иностранных учащихся в связи с интерференцией родного языка (например, различение губных для арабов, различение шипящих для индусов и т.п.).

1.1. Прослушайте слова: задание, вчера, нож, девятнадцать, бить, пара, завод, пошёл, слушать. Подчеркните их (на карточке):

здание – задание, вчера – вечера, нож – нос, двенадцать – девятнадцать, пить – бить, пара – фара, завод – зовут, посол – пошёл, слушать – слышать.

1.2. Прослушайте предложения, подчеркните на карточке одно из слов, которое употреблено в предложении:

тот – тут, цвет – свет, сок – шок, масса – Маша, суп – зуб, рысь – рис, каша – касса.

1. Сейчас я работаю тут.
2. Ты любишь белый цвет?
3. Я люблю апельсиновый сок.
4. Её зовут Маша.
5. В столовой я ел суп.
6. Рис стоит 180 тенге.
7. Скажите, пожалуйста, где находится касса?

1. *Упражнения на выделение синтагм.*

1.1. Работа по выделению синтагм начинается с определения границы односинтагменного предложения. Студенты слушают текст и указывают, где оканчивается каждая фраза:

Я студент. Я изучаю русский язык. Сейчас урок. Преподаватель читает текст. Я внимательно слушаю.

Затем задание усложняется. Учащиеся должны определить, сколько синтагм они слышат во фразе.

1.2. Прослушайте предложение, разбейте его на синтагмы.

1.3. Прослушайте микротекст и определите в нем количество предложений.

2. *Упражнения на различение интонационных конструкций.*

В работе над интонированием текста необходимо обращать внимание на интонацию незавершенности и завершенности, выделение интонационного центра, а также на передвижение интонационного центра с одного слова на другое. Этому способствует выполнение упражнений типа:

3.1. Прослушайте предложения, поставьте точку, вопросительный или восклицательный знак.

3.2. Прослушайте вопросы. Ответьте на каждый из них одним словом в зависимости от интонационного центра.

3.3. Прослушайте предложения и повторите только вопросительные предложения;
- поставьте в графическом ключе знак (+), если они одинаковые, и (-), если разные;
- трансформировать вопросительную интонацию в повествовательную и наоборот;
- назвать слова, являющиеся центром интонационной конструкции;
- кратко ответить на вопрос в зависимости от центра интонационной конструкции.

4. *Упражнения по формированию лексических навыков.*

4.1. Узнавание слов. Студенты слушают слова и показывают соответствующие картинки.

4.2. Тематическое объединение. Студенты слушают слова и потом соотносят их с понятиями, например: одежда, продукты, фрукты, страны и т.д.

4.3. Различение понятий, например, выделение синонимичных и антонимичных пар из ряда словосочетаний. Студенты слушают словосочетания: *интересный фильм, индийский фильм, замечательный фильм, исторический фильм.* Затем они должны выбрать синонимы.

Слушая словосочетания: *новый город, красивый город, старый город, большой город,* выбрать антонимы.

5. Упражнения по формированию грамматических навыков.

5.1. Овладению структурой предложения способствуют следующие задания:

- сократить предложение до главных членов предложения;
- максимально расширить предложение, состоящее из субъекта и предиката;
- прослушать ряд предложений и выделить из них те, которые построены на основе определенных структур;
- найти сочетание слов, выражающих время, место, количество, цель, причину и т.п.

6. *Упражнения на развитие механизма оперативной памяти.*

6.1. Прослушайте ряд слов. Определите, какие из них относятся к одной теме и повторите их.

6.2. Студенты слушают и повторяют предложение, содержание которого увеличивается. Увеличение может быть в рамках одного предложения. И может увеличиваться количество предложений.

6.3. Прослушайте два варианта сообщения и скажите, какая новая информация имеется во втором варианте.

6.4. Прослушайте фразу, повторите её и добавьте к ней новую, связанную по смыслу с предыдущей.

7. *Упражнения на развитие механизма вероятностного прогнозирования.*

7.1. Прослушайте ряд прилагательных (глаголов) и назовите существительные, которые чаще всего с ними употребляются.

7.2. Прослушайте начало предложения и закончите его, выбрав окончание из ряда предложенных.

7.3. Прослушайте название текста, опорные слова и словосочетания. Определите тему аудиотекста.

7.4. Прослушайте микротекст, выделите предложение, которое не подходит по смыслу.

8. *Упражнения на развитие механизма эквивалентных замен.*

8.1. Прослушайте словосочетания, замените их одним словом: *принять участие, сделать сообщение* и т.п.

8.2. Прослушайте предложения, замените их несколькими простыми (и наоборот).

8.3. Прослушайте несколько фраз. Отметьте знаком + синонимичные высказывания.

Навыки и умения аудирования формируются при выполнении различных действий и операций, связанных с этим видом речевой деятельности. Полное и точное понимание осуществляется в результате автоматизирования всех процессов аудирования: восприятие звуковой формы, узнавание ее элементов, синтезирование на их основе. В обучении это достигается с помощью упражнений.

Использование описанных видов упражнений по формированию аудитивных навыков и умений позволит повысить эффективность работы по обучению иностранных учащихся восприятию и пониманию звучащей речи.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Жинкин Н.И. Механизмы речи. М., 1958, 370 с.

[2] Кочкина З.А. Аудирование как процесс восприятия и понимания звучащей речи // В сб.: Иностранные языки в высшей школе. Вып. 3. М., 1964.

[3] Соболева Н.И. Характеристика содержания и приемов обучения аудированию на подготовительном факультете // Методика преподавания русского языка на подготовительном факультете. – М.: УДН, 1978. – С. 29 – 47.

[4] Власова Н.В., Мазина Л.З., Мартынова М.А. Значение работы над произношением и грамматикой // Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе. – М.: Русский язык. 1990. – С. 67 – 70.

REFERENCES

[1] Jenkin N. I. *Mechanisms of speech*. M., **1958,** 370 p. (in Russ.).

[2] Kochkina Z. A. *Listening comprehension as the process of perception and understanding of speech.* Foreign languages in higher education. M.:, **1964,** Vol. 3/(in Russ.).

[3] Soboleva N. I. *The characteristics of the content and techniques of teaching listening at the preparatory faculty.* Methods of teaching the Russian language at the preparatory faculty. M.: UDN, **1978**. P. 29 - 47. (in Russ.).

[4] Vlasova N. V., Mazina, L. Z., Martynova M. A. *The importance of the work on pronunciation and grammar.* Practical methods of teaching the Russian language at the initial stage. M.: Russian language. **1990,** P. 67 - 70. (in Russ.).

Орыс тілін оқытуда шетелдік тіл үйренушілердің тыңдау дағдысы мен икемділігін қалыптастыру туралы мәселе

К.С.Якубаева, А.С.Айтпаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, ҚР

Тірек сөздер: тыңдау дағдысы мен икемділігі, шетелдік тіл үйренушілер, орыс тілі шет тілі ретінде, жаттығу жұмыстары.

Аннотация. Жұмыстың мақсаты орыс тілін оқытуда шетелдік тіл үйренушілердің тыңдалым дағдысы мен икемділігін қалыптастыру мен анықтау болып табылады. Жұмыстың әдістемесі әлеуметтік-педагогикалық әдіс, сипаттама-аналитикалық әдіс, ішкіжүйелі функционалды және құрылымдық-семантикалық суреттеу әдісі болып табылады. Тыңдалым дағдысы мен икемділігін қалыптастыруда осы сөйлеу қызметінің ерекшелігін, ауызша сөйлесу барысында болатын көптеген қиындықтарды, сонымен қатар тыңдалым барысындағы сөйлеу механизмінің жұмыс істеу ерекшелігін мақсатты түрде есепке алу жұмыстың нәтижесі болып табылады.

Автор тыңдалым барысында шетелдік тіл үйренушінің шынайы коммуникативтік қажеттіліктерін жүзеге асыру үшін келесі икемділіктерді қажет деп негіздейді: фонетикалық, лексикалық, грамматикалық және сөйлеу механизмімен байланысты икемділіктер. Автордың мақаладан шығарған қорытындысын жоғары оқу орнына дейінгі факультетте орыс тілін шет тілі ретінде оқытуда, сонымен қатар оқу бағдарламасын және әдістемелік құрал құрастырғанда қолдануға болады.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 78:371.487 (574)

Song-letters from the front as the phenomenon of musical-poetic culture of the kazakh people

Alpeissova G.T.
galpeissova@mail.ru
Kazakh national university of arts, Astana, Kazakhstan

Key words: phenomenon, musical-poetic creative work , song-letters, Great Patriotic War

Abstract. The article is devoted to consideration of one of Kazakh musical-poetic art genres – song-letters from front as a unique phenomenon of 20th century culture. Song-letters from front also known as шығарма өлең has not been properly studied until now. The aim of the article is to outline the high humanistic and aesthetic value of song-letters from front as that of a phenomenon of the musical-poetic creative work of the Kazakh people.

Samples published earlier and introduced in the musical study as a result of the research project "Under the auspice of the 70th Anniversary of the Great Victory – Song-Letters from Front (шығарма өлең)" have been analyzed in the article. As a result the basic genre features of the song-letters have been discovered. They represent a final composition where the author's name or his addressee is provided in details.

The tragedic events of the Great Patriotic War once fallen in the focus of historic-aesthetic emotions raise this genre to the level of highly intellectual and emotional reflections. The necessity to comprehend this genre as means to express spiritual concerns of the war time predetermined the cultural dimension of the work.

УДК 78:371.487 (574)

Песни-письма с фронта как феномен музыкально-поэтического творчества казахского народа

Альпеисова Г.Т.
galpeissova@mail.ru
Казахский национальный университет искусств, г. Астана, Республика Казахстан

Ключевые слова: феномен, музыкально-поэтическое творчество, песни-письма, Великая Отечественная война.

Аннотация. Статья посвящена одному из жанров казахского музыкально-поэтического искусства – песням-письмам с фронта как самобытному явлению культуры XX века. Песни-письма с фронта, называемые в народе шығарма өлең до настоящего времени недостаточно изученное явление. Целью статьи является раскрытие высокой гуманистической и эстетической ценности песен-писем с фронта как феномена музыкально-поэтического творчества казахского народа.

Анализу подверглись образцы, опубликовнные ранее, а также введенные в музыковедческий оборот в результате выполнения работ по научному проекту «К 70-летию Великой Победы: песни-письма с фронта (шығарма өлең)». В результате прослежены основные жанровые признаки песен-писем с фронта. Они представляют собой завершенную композицию, в которой подробно фиксируется имя автора либо его конкретный адресат.

Трагические события Великой Отечественной войны попав в фокус историко-эстетического переживания поднимает этот жанр до уровня высокоинтеллектуальной эмоциональной рефлексии. Необходимость осмысления этого жанра как средства выражения духовных запросов военного времени обусловило культурологическую направленность работы.

Великая Отечественная война, нарушившая мирную жизнь и труд советского народа, вызвала к жизни канонический жанр народного музыкально-поэтического творчества - песни-письма (хат-өлең либо шығарма өлең). Их создание и функционирование всегда было связано с трагичекими событиями истории казахского народа. Потеря близких, старость, болезнь, тюрьма, война – вот основная тематика песен-писем, история которых уходит вглубь веков.

По мнению филолога Т. Асемкулова, первые образцы этого жанра встречаются в древнетюркской эпитафической поэзии, написанной руническими знаками на камнях: «Перейдя с этнического качества в национальное, казахская литература не могла отойти от главных канонов античного тюркского словесного искусства. Поэтому древняя традиция – передача военного и психологического опыта посредством писем – прочно утвердилась в казахской фольклорной и литературной традиции» [1, с.22].

Известный культуролог и музыковед А.Мухамбетова в совместной работе с Г.Байтеновой [2,с.22] считают, что песни-письма - это продукт трагических событий, поэтому в мирные времена развивается очень медленно, не являясь доминирующим жанром казахской поэзии. Поэтому в разные периоды истории Казахстана интенсивность функционирования жанра была неравномерной. «Коллективность народного творчества, составляющая его постоянную основу и неумирающую традицию, проявляется в ходе всего процесса формирования произведений или их типов. Этот процесс, включающий импровизацию, ее закрепление традицией, последующее совершенствование, обогащение и подчас обновление традиции, оказывается чрезвычайно протяженным во времени...» [3, с.271].

Новые идеи, темы и образы войны обрели поэтическое звучание в миллионах строк солдат-казахов. Это своеобразные песни-письма – странички истории Великой Отечественной войны, странички, написанные разными почерками юношей, в одночасье ставшими мужественными защитниками Отечества. Песни-письма с фронта, воссоздавая атмосферу военного времени, стали культурологическим феноменом, раскрытию художественной специфики которой посвящена настоящая статья.

Впервые в казахстанской фольклористике, песни-письма с фронта были представлены в книге Г.Байтеновой «Цветы на пепелице…» [2]. В этом издании опубликованы более 90 песен-писем, созданных в период ВОв солдатами казахами и их родными и близкими. Кандидат искусствоведения Г.Байтеновой собирала казахский музыкальный фольклор в течение всей своей непродолжительной жизни. В ее научных изысканиях песни-письма с фронта (шыгарма-олен) заняли особое место. Как отмечал сам автор в совместно работе с научным руководителем Мухамбетовой А.И., в силу тоталитарности советской эпохи, и свойственному жанру реалистичности содержания, песни-письма не могли быть достаточно исследованы и опубликованы в послевоенные годы. Г.Байтенова осуществила издание песен-писем, созданных в период ВОВ в 1995 году, в год 50-летия Великой Победы.

Аналитический материал, подтверждающий основные положения настоящей статьи, собран в результате выполнения работ по научному проекту «К 70-летию Великой Победы: песни-письма с фронта (шығарма өлең)». Работа по сбору полевого материала песен-писем с фронта дала немногочисленные образцы. Огромный разрыв во времени не позволил записать материл непосредственно от авторов песен-писем, участников событий Великой Отечественной войны, вследствие чего найденные образцы были получены от их потомков и родственников. Были записаны ряд текстов песен-писем с фронта, напеваемые на традиционные эпические мотивы, характерные для определенных регионов. Также встретились образцы, исполняемые на мелодии казахских лирических песен, например, песню Мади «Қаракесек», народную «Қаракөз». Все они подверглись анализу и легли в основу следующих изысканий. Предпринятые анализы были направлены на раскрытие особенностей исследуемого явления и представляют лишь начальные шаги к их теоретическому осмыслению.

В песнях-письмах с фронта нашли отражение сущностные черты казахского фольклора: интенсивность лирического переживания, богатая метафоричность и особенная музыкальность. Вместе

с тем наряду с национальными фольклорными традициями в этом жанре ощутимы элементы авторской поэзии, обусловленные индивидуальным дарованием создателя.

В них, на наш взгляд, содержится богатый историко-культурный материал, уточняющий представление о системе ценностей народа, его ментальных особенностях и художественных традициях. Песни-письма с фронта представляют собой интересный объект для специального теоретического исследования, результаты которого могут помочь глубже постичь особенности ее жанрового образования и способствовать воспитанию патриотизма подрастающего поколения.

Проследим основные жанровые признаки песен-писем с фронта. В большинстве своем они представляют собой завершенную композицию, в которой подробно фиксируется имя автора либо его конкретный адресат. Как правило, имя автора звучит в заключительных строках текста в виде традиционных поэтических форм:

Амандық хабарымды халқа жазам,
Мұсабек менін атым мұны жазған

В композиции песен-писем можно условно выделить три части. Начальный эпизод несет зачинную функцию либо служит введением в место действия. Зачин оформляется в виде приветствия родным и зачастую в первых строках дается традиционное клише «Қолыма қалам алдым хат жазуға» - «Возьму в руку ручку и начну писать письмо».

Срединный раздел – военная акция или информационное сообщение, обусловленное характером излагаемого материала. Завершаются песни-письма с фронта – обращением к родным. В них может быть выражена целая гамма различных чувств: беспокойство, жалоба, просьба, а зачастую наставление, вплоть до завещания.

Обратимся к песне-письму с фронта, записанное от Карбаева Шалкарбека Шайкеновича. От информатора были получены три образца, автор которых его дядя Кенже Омарулы, 1906 года, родом из Омской области аула Буламбай, участвовал в боевых дейсвиях с 1941 года. Одно из песен-писем Кенже Омарулы пришло из Польши в августе 1944 года. Скорее всего, вступительная часть письма оказалась утерянной либо забылась. Начинается письмо с основной информативной части, где описывается место прохождения военных событий. Кенже Омарулы воспевает Польскую землю, богатую и плодородную, которая находится вдалеке от родины:

Польшаның жері құмды аққан бұлақ,
Елжүртым тыңдасаңыз салып құлақ.
Құлақпен естігенді көзбен көріп,
Біз жүрміз осы ккүні елден жырақ.

Он с большой радостью сообщает о получение письма от Жамили, и пишет, как с особым упоением прочитал его, и каждые стоки этого письма воспринималось им как жемчужины поэзии:

Жәмилә майда жазған хатыңды алдым,
Оқуға құмарланыпкөзім салдым,
Ішінде әр сөзіңнің інжу-маржан.
Құс болып ондағыны теріп алдым.

Также в письме он сообщает, что от родственника солдата Каражана нет давно писем, и Кенже переживает за его судьбу. Этими строками завершается письмо, и мы предполагаем, что оно не закончено либо утеряно:

Беларусь ағып жатқан бұлағы мол,
Хатыңның әрбір сөзі құлағымда.
Хаты жоқ Қаражанның деген сөзге,
Жабырқап көңіл шіркін тұрады да.

Больше от Кенже Омарулы писем не приходило, он погиб в боях за село Пурвиня, Шауляйского уезда, Литовской ССР. Об этом узнали из похоронки, присланной от начальника штаба капитана Митченко.

Память авторов песен-писем хранит определенные поэтико-языковые формы, а также понимание смысловых и ритмических возможностей их употребления, что позволило эпистолярному жанру– письму уложиться в контуры музыкально-поэтической традиции хат-өлең. Включение последовательно излагаемых реальных событий в поэтической форме соотносится с общими правилами устной традиции. При этом возможно, это происходит неосознанно, спонтанно, что причисляет авторов песен-писем к носителям музыкально-поэтической традиции казахского народа.

Песни-письма с фронта с одной стороны - документальная фиксация военной действительности, с другой - в процессе повествования о них со всей силой художественного замысла актуализируют феномен музыкально-поэтического искусства. Здесь, в отличие от фольклора, реальные исторические события даны в прямой проекции. Такая формация дает реалии военного прошлого, подлинные имена,

названия, позволяя исследователям воспроизводить некоторые исторические реконструкции времен Великой Отечественной войны. Реальные факты фронтовых событий, имена, географические названия, накладываются на весьма устойчивые музыкально-поэтические структуры так, что весь «историзм» жанра практически сводится именно к ним.

Трагические катаклизмы XX столетия повлияли на процесс возрождения жанра, функционирование которого происходит под влиянием обновляющих факторов – личностного сознания, культурно-эстетических и философских установок военной эпохи. В результате взаимодействия «старой» модели жанра хат-өлең с военной культурно-исторической действительностью образуется новый вариант жанра. Драматическая ситуация Великой Отечественной войны попав в фокус историко-эстетического переживания поднимает этот жанр до уровня высокоинтеллектуальной эмоциональной рефлексии. Песня-письмо становится жанром, который в силу реконструированного содержательного компонента, приведшего к трансформации на уровне личностного фактора, проявляет устойчивую народно-песенную парадигму жанра.

Песни письма с фронта существуют как самостоятельные художественные единицы. Благодаря сложным сюжетно-тематическим и ассоциативным связям возникает особый художественно-смысловой комплекс, подчиненный единому субъективно-эмоциональному началу, носителем которого выступает автор – воин Великой Отечественной войны. В этом заключается значимость песен-писем, что позволяет осознавать их культурно-исторический феномен.

Научная оправданность выделения песен-писем в самостоятельную область творчества объясняется его особой художественной функциональностью и проявлением в нем особенностей авторского мировосприятия воинов. Они являются примерами высокой музыкально-поэтической культуры казахского народа и свидетельствуют о массовом владении поэтической и песенной импровизацией. Песни-письма (хат-олен), пройдя сквозь героическую историю казахского народа, явились своеобразной духовной летописью военных лет. В этом главная заслуга самого демократичного жанра музыкально-поэтического творчества казахского народа.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Асемкулов Т.Генезис жанра хат-өлең // Байтенова Г. Цветы на пепелище. –Алматы: Дайк-Пресс, 1995.– С.22-23.
[2] Өртеңге өскен қызғалдақтар/ Өлеңдерді жинап нотаға түсірген Г. Бәйтенова. Алматы: Дайк-Пресс, 1995. – 160 с.
[3] Народное творчество //Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – М., 1974. – т.17. – 574 с.

REFERENCES

[1] Asemkulov T. *Genezis zhanra hat-olen.* Almaty: Dajk-Press, 1995. p.22-23 (in Russ.).
[2] Bajtenova G. *Ortenge osken kyzgaldaktar*. Almaty: Dajk-Press, 1995. 160 p. (in Russ, Kaz.).
[3] *Narodnoe tvorchestvo*. *Bol'shaja sovetskaja jenciklopedija*. M., 1974. 574 p. (in Russ.).

Майданнан хат-өлендер қазақ халқының музыкалық-поэтикалық шығармашылығының феномен ретінде

Альпеисова Г.Т.
galpeissova@mail.ru

Түйін сөздер: феномен, музыкалық поэзиялық шығармашылық, шығарма өлең, Ұлы Отан Соғысы

Аннотация. Мақалада қазақ халқының музыкалық-поэзиялық өнерінің жанры – 20 ғасыр мәдениетінің өзекті құбылысы ретінде майданнан келген хат-өлеңдер қарастырылады. Халық арасында шығарма өлең деп аталатын майданнан келген хат-өлең қазіргі уақытқа дейін толығымен зерттелмеген құбылыс. Осы мақаланың мақсаты қазақ халқының музыкалық-поэзиялық шығармашылығының феномені ретінде көрінетін майданнан келген хат-өлеңнің жоғары деңгейдегі гуманистік және эстетикалық құның анықтап беру болып табылады.

Осыдан бұрын баспаға шығарылған, сонымен қатар «Ұлы Жеңістің 70 жылдығына орай: майданнан хат-өлең (шығарма өлең)» жобаны жүзеге асыру нәтижесінде музыканы зерттеу саласына енгізілген үлгілер талдаудан өткізілді. Сонымен қатар майданнан келген хат-өлеңдердің негізгі жанрлық сипаттамалары келтірілді. Олар автордың есімі немесе хат алушының нақты түрде көрсетілетін аяқталған композицияны құрайды.

Ұлы Отан Соғыстың қайғылы оқиғалары тарихи-эстетикалық қарастырудан өтіп, осы жанрды жоғары деңгейлі парасатты және рухани сезімдік толғау ретінде көтереді. Осы жанрды соғыс жылдардың рухани қажеттілігін көрсету әдісі ретінде түсіну осы жұмыстың мәдениеттану бағыттылығының негізін салды.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Development tendencies of special and inclusive education in Kazakhstan

G.I.Salgarayeva, Zh.B.Bazayeva
E-mail: gulnaz_sal@mail.ru

Kazakh State Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

Key words: special education, inclusive education, information and communication technology, education of children with disabilities.

Abstract. Special and Inclusive Education in Kazakhstan is part of the general education system, and the state creates conditions for people with special educational needs in education. Inclusive education is a complex and complicated process that should involve government structures, parents, family, education institutions and non-governmental organizations. Therefore, the development of special and inclusive education in the country need a lot of energy and power.

Қазақстандағы арнайы және инклюзивті білім берудің даму тенденциялары

Г.И.Салғараева, Ж.Б.Базаева

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: арнайы білім беру, инклюзивті білім беру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту.

Аннотация. Қазіргі заманда арнайы білім беру жалпы білім берудің ажырамас бөлігі және мемлекет мүмкіндіктері шектеулі балалардың тең құқылы білім алу үшін барлық жағдайларды жасап отыр. Инклюзивті білім беруді ендіру үдерісі кешенді сипатта және оған мемлекеттік құрылымдар, ата-аналар әлеуметі, отбасы, білім беру органдары мен ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар қатысу қажет. Мемлекет деңгейінде Бұл байланыстың тиімділігі, көбіне берілген жүйенің барлық түйіндерінің үйлесімділігі және күш-жігерлігінің мақсатты бағыттылығына, сонымен қатар түрлі профильдегі мамандардың, денсаулық және әлеуметтік даму, білім және ғылым министрліктерінің бірлескен әрекеттеріне тәуелді болып табылады. Сол себепті, арнайы және инклюзивті білім беруді дамытуда тек мемлекет емес, көптеген күш жігер қажет екені мәлім.

Арнайы білім беру жалпыға міндетті білім берудің бір бөлігі болып табылады және мемлекет арнайы білім беру қажеттіліктеріне ие адамдардың тең мүмкіндікті білім алуын қамтамасыз ету мақсатында жағдай жасайды.

Қазақстан Республикасының Заңнамасымен білім беру саласындағы құжаттарға сай дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі адамдардың тең құқылы білім алу принципі қарастырылады.

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім алу құқығының кепілі ҚР Конституциясында, Республикамыздың «ҚР балаларының құқықтары туралы», «Білім туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық тұрғыдан қолдау», «Әлеуметтік қызмет көрсету туралы» заңдарында бекітілген [1].

Республикамызда мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім алуы үшін жағдай жасаудағы қызметтердің келесі бағыттары бар.

Бірінші бағыт – балалардың дамуындағы кемшіліктерді анықтау және түзету-педагогикалық жұмыстарды максималды ерте кезеңде ұйымдастыру. Мектепке дейінгі жаста дер кезінде көрсетілген қажетті көмек, балалардың оқудың басталуына дейінгі дамуындағы негізгі кемшіліктерді жояды және оны жалпы орта білім беру мекемесінде оқуға дайындауды қамтамасыз етеді.

Республикадағы арнайы білім беру жүйесінің алғашқы буыны, баланың білім беру, медициналық және әлеуметтік қызметтерді алуға деген құқығын орнататын психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес болып табылады және олардың арнайы білім алу мүмкіндіктерінде қажеттіліктерін анықтайды (60 мың балаға бір ПМПК ашылады).

Қазіргі таңда мемлекетте 56 облыстық, қалалық, аудандық және бір республикалық ПМПК қызмет атқарады.

ПМПК-тің қажетті саны Астана қаласында (3), Шығыс Қазақстан обл. (7), Ақмола обл. (4), Батыс Қазақстан обл. (3), Қызылорда обл. (5), Павлодар обл. (4) және Солтүстік Қазақстан обл. (3) бар.

Алайда, кейбір облыстарда ПМПК саны жеткіліксіз. Мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысында 1883,6 мың бала санына 15 ПМПК орнына екеу, Қарағанды облысында 362,2 мың балаға қарастырылған 6 ПМПК орнына екеу, Алматы қаласында 283,6 мың балаға 5 ПМПК орнына екеу ғана қызмет атқарады.

ПМПК жүйесінің кеңейтілуімен дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды анықтау әлдеқайда жақсарды. Егер, 2002 ж. дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың анықталған саны 115,2 мың болса, 2009 ж. қаңтар айындағы мәліметтерде анықталу пайызы 30,2% - ға өсіп 149,246 баланы құрады, бірақ дамыған мемлекеттерде ол 10% - дан жоғары (Ресей - 4%, Германия, Ұлыбритания, Швеция 10%-15%).

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды анықтаудың жоғары көрсеткіші Астана қаласында тіркелген – 555 бала немесе қалада анықталған дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың жалпы санының 11,7%.

2008-2010 ж. арналған білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламасы аясында мүмкіндіктері шектеулі балаларды мектепке дейінгі білім беру жүйесіне енгізу үшін инклюзивті білім беру және түзету үшін 380 кабинеттің ашылуы қарастырылған. Бүгінгі күні 5 облыста және Алматы қаласында 87 кабинет ашылды, ал 2009 ж. 6 облыста және Астана қаласында 46 кабинет ашылды.

Балаларға және олардың ата-анасына кешенді түзету-педагогикалық көмек көрсетуге арналған білім беру ұйымдарының жаңа арнайы желісі дамып келеді.

Арнайы ұйымдар желісі 119 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінен, 15 оңалту орталықтан және 283 логопедиялық пункттен тұрады. Өкінішке орай, олардың аудандар бойынша дамуы біркелкі емес: Ақмола, Алматы, Батыс Қазақстан, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарында оңалту орталықтар, Алматы, Қызылорда, Маңғыстау және Оңтүстік Қазақстан облыстарында және Алматы қаласында логопедиялық пункттер ашылмаған, бұл әсіресе ауыл аймақтарында тұратын түрлі категориядағы балаларға дер кезінде түзету-педагогикалық көмек көрсетуде кері әсерін тигізеді.

Екінші бағыт – балалардың психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып барлық категориялардағы балаларға білім беру құқығын жүзеге асыру үшін вариативті мүмкіндіктер жасау.

Қазіргі таңда Республикада мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуды ұйымдастыру үшін білім берудің арнайы ұйымдардың дифференцияланған желісі бар, оған білім берудің түрлері мен типтері бойынша арнайы (түзету) ұйымдар, жалпы типтегі балабақшалардағы арнайы топтар және жалпы білім беру мектептеріндегі арнайы сыныптар:

35 арнайы балабақшада және жалпы типтегі балабақшалардағы 208 арнайы топтарда мектеп жасына дейінгі 10 мыңнан астам балалар тәрбие алады;

101 түзету мектептерінде және жалпы білім беру мектептеріндегі 208 арнайы сыныпта мектеп жасындағы 24 мыңға жуық балалар оқытылып, түзетіледі.

Мүмкіндіктері шектеулі оқушылар мен тәрбиеленушілер үшін арнайы білім беру мақсаттары:

- есту ауытқулары – сөйлеушінің ерін қимылдары арқылы және қалдық естуі арқылы ауызекі сөйлеуді қабылдау дағдыларын меңгеру, сөйлеуді дамыту;
- көру ауытқулары – оқу мен жазудың арнайы құралдарын және қоршаған орта кеңістігінде дұрыс бағдарлануды меңгеру;
- интеллект ауытқулары – барлық физикалық функцияларын түзету және дамыту, әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлану, өз бетімен еңбек етуге дайындау;
- тірек-қозғалыс аппаратының ауытқулары – өмір сүруді қамтамасыз етудің барлық дағдыларын максималды деңгейде меңгеру;
- сөйлеудегі күрделі ауытқулар – сөйлеу қарым-қатынасының коммуникативті дағдыларын меңгеру.

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуды ұйымдастыру мақсатында 2009 жылы оқушылардың танымдық мүмкіндіктерін және психофизикалық ауытқуларының дәрежесін ескеріп, оқытудың вариативтілігін қарастыратын Типтік арнайы жалпы білім беретін оқу бағдарламалары жасалды:

1) танымдық мүмкіндіктері жас ерекшелік нормасына сай келетін сенсорлық, ауызекі, қозғалыс ауытқулары бар балаларға арналған мемлекеттік жалпы білім беру стандартына сай келетін білім беру;

2) танымдық мүмкіндіктерінің деңгейі жас ерекшелік нормасынан төмен, сенсорлық, ауызекі, қозғалыс ауытқулары бар оқушылардың жеке мүмкіндіктеріне бейімделген жеке оқу жоспары, қысқартылған білім беруші оқу бағдарламаларымен жүзеге асырылатын білім беру;

3) интеллектуалды ауытқулары бар балаларға арналған мектептердің арнайы бағдарламалары және жеке бағдарламалармен (күрделі ақыл-ой жетіспеушіліктері және көптеген ауытқулары бар балалар үшін) жүзеге асырылатын білім беру.

Мүмкіндіктері шектеулі балалар үшін сапалы және қолжетімді арнайы білім беру қызметтері медициналық және психологиялық-педагогикалық түзетудің кешенді жүйесін көрсету арқылы іске асырылады:

- сыныптың 8-ден 12 баламен ғана толтырылуы;
- қорғаушы педагогикалық режим жасау;
- арнайы психологиялық-педагогикалық, жекелей және топтық сабақтарды арнайы педагогтармен жүргізу;
- арнайы оқулықтар және оқу-әдістемелік кешендерді пайдалану;
- Оқытудың арнайы техникалық және компенсаторлық (өтемдік) құралдарымен қаматамасыз ету.

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды сапалы біліммен қамтамасыз ету мектептің дамыған оқу-материалдық және техникалық базасына тәуелді.

Бүгінгі таңда көруінде бұзылыстары бар балаларға арналған білім беру түзету ұйымдары 60% -ға оқу машиналарымен, тифлокешендермен (мультимедиалық компьютерлік сынып: желіге қосылуға мүмкіндігі бар компьютерлер, экран қолжетімділігі және экранды үлкейту бағдарламалық жасақтамасы бар брайл экран); есту ауытқулары бар балаларға арналған қосымша мектептер - 56% -ға сымсыз және желілік оқу сыныптарымен, сенсорлы және жұмсақ бөлмелермен және 30% дамытушы ойындармен қамтамасыз етілген.

Республика бойынша ақпараттық желіге 33,4 білім беру түзету ұйымдарында қолжетімділік бар, орта есеппен 1 компьютерге 21,8 мүмкіндіктері шектеулі балалар саны келтірілген [2].

Өкінішке орай, арнайы жабдықтармен балабақшалар, сөйлеуінде ауытқулары бар, психикалық дамуында тежеулері бар балаларға арналған арнайы мектеп, жалпы білім беретін мектептердегі арнайы сыныптар, ПМПК, оңалту орталықтар, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, логопедиялық пункттер жабдықталмаған.

Осы категориядағы балаларға білім беру сапасын жақсартып, дамыту мақсатында 2005-2010 ж. білім беруді дамытуға арналған Мемлекеттік бағдарламаның екінші кезеңінде келесі мәселелер қарастырылған:

- Жергілікті қазына есебінен дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуға арналған білім беру ұйымдарын материалды-техникалық және оқу-әдістемелік құралдармен жабдықтаудың минималды талаптар Ережесіне сай, түзету ұйымдарын жеткіліксіз жабдықтармен қамтамасыз етілсін;
- «Білім беруді ақпараттандыру» бағдарламасы аясында білім берудің арнайы түзету ұйымдарына заманауи мультимедиалық оқыту жүйелерін ендіру, ол дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған сапалы программалар және программалық кешендер түрінде арнайы білім беруді ақпараттық қамтамасыз етуге жағдай жасайды.

Үшінші бағыт – интегративті инклюзивті білім беруді дамыту.

Жақын арадағы жылдарда дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық қолдау жүйесін дамытудың перспективасы, интеграцияланған (инклюзивті) білім беру идеясы мен принциптерін жүзеге асыру болып келеді. Оның мақсаты, балаларды қоғамнан оқшауландыру емес, керісінше оларды дамуы дағдылы балалар ортасына ендіру, бірлесіп оқыту, олардың бос уақытын бірлесе отырып ұйымдастыру, оларға жұмыла қолдау көрсету болып табылады.

Мысалы, Шығыс Қазақстан, Алматы және Астана қалаларындағы жалпы білім беретін мектептерде орташа және күрделі дәрежелі ақыл-ой жетіспеушілігі бар балаларға (бұрын оқытуға жатпайтын және білім алу мен құрдастарымен қарым қатынаста болу мүмкіндіктері болмайтын) арналған арнайы сыныптар ашылды.

Сонымен қатар, оңалту орталықтар, түзету мектептерінде және балабақшаларда эмоционалды-еріктік сфера және мінез құлықтың анық бұзулулары бар, дамуындағы күрделі құрама және өзге де ауытқулары бар балаларға арналып эксперименталды топтар және сыныптар ашылды.

Арнайы мектепте сөйлеудегі күрделі бұзылуларынан арылған оқушылар жалпы білім беру үдерісінде сәтті бейімделеді және қажет болғанға дейін логопед маманның көмегіне жүгініп отырады. Тек осындай қолдау көрсетуде ғана сөйлеуінде бұзылулары бар балалар, сөйлеу ауытқулары жоқ құрдастарымен бірге жалпыға міндетті білім беру стандартын меңгере алады. Мұндай тәжірибе, Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстарында және Алматы қаласында аутизм дертіне шалдыққан балаларды оқыту түрінде ұйымдастырылған.

Бүгінде тиімді әдіс ретінде, бұрыннан бар түзету білім беру ұйымдар желісін сақтау және интегративті (инклюзивті) білім берумен параллель жетілдіру болып табылады. Түзету ұйымдары, жалпы білім беру мектептерінің педагогикалық қызметкерлеріне әдістемелік көмек, оқушылар мен олардың ата-анасына кеңестік және психологиялық-педагогикалық түзетуші көмек көрсетуді қамтамасыз ететін оқу-әдістемелік орталықтар қызметтерін атқарады.

Ақтөбе және Орал қалаларының қосымша мектептер базасында мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуды жүзеге асыратын жалпы білім беру мектептерінің мұғалімдеріне арналған ресурсты (кеңес беруші) орталықтар ашылды.

Барлық түзету мектептерінде медициналық-педагогикалық консилиумдар ұйымдастырылып, қызмет атқарып жатыр.

Инклюзивті білім беруді ендіру үдерісі кешенді сипатта және оған мемлекеттік құрылымдар, ата-аналар әлеуметі, отбасы, білім беру органдары мен ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар қатысу қажет.

Инклюзивті білім беруді ендіру үдерісінің алғашқы кезеңінде арнайы және жалпы білім беру салаларындағы нормативті-құқықты базаның үйлесімдлігі қарастырылу міндетті. Осы мақсатта мынадай жобалар жасалды:

- "Мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытатын білім беру ұйымдарының ҚР мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартын іске асыру шарттары" мемлекеттік стандарттар жобасы;
- Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамыту Концепциясы жобасы;
- бірнеше оқу-әдістемелік құралдар, нұсқаулықтар қабылданды;
- оқыту нәтижелерін, бағалау үшін арнайы зерттеулер жүргізілді (Қазақстанның әлеуметтанушылар және саясаттанушылар бірлестігімен "САТР" Орталығының техникалық тапсырма аясында " Мүмкіндігі шектеулі балаларға, туғаннан мүгедек балаларға және мүгедек балаларға инклюзивті білім беру мүмкіндіктері"атты әлеуметтік зерттеулер, САНДЖ, ЮНЕСКО және басқа да үкіметтік емес ұйымдардың зерттеулері жүргізілді).

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі баларды арнайы білім беруші оқу бағдарламаларымен қамту мәселесі облыс, Алматы және Астана қалаларының әкімдерінің рейтинг бағаларының көрсеткіштерін мониторингіне енгізілген.

Бұл мәселенің оң шешімі келесі облыстарда табылды - Шығыс Қазақстан облысында анықталған мүмкіндіктері шектеулі балалардың 80% арнайы білім беруқызметтерімен қамтамасыз етілген, Қостанай - 61%, Қарағанды - 69%, бұл жалпыреспубликалық көрсеткіштің 38,0% құрайды. Республикалық деңгейден төмен Оңтүстік Қазақстан - 11%, Маңғыстау - 14% көрсетеді.

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың сапалы білім беру қызметтерін алу құқықтарын қанағаттандыру үшін келесі жұмыстар жалғастырылуда:

- арнайы және жалпы білім беру ұйымдарының желісін кеңейту, арнайы оқулықтар және құралдармен қамтамасыз ету арқылы "Мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетуші қолдау көрсету туралы" Қазақстан Республикасының Заңын жүзеге асыру;
- балаларда психофизикалық ауытқулардың бар жоғын анықтауға арналған скринигтер негізінде ерте диагностикалау, түзетуші-педагогикалық қолдау көрсету және олардың психофикалық дамудағы тежелуі анықталған жағдайда дер кезінде психологияқ-медицицналық-педагогикалық кеңес беруге жіберу жүйесін жетілдіру;
- мүгедек балаларды түзетуші-дамытушы оқытуды ендіру үшін жалпы орта және кәсіптік білім берудің вариативті және икемді жүйесін құру;
- дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды сүйемелдеу концепциясын жасау арқылы инклюзивті білім беруді дамыту үшін мүмкіндіктер жасау;

- арнайы білім беруді басқару сапасын арттыру мақсатында арнайы білім беру үдерісіне ақпараттық және коммуникациялық технологияларды ендіру;

- дамуында мүмкіндіктері шектеулі оқушыларың тұлғасын әлеуметтендіру және тәрбиелеуге бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды асыруда және қоғамда өз бетімен өмір сүруге дайындауда бұқаралық ақпарат құралдарымен тығыз байланыста болуы [3].

Бұл байланыстың тиімділігі, көбіне берілген жүйенің барлық түйіндерінің үйлесімділігі және күш-жігерлігінің мақсатты бағыттылығына, сонымен қатар түрлі профильдегі мамандардың, денсаулық және әлеуметтік даму, білім және ғылым министрліктерінің бірлескен әрекеттеріне тәуелді болып табылады.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 года N 343 "О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями"

[2] Д.С.Ковалев. *Место и роль компьютерных технологии в системе образования детей с ОВЗ.,* Коррекционная педагогика. -2013., №3.- с.76-78.

[3] Е.С. Дорохова, *Организация инклюзивного образования в системе ДОД*, Дополнительное образование и воспитание. – 2010., № 1. – с. 27-33.

REFERENCES

[1] Zakon Respubliki Kazahstan ot 11 ijulja 2002 goda N 343 "O social'noi i mediko-pedagogicheskoi korrekcionnoi podderzhke detei s ogranichennymi vozmozhnostjami" (in russ)

[2] D.S.Kovalev. Mesto i rol' komp'juternyh tehnologii v sisteme obrazovanija detej s OVZ., *Korrekcionnaja pedagogika*. **2013**., №3. s.76-78. (in russ)

[3] E.S. Dorohova, Organizacija inkljuzivnogo obrazovanija v sisteme DOD, *Dopolnitel'noe obrazovanie i vospitanie*. **2010**., № 1. s. 27-33. (in russ)

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СПЕЦИАЛЬНОГО И ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Г.И.Салгараева, Ж.Б.Базаева

Казахский государственный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: специальное образование, инклюзивное образование, информационно-коммуникативные технологии, обучение детей с ограниченными возможностями здоровья.

Аннотация. Специальное и инклюзивное образование в Казахстане является частью системы общего образования, и государство создает условия для лиц, имеющих специальные образовательные потребности в получении образования. Внедрение инклюзивного образования является комплексным и в этот сложный процесс должны вовлечены государственные структуры, родители, семья, организаций образования и негосударственные организаций. Поэтому в развитии специального и инклюзивного образования в государстве нужно немало сил.

Salgarayeva G.I.

Candidate of technical sciences, professor, Department of Computer Science and Applied Mathematics, Physics and mathematics faculty

Kazakh State Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

Development tendencies of special and inclusive education in Kazakhstan

Bazayeva Zh.B., Master of Pedagogical sciences, teacher

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Almaty Institute of Foreign Languages in the war (on the basis of archival and documentary materials)

N.T. Zhanakova
Kazakh Abylay khan University of international relations and world languages, Almaty, Kazakhstan

Key words: history, military commissariat, war, archive, teacher, Red Army, foreign languages
Annotation. The article analyzes the activities of faculty and staff of the Kazakh Teacher's Institute of foreign languages (modern Kazakh University of Internationals Relations and World languages) in the Great Patriotic War, their contribution to the victory over fascism on the basis of archival and documentary materials.

Алматы шет тілдер институты соғыс жылдарында (архивтік және құжат материалдары негізінде)

Н.Т.Жанақова
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: тарих, әскери комиссариат, соғыс, мұрағат, оқытушы, Қызыл армия, шет тілдері
Аннотация. Мақалада Қазақ мемлекеттік шет тілдер мұғалімдер институтының (қазіргі Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті) оқытушылары мен қызметкерлерінің Ұлы Отан соғысы жылдарындағы қызметі, олардың ортақ жеңіске қосқан үлесі мұрағат және құжат материалдары негізінде қарастырылады.

Қазақстан Республикасындағы байырғы оқу орындарының бірі –Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті 1940 ж. 16 қыркүйекте Қазақ мемлекеттік шет тілдер мұғалімдер институты болып ашылған еді. Мемлекеттік маңызы бар осындай жоғары оқу орнының құрылуы елімізде қалыптасқан күрделі саяси жағдайда жүргізілді. Себебі соғыс қаупі туындап, барлық жұмыс осы қатердің алдын алуға жұмылдырылды. Соған қарамастан институт директоры болып тағайындалған Х.К.Меликов [1,6] ұйымдастыру жұмыстарына жастық жалынмен, үлкен іскерлікпен басшылық жасай білді. Соғыс жағдайына байланысты институттың қазіргі Төле би және Наурызбай батыр көшелері қиылысында орналасқан жаңа ғимараты үкіметтің үкімімен республиканың ішкі істер халық комиссариатының жоғары мектебіне берілді. Осылайшажаңада ашылған институт кітапхана техникумының үйіне орналасуға тура келеді.

Ұлы Отан соғысының ауыр жағдайындағы тұрмыстық-материалдық және өндірістік қиын жағдайға қарамастан институт өз жұмысын жалғастыра берді. Институтта еңбекке қабілетті профессор-оқытушы құрамы қалыптасты. 1941- 1942 жаңа оқу жылында бір профессор, бірнеше доцент және 30-ға жуық оқытушы жаңа оқу орнында қызмет етті. Алғашқы оқу жылында институтқа 231 студент қабылданды. Оның ішінде 113 студенттен тұратын 6 топ ағылшын тілі факультетінде, 97 студенттен тұратын 6 топ неміс тілі факультетінде, 21 студенттен тұратын 2 топ француз тілі факультетінде оқыды [2,5].

Ұлы Отан соғысының басталуына байланысты институт Алматыдағы басқа оқу орындары сияқты соғыс кезінің талаптарына сәйкес оқу-тәрбие жұмысын қайта құруды жүргізді. Мәселен, институттың оқытушылары мен қызметкерлері осы талаптарға сәйкес әуе шабуылына қарсы және химиялық қорғанысқа қарсы нормаларды тапсырулары тиіс болды. Жаңа оқу жылы басталысымен оқытушылар арасынан Қызыл Армия қатарына шақыру жүргізілді, ал сол 1941 жылдың қазан-желтоқсан айлары аралығында әскери комиссариаттан студенттерге де шақырулар келді. Мұрағат деректерінде 1941 ж. 10 қазанда институт студенті Х.С.Галиакперов, 22 желтоқсанда институттың тағы бір студенті В.А.Якут отан қорғауға аттанды [3]. 1942 ж. институттың тағы бірқатар студенттері әскери комиссариаттан шақырту алған. Ал институттың оқытушылары қатарынан бірінші болып майданға институттың

тұңғыш директоры Ханахмед Қараоғлы Меликов аттанды. Кеңестік Отанын фашист басқыншыларынан қорғауды патриоттық парызы деп есептеген ол, 1944 ж. сәуір айында украин жерінде майданда ерлікпен қаза тапты.

1941 ж. 11 қазанда Х.Қ.Меликов орнына көрнекті тілші-ғалым М.Б.Балақаев институт директоры болып тағайындалды[4]. Ол жұмысқа құлшына кірісіп, институттың жаңа құрылымдарын ұйымдастыруға жете көңіл бөлді. 1941 ж. 13 қазанда Қазақ КСР Оқу ағарту халық комиссариатының бұйрығына сәйкес институтта күшіне енген екі жылдық шет тілдер курсы туралы ереже іске асты[5]. 1941 ж. 27 қазанда осы комиссариаттың бұйрығына сәйкес Абай атындағы ҚазПИ-ден неміс тілінің бес тобы қазақ мемлекеттік шет тілдері мұғалімдер институтына берілді. Сонымен бірге институттың кешкі курстарының штаттары да біршама кеңейтілді.

Ұлы Отан соғысы институтта студенттер арасында Отанға деген сүйіспеншілікті арттыруға, халықтар арасындағы достыққа және фашист басқыншылығына деген қарсы өшпенділікке тәрбиелеуге, ерекше назар аударуды талап етті. Осыған байланысты институтта студенттер арасында ауқымды саяси патриоттық тақырыптарда тәрбие жұмыстары жүргізілді. Соның нәтижесінде 1942 ж. бойы институт ұжымы Отан қорғау қорына 25,5 мың сом көлемінде түрлі заимдардың облигациялары жиналды, танк колоннасын құрастыруға – 221 сом, Қызыл Армия жауынгерлеріне сыйлыққа – 941 сом, сол жылдары Алматы әскери госпиталінде емделіп жатқан жаралы жауынгерлерге сыйлықтар ұсыну үшін 315 сом жиналып берілді және т.б. [6,9]. Осының өзі институт оқытушылары мен қызметкерлерінің тылда жүріп Отан қорғауға өзіндік үлес қосқандарын байқатады.

1941-42 оқу жылында тек қана ағылшын және неміс тілдері кафедралары жұмыс істесе, 1941 жылдың соңына қарай институтта үшінші кафедра марксизм-ленинизм негіздері кафедрасы (қазіргі Қазақстан тарихы және қоғамдық ғылымдар кафедрасы) құрылды. Кафедраның алғашқы меңгерушісі болып тарих ғылымының кандидаты Александр Федорович Сергиевский тағайындалды. Ол өз ісінің білікті маманы болатын, 1905-1909 жж. Франциядағы Париж университеті жанындағы филология ғылымдарының жоғары мектебінде білім алған. Алматыға келгенге дейін Одесса, Харьков, Ленинград, Москва қалаларында француз тілінің аудармашысы, дүние жүзі тарихы пәнінің оқытушысы, «Кеңес энциклопедиясының» редакторы болып қызмет еткен. Көптеген ғылыми жарияланымдар авторы ретінде танымал болған. А.Ф.Сергиевский кафедра жұмысын жетілдіруге көп еңбек сіңірді. Оның тыңғылықты әзірлеген дәрістері соншалықты мазмұнды да қызықты болды, семинар сабақтары да әдістемелік тұрғыда өз дәрежесінде өтті. Сергиевский сабақтар кезінде студенттерді Отанға деген шексіз сүйіспеншілікке тәрбиелеп, олардың бойында герман фашизміне, гитлершіл басқыншыларға деген өшпенділікті ұялатты. Алайда кафедра меңгерушісі болып ұзақ еңбек ете алмады. 1942 ж. кезекті еңбек демалысынан кейін денсаулығына байланысты бұл қызметтен босатылған.

Институттың марксизм-ленинизм негіздері кафедрасы 1943 ж. ақпан айында ғана толық жасақталды. Алматы қалалық партия комитеті бюросының шешімі негізінде А.Ф.Сергиевскийдің орнына кафедра меңгерушісі болып Людвиг Германович Вайс тағайындалды. Венгрияда туып өскен, жан-жақты білімді А.Г.Вайс 1923-41 ж.ж. Мәскеуде баспахана директоры, РКФСР ХКК кеңесшісі, М.В.Фрунзе атындағы әскери академияның оқытушысы, түсті металдар және алтын институты, марксизм-ленинизм кафедрасының меңгерушісі болып еңбек еткен.

1932-36 жж. Мәскеудегі қызыл профессура институтының тарих факультетінде оқып, тарих оқытушысы мамандығын алған. Осындай үлкен тәжірибесі бар Л.Г.Вайс институттың жас кафедрасының жұмысын тез арада дұрыс жолға қоя білді. Кафедра жұмысын қайта құрып, оқу үрдісіне оң өзгерістер енгізді. Әдістемелік жұмысқа ерекше назар аударылды да, бірінші кезекте Ұлы Отан соғысына байланысты семинарлық сабақтардың бес жоспары жасалып бекітілді.

Кафедра меңгерушісі ретінде Л.Г.Вайс барлық оқытушылардың дәрістері мен семинар сабақтарына қатысып, оларды кафедра мәжілістерінде талқылатып отырды. Кафедраның мұндай жан-жақты жұмысы жазғы сессия кезінде оң нәтижесін берді. Мәселен, бірінші курстың 135 студентінің 110-ы «4» және «5» деген бағалармен тапсырды. [7].

Кафедра оқытушылары тәрбие, ғылым және қоғамдық жұмысқа жете көңіл бөліп, Отан қорғауға арналған курстық жиналыстарға, комсомол комитеті мәжілістеріне, патриоттық рухтағы митингілерге белсене қатысты. Мұның өзі институттағы көп ұлтты студенттердің патриоттық және интернационалдық тәрбиесіне оң әсерін тигізді. Л.Г.Вайс сонымен бірге Қазақстан КП(б)ОК-нің тапсырмаларын да орындап, жексенбілік марксизм-ленинизм университетінің лекторы болды, Алматы әскери гарнизонының бөлімдерінде патриоттық тақырыпта баяндамалар жасады. Осы еңбегі үшін де ол грамотамен марапатталды.[8].

1943 жылы 3 қыркүйекте Л.Г.Вайс Мәскеу қаласына қызметке ауысуына байланысты кафедра меңгерушілігінен босатылған. 1943 жылдың соңынан бастап 1947 ж. наурызына дейін марксизм-ленинизмкафедрасын Мәскеу мемлекеттік университетінің экономика факультеті бөлімшесінің кеңестік құқық мамандығын бітірген Л.Е.Костин басқарды. Осы соғыс жылдары кафедра және институтта Мәскеуден келген көптеген белгілі ғалымдар, ғылым докторлары мен кандидаттар аспиранттармен жұмыс істеді. Мәселен, кафедрада 1942 ж. 18 қыркүйектен бастап Алматы қалалық партия комитетінің жолдамасымен келген Н.А.Гладышева осыған дейін Ленинград коммунистік университетінің аспиранты болған [9].Сондай-ақ кафедрада Г.К.Майковская, Е.Н.Акулова, Н.А.Добрынский сабақ берді.

Оқытушылар кафедрадағы кадрдың жетіспеушілігіне, қажетті оқулықтар мен әдебиеттердің аздығына және тұрмыстық жағдайдың қиындығына қарамастан студенттердің терең білім алуларына бар мүмкіндіктерін жұмсады. Олар сабақтан тыс кездің өзінде қосымша кеңес беру сабақтарын өткізді.

Институт алғаш құрылған кезден бастап басқа жоғары оқу орындарындағыдай студенттер құрамында қазақ ұлты өкілдерінің аз болуы республика басшылығын алаңдатты. Сол себепті 1942 ж. 24 наурызда Қазақ КСР Халық комиссарлары Кеңесі «Жоғары оқу орындарына қазақ қыздарын дайындайтын 4 айлық курстар ұйымдастыру туралы» №165 қаулысын қабылдады [10]. Институтта алғаш оқу жылында 9 қазақ қызы оқыса, 1942 ж. соңында институт директоры болып белгілі тарихшы ғалым Б.Сүлейменов тағайындалғаннан кейін жағдай оңала бастады. Жас та, іскер басшы аз уақыт аралығында біршама жұмыстар атқара білді. Мәселен, 1943 ж. 24 наурызда институт директорының Қазақ КСР Оқу-ағарту халық комиссариатына берген ақпаратында 1942-43 жылғы оқу қорытындылары баяндалған, сонда сессияны сәтті тапсырған бірінші және екінші курстың 123 студенті арасында 15 қазақ қызы стипендия алғандығы айтылған [11].

Институт оқытушылары мен қызметкерлері елдегі ауыр жағдайға қарамастан еңселерін еш түсірген жоқ. Олар соғыс жағдайында өз қызметтеріне асқан жауапкершілікпен қарап, өздерінің негізгі оқытылатын пәндерімен бірге студенттер арасындағы саяси-тәрбие жұмысына, әсіресе Отан қорғау мәселесі мен патриоттық тәрбие ісіне ерекше көңіл бөлді. Әр оқытушы соғыстағы майдан жағдайы, ұрыстар беталысы Кеңес әскерлерінің Отан қорғау жолындағы ерлік істері, ауыл еңбеккерлері мен завод, фабрика жұмысшыларының жанқиярлық еңбектері туралы студенттерді хабардар етті, тіпті арасында жергілікті басшылық тарапынан арнайы тапсырмалармен мекемелерде, кәсіпорындарда майдандағы жағдайлар туралы нақты ақпараттарды хабарлады, арнайы дәрістер оқыды. 1942-43 оқу жылында институтта майдандағы жағдайға байланысты Сталинград түбінде неміс фашист әскерлерінің талқандауына байланысты, сондай-ақ Жоғары Бас қолбасшының бұйрықтарына байланысты бірқатар митингілер мен жиналыстар болып өтті.

Институтта саяси тәрбие жұмысымен қатар жаппай қорғаныс жайлы әскери оқу жұмысы да бірге жүргізілді. 1942-43 оқу жылының 1-ші семестрінде ғана бірінші курстың студенттері әскери сапқа тұру дайындығынан өтіп, «Еңбекке және қорғанысқа дайын бол» белгісі сияқты нормаларды тапсырды. Сондай-ақ екінші курста әскери сапқа жүру және шаңғы дайындығы, тактикалық оқу-жаттығу жұмыстары жүргізілді. Бұдан басқа 128 студент санитарлық жасақшы нормаларын, 161 студент әуе шабуылына қарсы және химиялық қорғаныс нормаларын тапсырды. Мергендер мен миномётшілер дайындау жұмысы жүргізілді. Осы жұмыстардың барлығы үлкен қиындықтармен іске асырылды. Себебі институттың жеке ғимараты болмағандықтан арнайы жабдықталған спорт залы да, әскери кабинеті де болған жоқ. Ал қыздардың санитарлық дайындығы қалалық ауруханада, госпиталдарда және Алматы мемлекеттік медицина институтының анатомия музейінде жүргізілді. Оқытушылар құрамымен әскери сабақтарды облыстық әскери комиссариат апта сайын 6 сағат көлемінде өткізді [12].

1944 жыл институтқа оң өзгерістер әкелді. Институтқа өзінің бұрын арнайы салынған ғимараты қайтарылды. Сол жылы сәуірде КСРО ХКК мен БК(б)П ОК қаулысымен институт Алматы шет тілдері педагогикалық институт болып өзгертілді. Ал 1944 ж. 9 тамызда ҚазКСР Халық комиссарлары кеңесі «Алматы мемлекеттік шет тілдері педагогикалық институт жанынан шығыс тілдері факультетін құру туралы» қаулы қабылдады. Осыған сәйкес жаңа факультетте студенттер құрамы 30 адам мөлшерінде белгіленді. Алайда бұл факультет үш-ақ жыл жұмыс істеді.

Ұлы Отан соғысындағы жеңіс қарсаңында институт құрамында төрт факультет, кешкі бөлімше және екі жылдық аудармашылар курсы жұмыс істеді.

Сонымен бірге университетте соғыстан кейінгі жылдары басшылық және оқытушылық қызмет атқарған оқытушылар қатарында Ұлы Отан соғысына қатысып, майдан даласында фашист басқыншыларымен қиян-кескі ұрыс жүргізген бір топ ардагерлерді де атап өту қажет. Бұл ретте университетте ұзақ жыл қызмет еткен П.Ф.Шанин, Д.В.Комарёв, А.Хизбуллин, С.Ж.Кенжебаев.

Л.А.Скопинцева, И.Ф.Назаров және т.б. есімдерін құрметпен атаймыз. Олардың қатарында бүгін арамызда жүрген көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Сағындық Жүнісұлы Кенжебаевтың жас шағында қолына қару алып, майданда ерлік көрсетуі, жеңімпаздар қатарында елге оралып, Отанына адал қызмет етуі, бүгін де жас ұрпаққа білім беруі бізге қашанда үлгі-өнеге бола береді.

Қорыта айтқанда, университеттің 1941-1945 жылдарда қызмет еткен оқытушылары мен сол кезде Қазақ мемлекеттік шет тілдері мұғалімдер институтында оқыған студенттері, яғни университет тарихындағы алғашқы түлектер Ұлы Отан соғысындағы Кеңес халқының неміс-фашист басқыншыларымен күрестегі жеңісіне өздерінің қомақты үлесін қосып, жарқын із қалдырды. Олар тылда жүріп өздерін майдандағыдай сезінді, оқытушылар жастарды Отан қорғауға дайындап, студенттер арасында үлкен қоғамдық саяси-патриоттық тәрбие жұмыстарын жүргізді. Осының өзі-ақ олардың Отанға деген сүйіспеншілігін, өз істеріне деген жауапкершілігін айқын білдіреді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Виленский Е.Л. Наша Almamater: страницы истории (1941-2001гг.). –Алматы, КазГУМОиМЯ им.Абылай хана, 2001,–181 с.

[2] С.Ж.Кенжебаев, А.М.Иванова, П.Г.Козлов Казахскому государственному университету международных отношений и мировых языков им.Абылай хана 60 лет (1941-2001). –Алматы, Казахский государственный университет международных отношений и мировых языков им.Абылай хана, 2001,–58 с.

[3] ҚР ОМА. 1993-қор, 1-тізбе, 1а-іс, 63-п.

[4] Сонда. 50-п.

[5] ҚР ОМА. 1692-қор, 1-тізбе, 341-іс, 6-п.

[6] Виленский Е.Л. У истоков КазГУМЯ (документальный очерк). –Алматы, КазГУМЯ, 1998, –10 с.

[7] ҚР ОМА. 1993-қор, 1-тізбе, 14-іс, 25-26-п.

[8] Сонда 26-27-п.

[9] Университет архивы. 3-тізбе. 309-іс. 1-3-п.

[10] ҚР ОМА. 1692-қор, 1-тізбе, 676-іс, 69-70-п.

[11] Сонда. 661-іс, 83-п.

[12] Сонда. 749-іс, 53-п.

REFERENCES

[1] Vilensky Y.L. Our Alma mater: history pages (1941-2001). –Almaty, KazakhAbylay khan University of international relations and world languages, 2001, -181

[2] S.ZH.Kenzhebaev, A.M. Ivanova, P.G. Kozlov Kazakh State University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan 60 years (1941-2001). – Almaty, Kozlov Kazakh State University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan, 2001, - 51 p.

[3] The Republic of Kazakhstan Central State Archive. 1993- resource,1-list,1a-point, 63-p.

[4] There. 50-p.

[5] KR OMA. 1692- resource, 1-list,341-point, 6- p.

[6] Vilensky Y.L. at the origins of the Kazakh State University of World Languages (feature story). – Almaty, Kazakh State University of World Languages, 1998, -10 point

[7] KR OMA. 1993- resource, 1-list,14-point, 25-26- p.

[8] There. 26-27-p.

[9] Universityarchives. 3- list. 309-point.1-3-p.

[10] KR OMA. 1692- resource, 1-list,676-point, 69-70- p.

[11] There.661-point, 83-p.

[12] There.749-point, 53-p.

Алматинский институт иностранных языков в годы войны
(на основе архивных и документальных материалов)

Н.Т.Жанакова

КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: история, военный комиссариат, война, архив, преподаватель, Красная армия, иностранные языки

Аннотация.В статье анализируется деятельность преподавателей и сотрудников Казахского государственного учительского института иностранных языков (современного Казахского университета международных отношений и мировых языков им.Абылай хана) в годы Великой Отечественной войны, их вклад в общую победу над фашизмом на основе архивных и документальных материалов.

Поступила 20.04.2015 г.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

The etiquette of business relation

Shohaeva K.N.
shohaeva1976 @ mail.ru

Kazakh National Technical university named after K.I.Satpayev.

Key words: etiquette of relation, business language, communication international, correspondence, esthetic lows

Annotation. In this article, the author notes that language is a means of communication and that the language of the basis of speech activity. Language unites all the nation. Language and communication are one of the boundaries of the human world, which is internal. Only people able to speak. Users can access to each other by the tongue. At present, our country independent, and is known around the world as an independent state. Therefore, in order to improve the civilization of country, we must to learn foreign languages, as it is important to establish relations with foreign countries. This means that for Kazakhstan, for young people to learn English and science and economy is very necessary for development.

Without a doubt, the English language has become one of the leading languages in international business communication in modern realities. The process of globalization now covered all aspects of life in the world.

Іскерлік қарым-қатынас этикеті

Шохаева К.Н.
Қазақ Ұлттық Техникалық университеті
shohaeva1976@mail.ru

Тіректі сөздер: лингвистика, сөйлеу этикеті,эстетикалық қағидалар.

Аңдатпа. Бұл мақалада автор тіл адамдардың қарым-қатынас құралы екендігін және ол сөйлеу әрекетінің арқауы болып табылатындығын баса айтқан. Тіл ұлт пен ұлтты жақындастыратын өзгеше қатынас. Тілмен сөйлесу адамзат баласы үшін тысқары бір дүние емес, ол ішкі құбылыс. Сөйлеу тек адамға ғана тән. Адам тіл арқылы бір-бірімен қатынаса алады. Қазіргі таңда, еліміз өз егемендігін алып, дербес мемлекет ретінде танылуда. Сондықтан, еліміздің өркениетін көтеру мақсатында шет тілдерін меңгеру, шет елдермен қарым-қатынас орнатудың маңызы зор екендігін көрсетіп отыр. Бұл дегеніміз-қазақстандықтар үшін, жастар үшін ағылшын тілін үйрену-ғылымды, экономиканы, бизнесті одан әрі дамыту қажеттілігін туындатып отыр.

Сөзсіз, ағылшын тілі қазіргі заманғы болмысқа, халықаралық іскерлік қарым-қатынастағы жетекші тілдердің біріне айналды. Жаһандану процесі қазіргі әлемде барлық аспектілерін қамтыған.

Әлемдік мәдениетке бетбұрған бүгінгі жаһандану кезеңіне тұспа-тұс келген тіл тағдыры әр түрлі деңгейде дамып келеді. Қай кезеңде болмасын тілдің қадір-қасиетін жоғалтпай, әрбір сөзді өз мақсатында қолданып сөйлей білу, тіл тазалаған сақтай отырып, жауапкершілікпен қарау – адамзаттың парызы.

«Тіл мәдениеті – тілдің тазалығын, тілдің ережелерге сай жұмсалуын, сөйлеуші мен оқушысының тіл жұмсау реттілігін, дұрыстығын қарастыратын ғылым. Сөз бен сөзді мағыналық және тұлғалық жағынан дұрыс тіркестіру, сөйлемді грамматикалық заңдылықтарға сәйкес әрі түсінікті, әрі тұжырымды құрау, әдеби тілдің нормаларын сақтап, белгілі бір өлшеммен, белгілі бір қалыппен жазу мен сөйлеу тіл мәдениеті саласының зерттеу міндеттерінің қатарынан саналады»

Тіл – ғасырдан ғасырға, ұрпақтан ұрпаққа қаймағы бұзылмай жеткен асыл қазына. Тіл мүмкіндігі Қазақстанның егемендік алуымен бірге дербес ұлттық тіл ретінде қоғамның барлық саласында қанатын жайып, қолданыла бастады. Қазақ тілі – тек қарым-қатынас тілі емес, бүгінде халықаралық деңгейде іскерлік бағытта біршама мүмкіндіктерге ие болды.

Тіл мәдениетінің сапалық жүйесін қалыптастыруда ғалымдар М.Балақаев, Р.Сыздық зерттеулер жүргізіп, осы салада ғылыми тұрғыда өз үлестерін қосты. Жалпы тілші ғалымдар әдеби тіл нормасына қайшы келетін сөздерді, сөз тіркестерін қайталап, ретсіз қолдануға қарсы.

Тіл мәдениетінің тілді тұтынушылардың деңгейіне де қатысты болатынын А.Байтұрсынов былайша түсіндіреді: «Қандай құрал болса да, оның жұмсаушысы екі түрлі болмақ.Біреуі - құралдың ішкі-тысқы бөлшектерінің бәрін біліп, олар қалай бір-біріне үйлесіп, үйлескеннен шығатын тетіктер бір-біріне қалай жалғасып, қалай қызмет ететіндігін біліп отырып жұмсаушы. Екіншісі – олардың бәрін білмей-ақ,құралдың жұмсауға керегі бар тысқы бөлшектері мен тетіктерін көріп, жұмсау әдісін үйреніп алып жұмсаушы»

Сөзді ретімен дұрыс қолдануды А.Байтұрсынов сөйлеуші адамның танымына, білімі мен өмірде жинақтаған тәжірибесімен байланыстырады: «Ішіндегі пікірді, қиялды, көңілдің күйін тәртіп пен қисынын, қырын, кестесін келістіріп,сөз арқылы тысқа шығару,сөз шығару болады»

Бүгінгі заман талабы білім мен қабілетті, мәдениет пен еңбекті өз ісімен көрсете алатын іскер мамандарды қажет етеді. Іскерлік қарым-қатынастың өзіне ғана тән ерекшеліктері, қалыптасқан әдеттері, тұрақталған құжаттары бар. Сонымен қатар, іскерлік қарым-қатынастағы ауызша сөйлеу тілі үшін сауаттылық та өте маңызды. Белгілі бір мекемеде қызмет барысында пікірлесу, құжаттар алмасу, келіссөз жүргізу, келісім-шарт жасау, жиналыстар, дөңгелек үстел өткізу үшін іскерлік қарым-қатынас тілі маңызды рөл атқарады.

Іскерлік қарым-қатынас тілі-маманның белгі бір салаға қатысты жүйелі білімін, біліктілігін, кәсіби тіл шеберлігін қажет етеді. Маман өз ортасында әріптестерімен пікірлескенде, сәлемдесу, жұмыс барысын таныстыру, өз жұмысының жоспарын қысқаша түсіндіру барысында әдеп пен мәдениет деңгейін сақтау қажет. Нақты ұсынысты, жоспарды талқылауда басқа адамдардың көзқарастарымен санаспай, дауыс көтере сөйлеу, тек өзінің пікірін біржақты дұрыс санау іскерлік қарым-қатынаста өзара тіл табысуға да кедергі келтіреді.

Сөйлеу мәдениеті туралы өз заманында ұлы қаламгер М.Әуезов нақты дәлелмен мысалдар келтірген: «Сөз шіркін де адам секілді ғой. Оның да ала- құласы көп. Орнатқан жеріңе қорғасындай құйыла қалатын орнықты сөз бар да, құрайдың басында қылп-қылп етіп ұшып кеткелі тұрған торғайдай ұшқалақ сөз бар. ...Халық соны біліп, сөз екеш сөзді де «одағай сөз, сүйкімді сөз, сайқал сөз, салқын сөз, жылы сөз» деп, түр-түске бөліп жүр ғой. Біз жазушы болғандықтан, осының барлығын білуіміз керек. Солай мәні мен әріне, әуені мен мүсініне қарап електен өткізіп, сұрыптап алмасақ, жазған шығармаларымыз әлде бірдемеге ұқсап кетер еді»

Олай болса, іскерлік қарым-қатынас тілінің маңызды ерекшелігі – әдеп пен мәдениет шеңберінде сөйлеу және басты шарты талқыланатын тақырып жөнінде жан-жақты білім қажеттілігі, нақты деректерді дәлелдеу болмақ.

Іс қағаздарын жүргізу, құжаттарды талдау, ортада, көпшілік алдында мағыналы сөйлеу, ойды жеткізудің әдіс-тәсілдері бар.

Тіл адамдардың қарым-қатынас құралы болғандықтан, ол сөйлеу әрекетінің арқауы болып табылады. Тіл ұлт пен ұлтты жақындастыратын өзгеше қатынас. Тілмен сөйлесу адамзат баласы үшін тысқары бір дүние емес, ол ішкі құбылыс. Сөйлеу тек адамға ғана тән. Адам тіл арқылы бір-бірімен қатынаса алады. Қазіргі таңда, еліміз өз егемендігін алып, дербес мемлекет ретінде танылуда. Сондықтан, еліміздің өркениетін көтеру мақсатында шет тілдерін меңгеру, шет елдермен қарым-қатынас орнатудың маңызы зор екендігін көрсетіп отыр. Бұл дегеніміз-қазақстандықтар үшін, жастар

үшін ағылшын тілін үйрену-ғылымды, экономиканы, бизнесті одан әрі дамыту қажеттілігін туындатып отыр. Білім-адамзат қазынасы, халықтың білімділігі-елдің байлығының ең маңызды бөлігі. Тәрбиелеу мен оқыту жүйесінде білім арқылы ең озық мәдениет пен дүние таным қалыптасады.

Сөйлеу әрекетінің жан-жақты ғылыми тұрғыдан зерттелуі тіл білімінде ХХғасырдан бастау алады.Тіл білімі үшін сөйлеу әрекетін зерттеу үлкен мәселелердің бірі екендігін швед лингвисі Фердинанд де Соссюр алғаш болып көрсеткен. Бала тілін зерттеген ғалымдар: Л.Щерба, Е.Кубрякова,Е.И.Пассов, И.Л.Бим, И.Ф.Комков, А.А.Леонтьев. И.В.Рахманов, С.Канцнельсон, Н.И.Жинкин, Г.В.Колшанский, Э.П.Шубин.т.б. Қазақстандық ғалымдар: Т.А.Аяпова, Э.Д.Сүлейменова, Ф.Ш.Оразбаева.т.б. Л.Щерба: «Сөйлеу әрекеті дегеніміз-үзіксіз үрдіс және ол сөйлеу үрдісі мен тыңдаудан тұрады»,-деген, ал Т.Аяпова:«Адам баласының сөйлеуі-баланың алғашқы сөйлеуі және тілдік ортада түсінуі, белгілі бір жағдаятқа байланысты, мақсатты, қажетті болып табылатындығын айқындайды», - деді.

Тілдің қарым-қатынас қызметі жеке бірліктер түрінде емес, өзара хабар алысатын саналы әрекет түрінде жүзеге асатыны белгілі.Сондықтан тілдің әртүрлі деңгейіндегі тілдік бірліктердің ерекшеліктері, сөйлеудің коммуникативті түрлері, сөйлесімдер мен мәтіндердің коммуникативтілігіне негіз болып отыр. Қоғам талабына сай шетел тілдерін оқытуда берілетін.

Тіл адамдардың қарым-қатынас құралы болғандықтан, ол сөйлеу әрекетінің арқауы болып табылады. Тіл ұлт пен ұлтты жақындастыратын өзгеше қатынас. Тілмен сөйлесу адамзат баласы үшін тысқары бір дүние емес, ол ішкі құбылыс. Сөйлеу тек адамға ғана тән. Адам тіл арқылы бір-бірімен қатынаса алады. Қазіргі таңда, еліміз өз егемендігін алып, дербес мемлекет ретінде танылуда. Сондықтан, еліміздің өркениетін көтеру мақсатында шет тілдерін меңгеру, шет елдермен қарым-қатынас орнатудың маңызы зор екендігін көрсетіп отыр. Бұл дегеніміз-қазақстандықтар үшін, жастар үшін ағылшын тілін үйрену-ғылымды, экономиканы, бизнесті одан әрі дамыту қажеттілігін туындатып отыр. Білім-адамзат қазынасы, халықтың білімділігі-елдің байлығының ең маңызды бөлігі. Тәрбиелеу мен оқыту жүйесінде білім арқылы ең озық мәдениет пен дүние таным қалыптасады.

Профессор М.Балақаевтың пікірінше: «Тіліміздегі кітаби тіл элементтері, негізінен алғанда, ескі шағатай тілі мен татар тілі элементтері, араб және парсы тілінен ауысқан сөздер.»

Р.Сыздықова «Кітаби тілде жазылған шығармаларға негізінен ислам дінінің қағидаларын түсіндіретін, уағыздайтын, тарихын баяндайтын аударма әдебиет пен қисса – жырларды » жатқызады да, ал сол тұстағы қазақ әдеби тілінде, оның публицистикалық стилін де, тіпті жаңа жазба әдеби тілде кітаби тілдік элементтер болса, ол діни тақырапқа жазылған қиссалар мен исламның 5 парызын түсіндірген шығармалардың әсері емес, әріден келе жатқан, бір кезде қазақтардың да ата – бабаларына ортақ болған, кейіннен ресми – эпистолярлық және іс қағаздары стилінде сақталған орта азиялық әдеби тілдің «Түркінің немесе тікелей ықпалы деп тануымыз керек» - деп көрсетеді.

XIX ғасырдың екінші жартысына дейінгі қазақша жазбаларда әдеби тілдің ресми – эпистолярлық стилі ғана кең дамығаны мәлім. Ғылыми – көпшілік әдебиетінің алғашқы нышаны ретінде «Шежіре» аталатын жазбалардың да некен – саяқ болғанын жоққа шығаруға болмайды.

Адамзат тек табиғаттың ғана,емес қоғамның да жемісі. Сондықтан белгілі бір этностың, қоғамның, ұжымның мүшесі ретінде адамдар қоғамдасып, бір-бірімен тығыз байланыста, экономикалық, мәдени саяси, іскерлік қарым-қатынаста өмір сүреді. Адам өміріндегі осы бір алуан қырлы, күрделі қарым-қатынасты жүзеге асырудың аса маңызды бірден-бір құралы тіл екені барша жұртшылыққа мәлім.

Қазіргі кезде жұршылық арасында этикет дегенді қонақта болу, қонақ күту, театрда болу, сынық, сыпайы сөйлеу деп білетін стереотип түсінік пайда болған. Шындығында, этикет тек қана осы аталған әрекеттерді жүсеге асырудың ережесі емес, этикет – адамдардың арасындағы алуан түрлі қарым-қатынастың нормасы.

Іскерлік қарым – қатынас этикеті оның ішіндегі сөз этикетінің, адамдардың өзара қарым – қатынасын реттеп отыратынын, олардың өзара байланыс орнатуына ұйытқы болатын арнаулы қызметі болады. Сөйтіп, қоғамның, ұжымның жеке адамдардың рухани ахуалының сау – саламат болуына сөз жоқ, септігін тигізіп отырады.

Жаңадан тәуелсіздігін алып егемен ел болып жатқан осы бір кезеңде республика жұртшылығының рухани ахуалының сау болуы, қоғам мүшелері арасындағы қарым – қатынастың оң бағытты болуы - аса қажетті шарт. Республикада көптеген ұлт пен ұлыстың, халықтың өкілдері тұрады. Олардың бір-бірімен достық қарым – қатынаста болуы экономикалық, мәдени дамуға оң әсер ететіні сөзсіз. Кез – келген халықтың ғасырлар бойы салт – дәстүрлерін аяқ - асты етпей

құрметпен қарау, қоғамдасып, бірлесіп, өмір сүрудің негізгі шарты. Ұлттың, халықтың сырт көзге бірден байқалатын, мұндалап тұратын ерекшелігі ең алдымен этикеттен, сөз этикетінен көрінеді.

Белгілі сөйлеу тактикаларын дәл, белгілі коммуникативтік мақсатқа жету үшін қолдана білу – іскерлік қарым – қатынас этикетінің негізгі компоненттері бірі болып табылады.

Е.Б.Яковлева, П.С.Волошин ситуативтік концептуалдық айқынсыздық орыс тіліндегі «Іскерлік қарым – қатынас тілі» оқулықтарында тілдің басқа функционалдық түрлеріне тән емес стильдер мен жанрлардың араласып кетуіне әкеліп соқтыратындығын атап көрсетеді.

Е.Б.Яковлева, П.С.Волошиннің пікірінше арнайы мақсатқа қолданылатын тілдер:біріншіден-терминалогиясымен және басқа да сөздердің мөлшерлік ара – қатынасымен ерекшеленеді. Осыған байланысты жалпы ғылыми лексика, жалпы қолданылатын лексика мен терминдерге қарағанда іскерлік қарым – қатынас тілінде аз роль атқаратындығын атап айту керек және спецификалық емес жалпыға ортақ ауызекі сөйлеу тілінің сөздері мен сөз тіркестерінің көлемінің шамадан тыс көбеюінен оқулықтар көлемінің өсуі жиі байқалады.Басқаша айтқанда оқулықтарға іскерлік тілге онша қатысы жоқ эмпиризмдік негізде ғана құралғандықтан,іскерлік тіл соншалықты іскерлік емес.

Монологтық сөйлеу де тілдің осы регистрінде презентация түрінде көрінетіндігін атап өту керек, бірақ оның ролі аз. Сөйлеудің осы екі формасы қойылған мақсатқа сәйкес етіліп оқулықтардағы мәтіндерде көрініс табуы керек деген пікір айтады өз еңбектерінде Е.Б.Яковлева мен П.С.Волошин.

Іскерлік ағылшын және қазақ тілдері өте кең де, ауқымды ұғым екендігін есте ұғыну керек. Қолда бар оқу материалдарын алып қарағанда, одан төмендегідей подрегистрларды бөлуге болады:негіз іскерлік немесе жалпы ағылшын тілі, комерциялық ағылшын тілі, іскерлік хаттар жазу тілі.

Жаңа лексика таза ұлттық немесе басқа тілдерден енген болуы мүмкін, бірақ міндетті жаңа ұғымға сәйкес болуы керек. Себебі, жаңа технология мен әлеуметтік институттардың шеттен алынуы шындық – шынайы факт.

Іскерлік қатынас тілінің дамуы мен қызметін мәдениеттік тұрғыдан да қарастыру маңызды болып табылады. Бизнес жүргізуде жалпы ұлттық стереотиптердің элементтері өте ерекше маңыздылыққа ие болады. Себебі,олар экономикалық қарым – қатынастың дамуына әсер ете алады. Мәдениет -тіл арқылы көрінетіндігін де есте ұстаған жөн. (Тіл – мәдениеттің мұқабасы, айнасы болып табылады.Мысалы: коллегамен сөйлесу формалары). Бәрімізге белгілі атақты француз лингвисті Ш.Балли сөйлесудің нақты ситуациясында қалыптасқан сөз сөйлемшелерді таңдау кезінде коммуникативтік факторлардың айқындағыш ролін атап айтқан болатын.

REFERENCES

[1] Aitbaev U.O. The peculiarities lexico-semantiques of translation .Alma-Ata, publication Science, 133 p (in Kaz.).

[2] Ahanov K The basics of linguistics (in Kaz.).

[3] Balakaev N.B. Kazakh literary 1987 (in Kaz.).

[4] Kozhemiakina V.A. The Language of French in 18 century. The main peculiarities of business English language in early etape developpement. *AKD* Moscou 1983, 44- 50,34 (in Eng.).

[5] Amandikova G.N. Mukhtarova SH.E. The methods of learning foreign languages. Astana 2007. 260 p. (in Rus.).

[6] Jack C. Richards Interchange Intro, Student's book third edition 252 p. (in Eng.).

[7] Teaching English Language and Managing Teachers Associations: Sharing Ideas,Sharing Experiences, *Материалы VII международной научно- практическо конференции*. - Тараз. **2007**, С.350. (in Kaz.).

[8] Business language, Golovanova I (in Rus.).

[9] Kuzin F.A. The culture of business relation.*M.Tandem* **2006** (in Rus.).

[10] The psycologie of business relation, *Kiev Logos* **1999**,1-40p (in Rus.).

[11] Grosse C. ,English business communication needs of Mexican executives in a distance-learning class 67-2004.P 7-23 (in Eng.).

[12] Nickerson C. English as a language international business contexts, English for Specific Purposes 24 -2005 , P 367-380 (in Eng.).

[13] Crystal D. English as a global language.-Cambridge University Press,2003-255 p. (in Eng.).

[14] Kordabayev T.A The formation of the Kazakh language knowledge, development of roads.Almaty.Rauan,1995 (in Kaz.).

[15] Rahmanin L.V , The style of business communication and editing office documents. Moscow, High School, 1998 (in Kaz.).

[16] Matvisin V.N.Hovkun , Business French course. Kiev, Logos 1999,1-4p (in Rus.).

[17] Yakovleva E.B,Voloshin V.V ., Business language as a linguistic and cultural phenomenon. Vestnik MGU, Series 19, Linguistics, 1998, 1 82-87p. (in Rus.).

[18] Golovanova I. ., Le français des affaires

[19] Faire des affaires en français ,*Hachette* , **1997**. Paris Cedex 15p.148-14

[20] Kuzin F.A , Culture of business communication M. Tandem 2006 (in Rus.).
[21] Baeva O.S Oratory and Networking.M. Education 2003 (in Rus.).
[22] Borozdin G.V, Psychology of business communication. M. Education 2005 (in Kaz.).

ӘДЕБИЕТ

[1] Айтбаев У.А., Аударманың лексико- семантикалық мәселелері. Ресми бизнес тілі қазақ әдеби тілінің лексикалық, стилистикалық ерекшеліктері. Алма- Ата , ғылым баспасы, с.127.
[2] Аханов К., Тіл білімінің негіздері, Алматы 17-20б, 160-164б
[3] Балақаев М.Б., Қазақ әдеби тілі, Алматы, 1987, 26-36б.
[4] Кожемякина В.А. Язык французских грамот 18 века.Основные особенности делового стиля французского языка на раннем этапе развития, *АКД.Москва.***1983** № 44-№ 50, 34
[5] Амандықова Г.Н,Мұхтарова Ш.Е., Шет тілдерді үйрету әдісі.Астана 2007.206б
[6] Джек С. Ричардс,Intro алмасу .Студенттік кітап 252 үшінші басылым.
[7] Менеджмент мұғалімдер қауымдастығы:идеялар алмасу,тәжірибе алмасу, *Материал VII халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы.*Тараз.**2007**.С.350
[8] Голованова И., Бизнес тілі.
[9] Кузин Ф.А., Бизнес қарым-қатынасының мәдениеті.М.Тандем 2006
[10] Киев Логос , Бизнес қатынасының психологиясы, 1999.1-40б
[11] Гросс С., Ағылшын тілі бизнес байланыс қажеттіліктерін Мексика басшылығының қашықтықта оқытуы, 67-2004.7-23б
[12] Никерсон С., Ағылшын халықаралық іскерлік байланыс тілі,Ағылшын нақты мақсаттар үшін. 24-2005-367-380б.
[13] Кристал Д., Ағылшын-жаһандық тіл. Кембридж Университеті.2003-255 б
[14] Қордабаев Т.А., Қазақ тіл білімінің қалыптасу,даму жолдары, Алматы, *Рауан*,**1995.**
[15] Рахманин Л.В., Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов . Москва, Высшая школа,1998.
[16] Матвишин,В.Н.Ховкун, Бизнес курс французского языка. Киев, *Логос*, **1999**,1-4б.
[17] Яковлева Е.Б., Волошин В.В., Іскерлік қарым қатынас тілі лингвистикалық және мәдени құбылыс. Вестник МГУ, серия 19, Лингвистика ,1998 ,1 стр.82-87.
[18] Le français des affaires , Голованова И.
[19] Faire des affaires enfrançais ,*Hachette* ,**1997**, Paris Cedex 15p.148-14
[20] Кузин Ф.А, Іскерлік қарым қатынас мәдениеті, М. Тандем 2006
[21] Баева О.С., Сөйлеу шеберлігі және іскерлік қарым қатынас. М. Просвещение 2003
[22] Бороздина Г.В., Іскерлік қарым катынас психологиясы. М. Просвещение 2005

Этикет деловых отношений

Шохаева К.Н.
shohaeva1976@mail.ru
Казахский национальный технический университет

Ключевые слова: этикет делового общения, коммуникативная компетентность, закрепление лексики .

Аннотация. В этой статье автор отмечает, что язык является средством общения и то, что язык основа речевой деятельности. Язык сближает нации. Язык и коммуникация является одним из границ человеческого мира, который является внутренним. Только люди способны говорить. Люди могут получить доступ друг к другу с помощью языка. В настоящее время наша страна независима, и известен всему миру в качестве независимого государства. Таким образом, в целях улучшения цивилизации страны необходимо изучать иностранные языки, так как важно наладить отношения с зарубежными странами. Это означает, что для Казахстана, для молодых людей выучить английский язык и науку, экономику вызывает необходимость дальнейшего развития бизнеса.

Без сомнения, английский язык стал одним из ведущих языков в сфере международной деловой коммуникации в современной реалии. Процесс глобализации охвативший сегодня все сферы жизни во всем мире.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 78(574)09

Personality marked with a distinct ethnic hearing

A.Zh. Kaztuganova
zhasaganbergen@mail.ru
M.O.Auezov Institute of Literature and Art., Almaty

Key words: singer, composer, ethnic hearing, kui, orchestra.

Abstract. The article describes some issues of formation of personal qualities and spheres of activities of N.Tlendiev, that have been determined through ethnicity hearing. The range of issues include the analysis of performing and composing activities, stage behavior, as well as innovative performance style, introduced by the famous kuishi into Kazakh music.

УДК 78(574)09

Ерекше этникалық есту қабілет дарыған тұлға
(Н.Тілендиевтің туылғанына 90 жыл)

А.Ж. Қазтуғанова
zhasaganbergen@mail.ru
М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы қ.,

Тірек сөздер: орындаушы, композитор, этникалық есту қабілеті, күй, оркестр.

Аннотация. Мақалада Н.Тілендиевтің этникалық есту қабілеті арқылы анықталған жеке тұлғалық қасиеттері мен қызметтеріне қатысты кейбір мәселелер қарастырылған. Бұл мәселелердің шеңберінде атақты күйшінің орындаушылық және композиторлық қызметі, сахнадағы тұлғасы, сондай-ақ қазақ музыкасына енгізген орындаушылық стиль жаңашылдығы сараланған.

«Мен білемін сендер мені сүйетіндеріңді,
бірақ мен сендерді одан да қатты сүйемін»
Нұрғиса Тілендиев

Уақыт өткен сайын бұл жолдарды шынайы сезініп, ақиқат екендігіне көз жеткіземіз. Тек үлкен сүйіспеншілікпен жасалған құндылықтар мәңгі сақталып, өміршеңдігінмен ерекшеленеді. Нұрғиса Тілендиевтің халыққа деген үлкен махаббаты, біріншіден алуан түрлі жанрда шығарған туындыларының бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпай орындалатындығынан және тыңдалатындығынан көреміз. Ал, екеншіден өзі құрған «Отырар сазы» оркестрінің ұжымы қарқынды дамып, оны жоқтатпай белсенді қызмет атқарып келетіндігінен байқаймыз. Сондай-ақ оның сүйіспеншілігін қызметтес болған адамдардың жақсы пікірлері мен ыстық лебіздері аңғартады.

Нұрғиса Тілендиевтің (1925-1998) шығармашылық ауқымы өте кең: көпшілікке арналған әннен бастап кәсіби тыңдармандарға бағытталған күрделі операға дейін, аспаптық өнерде домбыра күйінен бастап оркестрлік туындыны қамтиды. Оның шығармашылығы мен қалдырған мұрасы тек музыкатанушылардың ғана емес, сондай-ақ тәжірибелік ізденістер жүргізген орындаушылардың, ғылыммен тұрақты түрде айналысқан әдебиетшілердің, деректі фильм немесе көпшілік үшін арнайы жазатын газет-журналдар тілшілерінің назарына алынған. Әрине шығарылған еңбектерге, қорғалған диссертацияларға, түсірілген бейнебаяндар мен деректі фильмдерге және олардың авторларына (бұл ретте ірі тұлғалардың тарапынан биік бағаланғанын ескеру қажет[1]) қарап Нұрғиса Тілендиевтің өмірі

[1] Ол туралы шығарылған кітаптардың аталуынан, яғни: «Қаһарман – Нұрғиса», «Ғасыр сазын тербеткен» жеке мақалалардан: Д.Қонаевтың «Туа біткен дарын», Л.Измаилова, А.Мухамбетова «Зрелость таланта», Ж.Кәрменов «Менің

мен шығармашылығының қыр-сырлары ашылған сияқты болып көрінеді. Себебі барлығының көз алдында Нұрғисаның соңғы жылдарындағы бақытты бейнесі қалған. Осыған қарап бұл бақытқа ол еш қиындықсыз жеткен сияқты болып көрінеді. Дегенмен 1930-40 жылдардағы қуғын-сүргін заманында өмірі қалай өткені, сұрапыл соғыс жылдарында майданға аттанған кезі мен ауыр жарақаттанып өлім аузынан қалай аман қалғаны немесе соғыстан кейінгі, репрессияның екінші толқыны болған кездегі уақыты жабулы күйінде тұр. Өмірінің көлеңкеде қалған тұстарын көзі тірісі кезінде баспасөз беттерінде жарияланған Нұрғисаның берген сұхбаттары (қазақ және орыс тілдерінде жарыққа шыққан), шығармаларының шығу тарихы туралы жазылған қысқа мақалалары, замандастары мен әріптестерінің естеліктері арқылы қалпына келтіруге болады[1]. Бұл мәселе ғылыми мақаланың шектеулі ауқымына сыймағандықтан келешекте іргелі еңбек ретінде ізденістерді талап етеді. Сондықтан мақалада Н.Тілендиевтің этникалық есту қабілетіне қатысты кейбір мәселелерге тоқталамыз.

Нұрғиса шығармаларының көпшілікке танымалдылық алып, халықтық туындыға айналып, ғасырдан ғасырға көшіп, өзектілігін жоғалтпауының сыры неде деген сауал туады. Бұл сұраққа оның дәстүрлі дала мектебі[2] мен кәсіби қала мектебін[3] қатар алып жүргендігінен деп жауап беруге болады. Себебі бұл екеуін өз шығармашылығында тікелей пайдалану арқылы ол шеберлігін, біліктілігін және сүйіспеншілігін көрсете алды. Бұл ретте оның дала мектебінен – этникалық есту қабілетінің беріктігі болса, қала мектебінен – кәсіби білімінің тереңдігі байқалады. Этникалық есту қабілетінің беріктігін айтқанда И.Земцовскийдің «этнослух» мәселесіне қатысты айтқан жолдары ойға оралады: *«... становление слуха – процесс не односторонний: мы развиваем наш слух (и все наше окружение, так или иначе, сознательно и бессознательно, участвует в этом развитии), но и он, этот слух, развивает и создает нашу личность»* [2, 6 б.] – деген. Бұл ретте И.Земцовский адамның есту қабілетінің антропологиясында тыңдау (немесе есту қабілеті) мен мінез-құлқының, танымы мен сөйлеген сөзінің біртұтас екенін баяндайды. Осыған байланысты ғалымның біртұтасқа енетін тараптарын негізге алып Н.Тілендиевтің бойындағы қабілеттері мен қызметтеріне келтіріп көруді жөн көрдік: тыңдау арқылы ол дәстүрлі музыканы бойына сіңіре алды және орындаушы ретінде атадан қалған мұраны жеткізді; қай жерде және қай кезде болмасын (сахнада, қызметте, демалу барысында, отбасында және т.б.) өзін-өзі сал-серілерге тән еркін ұстау мінез-құлқын тәрбиелей алды және сол мінезінің арқасында істеген ісінен нәтиже шығарып, биік жетістіктерге жете білді; танымы арқылы сарқылмас музыкалық қазына қалдырып, тыңдармандардың жүрегінен орнын тапты, сөйлеген сөзі арқылы көпшілікпен тіл табысып, этнографиялық оркестр құрып, оны халықаралық деңгейдегі байқауларға қатыстырып, ұлттық мұраны насихаттады.

И.Земцовский белгілеген адамның есту қабілетінің антропологиясындағы біртұтастық	**Н.Тілендиевтің этникалық есту қабілеті арқылы қалыптасқан қасиеттері мен қызметі**
тыңдау (немесе есту қабілеті)	орындаушылық мұраны жеткізгені
мінез-құлқы	сал-серілерге тән еркін тұлға ретінде қалыптасты
таным	композитор ретінде төл туындыларын қалдырды
сөйлеген сөзі	ұйымдастырушылық қызметі арқылы оркестр құрды

пірім – Нұрғиса», М.Әлімбаев «Жарқынсың жұлдызындай жаңа жаққан», Қ.Мырза Әли «Құбылыс», М.Қаратаев «Толғаныстан толғаныс», Р.Бердібаев «Ғасырлар сазы», К.Нақып «Аңызға айналған азамат» және т.б. байқалады.

[1] Қаһарман – Нұрғиса: очерктер, поэмалар, эсселер, өлең-жырлар / Құраст. С.Әбдірайымұлы. – Алматы: Санат, 1999. – 352 б.; Ғасыр сазын тербеткен: Нұрғиса Тілендиев туралы естеліктер / Құраст. С.Әбдірайымов, Ж.Шәкәрім, Д.Тілендікеліні, Б.Иса. – Алматы: Білім, 2007. – 280 б.; Тілендиев Нұрғиса Атабайұлы: ұсыныстық библиографиялық көрсеткіш / ҚР Ұлттық кітапханасы құраст. Д.Ә.Қыстаубаева, Ш.Б.Үсенбаева. – Алматы, 2015. – 217 б.

[2] Нұрғисаның әкесі Тіленді белгілі күйші Жетісу өңірінің күйшілік дәстүрінің негізін қалаған Байсеркемен талай күй-тартысқа түскен, ал анасы Салиха әйгілі Кенен Әзірбаевтың тәтесі, гармоньмен ән салған екен. Ол өмірінің соңына дейін анасының гармон аспабын көзінің қарашығындай сақтаған. Нұрғиса жастайынан өзінің әкесі мен анасынан басқа дәстүрлі өнердің ірі өкілдерімен кездесіп, өнер алмасқан. Соның біріне тоқталып өтсек, 1938 жылы Нұрғиса академик Ахмет Жұбановтың қолынан домбыраны сыйға алғаннан кейін, сол жылдың күзінде ол жыр алыбы Жамбыл және бір топ өнерпаздармен жүздеседі, бұл туралы Н.Тілендиев: *«Жәкең бізге аталас, жақын кісі. Өнер жиыны өтіп жатқан тұста әкем Тілендінің туған інісі Тілегеннің әйелі қыз туып, шілдехана қуанышына құтты болсын айтуға, қасына бір топ өнерпаз ақындар Кенен, Иса, Умбетәлі, Шашубайды ертіп Жамбыл ата біздің үйге келді.*

Үлкендер енді бір кезекте маған күй тартқызып қызықтады. Мен әу баста қысылып абдырап қалдым да жұрттың «ұялма, сал барыңды» деген кеу-кеуімен, Жәкеңнің өзінің Бекболат батыр көтерілісі туралы шығарған дауылды «Ұран» күйін соқтыра жөнелдім. Бәрі сілтідей тынып тыңдай қалыпты, күй біте «ау, бәрекелді», тағы да тарт десті. Енді Тәттімбет, Құрманғазы күйлерін, Жәкеңнің «Ой, дүние-ай» күйін тартып бердім» [1, 361 бет] – деген.

[3] Нұрғиса Тілендиев 1949-50 жылдары Алматы мемлекеттік консерваториясында, ал 1950-52 жылдар аралығында Мәскеу мемлекеттік консерваториясының дирижерлік факультетінде профессор Н.П.Аносовтың класында оқиды.

Нұрғиса Тілендиевтің шебер импровизатор, суырып-салма өнерін жетік меңгергендігі туралы жиі атылғанымен, оның орындаушылық шеберлігі үнемі ұмытылып кетеді. Нұрғиса Тілендиев фолькорлық халық күйлерден бастап өзіне дейінгі күйшілердің шығармаларын бұлжытпай жеткізген және олардың түпнұсқасы мен авторларының сақталуына үлкен жауапкершілікпен қараған күйші. Бұл ретте Нұрғиса Тілендиевтің есте сақтау қабілетімен қатар, күйлерге жауапкершілікпен қарағандығы кәсіби біліктілігінің арқасы дейміз. Ол, халық күйі «Ақсақ құлан» (II нұсқасы), Байсеркенің күйі «Жекпе-жек», әкесі Тілендінің күйі «Арман», Жамбылдың күйі «Ой, дүние-ай», Қатшыбайдың күйі «Баламишка», Темірбектің күйлері «Жетім бала», «Шернияз» және т.б. жеткізген. Қазіргі кезде бұл күйлердің тең жартысы Нұрғиса Тілендиевтің күйлері ретінде айтылып жүр. Нақты айтсақ концерттік бағдарламалар мен Мемлекеттік тапсырыспен жарыққа шыққан «Қазақтың 1000 күйі» (2010) 41 CD топтамасының 35-ші дискте «Жекпе-жек», «Баламишка» Н.Тілендиевтің авторлығымен берілген. Ал Е.Тұңғышұлының «Атадан мұра» жинағында бұл күйлерді жеткізген орындаушы ретінде көрсетілген, тіпті, оның үстіне бұл кітаптың алғы сөзін Н.Тілендиевтің өзі жазған екен [3]. Мұнда дәулескер күйшінің дүниеден өткеніне 20 жыл толмай-ақ, көзін көрген адамдардың бар болғанына қарамай-ақ келеңсіз жағдайлар болып жатқанын көреміз. Мұндай түсінбестіктер келешек ұрпақты шатастырып, Нұрағаң туралы бұрыс пікірді қалыптастыруы мүмкін. Біздің ойымызша Н.Тілендиевті күйші-композитор деп атауға өзінің күйлерінің саны да, сапасы да жеткілікті, сондықтан Н.Тілендиев жеткізген күйлерді оның төл туындылары ретінде қарастырудың қажеті жоқ деп білеміз.

Оның сал-серілерге тән өзін еркін ұстау мінез-құлқы туралы айтқанда бірден көз алдымызға сахнадағы дирижерлік келбеті елестейді. Ол дирижер ретінде жеке орындаушы мен оркестрді ғана емес, сонымен қатар тыңдармандарды да, яғни бүкіл залды өзіне қаратып, «ашса алақанында, жұмса жұдырығында» ұстайтын. Оның концерттерін талай жүргізген П.Аравин, сахнадағы жүріс-тұрысы туралы: *«...Поведение его порой было неординарным, не академичным. Он мог на какое-то время вообще перестать дирижировать, и только строгий, иногда лукавый, а чаще призывный взгляд на ту или иную группу оркестра, на того или другого солиста говорил о его постоянном контроле над ситуацией...*

Его коронный, ярко театральный прием: в середине произведения, перед репризой, повернуться к оркестру спиной, как бы давая музыкантам полную свободу исполнительского творчества, и изящными пасами руки то назад к оркестру, то в публику создавать удивительный эффект сомыслия, соучастия, сотворчества для всех, находящихся и на сцене, и в зале, и музыкантов, и слушателей. А когда он солировал на домбре свои виртуозные импровизации, то умел нагнетать такое напряжение ожидания, что вступление оркестра по энергичному взмаху его руки казалось взрывом эмоций, прорывом чувства радости, вдохновения, и публика с восторгом отзывалась шквалом аплодисментов» [4, 12 б.] – деп, концерттегі шығармашылық үрдіске тыңдармандардың атсалысып, қатысуына мүмкіндік сыйлайтындығын дәл тауып айтқан.

Қазақтың музыка мәдениетіне Нұрғиса Тілендиев композитор ретінде өлшеусіз үлес қосты. Оның жүрегінен шыққан төрт жүз әні бір емес, екі ғылыми зерттеменің, яғни кандидатық диссертациялардың нысаны ретінде алынып, жан-жақты сараланды[1]. Ал оның қалған туындылары, яғни «Достық жолы» балеті, «Ортеке» балет-поэмасы, «Алтын таулар» операсы (Қ.Қожамияровпен бірлесіп жазған), «Қайратты Отырар сазы», «Көңілді бикеш» увертюралары, «Бостандық таңы», «Ордабасы», «Жеңіс салтанаты», «Махамбет» күй поэмалары, сондай-ақ, 19 көркем фильмге («Қыз Жібек», «Қилы кезең», «Менің атым – Қожа», «Құлагер» т. б.), 20-дан астам драмалық спектакльдерге (М.Әуезовтың «Қаракөз», «Абай», Ш.Айтматовтың «Жәмилә» т.б.), 17 мультфильмге («Қарлығаштың күйрығы неге айыр?», «Ақсақ құлан», «Қырық өтірік» т. б.), деректі фильмге («Академик Сәтбаев», «Ыбырай Алтынсарин» т. б.) шығарған музыкасы мен жеке домбыраға арналған күйлері жаңа ғылыми ізденістерге жетелейді. Осыған қарап бұл шығармалар мемлекеттің қабылдаған жаңа оқу жүйесі бойынша жазылатын тек магистрлік қана емес, Phd докторлық диссертация жұмыстарына негіз бола алады.

Мәселен, Нұрғисаның музыкалық танымындағы өте бай дыбыстық қордың өзіне жеке зерттемені арнауға болады. Өйткені, оның шығармаларында көрініс тапқан құстардың бейнеленуін: алуан түрлі әндерінде шырқалуын, дауыспен еліктеуін («Ақ шағала», «Бозторғай», «Құстар әні» және т.б.), күйлері мен оркестрлік партияларда құстың самғап ұшуы мен дауысын аспаппен келтіруін, немесе конофильмдердегі («Қыз Жібек») және мультфильмдердегі («Қарлығаштың құйрығы неге айыр») үзінділерде құстарға байланысты жасалған әдіс-тәсілдердің қолданылуын салыстырмалы талдасақ

[1] Айтуарова А. Народные традиции в массовой музыке Казахстана: (На прим. творчества Н.Тлендиева). Автореф. дис. … к.иск. – Ташкент, 1993. – 26 с.; Искакова Г.Н. Национальные истоки песенного творчества Н.Тілендиева. Автореф. дис. … к.иск. – Алматы, 2010. – 27 с.

этникалық есту қабілеті арқылы қабылданған музыкамен бейнелеу әлемінің маңызды құпияларын ашамыз. Сондай-ақ домбыра күйлердегі аттың жүрісі, шабысы, кісінеуі, мысалы «Ата толғауы» күйінің алғашқы тактілерінде естілетін алыстан келе жатқанын Жамбылдың мінген атының жүрісі суреттелуін, «Махамбетте» аттардың адуынды шабысының бейнеленуін, «Бандыны қуған Хамит» кинофильміндегі немесе «Ақсақ құлан» мультфильміндегі аттар түскен көріністің көркемделуін саралағанда ой-өрісінің ұшаң-теңіз танымын аңғарамыз. Осыған байланысты Нұрғиса этникалық есту қабілеті арқылы аздың астарынан көпті көре білгендігі анық[1]. Ойымызды дәлелдеу үшін И.Земцовскийдің тағы бір пікірін келтіре кетеміз: «*Иметь этнослух означает иметь способность за немногим слышать многое, то есть иметь, так сказать, богатое культурное слуховое воображение. Этнослух делает музыку культурно значимой для нас – в меру нашей собственной культурности, то есть нашей способности проникновения в культуру (свою или чужую) вообще*» [2, 8 бет].

Нұрғиса Тілендиев сөйлеген сөзінің нәтижесінде «Отырар сазы» атты этнографиялық оркестр құрып, қалыптастырды десек, бұрыс айтқан болмаспыз. Дегенмен бұл мәселеге арналған еңбектер болғандықтан, этникалық есту қабілеті арқылы оркестрге енгізген жаңашылдығына тоқталғанды жөн көрдік. Ол қазақтың музыкалық дүниетанымына жат болған оркестрге ұлттық аспаптармен қатар, оркестрлік орындаудың тембрлік бояу ауқымдылығына домбыра күйлеріне тән құрылымдық, драматургиялық, ырғақтық, интонациялық ерекшеліктерді пайдалану арқылы жаңа орындаушылық стильді енгізді. Яғни жеке орындаушының суырып-салма дәстүрін еркін көрсете алатын бөліммен оркестрдің қатал заңдылыққа бағынатын бөлімін ұштастырған. Бұл тұрғыдан алғанда да, Н.Тілендиевтің дала мен қала мектебінің әсері аңғарылады.

Жаңа орындаушылық стильде шығарған күйінің біріне «Әлқисса» жатады. Осы күйдің жеке орындаудағы нұсқасын талдау арқылы қалыптастырған орындаушылық стиль жаңашылдығын белгілейміз.

«Әлқисса» күйі ашық ішектен тұрақты «соль-ре[1]» дыбысына секірмеден басталады. Бұл бастаманы күйдің құлақ бұрау дейміз, себебі ол күйдің басында, негізгі әуені мен тараулардың арасында және күйдің соңында кездеседі. Суырып-салма дәстүріндегі тараудың негізгі әуендік желісі төменгі қағыспен «ре» ішегінде өрбиді. «Соль» ішегінде тізбелектеле өрілген әуен жоғарыдағы «соль[1]» дыбысына тұрақталып, қасындағы «ля[1]» дыбысына тоқталып кері қайтады. Әуеннің төмен қарай қайтар бағытында мажор мен минор жүйесінің ұштасқаны аңғарылады. Осы тараудан кейін оркестрмен орындалатын тұрақты тарау тұңғыш рет жеке орындауда өтеді. Мұнда композитор есте қалатын қысқа әуенмен қайырады. Бұл ретте терцияның маңызы алдыға шығады: терциялық екідауыстылық, терция ауқымында өрбіген интонация, терциялық секірме т.с.с. пайдалану арқылы негізгі әуенге келеді.

Екінші суырып-салма дәстүріне негізделген тарау көне күйлерге тән бурдон «ре» дыбысы – ашық ішегінің алынуымен ерекшеленеді. Техникалық шеберлікті танытатын бұл тарау алдыңғыдан қарағанда ұзақтығы ыдыратылған: бірінші тарауда сегіздіктер болса, мұнда он алтылықтарға көшкен. Осы арқылы бұл тараудың екпіні жылдамдықты береді. Осы адуындылықпен күйдің шарықтау шегіне жетіп, оркестрлік әлқиссаға ұласады. Күйдің соңында жеке орындаушы мен оркестр бірігіп, үйлесімді жалғаса, бірге аяқталады.

Н.Тілендиев «Әлқисса» күйін шерткендегі суырып-салма тараулары бірін-бірі қайталамайды. Яғни ол әрбір концертке шыққан сайын оның суырып салма тараулары жаңарып, дамып, өзгеріп тұрған. Сондықтан қазір оның архив қорларында сақталған концерттік орындауларын қағазға, яғни нотаға түсіру қажет, сонда біз бір күйдің бірнеше нұсқасын алуымыз мүмкін. Сол арқылы біз келешек ұрпаққа дәулескер күйшінің суырып-салма шеберлігін насихаттаумен қатар, күйлерінің нұсқалық түрін дәлелдей аламыз.

Н.Тілендиев осы «Әлқисса» күйін шерткенде суырып-салма дәстүрін өзі жиі пайдаланғандықтан, соңғы кездері жас күйшілер де оның ізін жалғастырып өздерінің суырып-салма өнерлерін көрсетумен қатар, қиянат келтіріп жүргендерін де байқаймыз. Бұл күйге Н.Тілендиев өзі шертіп жүрген нақты құрылымнан ауытқып, жаңа тарауларды қосып жүргендері де бар. Дәлірек айтқанда күйдің соңына қарай «ре» ішегінде өрбитін және сол төменгі «ре» дыбысынан түсетін тараудың қосылғаны байқалып келеді. Егер Нұрғиса «ре» ішегіндегі тарауды қажетсінде өзі қосар еді, өйткені оның композиторлық қабілеті де, орындаушылық шеберлігі де, мүмкіндік берген. Ал қазір оның көзі кеткеннен кейін өзі

[1] И.Земцовский адамның есту қабілетінің қалыптасуы мен тәрбиеленуінің бірнеше факторын белгілейді. Оның теориясының негізінде Н.Тілендиевтің есту қабілетіне байланысты жаңа мәселелердің басы ашылады. Дегенмен ол жеке зерттемені талап етеді. Нұрғиса Тілендиевтің есту қабілеті Б.Асафьевтің «Слух Глинки», Н.Тифтикидидің «Слух Затаевича», Е.Назайкинскийдің «Слух Асафьева» сынды еңбектерге тән келешекте зерттеменің жазылуына негіз салады.

қоспаған тарауды қазіргі жастар қосып, Н.Тілендиевке «соавтор» болудың қажеті жоқ деп ойлаймын. Сосын жоғарыда айтылып өткендей Н.Тілендиев даламен қатар, қала мектебінде білім алғандықтан ол жазбаша дәстүрдегі кәсіби композиторлардың құрамына кіреді. Ал жазбаша дәстүрдегі кәсіби композиторлардың шығармаларына ешкім өзгешелік енгізе алмайды, мысалы шетелде орындаушылар дыбыс емес, дыбыс бояуын өзгерткені үшін жауапкершілікке тартылады.

Осыған ұқсас жағдайларды, соңғы кездері күй-тартыс[1] үрдісінде кездесеміз. Н.Тілендиевтің күйлері күй-тартыс үстінде түрлі өзгеріске ұшырап жатады. Оның себебін бір жағынан түсінуге де болады, өйткені біріншіден шығармашылық үрдіс деп қарастырсақ, екіншіден Нұрғисаның өзі импровизацияны еркін пайдаланған. Дегенмен күй-тартыс барысында авторлық туындыны қолданған жағдайда композитордың түпнұсқасынан ауытқуға болмайды. Себебі Б.Аманов айтқандай күй-тартыс түрлерінің өз талабы бар[2]. Қазіргі кезде орындаушылық шеберлікті көрсету күй-тартысы кең таралған. Мұнда күйшілер дәстүрлі күйші-композиторлардың туындыларын орындау арқылы өз шеберліктерін танытады. Бұл ретте есте сақтауы мен техниканың меңгерілуі сыналады, ал авторлық туындыға импровизация жасап, өзгешелік енгізу құқығы берілмеген, сондықтар күйшілер анық білуі тиіс күй-тартыстың қай түрі бойынша сайысқа түсетіндерін.

Мақаланы қорытындылай келе, саралау арқылы анықталған тұжырымдарды ұсынамыз:

1. Н.Тілендиевтің шығармашылығы мен музыкалық мұрасы туралы көптеген басылымдар мен зерттемелер жазылған. Олардың көлемі әйгілі күйшінің өмірі мен шығармашылығының қыр-сырлары ашылғандығы сияқты пікір қалыптастырады. Алайда оның өмірінің кейбір тұстары көлеңкеде қалған және шығармашылығы әлі күнге дейін толық зерттелмегені аңғарылды. Н.Тілендиевтің өмірі мен толық шығармашылығы келешекте ғылыми тұрғыдан игеріліп, құжаттық және деректемелік тараптардан дәлелденіп, жеке монографиялық еңбек ретінде жазылуы тиіс.

2. Н.Тілендиевтің тұлға ретінде қалыптасуында бір жағынан этникалық есту қабілетінің беріктігі септігін тигізсе, екінші жағынан – кәсіби білімінің тереңдігі негіз болған. Оның шығармашылығының қандай да бір бағыты, яғни орындаушылық, композиторлық, дирижерлік немесе ұйымдастырушылық тарапынан алғанда этникалық есту қабілеті арқылы және кәсіби біліктілігі зор міндет атқарғаны анықталды. Ал музыкалық шығармаларында суреттеген бейнелік танымының бай өрісі, тақырыптық желісінің кең шеңбері, қолданған музыкалық әдіс-тәсілдерінің алуан түрлі ерекшелігі және зерттеу нысанына алынбаған аспаптық күйлерімен қатар, күрделі туындылары келешекте жаңа ізденістерге жетелейді.

3. Бүгін Нұрғисаның қазақтың музыкасына қосқан үлесі Жамбылдың алыптығымен байланысты (ассоциациялық түрде) ойға оралады. Нұрғисаның Жамбылмен өмірінде бірнеше рет кездесіп, бата алып, ақылын ескергені[3], Жамбылдың күйлерін жеткізгені, Жамбылға арнап «Ата толғауы» атты күйінің шығарғаны, концерттерінде Жамбылдың есімін атап өткені, үнемі Жамбылдың мұражайына барратындығы, дүниеден озар алдында Жамбылдың басына барып құран оқытқаны, бақилық болғанда Жамбылдың қасынан топырақтың бұйырғаны кездейсоқ емес, дейміз. Осы тұрғыдан алғанда Жамбылдың алыптығы Нұрғиса Тілендиевтің қалыптасуы мен дамуына септігін тигізіп, оның орындаушылық шығармашылы, композиторлық мұрасы, мінез-құлқы мен ұйымдастырушылық қызметі, танымы, есту қабілеті, тіпті сөз құдіретін ұғу тарапынан алғанда да алыптығын аңғарамыз. Нұрғиса мен Жамбылдың этникалық есту қабілеттері бір арнадан нәр алып, халқына үлкен сүйіспеншілікпен қызмет атқарғандарына, теңдесі жоқ мұра қалдырғандарына, ұлттық музыкаға қосқан маңызды үлестеріне қарап алаштың алыптары дейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Тілендиев Н. Қасиетті домбыра // Дастан ата. Жамбыл Жабаев туралы естеліктер. – Алматы, 1989. – Б.161-162.
[2] Земцовский И. Апология слуха // Музыкальная Академия. №1. 2002. – С.1-12.
[3] Тұңғышұлы Е.Т. Атадан мұра. – Алматы: Санат, 1999. – 160 б.

[1] Соңғы кездері атадан қалған күй-тартыс дәстүрі қайтта жаңғырып, оның үстіне жаңашылдық құрылымда жүзеге асырылуы белең алып келеді. Атап айтатын болсақ, дәстүрліге – екі күйшінің күй-тартысы, ұлттық өкілдер күй-тартысы, жаңашылдық құрылымда күйші мен оркестр, оркестр мен оркестр және т.б.

[2] Б.Аманов күй-тартыстың үш түрін белгілейді: 1. орындаушылық шеберлік бойынша күй-тартыс; 2. композиторлық өнерді танытатын күй-тартыс, 3. мнемотехника арқылы есте сақтау қабілеті мен композиторлық шеберлік көрсетілетін күй-тартыс [5]. Бұл түрлердің ешқайсысында композиторлық күйге импровизация жасау деген құқық берілмеген.

[3] Н.Тілендиен Жамбыл Жабаевті бірнеше рет көрген. Бірінші рет 1938 жылы, ал соңғы рет соғысқа аттанарда анасы Салихамен барып батасын алған екен. Бірінші рет кездескенде берген батасы туралы Н.Тілендиев: «Жарығым, домбыраңды сақта. Қазақтың қара домбырасының тарихы, қуанышы мен мұң-зары, өнері сиып кеткен. Соны ыждағатпен ұқыпты үйрене білсең, осы домбыра халқыңа көп нәрсе айтып берер» [1, 362 б.] деп еңкейіп, маңдайынан сүйгенін баяндаған.

[4] Аравин П. Гений XX века: Нургиса Тлендиев // Казахстанская правда. 01.04.2015.
[5] Аманов Б. Тартыс – инструментальные состязание // Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы, 2002. – С. 153-167.

Личность, отмеченная особым этническим слухом

А.Ж. Казтуганова
zhasaganbergen@mail.ru
Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова, г.Алматы

Ключевые слова: исполнитель, композитор, этнический слух, кюй, оркестр.
Аннотация. В статье раскрываются некоторые проблемы становления личностных качеств и сфер деятельности Н.Тлендиева, которые определились через этнический слух. В кругу проблем анализируются исполнительская и композиторская деятельность, сценическое поведение, а также новаторский исполнительский стиль, привнесенные в казахскую музыку знаменитым кюйши.

Сведения об авторе
Казтуганова Айнур Жасанбергеновна – кандидат искусствоведения, Старший научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

About translation into russian of the novel “The shot on the mountain pass” by M. Auezov

L. J. Musaly
Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan
mj_laila@mail.ru

Keywords: starting language, translation language, translator, national character.
Abstract. The article deals with a Russian translation of the novel «The Shot on the Mountain Pass» by M.Auezov. In particular, the author examines the particular translation of landscapes found in the original text, the Russian language, and provide adequate and inadequate translations. Using the comparative method of original and translated texts, the author finds several inconsistencies which are contrary to the basic requirements for the literary translation.

Studying the state of the problem of the adequacy of the Kazakh-Russian translation of the novel «The Shot on the Mountain Pass» by M. Auezov, concludes that in this translation were not transferred to the full and adequate as the basic idea, its originality and national character of the original text.

УДК 82:821

О переводе на русский язык повести М. Ауэзова «История на перевале Караш-Караш»

Л. Ж. Мусалы
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
mj_laila@mail.ru

Ключевые слова: язык оригинала, переводимый язык, переводчик, национальный колорит.
Аннотация. В статье рассматривается перевод на русский язык повести М. Ауэзова «История на перевале Караш-Караш». В частности, автор рассматривает особенности перевода пейзажей, встречающихся в оригинальном тексте, на русский язык и выделяет адекватные и неадекватные переводы. Используя сравнительно-сопоставительный метод оригинального и переводного текста, автор находит несколько несоответствий, которые противоречат основным требованиям, предъявляемых при художественном переводе.

Изучая состояние проблемы адекватности казахско-русского перевода повести М. Ауэзова «Караш-Караш», делает вывод о том, что в данном переводе не были переданы в полной и адекватной мере основная идея, его оригинальность и национальный колорит оригинального текста.

М. Әуезовтің «Қараш-Қараш оқиғасы» повесінің көркемдік әлемінде пейзаждың атқаратын қызметі өте зор. Табиғат пен адам арақатынасын үйлесімділікте, үндестікте пайымдау – жазушының шығармашылық өнерінің ғана емес, философиясының ой-тұғыры. «Қараш-Қараш оқиғасының» көркемдік жүйесінде адам өмірі тұтасымен және толықтай айналадағы табиғи ортамен тығыз бірлікте суреттеледі.

Мұхтар Әуезов шығармаларындағы пейзаждық суреттемелердің орыс тіліне түпнұсқаға сай аударылуының мынадай мәдени-танымдық қызметтері бар. Біріншіден, пейзаждық суреттемелердің орыс тіліне тәржімалануы қазақ жеріндегі бай, көркем табиғатты өзге ұлт өкілінің көз алдына тосады, тосын бейне тудырып, жаңа қабылдау түйсігінің пайда болуына әкеледі. Екіншіден, түпнұсқадағы көркем ойды бұзбай-жармай, тұтастай жеткізуді мақсат тұтқан аудармашы оны өзге тілге тең деңгейлі етіп жеткізу үшін тілдің бар құнарын сүзгіден өткізіп, талғап-таңдайды. Бұл аудармашының қырағылық қасиетінің жетілуіне, дамуына жол ашпақ. Қысқасы, табиғат көркін екінші тілге сол халықтың талабына сай, тіпті таңғаларлықтай деңгейде жеткізу сол шығармашы оқитын адамға да, сол шығарманы аударушының өзіне де екі жақты пайда әкелмек. Демек, ғалым, профессор С.Абдрахманов айтқандай, «Өркениет пен өркениеттің, халық пен халықтың танысуы, табысуы адамның адаммен танысуы, табысуы сияқты. Олар бір-бірімен танысуы үшін бір-бірінен ортақ белгілер табуы керек, ал сол таныстық ұзағынан болуы үшін олар бір-бірінен өзінен таппайтын нәрселерді де табуы керек».

Мұхтар Әуезовтің «Қараш-Қараш оқиғасы» повестін туындының аударма нұсқасымен салыстырып талдау арқылы ондағы ұлттық ерекшеліктердің бейнеленуіне, авторлық көзқарастың берілуіне назар аударып көрейік. Түпнұсқада Рысқұлдың аң аулап жүргеніндегі тау келбеті төмендегідей түрде беріледі:

«Алдында үлкен құздың арғы беті ғана көрінеді. Ілгерілеген сайын тас қорған шұңқырайып, тереңдеп барады; ауданы да үлкейіп келеді. Қарсы бетте ешнәрсе көрінбейді.

Буалдыр күңгірт күздің кәзіргі күні кірлегендей болып салбырап, кіржиіп тұр. Сұр тонды, сұр түсті жүдеу мерген сұр тас пен түнерген аспанның түсіне боялып, қалың жым-жырттыққа қоса батқандай. Бұғады да ақырын ғана қыбырлайды. Дәл ернеуге жақындап келді. Бір тастың иығына жабыса бұғып, баспалап қарады. Бұрын талай замандар шығып, үйге талшық қылмақ болып көп іздегенде, ату жерге анықтап кез келе қоймайтын арқардың бүгін орайы келердей. Дәл тамағының астындағы бір жеке шошақ басында үш арқар секіп тұр екен. Бұлар арғы беттен бірдемеден үркіп қашып келген тәрізді. Еліріп, көз-құлағын сол жаққа қарай қадап, қарауылдап тұр. Бірі құлжа, екеуі ешкі».

Аудармашы Пантиелев осы көріністі былай аударады:

«На той стороне котловины, на дикой крутизне, - никого. Все мертво, ничто не шелохнется, не шевельнется. Безглазая немая пустыня...Сколько раз Бахтыгул бесплодно рыскал здесь, ползал, исцарапанный, изодранный каменными когтями, и рад был, что возвращался целым, невредимым! Теперь он не мог уйти с пустыми руками. Ныне его доля – камень и тот переупрямить.

Небо угрюмо и серо, как камни вокруг, и сам Бахтыгул, в сером заплатанном халате, с бескровным серым лицом, худощавый и костистый, похож на камень. Сняв со спины кремневку, он, подобно ящерице, неслышно, неприметно стал красться по гребню котловины. Горы, горы! Подайте хоть вы милостыню бедняку!»

Тәржімашының қалам қуаты түпнұсқадағы еркін пішіп, кең көсілген құнарлы, көркем суреттерді бір-ақ қамтып, метамәтіндегі үш сөйлеммен берілген тұтас ойды бір ғана сөйлеммен беруді жөн көрген. Салыстырып көрсек, бірінші сөйлем теңдестіріле берілсе, екінші сөйлемдегі көрініс орысшасында жоқ, үшінші сөйлем «никого» деген болымсыздық есімдігі арқылы келте қайырылған. «Үлкен құздың» «котловина» болып аударылуы орыс тіліндегі оронимдердің ішінен сәтті таңдалғаны деп бағалаймыз. Бұл, бір жағынан, орыс халқының санасында қалыптасқан «ғаламның тілдік бейнесінің» талаптарына да жауап беріп тұр. Географиялық терминдердің бірі болып саналатын «котловина» сөзі орыс халқында мұхит, теңіз шұңғымаларының атауы ретінде де қолданылады.

Құзға қатысты берілген суреттемедегі автордың екінші кезектегі бейнелеуіне назар аударсақ, қазақшасында Бақтығұлдың бұл жерден мылтығының қарауылына аң ілікпей, олжасыз, құр қол ғана қайтып жүргенін сыдыртып айтып кетсе, орысшасында оның психологиялық жағдайы жанама түрде қосылып беріледі: ***«и рад был, что возвращался целым, невредимым!».*** Сонымен қатар осы ерекшелік аударма автордың көңіл-күйімен, авторлық «Менімен» қатар көрініс тапқан: ***«Подайте хоть вы милостыню бедняку!».***

М.Әуезов психологиялық параллелизмнің ең бір ұтымды тұстарын прозалық шығармада аса бір биік үлгіде пайдаланады. Жалпы, Әуезовтің қаламгерлігіне тән болып келетін, оның палитрасындағы

белсенді түстердің бірі – *сұр* түс. «Қараш-Қараш оқиғасынан» басқа шығармаларында да жазушы осы түсті әдейі таңдап алады. Бұл – кейіпкер психологиясын табиғат реңкімен салыстыра берудің ең бір тиімді тәсілі екендігі сөзсіз. Әрі оның бұл айрықша қасиетінен ұлы ұстазы Абай қалыптастырған жемісті дәстүрді аңғарамыз. Мәселен, Абайдың да қазақ кедейіне, шаруасына аса бір жайсыз тиетін көңілсіз күзді дәл беру үшін *сұр түспен* бояғанын оның осы мезгілге арнаған өлеңі арқылы түйсінуге болады. Ал жазушының бұл дара стильдік жетістігін тәржімашы нәрін бұзбай, келбетін кетірмей, жеткізе алды ма екен? Аударма нұсқадан бағамдайтын болсақ, оның да автордың айтпақ болған ойын қапысыз ұғып, сұр тас пен сұр аспанның арасына кейіпкерді тоғытып жібергендей әсер қалдырады.

Сөйтіп бұл жерде Мұхтар Әуезов табиғат пен адам арасындағы байланысты, түсіністікті негізгі идея етіп көрсетеді.

Қандай шығарма болмасын, идеяны таныту үшін жазушы шығармадағы суреттелетін өмір құбылысын, күрес-тартыстарды образ арқылы оқушылардың көз алдына елестете, ой сезіміне әсер ете отырып, оларды (оқушыларды) өзі меңзеген бағытқа жетектейді. Бұл пікірдің осындағы пейзаждық суреттемеге де қатысы бар.

Аудармашы аңшының нысанасына іліккен арқарды орысшасында төмендегідей түрде береді: ***«Прямо под Бахтыгулом на длинном волнистом скате словно повисли в серокаменном прозрачном тумане три великолепных архара – косматый круторогий козел и его короткохвостые, острокопытые жены».***

Осында арқардың орыс тіліндегі баламасы болмағандықтан, оны басқа тілдердегі қолданылуы аясы шектеулі реалий сөздердің қатарына жатқызатынымыз анық. Бұл сонымен қатар ұлттық менталитеттің де бөлек бітімін таныта кетеді, яғни қазақ аңшылары тауға шығып, арқар атып қайтса, оны үлкен бір мәртебе, дәреже санайтын болған, жалпы, арқар ату жері таулы болып келетін қазақ халқынан шыққан аңшылар үшін жиі кездесетін жағдай. Ал орыс халқының аңшылық тұрмысында арқар ату туралы мәліметтер кездеспейді. Бір ескеретін нәрсе, арқар ешкіге емес, қойға жақын келетін аң. Ал тауда жүретін ешкі таутеке деп аталатыны мәлім. Өз тарапымыздан аудармашының арқарды ешкі деп түсіндіруінен гөрі басқаша жеткізгені дұрыс болар еді деген ой айтамыз.

Повестегі назар салуға тұрарлық тағы бір сюжет - Бақтығұлдың қашып жүрген кезіндегі Талғар суынан өтіп кетуге әрекет етіп тұрған сәті. Бұл жерде автор да, аудармашы да сарқырап ағып жатқан судың келбетін дәл бере білген. Түпнұсқада:

«Алыстан «мен мұндалап» азынап сатыр-сұтырымен сайды жаңғырықтап ағатын Талғар қасына келгенде, барлық асу суық түсімен жанды шошытады. Биік таудың өр кеудесінен қадімдік қалың мұз ақ қарынан шығып, жартасты құздарды жарып, ылдиға қарай ағатын. Сол жолда шапшып құтырып, кейде бүктеліп тулап, ойнақ салып кетеді. Жайын суық қайрат иесі көк долы судан Бақтығұл көзін ала алмай, жартасты жағалап келе жатты. Жаздығүні бұл су бұдан да күшті, бұдан да мол болып, аққұла болып ағады. Кәзір де күз болған соң, шарасы кеміңкіреген сияқты».

«Издалека слышен хрипучий и гулкий голос белогривого потока. А вблизи ого ледяное кипение устрашает. Диким холодом, неуемной мощью веет от зеленой воды, сплетенной в стермительные струи, - неволью отступаешь от берега, и все же не оторвать от воды глаз! Кажется, что множество удавов, извиваясь, вспухая толстыми горбами, свились здесь в неразрывным обьятии и душат друг друга, изрыгая клубящиеся гребешки снежно-белой пены. Кажется, что не волны, а тысячи одичавших животных с оглушительным топотом в паническом ужасе несутся по руслу потока, и спины их громоздятся друг на друга».

Талғар тауындағы таудан құлап ағып жатқан судың жан шошырлық, долы кейпін суреттеген кезде жазушы қазақтың мол әдеби сөздік қорын барынша пайдаланған. Орысша нұсқасында аудармашы асау суды *«белогривый поток»* - ***«ақ жалды толқын»*** деп барынша сәтті жеткізе білген. Сонымен бірге мұзды судың «қайнап жатуы» да қарама-қарсы көрініс берудің, яғни оксюморон тәсілінің табысты шыққан түрі. Бұл жерде аудармашы да өзінің барын салып, тәржімашылдық күшін ірікпей қолданған. Және пейзаждық суреттемені көрсету үшін келтірілген үзіндідегі соңғы сөйлем кейіптеудің жарқын үлгісі болып қызмет ете алады. Демек, адамның психологиялық жай-күйінің тілдік құралдар арқылы суреттелуі оның процессуалдық қырын басты назарға алса, жансыз заттардың жан бітіріле бейнеленуі адамның, табиғат, құбылыстың бір сәттік сезімдік суреттерін (қимылды) детальдап, неғұрлық айқын бейнелеуін көрсетеді.

Жан-жақтан жау қыспаққа алып, шарасыз күйде қалған Бақтығұлға пана болар жалғыз сүйеніші тағы да – асу бермес асқар таулар мен асау ағысты өзендер. Оны мына эпизодтан көруімізге болады: ***«Жаулық пен қатер құшағында қаусырмалап қысып келе жатқандай көрінді. Көп ойлануға уақыт***

қалған жоқ, жалғыз үміті: не Талғар өткел беріп құтқарады, не өзі жұтып құтқарады – әйтеуір дұшпанға жоқ. Осындай не өлу, не құтылу сияқты бір-ақ қана түйіннің үстінде келді де, құла атты қамшылап-қамшылап жіберіп, Талғардың тасқынына қойып кетті.»

«Жау қолынан өлгеннен табиғаттың құрбаны болған мың есе артық» деп түйген Бақтығұл Талғарға қойып кетеді. Осы сәттегі кейіпкердің жан күйзелісін аудармада былай суреттеген:

«Спрятаться негде. Пробиться напролом? Не выйдет. С ним церемониться не станут. Пристрелят на всякий случай, чтобы не упустить... Впереди уже трое, сзади шестеро-семеро – никогда считать. Долгий свист прорезал грохот Талгара. Осталось одна дорога, одна надежда... »

Аударманың әсері түпнұсқадағыдай терең емес, стильдік бояу да аз. *«Өткел беріп құтқаратын, не өзі жұтып құтқаратын*» асау Талғардың сипаты аудармада көрінбейді.

Келтірілген үзінділер негізінде түпнұсқадағы пейзаждың аудармада берілуінің сәтті шыққан тұстары да, ұлттық бояуы мен сипаты әлсіреген тұстары да бар деп ой қорытуға болады. Жалпы, пейзаждың М.Әуезов әлемінде алатын орны ерекше екенін білеміз. Жазушы өзінің көркемдік концепциясын, шеберлігін табиғат суреттеріне сыйғыза біледі. Демек тәржімашы да пейзаждың осы ерекшелігін сақтап, табиғат көріністерін, психологиялық параллелизмді беру кезінде түпнұсқа мәтіннің мәні мен сәнін мұқият зерделеуі тиіс.

ӘДЕБИЕТ

[1] Абдрахманов С. Өлең аудармасының теориясы мен поэтикасы. Филология ғылымдарының докт.ғыл.дәр.алу үшін жаз.диссертацияның автореферaты. – Алматы, 2007. – 20 б.

[2] Әуезов Мұхтар «Қараш-Қараш оқиғасы». Ауэзов Мухтар «Выстрел на перевале». Auezov Mukhtar «The shot on the mountain pass». – Алматы, Жазушы, 2008. – 224 б.

[3] Ермаханова Д. «Қараш-Қараш оқиғасының» тақырыбы мен жазушының ой түйіні. Жалын, № 10.

[4] Қоянбекова С.Б. «Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасының негіздері». Фил.ғыл.док.ғыл.дәр.алу үшін жазылған дисс.автореферaты. -Алматы, 2008. – 44 б.

REFERENCES

[1] *Abdrahmanov S. Өlen audarmasynyn teorijasy men pojetikasy. Filologija gylymdarynyn dokt.gyl.dar.alu ushin zhaz.dissertacijanyn avtoreferaty,* **Almaty, 2007, 20 b.** *(in Kaz.)*

[2] *Әuezov Muhtar «Karash-Karash okigasy». Aujezov Muhtar «Vystrel na perevale». Auezov Mukhtar «The shot on the mountain pass»,* **Almaty, Zhazushy, 2008, 224 b.** *(in Kaz.)*

[3] *Ermahanova D. «Karash-Karash okigasynyn» takyryby men zhazushynyn oj tүjini,* **Zhalyn, № 10**. *(in Kaz.)*

[4] *Kojanbekova S.B. «Kazak tili jekspressivtik stilistikasynyn negizderi». Fil.gyl.dok.gyl.dar.alu ushin zhazylgan diss.avtoreferaty,* **Almaty, 2008. – 44 b**. *(in Kaz.)*

М. ӘУЕЗОВТІҢ «ҚАРАШ-ҚАРАШ ОҚИҒАСЫ» ПОВЕСІНІҢ ОРЫСША АУДАРМАСЫ ЖӨНІНДЕ

Л. Ж. Мұсалы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: түпнұсқа тіл, аударма тіл, аудармашы, ұлттық колорит.

Аннотация. Мақалада М. Әуезовтің «Қараш-Қараш оқиғасы» повесінің орысша аудармасы қарастырылады. Мақала авторы түпнұсқа мәтінде кездесетін пейзаждардың орыс тіліне аудармасын қарастыра отырып, адекватты және адекватты емес аудармаларды бөліп көрсетеді. Салыстырмалы-салғастырмалы әдісті пайдалана отырып автор көркем аудармаға қойылатын негізгі талаптарға сай келмейтін бірнеше сәйкессіздіктерді көрсетеді.

М. Әуезовтің «Қараш-Қараш оқиғасы» повесінің қазақша-орысша аудармасының адекваттылығы мәселесін зерттей келе, автор нақты аудармада түпнұсқа мәтіннің бірегейлігі мен ұлттық ерекшелігі, басты идеясы толық және адекватты түрде берілмеген деген қорытындыға келеді.

Мұсалы Ләйлә Жұматайқызы

Поступила 16.04.2015

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 821.512.122

Abai and the East careful research scientist M.Mırzaxmetulı

Imanjapar M.T.
muratai2015@mail.ru
State University off Shakarim city Semei associate dotsent of Kazakh literature, kandidat fiolologiy humatis.

Key words: Abai, Abay world, the world of the East, Mukhtartanu, Abai scientist, M.Mirzaxmetuli research.
Abstract: The purpose of the review of scientific research on M.Mirzaxmetuli Abay and East. Systematic methods of work-integrated, comparative literature, historical and functional methods. The results of the work the following conclusions: M.Mirzaxmetuli Hakim to be wise and careful M. recognition and devoted to the lives of more than half a century. Was cautious about the outlook in the world and the Middle East Studies. Author believes that M.Mırzaxmetulı - Abai East to the world of scientific research to date, we have found a solution to the problem of scientific riddle.

Results obtained from the author to determine the contribution of Kazakh literature science scientist Abai. Author of the results of philology, journalism faculties of Abai can be used in the course of training processes.

ӘОЖ 821.512.122

Абай және Шығыс мәселелері ғалым М.Мырзахметұлы зерттеуінде

Иманжапар М.Т.
muratai2015@mail.ru
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті қазақ әдебиеті кафедрасының доценті, фиолология ғылымдарының кандидаты

Тірек сөздер: Абайтану, Абай дүниетанымы, Шығыс әлемі, Мұхтартану, Абайтанушы ғалым, М.Мырзахметұлы зерттеулері.
Аннотация: Жұмыстың мақсаты – ғалым М.Мырзахметұлының Абай және Шығыс мәселелері жөніндегі зерттеулеріне шолу жасау.

Жұмыстың әдістемесін жүйелі-кешенді, әдеби-салыстырмалы, тарихи- функционалдық әдістер құрады. Жұмыстың нәтижесі мынадай қорытынды берді: М.Мырзахметұлы Хакім Абай мен кемеңгер М.Әуезовті тану мен таныту жолында жарты ғасырға жуық өмірін арнады. Абай дүниетанымы мен Шығыс әлеміне қатысы жайында зерттеулер жүргізді. Автордың пайымдауынша М.Мырзахметұлы – Абайдың Шығыс дүниесіне қатысты ғылыми зерттеулерінде бүгінгі күнге дейін бізге жұмбақ болып келген келелі мәселелердің ғылыми шешімін тапқан.

Автордан алынған нәтижелер ғалымның қазақ әдебиеттану ғылымындағы Абайтануға қосқан үлесін айқындауға арналған. Автордың қорытындыларын филология, журналистика факультеттерінде Абайтану курсын оқыту процестерінде қолдануға болады.

УДК 821.512.122

Вопросы Абая и Востока в исследовании М.Мырзахметулы

Иманжапар М.Т.
muratai2015@mail.ru
Университет имени Шакарима города Семей, доцент кафедры казахской литературы, кандидат филологических наук.

Ключевые слова: Абаяведение, мировоззрение Абая, мир Востока, Мухтароведение, ученый Абаявед, исследования М.Мырзахметулы
Аннотация. Цель работы – обзор исследований М.Мырзахметулы по вопросам Абая и Востока.

Методологию работы состовляют системетическо-комплексный, литературно-сравнительный, историко-функциональных методов. Результаты работы дали следующие выводы: М.Мырзахметулы по пути признаний и исследований труды хаким Абая и М.Ауезова, посвятил около полу века жизни. Провел исследовании про мировоззрению Абая и Восточного мира. По признанию автора – М.Мырзахметулы в научных трудах отношению Абая в Восточному миру нашел пути решения и сделал научный подход которые на сегодняшний день мы не были знакомы.

Результаты, полученные от автора, чтобы определить вклад ученного в казахскую литературоведение и Абаяведение. Вывод автора можно использовать в ходе процесса преподования Абаяведение на факультетах филологии и журналистики.

М.Мырзахметұлы – абайтану әлемінде өзіндік қолтаңбасымен айқындалып, абайтану асқарын биікке көтерген ғалым. Ол абайтану әлемінде ешкімге ұқсамайтын бедерлі бейне қалдыруымен қатар, ұлттық рухты, ұлттық сана мен ұлттық мүдде жолында тер төгіп, еңбек етіп келе жатқан азамат екендігі баршаға аян.

М.Әуезовтен кейін қаншама уақыттар өрнегі көз алдымызға тізбектеліп, мерзім желі өз бағытымен соқты. Сол кезеңнің сұрапыл сағаттары солақай саясат шеңберімен ғана соғып, ащы ақиқаттарды, батыл қадамдарды жасауға мүмкіндік бермеді. Академик-жазушы сол кесірлі кезеңнің қат-қабат қиындықтарын басынан өткеріп, идеологиялық тар шеңберден шыға алмады. Оған дауылды жылдардың тұманды күндері де ерік беріп, оңтайлы, ұрымтал сәт тудырмады. Сондықтан академик-жазушыға дейін бір кезең болды, кемеңгер ғалым дүниеден озғаннан соң абайтану біраз саябырсыды. Кейіннен академик Қ.Жұмалиев кадрлар даярлай бастады. Солардың ішінде талапты, ғылымға бейім шәкірттердің бірі – ғалым Мекемтес Мырзахметұлы болды. Ұстазының берген бағытымен басталған абайтану әлеміндегі соқпағы бүгінде даңғыл жолға айналғаны ақиқат. Өйткені ғалымның абайтану тарихына, Абай әлемінің сан қилы жұмбаққа толы күрделі мәселелеріне қатысты қомақты ғылыми-зерттеу еңбектері бүгіндер соның дәлелі іспетті.

30-жылдардың соңына дейін Абайдың әдеби мұрасы жайлы болып келген пікір айтысындағы басты талас Абай дүниетанымы маңына үйірілді. Мұның дұрыс бағытта шешілуіне сол дәуірдегі біздің әдебиетімізде кеңінен орын тепкен тұрпайы социологиялық, формалистік, компаративистік сияқты түрліше жат көзқарастардың зардабы аз тиген жоқ. Сондай-ақ зерттеуге даярлығы бар дарынды ғылыми мамандар жетіспеді, яғни барының өзі саналы түрде қуғындалып, өмірден аластатылып жатты. Айтылмыш себептерге байланысты соғысқа дейінгі дәуірде Абайдың дүниеге көзқарасы арнайы ғылыми зерттеудің нысанасына алынбай, ат үсті сөз етіліп келді. Ойшыл ақынның дүниетанымын танып-білу, ақын нәр алған рухани бұлақ көздерін зерттеу ісі, ақынның 100-жылдық мерейтойы қарсаңында кең өріс ала бастады.

Ақын мұрасының бұл сияқты күрделі саласын зерттей отырып, зерделі пікір айтуға М.Әуезов, С.Мұқанов, Қ.Жұмалиев, Н.Сауранбаев, Т.Елеуов, Ә.Қоңыратбаев, Ә.Жиреншин, Қ.Мұқаметханов тағы басқа ғалымдар қатысты. Бұл кезеңдерде Абай рухани нәр алған қайнар көздерді анықтаудың міндеті алға қойылды.

М.Әуезов Абай шығармаларының нәр алған қайнар көздерінің үш арнасы жайындағы өзекті мәселені отызыншы жылдардың ортасында көтергені белгілі. Академик-жазушының бұл еңбегі жайында пікір айтқан М.Мырзахметұлының: “Абайдың әдеби мұрасының рухани нәр алған үш бұлағы жайлы тұңғыш рет тың пікірді М.Әуезов Абайдың ғылыми өмірбаянына арналған еңбегінің алғашқы нұсқасында айтса, кейіннен 1934 жылы көп даярлықпен келіп жазған “Абай ақындығының айналасы” деген ғылыми-теориялық мақаласында бұл ой-толғамдарын нақтылы әрі кең тұрғыдан тұжырымдаған еді” [1,5б.], – деген пікірінің мәні зор.

Дегенмен зерттеушілер сол кезең идеологиясының шырмауынан шыға алмай – Абайдың дүниеге көзқарасының қалыптасуында белгілі деңгейде ықпалы болған Шығыстың рухани қазына көздерін мүлдемге атаусыз қалдырды. Бертінге дейін Абайдың шығыспен байланысы жүйелі зерттеуді қажет ететін келелі мәселелердің бірі болды.

Дана Абайдың шынайы тұлғасы, хакім бейнесі өткен уақыттың тұманында ашылмай жасырын қалып еді. Алайда уақыттар тізбегі өте келе, елімізде егемендіктің самалы есіп ақынның Шығыс әлеміне, мұсылман дүниесіне қатысы барынша ашылып, Абайдың иманды жүрегінің құпия жұмбағы біршама шешімін тапқандай болды. Ақынның биік бейнесі тұғырлана түсті.

Аталмыш ой бедері көрнекті ғалым Р.Бердібайдың мағыналы пікірлерімен анықтала түседі. “Жылдар бойында үзіліссіз зерттелініп келген Абай мұрасының әлі күнге дейін “басы ашылмаған” немесе атүсті біржақты баяндалған тұстары аз емес. Солардың қатарында ақынның шығыс поэзиясынан

алған тағылымының орны мен мәні, діни көзқарасы секілді күрделі мәселелер бар. Рас, соңғы жылдарда ақын мұрасының шығыс көркемдік мәдениет дәстүрімен сан қырлы байланысы сөз бола бастады, кейбір еңбектерде арнаулы тараулар да орын алып келеді. Мұның бәрі, әрине, игі ұмтылыстар, бірақ оларды алдағы кезде жүйелі концептуальды түрде тексеруге болмайды. Біз бұл күнге дейін шығыс поэзиясы дегенді тұтасымен ғана жалпылама алып келеміз" [3,83б.].

Хакім Абай мен кемеңгер М.Әуезовті тану мен таныту жолында жарты ғасырға жуық өмірін арнаған М.Мырзахметұлы академик-жазушының ақын мен Шығыс әлемі хақында сол кезеңде айта алмай кеткен ақиқатының емеурінін түсініп, осы бағытта зерттеулер жүргізді. Зерттеушінің ғалымдық қасиеті жайында, ғылыми еңбектері туралы пікір айтып, баға берген Құлмат Өмірәлиев пен Советхан Ғаббасов болды. Қ.Өмірәлиев замандасы хақында: "Құбылысты көру үшін, оның өзгелерден бөлектенетін, өзінің мәнін белгілейтін ерекше басты қасиеті не екенін тану үшін жалаң құбылысқа деген жүрек қалауы, патриоттық сезім, жетекші көзқарас керек. М.Мырзахметұлында зерттеуші әрі ғалым ретінде осы ерекше дүниелердің біразы тоғысқан" [4,83б.], – деп жоғары баға берген болатын.

Ал ғалым-жазушы С.Ғаббасовтың: "...Бұл мәселе хақында тас қараңғы меңіреу ортаның фонында көрінген М.Мырзахметұлының хауас жайында кең толғап жазуы, түн қоюлығын сейілткен ой арығындай нұрлы да сүйкімді әсері барын ризашылық сезіммен атап өткенді жөн көреміз" [4,83б.], – деген пікірінен ғалым еңбегінің жемісін, жетістігін аңғарамыз.

Абайтанушының "Мұхтар Әуезов және абайтану проблемалары" атты еңбегінде: "Ақын мұрасы саны мыңнан асып, абайтану саласында жазылған ірілі-ұсақты деректер саны төрт мыңға жетеді" екен. Бұл 1982 жылға дейін белгілі болған екен, ал одан бері ширек ғасырға жуық уақыт ішінде қанша автор қосылғанын шамалауға ғана болады, қалай болған күнде де жүздеп қосылғаны анық.

Алайда, ғалымға дейін және оның тұсында абайтану мен мұхтартануға соншама қаламгер жаппай атсалысқанда, солардың ішінен неліктен әдебиет зерттеушісін абайтану мен әуезовтану әлемінен есімін ардақтап, ерен құрмет көрсетіп, бөле-жара айтамыз. Себебі, М.Мырзахметұлы аталмыш қос саланың асқарында өткел бермес асуларды көктей өтіп, қат-қабат Абай әлемінің Шығысқа қатысын, мұсылмандық дүниесін жете танып, зерттеу нысаны ретінде алып, ғылыми айналымға енгізді.

М.Мырзахметұлы өз халқының патриоты, шындық пен әділет жолында табаны таймаған, турашыл, иманды, ғылымға берілген адал азамат. Абай армандаған "толық адам – инсани кемел адам" үлгісін берік ұстанған тұлға. Өз халқын, өз ұлтын ыстық ықыласпен, нұрлы көңілмен иманигүл (үш сүю) деңгейінде сүйе алмаған адамнан нағыз ұлтын ұлықтайтын, халқының мақтанышына айналар ғалым да, көсем де шықпақ емес. Ғалым не жазса да өз ұлтының рухани құндылықтарын байытуға бағыштап, еліне оның мүддесіне не керек екенін, ненің зиянды, кесапатты екенін біліп барып жазды. М.Мырзахметұлы абайтануға әуезовтану арқылы барып зор табысқа жетті. Профессор Абайды танудың, танытудың ендігі жолы М.Әуезовтің ақын жайлы еңбектерін танудан, соларды зерлеп, зерттеп білуден, қысқасы, әуезовтанудан басталуы тиіс екендігін тілге тиек етеді. Әдебиет зерттеушісі М.Әуезов тануындағы абайтанудың көкейтесті мәселелерін айқындап берді.

Олар: Бірінші, М.Әуезов танытуындағы абайтану тәрізді ғылым саласының қалай басталып, қалай дамуын, оның қалай дараланып қалыптасып шығуын тиянақтау арқылы абайтанудың кемел тарихын жасап берді.

Екінші, М.Әуезов салған соны сүрлеуді даңғыл жолға айналдыру үшін Абай мұрасының Шығысқа қатысын анықтап, дәлелдеп беруге барша күш-жігерін, ақыл-парасатын жұмсады. Ақынның Шығыспен байланысын саралауда зерттеуші әрдайым академик-жазушының ой тұжырымдарын басшылыққа алып отырады.

"Абай шығармаларының нәр алған бір қайнары – Абай мұрасының шығысқа қатысын өзінің зерттеу еңбектерінде М.Әуезов негізінен үш салаға топтастыра, олар жайлы танымның өзекті желілеріне жеке-жеке тоқтай отырып, нақтылы түрде анықтама беруге әрекет еткені байқалып тұр. Бұларды бас-басына атап өтер болсақ былайша болып шықпақ: а) Абай және Шығыс классиктері, ә) Абайдың исламиятқа қатысы, б) Шығыс хакімдерінің, ойшыл даналарының ортасында ғасырлар бойы мол сөз болған мораль философиясы жайлы мәселелерге қатысы" [1,25б.],– деп Абай мен Шығыс арасындағы сабақтастықты зерделеген М.Әуезовтің тамаша тұжырымын тілге тиек етеді. Ойшылдың Шығысқа қатысы дегеніміз, мыңжылдықтарды көктей өтіп жатқан қат-қабат ислам негіздері қаланған Құран Кәрім мен Хадис Шәріптің, мұсылман ғұламаларының том-том тәпсірлері мен философиялық трактаттарының, сондай-ақ, Шығыстың жеті жұлдызы бастаған ақындарының жауһарларынан Абай нені үйренді, нені игерді, оны өз шығармаларында қалай пайдаланды дегенге саятын аса күрделі тақырып.

Профессордың абайтану мен әуезовтану жөніндегі жазғандарымен жүйелі танысқан адам Абай шығармаларында кездесетін әрбір атаулар мен термин сөздерге анықтама беру үшін қаншама ізденгенін көре алады. Ол үшін арысы Аристотель мен Әл-Фарабиден бастап, күллі Шығыс ғұламаларының оған қатысты

еңбектерін ерінбей ақтарып, оны қазақтың арғы-бергі ақындары мен ойшылдарының шығармаларымен салыстыра зерттегеніне әркімнің таңданары хақ. Әдебиет зерттеушілеріне сыры беймәлім жәуан мәртілік пен имангүл, хауас сәлимге қатысты зерттеулерінде келтірілген дәлелдерінің көптігі мен нақтылығына қарап нағыз ғалымның қалай еңбектенетіне көзің қанығa түседі. Осы орайда: "М.Мырзахметовтың... табысы сол: ол – Мұхаңның ендігі өмір жолында іске асырар ұлы ойларының кіші жоспарын тауып, осы "жол – жоспар" негізінде "Абай мұрасының Шығысқа қатысы" деген үлкен бір еңбек жазған. Бұл – автордың анық табысы, елеулі табысы" [4,85б.], – деп ғалым және оның еңбегі жайындағы зерттеуші Д.Мұхамадиевтің пікірін келтіре кетуді жөн санаймыз. Сонымен қатар М.Мырзахметұлының М.Әуезов пікірлерін негізге ала отырып, ақын шығысы жайлы өте тың топшылаулар жасағанын тілге тиек етеді. Профессор Абайдың Шығысқа қатысын мынадай тақырыптар бойынша қарастырған:

а) Абайдың адамгершілік мұраттары;

ә) Абай мұрасының рухани көздері (Абайдың ақындық кітапханасы жайында).

Аталмыш тақырыптарды жан-жақты зерделей келе ғалым мынадай қорытындыға келеді: "Абай осылайша өзінің адамгершілік ойлары жайлы ойларында бір жағынан Шығыс ойшылдарымен көбірек табысып жатса, қоғамдық-әлеуметтік тақырыптарға жазған шығармаларында оқу-білімді, еңбекті үндеген сөздерінде, көбіне көп Белинский бастаған революцияшыл – демократтардың идеяларымен, Салтыков-Щедрин сияқты шыншыл суреткерлердің дәстүрімен өзектес келеді" [1,189-190]. Бұл тұжырымнан түйеріміз, Шығыстың исламдық ақыл-ойының "мұсылмандық адамгершілік – жәуанмәрттік иманигүл, хауас ілімдерімен қаруланып барып Батысқа бет бұрып, оны сыншыл ой елегінен өткізе қабыладаған болатын. Бұл абайтану ғылымы жеткен үлкен жетістік ретінде қазақ әдебиеттануында нық орнықты.

Зерттеуші өзінің ұзақ жылдық табанды ізденістері арқылы Абайдың исламдық Шығысқа қатысын ашқанда ол жауаптылығын бүгінгі күнге қызмет еттіруді басты мақсат еткен. "Толық адам" – ғылым таппай мақтанбайтын, оны шын махаббатпен көксеп, меңгеруге талпынған адам. Ғалым бүгінгі қазақ халқының алдына Абайша, теологиялық ғылымды (Алланың ғылымы), қоғамдық ғылымды (өзінтану), табиғи ғылымды (дүниелік ғылым) меңгеру қажеттігін көлденең тартады. Өйткені біздегі бүгінгі тәрбие мен білім беру жүйесінің еуропалық үлгіге қазақ еліктеуінің апаты зардаптарға ұрындырып отырғаны өмірдің шындығы. Әсіресе, "Алланың ғылымынан" хабарсыз қалудың зардабы бәрінен ауыр. Алла Тағаланың ғылымының ең басты мазмұнының бірі "жәуанмәртілік" (әділет, рақым, ақыл) пен оған қарама-қарсы бағытта тұрған адам баласының бойындағы үш жағымсыз зиянды (надандық, еріншектік, залымдық) сипаттарын танып-білу еді. Абайтанудың өзекті мәселелерін зерттеумен жүйелі түрде айналысқан профессор ендігі кезекте дана ақынның академиялық жинағын шығару қажеттілігін басты орынға қояды. Бұған дейін әр кезеңде шыққан толық жинақтарға көңілі толмайтынын дәлелді зерттеулермен айтып та жүр. Абай Шығыс мәдениетінің қайраткері, нақтырақ айтсақ, мұсылмандық Шығыстың аса көрнекті ойшыларының бірі. Мұхтар Әуезовтің тұжырымдауынша, Абай гуманизмінің бастауында шығыстық классикалық дәстүр жатыр [5,164б.].

Абай шығармашылығының тарихи тамырын тану соңғы кезге дейін жалпылама тұрғыда сөз болса да тереңнен зерттелмей ақиқаттарды, яғни ақын нәр алған рухани үш бұлақтың бірі – Шығыс мәдениеті, оған Абайдың толыққанды қарым-қатынасы жайлы зерттеулерді ғылыми тұрғыдан жүйелеп, баяндап берді. Абайдың исламият, хауас, жәуанмәртілік, үш сүю, иманигүл, адамгершілік мұраттарына ғылыми талдаулар жасалып, ақындық кітапханасы жайлы мәселе арнайы сөз болды.

Шығыстық кітапханасын аңғармай, хакім Абайдың "Шығыстық белгісін" табу қиынға түсері хақ. М.Мырзахметұлы осы турасында: "Ал, шындыққа келетін болсақ, Абайдың ғылым жайындағы танымының басым жағы мұсылмандық шығыстың рухани қазына көздерімен терең тамырласқан" [6,44-45],– дейді.

Ғалым Абай шығармаларында орын алған шығыстық белгілер жайындағы күрделі мәселені ғылыми тұрғыдан толығырақ аша түседі. М.Әуезов өз зерттеулерінде Абайдың ақындық кітапханасының көлемі мен жайын анықтай түсудің жолдарын және берілу тәсілдерін қарастырған. М.Мырзахметұлы ақынның қай кезде не алғанын яғни шығыс жұлдыздарының әсерін, ақын шығармаларында тікелей аты аталатын деректер көзін пайдалану барысында жүйелі зерттеу жұмысын жүргізеді. "Тарихи шындықты батыл айту, сол туралы жазу бүгінгі өміріміздің ең басты талабы" [7,9б.], – дегендей М.Мырзахметұлы Абайдың Шығыс әлемімен байланысының ақиқатын тарихи, ғылыми негізде таратып береді.

М.Мырзахметұлы М.Әуезов байламдары негізінде Шығыс әлемінің қатпар-қатпарларына бір-бірден дендей етіп, жұмбақ жанның құпиясын табуға тырысады, әрі бұл ғылыми ізденісіне үлкен жеңіске, таптырмас қазынаға айналды. Өйткені, өзі көрсеткеніндей: "М.Әуезов Абай шығармаларындағы ақын дүниетанымына сүйене отырып, абайтану саласында ұзақ жылдар бойы іздену, ой қорыту арқылы Абайдың исламиятқа

қатысын анықтауға, ол жайлы танымдарының негізін білуге ұмтылып келді. Өйткені абайтану саласында бұл тақырып өз шешімін таппады, арнайы нақтылы зерттеулер бой көтермеді. М.Әуезовтің өзі де сол кезең жағдайына байланысты Абайдың исламиятқа қатысын арнайы зерттеулер арқылы ашпайды, осы саладағы ұзақ жылғы зерттеуден туған ойларын қорыту, келешек зерттеулерге адастырмас бағыт берер тезистік ой-пікірлер жемісін ұсынумен шектеледі" [1,42б.].

Абай дүниетанымындағы молынан ұшырасатын "жан мен тән", "жан сыры", "жан құмары", "жанның жарығы", "жан қуаты", "жанның тамағы", "хауас", "хауас сәлим", "иманигүл" тәрізді терең мәнді күрделі шығыстық ұғымдардың бүгінгі оқушыға күңгірт, түсінуге қиын соғатын философиялық мағынадағы термин сөздер екендігін әдебиетші-ғалым атап көрсетеді. "Осы аталмыш сөздер төркінін, бергі мағынасын қуаласақ, бұлар жан сыры жөнінде Абай танымының басым жағы қайда жатқанын көрсетер айғақты деректер ретінде бой көрсетеді" [1,50б.], – деп жазады М.Мырзахметұлы.

"Абайдың діні – адамгершіліктің діні" деген М.Әуезовтің зерттеу жұмыстарында негіз етіп ұстанған тезисін профессор өзінің зерттеулерінде жан-жақты саралап, ғылыми негізде таратады. Осы мәселе жайында ғалым И.Жеменейдің: "Мұхтар Әуезов Абайдың исламият ағымына қатысты көзқарасын: "Абай діні – сыншыл ақылдың шартты діні" деп білдірген болса, Мекемтас Мырзахметұлы Абайдың шығыс әдебиетіне байланысын орынды дәлелдеген. Ендеше, Абайды шығыстық дүниетанымның, оның ішінде исламдық шығыстың ой-өрісінің әйгілі өкілі деп білуіміз шарт. Мекемтас Мырзахметұлы Абайдың исламдық ұстанымын айтып та жүр, жазып та жүр. "...Абайдың Шығыспен қатынасын, рухани тұтастығын жан-жақты әлі де зерттей алмай жүрміз" дейді. Ол кісінің осы көзқарасын жас ұрпақтың санасына сіңіріп, қалыптастыру жолында да еңбектеніп жүрген жан иесі" [8,123б.], – деген тұжырымы өте орынды.

Ғалым "Құтадғу білік" пен "Кабус-намедегі" ой түйіндердің, атап айтқанда, жәуанмәрттілік жайлы пікірлер жемісімен Абайдың (17,38-қарасөзі, "Ғылым таппай мақтанба", "Әсемпаз болма әрнеге" тағы басқа өлеңдеріндегі ойлардың төркіндес келуі – тамыры тереңде жатқан рухани туыстықты деп көрсетеді. "Құтадғу білік" пен Абай шығармаларындағы мораль философиясы ұғымын, жәуанмәрттілік, толық адам, пенделіктің кәмалаттығы, хаһим, мұлахаза, ғылымды жіктеу жүйесі сияқты танымалы пікірлер желісінен тауып, оған айғақты деректер тобын көптен ұшырата аламыз" [1,138б.], – дейді М.Мырзахметұлы "Толық адам" хақында ғалым: "Абай өзі өмір кешкен әділетсіз әлеуметтік ортаны және онда жасаушы жеке адамдардың ішкі дүниесін ағартушылық, гуманистік жолмен өзгертіп жақсартуға ұмтылған ойшыл қайраткер болуы себепті, толық адам туралы өрісі кең күрделі ойларға мейілінше мол орын беріп отырған. Мысалы: "Ғылым таппай мақтанба", "Әсемпаз болма әрнеге", "Малға достың мұңы жоқ, малдан басқа", "Әуелде бір суық мұз-ақыл дерек" өлеңіндегі тікелей де нақтылы түрде айтылатын толық адам, "адам болам десеңіз" жөнінде айтылатын терең гуманистік пікірлері қарасөздерінде де желілі түрде іліктесіп, үндесіп жатан ойлар тобымен тоқайласқан бірлікті, тұтастықты сездіреді" [1,115б.].

Бұл дәстүр тұрғысынан адам болу, толық адам болу жайлы Абай танымдарының түп-төркіндеріне бойласақ, суфизм әдебиетіне қарым-қатынасынан анығырақ байқалады. Иасауидің "Даналық кітабы" сарынындағы суфизм әдебиетіндегі тәркі дүние идеясын Абай толыққанды қабылдамаса да, жырлар бойы уағыздалып жатқан камили инсани (толық адам) мен бенделіктің кәмалаттығы жайлы пікірлер ақын танымына айрықша әсер қалдырған сезінеміз.

Ғалым Абай мен Шығыс арасындағы сабақтастықты және осы келелі мәселелерді ғылыми айналымға түсірген М.Әуезов еңбектерін зерделеу арқылы абайтану, мұхтартану салаларының биік деңгейге көтерілуіне үлкен үлес қосты. "Абайтану мен мұхтартануды XXI ғасыр көгіне алып шығу үшін ендігі ізденушілер бұл салада профессор Мекемтас ашқан жаңалықтарды зерделеуі, араб, парсы тіліндегі түпнұсқаларды еркін оқып, ұлы Абайдың Исламдық Шығысқа қатысын, түркілік тек-тамырын жеріне жеткізе зерттеу арқылы қазақ әдебиеттану ғылымының көкжиегін одан әрі кеңейтуге ат салысуы керек" [8,133б.].

Тұжыра айтқанда, М.Мырзахметұлы Абайдың Шығыс дүниесіне қатысты ғылыми зерттеулерінде бүгінгі күнге дейін бізге жұмбақ болған, күңгірттеу болып келген келелі мәселелердің ғылыми шешімін тапты.

ӘДЕБИЕТ

[1] Мырзахметов М. Абай және Шығыс. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 208 б.
[2] Мырзахмет М. Абайтану тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1994. – 192 б.
[3] Бердібай Р. Сенімі кәміл кемеңгер // Абай. – 1995. – № 1-2. – Б.80-87.
[4] Мұхамадиев Д. Абайтанушы. – Алматы: Evo Press, 2013. – 234 б.
[5] Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы: ҚМКӘБ,1959. – 556 б.
[6] Мырзахметұлы М. Түркістан Тараз арасы... – Астана: Білге, 2002. –432 б.
[7] Молдаханов Ә. Төл әдебиетімізде ақтаңдақтар бар ма? // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 1992. – № 10. – Б. 10-15.
[8] Мұхамадиев Д. Сан қырлы ғалым. – Алматы: Дәстүр, 2014. – 288 б.

Иманжапар М.Т.
muratai2015@mail.ru
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті қазақ әдебиеті кафедрасының доценті, фиолология ғылымдарының кандидаты

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 78(574)09

Creative heritage of A.V.Zataevich: new aspects of studying

A.K. Omarova
aklima_omarova@mail.ru
PhD in Art, Docent
Kazakh National Conservatoire named after Kurmangazy, Almaty,

Key words: culture, composer, periodicals, certificate, documents, fact.
Abstract. In this paper the creative legacy A.V.Zataevich presented in connection with the tradition of authors initiations. For the first time shows the different sides of the problem, formulate the main conclusions.

УДК 78(574)09

А.В.Затаевичтің шығармашылық мұрасы:зерттеудің жаңа тараптары

А.Қ.Омарова
aklima_omarova@mail.ru
Өнертану ғылымдарының кандидаты, доцент
Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Алматы,

Тірек сөздер: мәдениет, композитор, мерзімді баспасөз, куәлік, құжат, дерек.
Аннотация. Мақалада А.В.Затаевичтің творчестволық мұрасы авторлық арнаулар дәстүрімен байланысты қарастырылған. Бұл мәселенің қырлары алғаш рет жан-жақты көрсетіліп, негізгі қорытындылары тұжырымдалған.

«Менің қымбатты-достарым, сендерге арнаймын[1] *және сіздермен ашаршылық, суық және індет жылдары бірге істеген бұл еңбекті мен сіздерге қайтарамын. Сіздердің керемет халық әндеріңізді* ***мен емес****, менің көмегім арқылы* ***өздеріңіз*** *жинадыңыздар деген пікірді ұстанамын, ұлттық игіліктің ұмытылуы мен бұрмалануан қорғау үшін оларды толықтырып жатқандарыңды сендер білесіңдер. Бұл қиын міндетті не жақсы, не дұрыс орындағаныма мен пікір айта алмаймын, бірақ, Сіздер мен істеген еңбекті барлық махаббатыммен және өзімді арнаумен, бойымдағы бар мүмкіндігіммен істегеніме күмәнданбайсыздар* […] *сенімдімін»* [1].

А.В.Затаевичтің «1000 песен казахского народа»[2] жинағының алғы сөзін аяқтайтын бұл сөздері әдебиетте кең көрініс тапқан (тек музыкатануда ғана емес): ол туралы көптеген жариялымдарда әдетте қорытынды үндеуі мен тілегі толық көлемде қоса келтіріледі[3].

[1] Мәтіннің осы және басқа жерлерінде өзіміз белгіледік. – А.О.
[2] Түпнұсқада – «1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» [2].
[3] Мысалы, ерте шыққандардың бірінде – журналда жарияланған «Печать и революция» С.Бугославскийдің пікірі, оларды «автордың қаратпасы шын жүректен және адал ниетпен шыққан» деп сипатталған (1925) [3].

Бұл мақалада оларды дәйексөз ретінде келтіру, ерекшеленген «арнау» және «өзінің арналуы» деген сөздерді нұсқайтын бағытты белгілеу мақтасында ұсынылып отыр. А.В.Затаевичтің шығармашылық мұрасын зерттеу барысында (қалай музыкалық-этнографиялықты айтсақ, солай композиторлықты да айтамыз) оның бүгінгі күнге дейін шынайы ауқымда ашылмаған ерекше маңызы айқындалады.

Бұл тұжырымды дәлелдеу үшін, ең алдымен, біз таңдаған мәселе бойынша қозғалған ізашар-зерттеушілердің жұмысын назарға аламыз. Бірінші қатарда, сөзсіз, А.В.Затаевичтің фортепианолық туындылары туралы В.П.Дернованың мақаласындағы екі кішкентай үзіндіге назар салған жөн:

1. «[…] Айтпақшы арнаулар туралы сөз қозғағанда: А.В.Затаевичтің көптеген пьесасы оның "дос-жігіттері" Әліби Жангелдинге, Сара Есоваға, Қаныш Сатбаевқа, Алма Оразбаеваға, Бейімбет Майлинге арналған. Арасында Мәскеуде және шетелде Затаевичтің қазақ әндеріне жасалған өңдеулерін тұңғыш орындаған, оркестр және төртшекті домбра квартетінің жетекшісі Григорий Павлович Любимовке арнаулар бар» [4].

2. «Жинақталған пьесаның көбісі сол әндер мен күйлер жазылып алынған халық өнерпаздары – Алма Оразбаева, Әбдірахман Бегишевке, Райымбек Мақатовқа, Сара Есоваға, Әліби Жангелдинге, Қаныш Сатбаевқа және т.б.[1] арналған. Пьесаның үшеуі Затаевичтің жақындарына арналған (№№ 69, 74, 56). Музыка саласындағы достарына арнағандары да бар, оның өңдеулерінің бірінші орындаушылары – орынбор музыка мектебінің оқытушысы В.Н.Малиновскаяға ("Какен", №24), сол мектептің оқушысы К.А.Борисоваға ("Қарғам-ау", №12), пианисші және әнші М.М.Мирзоеваға ("Балхадиша", №13) арналғаны анық, сондай-ақ Г.П.Любимовке де* бар ("Сайраса бір", №8)» [3].

Мәтін бойынша бірінші және екінші жағдайда да В.П.Дернова С.В.Рахманиновтың есіміне назар аударады: музыканттарды бұрыннан байланыстыратын және шынайы достық қарым-қатынастары болғаны баршаға аян. Біреуін еске салсақ, бірақ таңдалған контекст бойынша ерекшеленетін келесі дерек, А.В.Затаевичтің автобиографиясында ұсынылған келесі жағдай: «[…] бірнеше шығармасын арнау арқылы өзі де маған құрмет көрсетті («6 музыкальных моментов», соч. 16)» [3].

Қарама-қарсы «ишараның» белгілену нұсқалары мынадай:

1. «Бірақ баспа неліктен екенін білмеймін "Айнам-көз" пьесасын оны орындаған әнші және домбырашы, Затаевичтің ең белсенді корреспонденттерінің бірі Ғұбайдолла Мұхитовке арналғанын баспаған және қазіргі кезеңнің ұлы пианисті Сергей Васильевич Рахманиновқа арналғандарды қалпына келтірмеген, Қазақ АСР Қазан төңкерісінің мұрағатында Затаевичтің Қазақстанның зерттеу қоғамына жазған хаттарының сақталғанына қарамастан, мұнда Затаевич бірнеше пьесаның арналғаны туралы айтады, оның қатарында аталмыш жинаққа "Дүлдүлім-ай" пьесасы енген» (1957) [4];

2. «Бүкіл үшінші серияда арнау жоқ. Жақында табылған құжаттарға лайықты үшінші серияға "бүкіл әлемге таралуына жеңіл берілетін…"** Затаевичтің "… музыкалық тараптан менің жариялағанымның ішінен айрықша болған" С.В.Рахманиновке арнауы. Дегенмен Рахманиновтың есімі басылымның басында берілмегені […] белгілі болды» (1958) [3]. Келешекте: « […] Ғаббас Айтбаевтың керемет әндері – "Ардақ" және "Қанапья" жоқ, оның бірінші өңдеуі Ғаббастың өзіне арналған еді – ол туралы Затаевич сирек ақын-әнші деп айтқан».

Келтірілген мәтіндік үзінділердің мазмұнын ақпараттық жағынан жалпылауға ұмтыламыз. Сонымен, бірінші дәйексөзден алты адамның есімі белгіленді, ал келесі мәтіннен – қосымша екі шығармашылық тұлғанікі, екінші бойынша, он үш адамдікі және тағы екеуінікі жалғасады. Екі қатарды салыстырғанда С.В.Рахманиновтың есімін екі мәрте аталғанын санамағанда бес тұрғының сәйкес келуі анық.

Жалпылай алғанда, автор арнауының онжеті жолдаушысы болғаны белгіленген: Ә.Жангелдин, С.Есова, Қ.Сәтбаев, А.Оразбаева, Б.Майлин, Г.П.Любимов, А.Бегишев, Р.Мақатов, А.В.Затаевичтің әйелі мен бала-шағасы (Надежда Иванова, Ольга, Иван), В.Н.Малиновская, К.А.Борисова, М.М.Мирзоева, С.В.Рахманинов, Ғ.Мұхитов, Ғ.Айтпаев.

А.В.Затаевичтің фортепианолық пьеса-өңдеулерінің бірінші басылып шығарылуында (1957) қырық екі пьесаның [5] (анығын айтқанда жиырма жетісінің, өйткені алғашқы онбесі басқа жинақтан алынған [6]) оншақтысына ғана лайықты жазба берілген. Ширек ғасырдан кейін қайта шығарылған жинақтың нота беттерінде (1983) тақырыптарға толықтырулар мүлдем жоқ, тек түсініктемелерде отыз бес пьесаның тоғызына лайықты жолдаушы нұсқалған [7]. Шынына келгенде бірінші жинаққа енген

[1] А.В.Затаевичтің нұсқаған корреспонденттері (мүмкін, тек Р.Мақатовты қоспағанда) «халық музыканттары ...» ретінде қабылдануы мүмкін емес еді, ал «дос-жігіттер» үйлесімі арқылы екі қыз бала қосылған бес адамнан құралған топ (бірінші фрагмент) деп белгілейміз.

пьесалардың ішінде онтоғыз пьеса авторлық арнауға жатады, яғни онда ұсынылғаннанда көп болып тұр[1], ал екіншісінде (1983) – тоғыз емес, он алты, яғни тұтастың 50% (жетпестей) құрайды.

Сонымен екі жинақта (үшіншісі, 2004 жылы шығарылған, – мазмұны бойынша тұтасымен екіншімен сәйкес келеді [8]) кемінде 35 (!) авторлық арнау мазмұндалуы керек еді, шындығына келгенде тек 17 көрініс тапқан, яғни барлық мөлшердің жартысы ғана. А.В.Затаевич кейбір өзінің корреспонденттеріне екі пьесадан арнағандықтан, қайта шығарылғанда аталған адамның жалпы саны қалыпты отыз екінің орнына тұтас алғанда он бесті құраған[2].

Ақиқатқа келгенде В.П.Дернованың мақалалары бойынша қалыптасқан сол қатар құрылады. Оның нұсқаған адамдары 1957 ж. басылымда келтірілгенмен тұтас сәйкес келеді, 1983 ж. жинағы бойынша жартылай сәйкестігіне қарағанда (әрине 2004 ж. соған тең), мұнда түсініктемеде екі «жаңа» есім пайда болады – Ерғали Алдоңғаров пен Әмре Қашаубаев. Зерттеушінің аталған тұлғалар санының сәйкестігі екі жолдаушының «жоғалуынан» болған – «Ғұбайдолла Мұхитовке» («Айнам-көз») және «Қызым Ольгаға» («Беу-беу, еркемай!»): біріншісі екі рет (анығырақ үш рет) алынып тасталған, екіншісі – жинақта пьесаның өзі жоқ болғандықтан сұранысқа ие болмады.

Төменде, бірінші кестеде, А.В.Затаевичтің авторлық арнаулары бар қайта шығарылғанда өндірілмей қалған, оның үстіне – бүгінгі күнге дейін әдебиеттерде аталмаған және тек нотада ғана сақталған, бұрынғы 1920-ы жылдары жарияларған фортепианолық пьеса-өңдеулері ұсынылады:

Кесте 1. Қайта жарияланғанда авторлық арнаулары «жоғалған» А.В.Затаевичтің фортепианолық пьеса-өңдеулерінің тізімі

Қайташығарылым					**Түпнұсқа**		
№	**Шығ.жыл**	**№**	**Пьесалардың аталуы**		**Серия, дәптер, №**		
1.	1957	20	Талов	Таловский	IV	XI	№48
2.		23	Құрышқан	Крушкан	IV	XI	№49
3.		28	Гурьев	Гурьев	II	VI	№25
4.		42	Тепенкөк	Тепенкок	V	XVI	№75
5.	1957 1983 2004	27	Айда, былпылым	Скачи, мой иноходец	II	V	№20
6.		32	Ах, дариға-ай	О счастье!	II	VII	№27
7.		37	Ләйлім	Милая	II	VI	№23
8.		34	Сары-Арқа	Сары-Арка[3]	V	XIV	№61
9.	1983 2004	7	Қарашығым	Зеница ока моего	I	III	№9
10.		23	Сұршақыз	Бледнолицая	IV	XII	№54
11.		26	Қосбасар	Косбасар	V	XIV	№65
12.		28	Ой, ой, ой!	Печальный хор женщин	IV	XII	№53

Музыкалық шығарманы арнауға қандайда бір адамға негіз болған, корреспондент ретінде белгіленген және/немесе жолданған тұлғалардың ара қатынасы, іске байланысты кең шеңбердегі есімдер мен жағдайларды қалпына келтірілуі және зерттелуі, мұндай «элиминациялар» себептерінің анықталуы, – ұсынылған материалдың осы және басқа да тараптардан игерілуі XX ғасыр қазақ музыкасына тән үрдістердің жаңа қырларын шынайы ашуға мүмкіндік туғызады. Бірақ сандық көрсеткіштер де, жоғарыда айтылған, А.В.Затаевичтің дәстүрлі музыка өкілдерімен қарым-қатынасының ерекше сапасын сипаттайды, мәдениетке «терең бойлаудың» жоғары дәрежесін, оның алғыс айту ілтипатын және сирек ұшырасатын биязылығын, жасырын факторлармен дәлелденетін, алдын ала болжамдалған анық «таңдалуы» мен этнограф және композитордың мұрасына бір рет қана емес көшкен қарым-қатынасын көрсетеді.

Қазақстан композиторларының музыкалық тәжірибесінде авторлық арнауларды пайдалану дәстүрі өзіндік жолын тапты. Белгіленген шығармалардың қатарында І.Омаров пен А.Жұбановқа арналған Е.Брусиловскийдің, Ғ.Жұбановаңың симфонияларын айтуға болады. Сонымен қатар, кітаптарды жарыққа шығарғанда жақындарының есімдері жиі кездесетінін қоса айтамыз: мысалы, А.Жұбановтың «Қазақ композиторларының өмірі мен творчествосы» мезгілсіз дүниеден өткен қызының рухына; ал

[1] Бүкіл жинақтың ауқымында бұл жартысынан да аздықты құрайды (42 и 18).

[2] А.В.Затаевичтің С.В.Рахманиновқа қарым-қатынасын назарға алғанда – 33.

[3] «Сары-Арқа» – кестеде келтірілген пьесалардан жалғыз – 1983 ж. және 2004 ж. қайта жарыққа шығарған арналған жолдаушысы көрсетіліп ұсынылған – «Бейімбет Майлинге арнау». Бірақ, өкінішке орай, жинақтың соңғы беттеріндегі түсініктемелерде. А.В.Затаевичтің түпнұсқасында – «Биймухаммед Майлинге» делінген. Оның нөмірлік реті (алдыңғы пьесалардікі сияқты) 1957 ж. жариялыммен берілген.

Б.Ерзаковичтің «Антология казахских народных любовных песен» – өзінің жұбайына арнаған. Абай атындағы МАОБТ шығармашылық өмірі туралы очерктердің Күләш Байсейітоваға арналған дерегі көрсеткіш бола алады (Мессман Вл. «Возрождение песни»).

Мұндай мысалдардың көбейтілуі мүмкін, бірақ маңыздысы, жеке авторларға, аталғандарды қоса алғанда, – бұл жағдай егер ерекше демесек, дегенмен бірлі-жарымы білінеді. А.В.Затаевичтің шығармашылық мұрасы бұл дәстүрді біртіндеп тартуды мақсат етеді және шынында кең пайдаланады. Дәлелдеу мақсатында оның пьесаларының тізімін келтіреміз, сериялар мен дәптерде жарық көрген, авторлық арнауы барларды курсивпен белгілейміз[1].

Кесте 2. А.В.Затаевичтің фортепианолық пьеса-өңдеулерінің тізімі

Сериялар	**Дәртерлер**			
	I	**II**	**III**	**IV**
I	1) Ак-Тэнгиз 2) Кугаяй 3) Адаскан 4) Арман	5) Гигай! 6) «Альди-бопем» 7) Ариялер	8) *Сайрасса-бр!* 9) *«Кара-шыгым»* 10) Сурша-Кыз 11) Алмаш	12) *Каргам-ау!* 13) *Бал-Хадиша* 14) «Калкатай» и 15) «Кипчак» Мухита
	V	**VI**	**VII**	
II	16) *Агагуй* 17) *Жайык* 18) Жоктау 19) *Тескей* 20) *«Айда, бл-пым!»*	21) *«Гульдер-ай!»* 22) *Жайма-конгр* 23) *Ляйлим!* 24) *Какен* 25) *Гурьев*	26) *Сулу-шаш* 27) *Ак-даригай!* 28) Ыргакты 29) *Тогуль-мели* 30) *Ескендер*	
	VIII	**IX**	**X**	
III	31) Умтул-Казак 32) Куба-кан 33) Кзыл-тылим 34) Кара-шаш 35) Ак-каинг	36) Аттары 37) Кара-кез 38) Жылау 39) Серале-акын 40) Ак-тамак	41) Кокш-аны 42) Дюльдулим-ай! 43) Кукемай-бопемай 44) Жырши-аны 45) Терскакпай	
	XI	**XII**	**XIII**	
IV	46) *Терс-кюй* 47) Песнь рода Аргын 48) *Таловский* 49) *Крушкан* 50) *Утегали*	51) *Агагуй-ай!* 52) *Бупелек* 53) *Ой! Ой! Ой!* 54) *Сурша-Кыз* (II) 55) *«Дунье» Эстая*	56) *Мухамедья* 57) *Харидаяу* 58) *Аужар* 59) *Дай-дай* 60) *Айнам-коз*	
	XIV	**XV**	**XVI**	
V	61) *Сары-Арка* 62) *Ардак* 63) *Канафия* 64) *Ак-кум* 65) *Кос-Басар*	66) *Жуас-конгр* 67) Кара-торгай 68) *Тель-Конгр* 69) *Бегемай* 70) *Бахсы*	71) *Алты-Басар* 72) *Манмангер* 73) *Кара-шаш* (II) 74) *Беу-беу, еркемай!* 75) *Тепен-кок*	

	XVII	**XVIII**	**XIX**
VI	76) Карала-аян 77) Камежан-ай 78) «Медет-хан» Мухита 79) Маусымжан 80) Боскун	81) Яхудай 82) Ариай-дай 83) Кара-тубет 84) Камшат борик 85) Ескен-аны	86) «Алма агашта кос алма» 87) Амир-Аксак 88) «Ак-Иис» Мухита 89) «Адай» кюй 90) «Терскакпай»

Үшінші кестені енгізу мүмкіндігі А.В.Затаевичтің авторлық арнауларының ауқымдылығын аңғаруға негіз болды. Үш дәптерге қатысты (VII, XI, XV) цензуралық араласу дерегін өткізуге болады, себебі мұндай «өкілдер» тұтас және барлығы арнаумен жинақталған дәптер болуы біршама оғаш көрінеді; I, II, IV дәптерлер кестеде түрлі-түсті фонда көрсетілген, өйткені түпнұсқа мәтінінің жоқтығына орай оларды бір мағыналы және үзілді-кесілді орналастыруға анықтау мүмкіндігі болмағандықтан берілді.

Кесте 3. Арнаулардың авторлығысыз жарияланған А.В.Затаевичтің фортепианолық пьеса-өңдеулерінің тізімі

Сериялар	**Дәптерлер**

[1] Үшінші және алтыншы сериялар қосымша түспен реңк берілген, С.В.Рахманиновке (III) бастапқы арнаулар ретінде, өкінішке орай, типографиялық тұрғыдан «іске асырылмаған» (VI). Кестеде түпнұсқа орфографиясы сақталған.

I	**I**	**II**	**III**	**IV**
	1) Ак-Тэнгиз 2) Кугаяй 3) Адаскан 4) Арман	5) Гигай! 6) «Альди-бопем» 7) Ариялер	10) Сурша-Кыз 11) Алмаш	14) «Калкатай» и 15) «Кипчак» Мухита
II	**V**	**VI**	**VII**	
	18) Жоктау		28) Ыргакты	
III	**VIII**	**IX**	**X**	
	Хх			
IV	**XI**	**XII**	**XIII**	
	47) Песнь рода Аргын			
V	**XIV**	**XV**	**XVI**	
		67) Кара-торгай		

А.В.Затаевич өзінің бірінші жинағының алғы сөзінде белгілеген, ол «Қазақ АСР халық комиссарлардан да (Ә.Жангелдин, М.Саматов, С.Сейфуллин)», және басқа да, жас қазақтың зиялы топ өкілдерінен, саяси және қоғамдық салада жұмыс істейтін қайраткерлерден (Ер.Алдоңғаров, Ғ.Бөкейханов, Б.Майлин, Қ.Медетов, А.Оразбаев және т.б.)…» жазып алған [1].

«Еңгезердей жұмысты аяғына дейін жеткізу тек тұтас бірқатар білгірлері мен жан ашырларының қолдауының арқасында соңына дейін жеткізу мүмкін екені түсінікті, олардың барлығын өкінішке орай мен түгендеп шыға алмаймын! Олардың арасында мен: жұмыс қызу үстінде 1922 жылы тифті жұқтырғанымда, бұл жариялымды жүзеге асыруға көп үлес қосып, сын сағаттарда жанжақты көмектескен Қазақ Орталық Орындау Комитетінің төрағасы С.Г.Мендешевке; жоғары білікті нұсқаумен және мен көп жетекшілік еткен түсініктемелерге үлес қосқан А.Б.Байтұрсынов пен А.Н.Бөкейхановқа; маған демеушілік еткен Орынбордағы “Қазақ өлкесінің зерттеу қоғамы” мен Мәскеу археологиялық институттың Орынбор бөлімшесінің меңгерушісі А.Л.Мелковке; және, тоқетері, қиын және ұзаққа созылған бұл кітаптың жариялануына соңына дейін жеткізген Қазақ Халық Ағарту Комиссариатына ерекше борыштармын деп білемін» [1].

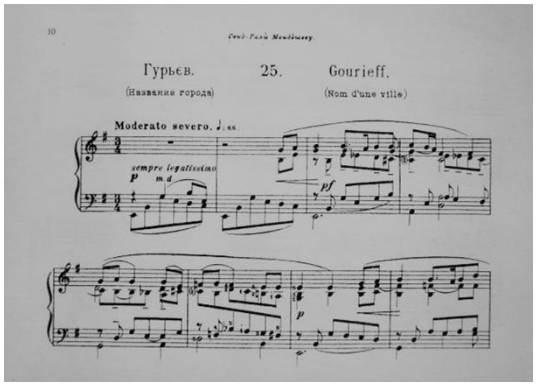

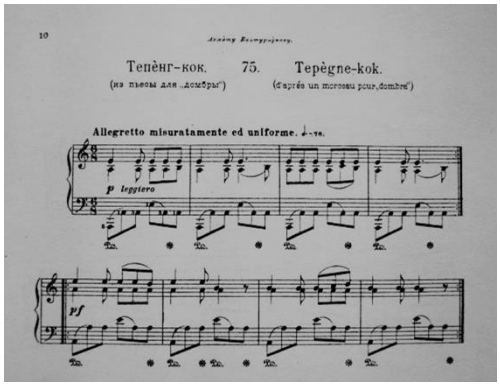

Міне солай, басым көпшілігіне (немесе барлығына десе болады), мәтінде аталғандарға, фортепианолық пьесалар арналған. Мұндай «сілтемелердің» қайталануы А.В.Затаевичке өте тән, «бұл көпқырлы жинақты жеткізушілері және жанашырларына бірдей» оны сыйлағандар мен «оған көмектескендерді» алып мүмкін басқа да өкілдердің тарапынан қарастыру қажет шығар [1].

Өзінің соңғы жұмысына дайындалған материалдарда – «Четыреста казахских песен» жинағында – композитор: «Бұл том ерекше маңыздылықпен дайындалған, қорытындылаушы және, бәлкім, ақтық тарту. Мен мұны сол халықтың шығармашылығына арнаймын, кімде кім мені, мүмкін, музыкалық фольклордың мәдени жинақтаушылықтың негізін қалаған ретінде, естеріне алар» – деп жазған [9].

Анығы, ұсынылған материал зерттеушілік тәжірибеге өзінің өзектілігін сақтайды. Оған кепіл болатын – А.В.Затаевичтің шығармашылық мұрасының тұтас және ішінара оның фортепианолық шығармашылығының ғылыми арнаға түспегендігі, ал игерілгені қиялмен алдын ала анықталғанын көрсетеді. Оның келешекте зерттелуі ауқымды. Мұндай қорытынды жасауға негіз болған көптеген пән аралық мәселелерге шығу болып табылады. Олардың алдыңғы қатарында – А.В.Затаевич ерлігінің қызметі мен көптеген басқа да тарихи-саясаттық және идеологиялық контекстер, көркемдік-

эстетикалық және өнегелі-этикалық басымдылығының болғаны. Басты мәселе ретінде, авторлық мәтін, жоғалтқанды орнына келтіру қажеттілігі және т.б. болуы тиіс деп ойлаймын.

Бүгін А.В.Затаевичтің пьеса-өңдеулерінің тек бірінші басылымы ғана емес, сондай-ақ жарты ғасыр бұрын жарыққа шыққан жинақ та библиографиялық сиректікке айналған. Автордың көптеген арнауларының қалпына келтірілуі шынында көпті дүр сілкіндіруі мүмкін, өйткені ол сөзсіз құнды категориялар, тарихи ескерткіш және тарихи шындық.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Затаевич А.В. 1000 песен казахского народа. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – С.22.

[2] Затаевич А. 1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии). – Оренбург: Киргизское Государственное Издательство, 1925. – 403 с.

[3] Затаевич А.В. Исследования. Воспоминания. Письма и документы. – Алма-Ата: КГИХЛ, 1958. – 304 с.

[4] ЦГА, Ф. 847, оп.1, д.82, л.13-14.

[5] Затаевич А.В. Қазақтың халық әндері тақырыбы бойынша фортепианоға арналған пьесалар. Пьесы для фортепиано на казахские народные темы. – Алматы: ҚМКӘБ, 1957. – 112 б.

[6] Затаевич А. Песни Казахстана. Выпуск I. – М.: Гос. муз. издат., 1931. – 33 с.

[7] Затаевич А. Фортепианные пьесы. – Алма-Ата: Өнер, 1983. – 96 с.

[8] Затаевич А. Фортепианолық пьесалар. Фортепианные пьесы. – Алма-Ата: Өнер, 2004. – 100 б.

[9] Дернова В.П. Первый народный артист Казахской ССР // Казахстанская правда. 1959, 21 марта.

Творческое наследие А.В.Затаевича: новые аспекты изучения

А.К. Омарова
aklima_omarova@mail.ru
кандидат искусствоведения, доцент
Казахской национальной консерватории им. Курмангазы, г.Алматы

Ключевые слова: культура, композитор, периодика, свидетельство, документ, факт.

Аннотация. В статье творческое наследие А.В. Затаевича представлено через традицию авторских посвящений. Впервые показаны разные грани данной проблемы, сформулированы основные выводы.

Сведения об авторе

Омарова Аклима Каирденовна – кандидат искусствоведения, доцент, профессор Казахской национальной консерватории им. Курмангазы.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Poetics works of Oralkhan Bokey

Rakhatova M.S.

Kazakh national pedagogical university Abai, Almaty, Kazakhstan

Key words: kazakh prose, writer, work, poetics, feature, skill, world image, human life.

Abstract: In this article says about famous writer, publicist, dramatist Oralkhan Bokey which will be considered his poetics of work and features. The author tries to show his writing skills by giving examples from the writers works.In article says about the problem of harmony between nature and human, mystical and philosophical view of works.

ӘЖК 821.512.122-31 (092)

ОРАЛХАН БӨКЕЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ПОЭТИКАСЫ

М.С. Рахатова

Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: қазақ прозасы, жазушы, шығарма, поэтика, ерекшелік, шеберлік, әлем бейнесі, адами болмыс

Аннотация: Мақалада танымал жазушы, публицист, драматург Оралхан Бөкей шығармаларының поэтикасы мен ерекшелігі қарастырылған. Автор жазушының өз шығармаларынан мысалдар келтіре отырып, жазушылық шеберлігін барынша аша білуге тырысқан. Мақалада жазушы шығармаларындағы табиғат пен адам арасындағы өзара үндестік мәселесі, мифтік, фольклорлық көріністер жайлы айтылған.

XX ғасырдың 70-жылдары қазақ прозасында әдебиет жанрларының бірі – повесть қарқынды түрде дамыды. Бұл тұста көркем сөз шеберлерінің әрқайсысы әдебиет әлеміне өзіндік тың тақырыбы мен өзіндік ерекшелігін ала келді. Көркем сөз шеберлерінің көтерген тың тақырыптары мен келелі мәселелері, өзіндік кейіпкерлері мен көркем ойлауы шығармашылық толысудың бейнесі іспеттес.

Әлем бейнесі мен адамды танудағы өзіндік ерекшелік қара сөздің хас шебері – Оралхан Бөкей прозасының басты айырмашылығы болып табылады.

Бүгінде біз қазақ прозасында әлем бейнесі мен адами болмысты тануда О.Бөкей ешкімге ұқсамайтын өзіндік қолтаңба қалдырды деп нық сеніммен айта аламыз. Себебі жазушының қандай да бір шығармасын алсақ та, олардың өн бойынан О.Бөкейдің өзіне ғана тән жазушылық шеберлігі бірден сезіледі.

Бойында ұлттық бейнесі айқын аңғарылатын, жандүниесі ерекше еңбекке құмар, еңбекті жаны сүйетін жандар жазушы шығармаларының басты кейіпкерлері болып табылады. Сонымен қатар жазушыға тән келесі бір басты ерекшелік – табиғат пен адамның егіз ұғым ретінде бейнеленуі. Бұл ретте жазушының өз сөзімен айтар болсақ, «Дала! Адам! Егіз ұғым. Бір-ақ ұғым. Құба жонында сағым жатқан, шың-құздарына қақ қатып, шыт-шыт айрылған сортаң мен шөлейтінің жал-жал құм төбелі бедері, арындай аққан өзен, үдете соққан дауыл мен жел; қалың қарағайлы барағы орман тоғай; жүгірген аң, ұшқан құс...Сыбай атты жолаушы: Дала мен Адам. Қазақ сахарасы – қазақ халқы. Біздің тарих осы екеуінен жасалды. Тарих бетін парақтап, кейінгі ұрпаққа мирасқа елдік қасиетін, ерлік намыс-жігерін, қаны мен тілін қалдырған бабаларымыздың бейнесі әмісе биіктен көрінеді» [1, 162]. Жазушы табиғат пен адамның бір-бірімен өзара үндестігі жайлы осылайша пікір таныта келе, дала төсінде адам қолының да салған таңбасы бар екендігі турасында былай дейді: «...Дала! Адам! Дала төсінде Адам қолының бедері бар, адам салған таңба бар. Даланың нағыз халықтық екендігін баршаға

паш ететін де сол – қолтаңба. Ол қолтаңба: мазарлар мен мұнаралар, мешіттер мен ғимараттар, төбе-төбе боп қалған шаһарлардың жұрнақтары. Біздің дала қазақтың құба жоны мұндай ата аманаттарына бай екен. Батудың қанды жорығы, небір дауылды да нөсерлі жылдар бабаларымыздың рухындай мәңгілік ескерткіштерін жоқ ете алмады. Қайта халайық жүрегінде маздап тұр. Ендеше шалқар сахарамыздағы бүгінгі таңда еңсе көтерген сәулетті қалалар мен мұнаралар жанында тұрған көненің – архитектуралық ескерткіштер олардың көркіне көлеңке түсірмесе керек. Қайта кейінгі ұрпақтың заңды мақтанышына айналмақ» [1, 167]. Жазушының бұл пікірінен біз табиғатта адамның да өз қолтаңбасы болатындығын және олардың болашақ ұрпақ үшін зор мақтаныш екендігін аңғарамыз.

О. Бөкей өз туындыларында туып-өскен өңірі мен балалық шағы өткен ғажап мекен – өр Алтайдың сұлу табиғаты мен сол өңірді мекендейтін тұрғындардың күнделікті тыныс-тіршілігін, олардың қуаныш-қасіреттерін, бойларындағы адами асыл қасиеттері мен құндылықтарын айшықты сөзбен бейнелей отырып, жалпыадами маңыздылық дәрежесіне көтере білген. Мәселен, жазушы «Қар қызы» повесінде қаһарлы қыс бейнесін келесідей сөз өрнектерімен оқырман қауымға жеткізе білген: «Айнала аппақ қар: ақ түтек боран, сеңдей сірестіріп қасаттап тастаған ақсіреу кіреуке: қарасаң көз қарықтыратын шаңқан бел-белестер әлдеқайда...Алысқа бірін-бірі қуа жарысады: ербең етер тіршіліксіз салқын бедірейген қарлы адырлар ұлы өмір шуылынан бейхабар – айқара жамылған ақшағы көрпесін бұйығы бүркенеді; табиғаттың күні кешелер ғана маздаған тіршілігіне мекен-жай болған жазира жоталар өлім тыныштығына бой алдырған да, дүниенің бар қызығынан әбден жалыққан құмарпаз адамның жалқы сәт талықсып кетерін еске салғандай болады; күн таласа шыққанда осына қайғы жұтып, қар тұтқында жатқан бейкүнә аязды аймақ мың-миллион күміс ұшқындарын сәулелендіріп, тоғыз қабат торқа астында қалтыраған Жер-Ананың ертең туар базарлы шағының үміт отындай жарқырайтын; бүгін аспанды саңылаусыз тұтастыра жауып тұрған қарлы жота-қыраттардың осы сұлулығын қызғанғандай, тартып алып талақ тастапты; көкжиек жоқ; аспан да, байтақ өңір де ақ сұр; жер жоқ, бір өңкей боп суытып, жүрек мұздатар сұмпайы қар; еріксіз жалықтырады, еріксіз жалғызсыратады, жүз жылға бір-ақ қартайтып кеткендей қажытады, құлазыған осына бір түске, бір мінезге қарап тұрып, көңіліңді аяныштың аязы буып, ботадай боздап жылағың келеді; ботадай боздап жылап тұрып, жаратылыстың осыншалық қатыгездігіне налығандай әлемдегі бүкіл жақсылық пен жамандық атаулыдан безінесің; ақша қардың ортасында меңдей қарайып тұрған жалғыз трактор – аппақ дастарқанның үстінде жорғалаған қоңыздан-ақ қауқарсыз» [2, 139-140]. Бұл үзіндіден оқырманның көз алдына қаһарлы қыс бейнесі еріксіз елестейтіні анық.

Оралхан Бөкей шығармаларынан адам жанының жалғыздығын, адамның өзі өмір сүріп отырған қоғамнан алшақтап, жырақта өмір кешкісі келетіндігін де байқауға болады. Жазушының «Қар қызы» повесінің басты кейіпкерлерінің бірі Қоңқайдың келесі сөздері соның дәлелі. «Адамдар мінезіне мен де қайранмын, шырақ! Солардан, ұлардай шулаған адамдардан қанша жан ұшыра қашсаң да, қыр соңына түсіп тауып алады. Тып-тыныш оңаша өміріңнің айдынына тас лақтырады. Мен – өзіммін, басқа емеспін, ендеше, өзімше өмір сүріп, өз мекенімді, яғни өз мемлекетімді құрғым келеді. Мынау қараша үй – менің кішкентай ғана, қарлығаштың ұясындай мемлекетім, қара басымның жалғыз еркіндігі....Сол қарлығаштың ұясындай мекенімнің қауіпсіздігін көзімнің қарашығындай күзетіп, суверенитетін сақтау үшін елу жыл алысқанмен – алыстым, атысқанмен – атыстым. Бұл – менің жанымның, рухымның, жүрегімнің, тіпті бүкіл бостандығымның Отаны. Ал сол титімдей мемлекет, от жаққан отанымның шекара – табалдырығын бұзғандарға қасық қаным қалғанша аямаймын, майдандасамын» [2, 163-164]. Жазушы повестің басты кейіпкері Қоңқайдың шағын да болса өз мемлекетінің бар екендігін және сол өз ұясын қорғау үшін оның кіммен болса да, жан аянбай күресетіндігін баса айтады.

Жазушы шығармаларының басты кейіпкерлері: шопандар, жылқышылар, механизаторлар, орманшылар, ересектер мен жастар. Бұл адамдардың барлығының бойынан ұлттық болмыс бірден аңғарылады. Жазушы кейіпкерлерінің барлығы, мейлі ол ер адам болсын немесе әйел адам болсын, мейлі жас, мейлі кәрі адам болсын, барлығы ғалам-жұмбақтың, адам-жұмбақтың сырын ашуға талпынады.

О.Бөкей прозасының келесі бір ерекшелігі оның шығармаларының барлық кейіпкерлерінің табиғатқа деген ортақ көзқарасы, табиғатқа деген жақындығы мен табиғат пен адамның өзара үндестігі болып табылады. Жазушы жоғарыда аталған «Қар қызы» повесінде қыстың аязды күні шөп алып келуге шыққан үш жігіт – Нұржан, Бақытжан, Аманжан бейнелерін «аппақ қардың үстіндегі көктемгідей жапырағын жайған әлі жас, әлі арманшыл әрі күнәсіз көк өрім үш қайыңға» теңесе, олардың «әрқайсысының жүрегінен сағыныш, өкініштің белгісіз, бұдан бұрын еш жерде, ешқашан айтылмаған мұңлы да сырлы әнінің қалтырап барып, сыңси айтылуын – сол ақша қардың үстіндегі ақ қайыңның

сұп-суық жел тербегенде шыдай алмай жылауы шығар» деген пікір танытады. Бұл мысалдардан біз жазушы шығармаларындағы табиғат пен адамның арасындағы үндестікті, адам бейнесін табиғатпен байланыстыра суреттеу шеберлігін жіті аңғарамыз. Бұл ретте ғалым Ж.А. Жақыпов өзінің «Көркем сөз мәдениетінің үлгісі (О.Бөкейдің «Атау кере» повесі мысалында)» атты мақаласында О.Бөкейдің оқырманды тылсымға ендіру үшін параллелизм құбылысын, кейіптеуді жиі пайдаланатындығын, жазушы прозасында адамның табиғатпен астастырыла қаралатындығын, одан тысқары қаралған күннің өзінде оны адам мен табиғаттағы жатсыну құбылысы ретінде көрініс беретіндігін айта келіп, мынадай мысал келтіреді: «Бұл шақта таудың ұшар басындағы ұшпа бұлт етекке қарай жоңкіле көшіп, аяқ астынан жел тұрды. Жапырақ жайған ағаш басы арпалыса суылдап, сабалақ жүнді бірді-екілі ешкі қора-қораның ығына қарай тырағайлап барады. Желіккен желмен бірге жарыса түскен жаңбырдың хабаршы тамшылары жетіп, әлгінде ғана будақтай көтерілген қара жолдың шаңын жерге шегелей бастаған. Қара бурадай құтырына жөңкілген бұлт бір-бірінен жерігендей үрке орналасқан бытыраңқы үйлердің жиналмай қалған кірін желпілдетіп албастыдай апай-топайын шығарды. Тамшының арты бұжыр-бұжыр бұршаққа айналып, тақтай шатыр, қаңылтыр пештерді таңқылдатып, төбеңді оярдай пәрменмен сабалаған, барабандап бастаған бұршақ қара қошқыл бұлттың құсығындай, далада жүрген тіршілік иесін бұрыш-бұрышқа, ықтасын-қуысқа қуалап тықты. Жер беті аппақ маржанға бөгіп, Алтайдың алты айрығынан саулап бұлақ ақты. Бұлақтың іші толған – ақ моншақ, әрі суық әрі сұлу көрініске есік-терезеден сығалай мәз балалардың кейбір шыдамсыздары жалаң аяқ, жалаң бас далаға шапқылап шығып, шекесін ісіріп қайта оралады. Ең ғажабы, дәл сол күні – бір жағы ақ, бір жағы қызыл бұршақ жауды» [3, 13].

Жазушы шығармаларының ерекшелігі танылар келесі бір тұс – оның шығармаларында мифтік, фольклорлық сарындардың жиі орын алуы. Бұған «Қар қызы» повесіндегі Қар қызының бейнесі, «Мұзтау» повесіндегі Асан шалдың бейнесі нақты дәлел бола алады.

Жазушының «Қар қызы» повесінің сюжеттік желісі қыстың қарлы боранында шөп алып келу үшін үш тракторшы жігіттің жолға шығуына құрылған. Шығарма арқауы – Қар қызы жайлы ел арасына кеңінен тараған аңыз. Үш жігіттің бірі – Нұржан жолға шығар алдында түсінде ме әлде өңінде ме, белгісіз Қар қызын көреді. Қар қызы Нұржанға келіп, «Нұржан, сен кет бұл ауылдан, мүлдем кет, мәңгілікке кет...бұл жерде адамдар көбейіп барады...саған еркіндік жоқ...Еркін өмір жоқ...Кеңістікке кет...ер менің соңымнан...ер» дейді [2,139]. Сол мезетте Нұржанның құлағына алыстан Қар қызының боздап салған әні келеді. Үш жігіттің ішіндегі ең мықтысы осы Нұржан болғандықтан, Қар қызы тек соған ғана көрінеді. Қоңқай шал Нұржанды алғаш көргенде, «үш жігіттің ішіндегі ең қауіптісі – Нұржан» деген ой түйеді. Нұржан шалдың әңгімесін тыңдағаннан кейін ол «...бәлкім, шалдың Қар қызы деп сандырақтап жүргені жалғыздыққа шыдай алмай күйіп-жанған соң, жалаң аяқ, жалаң бас, аппақ іш көйлегімен далаға атып шығып, тізеден қар кешіп, алаулаған ыстық жалынын мұздатып, ән салатын өз қызы – Алмажан шығар...Ол да мүмкін; бұл әлемде мүмкін емес нәрсе бар ма, тәйірі» [2, 234]. Одан әрі оқиға желісі Нұржан мен Алмажан арасындағы өзара диалогке құрылған.

Жалпы, Оралхан Бөкей прозасында мифтік, философиялық сарын басым болып келеді. Жазушының әрбір шығармасынан біз уақыт жайлы өзіндік ой-тұжырымын немесе адамзат пен әлемді сөз еткенде, уақытты сөз етпей кете алмайтындығын байқаймыз.

О.Бөкейдің әрбір шығармасы – жазушының өзінің туып-өскен жеріне деген ыстық ықыласы мен шексіз махаббатынан өрілген сөз өрнектері. Жазушы прозасы жақсылық пен жамандықты тануға, олардың ара жігін ажырата білуге, табиғаттың тылсым күштерінің сырын тани білуге құрылған. О.Бөкей шығармаларына туған жерге, туған елге деген кіршіксіз махаббат, табиғат пен адамзат арасындағы үйлесім, рухани тазалық, өзі өмір сүрген заман мен замандастар бейнесі, адамдардың бойындағы жан сұлулығы мен адами ізгі қасиеттер, жалғыздық, өткен мен бүгінгі күннің арасындағы сабақтастықты басты арқау етеді.

Оралхан Бөкей шығармалары қазақ әдебиетінің озық үлгілерінің бірі болғандықтан, болашақта жазушы шығармалары одан әрі тереңірек зерттеледі деп сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Бөкей Оралхан. Б78 Шығармалары. Очерктер, публицистикалық мақалалар. – Алматы: «Ел-шежіре», – 2013 Т.7. – 384 б.

[2] Бөкей О. Қар қызы: хикаяттар/Құраст.Р. Мәженқызы. – Алматы: Раритет, 2008. – 280 б. – «Алтын қор» кітапханасы»

[3] Жақыпов Ж.А. Көркем сөз мәдениетінің үлгісі (О.Бөкейдің «Атау кере» повесінің мысалында)//Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. №2 (70)/2013 ж. – 10-15-бб.

[4] Бөкей О. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Бірінші том. Повестер. – Алматы: Жазушы, 1994. – 496 б.
[5] Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна». ЖШС, 2005. – 576 б.

Поэтика произведений Оралхана Бокей

Рахатова М.С.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: казахская проза, писатель, произведение, поэтика, особенность, мастерство, образ мира, человеческое бытие

Аннотация: В статье рассматривается поэтика и особенности произведений известного писателя, публициста, драматурга Оралхана Бокей. Автор приведя примеры из произведений писателя как можно более старается раскрыть мастерство писателя. В статье говорится о проблеме гармонии между природой и человеком, о мифических, философских картинах в произведениях писателя.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 801.55 (5k)

Descriptions metaphor names of dishes in comparative aspect

O.A.Zhumagulova, I.S.Kairbekova
j_omirgul_a@mail.ru

Kokshetau State University named after Sh.Ualikhanov, Kazakhstan

Key words: name meals, metaphor, metaphorization, similarity, imagery, figurative meanings, derivational paradigm, universal, information, ethno-cultural unit.

Abstract. The aim of the research work of the names of food metaphor Kazakh any language recognized as a universal tool for the study of the specificity of metaphor for comparison with the data in Russian, the word potential in the study of language. To do this, yeast, honey, sour cream, and food of the names, Russian and Kazakh languages studied are shown. The names of the food label often abstract concepts, quality paradigm would have been revealed. Linguistic analysis of the data, the names of the Kazakh language, food metaphor symbolic names generated formative paradigm than the volume of the Russian language varies widely. This is due to the peculiarities of the Kazakh people most symbolic thinking. Metaphor recognized words are different in each, despite the general notion that each nation is different and metaphor to be determined depending on the specific national thinking. Tegen and kurt titles kazakh names of people considered the cultural vocabulary, specific linguistic and extralinguistic information field based on semantic data structures into account. Currently, the names of the food metaphor of Kazakhstan in the field of information and semantic structure of linguistic and cultural dictionary of words in the form of articles. Metaphor language, the name of each dish with the education of the population is connected to the consumer to determine.

UDC 801.55 (5Қ)

Тағам атауларының метафоралануын салғастырмалы аспектіде сипаттау

Ө.А.Жұмағұлова, И.С.Қайырбекова

J_Omirgul_A @mail.ru
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Қазақстан

Кілт сөздер: тағам атаулары, метафора, метафоралану, ұқсастық, бейнелік, бейнелі мағына, сөзжасамдық парадигма, әмбебап, ақпарат, этномәдени бірлік.

Аннотация. Ғылыми жұмыстың мақсаты қазіргі қазақ тіліндегі тағам атауларының метафоралану

ерекшелігін зерделеп, кез келген тілде әмбебап құрал ретінде танылып жүрген метафораның сөзжасамдық әлеуетін орыс тілінің тілдік деректері арқылы салғастыра отырып зерттеу болып табылады. Осы мақсатта ашытқы, бал, қаймақ сияқты тағам атаулары алынып, орыс және қазақ тілдерінде салғастырыла зерделенді. Аталған тағам атаулары көбінесе дерексіз ұғымдарды таңбалап, сапалық парадигманы түзейтіні анықталды. Тілдік деректерді саралай келе, қазақ тілінде тағам атауларының метафоралануы арқылы жасалған бейнелі атаулардың сөзжасамдық парадигмасының көлемі орыс тіліне қарағанда ауқымдылығымен ерекшеленеді. Бұл қазақ халқының бейнелі ойлау ерекшелігінің басымдылығымен түсіндіріледі. Метафоралану барысында негіз сөздердің түрлі белгілері әр қырынан танылып, ұғым ортақтығына қарамай, әр халықта түрліше танылуы және метафоралану ерекшелігі ұлттық танымға негізделгені айқындалды. Тегене мен құрт атаулары таза қазақ халқының этномәдени лексикасы ретінде қарастырылып, нақты лингвистикалық және экстралингвистикалық деректердің негізінде ақпараттық өрісінің семантикалық құрылымы айшықталды. Қазіргі қазақ тіліндегі тағам атауларының метафоралану үдерісінің ақпараттық құрылымының семантикалық өрісі лингвомәдениеттану сөздігінен алынған сөздік мақала түрінде берілді. Әрбір тағам атауының метафоралануы тіл тұтынушы халықтың білім қорымен астасып жататыны анықталды.

Қазіргі қазақ тіліндегі тағам атауларының метафоралануын ұлттық ерекшелігіне байланысты сипаттау тілдің ішкі мүмкіндіктерін жаңа қырынан танудың бір жолы болып табылады.

Орыс тілінің бейнелі жүйесін зерттеуші Е.А.Юринаның «Вкусные метафоры» атты монографиясында: «Мы увидим себя и свою жизнь в зеркале кулинарных образов: глаза – миндалины, нос – картошкой, губки – ягодки, волосы – спагетти (это у итальянцев), щёчки – баурсаки (такие пончики у казахов). Мы увидим, как варимся в собственном соку, бурлим в кипящем котле повседневных дел, обстряпываем делишки, сбрасываем лапшу с ушей и сияем как масленый блин, урвав свой кусок пирога. Так говорит наш язык о нас посредством кулинарной метафоры. Так говорим мы о себе, глядя в зеркало пищевых образов», – деген пікірі тағам атауларының образ тудырудағы әлеуетінің маңыздылығының айғағы [1,7]. Бұл бір жағынан метафораның әмбебаптық сипатымен байланысты болса, екінші жағынан тағам атауларының этнолингвистикалық табиғатымен астасып жатады. Бұны этнолингвист-ғалым А.Жылқыбаеваның: «Ұлттық ерекшеліктің басқа салалармен салыстырғанда ұзағырақ сақталатын материалдық мәдениетінің бір саласы тағам атаулары», – деген пікірі жоғарыда берілген пікірмен үндеседі[2].

Қазіргі қазақ тіліндегі тағам атауларының метафоралануы болмыстың кез келген нысанын таңбалауда бейнелі сипатымен ерекшеленеді. Мысалы, Ашытқы (Белгілі бір істің себепшісі, ұйымдастырушысы*).* - *Тауда Тоқаш маңына жиналған ел жігіттеріне бұлар* ***ашытқы*** *болды* (З.Шашкин, Тоқаш Бокин); Мұндай бейнелі мәнді орыс тілінен де табуға болады. Дрожжи. ЯМ. То, что является источником бурного развития, причиной изменений. *– **Дрожжи** нетерпеливой ненависти взращивали в ее душе страсть к большим деньгам… к пачкам, кошелкам, мешкам больших денег…* (Д.Рубина. На солнечной стороне улицы). *Однако зоркие российские интеллигенты понимали, какие смертоносные **дрожжи** бросаются в российское общество. Были в этом обществе революционеры, которые вместе с горьковским Буревестником радостно предвкушали: «Буря! Скоро грянет буря! Пусть сильнее грянет буря!»* (Г. Горелик. А. Сахаров. Наука и свобода).

Қос тілден алынған тілдік деректерді салғастырып қарағанда тағам атауларының метафоралануы екі тілге де ортақ екені анықталды. Олардың семантикалық ерекшелігі әр халықтың ұлттық танымымен астасып жатады.

Метафораның тілдік және танымдық қызметінің маңыздылығын профессор Б.Хасанов көрсеткен: «Тіл тарихын зерттеуде метафораның мәні зор, оны сөйлеу мәдениетіміздің бір көрінісі ретінде, образды ойымыздың дамуы мен қалыптасуын көрсететін элемент түрінде арнайы қарастыру қажет» [3,4].

Қазіргі қазақ тіліндегі бал атауы метафораланып, сүйкімді, дәмді, тәтті, таза, құнарлы деген бейнелі мағыналарды тудырады. - *Ай, **бал бөбек**, **бал бөбек** балдайсың, Атқан жазғы арайлы таңдайсың. Күлгеніңде көктемгі күндейсің, Күн нұрымен құлпырып гүлдейсің* (Қ.Аманжолов Шығ.). *Көк жайлауға жақын жоқ осы бізден, **Бал қымызы** кетпейді-ау есіміздің* (Қ.Мырзалиев). *Айлап, жылдап қонақтады сол қайғы, Орта түскен көңіл бір сәт толмайды. Тыста самал, жағадағы **бал бұлақ**. Сағыныштың қоңыр күйін толғайды* (Ж.Сәтібеков.Сорлы қайың). *Асыға қимылдаған қыруар ел ылдидағы масағы кере қарыс қалың **бал құрай** көмкерген айдын көлге қарай беттеді* (І.Есенберлин, Қаһар). *Тасбұлақтың жағасы Көкорай шалғын **бал құрақ**. Көрікті жеміс ағашы, Пісіп тұрған балбырап* (Ш.Смаханұлы, Тотияйын). *Тәтті тағам мен **бал шырынға** тойған балаларды ертеңгілік ұйымдастырушылары жануарлар бағына апарып, хайуанаттар әлемімен таныстырды* (http://bko.gov.kz/aima-zhaalytary-arau/article/esten-ketpes-ertegilik. html). *Бүгінгі күннің жастары **бал айын** шетелде өткізуге құмар-ақ* (Ауызекі тіл).

Келтірілген деректерден қазақ халқында бал→сүйкімді (бал бөбек) → дәмді (бал қымыз) → таза (бал бұлақ) → құнарлы (бал құрай, бал құрақ) → тәтті (бал айы, бал шырын) деген бес түрлі мәндегі сапалық парадигмада жұмсалатынын айғақтайды.

Орыс тілінде бал сөзі бейнелі мағынада қанағаттанушылық, ләззат тудыратын жағымды бір нәрсе деген мәнде қолданылады**:** *– За то время, что Монька с аппетитом вкушала* ***мед*** *семейных утех и продолжала, трепеща, неутолимо алкать его, – иными словами, за эту ее медовую пятилетку Гертруда Борисовна успела обменяться с Карла Маркса в Бармалеев переулок* (М. Палей. Кабирия с Обводного канала). *Они думают, власть – это* ***мед,*** *– размышлял Сталин* (Ф. Искандер. Сандро из Чегема).

Келтірілген деректерден орыс тілінде бал сөзінің бейнелі парадигмасы қазақ тіліне қарағанда шектеулі екендігі байқалады.

Қаймақ (*Көптің ішіндегі бетке ұстары, таңдаулысы*). *– Ғаламат ғажап жастардың, Жиналған мұнда* ***қаймағы****, Бұл өлке – тамған терменен, Қайнаған еңбек аймағы* (О.Сүлейменов, Атамекен). *Қаншайым қонағына барын аянбапты: жинап жүрген кішкентай кілегейін қайнатып* ***балқаймақ*** *жасапты* (Ш.Құмарова, Қос шынар). *Ақын-жазушылар толғамынан туған әдеби туындылардың қай-қайсы да сүттің бетіндегі* ***қаймақтай*** (vk.com/wall166417149?offset=60). *Менің бұл ұсынысымды бақытты да берекелі* ***қаймақтай ұйып*** *отырған Қазақстанның әрбір саналы ұлы жақтайды деп ойлаймын* (www.azattyq.mobi/comments/). *Демек, уәкілетті органдардың арасында бірлескен жұмыс жүргізілмейтіні сүт бетіндегі* ***қаймақтай қалқып*** *шығып отыр* (kz.zaman.com.tr/kz/newsDetail). *Қазақ еліне бір оралман көшіп келсе, ол өз елімізге сүтке қосқан қаймақтай болады* (www.minber.kz/2012/04/). ***Қаймақтай жұқа еріндері*** *шаршағандықтан ба, әйтеуір шыт-шыт болып жырылып кеткен (*kaz2.docdat.com/docs/index158281.html?page). *Күн тас төбеге өрлеп белмен шикіл сағымды* ***кілегей қаймақша*** *жүздірді* (www.writers.kz/journals/).

Қазіргі қазақ тілінде қаймақ → таңдаулы (халықтың қаймағы) → дәмді (балқаймақ) → құтты, берекелі (қаймақтай ұю) → анық, айқын (қаймақтай қалқу) → маңызды (қаймақтай болу) → нәзік (қаймақ ерін) →қою(кілегей қаймақша) деген жеті түрлі мәндегі сапалық парадигмада қолданыс тапқан.

Ал орыс тілінде ақ түсті, қою заттарды бейнелеу үшін жұмсалады:

– Цира, побелев, ***как сметана****, шагнула ко мне навстречу и вдруг преклонила колени* (Е. Хаецкая.Синие стрекозы Вавилона /Обретение Энкиду). *Худенькая, тоненькая и белая-белая,* ***как сметана****, – не льнет солнце* (Ф.Абрамов. Пелагея). *Как известно, молодой дождевик на ощупь тверд и крепок, а на разрезе бел,* ***как сметана*** (В.Солоухин. Третья охота). *Так: теперь поставить на плиту воду для кофе, достать из подпола баночку сливок, густых,* ***как сметана****, а пока то да сё, взять ружье и сходить по малой нужде на двор* (В.Пьецух. Деревенские дневники). *Тысячи людей месили покрывшую территорию рынка горчичного цвета грязь, густую,* ***как сметана*** (Е.Рубин. Пан или пропал. Жизнеописание). *Снаружи был туман, густой,* ***как сметана*** (А. Лазарчук. Все, способные держать оружие...).

Қаймақ сөзі орыс тілінде екі сапалық парадигмада жұмсалады. Қос тілде де тағам атаулары метафораланып, болмыстың түрлі нысандарын таңбалау үшін қолданылған.

Тіл білімінде *метафора деп* белгілерінің ұқсастығына қарай бір заттың не құбылыстың атауы екінші бір зат не құбылысқа атау болып ауысуын көрсетеді.

Метафораның ғылыми айналысқа енуі ерте кезеңнен басталса керек. Мәселен философ Аристотель метафораны ұқсату негізінде өзгеру деп бағаласа [4,66], Цицерон метафораның бейнелі сөз тудыру ерекшелігін атаған [5,55]. Ал Неаполитан ойшылы Джамбатиста Вико (1663-1744) метафораны мифпен тығыз байланысты деп санаған [5,83]. Метафораны қолданғанда санада екі түрлі зат турлы екі түрлі ойдың қалыптасатыны жөнінде шетелдік ғалым А.Ричардс атап өтеді. Метафораның нәтижесінде жаңа мағына пайда болатынын ескерте келе, бұл құбылысты қолдана білудің өзі өнер деген шешімге келген [5,46]. Ғалым Ф.Уилрайт метафораларды заттар мен құбылыстардың адам санасындағы символдары деп пайымдайды [6,100], батыс ғалымдары Дж.Лакофф және М.Джонсон метафораны когнитивтік феномен деп сипаттап, бейнелі ойлауда метафора мен метонимия тәжірибеде дәлелдебеген ұғымдарды таңбалайды деп шешеді [7,87]. Осы ретте тағам атаулары мен ыдыс-аяқ түрлерінің метафоралануы негізінде қазақ халқының таным ерекшелігі анықталады. Қазақ халқының танымал ақыны Қ.Мырзалиев:

Қымыз қылып құяды,

Алғысын ел ***тегенге*** деген өлең жолдарында қазақтың этникалық ерекшелігін танытатын мәдени лексиканы ауыспалы мағынада қолданған. Мысалда берілген тегене атауының негізгі мағынасы –

ағаштан, темірден әшекейленіп істелген қымыз, ас құятын шұңғыл ыдыс. Бұл атаудың шығу тегі тілші Ж.Манкееваның еңбегінде сарапталған: «Тегене > тегеш, тегершік (диал.); tegira – айнала, tegirmä – дөңгелек, tegirmän – диірмен, tegräk – шеңбер, сақина» [8,296]. Байқап қарасақ, бұл атаулардың бәрі дөңгелек формаға негізделіп аталған. Сонда ыдыс атауының пайда болуына негіз болған тіршілік көзі күннің сыртқы формасы деген пікір туады.

Енді осы атаудың бейнелі мағынада жұмсалуына назар аударайық:

– *Осы кезде ол үлкендігі* ***тегенедей,*** *салмағы он килограмнан кем түспейтін бір алып бақаның әлгі екі жәндікке баспалап келе жатқанын байқап қалды* (massaget.kz/alemtanu/syrly-alem/10533?rates=down). *Бұрынғыдан әлдеқайда аласарып, қол созымда ғана* ***тегенедей*** *төңкеріліп тұрған аспан, ол да бір түрлі көңілсіз, өз-өзінен жүдеу, өз-өзінен жабыңқы* (alashainasy.kz/proza/-oralhan-bokey-kar-kyizyi-52406/). *Бес тайдың терісінен тіккен қара сабаны піспекпен күрпілдетіп пісіп,* ***тегенедей-тегенедей*** *ағаш аяқтарға қымыз құя бастаған* (І.Есенберлин).

Қазіргі қазақ тілінде тегене → көлемді, салмақты (тегенедей бақа) → аумақты (тегенедей аспан) → сыйымды (тегенедей ағаш аяқ) деген үш түрлі мәндегі сапалық парадигмада жұмсалады.

Қазақ тіліндегі тағам атауларының метафоралану үдерісі нақты тілдік деректер негізінде зерделеніп, көптеген бейнелі атауларға негіз болатыны анықталды. Себебі адам өзінің өмір бойы жинаған тәжірибесін тілдік бірліктерді жасауда молынан пайдаланады. Белгілі бір тілдік таңбада сол нысан туралы ұлт өкіліне таныс білім қоры жинақталады.

Орыс тіл білімінде ғалым В.Г.Гак метафораның қызметін екі жақты қарастырған жөн деп санаған. Біріншісі оның нысанға атау болуы, екіншісі көркем сөзді қалыптастыру тәсілі ретінде танылуы [9,11]. Тілдің бейнелігін арттыруда метафора қаншалықты маңызды болса, оның аталым жасаудағы қызметі де өте маңызды.

Тіл біліміндегі когнитивті бағыттың өкілі В.Н.Телия: «Метафоралану үдерісі – әрқашан көптеген айнымалы факторлары болатын күрделі когнитивті-аталымдық жағдаят», – деп тұжырымдайды [10,34].

Адам өз тәжірибесіне қарай заттар мен құбылыстарға өзіндік бағасын береді және санасында қалыптасқан бейнелерді, нақты немесе абстрактілі ұғымдарды өзара салыстырып отырады, ұқсастық іздеуге бейім болады. Метафоралануда пайдаланатын лексикалық құралдар тілдік, онтологиялық және мәдени факторлармен тығыз байланысты болады.

ХХ ғасырдың басында қазақтың біртуар ұлы А.Байтұрсынұлы: «Сөздің дұрыс, таза, анық, дәл айтылуының үстінде талғау сөздің көрнекі болуын да керек қылады. Адамға дерексіз заттан гөрі деректі зат түсініктірек, жансыз заттың күйінен жанды заттың күйі танысырақ. Сондықтан адам сөйлегенде сөзі толық түсінікті болу үшін дерексіз заттарды деректі затша, бернесіз заттарды бернелі затша сипаттайды, жанды затты жанды заттай ғамалайды. *Шолақ ақыл, найзағай ойнайды, қазанның құлағы, ошақтың бұты* деу дерексіз заттарды деректі затша, жансыз заттарды жанды затша, бейнесіз затты бейнелі затша қалыптау, ғамалдау, бернелеуден шығып, әдетті сөзге айналып кеткен. Осы сияқты өң берілген сөздер, көрнекі тіл делінеді. Тіл көрнекі болу үшін дерексіз нәрсе деректі нәрседей, жансыз нәрсе жанды нәрседей суреттеліп, адамның сана-саңылауына келіп түсерлік дәрежеге жетуі керек», - деп көрсеткенмен [11, 239], бүгінгі күні метафоралануды тілдік сипаты толық шешімін тапты деп айту қиын. Бұл ойымызды тілші Б.Қасымның пікірі де қуаттай түседі: «Тілдегі сөзжасам мен аталымды метафора тұрғысынан зерделеу тілде кенжелеу, назардан тыс қалып келеді. Метафораны зерттеушілер көбінесе бейнелеу, көркемдеу құралы, тәсілі ретінде қарастырады» [12,255]. Ғалым Ж.Манкееваның: «Әр ұлттың айналадағы дүниені танып-білуі, әлемді тану тәсілі, рухани санасы, бүкіл болмыс-бітімі сол ұлттың тілімен тығыз байланысты екені анық. Осымен байланысты ұлттық дүниетанымның тілдің терең құрылымдарынан, оның бай сөздік қорынан, лексикасынан көрініс табуы заңды»,- деп санайды [8,276]. Осындай ұлттық дүниетанымның тілдік сипатын «Тілдік бейнелер аясындағы қазақ халқының тағамдық дәстүрі» атты лингвомәдениеттану сөздігінен алынған сөздік мақаладан байқап көрелік:

ҚҰРТ, зат.

I. Негізгі мағынасы.

Қатықтан сүзбеден әр түрлі формада жасалып, кептірілген сүт тағамы. – *Мен* ***құрт,*** *бауырсақ алып алысқа кетейін* (Б.Тоғысбаев, Асыл адам).

II. Бейнелі мағынасы.

ҚҰРТТАЙ. НБ. сын. 1. Таңдаулы, жақсы. – *«Тәттімбет» романы сықпа* ***құрттай*** *тәтті-ақ* (old-site.karlib.kz/karip_adebiet).

2. Күрделі, қиын. – *Қатып қалған* ***құрттай*** *болған қиын есептерді шекілдеуікше шағып тастағанмын* (qasym.kz/index.php?Itemid=9).

3. Бұрқылдаған. – *Жылт-жылт етіп жататын құм түйіршіктері арасынан қазандағы қайнаған* ***құрттай*** *бұрқылдап шығып жататын мұздай суық мөлдір бастау суына қызыға қарап отырып, тастай суық судан құмарым қанғанша ішемін* (adyrna.kz?p=4052).

4. Көп. – *Содан кейін бір тізе, екі шынтағымен жылжып пулеметке жетсе, айналасында сөреге жайған* ***құрттай*** *қаз қатар тізбектеле жатқан оқтаулы ленталар* (kzdocs.docdat.com/docs/index).

ҚҰРТТАЙ. НБ. үст. Құрт тәрізді. – *Соған қарағанда «жарап тұрған жетілік» сол кезде клиникалық ауруханада емделсе де немесе арнайы тексеруге барса да, әйтеуір «апталап, айлап жатып» дегендей, М.Егізбаевты малта* ***құрттай*** *«езгілеп» есін шығарғандай* (http://adiletgazeti.kz/index.php/kz/sports).

СЫҚПА ҚҰРТТАЙ. ФБ. Шағын. – *Қадырдың көзі өте қырағы, тұрмыс-тіршіліктегі майда-шүйде детальдарды жақсы көреді және оларды* ***сықпа құрттай*** *етіп сығымдап, афоризм дәрежесіне дейін жеткізіп, шолақ сөйлемге түсіре біледі* (http://www.aldamzhar.kz/?p=1161).

III. Лингвомәдениетанымдық түсініктеме.

Сабада жиналған іркітті майы алынғаннан кейін түбіне май жаққан үлкен қазанға құйып пісіреді. Қайнап жатқан кезде оның түбі күйіп кетпес үшін арнайы құрт былғауышпен (басында қырғыш темірі болады) әлсін-әлсін қазанның түбін, ернеуін қырып араластырып отырады. Қайнап, қоюланған құртты қапқа құйып керегеге асып қояды, сонда оның қалған суы тағы да ағып, құрғайды. Дайын құртты қолмен бөлшектеп, сөреге, шиге, қолмен сықпалап өреге жайып кептіреді. Осындай әдіспен қайнатып, кептіріп алған құрт жыл бойы, кейде 2-3 жылға дейін сақтала береді. Құрт – қасиетті ас, ол әр түрлі тамаққа қосылады. Той кезінде шашу салтанатына да құрт, ежігей араластырады. Қазақ азық-түлік атауларында оны «құрт, май» деп қоса дәріптеуінің өзі құрттың қазақ дастарқанындағы ерекше орнын көрсетеді.

IV. Типтік бейнелі көріністер.

1. Құрт мазасыздық пен әбігерліктің символы болып табылады.
2. Құрт көп заттар, қиын іс, таңдаулы және шағын заттармен ассоциацияланады.
3. Құрт дайындау үдерісі іс-әрекеттің басталуын сипаттаудың эталоны болып табылады.

Қазақ халқының ұлттық танымын білдіретін құрт мәдени лексикасының ақпараттық көлемі өте кеңдігімен ерекшеленетіндігін көруге болады. Тілдік деректермен жұмыс істеу барысында халқымызбен бірге жасасып келе жатқан осы бір тағам атауына қатысты *«Курт - камень, спасший жизни»* атты құнды бір мақаланы кездестірдік. Мұнда саяси сергелдең кезінде қазақ даласына кең байтақ Кеңес одағынан «АЛЖИР» лагеріне тоғытылған мыңдаған тұтқын әйелдердің тірі қалуына себепкер болған құрт жайлы Гертруда Платайстың 1990 жылы музей қызметкерлеріне айтқан дерегі келтірілген: «Бұл оқиға қыстың бір боранды күнінің таңында болған екен. Тұтқын әйелдер қаруылдардың қырағы бақылауымен барақ құрастыру үшін Жалаңаш көлінің жағалауында қамыс жинап жатса керек. Әр тұтқынның өзіне берілген нормасы болғандықтан, тәулігіне он жеті жиырма сағаттан жұмыс істейді екен. Әбден шаршаған әйелдер аяқтарына әзер тұрғанда, көрші Жанашу ауылының жергілікті тұрғындарын құрайтын шалдар мен балалар өсіп кеткен қамыс ішінен шыға келеді. Үлкендердің бұйрығымен балалар әйелдерді таспен ата бастайды. Қадағалаушылар бұл көрініске мәз болып: «Сендерді Москвада ғана емес, осы ауыл балалары да ұнатпайды»,- деп шек-сілелері қатады. Гертруда Платайс:«Моральдық тұрғыдан өте ауыр болды әрі қатты ренжідік», - деп еске алады. Осындай тас лақтыру бірнеше күнге жалғасты. Тұтқын әйелдердің көз жасына шек болмады. Олар іштерінен қазақтардың әділетсіз сталиндік насихаттауға еріп, бастары айналып, қатыгез боп кеткендеріне налыды. Бір күні өзіне тиген бір осындай тастан Гертруда сүрініп кетіп, атылған тастардың үстіне құлайды. Сол мезетте ол ірімшік иісін сезеді. Олар қашып, тығылған тастардан сүзбе мен сүт иісі аңқиды. Ол біреуін жерден көтеріп, аузына салып еді, өте дәмді екен. Гертруда жылдам тастарды жиып, тұтқындар орналасқан баракка апарады. Барактағы тұтқындардың ішінде қазақ әйелдері де болатын. Олар басқа тұтқындарға бұл тұздалып, күнге әбден кептірілген тығыз ірімшіктің бөліктері, оларды құрт деп атайды деп аталмыш тағамды сипаттап береді. Сонда тас ату қадағалаушылар түсініп қалмау үшін үлкендердің тұтқындарға қалай да көмектесу мақсатында ойлап тапқан айласы екен. Қазақтар 1930 жылдары аштықты басынан кешірген, балаларынан айрылып қаламыз деп ойламай, тұтқын әйелдерге көмек көрсетті. Қазақтар пісірілген ет бөліктерін, жай нан, құрт, жарманы да бұта араларына тығып кететін. Қазақтарға деген алғыс әрбір тірі қалғандардың жүргегінде сақталды. «Все лагеря плохие, - рассказывают женщины – но именно в казахстанских выживали многие и, в первую очередь, благодаря казахам. Они на себе испытали голод, холод, лишения»[13].

Арнайы келтірілген бұл экстралингвистикалық фактор лингвомәдениеттанымдық түсініктемеге қосымша ақпарат бола алады. Қазақ халқының тапқырлығын, мейірмандылығын, жанашырлығын,

бауырмалдығын *құрт тағамы* арқылы басқа халықтың санасында қазақ халқының этникалық ерекшелігін танытқан аса маңызды дерек болғандықтан толықтай беруді жөн санадық. Демек, этномәдени лексика ретінде танылып жүрген тағам атаулары және олардың метафораланууі тіл тұтынушы халықтың өзіндік ерекшелігін танытатын мол ақпараттан тұратын күрделі семантикалық құрылым болып танылады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Юрина Е.А. Вкусные метафоры. Монография. – Көкшетау, 2013.-238 б.
[2] Жилкубаева А.Ш. Термины питания в казахском языке. Автореф. дисс. канд. филол.наук.- Алма-Ата. 1991.
[3] Хасанов Б. Қазақ тіліндегі сөздердің метафоралы қолданылуы. – Алматы: Мектеп, 1966. – 205 б.
[4] Аристотель. Об исскустве поэзии. – М.: Наука, 1957. –183 с.
[5] Ричардс А. Философия риторики //Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1999. С. –44-100.
[6] Уилрайт Ф. Метафора и реальность // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1999. С. –100-153.
[7] Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – М.: УРСС Эдиториал, 2004. –256 с.
[8] Манкеева.Ж.А. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Абзал-ай, 2014. – 640 б.
[9] Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. С. –11-26.
[10] Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция //Метафора в языке и тексте. - М:Наука, 1988. С. –20-52.
[11] Байтұрсынұлы А. Тіл құрал. – Алматы:Сардар, 2009.- 348 б.
[12] Қасым Б.Қ. Күрделі зат атауларының мағыналық құрылымы және сөзжасамдық үлгілері.– Алматы: Абай ат. Алматы мемлекеттік университеті баспасы, 2000. – 153 б.
[13] http://e-history.kz/ru/publications/view/1139
[14] Тілдік бейнелер аясындағы қазақ халқының тағамдық дәстүрі. Лингвомәдениетану сөздігі/Бас ред. ЮринаЕ.А./ – Көкшетау: Ш.Уәлиханов атындағы КМУ баспасы, 2014. – 195 б.
[15] Русская пищевая традиция в зеркале языковых образов. Лингвокультурологический словарь./Под.ред. Е.А.Юриной/. – Кокшетау: Изд-во КГУ имени Ш.Уалиханова, 2014. -105 с.
[16] Мырзалиев Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1989. –Т.2. Домбыра: Алақан: Өлеңдер. – 432 б.

REFERENCES

[1] 1 Yurina E.A. «Tasty metaphors». Monograph. - Kokshetau, 2013.-238 p.
[2] 2 Zhilkibaeva A.S. Terms of supply in the Kazakh language. Author. dissp. cand. filol.nauk.- Alma-Ata. 1991p.
[3] 3 Hassan B. Kazakh-language words are used metaphorically. Almaty: Schools, 1966. - 205 p.
[4] 4 Aristotle. On the Art of poetry. - M .: Nauka, 1957. -183p.
[5] 5 Richards A. // Philosophy of rhetoric theory of metaphor. - M .: Progress, 1999. -44-100.
[6] 6 Wheelwright F. Metaphor and reality // theory of metaphor. - M .: Progress, 1999. -100-153p.
[7] 7 George Lakoffp. Johnson M. Metaphors we live byp. - M .: Editorial URSS, 2004. -256 p.
[8] 8 Mankeeva.J.A. Kazakh language education issues. Almaty: Abzal ai, 2014. - 640 p.
[9] 9 Gak V.G. Metaphor: the universal and the specific // metaphor in language and text. -M .: Nauka, 1988, p -11-26 p.
[10] 10 Telia V.N. Metaphor as a model smysloproizvodstva and its expressive evaluation function // metaphor in language and text. -M: Science 1988: -20-52 p.
[11] 11 Baitursynuly A. Language software. Almaty: Sardar, 2009. - 348 p.
[12] 12 Kasim B.K. Complex semantic structure and word-formation ulgileri.- the names of the substance: Abai. Almaty State University Press, 2000. - 153 p.
[13] 13. http://e-history.kz/ru/publications/view/1139
[14] 14 Images and hanged traditions of Kazakh people in the food.Cultural and linguistic dictionary / Chief editor Yurina E.A. / Ukraine: Sh State University Press, 2014. - 195 p.
[15] 15 Russian food tradition in the mirror language of imagesp. Lingvokulturologichesky Dictionaryp. / Edited by Yurina E.A. /p. - Kokshetau: Publishing House of the KGU named Ualikhanov, 2014. -105 p.
[16] Myrzaliev K. Three-volume collection of works. Almaty: Zhazyshi, 1989. -T.2. , Dombyra: Palm: Poems. 432 p.

О.А.Жумагулова, И.С.Кайырбекова
J_Omirgul_A @mail.ru
Кокшетауский государственный университет имени Ш.Уалиханова, Казахстан

Описания метофоризации наименовании блюд в сопоставительном аспекте

Ключевые слова: наименования блюд, метафора, метафоризация, схожесть, образность, образные значения, словообразавательная парадигма, универсальный, информация, этнокультурная единица.

Аннотация. Целью научной работы является сравнительное исследование словообразовательного потенциала метафор являющимися универсальным средством в любом языке, анализ их через языковые данные русского языка, анализировать особенности метафоризации названия блюд в современном казахском языке**.** С этой целью были выбраны названия блюд дрожжи, мёда, сметаны, сделан сравнительный анализ русского и казахского языка. Определено что большинство название блюд обозначают нарицательное наименование, составляют качественную парадигму. Сделав

анализ языковых фактов выявлено что по обьему словообразовательной парадигмы образных наименований названия блюд в казахском языке образованных через метафоризацию по сравнению с русским языком большее. Это обьясняется превосходством казахского народа мыслить образно. В ходе метафоризации определены особенности метафоризации основанных на национальных познаниях и разнообразия познания у каждого народа, разные признаки основных слов познаются с разных точек, несмотря на общность их наименований. Названия чашы и курт рассмотрены как этнокультурная лексика казахского народа, на основе лингвистических и экстралингвистических фактов определены семантическое поле информационной структуры процесса метафоризации названия блюд казахского языка. Определено что метафоризация названий каждого блюда идет связь пользователь языка с обьемом знания народа.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

УДК: 37.013

Terms manifestation pedagogical situation in adolescents

С. М. Ажыкулов

ЖАГУ, старший преподаватель
s_ajykulov@mail.ru

Key words: Teenager personality, pedoggogical situation, traditional lesson, pubertut, strees, aggression, self-appraisal, emotion sense, affect, vandalism, depresson, aggression, relax.

Annotation. The article describes the main ideas of the research aimed at solving problems related to pedagogical situations adolescents.

After all, self-assertion of the individual student teen begins "magical transformation from ugly duckling into a beautiful swan." That is, the positive qualities begins with the fact that the teenager begins to make and achieves some success no matter what form or job site. For a teenager, it is important to recognize all around him.

Application of new technologies in the classroom education contributes to interview each student in each lesson and systematic monitoring of extracurricular hobbies of their wards, without which, we believe there is always a favorable environment for samostihiynyh and unmanaged pedagogical processes called pedagogical situation.

Условия проявления педагогической ситуации у подростков

S.M. Azhykulov
ЖАГУ, старший преподаватель
s_ajykulov@mail.ru

Ключевые слова: подросток, личность, педагогическая ситуация, традиционный урок, пубертат, стресс, агрессия, самооценка, эмоция, чувства, аффект, вандализм, депрессия, агрессия, релаксация.

Аннотация. В статье изложены основные идеи исследования направленные на решение проблем связанных с педагогическими ситуациями подростков.

Ведь именно, из самоутверждения личности школьника-подростка начинается «волшебное превращение из гадкого утенка в прекрасного лебедя». Именно, положительные качества начинается с того, что подросток начинает совершать и достигает определенные успехи неважно в какой либо виде участке работ. Для подростка важно, чтобы все окружающие признали Его.

Применения на уроках новые технологии образования способствующие опросить каждого ученика в каждом уроке и систематический контроль, за внешкольными увлечениями своих подопечных, без выполнения которых, как нам представляется всегда возникает благоприятные условия для самостихийных и неуправляемых педагогических процессов названных педагогической ситуацией.

Известно, что каждое поколение обычно проходит через сложный подростковый период. Однако время, когда предыдущее поколение было другое, не то, что сейчас, где все положительное и святое в семье возможно потерять без усилий взрослых, т.е. в школе - учителями, дома - родителями и

представителями власти. Ибо, процесс становления личности может происходить без их активного участия, которые, в конечном счете, могут заканчиваться плачевно и для родителей и для детей подростков. В этой связи, в рамках статьи попытаемся найти причинно-следственные связи и условия возникновения педагогических ситуации с подростками, с помощью модели этого педагогического явления, которая возникли в процессе изучения соответствующих литератур, классифицирующие описывающие, объясняющие и дающие прикладные советы по предупреждению и устранению их неоднозначных причин. Однако мы останавливаемся только на тех видов педагогических ситуации, которые внешне проявляются у детей в подростковом возрасте на уровне 5-7-х классов. На рисунке (см в приложению) показаны причины педагогической ситуации подростка в школе, где:

- в основном, причиной возникновения педагогической ситуации является структура традиционного урока учителя, где на протяжении всего периода нахождения ребенка в школе, все убеждаются неспособности школьника
- это объясняется тем, что в каждом уроке, уровень усвояемости ученика не контролируется учителем. Это обусловлено тем, что в каждом уроке, учитель от всего контингента школьников, от силы опросит порядка 25-30% учеников. А это создает такое условие, где школьник вместо того, чтобы усвоить систематически учебные материалы, к урокам будет готовиться от случае к случаю. И они постепенно создают микрогруппы неуспевающих, которые управляют над успевающими, чтобы они не отвечали на вопросы учителей, так они сводят на нет все старания учителя во время урока.

Отсюда следует, что учителя надо учить к таким технологиям обучения, которые способствовали бы устранению вышеуказанных недостатков традиционного урока, которые из года в год продолжают существовать в среде удобные для бюрократов и ими продолжается создания видимости успеха и имитация новаторства, что создают благоприятные условия возникновения педагогической ситуации для подростков;

- ежедневно медленно, но верно возникают устойчивая группа неуспевающих, вследствие не охваченности по каждому предмету;

к неуспевающим ученикам добавляются: из-за пубертатного периода подростка;

Этот период соответствует в момент перехода школьников в 5-й класс.

При этом необходимо отметить, что, как известно практикам-учителем о неподчинении классным руководителям и учителям, [6, с.99-105] и директорам школ [13, с.116], эта неуправляемая масса подчиняются абсолютно только учителям начальных классов, причем только тем, которые ввели в начальных классах. Возникновение этого периода подростка можно объяснить анатомо-физиологическим развитием подростка. Именно с этими факторами объясняются происхождения беспричинных стрессов и агрессии [3;4;10;11;];

- усталость школьников из-за многопредметности, школьники со слабым здоровьем[9], школьники безответственные, отсутствие условия и должного контроля со стороны родителей, школьники привлеченные родителями свободные время на домашние или сельхоз работы или еще хуже на магазинные или обслуживающие заведения. К этим можно добавлять детей неблагополучных семьей и безотцовщины;

Все вышеуказанные негативные отношения, это последствие стандартного урока. В этих условиях, классный руководитель, соц. педагог, родители, детская милиция являются производным от технологии обучения учителя. Это означает, что каким то чудом если учитель обладает такой технологией, которая его работа зиждилась на сотворчества и на педагогику сотрудничества, без насилие над природой школьника, это то направления работы всех была бы ориентирована на создания внешкольных видов кружках, где каждый школьник нашел бы Себя. Ведь именно, из самоутверждения личности школьника-подростка начинается «волшебное превращение из гадкого утенка в прекрасного лебедя». Именно, положительные качества начинается с того, что подросток начинает совершать и достигает определенные успехи неважно в какой либо виде участке работ. Для подростка важно, чтобы все окружающие признали Его. Получается, что он доказал свою взрослость, свое право на собственное мнение и все должны считаться с этим [2, с.4].

Именно, это то, что не хватает в жизни, поскольку до сих пор с Ним не считались, считая Его ребенком. Кроме того, в режиме традиционного обучения из гетерогенного класса всегда появляются неуспевающие. Ибо в этих режимах обучения ученики состоят из «сильных», «средних» и «слабых».

- в большинстве случаев, хотя «слабые школьники» составляют неуспевающих, продолжаются более четверть века им выставлять удовлетворительные оценки за четверть, за учебный год. Когда подросток видит независимо от того, что сможет или сможет в классный журнал выставлять

формально «удовлетворительные» оценки, то у него возникает веские основание не верить словам учителей. И в этом случае, возникают негативные отношения к «взрослым», их несправедливостям. В то же время, у него возникает «комплекс неполноценностей», что является поводом для неуверенности и все больше уверяется в этом.

В этом контексте проф. И.Б. Бекбоев, отмечает, что если учитель постоянно унижает школьника при постоянном негативном отношении, то у школьника возникает превращается в постоянство чувство страха и боязни. Такое чувство возникают и у тех школьников родители, которых предъявляют чрезмерно завышенные требования. В обоих случаях, у ребенка возникают крайне низкое самооценка. И закрепляется неуспех. Все в совокупности усилит эмоциональную дискомфорт детей. В этой связи, проф. И. Бекбоев выход из кажущуюся тупикового состояния для всех видит, от умения увидеть в поведении школьника, взрослых на маленькие успехи. И постараться не обращать внимания и не наказать за маленькие нарушения и недостатки [1,14с].

Также, И. Бекбоев считает, что в большинстве случаев мы почему-то считаем мысли детей находятся недоразвитыми, необходимо привести быстрее такое умственное состояние молодого человека отвечающие требованиям среды.

В действительности, ребенок умный, у него ум складывается по - другому. Поэтому с точки зрения детей, то, что мы совершаем в большинстве как полоумные. Но если даже этого не поймем, то хотя бы мы могли бы признаваться в том, что они имеют право ошибаться и совершить проступки. Ум веками не изменяется. А неугодные поступки молодых всегда ново. Именно от этих неприглядных действий постепенно вырастает умное существо. Так, Мир делает маленький шаг вперед…

Таким образом, как И. Бекбоев полагает, что из всех совокупностей совершивших непристойные поведения молодых людей, непричисляя их в криминальную среду, надо надеяться на положительные результаты.

- из чрезмерной занятости родителей, у них нет времени контролировать уровни обученности своих детей, и разрывается связь между классным руководителям. В этом случае, все заканчивается учеником и это не заканчивается позитивным результатом в обучении;
- постоянные семейные скандалы в неблагополучных семьях, не только приводит психическому расстройству ребенку, но и может способствовать к уходу от семьи;
- постоянная неуспеваемость по всем предметам рождает у ребенка и способствуют к отсутствию интереса, бездельничеству и лени;
- не находя себя положительное по учебным предметам, таких возможностей познать себя, ищет на улице.

Под воздействием всех негативных факторов, названные выше накопленные в школе и дома, создаются благоприятные условия для проявления детей в виде «трудных».

В целом, с точки зрения психологии, основные эмоциональные состояния, которые испытывает человек, делятся на эмоции, чувства и аффекты [4. с. 206]. Однако впервые понятие стресса в 1932 году был введен Канадский психофизиологом Гансом Селье, как защитная реакция организма на внешние неприятные изменения внешней среды [7, с. 230-235].

В этой связи, полагаем, что «выход» в наружу отрицательной энергии, накопленные из-за отсутствия возможностей самоутвердиться в положительных делах, у «трудных детей» проявляются в виде агрессии и стресса. В стрессовое состояние подростка с одной стороны, приводит сужению сознания его, к ухудшению не только физического здоровья, но и психического, с другой стороны;

- результат стрессового состояния молодого человека приведет к проявлению акта вандализма[5, с.34-38] и депрессию;

Депрессия - это сложное психофизиологическое состояние души человека, где в этом состоянии человек может находиться, сколь угодно долгое время, в зависимости от характера и видов их причин.

Таким образом, с учетом действующих факторов возникают условия для:

- несистематического обучения и дети не готовы к продолжению образования, после окончания школы;
- агрессия – это внешнее проявления накопленного стрессового состояния ;
- субъективный опыт накопления в подростковом периоде способствует к поиску путей заработать «легкие средства жизни» без забот и усердие, что приводит промышлять воровством, кражей, которые имеет дело с законом;
- в непростой жизни подростка часто возникают в разной форме педагогические ситуации, из которых необходимо «выходит» без отрицательных последствий для всех и приучить к этому. А это

возможно только при одном условии - если известно приемы релаксации. Релаксация хотя по своему происхождению имеет технический смысл. Вместе с тем, это понятие означает возвращение человека в исходное спокойное психологическое состояние, в котором находился человек до аффекта. При этом необходимо четко знать, что в подобном состоянии человек приобретает некую отрицательную разрушающую энергию сужающая сознания и это надо умело направить в созидательное направление. К примеру, попытаться нарисовать картину о природе, слушать очень хорошую музыку, выйти на природу, научиться проводить аутогенную тренировку, заниматься приемами китайской гимнастики (УШУ) или другие способы освободится от отрицательной эмоции.

Из представленного рисунка в прикладном аспекте можно прийти к выводу о том, что главное в учительской деятельности – это отказ от традиционной структуры урока и не только изучения, но и применения на уроках новые технологии образования способствующие опросить каждого ученика в каждом уроке и систематический контроль, за внешкольными увлечениями своих подопечных, без выполнения которых, как нам представляется всегда возникает благоприятные условия для самостихийных и неуправляемых педагогических процессов названных педагогической ситуацией.

Приложение 1

Модель педагогической ситуации с подростками в школе и подходы их снижения

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бекбоев И. Баланын ёсщп-ёнщгщщсщн камсыздоо ага жагымдуу шарттарды тщзщщдён башталат. Эл агартуу, № 5-6, 2014,14-б.
[2] Беличева С.А. Этот опасный возраст. –М.: изд. Знание, 1982. С.4.
[3] Берковиц Л. Агрессия: причины, последсвия и контроль. СПб., 2001.
[4] Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб. 1997.
[5] ВатоваЛ.С. Молодежный вандализм и его профилактика. С. 34-38. Педагогика,№5, 2003.
[6] Журавлев Д. Адаптация учащихся при переходе из начального в среднюю школу. №8, 2002. С. 99-105.
[7] Ключников С. Как уберечься от стресса? №5, Нар/ образование.2004.С. 230-235.
[8] Немов Р.С. Психология: Учеб. Пособие для учащихся пед. уч-щ, студентов пед.. ин-тов и работников системы подготовки, повышения квалификации и переподготовки пед. кадров. –М.: Просвещение, 1990. -301с.: ил.
[9] Спиваковская. А. С. Профилактика детских неврозов (комплексная психологическая коррекция). – М., 1988.
[10] Фрамм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: 1998.).
[11] Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. М.: 1992.).
[12] Е.А.Ямбург. Школа для всех.-М.: Новая школа. 1996. С. 116.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Etnoregionalizma vestige of the ancient and medieval Kyrgyz

D.U. Tolbashiyeva
transformer78@mail.ru
National Academy of the Kyrgyz Republic

Key words: etnoregionalizm, nomads, tribalism, nepotism, tribal identity.
Abstract. The article considers the clan and tribal relations, including etnoregionalizm, tribalism and nepotism, remain a crucial factor in the political processes of the Kyrgyz people.

УДК:371.215(04)

Рудимент этнорегионализма у древних и средневековых кыргызов

Д.У.Тольбашиева
Институт философии и политико-правовых исследований Национальной академии наук Кыргызской Республики

Ключевые слова: этнорегионализм, номады, трайбализм, непотизм, родоплеменная идентичность.
Аннотация. В статье рассматриваются клановые и родоплеменные отношения, включающие в себя этнорегионализм, трайбализм и непотизм, по-прежнему остаются решающим фактором, влияющим на политические процессы кыргызского народа.

История и культура Кыргызстана на протяжении нескольких тысячелетий в значительной степени были связаны с номадическим образом жизни населявших его народов. Кочевой образ жизни оказал существенное влияние на исторически определенный уровень развития общества, духовные ценности и культурные стереотипы, менталитет местного населения, его отношения с соседними народами. Дошедшее до нас упоминание о кыргызах (гянь-гунь) встречается в китайских исторических источниках и относится к 201 г. до н. э.

Видный ученый В. В Бартольд в своей монографии отмечает, что данная дата признана первым по времени известием о кыргызах. Также старались объяснить эту транскрипцию гянь-гунь иначе; в

первом слоге, в форме гянь, видели передачу названия реки «Кем», во втором – передачу названия реки «Орхон» и поэтому полагали, что китайцы назвали так область между Енисеем и Орхоном. [1]

Ранняя этническая история кыргызского народа связана с древнейшими племенными союзами саков, усуней и гуннов. В эпоху тюркских каганатов и последующих кочевых объединений племена, вошедшие в дальнейшем в состав кыргызской народности, формировались в среде тюркоязычного населения Тянь-Шаня и Саяно-Алтая. По версии кыргызских ученых В. Воропаевой, Д. Джунушалиева и В. Плоских в вопросах происхождения кыргызского народа, с точки зрения науки это был многогранный, сложный процесс – во времени и пространстве. [2] Как считают ученые, история и происхождение кыргызской народности сводится к трем основным гипотезам:

1. Кыргызская народность автохтонна, то есть с древнейших времен обитала на современной территории (Тянь-Шань, Памиро-Алтай и Иссык-Куль);

2. Кыргызская народность появилась на Тянь-Шане в результате переселения со своей прародины – берегов Енисея и Алтая;

3. Кыргызская народность образовалась на Тянь-Шане в результате консолидации автохтонных (местных) и миграционных (пришлых) из Центральной Азии компонентов.

Между тем, фундаментальное академическое издание по истории Кыргызстана заключает: кыргызская народность сложилась на базе автохтонных племен и племенных объединений, которые ассимилировались племенами центральноазиатского и южносибирского происхождения.

Следовательно, в основе истории кыргызов и Кыргызстана два истока: автохтонные тянь-шаньские корни и енисейские наслоения.[3]

Также, по мнению отечественных ученых, первое государство древних кыргызов было создано одновременно с тюркоязычной империей гуннов. А это значит, что кыргызы стояли у самых истоков общетюркской государственности. Этот важный факт является исторической заслугой кыргызского народа как одного из самых древних носителей государственной идеи среди ныне живущих народов тюркского корня. Кроме того, этноним «кыргыз» является самым древним названием из всех ныне существующих тюркоязычных народов.[4]

Вместе с тем, рассмотрение исторического процесса в одной плоскости – это не единственный способ видения мировой истории.

Ввиду этого, предлагаю вернуться в авансцену мировой истории, и заглянем в мир гуннов, так как было выше изложено, в пределах державы гуннов начали свое развитие многие народы тюркского происхождения.

Итак, в III в. до н.э. в степных и полупустынных районах от северных границ Китая до Байкала окреп тюркоязычный племенной союз гуннов.

В 209 г. до н.э. возглавил его хан Маодунь (правил: 209-174 гг. до н.э.). За короткое время Маодунь, расширил границы своего государства. На западе он разбил кочевых юэчжей и усуней, на юге – Китай, на востоке – племена дунху, на севере покорил владения хуньюев, цюйше, динлинов, гэгуней и синьли, об этом изложено в китайских источниках. Императоры Китая выплачивали гуннам дань. Владения гуннов простирались от Восточного Туркестана до Забайкалья и от Южной Сибири до границ Китая.[5]

Из перечисленных на севере пяти завоеванных гуннами народов, историки располагают сведениями лишь о двух, судьба которых впоследствии переплелась, - динлинах и гэгунях.

Кыргызские ученые В. Воропаева, Д. Джунушалиев и В. Плоских, в монографии «История Отечества» приводят следующее: «Динлинами китайские летописи называли европеоидное население среднего течения р. Енисей и соседних территорий Южной Сибири, культура которых была близка к культуре саков Средней Азии. Гэгунями (варианты гянь-гунь, кигу и цигу), как бесспорно установили ученые, китайцы называли древних кыргызов, проживавших западнее – в Восточном Тянь-Шане.».

Рядом с этнонимом «кыргыз» в источниках употребляется и термин «владение», «страна», что дает основание говорить уже о раннем этапе кыргызской государственности, ее истоках с III в. до н.э.

---

[1] Бартольд В.В. Избранные труды по истории кыргызов и Кыргызстана. – Бишкек, 1996.
[2] Воропаева В., Джунушалиев Д., Плоских В. История Отечества. – Бишкек, 2008.
[3] Воропаева В., Джунушалиев Д., Плоских В. История Отечества. – Бишкек, 2008.
[4] Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. - Фрунзе, 1990.
[5] Воропаева В., Джунушалиев Д., Плоских В. История Отечества. – Бишкек, 2008.

Следующее упоминание о кыргызах и их государстве («владении») в составе империи гуннов в китайской летописи появляется спустя столетие.

Из фундаментальных научных разработок в области истории и этнографии кыргызского народа, видным ученым С.М. Абрамзоном отмечено, что имя «кыргыз» на более ранних этапах истории, в особенности в эпоху кыргызского «великодержавия», имело, не столько этническое, сколько политическое содержание.[1] Оно распространялось на группы племен различного происхождения, жившие не только в Минусинской котловине и в пределах Саяно-Алтая, но и значительно южнее и юго-западнее, на территории Джунгарии и частично Восточного Туркестана. Следовательно, часть племен центральноазиатского происхождения, которых соседи называли кыргызами (самоназвания этих племен неизвестны), проживала поблизости от современной территории расселения кыргызов, а кое-где эти территории совпадали. Но для образования самой кыргызской народности требовался ряд условий: 1) наличие относительно устойчивой территории, в достаточной мере обеспечивающей соприкосновение племен друг с другом; 2) наличие господствующего во всех основных племенах общего языка; 3) наличие такой системы хозяйства, которая сочетает ведущий хозяйственный уклад с другими формами хозяйственной деятельности; 4) близость культурно-бытовых особенностей, складывавшихся в процессе обмена и культурно-исторического взаимодействия и способствующих известному тяготению друг к другу отдельных племен в конкретной исторической обстановке; 5) наличие сходных черт в идеологических воззрениях и элементов общности культа; 6) наличие социально-политических факторов, объединяющих группу данных племен в союз или конфедерацию на почве их отношений с другими соседними народами и племенами; 7) сознание принадлежности к новой, более широкой этнической общности-народности. В этом отношении у племен, образовавших кыргызскую народность, уже была общая территория, существовал единый язык (с племенными диалектами). У всех этих племен уже складывалось общее этническое самосознание. Они, конечно, не были вегетарианскими пацифистами, но таковыми не были и завоеватели из оседлых стран. Кыргызы вели номадический образ жизни, занимались скотоводством и охотой и жили в условиях патриархально-родового быта и патриархально-феодальных общественных отношений; у них сложился общий тип культуры, хотя и сохранявший локальные и племенные особенности. Из племенных эпосов начал формироваться единый общенародный эпический памятник «Манас».

По мнению ученого Л. Крэдера, кочевники могут создавать государство, их общество делится на классы знати и народа. Власть основывается на клановой системе, генеалогической близости претендента к линиджу правителя. Также правитель кочевой державы и его окружение гарантировали племенам определенную внутреннюю автономию в рамках империи. Империи разделены на метрополию и зависимую от нее, эксплуатирующуюся периферию.

Вместе с тем, изучение формирования кыргызского общества нельзя представить в отрыве от общей этнической истории народов Южной Сибири и Центральной Азии.[2]

Первые письменные источники, которые скрупулезно предоставили информацию о кочевых племенах в древности и средневековье на территории Центральной Азии были арабские, персидские, китайские сочинения: «Шаджарат ал-атрак» («Родословная тюрков») XVв., Сейф ад-Дина Ахсикенти (XV – XVI), персидские источники XV – XVII вв.; Мухамбет Хайдер «Тарих-и Рашиди» XVI в.; «История северной династии Вей», «Си Юй Чжи» («Описание Западного края») втор. пол. XVIII в.

В целом в них приводятся тексты легенд, генеалогии происхождения кыргызов непосредственно в этнической взаимосвязи с племенами, населявшими территорию Южной Сибири и Центральной Азии.

Согласно дошедших до нас генеалогических преданий кыргызов «санжыра» это отражение генеалогии кыргызских родов, сохраненную в памяти народов. Кыргызская идентичность в общественной и личной жизни, как известно, определяется принадлежностью индивида к одной из трех клановых групп, а именно двух так называемых крыльев – «он канат» - правое крыло, «сол канат» - левое крыло. Позже к правому и левому крылу кыргызов примкнула группа племен ичкилик «булгачы». К группе правого крыла относятся три крупные ветви тагай, адигине, мунгуш, которые включают сарыбагыш, бугу, солто, тынымсеиит, саяк, черик, чекир саяк, жедигер, азык, кара-багыш, монолдор, чонбагыш. Племена левого крыла составили саруу, кушчу, мундуз, кытай, басыз, тебей, найман, чон

[1] Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. - Фрунзе, 1990.

[2] Болпонова А. История и эволюция клановой системы в политических процессах кыргызского общества (XIX – XXI вв.) – Бишкек, 2013.

багыш, жетиген. В третью группу ичкилик, включают племена кыпчак, найман, теит, жоо-кесек, кангды, бостон, нойгут, доолос (толос), авагат (ават), кыдырша, илик.[1]

Согласно родоплеменной схеме, племена и роды правого крыла были расселены на Тянь-Шане, в Иссык-Кульской котловине, Кетмен-Тюбинской впадине, в Кеминской и Чуйской долинах, в пределах Центрального и отчасти Западного Тянь-Шаня, Чуйской долины, в бассейне р. Текеса, вдоль южных склонов хр. Кокшаал; племена ветвей адигине и мунгуш – склонам Ферганского и Алайского хребтов, в восточной части Ферганской котловины, в уезде Улугчат. Границу между потомками правого крыла – адигине и тагай, А.Н. Бернштам, ссылаясь на китайские источники, обозначил следующим образом: по правую сторону реки Кара-Дарья располагались потомки Тагая, по левую – адигине. Наиболее активными участниками политической истории Кыргызстана из правого крыла были племена солто, сарыбагыш и бугу.

Кыргызы левого крыла традиционно занимали территории западную, юго-западную часть Кыргызстана, долины рек Таласа и Чаткала, отроги одноименных хребтов, частично предгорья Ферганского хребта, а также южные склоны хребта Кокшаал.

Исходя из того, что этнорегионализм следует рассматривать как отражающей связь с той или иной территорией или локальной местностью и включающую в совокупность идеологию, психологию, идентичность, менталитет, ценности, традиции и обычай, а также осознание тождественности той или иной этнорегиональной общностью, т.е. частью той или иной этнонации, представлена вышеперечисленная родоплеменная схема.

Опираясь на исследования ученых языковедов, можно сделать вывод, что диалект и говор кыргызского языка в целом отражали родоплеменную-этническую структуру, составляющую основу родоплеменной идентификации кыргызов. Например: в кыргызском языке имеется три диалекта, которые соответствуют трем родоплеменным конфедерациям – «он», «сол» и «ичкилик». Язык отражает региональное деление кыргызского народа.[2]

Но в целом следует признать, что в настоящее время, господствующее положение в языковой жизни кыргызов прочно занимает общелитературный кыргызский язык, созданный на основе диалекта и говоров северных кыргызов.

Также, следует отметить, что важным показателем региональной идентичности является быт и национальная кухня. Например: среди северных кыргызов сильно влияние традиций скотоводческого образа жизни и соответствующей кухни, а также влияние на нее русско-казахской и уйгурско-дунганской кулинарии. На юге сильно влияние растениеводства, узбекской и таджикской кулинарии.

Итак, попытаемся рассмотреть рудимент этнорегионализма у древних и средневековых кыргызов, в контексте исторического процесса. Как было выше обозначено, у кыргызов существовал патриархально-родовой быт и патриархально-феодальные общественные отношения.

Приоритетность родоплеменной идентичности над общеэтнической позволяла родам и племенам динамично вливаться в состав различных народностей. Так, в составе и кыргызов, и казахов и узбеков появились племена с идентичными этнонимами «кыпчак», «монолдор», «найман», «кушчу» и др. «Монгольские и древнетюркские племена Тянь-Шаня были родственны кыргызам. Вместе они долгое время входили в государство Могулистан и под влиянием общих закономерностей и культурных факторов сплотились в одну народность, ядром которой стали кыргызы.».[3]

На процесс общеэтнической идентичности влияние оказало распространение ислама среди кыргызов. Данный фактор способствовал выработке религиозного единства между различными компонентами кыргызского народа, став религиозной основой этнической принадлежности.

Другим важнейшим духовным фундаментом, энциклопедией кыргызской жизни явился героический эпос «Манас». В эпосе юный Манас спрашивает отца о происхождении своего рода. Джакып-аксакал в затруднении:

«О дитя мое, род твой из тюрок-кыргызов.
Правил предок наш,

[1] Болпонова А. История и эволюция клановой системы в политических процессах кыргызского общества (XIX – XXI вв.) – Бишкек, 2013.

[2] Джусупбеков А.К. Этническая идентичность номадов. – Бишкек, 2009.

[3] Бейшембиев Э.Д., Джунушалиев Д.Д., Мокрынин В.П., Плоских В.М. Введение в историю кыргызской государственности. – Бишкек, 1994.

Потеснив род кытай.
Растеряли мы свой народ
Тогда, когда в разных местах
Каждый из нас правителем ходил…»

Прародина кыргызов в эпосе не указана, но место рождения Манаса и многие события происходят на Алтае, Тянь-Шане, Алае и в Восточном Туркестане.[1]

А в героической повести С. Липкина «Манас Великодушный» (Последняя битва) прослеживается разделение кыргызов по родам.

«Киргизские воины возвращались к Небесным Горам с великого похода. Сильно поредели их ряды, камень, собранный из песчинок, стал распадаться, ибо скончался великодушный собиратель. Воины забыли, что они – единый народ, и вспомнили, что они из разных родов. Они разбредались в разные стороны, не дойдя до Таласа.

Ушел со своим родом Эштек, ушел Музбурчак, ушел Кокчо, ушел Тоштюк, даже Бокмурун, сын Кокетея, ушел на ферганские пастбища.»[2]

Парадигм существует много и ученые-этнографы признают, что все родоплеменные сегменты кыргызов имеет свой этногенез и историю, отраженные в генеалогических преданиях и хрониках.

В пределах родов решался комплекс вопросов, связанных с урегулированием использования сезонных пастбищ, маршрутов кочевания, для проведения крупных общественных церемоний и обрядов, а также оказания социальной поддержки производились сбор податей и поборы – чыгым, журт-чулук. В формах взаимопомощи: кошумча (материальная поддержка), ашар (физическая помощь при выполнении тяжелой работы), саан, куч, орток, мингич и т.п.[3]

Источники, датированные XVIII и XIX вв., свидетельствуют о том, что кыргызские рода стали активнее налаживать международные дипломатические отношения. В своей монографии Абрамзон С.М. подчеркивает, «Временами важная роль в общественно-политической жизни принадлежала военачальникам-баатырам.». Упоминания о кочевке и расселении целыми аилами в нестабильные политические периоды встречаются и в русских источниках (Радлов В., 1989).[4]

С точки зрения видного ученого А. Джусупбекова, родоплеменные идентичности противостоят этнорегиональному уровню этнической идентичности, как осознанию региональной, территориальной, локальной общности происхождения или проживания, а также совокупности связей, возникающих на основе совместного проживания и происхождения членов различных территориальных общин, рассматриваемых в этническом ракурсе.[5]

Таким образом, исследуя зачатки этнорегионализма у древних и средневековых кыргызов, следует отметить слабое, но существование, в то время трайбальных и этнорегиональных механизмов. Так как, рассредоточенность кыргызских родов и племен на огромном пространстве, и во главу угла в традиционном обществе ставили кровнородственные отношения, спаянность и монолитность рода, ибо от этого зависела судьба каждого члена рода, существования самого рода и племени, инстинкт продолжения рода занимал особое место в сообществе, поскольку каждый род стремился, как можно максимально расширить свою сферу распространения господства и подчинения других соплеменников.

Резюмируя статью, отмечаю, что клановые и родоплеменные отношения, включающие в себя этнорегионализм, трайбализм и непотизм, по-прежнему остаются решающим фактором, влияющим на политические процессы кыргызского народа.

Таким образом, этнорегионализм у кыргызов играл в прошлом и продолжает играть в настоящем значительную роль и будет оставаться важным фактором в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бартольд В.В. Избранные труды по истории кыргызов и Кыргызстана. – Бишкек, 1996.
[2] Воропаева В., Джунушалиев Д., Плоских В. История Отечества. – Бишкек, 2008.
[3] Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. - Фрунзе, 1990.
[4] Болпонова А. История и эволюция клановой системы в политических процессах кыргызского общества (XIX – XXI вв.) – Бишкек, 2013.
[5] Джусупбеков А.К. Этническая идентичность номадов. – Бишкек, 2009.

[1] Воропаева В., Джунушалиев Д., Плоских В. История Отечества. – Бишкек, 2008.
[2] Липкин С. «Манас Великодушный». – Бишкек, 1996.
[3] Жапаров А.З. Элементы государственности у кочевников и оседлые общества. – Алматы, 2007.
[4] Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. - Фрунзе, 1990.
[5] Джусупбеков А.К. Этническая идентичность номадов. – Бишкек, 2009.

[6] Бейшембиев Э.Д., Джунушалиев Д.Д., Мокрынин В.П., Плоских В.М. Введение в историю кыргызской государственности. – Бишкек, 1994.
[7] Липкин С. «Манас Великодушный». – Бишкек, 1996.
[8] Жапаров А.З. Элементы государственности у кочевников и оседлые общества. – Алматы, 2007.

Түйінді сөздер: etnoregionalizm, көшпенділер, рушылдық, топшылдық, асыл тұқымды жеке басын куәландыратын.

Тольбашиева Джаныл Усеновна – научный сотрудник Института философии и политико-правовых исследований Национальной академии наук Кыргызской Республики, Советник государственной службы 1 класса.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Theoretic-methodological basis of ecological safety's research

M.S. Alymkulov
alymkulov.marat@bk.ru
Academy MVD Kyrgyz Republic

Key words: Ecological safety, concept of "sustainable development", philosophy of ecological safety
Abstract. In article philosophical reflections of a problem of ecological safety in the context of reality of today are revealed. Theoretic-methodological bases of research of ecological safety's problems promote full-fledged perception of essence of this problem. Are specified that ecological safety became part of national security of the states.

УДК: 502.316

Теоретико-методологические основы исследования экологической безопасности

М.С.Алымкулов
alymkulov.marat@bk.ru
Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.Алиева

Ключевые слова: Экологическая безопасность, концепция «устойчивого развития», философия экологической безопасности
Аннотация. В статье раскрываются философские рефлексии проблемы экологической безопасности в контексте реалии сегодняшнего дня. Теоретико-методологические основы исследования проблем экологической безопасности способствуют полноценному восприятию сущности данной проблемы. Указываются, что экологическая безопасность стала частью национальной безопасности государств.

На современном этапе человеческой жизни одной из фундаментальных и перспективных научных проблем становится проблема экологической безопасности, в особенности во время глобализации, когда меняется сфера социальной сущности человека, расширяется его мировоззрение и человек становится «геологической силой».

Теоретико-методологическое осмысление безопасности сферы общественного бытия в комплексном философском, социальном изучении, на разных уровнях концептуализации способствует качественному изучению данной проблемы. С другой стороны, определение философии безопасности на рациональном уровне по-новому предопределяет сущность проблемы в контексте нового мироотношения. В теоретическом аспекте экологическая безопасность представляет собой безопасность общества, человека и государства в целом от происходящих нежелательных и непредвиденных процессов как природной, так и человеческой среде. Генезис экологической безопасности происходит на заре человеческой цивилизации и основан на отрицании возможных опасностей для человеческого существования.

Вполне очевидно, что реалии сегодняшнего дня вынуждают по-новому взглянуть на сложившуюся обстановку. В особенности философская рефлексия позволяет более объективно анализировать фундаментальные понятия, такие как безопасность, защита, устойчивое развитие в русле философской проблематики.

Действительно, интенсификация интеллектуальных поисков в разрешении проблемы безопасности, формирование теоретических поисков наравне с практическими внедрениями являются интенциями философского мышления. В этом смысле, философское «переживание» глобальных экологических проблем формирует новую индивидуальность, не теряющую идентичность своего бытия в контексте социального и культурного творчества.

Не следует забывать, понятие «безопасность» приобретает настолько широкий размах, что превращается в одну из самых ключевых характеристик системы взаимоотношений человека с природой.

Так, российский ученый И.Б.Мулин определяет основные подходы в исследовании понятия «безопасности» (функциональный, системный, концепция устойчивого развития, синергетический, ноосферный), где указываются как положительные, так и свои недостатки в исследовании безопасности. Функциональный подход изучает природу и деятельность человека в качестве внешних по отношению друг другу. В соответствии с данным подходом во внимание принимаются предельно допустимые нормы человеческого фактора на окружающую среду. По мнению ученого, недостатком является односторонность трактовки взаимоотношений человека со средой. Человек (микрокосм) есть органичная часть природной целостности и потому природную целостность следует раскрывать полнее и всестороннее. Следует особо отметить, что философия со времени своего возникновения, позволяет осваивать мировоззренческие аспекты взаимодействия природы и человека, благодаря критическому знанию. «Критическое знание, - как справедливо отмечал О.Шпенглер – основывается на вере в превосходство сегодняшнего понимания над вчерашним. И эту веру нам опять–таки навязывает жизнь»[1].

В жизненном понимании данной проблемы среды, все более углубляясь от внешнего явления к внутренней его сущности, нам кажется невозможным адекватное отражение экологической безопасности. Но в «пути познания» в процессе предметно-практической деятельности формируются уверенность не только в понимании проблемы но и решения его.

С точки зрения концепции «устойчивого развития», сущность экологии должна выражать нравственный закон, способствующий поддержанию, сохранению среды человека. В этой связи прав эколог В. И. Данилов-Данильян: «Будем понимать под устойчивым, такое развитие общества и его хозяйства, при котором не разрушается природная основа этого развития». [2] При этом мы все прогрессивные мыслящая часть общества должны выработать единую для всех направленность действий, трансформируя эгоцентрический индивидуализм. Избегая в дальнейшем синтеза тоталитарного толка по отношению к природе.

Некоторые авторы понимают под безопасностью следующее, «…безопасность отождествляется со стабильностью (понимается как выживаемость и свободное саморазвитие) и является одним из важнейших критериев существования любой системы, которая, по сути, должна «лишь» всегда уметь определять нестабильность и корректировать эти отклонения».[3]

Другими словами, безопасность характерна не только для человека, а также для всей системы окружающего нас мира. (Например, безопасность машин, безопасность спутниковой связи, безопасность экосистемы). Следует особо отметить, что сама экосистема природы в следствия влияния человека, стремится к самовосстановлению. Например, процесс гомеостаза, когда организмы, популяции и экосистемы противостоят, различным изменениям среды и сохраняют устойчивость биосферы. Можно сказать, что безопасность это суммарное выражение действий на отклоняющееся поведение, либо вызывающее изменения процесса или явления.

По мнению Реймерса Н.Ф. - безопасность экологическая подразумевает несколько определений, первое - это « совокупность действий, состояний и процессов, прямо или косвенно не приводящих к

[1] Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.2. Всемирно-исторические перспективы/Пер. с нем. С.Э.Борич: науч. ред.О.Н.Шпарага; ООО «Попури», 1999. –С.20.

[2] Данилов-Данильян В. И. Экологизация природного хозяйства - основа устойчивого развития//Экология. Экономика. Бизнес. М. , 1995. С 5.

[3] Вестник московского университета.// Серия18. Социология и политология.№3. 2010. Июль-сентябрь. Изд. Московского университета. Социология безопасности. А.Ш.Викторов. –С. 149.

жизненно важным ущербам (или угрозам таких ущербов), наносимым природной среде, отдельным людям и человечеству; второе комплекс состояний, явлений и действий, обеспечивающих экологический баланс на Земле и в любых ее регионах на уровне, к которому физически, социально-экономически, технологически и политически готово (может без серьезных ущербов адаптироваться) человечество».[1]

Реймерс Н.Ф., прежде всего, связывает экологическую безопасность с экологическим балансом, где соблюдаются жизненно важные для человечество уровни жизни без ущерба природной среде, так и своей собственной. «Экологическая безопасность, (безопасность в экологической сфере) - по мнению Гостевой С.Р.- это состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от потенциальных или реальных угроз, создаваемых последствиями антропогенного воздействия на окружающую среду, а также от стихийных бедствий и катастроф».[2]

По мнению других специалистов, экологическая безопасность - это необходимая составная часть национальной безопасности и раскрывается как «защищенность окружающей природной среды и жизненно важных интересов граждан, общества, государства от внутренних и внешних воздействий, негативных процессов и тенденций развития, создающих угрозу здоровью людей, биологическому разнообразию и устойчивому функционированию экологических систем и выживанию человечества».[3]

Действительно, безопасность не может существовать вне деятельности человека и, соответственно, вне личностных, общественных и государственных процессов. Учитывая такой подход к безопасности, можно выделить следующие понятия, как «объект безопасности» и «субъект безопасности». Под субъектом понимают: коллектив, общество или конкретных лиц, участвующих в процессе решении каких-либо экологических проблем. Под объектом безопасности понимается экологические отношения, способствующие обеспечению и прогнозированию экологической безопасности.

Таким образом, потребность в безопасности, можно сказать, является одной из антропологических констант. Безопасность, сопровождая все человечество с момента его появления, способствовала формированию социально-практического опыта в предотвращении угроз, различного рода опасностей и беспокойств. В целом, безопасность существования дала толчок, к более полному качественному пониманию объекта и общественной жизни ее закономерностей, специфических сторон неоднородности и сложности. Другими словами, безопасность понималось как целенаправленная трансформация окружающего мира в осознанную обезопасенную рациональную человеческую среду, благоприятной для гармоничного сосуществования субъекта с объектом.

Так, по мнению А.А.Ойцева «экологическая безопасность – это важный компонент в национальной безопасности, связанная с сохранением баланса окружающей природной среды в условиях антропогенных и техногенных воздействий и их разрушительных последствий» [4]. Здесь автор, раскрывая сущность национальной безопасности, непосредственно связывает ее с экологической безопасностью. В дальнейшем автор, разграничивает категории «экологическая безопасность» с «обеспечением экологической безопасности», подчеркивая не тождественность их характера. И потому, по его мнению, экологическая безопасность раскрывается в четырех формах:

1. экологическая безопасность как социальная цель.
2. экологическая безопасность как социальная норма.
3. экологическая безопасность как состояние социо-техно-природной системы
4. экологическая безопасность как социальный институт.

Автор, в социально-содержательном аспекте анализе понятия «экологическая безопасность» представляет интегративную структуру, из ряда взаимосвязанных элементов и процессов.

В изучении экологической безопасности значительный интерес вызывает работа российского ученого А.И.Муравых - «Философия экологической безопасности», где он попытался путем системного анализа раскрыть такие категории как противоречие, мера и возможность. Так, например, под экологической безопасностью он понимал системную характеристику объекта, т.е. социоэкосистемы обладающие приемлемой уровнем опасности вследствие человеческих и природных факторов.

[1] Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь–справочник. - М.Мысль. 1990. –С.41

[2] С.Г.Гостева. Экологическая безопасность России и устойчивое развитие.Вестник ТГТУ. 2010. Том 16. №3.-С.704. Transactions TSTU/

[3] Яблоков В.А. Концепция экологической безопасности России // В кН.: Экологическая безопасность россии. Вып. 2. – М.: Юрид. Лит., 1996.-С. 55.

[4] Ойцев А.А. Обеспечение экологической безопасности современной России как политическая проблема: Авторефер.дисс.на соиск.ученой степени канд.полит.наук.-М., 2008.-С.12.

Приемлемая вероятность достигается посредством уменьшения антропогенного воздействия на окружающую среду[1].

По мнению многих ученых, термин «экологическая безопасность» имеет много дефиниций, включающих в себе различного рода ключевые категории, и потому данное понятие является сложным, многоуровневым. Так, по мнению А.Г. Хуршудова, экологическая безопасность – это совокупность всех: природных, социальных и других условий способствующих созданию безопасности жизни и деятельности проживающего (либо действующего) на данной территории населения.[2]

В целом, в процессе активно-творческой деятельности социума постепенно происходит логическое постижение экологической безопасности, осознание его противоречивого и что самое главное необходимого характера в жизни людей. Ведь по своей сути данное понятие включается в систему «общество-природа» самым активно-регулирующим образом. Позволяет сформулировать в идеальной форме не только образ «безопасного существования», но и возможности целенаправленной, преобразующей и познавательной деятельности объекта. Следует отметить, что на первый взгляд экологическая безопасность, кажется, не имеет особенного восприятия в силу определенности и ясности. Но на самом деле она включена в сложную сеть связей и взаимодействии с другими структурными образованиями как: природного, социального и человеческого бытия.

Безусловно, экологическая безопасность имеет как философские (общие), так и специальные (частные) аспекты исследования сущности и особенности проблемы. Долгое время проблема безопасности было объектом исследования политологии. Результатом чего, является множество трудов политических деятелей и исследователей по данной проблематике. Однако, при имеющихся научно-методических работах, несмотря на достаточно большой материал исследования, в особенности политологической науки, к сожалению, с точки зрения философской рефлексии вопросы безопасности исследованы не на должном уровне. То есть, таким образом, комплексный теоретико-методологический анализ на философском уровне в условиях современности является определяющим фактором в данной научной работе.

Вместе с тем нужно признать, что философский анализ проблемы взаимоотношения человека со средой отвечает растущим социокультурным потребностям общества, более того, способствует созданию гуманных и стабильных основ роста духовности и самосознания человека. Все это в итоге, может существенно продвинуть человеческое мировоззрение в понимании природы. Именно философская рефлексия способна заново переосмыслить сложившуюся реальность, и выработать путем ценностно-критического анализа новые мировоззренческие установки в познании и сохранении окружающего мира. Безусловно, в век «техносферы» каждый день приносит свои новые взгляды, суждения, новые подходы, открытия науки. Но, несмотря на это, целостной системой экологического анализа выступает сам субъект.

Исходя из вышесказанного, мы приходим к выводу, что в начале XXI века становится очевидным – безопасность постепенно становится архиважной проблемой, поскольку определяет путь безопасного развития человеческой цивилизации. Однако, на пути ее эволюции, человечеству жизненно важен поиск нового безопасного пути развития, путь на созидание, сохранение своего места в мире.

Түйінді сөздер: Қоршаған ортаны қорғау, қауіпсіздік, «тұрақты даму» ұғымы, қоршаған ортаны қорғау философиясы.

Алымкулов Марат Сапарбекович
Профессор Академии МВД Кыргызской Республики
им. генерал-майора милиции Э.Алиева
кандидат философских наук, доцент,
полковник милиции

[1] См,: Муравых А.И. Философия экологической безопасности (опыт системного подхода). –М.,1997 с.-26.
[2] См,: Хуршудов А.Г. Концепция экологической безопасности ресурсной северной территории // Биологические ресурсы и природопользование.-1997.-Вып.1.-С.87-98.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Kyrgyzstan and Customs Union: problems and prospects

A.S. Alymkulova
AlinaAS5@mail.ru

Key words: Integration, globalization, Customs union.
Abstract. in this article problems and prospects of the entry of the Kyrgyz Republic in the Customs union are considered. Need of deepening of integration processes of the Kyrgyz Republic is also proved.

УДК 339.923

Кыргызская Республика и Таможенный Союз: проблемы и перспективы

А.С. Алымкулова
AlinaAS5@mail.ru

Институт экономики и финансов при Кыргызском национальном университете им.Ж.Баласагына

Ключевые слова: интеграция, глобализация, таможенный союз.
Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и перспективы вступления Кыргызской Республики в Таможенный союз. Также обоснована необходимость углубления интеграционных процессов Кыргызской Республики.

В нынешний период глобализации Центральная Азия с ее богатейшими запасами природных ресурсов и важным стратегическим положением все более превращается в центр переплетения политических и экономических интересов мировых держав. Сложность вхождения стран региона в мировую политику объясняется рядом факторов, в том числе отсутствием должного опыта и объективной необходимостью постоянного балансирования между различными центрами силы в соответствии с национальными интересами.

Безусловным приоритетом внешней политики Кыргызстана, требующим особого внимания, является региональное сотрудничество. На первом месте в нем стоит развитие отношений стратегического партнерства с государствами Центральной Азии. Это обусловлено общностью интересов, направленных на предотвращение и ликвидацию общих угроз безопасности. Стратегической задачей является создание неделимого региона, способного выступать с единых позиций в решении основных мировых проблем. Эта цель может быть достигнута лишь на основе взаимного паритета интересов, последовательного увеличения экономического вектора в многостороннем сотрудничестве, создании эффективного механизма противодействия новым угрозам безопасности.

Кыргызстан активно развивает дипломатические, политические и экономические отношения с большинством государств мира. Практическую направленность и осмысленное содержание принимает сотрудничество страны с международными глобальными и региональными организациями.

Кризисная ситуация в национальной экономической системе, дефицит финансовых ресурсов на всех уровнях, инфляция, низкий уровень благосостояния населения, низкая степень социальной защищенности толкают правительство страны к активному поиску внешних источников экономических ресурсов.

Естественно, что желание усилить региональную интеграцию является обоснованным и оправданным не только с точки зрения наработанного опыта сотрудничества, социально-культурной, религиозной и цивилизационной общности, но рядом экономических факторов: наличием торговых и хозяйственных связей, общностью технологий, взаимодополняемостью ресурсной базы, уровнем развития экономических отношений и развитостью рыночных механизмов, и т.п.

Потребность в экономической интеграции с целью мобилизации ресурсов и противостояния конкурентным поглощениям в условиях глобализации мировых рынков привела к возникновению вопроса членства в интеграционном клубе ТС и ЕЭП, членством Кыргызстана в ЕврАзЭС, целью которого и была подготовка почвы для более глубокой экономической интеграции.

В отношении своих торговых партнеров Кыргызстан применяет следующие торговые режимы: страны СНГ – режим свободной торговли, страны ЕврАзЭС – таможенный союз, страны ВТО – режим наибольшего благоприятствования, наименее развитые страны – преференциальный режим.

Вступление в основные интеграционные группировки требует выработки такой экономической политики, которая бы минимизировала отрицательные эффекты от членства в ТС, максимизируя синергетический эффект от мобилизации ресурсов и кооперации потенциала стран интеграционной группировки. Без решения этого вопроса невозможна ни выработка программы адаптации национальной экономики к условиям ТС для минимизации потерь, ни формирование сколько-нибудь эффективной внешней и внутренней экономической стратегии развития республики, ни удовлетворение потребности общественности в сопричастности к принятию управленческих решений, ради которых и осуществлялись «революционные» преобразования государственной власти.

Однозначно, членство в Таможенном Союзе не является способом для мгновенного преодоления кризиса экономической системы Кыргызстана, так как практически все положительные эффекты для кыргызской экономики будут ощутимы лишь в средне- и долгосрочной перспективе.

В целом, создание единого таможенного союза со стратегическими партнерами Кыргызстана, положительным образом повлияет на объемы внешнеэкономической деятельности. Поскольку суммарные торговые обороты с тремя странами Таможенного союза составляют около 2 000 млн. долл. США, или 40 % от общих объемов товарооборота. Поэтому одной из главных задач, к сегодняшнему дню является принятие необходимых мер по сохранению и увеличению экспорта в страны Таможенного союза.[1] Преимущество вступления республики в Таможенный союз состоит в том, что Кыргызстан сможет осуществлять беспошлинные поставки стратегически значимых товаров, в импорте которых нуждается кыргызский рынок, а также упростить привлечение инвестиций для реализации материалоёмких проектов в сфере гидроэнергетики, нефтегазовой отрасли, строительства жилой и транспортной инфраструктуры.

Однозначно вступление Кыргызстана в Таможенный Союз стало значительным шагом к интеграции экономических связей с Россией и другими странами Таможенного Союза, позволив расширить рынки сбыта и увеличить объемы производства промышленности и сельского хозяйства. Также решится проблема с поставкой горюче-смазочных материалов, появятся дополнительные возможности к притоку инвестиций и созданию новых рабочих мест, в части предпринимательства, свободного передвижения, трудоустройства и гуманитарного развития.

Усиление интеграционных процессов обеспечит доступ на рынки капиталов союзных стран, что крайне важно для преодоления финансового кризиса и дефицитности инвестиционных средств. Относительная дешевизна квалифицированной рабочей силы, дешевой электроэнергии и других природных факторов определяют конкурентный потенциал республики, который привлекателен для производителей ТС, что дает основание рассматривать Кыргызскую Республику как потенциальную базу размещения промышленного производства на территории страны. Приоритетами этого направления может стать легкая, швейная промышленность, пищевая переработка. Это будет способствовать созданию новых рабочих мест.

Увеличение возможностей экономического сотрудничества может способствовать росту экономического потенциала республики в среднем на 20-25%.

Формирование перечисленных преимуществ для Кыргызстана возможно лишь при условии минимизации потерь на начальных этапах членства в Таможенном Союзе, что требует не только высокоэффективной системы менеджмента на микро и макроуровнях, но и комфортных условий этого членства, включающих адаптационный период с учетом всех негативных последствий вступления республики в Таможенный Союз. Страна не может бесконечно заниматься реэкспортом. Членство в Таможенном Союзе может стать мощным катализатором развития индустриального производства, что может способствовать формированию конкурентоспособности во многих секторах экономики, как минимум на просторах СНГ.

По данным Центра интеграционных исследований Евразийского Банка Развития// www.eabr.org

Что же касается негативных эффектов, то их проявление будет ощущаться сразу же после вступления Кыргызской Республики в ТС, т.е. в краткосрочном периоде. Следовательно у властей должен быть определенный запас финансовой прочности, который может позволить снять социальное напряжение вызванное негативными последствиями членства в Таможенном Союзе.

С другой стороны вступление может привести к падению товарооборота с Китаем. Повышение таможенных пошлин приведет к повышению цен на все импортные товары. Цены на импортные товары вырастут от 10% до 100%. Таможенная очистка автомобилей повысится от 2 до 4 раз - в зависимости от года и объема двигателя. Повышение цен на товары может привести к гиперинфляции. Результатом станет заметное снижение уровня жизни населения и рост бедности. Кроме того, Кыргызстану при вступлении в ТС придется выплатить «компенсационные изменения» ведущим с ним торговлю государствам-участникам ВТО.

Одной из существенных проблем сейчас является техническое оснащение пунктов пропуска на границах Кыргызской Республики и налаживание информационного обмена.

Увеличение таможенных пошлин на китайскую продукцию с 28 центов за килограмм до 4 евро приведет к существенному росту цен на импортную продукцию. Снижение реэкспорта может способствовать падению доходов и без того дефицитного государственного бюджета.

75 процентов киргизского импорта из Китая реэкспортируется в соседние страны, при этом большая часть поступает в Россию и Казахстан. Сегодня поступающие из КНР товары на сумму 10 миллиардов долларов могут сократиться до 70-80 миллионов долларов. Сокращение реэкспорта затронет 300 тысяч человек, занимающихся предпринимательством на рынках Кыргызстана. 170 тысяч из них работают на крупнейшем в Центральной Азии рынке «Дордой», при этом лишь 56 тысяч человек трудятся официально.

Наиболее конкурентоспособной отраслью Кыргызской Республики считаются легкая и швейная промышленность, однако сырье для этих производств закупает в Китае, Турции ОАЭ. Следовательно, при росте пошлин будут возрастать и себестоимость киргизской продукции. Импортное сырье будет завозиться в меньших объемах, так как цены на него повысятся, что приведет к снижению конкурентоспособности киргизской продукции, в частности швейной отрасли.

При этом первостепенное внимание должно быть уделено исследованию системы распределения и материально-технического обеспечения, начиная от поставок сырья и кончая удовлетворением потребителя готовой продукцией. Именно эффективная дистрибьюторская сеть, включающая терминалы, склады, транспортные связки и стыковки, послужит основой современной инфраструктуры торговли и, прежде всего, экспорта отечественных товаров и услуг.

Таким образом, краткосрочные экономические потери и риски достаточно ощутимы и более изучены. Они подталкивают экспертное мнение к концепции фритрейдерства и дальнейшей либерализации экономики, особенно в вопросах внешнеэкономической политики, мотивируя свою позицию различиями в экономическом укладе стран Таможенного союза и Кыргызстана.

Безусловно, мы должны понимать, что существующая экономика, во многом основанная на реэкспорте товаров из Китая, изжила себя. Кыргызстан теряет реальный сектор, создав максимальную зависимость от внешних факторов. Понимая существующие проблемы в экономике, правительство и приняло решение о вступлении в Таможенный союз. Но в дальнейшем мы сможем наблюдать положительные результаты, в частности, комплексное восстановление производственного потенциала Кыргызской Республики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. http://expert.ru
2. http://www.ckgrt.ru/page/page27.html
3. http://www.mfa.kg/international-organizations/international-organizations-2_ru.html
4. Стратегический глобальный прогноз 2030: расширенный вариант / Под ред. А. А. Дынкина. М.: ИМЭМО, 2011
5. http://www.mfa.kg/sco-summit/sco-3_ru.html

Түйінді сөздер: интеграция, жаһандану, Кедендік одақ.

Алымкулова Алина Сапарбековна
кандидат экономических наук, доцент
Института экономики и финансов при Кыргызском национальном университете им.Ж.Баласагына
AlinaAS5@mail.ru

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

Values and ideals: the concept and importance

K.U. Kambarova
transformer78@mail.ru

Key words: values, value orientations, ideal.
Annotation. In this article it was paid attention to the meaning of ideals in a process of forming of value orientations of personality. It was given philosophical definition of the concept of ideal, it was exposed the essence of this concept, and its structure.

УДК:371.215(04)

Ценности и идеалы: понятие и значение

Камбарова К.У.
докторант ИФиППИ НАН КР

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, идеал.
Аннотация. В статье уделено внимание значению идеалов в процессе формирования ценностных ориентаций личности. Дано философское определение понятия идеала, раскрыта сущность этого понятия, его структура**.**

Многие явления представляют собой ценности просто в силу того, что они по своему существу суть условия нашей жизни или средства для ее поддержания. К наличным ценностям относятся также такие явления общественной жизни, культуры и быта, которые уже осуществлены, достигнуты. Экзистенциальные ценности существуют во всех областях человеческой жизни. К ним относятся все социально-политические и духовные ценности в тех или иных формах, степенях и проявлениях, которые уже реально осуществлены.

Но, как известно, человек не удовлетворяется достигнутым. А все время стремится во всех областях своей деятельности к лучшему, более совершенному. Поэтому такой же всеобщий характер имеют и целевые ценности, то есть такие, которые еще не осуществлены, а лишь задуманы как цели деятельности. Целевые ценности имеют во многих случаях характер нормативный, то есть предполагают существование определенных правил, норм или идеалов и осуществляются соответственно этим нормам.

Большое значение в процессе формирования ценностных ориентаций имеют идеалы. «Идеал – образец, нечто возвышенное, благое и прекрасное, высшая цель стремления» [1, с.195].

По определению Яценко А.И. «Идеал – это мысленный образец совершенства, норма, к которой следует стремиться как к конечной цели деятельности» [2, с.153].

Исторически понятие идеала было введено для гармонизации чувственно-явленной (материализованной, воплощенной) и сверхчувственной (духовной) граней «идеи». Чувственно-телесный аспект идеала ценится не меньше, чем его идейное, сущностное, трансцендентальное значение. Вместе с тем одни люди могут в большей степени поклоняться телесной стороне идеала, тем самым иллюзорно превращая идеал в кумир, идол, фетиш, а другие – возделывать идеал как «окно» в сущность и относиться к нему преимущественно духовно. Смещение акцента либо на плотскую, либо на духовную сторону идеала позволяет подразделять людей на «плотских» и «духовных», а также объяснять предрасположенность одних философов к концепции идеала как нормы, принятой в результате соглашения между людьми, а иных – ко взгляду на идеал как на самодовлеющую и трансцендентальную духовную сущность.

Если учитывать явленное и сокровенное в идеале, то в его структуру следует включить: а) признанный совершенством эталонный предмет (знак), б) схему действия с эталоном, в) область экстраполяции знания об эталоне, проекцию этого знания на сверхчувственное целое. Выбор, признание и возделывание той или иной системы общественных или индивидуальных идеалов – существо культуры общества или культуры индивида. И. Кант мыслил идеал как образно представленную «внутреннюю цель», регулирующую вечное стремление человечества преодолеть все противоречия между всеобщим и единичным, обществом и индивидом. Марксисты отождествляют идеал с образом цели деятельности людей, объединенных для решения общей задачи.

Идеал выступает всегда как определенная цель, к которой стремится индивид. В процессе развития личности, ее движения к идеалу возникают новые цели и перспективы. Поэтому так безграничны возможности духовного развития личности. Как писал А.С. Макаренко, «Перспективные линии имеют интересную особенность. Они привлекают внимание человека общим видом удовлетворения, но это удовлетворение еще не существующее. По мере движения к нему возникают новые завтрашние планы, тем более притягательные, чем более усилий вложено не преодоление различных препятствий»[3, с. 222].

Как пишет Д.А. Леонтьев, общественные идеалы являются основной формой существования ценностей, то есть «выработанных общественным сознанием и присутствующих в нем общественных представлений о совершенстве в различных сферах общественной жизни» [4, с. 22].

В этой своей ипостаси, пишет Д.А. Леонтьев, ценности относятся к категории «социальных представлений». Вместе с тем они не сводятся к конвенционализированным субъективным представлениям, продукту некоего общественного договора. Напротив, они укореняются в первую очередь в объективном укладе общественного бытия данного конкретного социума и отражают практический опыт его жизнедеятельности. Следует различать реальные ценности социума и идеалы, формулируемые в виде идеологических конструкций, которые могут успешно выполнять функцию консолидации и ориентации социальной общности лишь в том случае, если они адекватно отражают в себе мотивацию ее коллективной жизнедеятельности. «Только «ценность», а именно в значении «чего-то, что хотели бы иметь все», делает идею идеалом» [5, с. 135].

Любая социальная общность – от семьи до человечества в целом – может выступать субъектом системы специфических ценностей этой общности. Ценностное единство является основой для возникновения неформальных социальных групп; в случае формальных, институциализированных групп и общностей (семья, спортивная команда, предприятие, нация) его наличие является залогом и мерой сплоченности и успешного функционирования групп [6].

Любой индивид включен одновременно в значительное число социальных общностей разного масштаба: он является членом семьи, а иногда и двух семейных групп (родительской и супружеской), рабочего подразделения или учебной группы, возрастно-половой группы, этнической группы, городской или районной общности, нации, культуры, языковой общности, человечества, групп по интересам, по политическим пристрастиям и т.д. Ценностные системы всех этих групп не совпадают. Они могут и не противоречить друг другу в главных, наиболее существенных ориентациях. Но, однако, часто такие противоречия имеют место, трансформируясь во внутриличностный ценностный конфликт. Вероятность его возникновения и пути разрешения зависят от социальной идентичности индивида – членом какой или каких общностей он себя в первую очередь ощущает. В зависимости от этого для него будут значимы в первую очередь или общечеловеческие, «вечные» ценности (истина, добро, красота, справедливость) или конкретно-исторические ценности больших социальных групп (равенство, демократия, державность), или ценности малых референтных групп (успех, богатство, мастерство, самосовершенствование) и т.д.

Социальные ценностные представления (идеалы), при всей своей значимости не могут быть познаны непосредственно. Идеологические конструкции могут отражать их с разной степенью адекватности. Более прямым и адекватным выражением ценностных идеалов служат их зафиксированные в культуре предметные воплощения. Ценностные идеалы императивно взывают к своей реализации, воплощению в действительность, в бытие. И в этом их основная функция. Ценностные идеалы реализуются лишь посредством человеческой деятельности, воплощением их может выступать либо сам процесс деятельности, либо объективированный продукт деятельности – произведение. Совокупностью таких произведений – объективированных форм существования ценностей выступает материальная и духовная культура человечества. Культура именно и является реализованным, осуществленным воплощением ценностей, а не сама ценность как таковая. Ни один предмет материальной или духовной культуры, воплощающий общественный ценностный идеал, сам

по себе ценностью не является. Его «ценностная предметность» является системным качеством, проявляющимся лишь в процессе функционирования этого предмета в системе общественных отношений. «Хотя это качество объекта с самого начала имеется в виду его создателем, объект не может приобрести его ни посредством акта своего возникновения, ни каким-либо иным путем, поскольку ценностная предметность есть результат всего процесса общественной практики и воспроизводится только этим процессом», - пишет В. Брожик [7, с.47].

Ценность тем самым оказывается не закрепленной за произведением или деянием, в котором она нашла свою реализацию; относительный характер воплощенных ценностей проистекает из конкретно-исторического характера тех общественных отношений, отражением которых выступают и ценностные идеалы и предметно-воплощенные ценности. С изменением общественных отношений происходит и переоценка ценностей: многое из того, что считалось абсолютным и непреложным, обесценивается, и наоборот, новые ростки общественного бытия порождают новые ценностные идеалы. В соответствии с изменившимися ценностными идеалами переоцениваются и предметно воплощенные ценности.

Бытие ценности в структуре личности индивидов является не только эмпирической очевидностью и теоретически признанным общим местом, но и логическим условием существования предметно воплощенных ценностей, так как предметное воплощение осуществляется только посредством целенаправленной деятельности людей, ориентированных на эти ценности. Мотивация этой деятельности исходит не от абстрактных социальных ценностей, а от личностных ценностей индивидов; лишь приняв форму личностной ценности, ценностный идеал может найти путь к предметному воплощению. М.М. Бахтин справедливо отмечает, что то, что историческое человечество признает ценностью, для индивида, не причастного к этой ценности своей жизнью – пустой звук [8, с. 108-109].

Ч.А. Шакеева подчеркивает связь ценностей с идеалами. Она пишет: «Образы художественной, публицистической литературы используются в социальных исследованиях как носители наиболее важных ценностей. И именно эти образы являются средством представления образца для усвоения – моделями идеального способа поведения, идеального стиля жизни» [9, с. 32].

ЛИТЕРАТУРА

[1] Современный философский словарь/ Под ред. В.Е. Кемерова. – М., 1996.
[2] Яценко А.И. Целеполагание и идеалы. – Киев, 1977.
[3] Макаренко А.С. Сочинения. Т.4.
[4] Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопр. философии. – 1996. - №4. – С. 15-26.
[5] Краус В. Нигилизм и идеалы. – М., 1994.
[6] Петровский А.В., Шпалинский В.В. Групповая сплоченность как ценностно-ориентационное единство // Психологическая теория коллектива. – М., 1979.
[7] Брожик В. Марксистская теория оценки. – М., 1982.
[8] Бахтин М.М.К философии поступка //Философия и социология науки и техники: Ежегодник. – 1984-1985. – М., 1986.
[9] Шакеева Ч.А. Ценностные ориентации молодежи в новых общественно-экономических условиях: Дис. д-ра психол. наук. – Б.,1998. -359 с.

Түйінді сөздер: мәні, құндылық бейімделуін, тамаша.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294
Volume 3, Number 301 (2015)

UDC 378 (5K)

The role of job description in the formation of a specialist

M.T. Koshanova
marash.koshanova70@mail.ru
Kokshetau state University. Ualikhanov Kokshetau

Key words. Process, learning, student, research, methodology.

Abstract. The role of job description in the formation of a specialist. In the process of learning students need to develop their independence, creativity, activity. Especially should pay attention to methods of training, close to the methods of scientific research. The research methodology should be developed taking into account the latest scientific concepts, methods and knowledge. In order to have the edge in the rivalry, to be competitive, the initial basis is the competent approach. They have good professional knowledge of its staff, the professionalism of all staff, the main criterion of which is the fostering of future students desire for good knowledge, increased activity for new knowledge, self-improvement, laboratory, and other practical lessons extensive and frequent use of educational games, constant and close cooperation with the base schools. They are the basic forms of educational work, the solution of various problems and issues through joint efforts in the classroom, and planning various options valuation models job description specialist.

УДК 378 (5Қ)

Профессиограмманың маманның қалыптасуындағы ролі

М.Т. Қошанова
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
marash.koshanova70@mail.ru

Тірек сөздер. Үрдіс, оқыту, оқушы, зерттеулер, әдіс.

Аннотация. Негізгі немесе бастапқы құзырлылықтар бұл ұйымның интегралды сапасы басқалардан тиімді ерекшеленуімен, бәсеке артықшылығының болуымен белгіленеді. Олар кәсіби біліктілерден нақты мамандыруымен ерекшеленеді; сол біліктілер барлық қызметкерлерде болуы керек, яғни болашақ студеттердің мұғалімдік мамандыққа деген білім, білік, дағдыларын қалыптастырудағы негізгі критериі, олардың танымдық белсенділігін арттыруда, лабораториялық, практикалық, ОБСӨЖ, СӨЖ сабақтарында педагогикалық ойындарды кең түрде қолдану, базалық мектептермен тығыз жұмыс жүргізу. Бұл оқу тәрбие жұмысының белгілі формаларын, жағдаяттарын өздері аудиторияда шешудің әр түрлі вариантарын модельдеу арқылы маман профессиограммасын бағалауына негіз болады.

Қазақстан Республикасының БІЛІМ ТУРАЛЫ Заңы (27.07.2007, №319) 21-бап. Жоғары білім берудің кәсіптік оқу бағдарламаларында Жоғары білім берудің кәсіптік оқу бағдарламалары біліктілікті және (немсе) «бакалавр» академиялық дәрежесін бере отырып мамандар даярлауға, олардың кәсіптік даярлығының деңгейін дәйектілікпен арттыруға бағытталған.

Қоғамда болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, саяси өзгерістер білім беру саласын жетілдіруді міндеттейді.

Ел басы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан2030» бағдарламасында [1]. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында [2]. «Қазақстан Республикасы мәдени-этникалық білім беру», «Білім мазмұнын гуманитарландыру» тұжырымдамаларында республиканың әлемдік білім кеңістігіне қосылуын ескере отырып, білім беру мазмұны мен оқытудың барлық әдістемелік жүйесін қайта қарау қажеттігін атап көрсетті.

Мұғалімдерді кәсіби даярлаудың мәнін түсінуге ықпал ететін факторларға теориялық талдау жасаған ғалымдар: Т.Ш.Домаев, И.Т.Огородников, Т.С.Сабыров, Н.Д.Хмель т.б. Сонымен қатар мұғалімдердің ғылыми ойлау дәрежісін, шығармашылығын қалыптастыру мәселелері баяндалып, мұғалімдер даярлау процесін жетілдіру, педагогикалық зерттеулердің тиімділігін арттыру,

шығармашылықты дамыту жолдарын қарастырған ғалымдар да бар: С.И.Архангельский, Ғ.З.Әділғазинов, Ю.К.Бабанский, Л.В.Занков, С.Т.Каргин, А.И.Пискунов т.б.

Мұғалімнің тұлғасына тән қасиеттердің педагогикалық іс-әрекетке қабілеттілікті қалыптастыратыны туралы Ф.Н.Гоноболин, А.Г.Ковалев, А.Ж.Қайдарова, А.А.Люблинская т.б. Педагогикалық шеберлікті дамытуға арналған зерттеулер: Н.К.Ахметов, З.Ф.Ефименко, Т.С.Деркач, В.А.Кан-Калик, А.А.Калюжный, Н.Д.Никандров т.б. Ал, Н.В.Кузьмина, Р.М.Қоянбаев, В.А.Сластенин, А.И. Щербаков педагогикалық іс-әрекеттің мазмұны мен құрылымын оқып-үйрену негізінде мұғалім тұлғасының моделін жасауға зерттеулерін арнаған. О.А.Абдуллин, С.И.Кисельгоф, Ж.К.Тлешова, Л.Ф.Спирин зерттеулерін мұғалімдерде кәсіби біліктілікті қалыптастыруға байланысты жүргізсе, К.Қ.Аманқұлов, Т.В.Амельченко, С.Е.Архипова, Л.С.Подымова, М.Н.Сарыбеков, С.И.Тадиян, С.А.Ұзақбаева мұғалімдердің кәсіби-педагогикалық даярлығын оқу пәндерінің, педагогикалық практиканың дидактикалық бағыттылығын күшейту және арнайы оқыту арқылы жетілдіруге бағыттаған.

Мұғалімдердің педагогикалық іс-әрекеттің әр түріне даярлау бойынша зертеулер жүргізген: Г.Е.Берікханова, С.С.Гамидов, В.Ф.Ефимов, Ю.К.Набочук, Ж.Ж.Наурызбай, В.А.Ситаров т.б.

Педагогтық мамандыққа бағдар беру жұмысының нәтижесін арттыру үшін орта мектеп пен педагогикалық ЖОО бірлесе отырып нақты, тиімді түрде шараларды жүйелі түрде іске асыруға міндетті. Бұл жүйе міндетті түрде мынадай жұмыстың бағыттарын жүзеге асыруды қажет етеді:

- кәсіптік білім;
- кәсіптік консультация;
- кәсіптік іріктеу және кәсіптік адаптация. [3:149-152].

Бұл көкейтесті мәселелерді жүргізуде біздің елдегі озат мектептердің тәжірибелерін ескерумен қатар басқа елдердегі құнды тәжірибені де зерттеудің маңызы зор.

Жоғарыда аталған еңбектер мен зерттеулерде оқушылар мен студенттердің танымдық әрекеттерін арттыруда оқу процесінің құрамды бөліктерінің, атап айтсақ: әдіс-тәсілдерін қолданудың тиімділігін жетілдіру жолдары комплексті түрде тұтастай қарастырылмаған, терең зерттелмеген. Сондықтан, мектеп тәжірибесінде белгілі бір кемшіліктер орын алуда. Осыдан келіп болашақ мұғалімдердің дидактикалық даярлығының арасында қайшылықтар кездеседі. Осы мәселелерді басқа елдердің зерттеу тәжірибелерімен салыстыра отырып **маман профессиограммасын** жасауда тәжірибе жинақтау қажет. Ол үшін мына мәселелерді ескеру керек:

1. Маман профессиограммасын жетілдірудің ғылыми-теориялық негіздерін зерттеу.
2. Педагогикалық ЖОО оқытудың мазмұнына сәйкес қазіргі кездегі қоғамдық талап пен жаңа өзгерістер мен тенденцияларды зерттеу мақсаты.

Зерттеудің міндеттері:

Алға қойылған мақсатты жүзеге асыру үшін мынадай міндеттер шешіледі:

- болашақ маманның кәсіптік дайындығының ғылыми-теориялық негіздерін қарастыру;
- студенттердің танымдық әрекетін дамытуға байланысты оқыту процесін ұйымдастырудың негізгі формалары мен әдіс-тәсілдерін тиімді қолданудың жолдарын белгілеу;
- студенттердің өздігінен білім алу және өзіндік жұмыс жүргізу әрекеттерін ұйымдастырудың тиімділігін арттырудың психологиялық, педагогикалық шарттарын анықтау;
- студенттердің танымдық белсенділігін арттыруда инновациялық технологияларды қолданудың эффективті ықпалын анықтау;
- инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануды жетілдірудің бағыттары мен жолдарын негіздеу және оны қолдану туралы ұсыныс құрастыру;

ЖОО студент оқу-тәрбие процесінің объектісі, әрі субъектісі болғандықтан, оның әлеуметтену және психологиялық ерекшеліктерін, талабы мен тілектерін жете білмейінше, қазіргі заманғы кадрларды ойдағыдай даярлау мүмкін емес. Кейбір зерттеулерге қарағанда студенттердің еңбегіне, мамандығына байланысты өзін-өзі тәрбиелеу дәрежесі бірдей болмайтыны және осыған орай студенттерді бірнеше топқа бөлуге болатыны айқындалған (Б.Рубин, Ю.Колесников, Т.В.Ищенко, В.Т.Лисовский, А.В.Дмитриев т.б.). Мысалы: Б.П.Зязин мынадай 4 топқа бөледі:

1. Инициативті шығармашылық топ деп аталады. Бұған жалпы дамуы мен өзін-өзі тәрбиелеуі жоғары сатыдағы, мұғалімдік мамандыққа ынтасы мен мүмкіндіктері мол қоғамдық жұмысқа белсенді қатысатын студенттер жатады.

2. Өзіндік белсенді топ деп аталады. Бұған жалпы дамуы мен өзіндік санасы ерік-жігер қасиеттері айтарлықтай қалыптасқан, өзін-өзі тәрбиелеуге деген ынтасы бар, қоғамдық жұмысқа онша белсенді қатыспайтын, мамандыққа деген ынтасы айқын емес студенттер жатады.

3. Пассивті бейімделгіш топ. Бұған сыртқы ортаның әсеріне, педагогикалық талаптарға үйренуге бейімделгіш, қоғамдық жұмысқа ынтасыз араласатын, өзін-өзі тәрбиелеуге онша мән бермейтін, мұғалімдік мамандыққа немқұрайлы қарайтын студенттер жатады.

4. Баяу консервативті топ. Бұған жалпы дамуы, ерік-жігер қасиеттері шамалы, Ж.О.О.–ның жаңа жағдайларына қиындықпен үйренетін, қоғамдық жұмысқа араласпайтын, өзін-өзі тәрбиелеуді ойламайтын, мұғалімдік мамандыққа ешқандай ықыласы жоқ студенттер жатады.

Мұғалімдік мамандыққа байланысты кәсіптік бағдар беру әрекетінде мектеп пен педагогикалық ЖОО арасында тығыз, тұрақты байланыс әлі де болса толық жүзеге асырылмаған. Мұндай өзекті мәселелерді комплексті бағдар беру жұмысының ғылыми негіздерін, сонымен қатар педагогикалық ЖОО түлектерді іріктеп алудың ғылыми әдістемесіне ерекше назар салып зерттеудің ролі ерекше. Ол мынадай талаптар анықтайды:

- студенттерге берілетін ғылыми білімнің теориялық базасының жоғары дәрежеде болуы;
- мамандар даярлаудың салаларын кеңейту;
- оқу пәндерінің интеграциясын жүзеге асыру;

Болашақ мұғалімдер мамандықтарын даярлау сапасын арттыруда орта мектепті бітірген оқушылардан лайықты жастарды таңдап алу, педагог мамандығына қабылдау өте маңызды іс. [4:54-63]. Бұл мәселе педагог мамандықтары үшін өте маңызды проблемалардың бірі, себебі, кешегі студент - болашақ маман. Сондықтан мектеп пен педагогикалық ЖОО оқыйтын студенттермен өзара байланыс бір тұтас жүйе ретінде қарастырылуы қажет.

Оқытуда студенттердің дербестік, шығармашылық қасиеттерін арттыратын белсенді ғылыми зерттеудің әдістеріне жақын келетін оқыту әдістерін кең түрде қолдану қажет.

Қорыта келгенде, негізгі немесе бастапқы құзырлылықтар бұл ұйымның интегралды сапасы басқалардан тиімді ерекшеленуімен, бәсеке артықшылығының болуымен белгіленеді. Олар кәсіби біліктілерден нақты мамандыруымен ерекшеленеді; сол біліктілер барлық қызметкерлерде болуы керек, яғни болашақ студеттердің мұғалімдік мамандыққа деген білім, білік, дағдыларын қалыптастырудағы негізгі критериі, олардың танымдық белсенділігін арттыруда, лабораториялық, практикалық, ОБСӨЖ, СӨЖ сабақтарында педагогикалық ойындарды кең түрде қолдану, базалық мектептермен тығыз жұмыс жүргізу. Бұл оқу тәрбие жұмысының белгілі формаларын, жағдаяттарын өздері аудиторияда шешудің әр түрлі вариантарын модельдеу арқылы маман профессиограммасын бағалауына негіз болады.

Роль профессиограммы в формировании специалиста

М.Т. Кошанова
marash.koshanova70@mail.ru
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

Ключевые слова. Процесс, обучение, студент, исследования, методика.

Аннотация. В процессе обучения студентов необходимо развивать у них самостоятельность, творческие способности, активность. Особо следует уделять внимание использованию методов обучения, близкой к методам научных исследований. Методология исследований должна быть разработана с учетом новейших научных концепций, методов и знаний. Для того, чтобы иметь преимущество в соперничестве, быть конкурентоспособным, первоначальной основой является компетентный подход. Они отличаются хорошими профессиональными знаниями специалистов, профессионализмом всех кадров, главный критерий которого – привитие у будущих студентов стремления к хорошим знаниям, увеличение активности познания нового, самосовершенствования, на лабораторных, практических и других уроках широкое и частое использование педагогических игр, постоянное и тесное сотрудничество с базовыми школами. Они являются основными формами воспитательной работы, решение различных проблем и вопросов совместными усилиями в аудиториях, а также планирование различных вариантов моделей оценки профессиограммы специалиста.

ӘДЕБИЕТ

[1] Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан 2030» бағдарламасы.
[2] Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы
[3] Рувинский Л.И. Мамандыққа кіріспе Алматы. «Ана тілі», 1990ж.
[4] Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. М.:Педагогика, 1989.- 560 с. С. 54-63.
[5] Бордовская Н.В. Педагогическая системология: учебное пособие. М.: Дрофа, 2009.- 464с.
[6] Рувинский Л.И. Мамандыққа кіріспе Алматы. «Ана тілі», 1990ж.
[7] Таубаева Ш.Т. Исследовательская культура учителя: методология, теория и практика формирования. Алматы, 2000.
[8] Молдажанова А.К. Особенности формирования педагогической культуры будущего учителя. дисс. к.п.н.: Алматы, 1996.
[9] М.Мұқанов. Бақылау және ойлау. Қазақ мемлекет баспасы. 1959ж. б.117. 63-66 б.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE IN THE JOURNALS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see http://www.elsevier.com/publishingethics and http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see http://www.elsevier.com/postingpolicy), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check http://www.elsevier.com/editors/plagdetect.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

СОДЕРЖАНИЕ

Абсаттаров Р.Б. Актуальные проблемы социальной политики: теоретический анализ.....5
Аюпова З.К., Кусаинов Д.У. Правовая интеграция и вопросы формирования субъектов и объектов юридических процессов……..…13
*Днишев Ф.М., Коргасбеков Д.Р.*Экономика Казахстана в циклическом парадигме долгосрочного технико-экономического развития.....20
Садвакасов Д.К. Пути повышения инвестиционной привлекательности нефтедобывающего сектора Казахстана в условиях текущих глобальных тенденций……28
Исаева Г.Б. Характеристика процессов информатизации в современный период цивилизованного развития……..…35
Исаева Г.Б. Проектирования информационных систем……..……38
Атабаева Г.К., Калиева А.Ж. Обучение иностранному языку на основе информационно-коммуникационных технологий в неязыковых вузах……..…40
Сулейменова С.С. Обучение лексике иностранных студентов, изучающих русский язык……..……45
Есенгельдина А.С. Проектный менеджмент как один из современных и перспективных методов управления…….……..50
Айгаринова Г.Т. Правовые проблемы обеспечения продовольственной безопасности в Республике Казахстан……..54
Айдарханова К. Этапы развития валютного права Республики Казахстан……58
Акшатаева Ж.Б. Некоторые проблемы правового регулирования страхования сельскохозяйственной деятельности в Республике Казахстан……..65
Джангабулова А., Ережепқызы Р. Проблемы совершенствования государственного регулирования агропромышленного комплекса РК……69
Есекеева А.А. Проблемы совершенствования законов о государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий……..…74
Кабанбаева Г.Б. Понятие и особенности международно правовой охраны окружающей среды от негативных последствий космической деятельности.....78
Калымбек Б. К вопросу о понятии государственного регулирования правовых отношений в сфере недропользования.....84
Досанов Н.А. Ханские печати как геральдический атрибут государственной власти в тюрко-монгольской культуре.....89
Бектепова З.А. К проблеме повышения эффективности закона как приоритетной формы права.....93
Тайторина Б.А. Контроль как способ модернизации государственного управления……98
Дуламбаева Р.Т., Бейсенбаев Ж.Т., Ногаева Е.А. Формирование зернового кластера как повышение конкурентспособности Республики Казахстан.....107
Асанбаева С.А., Бекбулатова Ж.О. Социолингвистические проблемы рекламы на государственном языке.....111
*Кокенова А.Т., Қалымбетова А.Р., Сапарова А.А.*Пути совершенствования учета запасов.....117
Артықова Е.О., Төлеухан Ж.Т., Ақшалова Б.Н. Значимость аудирования при обучении английского языка.....122
Бекмамбетова З.Ж., Акынова Ж.М. Применение интерактивных методов при организации самостоятельной работы студентов на занятиях иностранного языка……125
Жолмуханова А.Ж., Асилов Б.О., Тастанбекова К.Н., Шамуратова Н.Б. Маркетинговые операции как основной фактор в развитии торговли и сбыта рынка общественного питания.....132
*Калиева А.Ж., Атабаева Г.К.*Эффективность применения аудиовизуальных технологий при обучении иностранным языкам……..…138
Рудковский Я.С. К проблеме формирования профессиональных навыков хормейстера в условиях XXI века……..…142
Таласов Г.М., Абдрахманова Г.Т. Государственная поддержке фармацевтических производителей в Казахстане……147
Рустемов Д.У., Абдрахманова Г.Т. Потенциал Кызылординской области в птицеводстве яичного направления……151
Кожахметова А.Е., Овчинникова Т.В., Карипова А.С., Ахметова К.С. Некоторые вопросы уголовно-правовой ответственности несовершеннолетних граждан Республики Казахстан в современных условиях……155
*Турекулова Д.М., Бейсенгалиев Б.Т., Жуманова Б.К.*Формирование инвестиционной политики современного предприятия……160
*Досманбетова А.С., Нургазиева Л.А.*Сущность внутренней составляющей экономики аудиторского бизнеса в Казахстане и противоречий в предоставлении аудиторских услуг……166
Кусаинов Т.А., Жолмуханова А.Ж., Асилов Б.У., Шамуратова Н.Б. Оптимизация сочетания технологий земледелия для использования в производственном процессе……176
*Нуржанова А.Б.*Лингвистика XXI века.....181
Эгамбердиев М. Ш., Картаева К.Б. Казахстанская модель мировой и традиционной религии.....185
Муталипкызы Б., Бодаухан К., Шамуратова Н.Б., Бекбосынова Л.Т. Организационные аспекты финансовой политики и бюджетирования предприятия……..…189
Тлеубердинова А.Т., Аскеев А.Г., Джумабаева Ш.Б. Анализ преимуществ и недостатков евразийского экономического союза для развития экономики туризма Республики Казахстан……...…195
Калбирова Т.Н. Инновационные технологии и обучение иностранным языкам……202
Айсултанова К.А., Акшалова Б.Н., Худайбердина Д.А. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку.....206
Құсайнова Г.Қ. Настоящее и будущее просвещения – это залог процветания.....210
Омарова Ж.Х. Повышение сервиса в компании как фактор роста конкурентоспособности бизнеса……..…213
*Тлепов Ж.*Многогранный творческий мир народного писателя, академика З. Кабдулова……218

Шайманов А. Национально-культурные особенности эмофразеологизмов в казахском и английском языках и методы их перевода.....222
Абдукадирова Ж.А., Ермекбаева А.Т., Курманбаева М.С., Чильдебаев Ж.Б. Педагогические условия инновационных технологий ориентированный экологической подготовки студентов.....227
Савазова Х.Х., Ақынова Ж.М., Турдалиева Э.Д. Обучение студентов иностранным языкам с использованием интерактивных методов.....233
Тараков А.С., Жапарова А.Ж. В. Даль – филолог и русский и казахский.....239
Худайбердина Д.А., Алмабаева Г.Б. Развитие иноязычной письменной речи.....242
Туребекова Р.С. Изучение жанров научного стиля на занятиях по русскому языку.....242
Шохаева К.Н. Многоязычное образование это основа образования мультикультурного общества.....251
Туякбаев О., Сапашев О. Золотоордынские ханские писмы: эпистолярный жанр и проблемы его изучения.....258
Шункеева О.А , Альмурзаева Б.К., Наурзалина Д.Г., Жайтапова А.А., Сатыбалдина К.Т., Тулегенова Ш.И. Интеграция сельских ресурсных центров и самостоятельных МКШ в единый образовательно-информационный технопарк (опорная базовая школа на базе вуза).....264
Якубаева К.С., Айтпаева А.С. К вопросу о формировании у иностранных учащихся навыков и умений аудирования при обучении русскому языку.....270
Альпеисова Г.Т. Песни-письма с фронта как феномен музыкально-поэтического творчества казахского народа.....275
Салгараева Г.И., Базаева Ж.Б. Тенденции развития специального и инклюзивного образования в Казахстане.....279
Жанакова Н.Т. Алматинский институт иностранных языков в годы войны (на основе архивных и документальных материалов).....284
Шохаева К.Н. Этикет деловых отношений.....288
Казтуганова А.Ж. Личность, отмеченная особым этническим слухом.....293
Мусалы Л.Ж. О переводе на русский язык повести М. Ауэзова «История на перевале Караш-Караш».....298
Иманжапар М.Т. Вопросы Абая и Востока в исследовании М.Мырзахметулы.....302
Омарова А.К. Творческое наследие А.В.Затаевича: новые аспекты изучения.....307
Рахатова М.С. Поэтика произведений Оралхана Бокей.....313
*Жумагулова О.А., Кайырбекова И.С.*Описания метофоризации наименовании блюд в сопоставительном аспекте.....316
Ажыкулов С.М. Условия проявления педагогической ситуации у подростков.....322
Тольбашиева Д.У. Рудимент этнорегионализма у древних и средневековых кыргызов.....326
*Алымкулов М.С.*Теоретико-методологические основы исследования экологической безопасности.....331
Алымкулова А.С. Кыргызская Республика и Таможенный Союз: проблемы и перспективы.....335
Камбарова К.У. Ценности и идеалы: понятие и значение.....338
Кошанова М.Т. Роль профессиограммы в формировании специалиста.....341

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www:nauka-nanrk.kz

social-human.kz

Редакторы *М.С. Ахметова, Д.С. Аленов, Т.К. Апендиев*
Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 04.06.2015.
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
21,6 п.л. Тираж 3000. Заказ 3.

Национальная академия наук РК
050010, Алматы, ул. Шевченко, 28, т. 272-13-18, 272-13-19